

De opkomst van de Nederlandsche Republiek.

Deel 4

J.L. Motley

vertaling R.C. Bakhuizen van den Brink

bron

J.L. Motley, *De opkomst van de Nederlandsche Republiek. Deel 4* (vert. R.C. Bakhuizen van den Brink). Van Stockum, Den Haag 1879

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/motl001opko04_01/colofon.htm

© 2008 dbnl

Tweede hoofdstuk

De keerzijde

*Plechtige intrede van Don Juan in Brussel. - Keerzijde van de schildery.
 - Geheime briefwisseling van Don Juan en Escovedo met Antonio Perez.
 - Aanslagen om den landvoogd in hechtenis te nemen. - Zijn moedeloosheid
 en sombere voorgevoelens. - Overhelling tot strenge maatregelen. -
 Standpunt en beginselen van Oranje. - Zijne denkwijze over het vraagstuk
 van den vrede en oorlog. - Zijne verdraagzaamheid jegens Katholieken
 en Doopsgezinden. - Dood van Viglius. - Nieuwe zending van den
 landvoogd aan Oranje. - Bijzonderheden der bijeenkomsten te
 Geertruidenberg. - Aard en gevolgen van die onderhandelingen. -
 Uitwisseling van stukken tusschen de gezanten en Oranje. - Pieter Panis
 om ketterij ter dood gebracht. - Drie partijen in de Nederlanden. - Veinzerij
 van Don Juan. - Hij vreest gevangen genomen te worden.*

Het spaansche krijgsvolk had op het eind van April 1577 het land verlaten, en Don Juan deed nu op den eersten Mei zijne plechtige intrede in Brussel. Sedert lang had geen zoo feestelijke Meidag de harten der Brabanders tot vroolijkheid gestemd. Zooveel hoogtijdspracht had men sinds jaren niet in de Nederlanden gezien. In statigen optocht bracht de burgerij, door zesduizend soldaten voorafgegaan, en door de vrije gilden der boogschutters en kolveniers in hunne schilderachtige kostumen begeleid, den jongen Vorst door de straten der hoofdstad. Don Juan reed te paard, in een groenen mantel gehuld, tusschen den bisschop van Luik en den pauselijken Nuncius⁽¹⁾, onder

(1) BOR, X. 811. VAN METEREN, VI. 120. HOOFT, XII. 500, sqq. VAN DER VIJNCKT, II. 233. STRADA, IX. 433. Lettre de Barthelemi Liebar (avocat et bailli général de Tournay) 3de Mai 1577: 'estant le Sr. Dom Jean affublé d'un manteau de drap de couleur verd,' etc. - De hertog van Aerschot was prachtig, als gewoonlijk. 'Vestu d'un collet de velours rouge cremois brodé d'or,' etc. - Ibid. bij GACHARD, Documens inédits concernant l'histoire de la Belgique (Bruxelles, 1833), I. 362-364.

eerebogen en banieren, waarop de slag van Lepanto en andere tooneelen uit zijn leven voorgesteld waren. Er werden liederen gezongen, lofdichten voorgedragen en door de Rederijkerskamers zonderlinge tooneelstukken te zijner eer vertoond, terwijl hij voorbij reed. Jonge meisjes bekransden hem met lauweren, en honderde schoonen zaten gegroept in alle vensters en uitstekken, zoodat hare witte kleederen als zomerwolkjes boven hem zweefden. ‘Een liefelijke bloemenregen,’ zegt een voor al wat schoon is gevoelig geschiedschrijver (Hooft) ‘daalde uit zoo heldere wolken’. De plechtigheden begonnen met de kerk en eindigden met het festijn; het weder was gunstig, de menigte uiterst voldaan, en na een schitterend feest zag Don Juan van Oostenrijk zich als landvoogd der Nederlanden erkend.

Drie dagen daarna werden de gewone eeden op het Stadhuis afgelegd, om met de gewone nauwgezetheid gehouden te worden, en voor een oogenblik liet alles zich helder en lachend aanzien.

Toch had de medaille hare keerzij. Inderdaad, de taal is te zwak om den afkeer te beschrijven, dien Don Juan voor de Nederlanden en de ingezetenen koesterde. Hij was in het land gekomen, louter opdat het hem als stijgbeugel tot den troon van Engeland zou dienen, en nooit sprak hij in zijne vertrouwde brieven over de Nederlanden of het volk, dan met afschuw. Hij was in een ‘afzichtelijk Babel’, in een ‘hel’, omringd door dronkaards, wijnzakken, schelmen’, en zoovoorts. Van het oogenblik zijner aankomst af had hij alle krachten ingespannen, om de spaansche troepen in het land te houden, en om, als dat niet langer doenlijk mocht zijn, hen over zee weg te zenden. Escovedo deelde de gezindheid en vereenigde zich geheel met de ontwerpen van zijn meester. Deze in stilte beraamde aanslag, deze heimelijke onderneming, was de groote reden van Don Juan's komst in die vlaamsche lucht, die hem tegenstond. Hij achtte het daarom van hoog belang, om zoo spoedig mogelijk de hand aan de volvoering van dat gewichtig plan te slaan, en hij trad bijgevolg in briefwisseling met Antonio Perez, 's Konings vertrouwdsten staatssecretaris op dat oogenblik. Dat de landvoogd geen verraad smeedde, blijkt genoegzaam uit den inhoud zijner brieven. Met zijn rondborstig karakter schroomde hij niet, zoodra hij met iemand te doen had, dien hij voor zijn vertrouwden en oprechten vriend hield, soms uitdrukkingen te bezigen, die dubbelzinnig konden schijnen. Dit was nog meer het geval met den armen Escovedo. Innig gehecht aan zijn meester en zich blindelings verlatende op Perez' eergevoel, lette hij niet op uitdrukkingen, waaruit de kunstgrepen van Perez en het wantrouwen van Filips iets allerverdachtst konden distilleeren. Want Perez - de geslepenste en gewetenlooste boos-

wicht in dien afgrond van dubbelhartigheid, die het spaansche Hof heette, - legde het er op dat oogenblik met Filips heimelijk op toe, om aan Don Juan en Escovedo door middel van deze briefwisseling een verraad ten laste te leggen, dat de Koning en zijn dienaren beiden wenschten te ontdekken. De brieven uit Spanje werden met dat oogmerk geschreven, die uit Vlaanderen met dat doel uitgelegd. Elke vertrouwde brief, dien Perez ontving, werd door hem onmiddellijk den Koning voorgelegd; elke brief, dien de listige duivel schreef, was vol zinspelingen op het gevaar, dat de Koning het bestaan van de briefwisseling vernemen mocht, en vol beloften van de diepste geheimhouding van zijn kant, en werd dan onmiddellijk aan Filips ter hand gesteld, om door hem beoordeeld en naar goeदनुken gewijzigd te worden, alvorens er een afschrift van gemaakt en naar de Nederlanden verzonden werd⁽¹⁾. De dienaar des Konings speelde een stout, verraderlijk spel, en hij speelde het meesterlijk. Escovedo werd in zijn verderf gelokt, Don Juan in een toestand gebracht, dat hij van hartzeer verging, en Filips - de ergst bedrogene van allen - werd in wat hij als het voorwerp zijner genegenheid beschouwde verraden, en tot het bloote werktuig gemaakt van een man, even vals als hij zelf en oneindig geslepener.

Bij zijne komst in de Nederlanden, had Don Juan terstond ongeduldig verlangd naar Escovedo, die zijn meester niet had kunnen vergezellen, maar zonder wiens hulp de landvoogd niets doen kon. 'Daar ik een mensch en geen engel ben, kan ik niet alles doen wat ik te doen heb,' schreef hij aan Perez, 'als ik geen enkel mensch vertrouwen kan.' Hij betuigde, dat hij niet meer kon doen dan hij deed; hij ging om middernacht naar bed en stond om zeven uur op, zonder over dag een uur te hebben om behoorlijk te eten; zoodat hij reeds driemaal de koorts had gehad. Hij verkeerde in een wereld van wantrouwen: iedereen verdacht hem, en hij zelf vertrouwde niemand in dat afschuwelijk Babel. Hij gaf aan Perez te kennen, dat deze zijne brieven aan den Koning toonen, of ze in den Raad voorlezen kon, daar hij in al wat hij schreef, de waarheid zou huldigen. Hij hield er zich van verzekerd, dat Perez alles om bestwil

(1) Vele dier brieven zijn vervat in een kostbare verzameling van handschriften, op de koninklijke bibliotheek te 's Gravenhage, getiteld: 'Cartas qu'el Señor Don Juan de Austria y el Secretario Joan de Escobedo, descifradas, escribieron à Su Magestad y Antonio Perez, desde Flandes.' Waarschijnlijk werden deze afschriften vervaardigd op last van Perez zelf, toen hij verplicht was, de oorspronkelijke stukken aan de rechtbank van Arragon voor te leggen. - Zie GACHARD, Notice sur un Manuscrit de la Bibliothèque Royale de la Haye, etc. Bullet. Com. Roy. XIII.

deed, en er is iets roerends in die betuigingen van eerlijkheid tegenover Filips, en van vertrouwen in Perez, terwijl deze beiden hem listig poogden uit te lokken tot mededeelingen, die hem verderfelijk konden zijn. Het was zeker geen wonder, dat de Nederlanders den nieuwen landvoogd, die hen uit den grond van zijn hart verfoeide en wantrouwde, niet mochten lijden en geen vertrouwen in hem stelden; maar Filips had zeker geen reden om zich over zijn broeder te beklagen. ‘Laat mij weten, of mijne brieven in den Raad gelezen zijn en wat Zijne Majesteit er over zegt,’ schreef Don Juan, ‘en bovenal, zend mij geld. Ik word wanhopend, als ik mij dus *aan dit volk verkocht* zie, terwijl ik mij in zulken nood bevind, wel bewust hoe traag men in Spanje met alles te werk gaat’⁽¹⁾.

In de Nederlanden, zoo meldde hij den Koning, was slechts één man, en zijn naam was prins van Oranje. Aan hem werd alles medegedeeld, met hem alles overlegd, zijn raad blindelings gevolgd. Levendig beschreef de landvoogd den argwaan, waarmede hij zich in de macht der Staten had begeven toen hij naar Leuven ging, en den weerzin, waarmede hij in het vertrek der troepen bewilligd had. Na die inwilliging, klaagde hij, was de onbeschaamdheid der Staten nog toegenomen. ‘Zij denken, dat zij kunnen doen en laten, wat hun gelieft, nu ik in hunne macht ben,’ schreef hij aan Filips. ‘Niettemin doe ik wat gij beveelt, zonder er acht op te slaan, *dat ik verkocht ben* en groot gevaar loop van mijne vrijheid te verliezen: een verlies, dat ik meer dan iets ter wereld ducht, want ik wensch voor God en de menschen gerechtvaardigd te blijven’. Hij liet echter geen hoop blijken op een goeden uitslag: de minachting en grofheid konden niet verder gedreven worden dan thans, terwijl de prins van Oranje, de werkelijke landvoogd, zijn eigen behoud afhankelijk achtte van de handhaving van den thans bestaanden toestand. Don Juan ried den Koning daarom ernstige toerusting te maken tot een ‘onverzoenlijken en verschrikkelijken oorlog’⁽²⁾, die niet dan door een wonder te vermijden was, wilde men hem niet aan een onverhoedschen aanval blootstellen. Hij verzekerde, dat men de stoutheid der bevolking tegenover zijne weerloosheid moeilijk overschatten kon. ‘Openlijk zeggen zij,’ zoo schreef hij, ‘dat er van Uwe Majesteit niets te vreezen is, daar er geen oorlog kan gevoerd worden, nu alle hulpmiddelen uitgeput zijn. Het meest nog heeft het ons benadeeld, dat de markgraaf van Havrech na zijne terugkomst uit Spanje de armoede van de koninklijke schatkist hier

(1) Cartas del Señor D. Juan de Austria y el Señor Escobedo, MS. f°. 1-4, 21 Dic. 1576.

(2) Cartas etc. MS. f°. 42, 2 Jan. 1577. ‘Una cruda y terrible guerra.’

overal uitbazuinde. Dat heeft de bevolking de stoutheid gegeven tot opstand; want zij houdt het er voor, dat men machteloos is om haar te straffen. Zij ziet een bewijs van de juistheid dezer redeneering in het niet opdagen van nieuwe troepen en in de zware achterstallen, die men aan de oude troepen schuldig bleef’.

Hij wenschte althans gelijk te staan met den vijand, al vorderde hij niet, gelijk anderen gewoonlijk plegen te doen, het dubbele van de vijandelijke macht. Een blik werpend op de buitenlandsche betrekkingen van de Nederlanden, meldde hij Filips, dat de Staten met Frankrijk en met Engeland onderhandelden. De engelsche afgezant had zich bekommerd over het mogelijke vertrek der spaansche troepen over zee, daar hij dit in verband bracht met een waarschijnlijk toeleg, om de Koningin der Schotten te bevrijden. Don Juan, die in de Nederlanden met geen ander doel gekomen was, en wiens gemoed met dat romaneske ontwerp vervuld was geweest, loochende natuurlijk stoutweg alle gedachte daaraan en stelde het in een bespottelijk daglicht. ‘Zulke inbeeldingen,’ had hij tot den gezant Rogers gezegd, ‘waren belachelijk. Indien de troepen weggezonden werden, dan was dit om de krijgsmacht Zijner Majesteit in den Levant te versterken’. Rogers, hierdoor gerustgesteld, had verzekerd, dat Elizabeth zoowel voor Zijne Majesteit als voor zijn vertegenwoordiger de oprechtste vriendschap koesterde; eene betuiging, die bezwaarlijk gemeend kon zijn, na de reeks van aanslagen op het leven der Koningin, zoo kort geleden nog door den Koning en zijn vorigen vertegenwoordiger op touw gezet. Desniettemin had Don Juan met veel hartelijkheid geantwoord; hij had om Elizabeths portret verzocht, en te kennen gegeven, dat hij, indien de zaken gingen zoo als hij hoopte, in stilte naar Engeland zou oversteken om hare koninklijke hand te kussen⁽¹⁾. Voorts berichtte Don Juan den Koning, op gezag van den gezant, dat Elizabeth onderstand aan de Staten geweigerd had, met de verklaring dat het, zoo zij iets deed, zou zijn *om Filips te helpen*, vooral als Frankrijk zich in de nederlandsche zaken moeien mocht. Wat Frankrijk betrof, ried de landvoogd den Koning, om Alençon hoop te geven op een huwelijk met de Infante, zonder er evenwel over te denken om die toezegging te vervullen, ‘daar de hertog niet alleen het schild der ketters was, maar zich ook onbeschaamd aan verfoeilijke zonden overgaf’.

(1) - ‘Y yo compedirle su retrato y diciendo, que si las cosas de aqui tomassen assiento como esperava, iria privadamente à besarla las manos.’ - Ibid. Op deze woorden maakte Filips de onbeduidende aantekening: ‘*mucho decir fuè esto!*’ (dat was veel gezegd!)

Een maand later betreurde Escovedo de ineensstorting der verwachtingen, door Don Juan en hem gekoesterd. ‘Gij weet,’ schreef hij aan Perez, ‘dat *een troon* - een zetel met een verhemelte - ons doel en onze begeerte is: al het overige raakt ons niets. Na het mislukken van ons plan zijn wij wanhopig en als razend. Alles is thans verdriet en dood. Eenige dagen later voer hij op denzelfden moedeloozen toon voort: “Ik ben gereed om mij op te hangen, en ik zou het reeds gedaan hebben, ware het niet dat ik mij spaarde om scherprechter te zijn voor degenen, die ons zooveel kwaad gedaan hebben”. Ach Señor Antonio Perez! hoe hardnekkig hebben die duivels zich getoond in hunne pogingen om ons van ons plan te doen afzien! Het is alsof de hel zich geopend en tal van booze geesten losgelaten heeft⁽¹⁾. Na deze krachtige ontboezemingen verwittigde hij zijn vriend, dat de engelsche gezant en de Staten, door het beleid van den prins van Oranje, die over de zoo benijde schepen beschikken kon, het vertrek der troepen over zee belet hadden. ‘Deze duivels klagen over de kosten,’ schreef hij, ‘maar wij zouden wat gaarne de kosten slikken, konden wij slechts de schepen krijgen.’ Vervolgens beschreef hij Don Juan als zoo verslagen over zijne teleurstelling, dat hij nergens toe deugde en slechts wenschte de Nederlanden zoodra mogelijk te verlaten. Hij had volstrekt geen lust, om over die wijnzakken te regeeren. Wie in de nederlandsche gewesten het beheer voerde, moest juist zoo doen, als zij hem geboden te doen. Dit viel niet in den smaak van Don Juan: daarvoor zou eene vrouw oneindig beter berekend zijn dan een man, en Escovedo wees dan ook op de Keizerin-weduwe, of de hertogin van Parma, of zelfs de hertogin van Lotharingen. Voorts ried hij aan, om de spaansche troepen, die nu de Nederlanden over land hadden moeten verlaten, tegen de ketters in Frankrijk te bezigen. Dat zou een vergoeding zijn voor de schande van hun aftocht. ‘De geschiedenis zou vermelden,’ ging de geheimschrijver voort, ‘dat de troepen naar Frankrijk trokken om den godsdienst in zijn grooten nood te hulp te komen, terwijl zij tevens bij de hand zouden zijn, om des noodts deze dronkaards te tuchtigen. Als de troepen in Frankrijk zijn, is het bijna even goed, als of men ze hier had.’ Hij verzocht om verschooning, zoo hij verward schreef: het was geen wonder, dat hij zoo deed; want zijne hersenen waren bedwelmd van den slag, die hen getroffen had. Don Juan smachtte van verlangen om het land te verlaten, en hoewel de krijgsmacht wel gering was voor zulk een groot veldheer, zou het toch goed voor hem zijn, indien hij in persoon die troepen naar Frankrijk voerde. ‘Het zou zoo schoon klinken in de ge-

(1) Cartas etc. MS. f°. 4-16, 2 Januari, 3 en 7 Febr. 1577.

schiedenis,' schreef de goede Escovedo, die altijd aan de nakomelingschap dacht, zonder te droomen dat zijne eigene vertrouwelijke brieven na drie eeuwen stof zouden opleveren tot ernstig onderzoek, 'het zou zoo schoon klinken in de geschiedenis, dat Don Juan met zesduizend voetknechten en tweeduizend ruiters het fransche Rijk op de been helpen en de ketters verdelgen ging. Dat is dan ook een beter werk, dan zulk gemeen volk te regeeren.'

Indien echter al deze plannen mislukten, dan, zoo sloeg de geheimschrijver zijn vriend Antonio voor, moest hij zien, hen aan het hof te Madrid te krijgen. Hij opperde het denkbeeld, om in Spanje een krachtig bestuur tot stand te brengen, onder Don Juan, den markgraaf De los Velez en den hertog van Sesa. 'Met zulke mannen aan het hoofd en met Antonio en Juan⁽¹⁾ als dienaars,' zou men veel goeds kunnen verrichten, en Don Juan kon 'een staf worden voor Zijne Majesteit bij klimmenden ouderdom⁽²⁾'. Hij smeekte Perez dringend, de toestemming van Filips te verkrijgen, tot het verlaten van de Nederlanden door zijn broeder. 'Anders,' schreef hij, 'zullen wij den vriend, dien wij zoo lief hebben, te gronde zien gaan! Hij zal ernstig ziek worden, en dan, goeden nacht met hem! - zoo teer is zijn gezondheid.' Escovedo betuigde, dat hij liever zelf wilde sterven. 'Ingeval Don Juan komt te overlijden,' ging hij voort, 'vaarwel dan, o Hof, en gij wereld, vaarwel!' - Dan wilde hij zich onmiddellijk in het gebergte van San Sebastiano begraven, en 'liever onder wilde beesten wonen, dan onder hovelingen.' Bezield door eene zeker niet geheel belangelooze vriendschap voor Don Juan, hield Escovedo dringend de noodzakelijkheid aan Perez voor, om den man te ondersteunen, die hen helpen kon. De eerste stap was, hem uit de Nederlanden te krijgen; want dat was zijn verlangen, bij dag en bij nacht. Daar hij het zeker niet wenschelijk kon achten om alleen weg te gaan, scheen het voegzaam, dat Escovedo onder een of ander voorwendsel vooraf naar Spanje gezonden werd. Zulk een voorwendsel zou men licht vinden, daar Juan, 'nu hij eens de regeering aanvaard had, alles doen moest, wat die schelmen goedvonden.' Na deze uitvoerige berichten, herinnerde de geheimschrijver zijn vriend de noodzakelijkheid van geheimhouding, en voegde er bij, dat hij inzonderheid beducht was 'voor al de hofdames, groot en klein, doch dat *hij zich in alles volkomen op Perez verliet.*'

Bijna te gelijker tijd schreef Don Juan aan Perez op soortgelijken toon. 'Ach, Señor Antonio!' riep hij uit, 'hoe zeker

(1) Namelijk Juan Escovedo en Antonio Perez.

(2) 'El báculo por su bexez.' - Cartas etc. MS. f°. 12-16, 7 Febr. 1577.

ben ik van mijne schande en mijn ongeluk! Onze onderneming, die zooveel arbeids heeft gekost en zoo wel beraamd scheen, ligt in duigen⁽¹⁾.’ Hij zou het werk begonnen hebben met dezelfde spaansche soldaten, die nu over land moesten wegtrekken, en hij kon er niets aan doen, dan hen laten trekken, of openlijk met de Staten breken. ‘Dit laatste verboden hem plicht en geweten, evenzeer als de tijdsomstandigheden. Hij was derhalve verplicht zich in de schipbreuk zijner plannen te schikken, en ‘kon aan niets denken, dan om kluizenaar te worden, een leefwijs die ten minste nog eenige vruchten droeg, omdat zij van geestelijken aard was.’ Zoo bedwelmd was hij, naar zijn zeggen, door den slag, dat hij bestendig aan een kluizenaarsleven dacht. Het leven, dat hij nu leidde, was hem ondragelijk geworden: hij was niet geschikt voor de Nederlanders, evenmin als zij voor hem. Liever dan een oogenblik langer te blijven dan noodig was om zijn opvolger te benoemen, was hij tot elk besluit in staat, zelfs om alles te laten liggen en hen te komen overvallen, als zij er het minst op verdacht waren, al zou hij er ook bloedig voor gestraft worden. Ook hij sloeg de Keizerin, die al de hem ontbrekende hoedanigheden bezat, of de hertogin van Parma, of de hertogin van Lotharingen voor, die alle drie geschikter waren om de provinciën te besturen dan hij. ‘Het volk,’ schreef hij ronduit, ‘*begint mij te verafschuwen, en ik verafschuw het reeds*.’ Hij verzocht Perez, hem uit dit land te helpen, door geoorloofde of ongeoorloofde middelen, ‘*per fas aut per nefas*’. Zijne vrienden behoorden zijne verlossing te bewerken, indien zij hem voor ongehoorzaamheid, ja zelfs voor eerloosheid wilden bewaren. Hij drukte het grenzeloos vertrouwen uit in de eer van den man, aan wien hij schreef, en voegde er bij, dat, zoo niets anders hem zijn ontslag bezorgen kon, hij den brief aan den Koning mocht laten zien. In het algemeen vond de landvoogd steeds goed, dat Perez in de brieven voor Zijne Majesteit bestemd, alle veranderingen maakte, die hij raadzaam keurde, door te wijzigen of te verzachten, wat daarin te ruw of aanstootelijk scheen, mits hij de hoofdzaak - het bewerken van zijne terugroeping - maar in het oog hield. ‘Daarin,’ borst de landvoogd uit, ‘staan mijn leven, mijne eer, mijne ziel, alle drie op het spel; want wat de beide eersten betreft, die zal ik zekerlijk verbeuren, en in mijn wanhopigen toestand zal ik groot gevaar loopen van de laatste te verliezen bovendien⁽²⁾.’

Van zijn kant vloeide Perez over van vriendschapsbetuigingen voor Don Juan en Escovedo. Hij liet zich in al zijn brieven

(1) Cartas etc. MS. f°. 16-18, 16 Febr. 1577.

(2) Cartas etc. MS., 1 Marzo 1577, f°. 18-24.

uitvoerig uit over de moeilijkheid om bij den Koning de terugroeping van Don Juan rechtstreeks te berde te brengen, doch berichtte nu en dan, dat hij eene zinspeling daarop gewaagd had, die mogelijk niet zonder uitwerking blijven zou. Al deze brieven van Perez werden echter, vóór de verzending, aan Filips ter goedkeuring voorgelegd, en de geheele zaak, over welke Perez voorgaf nauwelijks een woord tot Zijne Majesteit te durven uiten, werd tusschen hen uitvoerig besproken. Hij had zijn best gedaan, schreef hij, toen hij den Koning, geplaagd door een aanval van de jicht, de regeeringsberichten uit de Nederlanden voorlas, er zooveel mogelijk van de dwangredenen, door den landvoogd en Escovedo aangegeven, te laten invloeien, doch alras was het hem gebleken, dat dit op den Koning geen gunstigen indruk maakte. Perez drong op de zaak niet aan, ‘want,’ schreef hij: ‘*wij zouden allen verloren zijn*, indien de Koning vermoedde dat wij iets anders beoogden dan zijn belang’. Don Juan en zijne vrienden moesten alle krachten inspannen om het volkomen vertrouwen van Zijne Majesteit te verwerven, daar hunne geheime plannen beter bevorderd zouden worden langs dien weg, dan door handelingen, waarover de landvoogd zich ‘met zooveel drift en zielsbekommering’ uitliet. Perez waarschuwde hem bijgevolg ten ernstigste voor het gevaar van ‘zijn slag te slaan, zonder zijn doel te raken,’ en trachtte hem te overreden, dat hij om zijn eigen best verplicht was, zijn verblijf in de provinciën nog wat te rekken. Hij meldde Don Juan, dat zijn teleurstelling over het mislukken van den aanslag op Engeland bij den Koning de warmste deelneming gevonden had, daar deze zijn broeder een goeden uitslag had toegewenscht. ‘Ik heb hem,’ schreef Perez, ‘zoo hoog mogelijk de grootmoedigheid opgevijseld, waarmede Uwe Hoogheid bij deze gelegenheid een bijzonder doel aan 's Konings belang ten offer hebt gebracht⁽¹⁾.’

De minister voerde dezelfde taal, bij het nog vertrouwelijker en openhartiger schrijven aan Escovedo. ‘Wij moeten op duizend mijlen afstands blijven van de mogelijkheid, dat de Koning denken zou, dat wij ons door geheime drijfveeren lieten beheerschen,’ merkte hij aan, ‘want wij kennen den Koning en de kieschheid dezer zaken. De eenige weg om 's mans gunst te winnen is, ons zorgvuldig naar zijne neigingen te schikken, en het te doen voorkomen alsof wij ons alleen met zijne belangen bezig houden⁽²⁾.’ Toen deze brief, gelijk al de overigen, den bewusten *man* vóór de afzending onder de oogen kwam, onderstreepte hij die zinsnede en stelde er de volgende kanteekening

(1) Cartas etc. MS. f°. 20-24.

(2) Ibid. f°. 24-27.

bij: ‘het onderhaalde moet gij breeder uitwerken. Zeg nog meer, al moet het stuk ook overgeschreven worden, opdat wij mogen zien *in welken geest er op geantwoord wordt.*’

In een anderen brief aan Escovedo liet Perez zich breedvoerig over de ongepastheid, ja onmogelijkheid uit, dat Don Juan op dat tijdstip de Nederlanden verlaten zou. De Koning was op dat stuk zoo vast besloten, schreef hij, dat er niet aan te denken viel om de zaak te opperen. ‘Wij zouden zoodoende slechts allen invloed op hem in andere aangelegenheden verliezen. Gij weet, welk een verschrikkelijk mensch hij is: zoo hij eens argwaan mocht scheppen, dat wij een geheim doel beoogen, wij zouden ons wit ten eenenmale missen⁽¹⁾.’ Inzonderheid werd de geheimschrijver opmerkzaam gemaakt, welk eene groote verkeerdheid Don Juan zou begaan, als hij zijn post verliet. Perez had zich, volgens zijn zeggen, over die zaak ‘in 't water gewaagd,’ door den landvoogd met warmte bij Zijne Majesteit te prijzen. De Koning had het met eene hartelijke lofspraak beantwoord en er bijgevoegd, dat het grootste voordeel van zulk een broeder te bezitten hierin bestond, dat hij zijn kon, waar Zijne Majesteit niet kon zijn. Er viel dus voor Don Juan niet aan te denken, om de Nederlanden te verlaten. De grootste behendigheid werd er vereischt, hield Perez vol, om met den Koning om te gaan. ‘Indien hij eens vermoeden mocht, dat wij een geheim oogmerk hebben, dan zijn wij verloren, en geen Demosthenes of Cicero zou hem kunnen overreden.’ Perez verzocht den geheimschrijver, zijne vurige gehechtheid aan Don Juan met de sterkste kleuren af te schilderen aan dezen hooggeplaatste, die zich verzekerd mocht houden, dat men alle pogingen zou aanwenden om hem, volgens de aanwijzing van Escovedo, in Spanje aan het hoofd der zaken te stellen. ‘Het zou echter geheel verkeerd zijn,’ ging Perez voort, indien wij *dezen man* ooit lieten blijken dat wij dit verlangen; want dan zouden wij het nooit gedaan krijgen. Het eenige middel om hem in te nemen is, hem diets te maken, dat de zaken gaan, *zoo als hij wenscht*, niet zoo als Zijne Hoogheid verlangen mocht, en dat niemand van ons eenig anderen wil heeft, dan dien van den Koning. Bij deze plaats teekende ‘de verschrikkelijke man’ slechts het volgende aan: ‘dit gedeelte is uitmuntend,’ terwijl hij met eene eigenaardige tautologie er bij voegde: ‘en dat, wat gij daarin zegt, eveneens⁽²⁾.’

‘Dus,’ ging de minister voort, ‘God verhoede, Señor Escovedo, dat gij thans herwaarts zoudt overkomen; want wij zouden

(1) Ibid. f°. 27-32.

(2) ‘Este capítulo va muy bien, y lo que decis en el tambien.’ - Ibid. f°. 27-32.

allen verloren zijn. Wat de engelsche zaak betreft, kan ik u verzekeren, dat Zijne Majesteit verlangde, dat het plan gelukken mocht, hetzij door middel van den Paus, of op een andere wijs. “Maar verklaar mij toch eens,” voegde Perez er bij, “hoe kwaamt gij er, Señor Escovedo, toch voor den duivel toe om dien renbode naar Rome te sturen over de engelsche zaak, zonder mij te waarschuwen?”⁽¹⁾ Verder meldde hij, dat de pauselijke Nuncius in Spanje zich over de zaak zeer bekommerd had getoond en hem had laten ontbieden. “Ik ging er heen,” schreef Perez, “en nadat hij de deur gesloten en door het sleutelgat gegluurd had, of er ook luisteraars waren, zei hij mij, dat hij van den Paus kennis gekregen had, hoe Don Juan Zijne Heiligheid om bullen, breves en geld had verzocht, om hem in zijn aanslag op Engeland bij te staan, en dat hem reeds tachtigduizend ducaten waren gezonden.” Perez voegde er bij, dat de Nuncius bijzonder gaarne wilde weten, hoe men de zaak best aan den Koning zou mededeelen, zonder Zijne Hoogheid te benadeelen. Perez had hem den verlangden raad gegeven, en daarop zelf aan den Koning gezegd, dat Don Juan ongetwijfeld aan Zijne Majesteit geschreven zou hebben om hem deze onderhandelingen te Rome mede te deelen, doch dat waarschijnlijk de brieven in het ongereede geraakt waren. Terwijl Perez het zoo liet voorkomen alsof hij de zaak bij den Koning vereffend had, eindigde hij met het opperen van een hoogst gewichtigen aanslag. Hij ontwikkelde namelijk de noodzakelijkheid, om zich zoo spoedig mogelijk van den prins van Oranje te ontdoen. “Laat het u nooit uit de gedachten gaan,” schreef hij, “in geval de gelegenheid zich voordeed om, in overleg met de Staten, *Oranje van kant te maken*, dat dit, behalve den dienst, die daardoor aan *onzen meester* en ook aan de Staten zou worden bewezen, ook *ons eenigszins ten goede zal komen*.”

Deze ontleding van eene geheime briefwisseling kan leerzaam zijn. Wij zien toch een heerschzuchtig Koning en zijn vertrouwde dienaar de hoofden bijeen steken in het eene vertrek; terwijl 's Konings stadhouder over het gewichtigste deel van het Rijk in een ander vertrek met zijn geheimschrijver in ernstig gesprek gewikkeld is, niet over de beste wijs om de stoffelijke of zedelijke belangen te bevorderen van het volk, waarover God hun het bestuur heeft toevertrouwd, maar over de beste middelen om samenzweringen te smeden tegen den troon en het leven eener naburige Vorstin, met oogluikende goedkeuring en onder-

(1) ‘Cuerpo de Dios, Señor Escobedo, como diablos despacharon el correo à Roma sobre esto de Inglaterra,’ etc. Bij deze plaats heeft de Koning eigenhandig aangeteekend: ‘y este capitulo va aun mejor al proposito.’ [En dit gedeelte beantwoordt nog beter aan het oogmerk.] - Ibid.

steuning van den Paus. In dat plan, en daarin alleen, zijn de hooge samenzweerdere het eens. In elk ander opzicht heerschen wederkeerige argwaan en sluwe arglist. De landvoogd is met onuitsprekelijken afkeer vervuld voor een gansche bevolking van “dronkaards en wijnzakken,” die op hetzelfde oogenblik bloemen strooit op zijn pad en hem met daverend gejuich verwelkomt. De Koning doet, onder betuiging van grenzeloos vertrouwen al zijn best om door een fijn geslepen bedrieger, zijn stadhouder de bekentenis van verraderlijke plannen te ontlokken. Zijn dienaar vult stapels papier met betuigingen van genegenheid voor den landvoogd en zijn vertrouweling, met bijtende aanmerkingen op den Koning, met lessen omtrent de beste wijs om dien Koning te bedriegen, en legt dan de brieven aan Zijne Majesteit ter verbetering en aanvulling voor. Om de schilderij te voltooien, ziet men den Monarch en zijn dienaar de noodzakelijkheid betoogen om den grootsten man zijner eeuw te vermoorden; en die noodzakelijkheid wordt hem op het hart gedrukt, die zelf, eer het nog één jaar verder zou zijn, het slachtoffer worden zou van hetzelfde paar; terwijl de aartssamenzweerder, die de draden van al deze ingewikkelde plannen in handen heeft, tegen Koning, landvoogd en geheimschrijver even valsch is en hen alle drie op de duistere kronkelpaden aan het dolen helpt, om zijn eigene geheime en verachtelijke oogmerken te bereiken.

In antwoord op de brieven van Perez drukte Don Juan voortdurend de tevredenheid en het genoegen uit, die zij hem te midden zijner verdrietelijkheden verschaften. “Hij was er troosteloos over,” schreef hij, “dat hij zich in die hel bevond, en verplicht was er in te blijven⁽¹⁾,” nu de aanslag op Engeland in duigen lag; doch hij wilde niettemin geduld nemen en een gunstiger gelegenheid afwachten.

Escovedo gaf echter ondanks al de verzekeringen van Perez, als zijne meening te kennen, dat de aanwezigheid van Don Juan in de Nederlanden geheel en al overbodig was geworden. “Eene oude vrouw met haar spinrokken,” schreef de geheimschrijver, “zou meer geschikt er voor zijn; want er zou indien de Staten hun zin kregen, niets anders te doen vallen, dan alles, wat zij bevelen zouden, te onderteekenen⁽²⁾.” Ingeval van oorlog zou Zijne Hoogheid, dit sprak van zelf, zijn post niet verlaten, zelfs al had hij er de vergunning toe; maar anders kon er met een langer verblijf niets gewonnen worden. Wat het plan betrof om den prins van Oranje te vermoorden, zoo verzekerde Escovedo aan Perez, dat hij deze zaak niet zou veronachtzamen. “Gij

(1) Cartas etc MS., 26 Mayo 1577, f°. 32-34.

(2) Ibid. 29 Mayo 1577, f°. 33-37.

weet, hoezeer ik het in de gedachten houd, om *Oranje van kant te helpen*”, schreef het slachtoffer aan den man, door wien hij zelf zoo spoedig van kant geholpen zou worden.’ Gij moogt gelooven, dat ik het niet vergeten heb, noch vergeten zal eer het geschied zal zijn. Veel, zeer veel list wordt er echter vereischt in hem, die zich met de zaak zou willen belasten. Daar de aanslag met zooveel gevaar gepaard zou gaan, heb ik er nog niemand voor kunnen vinden, hoezeer ik ook gezocht heb. Die zorg zal mij niet van het hart zijn, vóór ik den aanslag volbracht zie.’

Een maand later schreef Escovedo, dat hij Spanje dacht te bezoeken. Hij klaagde, dat hij rust behoefde in zijn ouderdom, en dat Perez beoordeelen kon, hoeveel rust hem te beurt viel onder de bestaande omstandigheden. De ongelukkige wist niet, hoe spoedig de man, aan wien hij schreef, hem de eeuwige rust zou doen ingaan. Hij verzekerde ook, dat het genoeg en om zijn geboorteland te bezoeken, verbitterd werd door de noodzakelijkheid om naar de Nederlanden terug te keeren⁽¹⁾, zonder te vermoeden, dat Perez hem die moeite besparen zou.

Werkelijk had de landvoogd der volkspartij zoo min als haar hoofd vertrouwen ingeboezemd; van zijn kant maakte hij ook op hen volstrekt geen staat. Terwijl hij zich in Leuven ophield, had hij onophoudelijk geklaagd, dat er eene samenspanning gesmeed was tegen zijn leven en zijne vrijheid. Twee fransche heeren, Bonnivet en Bellangreville, waren in hechtenis genomen, als verdacht van een plan om zich van zijn persoon meester te maken en hem gevangen naar Rochelle te voeren. Niets kwam er aan het licht in het verhoor, dat volgde; de gevangenen werden op vrije voeten gesteld, en de Staten-Generaal trachtten zich bij den hertog van Alençon te verontschuldigen, zoowel wegens de onwaardige behandeling, twee zijner dienaars aangedaan, als over de achterdocht, op zijn persoon geworpen⁽²⁾. Don Juan echter was hiermede niet tevreden: hij hield vol dat er eene samenspanning bestond, en ontveinsde zijne meening niet, dat de prins van Oranje er mede bekend was⁽³⁾. Zoo als zich begrijpen laat, ontdekte men niets door het onderzoek, ingesteld met het oogmerk om den prins in de zaak te betrekken.

(1) Ibid. Junio 1577, f°. 36, 37.

(2) BOR, X. 805. HOOFT, XII. 493.

(3) CABRERA beweert, dat graaf Lalain met andere afgevaardigden van de Staten (op aansporing van den prins van Oranje en op last van den hertog van Alençon) samengespannen had om zich van Don Juan's persoon meester te maken. Hij voegt er bij, dat men hen door de pijnbank tot bekentenis zou hebben gebracht, aangezien er voldoende bewijzen van hunne schuld voorhanden waren, doch dat de zaak gesust werd. - Zie CABRERA, XI. 909 *a* en *b*.

Oranje had inderdaad heimelijk aangeraden, den landvoogd terstond bij zijne komst gevangen te nemen, niet om hem te vermoorden of persoonlijk leed te doen, maar met het doel om aan Filips des te beter voorwaarden af te persen, op grond van de genegenheid of de achting, die men onderstellen mocht, dat hij voor zijn broeder koesterde. Men zal zich herinneren, dat er ook vergeefsche pogingen waren in het werk gesteld om den hertog van Alva en den kommandeur Requesens in hechtenis te nemen. Zulke plannen strookten met den geest dier eeuw, en hoewel het twijfelachtig is, of er wel een goed beraamde aanslag tegen de vrijheid van den landvoogd bestond, is het zeker dat hij zelf hieromtrent geen twijfel koesterde⁽¹⁾.

Behalve zijn geloof aan deze werkelijk of alleen in zijne verbeelding bestaande of vage plannen, gaf Don Juan geen oogenblik de overtuiging op, dat de geestdrift, waarmede men zijne tegenwoordigheid begroette, geen diepen grond had; dat men geen wezenlijke genegenheid voelde voor zijn persoon; dat zijn lot hem in een valsche stelling bracht; dat de harten der bevolking voor een ander klopten en zich nooit voor hem zouden laten winnen. Het was alsof hij voelde, hoe tal van onzichtbare draden om hem heen werden samengeweven, en zijn kloek hart en vurige kracht deinsden mismoedig terug voor het net, waarin zij gevangen zouden blijven, tot dat zij geheel opgeteerd zouden zijn.

De algemeene genegenheid voor den afvalligen prins, de hopelooze verslaafdheid van het volk aan die doodelijkste aller zonden, de gewetensvrijheid, lieten zich niet in twijfel trekken. ‘Zij zijn voornemens vrij te blijven, Sire,’ schreef Escovedo aan Filips, ‘en te leven zoo als hun goeddunkt. Mits zij dat doel bereiken, zouden zij den Turk wel meester van het land willen laten worden. Naar den weg, dien zij opgaan, zal het echter de prins van Oranje wel zijn - hetgeen geheel op hetzelfde neerkomt’⁽²⁾. Intusschen hoopte men, dat men die vrijheid van geweten nog ergens toe zou kunnen gebruiken. Allen waren niet even diep in dat gruwelijk bijgeloof gedompeld, en mogelijk kon men hen, die nog aan kerk en koning waren trouw gebleven, tegen hunne verdwaasde broeders opzetten. Zoo kon men met de gewetensvrijheid zijn voordeel doen. Terwijl twee groote partijen ‘elkander bij de ooren hadden en de haren uittrokken, kon men ze misschien te gelijk op den grond werpen’⁽³⁾. Zijne Majesteit werd echter vermaand, zich op het ergste voor te bereiden en te ge-

(1) Zie de aanmerkingen van GROEN VAN PRINSTERER, Archives etc. VI. 42, 43.

(2) Brief van Escovedo aan den Koning, 27 Maart 1577, Discours sommier etc. p. 4, bijvoegsel.

(3) Brief van Escovedo etc. Ibid. p. 16.

looven dat het land alleen te vuur en te zwaard kon genezen worden. De toestand van den landvoogd was pijnlijk en knellend. ‘Don Juan,’ schreef Escovedo, ‘*is dertig jaren oud*. Ik sta er Uwe Majesteit niet voor in, dat hij zich niet, indien hij zich van den noodigen bijstand verstoken ziet, uit de voeten maakt, als Uwe Majesteit er het minst op verdacht is.’

Allerdroefgeestigst was de toon van 's landvoogds brieven. Hij was overtuigd dat men hem niet lijden mocht, ondanks allerlei blijken van genegenheid: Hij voelde zich gedwongen, den weg der gematigdheid in te slaan, hoewel hij meende dat hem dit niets baten zou. Hij was aan zijn post geketend, hoewel die post naar zijn inzien met veel meer vrucht door een ander zou bekleed worden. Hij zocht nog altoos de genegenheid van het volk te winnen, hoewel hij geloofde, dat het hopeloos van hem vervreemd was. Kon de ziekte van het land met geduld genezen worden, dan verklaarde hij zich in staat om dat middel aan te wenden, hoewel het tot dusver maar weinig goeds had uitgewerkt, en hij slechts flauwe hoop had, dat het in het vervolg beter werken zou⁽¹⁾. ‘Tot dusver echter,’ schreef hij, ‘is mijne stem als die eens roepende in de woestijn’⁽²⁾. Tevens zocht hij Zijne Majesteit in de sterkste bewoordingen te overtuigen, dat er geld noodig was. Geheime handlangers, spionnen, en spionnen van spionnen, werden meer dan ooit vereischt, en dit waren zeer dure spaken in het groote regeeringsrad. Nooit bestond er grooter geldverlegenheid. Niets kon van meer belang zijn, dan de raadgevingen van Escovedo te dien opzichte te volgen, waarom Don Juan den Koning herhaaldelijk met aandrang verzocht, hunne wissels te voldoen. ‘Geld is de medicijn’, verzekerde hij, ‘waarmede deze zieke weder bijgebracht moet worden’⁽³⁾; en hij verzocht daarom al degenen, die het wel met hem meenden, te zorgen dat Zijne Majesteit hem in deze gewichtige aangelegenheid niet in den steek liet. Ondanks zijne welgemeende pogingen en zijne ernstige bedoelingen, gaf hij echter aan Zijne Majesteit slechts weinig hoop, dat de pas gesloten overeenkomst eenige goede vrucht dragen zou. Hij zag, dat de prins van Oranje zich ‘met groote drift’ in Holland en Zeeland versterkte⁽⁴⁾; hij wist, dat de prins steun vond bij de koningin van Engeland en dat deze, in weerwil van hare beloften aan den koning en aan hem zelven, den opstandelingen

(1) Brief van Don Juan aan den Koning, 7 April 1577. Discours sommier, p. 27.

(2) Brief van Don Juan, 7 April 1577, Discours sommier, etc. bijvoegsel, p. 36.

(3) Brief van Don Juan aan Perez, Discours sommier, p. 44.

(4) Brief van Don Juan aan den Koning, Discours sommier, p. 35, 36.

onderstand had toegezegd, voor het geval dat de aangeboden vredesvoorwaarden in Holland verworpen werden; en hij hield zich verzekerd, 'dat het meerendeel der Staten en bijkans het gansche volk den prins waren toegedaan.'

Ook werd Don Juan meer en meer versterkt in zijn geloof, dat er eene samenspanning gesmeed werd om hem van zijne vrijheid te berooven. Zijn tegenpartij telde zooveel, zijne eigene partij zoo weinig aanhangers, dat, als men hem eens 'ingepakt' had, hij er wel zeker van was, dat niemand onder de getrouwen een vinger zou durven verroeren. Daarom dacht hij er over, zoo meldde hij aan Zijne Majesteit, om naar de eene of andere vesting de wijk te nemen. Hij meende toch terecht, dat hij, zoolang hij zijn eigen meester was, meer invloed kon uitoefenen op hen, die nog welgezind waren, dan hij dit zou kunnen als een gevangene. De overtuiging in het diepst van zijn gemoed gekoesterd, dat hij alleen met zijn zwaard iets zou kunnen uitvoeren, straalde door in zijne bezadigder opmerkingen. Hij hield vol dat er, alles wel beschouwd, voor dit lichaam geen geneesmiddel was, maar dat de leden, door de ziekte aangetast, moesten worden afgesneden, en verzocht bijgevolg Zijne Majesteit hem de middelen te verschaffen om de kunstbewerking spoedig te verrichten. De algemeene uitdrukkingen, die hij vroeger gebezigd had tot aanprijzing van versterkende middelen en zachte behandeling, strookten niet geheel met het doortastende stelsel van afzetten, thans door hem aanbevolen; maar zijn aangeborenen fierheid worstelde dan ook tegen de boeien, waarmede men hem gekluisterd had. Hij voelde zich volstrekt niet op zijn plaats, en hoewel hij het voor schandelijk hield, zijn post te ontloopen, zoo lang het een gevaarvollen post scheen, wenschte hij toch vurig, dat de Koning hem zijn ontslag mocht toestaan, zoodra zijne tegenwoordigheid niet langer gebiedend zou gevorderd worden. Hij was verzekerd, dat het nederlandsche volk nooit aan Zijner Majesteits vergiffenis gelooven zou, eer de man, dien zij met zooveel argwaan beschouwden, verwijderd was; want zij zagen in hem slechts 'den bliksem van Zijner Majesteits toorn'⁽¹⁾. Oranje en Engeland versterkten de achterdocht en stookten de kwaadwilligheid aan. Werd hij genoodzaakt tegen zijn zin te blijven, dan, zoo waarschuwde hij, zou hij gedwongen worden iets te doen, waarover ieder verbaasd zou staan.

Intusschen sloeg hij, in wiens hand de beslissing over vrede en oorlog lag, uit Middelburg den stroom der gebeurtenissen gade. De geheele bevolking van Holland en Zeeland hing aan

(1) Ibid. p. 44, 45.

zijne lippen. ‘De menschen hier,’ schreef de landvoogd, ‘zijn *behekst* door den prins van Oranje; zij beminnen hem, zij hebben ontzag voor hem, en wenschen hem tot Heer te hebben. Zij geven hem van alles kennis, en nemen geen besluit, zonder hem te raadplegen.’⁽¹⁾

Terwijl Willem van Oranje aldus het geheele volk bestuurde en bezielde met zijn geest, maakten zich zijne beste vrienden meer en meer ongerust over de gevaren, waaraan hij was blootgesteld. Zijne moeder, die reeds haren jongstgeborene, Hendrik, haren Adolf, haren ridderlijken Lodewijk in bloedige graven had zien zinken, bij de verdediging van de vrijheid van geweten, was uiterst bezorgd voor het welzijn van haren ‘hartelijk geliefden Heer zoon,’ den prins van Oranje. Maar toch bekommerde de edele vrouw zich nog meer over een mogelijken vrede, waarbij de godsdienstvrijheid, waarvoor zooveel dierbaar bloed vergoten was, niet behoorlijk verzekerd zou zijn. ‘Mijn hart verlangt naar te vertrouwen tijdingen van mijn Heer,’ schreef zij aan Willem; ‘want, naar mij dunkt, zal de vrede, thans in uitzicht, nadeelig blijken voor de vrijheid van de ziel en van het geweten. Ik vertrouw, dat mijn hartelijk geliefde Heer zoon door Gods genade geschraagd zal worden om niets te doen tegen God en de zaligheid zijner ziel: het is toch beter, het tijdelijke te verliezen, dan het eeuwige’⁽²⁾. Zoo schreef Willems moeder, en wij kunnen ons voorstellen, hoe de snaar trilde, door deze teedere en verhevene woorden in zijne borst aangeroerd. 's Prinsen zoon, de tot een ongelukkig lot bestemde Filips, nu reeds sedert tien jaren gedwongen inwoner van Spanje, was nog niet ontbloot van echt kinderlijk gevoel voor zijn edelen vader, en zond hem woorden van liefde toe, zoo vaak de gelegenheid zich daartoe aanbood, terwijl hij nog niet lang geleden een minder loffelijk blijk van zijne ouderliefde gegeven had, ten koste van den ongelukkigen kapitein zijner spaansche wacht. Toen die officier het toch gewaagd had, in zijne tegenwoordigheid oneerbiedig te spreken over zijn vader, greep de jonge graaf hem verwoed, aan en wierp hem het venster uit, zoodat hij op de steenen te pletteren viel⁽³⁾. Na deze proef van zijne vaderliefde gezien te hebben, achtte de spaansche regeering het noodig, fijnere middelen te kiezen om zulk eenen wildzang te temmen. Ongelukkig deden die middelen maar al te goed de bedoelde uitwerking.

Graaf Jan van Nassau verkeerde in knellende geldverlegenheid.

(1) Uittreksel uit den brief in HS. bij GACHARD, Correspondance de Guillaume le Taciturne, III. Préface, LXIII. note 3.

(2) GROEN VAN PRINSTERER, Archives etc. VI. 49, 50.

(3) De la Pise, p. 603. GROEN VAN PRINSTERER, Archives etc. VI. 102. Du Maurier, Mémoires, art. Phil. Guill.

Zeshonderdduizend gulden op zijn minst hadden hij en zijne broeders voorgesloten ter bevordering van Nederlands verlossing⁽¹⁾. Lodewijk en hij hadden zonder aarzelen tot dat heilig doel de honderdduizend kronen gestort, die de Koning van Frankrijk hun voor persoonlijk gebruik aangeboden had; want niet de prins van Oranje alleen had zijn goed en leven aan de zaak der vrijheid toegewijd, maar zelfs die leden zijner familie, wier belangen niet onmiddellijk aan Nederland hingen, hadden een geldelijken onderstand gegeven die wel verbazend groot mag genoemd worden, en die hunne krachten ver overtrof. Niet alleen gaven zij al het gereede geld waarover zij, na het verpanden van hunne landen en inkomsten, zilverwerk en kleinodiën, beschikken konden, maar zij hadden, volgens de eigen woorden van Graaf Jan, ‘hunne vrouwen, kinderen en moeders de kettingen en juweelen van den hals genomen en ze overal omgeveild, als waren zij winkeliers en marskramers geworden’ En toch, zelfs nu hij onder dien verbazenden schuldenlast gebogen stond, vroeg graaf Jan geen onmiddellijke terugbetaling. Hij meldde den prins enkel de uiterste verlegenheid, waarin hij zich bevond, en verzocht hem alleen eenig schriftelijk bewijs of schuldbekentenis te vragen, van de hollandsche en zweeuwsche steden, die tot hiertoe nog geen blijk van dankbaarheid hadden gegeven.

De prins troostte, zoo goed hij kon, zijn moeder, zoon, echtgenoot en broeder, en stelde hen gerust, terwijl hij zijn volk bemoedigde. Ook ontving hij te dezer tijd een tweede en deftiger gezantschap van Don Juan⁽²⁾. Zoodra de landvoogd, na te Brussel den eed afgelegd te hebben, als de vertegenwoordiger van Zijne Majesteit erkend geworden was, haastte hij zich eene nieuwe poging te doen om den prins te winnen. Don Juan zag in hem slechts een aanzienlijk heer van doorluchtige geboorte en grooten invloed, die tegenover de kroon in eene valsche stelling was geraakt, waaruit hij zelfs nu nog te redden was; want het opgeven van een grillige godsdienstige dweperij, die zijn anders zoo helder hoofd benevelde, kon, naar 's landvoogds meening een zoo bedreven staatsman, als de prins, weinig moeite kosten. Willem van Oranje daarentegen zag in zijn jeugdige tegenpartij den schitterendsten vertegenwoordiger van den boozen geest der godsdienstvervolging.

In gesprekken, brieven en openbare stukken werd, gedurende het kort, doch gewichtig bewind van Don Juan, de groote strijd voortgezet. Don Juan beoogde vrede, Willem daarentegen oorlog; want hij wist, dat geen andere uitkomst mogelijk was: vrede toch was inderdaad de oorlog in de ergste gedaante. De vrede

(1) Archives et Correspondance, VI. 95, sqq.

(2) BOR, X. 814. VAN METEREN, VII. 121.

zou alle priesters tongen ontboeien en alle edelen in de vijftien provinciën den degen doen trekken tegen het kleine Holland en Zeeland. Het was den prins gelukt, al de landschappen samen te binden door de haastig gesmede keten van het gentsch verdrag, en hij had zijn best gedaan om dien band door het beginsel van wederkeerige godsdienstige verdraagzaamheid te versterken; maar de komst van Don Juan had dit werk in de war gebracht. Het was den prins onmogelijk geweest, zijne eigene beginselen op het stuk van den godsdienst over te storten in de harten zijner naaste bondgenooten, en hij kon dus niet hopen bij zijne doodelijke vijanden meer bijval te vinden. Vond hij zelfs niet reeds tegenspraak bij de Hervormden, om zijne inschikkelijkheid tegenover de katholieken? En was zijn vertrouwde raadsman, de begaafde St. Aldegonde, niet wanhopig geworden, omdat de prins weigerde, de Doopsgezinden in Holland van het burgerrecht uit te sluiten? Terwijl Willem alle krachten inspande om twistzieke sekten te vereenigen en de gemoederen tot de overtuiging te brengen, dat de mensch Gode alleen van zijn geloof rekenschap had te geven - terwijl het voor het bestaan des lands hoogst noodig was, dat Katholieken en Protestanten elkander maatschappelijk en burgerlijk verdroegen, moest het hem wel bitter teleurstellen, dat schrandere staatslieden van zijn eigen geloof zich niet tot verdraagzaamheid konden verheffen. ‘De zaak der Doopsgezinden,’ schreef St. Aldegonde, ‘is op nieuw te berde gebracht. De prins is er tegen om hen van het burgerrecht uit te sluiten. Hij gaf mij scherp ten antwoord, dat hun ja met onzen eed gelijk stond, en dat wij niet verder op de zaak behoorden aan te dringen, *tenzij wij willens waren te bekennen, dat de Pausgezinden recht hadden ons te dwingen tot een eeredienst, die tegen ons geweten streed.*’ Het schijnt nauw geloofelijk, dat deze uitspraak, zoo eervol voor 's prinsen karakter, als een scherpe berisping werd opgevat, en dat nog wel door een verlicht en hoogst begaafd Protestant. ‘Kortom,’ ging St. Aldegonde met klimmende ergernis voort, ‘ik zie niet in hoe wij hierin onzen wensch kunnen verkrijgen. De prins heeft mij verweten, dat onze geestelijken zich heerschappij zoeken aan te matigen over het geweten. Hij haalde onlangs met blijkbare goedkeuring het gezegde aan van een monnik, die zich niet lang geleden hier bevond: dat onze pot nog niet even lang op het vuur had gestaan, als die van onze tegenpartij, maar dat die met der tijd ook zwaar genoeg zou worden. Kortom, de prins ducht, dat na een paar eeuwen de geestelijke dwang aan weerszijden in dit opzicht gelijk zal staan’⁽¹⁾.

(1) Zie den brief van St. Aldegonde bij BRANDT, Historie der Reformatie, I.B. XI. bl. 588, 589.

In het begin van Mei hadden de Staten-Generaal doctor Leoninus en Caspar Schetz, heer van Grobbendonck, naar den prins van Oranje afgevaardigd. Terwijl deze heeren aan het onderhandelen waren, kwamen naar Middelburg vier zendelingen van Don Juan. Aan deze gemachtigden werd Leoninus, die thans grootendeels de plaats van Viglius ingenomen had, onder 's hands toegevoegd. Viglius was dood⁽¹⁾; sedert de merkwerkwaardige inhechtenisneming van den Staatsraad was hij niet weder op het staatstooneel verschenen. Het huisarrest, waartoe hem een woelzieke vergadering gedwongen had, was door hooger macht verlengd geworden, en een slepende ziekte had een einde aan zijn leven gemaakt. Er waren weinig geleerder doctoren in de beide rechten geweest, dan hij; men had weinig behendiger staatslieden gezien, van zijn standpunt. Hij had tot zinspreuk gekozen, met toespeling op zijn naam: *Vita mortalium vigilia*⁽²⁾, [des menschen leven is een nachtwoak], en hij handelde dien overeenkomstig, doch volgens eene bekrompen uitlegging. Zijn leven was inderdaad een nachtwoak geweest; doch dit waken was Viglius ten goede gekomen. De verweerde Palinurus, zooals hij zelf zich gaarne placht te noemen, had zijn eigen vaartuig zoo wakker gestuurd, dat hij het met volle lading behouden had binnengebracht in de haven, waarin hij kwam te sterven, terwijl anderen, die niet naar zijn koers stuurden, nog door den storm geslingerd werden.

De zaakgelastigden van Don Juan waren: de hertog van Aerschot, de heer van Hierges, de heer van Willerval en doctor Meetkerken, vergezeld door doctor Andries Gaill, een der keizerlijke gemachtigden. De twee gezanten van de Staten-Generaal, Leoninus en Schetz, die zich toen te Geertruidenberg bevonden, werden der bezending toegevoegd⁽³⁾. Eene gewichtige bijeenkomst had er te Geertruidenberg plaats, waarvan al de bijzonderheden teruggevonden zijn⁽⁴⁾. De prins van Oranje, vergezeld

(1) Hij overleed den 8sten Mei 1577. - BOR, X. 812, 814. HOOFT, XII. 501.

(2) BOR, X. 812. VAN METEREN, VI. 120. - Een andere veel door hem gebezigde spreuk was, volgens VAN METEREN: '*een groot Jurist een booser Christ.*' Ongelukkig werd dit spreekwoord door zijn eigen gedrag niet gelogenstraft.

(3) BOR, X. 816. HOOFT, XII. 502.

(4) Door den geleerden en scherpzinnigen GACHARD, aan wien de geschiedenis der Nederlanden zoo groote verplichting heeft. Zie Correspondance de Guillaume le Taciturne, III. Préface, LXII en LXIII, en Appendix, p. 447-459, waar men vindt 'Vraye narration des propos de costé et d'autre tenuz entre des Députés d'Hollande et de Zélande à Gheertrudenberg au mois de May 1577.' - 'Men herkent,' zegt GACHARD (Guill. le Tacit., III. p. 447, note), 'bij het lezen van dit merkwaardig verslag, er het werk in van een van 's prinsen raadsliden. Mogelijk is de opsteller Filips van Marnix zelf.'

van St. Aldegonde en vier andere raadslieden, weerstond de zeven kampvechters uit Brussel in een langen woordenstrijd, die meer had van een schermpartij of een spiegelgevecht, dan van een vriendelijke samenspraak met een vredelievend verschiet; maar men bedenke ook dat de prins van Oranje geen vrede wilde. Hij had de Pacificatie van Gent beraamd als eene vereeniging der vijftien gewesten met Holland en Zeeland tegen Filips, en het was zijne bedoeling volstrekt niet om die in eene vereeniging der vijftien provinciën met Filips tegen Holland en Zeeland te laten veranderen.

Meetkerken nam het eerst het woord. De landvoogd, zeide hij, had hen naar den prins afgevaardigd, om hem zijne goede bedoelingen te betuigen, om de getrouwheid in het licht te stellen, waarmede zijne beloften tot dusver vervuld waren, en om den prins en tevens de provinciën Holland en Zeeland te verzoeken zich met de overige provinciën in gemeenschappelijke gehoorzaamheid met Zijne Majesteit te vereenigen. Ook bood zijne Hoogheid aan, met hen te beraadslagen over de beste wijs om de Staten-Generaal bijeen te roepen. Zoodra Meetkerken geeindigd had, verzocht de prins, dat hem de punten en artikelen schriftelijk zouden worden medegedeeld. Dit was nu juist, wat de gezanten liever hadden willen ontduiken: het was gemakkelijker en aangenamer, in een ruim veld rond te weiden, dan aan bepaalde punten gebonden te zijn.

Na eenige minuten met elkander gefluisterd te hebben, weigerden de gemachtigden iets in schrift te stellen, daar uit dergelijke stukken, naar hun zeggen, slechts verwarring geboren werd.

‘Neen, neen!’ hervatte de prins. ‘Wij willen alles zwart op wit hebben. Anders zal een en ander wat van weerzijden gezegd is, naderhand verschillend worden uitgelegd. Ja, men zal zelfs loochenen, dat sommige gewichtige punten besproken zijn. Wij weten dat bij ondervinding. Getuige het plechtig bezworen verdrag van Gent, dat gij ongedaan hebt trachten te maken, onder voorwendsel dat sommige punten, waaromtrent men mondeling overeengekomen was zonder ze afzonderlijk op schrift te stellen, in een anderen zin bedoeld waren, dan die helder aan den dag lag. Welk punt kon bij voorbeeld onbetwistbaarder zijn, dan een stadhouderschap bij koninklijke aanstelling? Desniettemin hebt gij spitsvondige verklaringen en woordenzifterijen weten te vinden om de klaarblijkelijke bedoeling der zich verbindende partijen te verduisteren. Gij hebt mij het gezag over Utrecht ontzegd, omdat daarvan in het gentsch verdrag niet uitdrukkelijk melding was gemaakt.’

‘Maar,’ viel hem een der gezanten in de rede, ‘noch de Raad van State, noch het Gerechtshof van Mechelen be-

schouwen Utrecht als behorende tot Uwer Excellentie's stadhouderschap⁽¹⁾.’

‘Noch de Raad van State, noch het Hof van Mechelen,’ hervatte de prins, ‘hebben iets met de zaak te maken. Mijne aanstelling wijst het uit, en de geheele wereld weet het.’ Hij voegde er nog bij, dat schriftelijke opteekening, wel verre van de zaken in verwarring te brengen, het eenige middel was om ze helder in het licht te stellen.

Leoninus gaf nu minzaam ten antwoord, dat daarover geen verschil moest zijn, en dat men onderling bij geschrifte moest handelen. Intusschen gaf hij zijne hoop te kennen, dat de prins zoo goed zou wezen, hun eenige voorloopige inlichtingen te geven ten aanzien der punten, waarover hij zich bezwaard gevoelde, zoowel als over de onderpanden, die hij en de Staten dachten te vragen.

‘En wat reden hebben wij,’ riep de prins, ‘om te hopen, dat gij uwe onderpanden zult lossen? De belofte, zoo plechtig te Gent gegeven, en door Don Juan en Zijne Majesteit bekrachtigd is niet vervuld geworden⁽²⁾.’

‘Over welk punt,’ vroeg Schetz, ‘beklaagt gij u in het bijzonder? In welk opzicht is de gentsche Pacificatie geschonden?’

Op die vraag brak de prins in een stroom van verwijten los. Hij wees op zijn zoon, die in den vreemde gevangen gehouden werd - op zijn goederen te Breda, die men hem onthield - op een aantal verbeurdverklaarde goederen - op bezettingen, uit duitsche huurlingen samengesteld - op de schending van oude rechten en handvesten - op de verfoeilijke plakaten, die, naar het heette, geschorst, maar werkelijk in volle kracht waren. Hij klaagde bitter, dat de sterkten, die nesten en moordholen der dwinglandij, nog niet geslecht waren. ‘Gij verwijt mij wantrouwen,’ riep hij; ‘maar zoolang de kasteelen van Antwerpen, Gent, Namen, en zoovele anderen nog overeind staan, zijt gij het, die blijken geeft, hoe weinig vertrouwen gij voedt op een duurzame en minnelijke schikking⁽³⁾’.

‘En wat,’ vroeg de afgevaardigde op heuschen toon, ‘wat is het punt, dat u het naast aan het hart ligt? Wat verlangt Uwe Excellentie het meest? Door welke middelen kan de regeering u volkomen genoegdoening geven?’.

‘Ik wensch,’ gaf hij eenvoudig ten antwoord, ‘dat de gentsche Pacificatie in allen deele ten uitvoer worde gelegd. Als gij het algemeene welzijn des lands op het oog hebt, dan is het goed

(1) Zie bijzonderheden der geertruidenbergsche onderhandelingen bewaard bij BOR, X. 819, HOOFT, XII. 504.

(2) Vraye narration etc. GACHARD, Guillaume le Taciturne, III. 450.

(3) BOR, X. 819. HOOFT, XII. 504. Vergelijk CABRERA, XI. 913, 914.

en dan dank ik u. Zoo niet, dan is het vruchteloos eenig aanbod te doen; want ik bedoel 's lands belang en niet het mijne.' Later herhaalde de prins zijn verzoek, dat het gentsch verdrag zou worden uitgevoerd, en voegde er bij, dat eerst als de Staten-Generaal bijeengekomen zouden zijn, de tijd zou aangebroken wezen om de artikelen voor te stellen, tot wederzijdsche zekerheid vereischt.

Hierop merkte doctor Leoninus aan, dat de bijeenkomst der Staten-Generaal waarschijnlijk niet zonder gevaar zou kunnen plaats hebben. Hij gewaagde van de menigte personen, die dan bij elkander geroepen zouden worden, van het groot verschil van gevoelen, dat aan het licht zou komen. Velen onder de opgeroepen zouden noch doorzicht, noch ondervinding genoeg bezitten. Hij opperde derhalve koelweg de vraag of het niet beter was, het houden eener dergelijke algemeene vergadering onnoodig te maken. Eene vriendschappelijke bespreking met het doel om twijfelachtige punten te regelen, zou de bijeenroeping der Staten noodeloos maken en het land behoeden voor de gevaren, waarmede die bijeenroeping vergezeld zou gaan. Ten slotte haalde de doctor het voorbeeld aan van de jongste vergaderingen der Staten in Frankrijk, waarvan nieuwe verdeeldheden de eenige vrucht waren geweest⁽¹⁾. Zoo bleek het, dat het aanbod, van wege Don Juan gedaan, een geheel anderen zin had, dan oppervlakkig scheen. Met den prins te beraadslagen over de voegzaamste wijs om de Staten te doen vergaderen, beteekende werkelijk: met hem de beste middelen te beramen om een dergelijke vergadering te voorkomen. Hier bleek althans, waarom de afgevaardigden aan een vriendschappelijk gesprek de voorkeur gegeven hadden boven stellige verklaringen op schrift. Het zou niet zoo gemakkelijk vallen, in een geschreven oorkonde de bijeenkomst der Staten en het verhinderen van die bijeenkomst naar believen te verwarren.

De prins bracht bij, dat er een groot verschil was tusschen den toestand van Frankrijk en dien der Nederlanden. Hier was eenswillendheid, hier één doel; daar waren vele partijschappen, verdeeldheden, familie intrigen. Daar men bij het gentsch verdrag overeengekomen was, sommige punten voorloopig te handhaven en anderen te regelen in eene spoedige bijeenkomst van de Staten-Generaal, was de eenvoudigste weg, dien men kon inslaan, de voorloopig vastgestelde punten te handhaven en de Staten-Generaal te beschrijven. Dit was zeker bondig en juist geredeneerd. Het is echter te betwijfelen, of de prins werkelijk zoo vurig die algemeene vergadering wenschte. Beide partijen schermde tegen elkander, zonder er zich op te spitsen om de overhand te be-

(1) Vraye narration etc., 451-453.

houden; want geen van beiden wenschte de oproeping der Staten, terwijl beiden zich hielden alsof zij die wel begeerden.

‘Althans zoudt gij,’ zeide een der afgevaardigden tot den prins, ‘voorloopig kunnen aangeven waarover gij u bezwaard gevoelt, en wat gij voor te stellen hebt.’

‘Wij voelen ons over niets bezwaard en hebben niets voor te stellen,’ antwoordde de prins, ‘zoolang gij de Pacificatie houdt. Wij vragen geen andere zekerheid en zijn willens alle zaken later aan de vergadering op te dragen.’

‘Maar,’ vroeg Schetz, ‘welke zekerheid biedt gij ons aan, dat gijzelf de Pacificatie houden zult?’

‘Wij zijn niet verplicht om waarborgen te geven,’ antwoordde de prins. ‘De Pacificatie zelf is een waarborg: zij is eene voorloopige schikking, door beide partijen te onderhouden, tot dat de vergadering der Staten zal beslist hebben. De Pacificatie moet daarom gehouden, of verloochend worden. Gij moogt kiezen; maar, zoo gij haar nog wilt erkennen, moet gij hare bepalingen ook nakomen. Dit zijn *wij* voornemens te doen, en zoo gij u tot dusver in eenig opzicht over ons gedrag te beklagen hebt, (hetwelk wij vertrouwen, dat het geval niet is), zijn wij bereid u voldoening te geven.’

‘Gij wilt dus, kort en goed,’ viel een afgevaardigde in, ‘als wij Utrecht, Amsterdam en andere plaatsen in uwe handen zullen gesteld hebben, ons van uwe zijde elken waarborg weigeren, dat gij de Pacificatie houden zult?’

‘Wel,’ hervatte de prins ‘zoo wij de Pacificatie reeds nakomen, wat wenscht gij dan meer?’

‘Zoo doende,’ riepen de anderen, ‘zult gij, na alles gekregen te hebben wat gij vraagt, en na u dus meer dan ooit versterkt te hebben, ons den oorlog aandoen.’

‘Den oorlog?’ herhaalde de prins. ‘Zijt gij daar bevreesd voor? Wij zijn maar een handvol volks, een worm, vergeleken bij den Koning van Spanje. Bovendien zijt gij vijftien provinciën tegen twee: wat hebt gij dus te vreezen?’

‘Ei,’ zeide Meetkerken, ‘wij hebben gezien wat gij kondet doen, toen gij meesters van de zee waart. Maak u nu maar zoo klein niet⁽¹⁾.’

‘Door de gentsche Pacificatie,’ hernam de prins, ‘is voor dit alles gezorgd. Wat een oorlog tegen u betreft, die is zonder grond of zweem van waarschijnlijkheid. Hadt gij toen gemeend, dat gij iets te duchten hadt, gij zoudt niet vergeten hebben genoeg waarborgen te vragen. Integendeel, gij zaagt hoe rond

(1) ‘Et pourtant ne vous faictes pas si petits comme vous faictes.’ - Vraye narration etc. 453.

wij toen met u handelden, door het land te ontruimen, zelfs nog vóór dat de vrede gesloten was. Wat ons betreft, hoewel wij recht meenden te hebben om waarborgen te vragen, wilden wij dit niet doen; want wij handelden vertrouwelijk met u. Wij verklaarden uitdrukkelijk, dat wij, ingeval wij met den Koning te doen hadden gehad, steviger onderpanden zouden hebben gevorderd. Ons die op het oogenblik te vragen, is dwaasheid. Evenzeer als het ons aan de middelen ontbreekt om u aan te vallen, even weinig achten wij dit dienstig.'

'Om de waarheid te zeggen,' antwoordde Schetz, 'wij zijn inderdaad overtuigd, dat gij ons den oorlog niet zult aandoen. Daarentegen zien wij u echter dagelijks uw geloof uitbreiden, in plaats van het binnen uwe provinciën besloten te houden. Welken waarborg geeft gij ons, dat gij, nadat men al uwe vorderingen heeft toegestaan, geen nieuwigheid zult invoeren in het stuk van den godsdienst.'

'De waarborg, dien wij u geven,' antwoordde de prins, 'is, dat wij de Pacificatie werkelijk willen nakomen.'

'Maar,' drong Schetz aan, 'belooft gij eerlijk, u aan alles te onderwerpen, wat de Staten-Generaal zullen verordenen, zoowel op het stuk van de godsdienstoefening in Holland en Zeeland, als anderszins?'

Dat was een gevaarlijke stoot; maar de prins poogde dien af te weren. In den grond van zijn gemoed verwachtte of verlangde hij niet, dat de Staten-Generaal, plechtig door den landvoogd ter dagvaart beschreven, op den voet der gedenkwaardige vergadering waarin het groote schouwspel van 's Keizers afstand werd vertoond, ooit zitting zouden houden, en ofschoon hij niet stellig voorzag, dat hervormde godsdienstoefeningen in Holland en Zeeland door zoodanige vergadering, indien zij dan bijeenkwam, verboden zouden worden, was hij toch niet voornemens, zich aan zulk een besluit, als het genomen werd, te onderwerpen.

'Dat kan ik niet beloven,' antwoordde hij bijgevolg op de laatste vraag; 'want gijzelven hebt de Pacificatie reeds verbroken en geschonden, daar gij zonder onze toestemming met Don Juan eene overeenkomst aangegaan en hem reeds als landvoogd erkend hebt.'

'Gij zijt dus niet van zins,' hernam Schetz, 'de beslissing der Staten aan te nemen?'

'Dat zeg ik niet,' antwoordde de prins, steeds afwerende. 'Het zou mogelijk zijn, dat wij die aannamen, mogelijk ook van neen. Wij zijn niet meer in ons geheel, zoo als toen wij in Gent aanboden, ons aan de Staten-Generaal te onderwerpen.'

'Maar wij willen u weder in uw geheel brengen,' zeide Schetz.

'Dat kunt gij niet,' verzekerde de prins 'want gij hebt de Pacificatie geheel verscheurd. Wij hebben daarom van de Staten

niets anders te verwachten, dan kort en goed veroordeeld te worden⁽¹⁾.’

‘Gij zijt alzoo,’ dus herhaalde Schetz zijne vraag, ‘gij zijt alzoo niet voornemens, u in het stuk van den godsdienst aan de Staten te onderwerpen?’

‘Neen!’ antwoordde de prins, eindelijk zoo in het nauw gebracht, dat hij op zijne beurt uitviel. ‘Zeker niet. Om u de waarheid te zeggen, wij zien, dat uw doel is om ons uit te roeien, en wij willen ons niet laten uitroeien.’

‘Kom, kom!’ zeide de hertog van Aerschot. ‘Er is niemand, die dat wenscht.’

‘Toch wel,’ beweerde de prins, ‘wij hebben ons ter goeder trouw aan u onderworpen, en nu zoudt gij ons en de geheele wereld willen dwingen, uitsluitend den katholieken godsdienst te handhaven. Dat kan niet anders geschieden dan met onze uitroeijing.’

Thans volgde een lange, geleerde redetwist over afgetrokken stellingen tusschen St. Aldegonde, Leoninus en Gaill; en de prins, die nu genoeg wist welke vrucht er van de bijeenkomst te wachten was, verliet het vertrek. Later had hij nog een afzonderlijk onderhoud met Schetz en Leoninus, wie hij verweet, dat zij hun vaderland onder het vreemde juk wilden brengen⁽²⁾. Ook deed hij Hierges opmerken, dat het plichtmatig was, het volk tevreden te stellen; dat al wat men voor het volk tot stand bracht, duurzaam, de wil der Koningen daarentegen vergankelijk was. Hij gaf den hertog van Aerschot te verstaan, dat, zoo hem Utrecht niet teruggegeven werd, hij het met geweld zou nemen, en waarschuwde hem, dat ieder, die den Koning vertrouwde, zijn hoofd waagde. Hij althans zou nooit meer vertrouwen in hem stellen, daar hij maar al te dikwijls bedrogen was. De Koning had tot beginsel: *haereticis non est servanda fides* [aan ketters behoeft men geen woord te houden]; wat hem betrof, hij was *calbo y calbinista* [kaal en Calvinist], en dacht zoo te sterven⁽³⁾.

Weldra werd de onderhandeling van weerszijden in den behoorlijken vorm schriftelijk voortgezet. Het gesprek tusschen de partijen gehouden, doet ons echter, den juisten stand van zaken zien. Er kwam geen verandering in de oogmerken der Hervormden, noch in die der koningsgezinden. Filips en zijn ver-

(1) ‘Que d'estre condamnés à, pur et à plain.’ - Vraye narration etc. 455.

(2) Ibid. 459.

(3) Uittreksels uit de brieven in HS. (28 en 29 Mei 1577) van Don Juan aan den Koning, gegeven door den Heer GACHARD, Correspondance de Guillaume le Taciturne III. Préface, p. LXIII.

tegenwoordigers verlangden nog steeds twee dingen, en roemden zich gematigd, omdat hunne vorderingen maar zoo weinig in getal waren. Zij wilden alles toegeven, behoudens het onbeperkt gezag des Konings en de uitsluitende handhaving van den katholieken godsdienst. De prins, van Oranje eischte van zijn kant ook tweederlei: de aloude rechten des lands en godsdienstvrijheid. Klaarblijkelijk was de strijd dezelfde als van ouds gebleven; geen stap was er gedaan om overheersching met volksrechten, geloofsvervolgning met godsdienstvrijheid te verzoenen. De Pacificatie van Gent was zulk een stap geweest: zij opende de deur voor burgerlijke en godsdienstige vrijheid⁽¹⁾, doch het was een overeenkomst tusschen de provinciën, geen verdrag tusschen het volk en den Vorst. Wel hadden de spitsvondige brusselsche rechtsgeleerden en leuvensche Licentiaten de overeenkomst rechtzinnig verklaard, wel had een koninklijk edict ze bekrachtigd; maar te meenen, dat Zijne katholieke Majesteit die leer geloovig aannam, was even ongerijmd als in de leer zelf te gelooven. Zoo de gentsche Pacificatie werkelijk op de koninklijke en roomsche onfeilbaarheid geen inbreuk had gemaakt, dan waren de pogingen van Oranje vruchteloos en de jubelkreten der Hervormden ijdel geweest.

De afgezanten leverden, overeenkomstig hun last, bij den prins van Oranje en de Staten van Holland en Zeeland, van wege Don Juan, eene verklaring in⁽²⁾. Zij gewaagden van het vertrek der Spanjaards, alsof daardoor alleen elke hoop vervuld, elke tegenvordering gewettigd was. Zij eischten alvast de oogenblikkelijke afkondiging van het Eeuwig Edict in Holland en Zeeland, en drongen er op aan, dat men onmiddellijk van alle vijandelijke aanslagen, om Amsterdam onder het gebied van Oranje te brengen, zou afzien; zij vergden dat de prins van zijne aanspraken op Utrecht afstand zou doen, en zij beklagden zich over de pogingen, door hem en de zijnen in het werk gesteld, om de kettersche leer door de andere provinciën te verspreiden. Ten slotte merkten zij aan, dat het vraagstuk van den godsdienst niet behandeld kon worden, omdat het overeenkomstig het gentsch verdrag, bij de Staten-Generaal in overweging moest worden genomen⁽³⁾.

(1) Zelfs TASSIS geeft dit toe. - 'Abhorrebat Austriacus,' zegt hij, (LIII. 245) 'a confirmatione Pacis Ganduensis, quod per cam tacite introducebatur libertas religionis.'

(2) Zie die bij BOR, X. 816, 817. - Vergelijk den brief van instructie, uitgegeven door GACHARD, Correspondance de Guillaume le Taciturne, III. 438-446.

(3) BOR, X. 816, 817. GACHARD, Correspondance de Guillaume le Taciturne, III. 438-446.

Het antwoord den volgenden dag door den prins van Oranje en de hollandsche afgevaardigden ingediend, hield vol, dat het Eeuwig Edict geheel verschildte van de gentsche Pacificatie, die het voorgaf te handhaven; dat de beloften om zich van schending der oude rechten en vrijheden te onthouden niet waren nagekomen; dat de duitsche troepen niet weggezonden, de goederen van den prins in de Nederlanden en in Bourgondië niet teruggegeven waren; dat men 's prinsen zoon gevangen bleef houden en hemzelve het stadhouderschap van Utrecht onthield; dat de handvesten en privilegiën des lands, in plaats van uitgebreid, beperkt waren geworden, en dat de landvoogd zich het recht had toegekend om de Staten-Generaal naar zijn believen bijeen te roepen, met schending van hun aloud recht om, zoo dikwerf zijzelven goedvonden, bijeen te komen. Voorts werd in dit stuk geklaagd, dat men den aanhangers van den hervormden godsdienst geen vrij verkeer toestond in de overige provinciën, tegen de uitdrukkelijke in Gent gemaakte bepalingen; dat men Don Juan, in weerwil van al deze tekortkomingen, als landvoogd had erkend, buiten toestemming van den prins; dat hij omgeven was door een drom van Spanjaarden, Italianen en andere vreemdelingen - Gonzaga, Escovedo en dergelijken, zoowel als door afvallige Nederlanders, als Tassis, die een onbehoorlijken invloed op hem uitoefenden ten nadeele van land en volk, en die ‘voortdurend een achterdeur open hielden’ om ontelbare verkeerdheden binnen te laten⁽¹⁾. Eindelijk werd beweerd, dat door middel van de laatste acte van Unie een nieuwen vorm van Inquisitie was ingevoerd, veel wreeder dan het oude stelsel, in zoover de spaansche Inquisitie tegen niemand een onderzoek instelde, dan op grond van verdenking, terwijl daarentegen volgens de nieuwe acte een iegelijk in zijn geloof en godsdienst zou onderzocht worden, onder voorwendsel van de Unie te handhaven.

Dit was de uitslag van de tweede onderhandeling tusschen den prins van Oranje en den landvoogd. Don Juan zond geen andere afgevaardigden meer; de partijen hadden de degenen gemeten en zouden spoedig de scheede wegwerpen. Eenige weken later schreef de landvoogd aan Filips, dat Willem van Oranje van niets ter wereld zoo gruwde als van Zijne Majesteit, en met kastiliaansche overdrijving voegde hij er bij, dat wanneer de prins 's Konings bloed kon drinken, hij het met groot genoegen doen zou⁽²⁾.

(1) BOR, X. 818.

(2) Uittreksel uit den brief in HS. (28 Julij 1577) van Don Juan aan den Koning, bij GACHARD, Correspondance de Guillaume le Taciturne, III. Préface, LXIV, not. 112.

Don Juan, nu in den zadel gezeten, had een oogenblik tijd om rond te zien. Het was slechts een oogenblik, want hij vertrouwde weinig op den stand van zaken, zoo als die zich vertoonde; maar een zijner eerste bandelingen, nadat hij de regeering aanvaard had, gaf een proefje van de wijs, waarop hij de gentsche Pacificatie uitlegde. Hij vaardigde een plakkaat uit, aan alle bisschoppen, kettermeesters en provinciale Raden gericht, waarbij de stipte uitvoering van de trentsche verordeningen en andere kerkelijke besluiten bevolen werd.⁽¹⁾ De gezaghebbers werden aangespoord om dubbel waakzaam te zijn over de hun toevertrouwde kudde en ‘die te beschermen tegen de wolven, die ze zochten te verslinden’.

De maatregel werd onmiddellijk toegepast. Een ongelukkige kleermaker van Mechelen, Pieter Panis, een braaf man, maar een ketter werd gevat op grond dat hij in zekere vergadering gepreekt of stichtelijke vermaningen gegeven zou hebben. Hij bekende dat hij die vergadering had bijgewoond, doch ontkende dat hij er gepreekt had. Men vergde daarop, dat hij hen, die er mede tegenwoordig waren geweest, en de voorgangers bij den dienst zou aangeven. Dit weigerde hij en toen veroordeelde men hem ter dood. Terwijl het rechtsgeding aanhangig was, schreef de prins van Oranje een ernstigen brief aan de vroedschap van Mechelen, waarin hij smeekte, het vuur der godsdienstvervolging nu niet weder aan te stoken⁽²⁾. Zijne voorspraak was vergeefs: de arme kleermaker werd den 15den Juni te Mechelen onthoofd, en de overwinnaar van Lepanto woonde de terechtstelling bij om aan het tooneel luister bij te zetten. Op hetzelfde oogenblik dus, dat Willem van Oranje de middelburgsche Doopsgezinden in hunne rechten als burgers beschermde, ja zelfs hen die weigerden hunne verplichtingen als burgers na te komen, bevlekte de zoon des Keizers zijn handen met het bloed van een armen ongelukkige, die geen ander kwaad had gedaan, dan naar een stichtelijke vermaning te luisteren, zonder den predikant te willen aanbrengen. Terwijl zelfs de boezemvrienden van den prins zich ergerden over zijne toegeeflijkheid, had de schim des Keizers uit het graf kunnen verrijzen, om den zoon toe te juichen, die, trouw aan den kinderplicht, zijne bloedige plakaten en onbarmhartige staatkunde vernieuwd had.

Drie partijen hadden thans haar vollen wasdom bereikt: de adel, die de Spanjaards haatte, maar zich van het volk scherp afgezonderd wilde houden; de aanhangers van Don Juan, gemeenlijk Juanisten genaamd, en de aanhangers van den prins van Oranje - want Willem de Zwijger had altijd de noodzakelijkheid voor oogen gehouden om op iets degelijks te steunen,

(1) Zie het plakkaat tij BOR, X. 819, 820.

(2) BOR, X. 820. HOOFT, XII. 507. VAN METEREN, VII. 122a.

dan op de Hofpartij, een riet, door den wind bewogen, dat de hand doorboort van hem, die er op leunt. Zijne pogingen strekten steeds daarheen, om den middenstand op te heffen en een sterke derde partij te vormen, die een groot deel van 's lands rijkdom en beschaving in zich vereenigen, voortdurend uit het volk nieuwe aanhangers verkrijgen, en hare kracht uit den nationalen zin putten zou - eene partij, die allen moest omvatten, eenigszins in staat om aan de regeering des lands deel te nemen, en deze pogingen werden met goed gevolg bekroond. Onbetwistbaar hadden de landvoogd en zijn geheimschrijver gelijk, als zij zeiden, dat de Nederlanders eer den Turk, dan den Spanjaard als heer dulden zouden, en dat zij met hart en ziel aan den prins van Oranje verknocht waren.

De edelen behoorden meerendeels tot hen, die, zooals de prins het uitdrukte, 'tusschen twee wateren zochten te zwemmen'. Er waren slechts weinige onvoorwaardelijke voorstanders van het spaansch beheer onder, gelijk de familiën van Berlaymont en Tassis; de overigen draaiden met den wind. Aerschot, het voornaamste hoofd der katholieke partij, was slechts een kruipend hoveling, valsch en onderdanig zoowel tegenover Don Juan als tegenover den prins. Hij wilde eene hoofdrol spelen, maar raakte slechts bekend als een vleier en verrader van alle partijen, die hem dan ook ten slotte allen over boord smeten. Zijn zoon en zijn broeder konden op geen meer achting aanspraak maken. De prins wist hoe weinig er te steunen viel op dergelijke bondgenooten, al hadden zij de gentsche Pacificatie ook geteekend en bezworen, en hij beseftte ten volle dat de landvoogd zich door dat verdrag de handen niet zou laten binden. De spaansche troepen waren weggezonden, ja, maar er stonden nog tusschen de tien- en vijftienduizend Duitschers in 's Konings dienst; zij lagen in aanzienlijke steden en hielden daar de kasteelen goed bezet. De hoofdsleutels des lands waren alzoo nog altoos in de handen der Spanjaarden. Wel voerde Aerschot bevel in het kasteel van Antwerpen, in plaats van Sancho d'Avila; maar zou Aerschot zooveel inschikkelijker zijn dan Avila, als eigenbelang hem dreef om Don Juan tegen den prins te ondersteunen?

De Staten spanden intusschen, ten einde aan de gesloten verbintenis te voldoen, alle krachten in, om de som bijeen te brengen, noodig voor de afbetaling der duitsche troepen. Er werden zeer redelijke aanbiedingen gedaan om de achterstallen aan het krijgsvolk, deels in waren, deels in gereed geld, te voldoen. De schikking werd echter verworpen, op heimelijk aanstoken van Don Juan. Terwijl de landvoogd zich hield, alsof hij oprecht begeerde de Staten bij te staan in hunne pogingen om zich geheel van den op zich genomen last te kwijten, stond hij heimelijk in verstandhouding met de bevelhebbers der duitsche

troepen, met het doel om te beletten, dat zij in een der gedane voorstellen traden⁽¹⁾. Hij maakte dezen bevelhebbers wijs, dat er samengespannen werd, om hen niet alleen van hunne soldij, maar zelfs van het leven te berooven, en waarschuwde hen, op geen beloften acht te slaan en in geen voorwaarden te treden. Terwijl hij hen in den waan bracht, dat hij alleen het wel met hen meende, beraamde hij heimelijk plannen om zich met hunne hulp nog beter van de kasteelen te verzekeren want, even weinig als de prins, was hij geneigd om de Aerschotten en de Havrechs te vertrouwen.

De landvoogd verkeerde werkelijk in gevaar, maar in nog grooter vrees van gevangen genomen, zoo al niet vermoord te worden. Ontsteld door allerlei sprookjes omtrent hinderlagen en halfontdekte samenspanningen, zag hij in zijne verbeelding achter alle struiken gewapenden en in alle straten gegraven kuilen. Was niet de geduchte Alva bijkans gevangen genomen? Had Lodewijk van Nassau den groot-kommandeur niet haast opgelicht? Ongetwijfeld zou de prins van Oranje zich volgaarne door een aanslag een soortgelijk voordeel op Filips verschaffen, als deze door het oplichten van den graaf van Buren verkregen had, en het ontbrak Don Juan dan ook geenszins aan waarschuwingen, zelfs uit zeer goede bronnen. In Mei was de burggraaf van Gent in het holst van den nacht tot voor zijn bed gekomen, had hem uit den slaap gewekt en plechtig verzekerd, dat zijn leven op het spel stond, zoo hij in Brussel bleef: door een samenspanning toch werden zoowel het leven van den landvoogd als zijne vrijheid bedreigd en alleen een onmiddellijke vlucht kon hem redden⁽²⁾.

De landvoogd vlood naar Mechelen, waar dezelfde waarschuwingen kort daarna vernieuwd werden; want het plechtstatig ten offer brengen van Pieter Panis, den armen kleermaker had den Nederlanders geen schrik genoeg ingeboezemd. Op een dag tegen het einde van Juni gaf de hertog van Aerschot, met Don Juan uitgereden⁽³⁾, hem een omstandig verslag van oude en nieuwe, ontdekte of verzonnen aanslagen, en toonde hij hem een afschrift van een geheimen brief van den prins van Oranje aan de Staten, waarin den raad werd gegeven om zich met geweld van den persoon van Zijne Hoogheid meester te maken. Zeker stond de hertog toen en nog lang daarna, met den prins op 'broederlijk vriendschappelijken voet' en was hij gewoon

(1) VAN METEREN, VII. 122. BOR, X. 820, sqq. HOOFT, XII. 505.

(2) Vera et simplex narratio eorum, quae ab adventu D. Joannis Austriaci etc. gesta sunt, p. 13. - Luxemburgi, 1578.

(3) Ibid. p. 17.

zich te onderteekenen: ‘zijn zeer toegenegen broeder en hartelijke vriend om hem te dienen⁽¹⁾’; maar dit verhinderde hem toch niet te doen, wat hij als zijn plicht beschouwde, en de plannen van den prins te verklikken. Wel is waar, gaf hij ter zelfder tijd den prins geheime inlichtingen omtrent het spaansch bestuur en zond hij hem onderschepte brieven van zijne vijanden. Zoo doende ontlastte hij zijn geweten aan beide kanten, en verhing hij behendig de zeilen naar elken wind. Thans evenwel bracht de hertog zijn vriend den smaad weder in gedachten, waarmede men hem te Brussel behandeld had; de honende kreten, waarmede de burgers zijne bedienden en klerken tot vóór de deur van zijn paleis vervolgd hadden⁽²⁾. Hij verzekerde hem, dat men te Mechelen dezelfde gezindheid koesterde, en dat de landvoogd en de zijnen, daar niet veel veiliger zouden zijn dan in de hoofdstad, daar het plan, om zich van hem meester te maken tot rijpheid gekomen was. De samenzweerders, verzekerde hij, werden openlijk gesteund door eene aanzienlijke partij, wier aanhangers zich anti-Juanisten noemden en eene zinnebeeldige kleedij droegen, zooals de misnoegden in de dagen van den kardinaal Granvelle. Bijna al de leden der Staten-Generaal zouden in dat komplot betrokken zijn. ‘En wat komt er dan van hunne beloften?’ vroeg Don Juan. - ‘Beloften, daar geven ze niet zooveel om!’ riep de hertog, terwijl hij met de vingers knipte⁽³⁾, ‘niemand hier acht zich langer door toezeggingen gebonden’. De landvoogd wilde weten, welk doel de Staten beoogden, met hem van zijne vrijheid te berooven. De hertog antwoordde, dat zij hem gevangen wilden houden, tot dat zij hem gedwongen zouden hebben alles te onderteekenen, wat zij hem verkozen voor te leggen. Zoo iets was, volgens den hertog, vroeger ook wel in de Nederlanden geschied, toen een voorganger van Zijne Hoogheid, een Vorst des lands, nadat men hem gedwongen had ontelbare stukken te onderteekenen, eindelijk met al zijn dienaren uit de vensters van zijn eigen paleis geworpen was, op de pieken van een oproerig grauw, daar beneden samengeschoold. De landvoogd betuigde, dat het den zoon van Karel V en den vertegenwoordiger van Zijne katholieke Majesteit niet passen zou, zulke dingen andermaal aan te hooren. In zijne woning teruggekeerd peinsde hij over al wat men hem gedurende de jongste dagen gezegd had, en brak kort

(1) Archives et Correspondance, VI. 141-144.

(2) Vera et simplex narratio etc. p. 14. - Vergelijk de Memoire de Grobbendonck, p. 172, Bullet. Comm. Roy., X.

(3) Ibid. p. 19. - Zie ook den brief van Don Juan aan de Staten-Generaal, gedagt. 24 Augustus 1577, bij BOR, XI. 864, 865.

daarna zijn verblijf te Mechelen op, terwijl hij alle overtollig huisraad en zelfs den wijn in zijne kelders verkocht⁽¹⁾. Hieruit bleek, dat zijne afwezigheid van Brussel zoowel als van Mechelen van langen duur zou zijn, want hij trok partij van een onvoorzien toeval om nogmaals van verblijfplaats te veranderen.

(1) Discours sommier des justes causes etc. p. 17. BOR, X. 828.

Derde hoofdstuk

Een leeuw in kluisters

De stad Namen. - Kuiperijen van Margaretha van Valois ten gunste van Alençon. - Don Juan ontvangt haar in Namen. - Feesten te harer eer. - Don Juan overrompelt het kasteel van Namen. - Plan om dat van Antwerpen te bemachtigen. - De Staten zenden Filips een brief door Escovedo. - Escovedo's lot en dood in Madrid. - Herstelling der dijken. - De prins bezoekt Holland. - Zijn brief aan de Staten-Generaal over het kasteel van Namen. - Zijn bezoek aan Utrecht. - Briefwisseling en onderhandelingen tusschen Don Juan en de Staten. - Hevigheid en hartstochtelijkheid der gemachtigden. - Aanslag van Treslong op de antwerpsche citadel door De Bours verijld. - Verslagenheid der duitsche huurbenden. - Antwerpen door de vreemde troepen ontruimd. - Hernieuwde briefwisseling. - Stoute eischen van den landvoogd. - Onderschepte brieven van Escovedo en anderen. - Geheime plannen van Don Juan. - Zijn brief aan de Keizerin-Weduwe. - Nogmaals briefwisseling met de Staten. - Valsche stelling waarin de landvoogd verkeert. - Gedeeltelijke slechting van het kasteel van Antwerpen en van andere sterkten. - Alva's standbeeld. - Brief der Staten-Generaal aan den Koning.

Weinig steden in de Nederlanden waren schilderachtiger gelegen, sierlijker gebouwd en bloeiender, dan Namen; aan de samenvloeiing van de Sambre en de Maas, overspande het elke dier rivieren met een stevige, bevallige brug. Vóór de stad breidde zich een vlakte uit in den vorm eener halve maan, door de snelvlietende Maas omzoomd, en ingesloten door zacht glooiende tot aan de kruin bebouwde heuvelen, en met loof omkranste steile kalksteen rotsen; talrijke hagen omgaven er de koornvelden, de wijngaarden en de bloemtuinen. Vele oogen hebben zich verlustigd in het staren op dat welbekende, liefelijke dal, maar vele stroomen bloeds hebben zich vermengd met dat kabbelende water sedert die lang verstreken en allerbloedigste eeuw, waarin wij ons thans verplaatsen en toch zoo vreedzaam als ooit lijkt het dal, zoo helder als ooit vloeit de stroom. Ook nu, even als in dien lang verdwenen, maar nooit te vergeten

tijd, nestelt het stadje tusschen de beide rivieren, en recht er boven schijnt het stevig en dreigend kasteel nog altoos half in de lucht te hangen, even als de reuzenhelm in het sprookje, gereed om het dwergenstadje daar beneden te verpletteren.

Het was dat beruchte kasteel, op een steile rots, vijfhonderd voet boven de bedding der rivier gebouwd, en dicht bij de fransche grenzen gelegen, dat de stad van zooveel belang maakte en thans de aandacht van Don Juan in zijn onrust getrokken had. Het onverwacht bezoek van een vermaard personage gaf hem een gewenscht voorwendsel aan de hand. De schoone Margaretha van Valois, Koningin van Navarre, reisde naar Spa, om er de baden te gebruiken⁽¹⁾. Hare gezondheid was even volmaakt als hare schoonheid; maar zij ontvlood een echtgenoot, dien zij haatte, om de belangen te bevorderen van een broeder, dien zij met meer dan zusterlijke teederheid beminde. De nietswaardige hertog van Alençon toch was een der velen, die naar de regeering over de Nederlanden dongen, en de briefwisseling van hem zelven en zijn broeder met Oranje en zijne agenten werd steeds voortgezet. De onzekere wapenstilstand met de Hugenooten in Frankrijk was wederom door oorlog gevolgd geworden. Hendrik van Valois had reeds in Gascogne vijandelijkheden begonnen tegen Hendrik van Navarre, dien hij bijna even sterk haatte⁽²⁾, als Margaretha het doen kon, en de hertog van Alençon belegerde Issoire⁽³⁾. Inmiddels kwam de schoone Koningin den gouden draad harer vrouwenlisten door het donker weefgetouw van het lot der Nederlanden strengelen.

Zelden had men geslepenere vrouw gezien, en weiniger schoonheid was zoo noodlottig als de hare. Een echt kind der mediceesche moeder, eene waardige zuster van Karel, Hendrik en Frans - voor altijd in de jaarboeken van Frankrijk geschandvlechte prinsen - bezat zij meer schoonheid en vernuft dan Maria van Schotland, meer geleerdheid en talenten dan Elizabeth van Engeland. In den gloed harer schoonheid smolten, om de hoogdravende taal van haren vurigsten vereerder te bezigen de vleugelen van alle mededingsters. De hemel moest verhoogd, de aarde verbreed worden, eer zij hare breede vlucht nemen kon⁽⁴⁾. Eene Minerva heette zij in welsprekendheid, onvergelykelijke gedichten, uit haar brein ontsproten, zong zij met keurige begeleiding harer luit en hare gemeenzame brieven waren zoo vol oorspronkelijk vernuft dat 'de arme Cicero' in zijn brieven bij de haren ver-

(1) BOR, X. 828. VAN METEREN, VII. 122. CABRERA, XI. 929. HOOFT, XII 508, en anderen.

(2) Mémoires de Marguérite de Valois, p 123. Liège, 1714.

(3) DE THOU, VII 500, sqq. liv. 63.

(4) Éloge de Marguérite de Valois, Roïne de France et de Navarre, etc. par BRANTÔME, p. 2.

geleken, een povere sukkel gelee⁽¹⁾. De wereld gruwde eeuwen lang van afgrijzen bij het somber treurspel van haar bruiloft: was het vreemd, dat haat, bloedschande, en moord een huwelijk achtervolgden, zoo afschuwelijk ingewijd?

Toen Don Juan, als Moor verkleed, hare volmaaktheden aanschouwde, had hij zich werkelijk slaaf voelen worden. ‘Hare schoonheid’, had hij uitgeroepen, ‘is meer goddelijk dan menschelijk, maar geschikter om de menschen tot verdoemenis dan tot zaligheid te brengen⁽²⁾.’ - En thans was de tooveres op weg naar zijn gebied: zij kwam door Namen naar Luik, en de beleefdheid vorderde, dat hij haar op hare doorreis tegemoet ging. Door een uitgelezen drom van heeren en eenige ruiters zijner lijfwacht vergezeld, kwam de landvoogd te Namen aan⁽³⁾.

Intusschen trok de Koningin de grenzen over en werd zij in Kamerijk hoofsch ontvangen. De bisschop - uit de koningsgezinde familie Berlaymont - was een krachtig voorstander van het koninklijk gezag, en, hoewel geboren Vlaming, spaansch tot in merg en been. Op hem beproefde de schoone Koningin het eerst de macht van haar gevele, maar te vergeefs. De prelaat gaf haar een prachtig bal, doch weerstond hare betoovering. Hij verwijderde zich, toen de confituren werden aangeboden. Bij den bevelhebber der citadel, den heer van Inchy, slaagde Margaretha beter. Zij bemerkte alras, dat hij Spanje diepen haat toedroeg, Franschgezind was en zich ongaarne onder het gezag van den bisschop boog. Hij kreeg verlof om de koninklijke bezoeker een eind wegs op hare reis te begeleiden, en keerde daarop als haar dienstwillige slaaf naar Kamerijk terug, zoodat hij het kasteel voortaan voor Koning noch bisschop, maar alleen voor Margaretha's broeder, Alençon, beschikbaar hield. Te Bergen werd zij met groote statigheid ontvangen door den graaf van Lalaing, die Henegouwen regeerde, zoo als zijne gemalin het hem deed. Een gansche week van feesten begroette de komst der Koningin, en in die week bracht zij Lalaing zoowel als zijne vrouw onder haar juk. Zij stemden het haar toe, dat Vlaanderen te lang was afgezonderd geweest van het verwante Frankrijk, waaraan het landschap van rechtswege toekwam. De graaf, een ijverig Katholiek, haatte evenwel Spanje; bloedverwant van Egmond, wenschte hij zijn dood te wreken, maar hij hield niet van het volk en was wangunstig op Oranje. Zijne

- (1) ‘Ses belles lettres - les mieux couchées, soit pour estre grâves, que pour estre familières - il n'y a nul, qui les voyant ne se mocque du pauvre Cicéron avec les siennes familières,’ etc. Éloge etc. p. 18.
- (2) ‘Aunque la hermosura desta Reyna sea mas divina que humana, es mas para perder y dañar los hombres, que salvarlos.’ - Éloge etc. p. 4.
- (3) BOR, X. 828. HOOFT, XII. 508. CABRERA, XI. 929.

vrouw werd geheel betooverd door de arglistige Koningin: zulk eene warme vriendschap ontstond er tusschen de beide schoone dames, dat het niet anders kon, of Vlaanderen en Henegouwen moesten aan Frankrijk worden gehecht. De graaf stelde zijn stadhouderschap ter beschikking van Alençon, en achtte het raadzaam pogingen te doen om den onomkoopbaren bevelhebber van Kamerijk te winnen. Zonder te laten blijken, dat zij Inchy reeds om haar vinger gewonden had, drong Margaretha bij Lalaing en zijne echtgenooten aan, om hem, zoo mogelijk, tot afval te verleiden⁽¹⁾.

De graaf vergezelde haar met eenige heeren te paard op hare reis naar Namen, doch keerde om, zoodra zich in de verte het hoefgetrappel vernemen liet, dat de nadering aankondigde van Don Juan met zijn gevolg; Lalaing toch achtte het op dat oogenblik niet wenschelijk, den landvoogd te ontmoeten. Don Juan hield halt om de Koningin op te wachten: hij dacht niet aan hare staatslisten, en zag in de schoone gestalte, die hem naderde, geen doodvijand te meer. Margaretha reisde in eene schitterende draagkoets met vergulde zuilen, gevoerd met scharlaken fluweel en overal van glazen voorzien. Haar volgden de prinses La Roche sur Yon en mevrouw De Tournon, eveneens in draagkoetsen. Dan kwamen tien hofdames te paard en zes wagens vol vrouwelijke bedienden, die met de lijfwachten en andere dienaars haar gevolg uitmaakten. Toen de draagkoets der Koningin naderde, sprong Don Juan uit den zadel om haar zijne hulde te bieden. De Koningin beantwoordde zijn groet door hem naar fransche mode hare wang tot een kus te bieden, welke gunst zij ook aan den hertog van Aerschot en den markgraaf van Havrech toestond⁽²⁾. Daarop stegen de heeren weder te paard en begeleidden de Koningin tot Namen, terwijl Don Juan naast hare draagkoets reed en zich den ganschen weg over met haar onderhield. Laat in den avond kwam de stoet in de stad: de straten waren schitterend verlicht; huizen en winkels schenen, hoewel het reeds bij middernacht was, in stroomen lichts te baden. Daar Don Juan meende, dat geen beleefdheid op dat uur zoo aangenaam kon zijn, als de zorg voor de nachtrust van zijne doorluchtige gast, geleidde hij de Koningin terstond naar het voor haar gereed gemaakt verblijf. Margaretha stond versteld over de pracht van de vertrekken; een ruim voorportaal, kostelijk behangen, verleende toegang tot een reeks van kamers en vertrekken, zoo ingericht, dat zij in een koninklijk paleis niet misplaatst zouden geweest zijn. De gordijnen en de lakens van het ledekant voor de Koningin bestemd, vertoonden in keurig

(1) Mémoires de Marguérite de Valois, II. p. 124, 125, 129-134, sqq.

(2) Ibid. II. 135, 137. HOOFT, XII. 508.

naaldwerk tooneelen uit den slag van Lepanto. De groote zaal was behangen met weidsch tapijtwerk van satijn en fluweel, versierd met zuilen van gedreven zilverwerk, en waarop beelden in antiek kostuum waren geborduurd. Het overige huisraad was insgelijks met satijn, fluweel, goudlaken en gewerkte zijde bekleed. De Koningin stond verbaasd door zooveel pracht, en een der hovelingen kon zich niet bedwingen zijne bewondering te kennen te geven over den luister der versieringen, die, zooals hij tegen den hertog van Aerschot zeide, eer in het paleis van een machtig Monarch, dan in de vertrekken van een jong ongehuwd Vorst schenen te voegen⁽¹⁾. De hertog antwoordde daarop met de inlichting, dat het kostelijk borduurwerk, dat zij zagen, de vrucht was, niet van verkwisting, maar van dapperheid en edelmoedigheid. Na den slag van Lepanto had Don Juan de beide zoons van een machtigen turkschen Pacha, die gevangen waren genomen, zonder losgeld vrijgelaten. De vader had uit erkentelijkheid den overwinnaar dit prachtig tapijtwerk ten geschenke gezonden; Don Juan had het te Milaan ontvangen, en in die stad, vermaard om den smaak harer stoffeerdere, was het tot een behangsel verwerkt⁽²⁾.

Den volgenden morgen werd er een groote mis gevierd, opgeluisterd door militaire muziek, en door een kostbaar gastmaal in de zaal van het stadhuis gevolgd. Don Juan en de Koningin zaten aan tafel op drie voet afstands van de overigen, en Ottavio Gonzaga bood hun knielend den wijn. Aan het gastmaal sloot, als gewoonlijk, het bal; de feestelijkheden werden tot laat in den nacht voortgezet, en Don Juan verliet zijne schoone gast naauwelijks een oogenblik. Den volgenden middag was er feest op een eiland in de rivier. Het gezelschap roeide de Maas op in een vloot van sierlijk geschilderde vaartuigen met bonte vlaggen en wimpels, waaronder velen met speellieden bezet. Margaretha vlijde zich in hare vergulde bark onder een rijkgestikten troonhemel neder. Eene schooner en valscher Koningin, dan de egyptische, had den beroemden jongen held behekst, die aan den voet der bergen van Actium overwonnen, niet verloren had. De feestgenooten landden op het eiland, waar het gastmaal was aangericht onder een ruim prieel van klimop en schaduwrijke olmen. De dans op het veldtapijt werd tot laat in den nacht voortgezet en de starren hadden reeds lang aan de zomerlucht geflikkerd, toen het gezelschap naar de booten terugkeerde.

- (1) 'Ces meubles me semblent plutost d'un grand Roy que d'un jeune Prince à marier, tel qu'est le Seigneur Don Jean,' etc. - Mémoires de Marguérite de Valois, II. 136.
- (2) Ibid. - Vergelijk VAN DER HAMMEN y Leon, Don Juan d'Austria, lib. II.

Meer dan ooit door de St. Bartholomeus-bruid bekoord, beseftte Don Juan geenszins, dat zij met dit bezoek alleen ten doel had zijne ondergeschikten om te koopen en zijn gezag te ondermijnen. Hijzelf bedoelde echter ook minder, der Koningin zijn hof te maken, dan wel zich van hare tegenwoordigheid te bedienen om zijne plannen te bedekken. Weldra zou hij dit toonen. Toen de Koningin den volgenden morgen hare reis naar Luik over de rivier voortzette, was nauwelijks haar schip uit het oog verdwenen, of Don Juan sprong te paard en reed, door enkele vertrouwde dienaars begeleid, de poort uit en de brug over, die naar het kasteel leidde⁽¹⁾. Reeds had hij den getrouwen Berlaymont met zijne vier even getrouwe zonen, de heeren van Meghen, Floyon, Hierges en Haultepenne, naar de citadel afgezonden. Die heeren hadden den bevelhebber verwittigd, dat de landvoogd van zins was om op de jacht te gaan, en dat het voegzaam zijn zou, hem, als hij voorbijreed, als gast op het kasteel te noodigen. Gewapende manschappen waren intusschen in de omliggende bosschen en in het kreupelhout verborgen. De heer van Froidmont stemde zonder kwaad vermoeden de gepastheid toe van hetgeen de Berlaymonts hem rieden. Daar verscheen Don Juan voor de poort van het kasteel en blies op zijn hoorn. Met den bevelhebber ging hij de sterkte binnen, terwijl één der heeren daarbuiten het oog hield op de soldaten, die uit hunne hinderlagen opdaagden en met moeite de rots beklommen. Toen alles gereed was, keerde de edelman in de zaal terug, en gaf een teeken aan Don Juan, die met den bevelhebber zat te ontbijten. De landvoogd sprong van tafel op en trok den degen, Berlaymont en zijne vier zoons haalden pistolen voor den dag, terwijl op hetzelfde oogenblik de krijgsknechten het kasteel binnenrukten. Don Juan riep uit, dat van dezen dag af zijne regeering begon, en beval den slotvoogd zich over te geven. Froidmont, overrompeld en verbaasd over dezen tooneelmatigen aanval op een sterkte door den wettigen gebieder, maakte geen zwaarigheid om toe te geven. Hij werd daarop met de bezetting, die grootendeels uit zwakke, bejaarde en verminkte krijgslieden bestond, de poort uitgewezen. De nieuw aangekomen soldaten namen op bevel van den landvoogd hunne plaats in, en Namens citadel was in zijne macht⁽²⁾.

Moeilijk viel het recht te betwijfelen van den vertegenwoordiger van Filips om zich in het bezit te stellen van elke vesting

(1) Ibid II. 145. Het voorval wordt er verhaald volgens het verslag van de markgravin van Havrech. HOOFT, XII. 508.

(2) HOOFT, XII. 509. - 'Stockoude of verminkte soldaten' enz. BOR, X. 832. Discours sommier des justes causes, p. 26, 27. VAN METEREN, VII. 122. BENTIVOGLIO, X. 194, 195.

in zijne landvoogdij, maar evenmin kon ontkend worden, dat de krijgslist, waardoor hij zich van het kasteel had meester gemaakt, terwijl zij den Koning weinig aangenaam kon zijn, den Staten aanstoot zou geven; en toch is het niet zeker, dat Don Juan zijn oogmerk langs een anderen weg had kunnen bereiken. Bovendien behoorde de aanslag tot eene reeks van ondernemingen, door hem beraamd om zijn afnemend gezag te herstellen. Hij was het aangenomen masker moede, en overtuigd dat hij zoowel als de Koning door de Nederlanders verafschuwde werd: vrede was dus onmogelijk, en oorlog was hem nochtans verboden. Door den prins van Oranje geheel in de schaduw gesteld, moest hij ergens vasten voet zien te krijgen, en in deze onneembare citadel van Namen vond hij dien. Vele maanden te voren had de prins van Oranje dringend den wensch te kennen gegeven, dat de Staten zich van het bezit van deze allergewichtigste stad met haar kasteel zouden verzekeren. 'Gij weet', schreef hij aan Bossu in December, 'het kwaad en de verslagenheid, die het verlies van de stad en vesting van Namen ons zou veroorzaken. Wat ik u bidden mag, draag toch alle mogelijke zorg om ze te beschermen⁽¹⁾'. Desniettemin had men de bescherming er van toevertrouwd aan een ouden slotvoogd en eene handvol verminkte krijgers.

Wij weten, hoe ernstig de prins er zich aan had laten gelegen liggen, om de kasteelen bij de steden niet slechts in bezit te hebben, maar om die 'nesten der dwingelandij', gebouwd, niet tot bescherming, maar tot verplettering van de steden aan hun voet, te doen slechten. Men had die voorzorg verwaarloosd, en de gevolgen kwamen aan den dag; want het kasteel van Namen was niet het eenige, op welks bezit Don Juan rekenen kon. Hoewel de hertog van Aerschot zijn ootmoedige dienaar scheen, vertrouwde de landvoogd hem toch niet, en wenschte hij het bevel over het kasteel van Antwerpen in andere handen te zien. Daarom had hij niet alleen den hertog, maar ook zijn zoon, den prins van Chimay, van dien gewichtigen post gelokt, door er op aan te dringen dat beiden hem naar Namen zouden vergezellen. Zulk een beleefd hoveling als Aerschot kon bezwaarlijk weigeren, zijne hulde te bieden aan eene zoo doorluchtige Vorstin als Margaretha van Valois, en tijdens de afwezigheid van den hertog en den prins waren de sleutels der antwerpsche citadel op bevel van Don Juan in bewaring gegeven aan den heer van Treslong⁽²⁾, die de zaak des Konings onvoorwaardelijk was toegedaan. De beruchte kolonel Van Endt, die aan het hoofd

(1) Archives de la Maison d'Orange, V. 571.

(2) BOR, X. 828. Lodewijk van Blois, heer van Treslong. VAN METEREN, VII. 122. Discours sommier des justes causes, etc. p. 19, 20.

zijner duitsche ruiters de stad had helpen plunderen, in plaats van ze te verdedigen, ontving bevel om naar Antwerpen terug te keeren. Hij moest zich openlijk bij de stadsoverheid aanmelden, maar had van den landvoogd in last om zich in het geheim met de kolonels Fugger, Freundsberg en Polweiler, die over de stedelijke bezetting het bevel voerden, te verstaan⁽¹⁾. Deze bekende aanvoerders hadden den ganschen zomer met Don Juan een bedekte briefwisseling gevoerd; want zij waren de werktuigen, met wier hulp hij door een stouten slag zijn bijna verloren gezag dacht te herwinnen, terwijl hij in schijn de pogingen der Staten-Generaal, om deze huurlingen te betalen en af te danken, ondersteunde. Thans was de tijd gekomen om zijn geheime plannen te volvoeren, en hij schreef dus aan de duitsche kolonels om niet langer met de uitvoering te dralen⁽²⁾ en het kasteel van Antwerpen voor hem te bemachtigen, even als hij zich reeds van dat van Namen had meester gemaakt. De hertog van Aerschot, zijn broeder en zoon waren in zijne macht en konden niet beletten, dat de kolonels in de stad met Treslong in het kasteel samenspannen, opdat de landvoogd in staat zou zijn om het hoofd, gelijk de Staten zich later in hun beklag uitdrukten, rustig ‘op het oorkussen der antwerpsche citadel⁽³⁾’ neder te vlijen en aldus den loop der gebeurtenissen af te wachten.

Zijne aan zonderlinge lotwisselingen zoo rijke loopbaan zou echter niet zoo kalm blijken. Wel is waar hadden de Staten nog niet alle vertrouwen in hem verloren, maar het bemachtigen van Namen en de aanslag op Antwerpen, in verband met zijne en Escovedo's onderschepte brieven aan Filips, aan Perez, aan de Keizerin en aan de kolonels Fugger en Freundsberg, zouden hun spoedig de oogen openen. Inmiddels had Escovedo, schier op hetzelfde oogenblik dat Don Juan den aanslag op Namen ten uitvoer bracht, van de Staten van Brussel een hartelijk afscheid genomen⁽⁴⁾; want zoowel voor de openbare belangen als voor de geheime ontwerpen van Don Juan was het raadzaam gekeurd, dat de geheimschrijver Spanje bezoeken ging. Op bevel van den landvoogd had hij aangeboden, zich te belasten met de eene of andere boodschap aan Zijne Majesteit die de Staten

(1) Discours sommier etc. p. 18, 19. Zie de oorspronkelijk brieven in het aanhangsel van Discours sommier etc. p. 56 etc.; en vertaald bij BOR, IX. 848, sqq.

(2) Brief van Don Juan, 16 Juli 1577, aan de kolonels Freundsberg en Fugger. Discours sommier, t.a. pl. BOR, X. 843.

(3) ‘Et se reposant sur l'oreiller du chasteau d'Anvers, duquel il se tenoit entièrement asaeuré,’ etc. - Discours sommier, etc. p. 35.

(4) BOR, X. 825. HOOFT, XII. 507. Discours sommier etc. p. 47.

gezind mochten zijn hem toe te vertrouwen, en zij hadden daarop een langen brief aan den Koning geschreven, waarin zij hunne verontwaardiging en leedgevoel den vrijen teugel gaven. Zij beklagden zich bij den Koning over de voortdurende aanwezigheid der duitsche huurbenden, waardoor hun het mes als op de keel werd gezet; die huurbenden, die door hunne plunderzucht en onbeschaamdheid het volk verarmd en gekweld hadden. Zij herinnerden aan de belangrijke sommen die de Nederlanden vroeger tot ondersteuning der regeering hadden opgebracht, en verzochten nu hulp van 's Konings goedheid. Zij stelden hem weder het treurig schouwspel voor oogen, dat Antwerpen aanbood, kort geleden nog ‘de voedster van Europa, de edelste bloem in Zijner Majesteits kroon, de voornaamste en rijkste stad ter wereld⁽¹⁾’, thans geheel verlaten en ontvolkt. Bovendien droegen zij Escovedo op, om in zijn mondeling onderhoud met den Koning de rampzalige gevolgen af te schilderen van de gedragslijn, tot dusver door Zijner Majesteits stedehouders in de Nederlanden gevolgd. Zij beloofden den secretaris uit erkentelijkheid voor zijne diensten een jaarlijksch inkomen van tweeduizend kronen, als hij teruggekeerd zou zijn. Kort na zijn vertrek werden echter zijne geheime brieven opgevangen en aan het licht gebracht⁽²⁾.

Voor een oogenblik willen wij hem naar Spanje volgen: met een woord over de oorzaken en de volvoering van den beruchten, op hem beraamden, maar tot het volgende jaar uitgestelden moord, kunnen wij van den beklagenswaardigen Escovedo afscheid nemen. Wij hebben gezien, hoe listig Antonio Perez, een der begunstigde minnaars van prinses Eboli, staatssecretaris en alvermogende raadsman van Filips in die dagen, 's Konings argwaan omtrent de ontwerpen van Don Juan en zijn vertrouweling had opgewekt⁽³⁾. Hij had hun het geheime doel toegeschreven, om, nadat Don Juan op den troon van Engeland verheven zou zijn, Filips zelven in Spanje aan te vallen en hem van de kroon te berooven. Escovedo werd daarbij afgeschilderd als de eerste aanstoker en hoofdleider van dezen zonderlingen aanslag, die alleen in het brein van een krankzinnige kon opkomen en waarschijnlijk nooit in werkelijkheid bestaan heeft.

Geen bewijs werd er geleverd van dit gedrochtelijk plan. Hetgeen Escovedo volgens Perez' beschuldiging vóór zijn vertrek naar Vlaanderen zou gezegd hebben, dat namelijk Don Juan en

(1) Brief der Staten bij BOR, X. 826, 827.

(2) BOR, X. 826. HOOFT, XII. 508. Discours sommier, p. 47. VAN METEREN VII. 121. BOR, X. 827-842.

(3) Mem. de Ant. Perez, passim, bijzonder p. 284-317. Obras y relaciones. Geneva, 1544.

hijzelf plan hadden om de rots van Mogro te versterken, waardoor zij, als zij zich nog van de stad Santander zouden verzekerd hebben, na de overweldiging van Engeland meester konden worden van Spanje - klinkt al te ongerijmd voor iemand van Escovedo's bekwaamheid. Voorzeker zou Perez, indien hij maar een regeltje schrifts van Don Juan's of Escovedo's hand, dat zich eenigermate tot een bewijs verdraaien liet, onder zich had gehad, er wel mee voor den dag gekomen zijn in plaats van met zulke praatjes. Perez had, met oogluikende goedkeuring van Filips, zijne briefwisseling met Don Juan en Escovedo opzettelijk gevoerd met het doel om een of ander bewijs van het hun ten laste gelegde ontwerp uit te lokken. 'Het was de eenige weg,' zeide Perez tot Filips, 'om hun de borst te doen ontblooten voor het zwaard'. - 'Ik ben geheel van hetzelfde gevoelen', antwoordde Filips; 'want, volgens mijn godsdienstige opvatting zoudt gij in uw plicht jegens God en jegens de wereld te kort komen, indien gij anders deedt, dan gij doet⁽¹⁾'. Toch kon het uitgezochte paar samenzweerders te Madrid aan de pen der onderstelde samenzweerders in Vlaanderen geen ander bewijs van schuld ontwringen, als dat Don Juan, na Escovedo's aankomst te Madrid, ongeduldig en bij herhaling verzocht dat men hem zijn secretaris terug zou zenden met het geld, dat hij uit Spanje was gaan halen. 'Geld, en meer geld, en Escovedo⁽²⁾', schreef de landvoogd, en Filips helde er sterk toe over om dezen allernatuurlijksten uitroep op te vatten als een bewijs van plannen door zijn broeder tegen zijne kroon gesmeed. Uit deze stukken en brokken - den aanslag op Engeland, de bul van den Paus, den wensch door Don Juan te kennen gegeven om als vrijbuiters met eenige duizende krijgers Frankrijk binnen te rukken - maakte Perez volgens zijne eigene opgave, eene acte op, die later door Filips uitdrukkelijk werd goedgekeurd, en waarin ten slotte de noodzakelijkheid werd beweerd om Escovedo oogenblikkelijk, doch in het geheim, door vergift het leven te benemen. De markgraaf De los Velos, wien de acte werd voorgelegd om er zijn gevoelen over uit te brengen, verzekerde dat hij met de hostie op de lippen Juan de Escovedo voor des doods schuldig verklaren moest; Filips had zich reeds gehaast tot hetzelfde besluit te komen; Perez nam blij de zaak ter hand, toen hij van den Koning onbeperkte volmacht verkregen had, en zoo

- (1) 'Es menester de escribir y oyr de aquella manera-porque assy se meten por la espada' etc. - Briefje van Ant. Perez aan den Koning. 'Y segun mi theologia yo entiendo lo mismo que vos - que no haviades satisfecho para con Dios ni para con el mundo si no lo hiziessedes ansy' etc. - Eigenhandige aantekening van Filips op het briefje. Mem de Perez. p. 310, 311.
- (2) 'Dinero, y mas dinero, y Escovedo.' - Ibid. 314.

werd de ongelukkige geheimschrijver veroordeeld. Onmiddellijk na zijne komst in Madrid richtte Escovedo een brief tot den Koning. Filips pakte dien in onder andere papieren, met deze aanteekening: ‘de voorrijder is aangekomen, - het is noodig grooten spoed te maken en hem van kant te helpen, eer hij ons vermoordt⁽¹⁾’. Nadat de Koning zich aldus tegen zijn broeder en zijn ongelukkigen vertrouweling had laten opstoken, begon hij naar den dood van Escovedo te smachten. Deze had zich bij zijne komst in Spanje al spoedig geërgerd aan den minnehandel van Perez met prinses Eboli⁽²⁾. Hij achtte het zijn plicht, zoo wel jegens den overleden prins, als jegens den nog levenden Koning, tegen die trouwbreuk op te komen. Hij dreigde den Koning, die alleen aan het hof van deze zaak onkundig scheen, dit dubbel verraad van zijne minnares en van zijn dienaar te zullen ontdekken. Perez en Anna van Eboli, woedend over Escovedo's vermetelheid en beducht dat hij zijne bedreiging zou ten uitvoer brengen, besloten zich van den bemoeial te ontslaan. Zij maakten gebruik van Filips' verbolgenheid op Don Juan, en Perez ontving van den Koning last om Escovedo te doen vermoorden⁽³⁾. Zoo was dan eene onderstelde samenzwering van Don Juan tegen de kroon van Filips het voorwendsel, de vrees van Eboli en haren minnaar de werkelijke reden van de ontworpen misdaad.

De moord werd beraamd en uitgevoerd door Perez⁽⁴⁾, maar met veel minder nauwgezetheid dan Filips in dergelijke zaken aan den dag had gelegd. Vele personen waren in den aanslag betrokken; er werd onvoorzichtig te werk gegaan; te Madrid kwam het tot openlijk schandaal, en niemand twijfelde, wie de aanstokers en de uitvoerders van de misdaad waren. Tot twee-

- (1) Cartas del S.D. Juan y del Secr. Escovedo, H.S. van de koninklijke bibliotheek in den Haag.
- (2) Mignet, Perez et Philippe II. p. 28-33. - Vergelijk HOOFT. XII. 512-515; CABRERA. XII. 972. Laatstgenoemde bedekt den naam der prinses met eenen sluier, die geen tijdgenoot misleiden kon.
- (3) Mem. de Ant. Perez, 314-317. MIGNET, Ant. Perez et Philippe II. p. 32, 33. HOOFT, XII. 514. - Vergelijk CABRERA, XII. 972, die als gewoonlijk den Koning, wiens verklaarde lofredenaar hij is, zoekt te verontschuldigen, en verhaalt dat het schriftelijk bevel om Escovedo ter dood te brengen ingelascht was op een van die blanco papieren van 's Konings handteekening voorzien, gelijk afgezanten en stadhouders die plegen te hebben. Hij meldt niet, hoe Perez (die geen van beide was) aan zulk een papier kwam. Ook geeft hij toe, ‘que no desplacia al Rey su muerte violenta.’ p. 972.
- (4) Deze moord, zoo merkwaardig om zijn bijzonder karakter, en zoo gewichtig in zijne gevolgen, wordt op meesterlijke wijze verhaald door MIGNET in het aangehaalde werk p. 34 etc. naar de onuitgegeven oorkonden van dit beruchte rechtsgeding, berustende in de archieven van het Departement van Buitenlandsche Zaken in Frankrijk.

malen toe beproefde Perez aan zijn eigen tafel Escovedo te vermoorden, met behulp van Antonio Enriquez, een vertrouwd dienaar of page. Beide pogingen mislukten; een derde eveneens, maar nu ontstond er argwaan. Om dien te sussen werd er eene slavin van Escovedo's huishouding gevat en onmiddellijk in het openbaar opgehangen als schuldig naar men beweerde aan poging tot moord op haren meester⁽¹⁾. Eenige dagen daarna (den 31sten Maart 1578) werd de misdaad in de straten van Madrid, door zes personen volvoerd. Zij, die zich daartoe leenden, waren, behalve twee bravo's van beroep, opzettelijk voor dit werk gehuurd, de hofmeester van Perez, een page van zijn huis met zijn broeder Miguel Bosque, een boerenknaap, eindelijk een gewezen koksjongen uit de koninklijke keukens, Juan Rubio, die reeds in de mislukte poging tot vergiftiging de hand had gehad. Insausti, een der *bravo's*, maakte Escovedo met een dolkstoot af, terwijl de anderen de wacht hielden.

De moordenaars maakten zich uit de voeten en deden aan Perez verslag, die, om den schijn te redden, juist een uitstapje maakte. Spoedig achterhaalde de argwaan de werkelijke schuldigen, al stonden zij ook boven het bereik der aardsche gerechtigheid; ook vermoedden velen de drijfveeren, die tot de misdaad hadden geleid. Alleen de hoofdschuldige vermoedde die niet: Filips had den sluipmoord bevolen, zonder te beseffen dat hij de speelbal was van een geslepener booswicht dan hij zelf; en, zich verbeeldend een samenzweerder tegen zijne kroon uit den weg te ruimen, had hij inderdaad iemand getroffen, die al te naijverig was geweest op de eer zijns meesters.

De sluipmoordenaars werden natuurlijk tegen gerechtelijke vervolging beschermd en naar verdienste beloond. Miguel Bosque ontving honderd gouden kronen, die hem door een klerk van Perez werden uitbetaald. Mesa, de tweede bravo werd met een gouden ketting, vijftig dubloenen en een zilveren beker beschonken, en ontving bovendien, uit de schoone handen van prinses Eboli zelve, een brevet van onder-rentmeester op hare goederen⁽²⁾. Zijn makker Insausti, die den moord gedaan had, de page Enriquez en de koksjongen *werden tot vaandrighs in Zijner Majesteits leger aangesteld*, en bovendien met een inkomen van twintig gouden kronen 's jaars begiftigd. Hunne aanstellingen werden door Filips den 19den April 1578 geteekend. Ziedaar het loon van sluipmoord in die dagen in Spanje: gouden kettingen, zilveren bekers, dubloenen, jaargelden en aanstellingen in het

(1) MIGNET, uit de bovengemelde oorkonden, p. 38, 39. Ook CABRERA verhaalt beknopt de pogingen tot vergiftiging door Perez aan zijn eigen tafel in het werk gesteld, tegelijk met de terechtstelling der slavin. XII, 972.

(2) MIGNET, p. 41.

leger! Het loon van trouw was, gelijk voor den ongelukkigen Escovedo, meermalen de moorddolk. Was het te verwonderen, dat moord meer voorkwam dan trouw.

Met de verdere loopbaan van Antonio Perez - zijn berucht rechtsgeding, zijne verbanning, zijne intrigen, zijn kwaadsprekendheid, zijn lange ballingschap en ellendigen dood - heeft deze geschiedenis niets te maken, en wij keeren van onzen uitstap terug.

Gedurende de kortstondige hun verleende verademing hadden de Hollanders en Zeeuwen aan het herstel van hunne talrijke dijken gewerkt. Deze dammen, die het land tegen den Oceaan beschermden, maar die de bewoners met eigen hand vernield hadden om zich tegen hunne onderdrukkers te verdedigen, werden met groote kosten vernieuwd, terwijl de prins het volk allerwege door zijne tegenwoordigheid aanmoedigde, door zijne ervaring leidde en met zijne geestkracht bezielde. De aldus volbrachte taak was verbazend, en verdiende, volgens een tijdgenoot, eeuwige gedachtenis⁽¹⁾.

Op verlangen van de bevolking reisde de prins de provinciën rond en vereerde elke stad met een kort bezoek. Daar waren geen zegebogen, geene krijgsmuziek, geen banieren, geen tooneelvertooningen - daar was niets dan het eenstemmige loflied uit duizende dankbare harten: 'Vader Willem is gekomen! Vader Willem is gekomen!' riepen mannen, vrouwen en kinderen elkander toe, als de mare van zijn komst zich in stad of dorp verspreidde⁽²⁾. Hij was een vader, die zijn kinderen bezocht, geen veroveraar, geen alledaagsch Vorst, die zich te kijk stelde. Gelukkig waren zij, die zijne stem hoorden; nog gelukkiger, zij die hem de hand mochten drukken; want zijne woorden waren vol welwillendheid, zijne hand reikte hij aan allen. Daar was niemand, hoe gering ook, wien het verboden werd hem te naderen, en niemand ook was zoo onkundig, om niet te weten wat de prins gedaan had.

Ondanks de menigte, die zich telkens om hem verdrong, vond hij toch den tijd om de werkzaamheden der Staten-Generaal te leiden. Meer dan ooit zagen de leden hem naar de oogen, nu hun betrekking tot Don Juan onbevredigender werd. In een brief, den 20sten Juni uit Haarlem aan de Staten-Generaal gericht, vermaande de prins hen in krachtige taal, zich aan de gentsche Pacificatie vast te houden, als aan een anker in den storm. Hij verzekerde hun, dat, indien zij van dat anker afgeslagen werden, hunne ondergang onvermijdelijk was. Hij wees er hen op, dat zij tot hiertoe nog slechts de schaduw, en nog niet het wezen van het verdrag hadden leeren kennen, daar men hen beroofd

(1) BOR, X. 819. WAGENAAR, VII. 158. HOOFT, XII. 504.

(2) BOR, X. 830. HOOFT, XII. 520. WAGENAAR, VII. 159, 160.

had van hetgeen er de voornaamste vrucht van zijn moest: eendracht onder elkander. Hij en zijne broeders hadden met inspanning, met goed en bloed, de brug geslagen, waarover het land tot de gentsche Pacificatie had kunnen komen; thans rustte op het volk de plicht om te handhaven, wat met zooveel moeite verkregen was; doch openlijk verkondigde hij hun, dat de spaansche regeering geenszins te goeder trouw handelde: dat er geheime aanstalten werden gemaakt om het gezag der Staten te vernietigen, de plakaten te herstellen, vreemdelingen in hooge ambten te zetten en het schavot met al de foltertuygen der geloofsvervolging weer op te richten⁽¹⁾.

Met het oog op de bemachtiging van Namens citadel en op de beschuldigingen, door Don Juan tegen Oranje gericht en die strekken moesten om de daad te rechtvaardigen, had de prins Taffin en St. Aldegonde reeds naar de Staten-Generaal afgevaardigd, met last om zijne meening over deze zaak bloot te leggen. Hij zond bovendien aan hetzelfde Staatslichaam een welsprekenden brief. ‘Don Juan,’ schreef hij, ‘heeft mij beschuldigd van den vrede te breken en aanslagen op zijn leven te helpen bevorderen, en poogt u over te halen om u met hem te vereenigen in eene oorlogsverklaring tegen mij en tegen Holland en Zeeland; maar wat ik u bidden mag, blijft onze onderlinge en plechtige verbintenis gedachtig om het gentsch verdrag te onderhouden.’ Hij verzocht de Staten dus op hunne hoede te zijn tegen de kunstgrepen, gebezigd om hen van den eenigen weg af te lokken, waarop het gemeenschappelijk vaderland rust en tevens den ouden luister en voorspoed herkrijgen kon. ‘Er is niemand, geloof ik, onder u,’ zoo ging hij voort, ‘die mij wantrouwen kan, als hij zorgvuldig mijn daden wil overwegen en den weg van nabij bezien, dien ik volg en altijd gevolgd heb. Laat dit alles gesteld worden tegenover het gedrag van Don Juan, en ieder zal ontwaren, dat mijn streven om het heil des lands en mijn eigen welzijn te bevorderen een vredelievende werking van de Unie insluit, gepaard aan het wettig herstel van onze vrijheden, waarnaar alle goede vaderlanders trachten. Vermits daarentegen, al de grootheid van Don Juan in oorlogvoeren bestaat; daar er niets is, waarvan hij grooter afkeer heeft dan van rust; daar hij die gezindheid genoeg heeft doen blijken in al zijne plannen en ondernemingen vóór en na het verdrag van Marche en Famine, zoowel binnen 's lands als over de grenzen; daar het klaarblijkelijk zijn voornemen is en altijd geweest is, om ons met onze naburen Engeland en Schotland in nieuwe oneenigheden te wikkelen; daar het ieder uwer duidelijk moet zijn, dat zijne zoogenaamde beschuldigingen tegen mij slechts

(1) Zie den brief bij BOR, X. 829, 830.

kleuren en slagschaduwen zijn, om er zijn eigen oorlogszucht, zijn wraakgierigheid en haat, niet alleen tegen mij, maar ook tegen u, mee op te sieren, en daar hij, volgens het zeggen van Escovedo, besloten is, om sommigen onzer door middel van de overigen te tuchtigen, en de ijverzucht van het eene deel des lands tegen het andere gaande te maken - zoo, Mijne Heeren, vermaan ik u hartelijk uw besluit omtrent deze zaken niet op woorden, maar op daden te gronden. Onderzoekt zorgvuldig mijn gedrag wat de punten aangaat, waaromtrent beschuldigingen geopperd zijn; luistert aandachtig naar hetgeen mijne afgevaardigden u van mijnentwege zullen mededeelen, en dan zult gij, na dit met de handelingen van Don Juan vergeleken te hebben, in staat zijn om een besluit te nemen, den rang waardig, dien gij bekleedt, en overeenkomstig met uwen plicht jegens het gansche volk, waarover gij door God en menschen tot hoofden en beschermers gekozen zijt. Stelt alle bedenkingen ter zijde, die uw helder inzicht mochten benevelen; handhaaft grootmoedig en als mannen uw eigen veiligheid en die uwer vrouwen en kinderen, uwer goederen en vrijheden; ziet toe dat dit arme volk, welks oogen op u gevestigd zijn, niet te gronde ga; redt het uit de gierige klauwen van hen, die zich op uwe kosten zouden willen verheffen; behoedt hen voor het juk eener ellendige dienstbaarheid; laat onze nakomelingen niet bejammeren, dat zij door onze vreesachtigheid de vrijheden verloren hebben, die onze voorouders zich verwierven en hun zoowel als ons nalieten, en dat hun zodoende het dwangjuk van trotsche, vreemde onderdrukkers op den hals geladen is.'

'Vertrouwende,' dus eindigde de prins, 'dat gij aan mijn afgevaardigde geloof en een aandachtig oor leenen zult, wil ik er alleen nog bijvoegen, dat ik vast besloten ben, mij voortdurend in uwen dienst en tot welzijn van het gansche volk te beijveren, zonder iets wat in mijn vermogen is, mijn leven zelfs niet uitgezonderd, te sparen'⁽¹⁾.

De waakzame prins verzuimde inderdaad geen oogenblik om van 's landvoogds verraderlijken stap partij te trekken. Werkelijk den vrede beoogende, zoo die nog mogelijk was, had Don Juan niettemin den handschoen in het strijdperk geworpen; er op gesteld om open en mannelijk te werk te gaan, zoo als het een krijgsman en een keizerszoon betaamde, had hij zich nochtans in kleingeestige listen en aanslagen gewikkeld, waardoor niemand bedrogen werd en waarmede hij niets gewonnen had, dan den

(1) Deze brief, gedagteekend Augustus 1577, oorspronkelijk in het Fransch, is nooit in het licht gegeven. Men vindt dien in een bundel HS. in het Haagsch Archief, getiteld: 'Acta Statuum Belgii,' Tom. I. fol. 367, 368. - Vergelijk BOR, X. 830.

naam van komplotmaker, wiens woord men niet vertrouwen kon. St. Aldegonde gaf zijne hoop te kennen⁽¹⁾, dat de overrompeling van het kasteel van Namen het volk de oogen zou openen, en de prins deed althans zijn best om ieders gezicht te scherpen.

Terwijl hij zich in Noord-Holland ophield, kreeg Willem van Oranje eene dringende uitnoodiging van de overheden en burgerij van Utrecht, om die stad te bezoeken. Het gezag, hem ingevolge zijne vroegere aanstelling over die provincie toekomend, was tot dusver nog niet erkend, maar zeker zou het verdrag van 'Satisfactie', dat men beoogde, spoedig tot stand komen; want de prins telde in Utrecht invloedrijke vrienden. Zijne echtgenoot, Charlotte van Bourbon, die hem op deze reis vergezelde, sidderde voor het gevaar, waaraan haar gemaal zich ging blootstellen, toen hij zich aldus vermetel waagde in een streek, die vol van vijanden zijn kon; doch de prins wilde zich verlaten op de trouw eener provincie, die, zooals hij hoopte, weldra weder onder zijn gezag zou komen. Met een angstig voorgevoel volgde de prinses haar gemaal naar de aloude bisschops stad. Bij het binnenrijden der poort, waarbij hij door een groote menigte werd opgewacht, viel er een schot, en vloog er iets in de koets, dat den prins op de borst trof. Verschrikt vloog Charlotte hem om den hals, uitroepend dat zij verraden waren; maar de prins, die spoedig gezien had dat de gewaande kogel slechts een prop was uit een der vuurmonden, die hem bulderend verwelkomden, slaagde er in haar tot bedaren te brengen⁽²⁾. Langzaam reed de wagen de straten door, onder luid gejubel der geheele bevolking. De burgers van Utrecht toonden zich meer dan ooit geneigd om den prins het gezag op de dragen, en vóór hij vertrok, was het zeker, dat het verdrag van 'Satisfactie' niet lang zou uitblijven. Het werd dan ook in den herfst van dit jaar opgemaakt, op denzelfden voet als dat, door Haarlem en Amsterdam aangenomen - en alzoo ruim genoeg om de beide godsdiensten te erkennen, al werd dan ook aan de oude Kerk in naam de voorrang gegeven⁽³⁾.

Inmiddels waren er tusschen Don Juan en de Staten vele vruchteloze onderhandelingen gevoerd. Gezanten, door beide partijen aan elkander afgevaardigd, hadden zich in hun bitterheid en beschuldigingen den vrijen teugel gevierd. Zoodra de landvoogd zich van de citadel van Namen meester had gemaakt, zond hij den Heer van Rassingham aan de Staten-Generaal.

(1) St. Aldegonde aan graaf Jan van Nassau. - Archives de la Maison d'Orange, VI. 116.

(2) BOR, X. 830. HOOFT, XII. 520.

(3) Zie de artikelen der 'Satisfactie', gedagteekend 9 October 1577, bij BOR, XI. 893-896. Vera et simplex narratio etc. p. 26.

Deze edelman bracht afschriften mede van twee naamlooze brieven, door Don Juan den 19den en 21sten Juli 1577 ontvangen, en waarin een samenzwering tegen zijne vrijheid en zijn leven onthuld werd⁽¹⁾. De landvoogd meende, dat de graaf van Lalaing, die hem tot een mondgesprek uitgenoodigd had, hem eene laag had willen leggen. Het land was vol afgedankte, hongerige soldaten, en de landvoogd beweerde stijf en sterk, dat benden van die radeloozen hem opwachtten in elke dorpskroeg van Henegouwen en Vlaanderen. Hij vermaande de Staten, die samenrotters op te sporen, en hunne nog schuldiger opstokers naar verdienste te straffen; hij vorderde, dat men de soldaten, zoowel als de burgerij te Brussel en in heel Brabant ontwapenen zou, en hij rechtvaardigde zijne overweldiging van Namen op grond, dat zijn leven niet veilig meer was, dan alleen in eene vesting⁽²⁾.

In antwoord op 's landvoogds brief, gedagteekend van 25 Juli, vaardigden de Staten den abt van Marolles, aartsdeken van Yperen, en den Heer van Bresse naar Namen af, met bijzonderen last om in al de bezwaren te treden. Terwijl deze Heeren plechtig betuigden, de zaak van Zijner Majesteits gezag en van den katholieken godsdienst toegedaan te zijn, lieten zij twijfel blijken aan het bestaan van de onderstelde samenzwering. Zij vorderden dat Don Juan de schuldigen zou aangeven, indien ze bekend waren, opdat zij oogenblikkelijk hun verdiende straf konden ondergaan. Het daarop gevolgde onderhoud was ver van bevredigend. De landvoogd liet zich trotsch en eenigszins dreigend uit, terwijl hij den abt van Marolles verzekerde, dat hij op dat oogenblik niet slechts het kasteel van Namen, maar ook dat van Antwerpen in zijne macht had, en de afgevaardigden vertrokken, zonder veel uitgericht te hebben. Nauwelijks waren zij weg, of Don Juan droeg van zijn kant aan Rassinghem en Grobbendonck op, om van Namen naar Brussel een langen brief met allerlei grieven, en een lijstje van gestelde vorderingen over te brengen⁽³⁾. De brief was alweder vol klachten over samenspanningen en vol betuigingen omtrent Don Juans eigen oprechtheid; overvloeiend van scherpe aanmerkingen op den prins van Oranje, werden er zijn aanslagen in gebrandmerkt, om zich, zonder een behoorlijke 'Satisfactie', in het bezit van Amsterdam te stellen, alsmede van Utrecht, waarop hij geen de minste aanspraak had. Er werd staande gehouden, dat de Hollanders en Zeeuwen het er op toelegden om den

(1) BOR, X. 832. HOOFT, XII. 509. Discours sommier des justes causes etc. 29.

(2) Zie den brief van Don Juan bij BOR, X. 832, 834.

(3) BOR, XI. 834, 835, 836, 838. Discours sommier etc. p. 29, 30.

katholieken godsdienst met wortel en tak uit te roeien, en dat zij er openlijk voor uitkwamen, van zins te zijn aan de vergadering der Staten-Generaal gehoorzaamheid te weigeren, indien deze mocht verordenen den ouden eeredienst uitsluitend in stand te houden. De voornaamste eischen van Don Juan waren, dat de Staten hem een lijst moesten zenden van personen, bevoegd om ter algemeene vergadering afgevaardigd te worden, opdat hij zich zou kunnen overtuigen of er niet enkelen onder waren, die hij moest wraken. Voorts vorderde hij, dat, ingeval de prins van Oranje niet oogenblikkelijk het gentsch verdrag nakwam, de Staten alle gemeenschap met hem zouden afbreken. Eindelijk maande hij de Staten aan, hem terstond van eene behoorlijke lijfwacht te voorzien.

Op deze eischen en klachten antwoordden de Staten in een reeks van besluiten. Zij herhaalden de gewone betuiging van gehechtheid aan Zijne Majesteit en het katholiek geloof en stonden den landvoogd gereedelijk eene lijfwacht van driehonderd arquebusiers toe. Zij ontkenden echter stoutweg het recht van den landvoogd om in hunne lijsten van afgevaardigden namen uit te schrappen, daar deze vertegenwoordigers sedert onheugelijken tijd door de geestelijkheid, den adel, de steden en het platte land plegen gekozen te worden. De namen konden elken dag door anderen worden vervangen; ook waren daaronder volstrekt geen verdachte personen, maar dit mocht zijn zooals het wilde, de landvoogd had er volstrekt niets mede te maken. Zij beloofden hun best te doen om van den prins van Oranje de uitvoering van het verdrag gedaan te krijgen. Zij verzochten Don Juan evenwel, het kasteel van Namen te verlaten, en gaven hem te verstaan, dat zijne geheime kuiperijen ontdekt waren, daar onlangs een groot pak brieven in de buurt van Bordeaux onderschept en den prins van Oranje toegezonden was⁽¹⁾. Daaronder waren ook sommige brieven van Don Juan en Escovedo aan Zijne Majesteit en aan Antonio Perez, van welke vroeger gewag is gemaakt.

De graaf van Bossu, De Bresse en Meetkerken werden gekozen om deze besluiten naar Namen over te brengen. Zij hadden een lang en scherp onderhoud met Don Juan, die zich heviger dan ooit over de samenspanningen tegen zijn persoon en over Oranje's heimelijke lagen beklagde. Hij hield vol, dat die aartsverrader het zaad zijner verderfelijke leerstellingen alom in de Nederlanden had uitgestrooid; dat de aarde zuchtte onder

(1) De brieven waren gevallen in banden van Hendrik van Navarre, die ze aan den prins van Oranje deed toekomen, door wien zij aan de afgevaardigden der Staten-Generaal op 28 Juli werden voorgelegd. VAN METEREN, VII. 121. HOOFT, XII. 516. - Vergelijk Discours sommier etc. p. 32, 33.

het wicht van den meer en meer rijpenden oogst van afval en ketterij. Het was tijd, riep hij, dat de Staten den prins verlieten en zich om den Koning schaarden. Het geduld der regeering was uitgeput. Hij zelf had alles gedaan en meer dan men had kunnen vorderen: hij had de gentsche Pacificatie trouw ten uitvoer gebracht; maar zijne handelingen hadden noch erkentelijkheid uitgelokt, noch vertrouwen ingeboezemd⁽¹⁾.

De afgevaardigden antwoordden, dat voor eene behoorlijke uitvoering van het gentsch verdrag vereischt werden: het wegzenden van de duitsche troepen, het bijeenroepen van de Staten-Generaal en het uitvoeren hunner besluiten. Zoolang dat nog niet gedaan was, had de landvoogd geen recht, zich op de getrouwe handhaving van de Pacificatie te beroepen. Na veel woorden over en weer - waarin dezelfde grieven te berde gebracht, dezelfde beweringen gedaan en tegengesproken, dezelfde eischen aangedrongen en ontdoken, dezelfde bedreigingen gewisseld werden als bij vorige gelegenheden - keerden de afgevaardigden naar Brussel terug.

Onmiddellijk na hun vertrek vernam Don Juan den afloop van zijn aanslag op het kasteel van Antwerpen. Men zal zich herinneren, dat hij Aerschot van zijn post had gelokt, onder voorwendsel dat hij bij het begroeten van Koningin Margaretha zijn bijzijn behoefde, en dat hij, in Aerschots' plaats, Treslong, een zijner getrouwste aanhangers, met het bevel over het kasteel had belast. De tijdelijke bevelhebber ondervond echter alras, dat hij meer op zich genomen had dan hij volbrengen kon. Men weigerde het krijgsvolk onder Van Endt in de stad toe te laten, ofschoon de landvoogd er vergunning toe had gevraagd. Hij had de overheid verzekerd, dat de troepen noodig waren tot bescherming der stad; maar de burgerij had te kort geleerd, welk soort van bescherming Van Endt met zijne huurlingen hun verschaffen zou. Eene afdeeling staatsche troepen onder De Vers, een neef van Champagny, raakte met het regiment van Van Endt slaags en dreef het met aanzienlijk verlies op de vlucht. Tegelijk nam een officier van de bezetting der citadel, kapitein De Bours, op zich om de sterkte aan de zijde der Staten te brengen. Hij ging stil en snel te werk. De heer van Liedekerke was Champagny in het bevel over de stad opgevolgd, door bemiddeling van den griffier Martini, een warm aanhanger van Oranje. Men wist, dat de nieuwe bevelhebber een groot vriend was van den prins, en men geloofde, dat hij in zijn hart tot den hervormden godsdienst overhelde. De Bours besprak den aanslag met Martini en Liedekerke; hem werd een aanzienlijke som ter hand gesteld,

(1) BOR, XI. 838, 839.

door de voornaamste handelshuizen der stad bereidvaardig in het geheim opgebracht. Dit geld werd met goed gevolg aangewend om de bezetting om te koopen: slechts één kompagnie bleef Treslong getrouw; de overigen waren, zoo als Treslong zelf aan Don Juan schreef, gereed om hem op het eerste oogenblik het beste ‘bij de keel te pakken’⁽¹⁾.

Op den eersten Augustus, den dag met den bevelhebber der stad en den griffier afgesproken, werd Treslong werkelijk bij de keel gepakt. Er had slechts een kort gevecht plaats; doch een toeval was oorzaak, dat de uitslag in de stad een oogenblik twijfelachtig scheen. De Bours' hoed met witte pluimen was hem van het hoofd geslagen en in de gracht gevallen. Dobberend in de rivier was de hoed herkend door de spionnen, uitgezonden door de in de zaak betrokkenen en snel kwam het bericht tot Liedekerke, die in het huis van Martini verscholen, den uitslag afwachtte. Groot was zijn ontsteltenis; doch Martini, kalmer dan de bevelhebber, besloot zelf naar de toedracht der zaak te vernemen. Nauw was hij op straat of de gewenschte kreet: ‘het kasteel is Geus! het kasteel is Geus’! klonk hem uit honderd monden tegen, en weldra ontmoette hij een luitenant, die regelrecht van de citadel kwam en hem het gebeurde verhaalde. Toen hij wist, hoe De Bours de overhand had en Treslong gevangen was, spoedde hij zich naar zijne woning terug. Liedekerke begaf zich thans naar het kasteel, waar ook de overheden, de aanzienlijkste burgers en voornaamste kooplieden ontboden werden. De citadel was nu wel bemachtigd, maar de stad sidderde van vrees, dat de duitsche huurlingen, binnen hare vesten gelegd, gedreven door verontwaardiging of schrik, het treurspel der antwerpsche Furie zouden hernieuwen.

Inderdaad scheen er gevaar te bestaan voor de herhaling van een dergelijk schriktooneel. De geheime verstandhouding van Don Juan met de kolonels was reeds ontdekt⁽²⁾, en men wist, hoe diep hij de mannen, door hem in het geheim bewerkt, de overtuiging had ingeprent, ‘dat de teerling geworpen was, en dat het van hunne medewerking afhing, hoe hij rollen zou’⁽³⁾. Wat zou er dus van de stad worden? Een korte en driftige beraadslaging liep uit op een aanbod van driemaal honderdduizend

(1) BOR, XI. 852. HOOFT, XII. 517. VAN METEREN, VII. 122. Discours sommier etc. p. 36, sqq. CABRERA, XI. 933, sqq. Brief van Treslong aan Don Juan, van den 1sten Augustus 1577, als aanhangsel bij Discours sommier, p. 76, 77.

(2) Bij het innemen namelijk van de citadel door De Bours. - BOR, XI. 854. HOOFT, XII. 518.

(3) Brief van Don Juan aan de kolonels Fronsbergen en Fugger, gedagt. 23 Juli 1577, aanhangsel van Discours sommier, p. 60. BOR, XI. 849.

kronen door de voornaamste kooplieden. Dat geld zou aangewend worden om de duitsche soldaten, die middelerwijl werkelijk in de wapenen waren gekomen en zich op de Meir verzameld hadden, zoo mogelijk tevreden te stellen. Vermits de kolonels zich evenwel op dat plein niet veilig achtten, rukten zij met hunne troepen de Nieuwstad in, en wachtten daar, achter wagens, balen en pakken verschanst de gebeurtenissen af. Weldra kwam er van het kasteel eene bezending met eene witte vlag, en werden er door de duitsche kolonels gemachtigden benoemd om te onderhandelen. Men deed hun het aanbod, om de achterstallen, of althans een aanzienlijk deel er van, te betalen, onder voorwaarde, dat de troepen voor altijd de stad zouden ontruimen. Honderdvijftigduizend kronen werden hun op hand geboden. De kooplieden stonden op de brug, die van de oude stad naar de Nieuwstad leidde, en het goud in de beurzen, die zij in de hand hielden, blonk den soldaten in de oogen. Opgewonden over dat heerlijk buitenkansje, zwoeren zij hun aanvoerders den dood, als het verleidelijke en overwachte aanbod afgewezen werd. Toch trokken de gemachtigden nog heen en weer, daar er voortdurend iets te veranderen of te regelen viel. Wel waren de kooplieden overeengekomen, om des noods driemaal honderdduizend kronen op te offeren; doch de zuinige onderhandelaars wilden, indien zij het gedaan konden krijgen, de helft dier som gaarne besparen. De avond begon te vallen eer de koop gesloten was, toen men plotseling in de verte zeilen zag opdoemen, en op hetzelfde oogenblik een aanzienlijke vloot van oorlogschepen met wapperende vlaggen en wimpels vóór den wind de Schelde kwam opzeilen⁽¹⁾. Het was een smaldeel van 's prinsen schepen onder den admiraal Haultain: tegen Tholen afgezonden, had hij, op het ontvangen van een bericht uit Antwerpen, de gelegenheid aangegrepen om in de zaak, die hij zoo trouw diende, een goeden slag te slaan. Een paar schoten uit de vaartuigen op de door de soldaten opgeworpen verschansingen gelost, deden ras uitwerking: een plotselinge schrik greep de Duitschers aan. 'De Geuzen komen! de Geuzen komen!' gilden zij verbijsterd want de Watergeuzen waren er sedert het beleg van Leiden niet minder schrikwekkend op geworden. De kooplieden stonden nog op de brug met hunne beurzen in de hand; de afgevaardigden van de citadel wuifden nog met hunne witte vlaggen; maar de schrik voor de wilde Zeeuwen was sterker dan de hoop op soldij en bluschte alle vertrouwen op de vriendschap der burgers uit. Geheel door vrees overmand, vloden de Duitschers ademloos her- en derwaarts 'als wolven, die door

(1) BOR, XI. 854, 855. HOOFT, XII. 518, 519, VAN MUTEREN, VII. 122.

de honden gejaagd worden⁽¹⁾. De wijs waarop zij het hazenpad kozen, was belachelijk want zonder even de hand uit te steken om het geld aan te nemen, dat de kooplieden hun aanboden, zonder hun eigen goed mee te pakken, vlogen zij hals over kop, de Schelde in, de dijken langs of dwars door het open veld.

Sommigen hunner wierpen zich later onder kolonel Fugger, in Bergen-op-Zoom, waar zij terstond door Champagny belegerd werden en blij waren een schikking te kunnen treffen, waarbij zij den kolonel uitleverden en de wapenen nederlegden. De overigen namen de wijk naar Breda, waar zij het twee maanden lang uithielden, doch zich toen door een krijgslist van Oranje lieten vangen. Zekere kapitein, die zich, gelijk men wist, in dienst van Don Juan gebruiken liet, was op weg naar Breda gevangen genomen, en men vond, in zijn gordel zorgvuldig vastgenaaid, een briefje, niet grooter dan een vingerbreedte, in cijferschrift en van 's landvoogds zegel voorzien. Kolonel Freundsberg, die toen in Breda het bevel voerde, werd in dat briefje ten ernstigste aangemaand, het nog twee maanden vol te houden, binnen welken tijd hem ontzet werd toegezegd. Dit met veel moeite ontcijferde briefje verving men door een ander dat de vermaarde drukker van Antwerpen, Willem Sylvius, met groote behendigheid vervaardigde, en waarop de handteekening en het zegel van Don Juan werden overgebracht. In dezen nagemaakten brief werd de kolonel gelast, zich zoo goed te verdedigen als hij kon, daar Don Juan zelf belegerd werd en buiten staat was, hem hulp te verleen. Dezelfde kapitein, die het echte briefje had moeten afgeven, liet zich omkopen om het nagemaakte te bezorgen. Deze taak volbracht hij niet alleen, maar hij verspreidde bovendien het verzonnen bericht zoo ijverig door de stad, dat de onthutste troepen tegen hun bevelhebber opstonden, en hem met de stad en hun eigen wapens aan de Staten overleverden. Zoo liep de aanslag af van Don Juan om zich in het bezit te stellen van het kasteel van Antwerpen: niet alleen werd die sterkte voor de Staten genomen, maar ook de stad zelve, voor het eerst sedert twaalf jaren, van vreemd krijgsvolk ontslagen⁽²⁾.

De teleurstelling van den landvoogd kende geen palen. Zijn hooge toon tegen den abt van Marolles was een dag te vroeg aangeslagen geworden; de prijs, dien hij reeds meende te omklemmen, was hem door de vingers ontglipt, terwijl een eindelooze lijst van schuldvorderingen, die hem wel tot den bedelstaf konden brengen, hem voorgehouden werd. Voor de Staten, niet voor hem, scheen de overwinning gekomen, de teerling was in

(1) BOR, XI. 855.

(2) BOR, XI. 856, 857. HOOFT, XII. 522, 523.

zijn nadeel omgeslagen, in spijt van zijne moeite om een behendigen worp te doen. Toch wanhoopte hij nog niet: ‘Deze oproerlingen,’ schreef hij aan de Keizerin-Weduwe, zijne zuster, ‘meenende, dat het geluk hun thans toelacht, en dat voor mij alles verloren is. De ellendelingen beginnen trotsch genoeg te worden, en vergeten dat hun straf toch nog den eenen of anderen dag komen zal’⁽¹⁾.

Den 7den Augustus verzond hij een langen brief aan de Staten. Dit stuk ging als gewoonlijk van zekere vorderingen vergezeld, op stellingen toon in drie-en-twintig artikelen vervat⁽²⁾. De Vergadering vond zijne voorstellen hard en vreemd; want volgens haar inzien was zij het, en niet de landvoogd, die thans de wet kon voorschrijven. Desniettemin scheen hij geneigd om op dien toon te onderhandelen, alsof hij het kasteel van Antwerpen gewonnen had, en alsof de troepen, waarmede hij geheime verstandhouding aanknoopte, tot zijn dienst gereed stonden. De landvoogd eischte, dat 's lands krijgsmacht onder zijn onmiddellijk bevel zou gesteld worden; dat men den graaf van Bossu, of iemand door hem benoemd, tot stadhouder zou aanstellen over Friesland en Groningen; dat de inwoners van Brabant en Vlaanderen alle omzwervende ketters en predikanten zouden vatten en straffen. Inzonderheid vorderde hij, dat men St. Aldegonde en Theron, die lastigste oproervinken, verbieden zou, eenige stad der Nederlanden te betreden. Hij drong er op aan, dat de brusselsche burgerij de wapenen zou nederleggen en ieder tot zijn beroep en nering wederkeeren. Hij verlangde, dat men den prins van Oranje noodzaken zou om het gentsche verdrag ten uitvoer te leggen, de uitoefening van den hervormden godsdienst in Haarlem, in Schoonhoven en in andere plaatsen te beletten, zijne gewapende schepen terug te roepen van de door hen bezette posten, en Nieuwpoort, dat hij onrechtmatig in bezit hield, over te leveren. Bleef de prins hardnekkig bij zijn stuk, dan riep Don Juan de Staten op om de wapenen tegen den prins te richten en hun wettigen landvoogd bij te staan. Daarenboven eischte hij, dat men hem onmiddellijk het kasteel van Antwerpen weder zou overleveren en Treslong uit de gevangenschap ontslaan⁽³⁾.

Mochten zoodanige eischen, van het spaansche standpunt beschouwd, redelijk voorkomen, natuurlijk was het ook dat de Staten over de stoutheid er van versteld stonden. Dat de man,

(1) Brief van Don Juan aan de Keizerin-Weduwe, van den 14den Augustus 1577, in het aanhangsel van Discours sommier, p. 82.

(2) BOR, XI. 839, sqq.

(3) Brief van Don Juan, van den 7den Augustus 1577. - BOR, XI. 839, 840.

die het gentsch verdrag zoo openlijk geschonden had, den prins zijne tekortkomingen verweet - dat de man, die heimelijk met de duitsche soldeniers onderhandeld had, tot dat zij op het punt waren geweest om eene tweede antwerpsche Furie te vertoonen, thans het opperbevel eischte over deze en alle andere troepen - dat de man, die het kasteel van Antwerpen door list had pogen te winnen, thans verlangde, dat men hem die sterkte terug zou geven, dat alles scheen hun het toppunt van onbeschaamdheid. De betrapte en teleurgestelde komplottensmeder vorderde thans stoutweg den prijs, dien hij langs achterwegen niet had kunnen machtig worden. Op het zelfde oogenblik, dat de brieven van Escovedo en die van en aan de duitsche kolonels den Staten voor de oogen waren gelegd, was het hen wel wat sterk door den dubbelhartigen bastaard van den dubbelhartigen Keizer tot oprechtheid vermaand te worden. Voorzeker had de in verlegenheid gebrachte en verschalkte krijgsman zich eindelijk in een door en door valsche stelling geplaatst en de prins van Oranje trok met zijn gewone behendigheid zooveel mogelijk voordeel uit de misstappen van zijn tegenstander. Don Juan was er slechts in geslaagd om zichzelf een kuil te graven; zijne krijgslisten tegen Namen en Antwerpen hadden hem geen andere vrucht opgebracht, dan den naam van een beginselloos plannensmeder, waarvoor zijne tegenpartij hem thans met goed gevolg overal uitgaf. Die kwade naam werd nog versterkt door den inhoud der onderschepte brieven en door het vernuft en den ijver, waarmede de prins St. Aldegonde en de geheele onroomsche partij die tegen Don Juan wisten te gebruiken. Den waren sleutel van zijn weêrzin om de troepen over land weg te zenden hadden de Staten intusschen niet verkregen; zij vermoedden zijne romaneske ontwerpen tegen Engeland niet, en schreven hem dus nog erger trouweloosheid toe.

Al ware hij met onbeperkte volmacht naar de Nederlanden gezonden, zoodat hij al zijn gaven had kunnen aanwenden, hij zou toch in staatkundige behendigheid voor zijne tegenstanders hebben moeten onderdoen; maar hoe kon hij, geblinddoekt en geboeid, door zijn meester verdacht, door zijn tegenpartij misleid, verbijsterd en getergd, al de struikelblokken vermijden, zich hoeden voor het doen van te krasse bedreigingen en te moedeloze inwilligingen, in de wanhopende worsteling staande blijven? Filips zond hem zijne instructien door Perez, en die doortrapte veinzaard bedroog den landvoogd, zooals wij gezien hebben, op stelselmatige wijs, met het doel om zoo mogelijk, volgens Filips' wensch, zoogenaamde bewijzen in handen te krijgen van Don Juan's aanslagen tegen de spaansche kroon. Zoo was elke brief uit Spanje vol valsche berichten en leugen-

achtige opgaven⁽¹⁾. Ongetwijfeld meende de landvoogd aanspraak, te mogen maken op eene kroon, en dacht hij die te winnen, zoo niet in Afrika, dan in Engeland, of waar ook het lot hem gunstig mocht toelachen. Hij was van het geslacht der kruisvaarders en rijkenstichters van weleer. Wie had stouter het heilige graf kunnen veroveren, of zich een kroon winnen in Italië, in Moscovië, in het Oosten of in het afgelegen Brittannië, dan deze keizerlijke bastaard, deze koene, romaneske avonturier? Ongelukkig werd hij daarvoor een paar eeuwen te laat geboren. De dagen, waarin dynastiën gesticht en europeesche tronen door vreemde vrijbuiters overweldigd werden, waren voorbij en nog niet teruggekeerd. Don Juan was naar de Nederlanden gekomen, met de hoop om de moeielijkheden te vereffen en na de vredelievende demping van den opstand den engelschen troon te bestijgen: diepe teleurstelling, verterend hartzeer en een vroegtijdig graf zouden zijn deel zijn, in plaats van de gouden droomen, die hij najoeg. Reeds zag hij zich bitter in zijne verwachtingen teleurgesteld. De stijfhoofdige Nederlanders wilden hem niet liefhebben, ondanks de welwillendheid, die hij aan den dag had gelegd; zij konden immers ook niet van zich verkrijgen den Koning van Spanje lief te hebben, ondanks de zegeningen, waarmede Zijne Majesteit gezegd werd hen te hebben overladen. ‘Waarlijk’ schreef Don Juan met bitterheid in zijn opmerkelijken brief aan de Keizerin, zijne zuster, ‘zij willen God noch Koning erkennen, maar vorderen vrijheid in alles, zoodat het deerniswaardig is te zien, hoe zij te werk gaan, hoe zij met onbeschaamdheid en minachting Zijne Majesteit de gunsten vergelden, die hij hun bewezen heeft, en mij den arbeid, den smaad en de gevaren, die ik om hen heb doorgestaan’⁽²⁾.

Volgens het gevoelen van den landvoogd werd de onbeschaamdheid der Nederlanders alleen overtroffen door hunne ondankbaarheid. Dat was de giftige slangenbeet, die den goedertieren Koning en zijn verontwaardigden broeder voortdurend wondde. Was het toch niet bitter hard, ondank te ontmoeten, na een zevenjarig bewind van Alva, en een driejarig bewind van Requesens; na al hetgeen de Bloedraad gedaan had, na den moord van Naarden, van Zutphen en van Haarlem, na het beleg van Leiden en de Furie van Antwerpen? ‘Hoe weinig,’ schreef de landvoogd aan zijne zuster, ‘heeft al het goed, dat men dien kwalijkgezinden gedaan heeft, gebaat, of zal het, naar het zich laat aanzien, baten! - Kortom, zij beminnen en gehoorzamen in alles den slechtsten, ketterschen tyran en opstandeling, *dien vervloekten*

(1) Mémorial de Ant. Perez, Obras y Relaciones, p. 309. - Vergelijk MIGNET, Antonio Perez et Philippe II, Bruxelles, 1845, p. 16-21.

(2) Brief aan de Keizerin, aanhangsel van Discours sommier, p. 81.

prins van Oranje, en verafschuwen en verguizen den naam en de bevelen van hun Vorst en geboren landsheer, zonder God te vreezen, of zich voor de menschen te schamen.’ Daarom had de krijgsman zich wankelmoedig en met gebroken hart in Namens citadel opgesloten, om den loop der gebeurtenissen af te wachten en de strikken zijner vijanden te ontgaan. ‘*God weet, hoezeer ik verlang, uitersten te vermijden,*’ riep hij uit, ‘maar ik weet niet, wat te beginnen met menschen, die zich zoo koppig weerspanning toonen.’

Zoo weeklaagde Don Juan over zijn lot. Het volk had zich van God, van Filips, van hem afgekeerd, en nu zat hij op zijn kasteel, besloten om, als het nog mogelijk was, de Nederlanders van den ondergang te redden, zonder hun bloed te vergieten. Nog was hij niet geheel verlaten; want, ondanks de vele ontrouwen, waren er nog enkelen trouw gebleven, Hoewel het volk in openlijken opstand verkeerde, hadden nog enkele edellieden besloten jegens God en den Koning hun plicht te betrachten. ‘Die kleine keurbende,’ schreef de landvoogd, ‘heeft mij, zooals rechtschapen edellieden en wakkere ridders betaamt, herwaarts vergezeld.’ De brave Berlaymont en zijn vier zonen bleven trouw tot het laatst; ofschoon er zelfs van dat kleine getal van uitverkoren edellieden en ridders weldra nog sommigen begonnen af te vallen. Zoodra de afloop van den aanslag op het kasteel van Antwerpen bekend was, en zich dreigende onweerswolken boven de Koningsgezinden samenpakten, waren Aerschot en Havrech de eersten om de vleugels uit te spreiden en een milderen hemel op te zoeken⁽¹⁾. In September was de hertog weder, wat hij altijd betuigd had te zijn, al was het ook met sommige niet onbelangrijke uitzonderingen: - ‘de toegenegen broeder en hartelijke vriend van den prins van Oranje⁽²⁾’.

De brief, door Don Juan den 7den Augustus aan de Staten geschreven, was nog niet beantwoord geworden. Daar hij kort daarna zijnen toestand beter inzag en zijne gramschap misschien wat bedaard was, zond hij hun den 13den derzelfde maand een ander schrijven toe. Daarin verzekerde hij uitermate naar vrede te verlangen en van harte te wenschen uit zijn allerpijnlijksten toestand verlost te mogen worden. Hij betuigde voor God en de menschen de strikte eerlijkheid zijner bedoelingen, en voegde er bij, dat hij den oorlog meer dan iets ter wereld verafschuwde. Hij verklaarde ‘dat, ingeval zijn persoon hun zoo hatelijk was, als het scheen, hij ten volle bereid was om het land te ver-

(1) HOOFT, XII. 520. Aerschot maakte zulk een haast om weg te komen, dat hij het kasteel verliet op een ongezadeld paard. - GACHARD. Bull. Com. Roy. II. 153.

(2) Archives de la Maison d'Orange, VI. p. 143, 144.

laten, zoodra de Koning zijn opvolger zou benoemd hebben. Hij bracht hun onder het oog, dat de keus tusschen vrede of oorlog niet van hem, maar van henzelven afhing, en dat de wereld de schuld zou doen rusten op hen, die er verantwoordelijk voor waren. Hij besloot met eene opmerking, die in haar ootmoedigen vorm tamelijk spottend luidde, namelijk dat hij hun erkentelijk zou zijn, indien zij, na de uit Madrid aan hem gerichte, maar door de Staten onderschepte brieven te hebben onderzocht, hem in de gelegenheid wilden stellen, ze insgelijks te lezen. Hij hoopte dus schreef hij, dat men de stukken naar Namen zenden zou⁽¹⁾.

Deze brief werd den volgenden dag uitvoerig beantwoord. De Staten herhaalden de gewone betuiging hunner gehechtheid aan Zijne Majesteit en trouw aan de katholieke Kerk en verklaarden zoowel de Pacificatie van Gent als het Eeuwig Edict te willen onderhouden. Wat aanging hunne ongelukkige verhouding tot de regeering, zoo wierpen zij alle verantwoordelijkheid daaromtrent van zich af; zij hadden toch bijna al hun eigen troepen afgedankt, terwijl de landvoogd daarentegen zijne krijgsmacht voortdurend versterkt had tot dat hij de wijk naar Namen genomen had. De landvoogd betuigde wel is waar vriendschappelijk gezind en tot den vrede geneigd te zijn; maar de onderschepte brieven van Escovedo en van hem zelven hadden hen het oog doen slaan in de verkeerde praktijken, waaraan hij het oor geleend en in de aanslagen, die hij in het werk gesteld had. Zij vroegen hem op zijn geweten af, of zij na het doorlezen van die brieven redelijkerwijs gelooven konden, dat het zijne bedoeling was om het gentsch verdrag, of welk ander verdrag ook, te handhaven, en of zij niet gerechtigd waren tot zelfverdediging⁽²⁾.

Don Juan begreep den schromelijken misslag, dien hij begaan had, toen hij door de overrompeling van Namen en den aanslag op Antwerpen den handschoen in het strijdperk-wierp. Ondanks zijn wensch naar vrede, had hij in een oogenblik van verbijstering den oorlog verklaard en begonnen. De brug was achter hem afgebroken, de schepen waren verbrand, een afgrond lag geopend, terugkeer tot vrede was bijkans onmogelijk gemaakt. Pijnlijk is het, zijn nu en dan opkomend hartstochtelijk verlangen om den twist te vereffenen, in wanklank te zien met zijn volslagen onvatbaarheid om zijn toestand juist te beseffen. De prins was op den triomfwagen getild, de landvoogd in den val geloopen, en het was een val, waarin hij niet enkel moedwillig den voet gewaagd, maar dien hij zelf opgezet had. In

(1) Zie den brief bij BOR, XI. 857.

(2) BOR, XI. 858.

een uitvoerigen brief ‘aan de Staten, bisschoppen, Raden en steden der Nederlanden’, betuigde hij de onschuld zijner bedoelingen, en klaagde hij bitter over de lasteringen, door den prins van Oranje tegen hem in omloop gebracht. Hij loochende de bedoeling te hebben gehad om de door hem afgedankte troepen terug te roepen, tenzij in geval van volstrekte noodzakelijkheid. Hij verzekerde, dat Zijne Majesteit oprecht den vrede wenschte; hield vol, dat het land òf tegen den Koning, òf tegen den katholieken godsdienst, òf tegen hemzelven, òf tegen alle deze drie was en vroeg met bitterheid, welke inwillingen men nog verder verlaagde? Had hij niet alles gedaan, wat hij beloofd had? Had hij de Spanjaards niet weggezonden, de vestingen in handen van inboorlingen gesteld, de privilegiën hersteld, zich smaadt en hoon getroost? En in weerwil van al het gebeurde, verklaarde hij zich bereid van zijn post afstand te doen, indien er een andere prins of prinses van den bloede, die hun welgevalliger was, kon gevonden worden⁽¹⁾. De brief aan de Staten werd gevolgd door een voorstel om de vijandelijkheden te schorsen en gemachtigden te benoemen, die middelen zouden beramen tot tenuitvoerlegging van het gentsch verdrag. Eenige dagen later werd dit voorstel hernieuwd, vergezeld van een aanbod om gijzelaars uit te wisselen⁽²⁾.

Het viel den Staten niet moeilijk, de brieven van den landvoogd te beantwoorden; want bij dezen ongelukkigen strijd ontbraken aan beide kanten maar zelden redenen voor en tegen. Treurig is het, den ontzaglijken hoop protocollen, verklaringen, kantteekeningen, antwoorden en wederantwoorden te zien, waaruit Don Juan's beheer bestond. Nooit was een ridderlijk kruisvaarder zoo slecht op zijn plaats; want, wel ver van een krijgsman, eischte Filips' belang toen een schriftgeleerde. De barbaarsche pen van Hopperus zou veel geschikter zijn geweest voor het te verrichten werk, dan het beroemde zwaard van Lepanto. De veelschrijvende Joachim zou zich op eene oorlogsgalei, aan boord met den turkschen kapidan-pacha, kwalijk minder op zijn gemak gevoeld hebben, dan de schitterende krijgsman, dus veroordeeld om aanhoudend de pen te voeren en zijn waren aard te verbergen. Terwijl hij van de eene inwilliging tot de andere kwam, zag hij dat de Staten dagelijks meer achterdocht opvatten en dieper ingrepen in zijne rechten. Inderdaad waren zijne handelingen tot op het tijdstip, dat hij er berouw over scheen te krijgen, op zijn minst genomen dubbelzinnig geweest, en was het dus natuurlijk, dat de Staten, in antwoord op de vragen in zijn brief aanmerkten,

(1) Zie den brief bij BOR, XI. 858-860.

(2) Ibid. XI. 860, 861, 862.

dat hij wel is waar de Spanjaarden weggezonden, maar toch met de Duitschers heimelijk onderhandeld en die in dienst gehouden had; dat hij de kasteelen wel aan inboorlingen toevertrouwd, maar tevens zijn best gedaan had om ze weder aan hun bevel te ontrukken; dat hij inderdaad zijn verlangen naar den vrede had betuigd, maar dat uit zijne onderschepte brieven bleek, dat hij toebereidselen maakte tot den krijg. Reeds liepen er geruchten van spaansche troepen, die bij kleine afdeelingen uit Frankrijk terugkeerden. Reeds wist men, dat de landvoogd bezig was nieuwe troepen te werven om hen te vervangen, die hij vruchteloos onder zijn banier had pogen te lokken. Reeds den 26sten Juli hadden de markgraaf van Ayamonte in Milaan en Don Juan de Idiaquez in Genua brieven ontvangen van den landvoogd der Nederlanden, met kennisgeving, dat, daar die gewesten hunne verbindtenissen trouweloos verbroken hadden, hij zich niet langer aan de zijnen gehouden achtte, terwijl hij tevens vertrouwelijk zijn wensch te verstaan gaf, dat de oudgediende troepen, pas uit Vlaanderen weggezonden, terug zouden keeren. Kort daarna kreeg Alexander Farnese, prins van Parma, last van den Koning om over deze troepenbewegingen het toezicht te houden, en zijn oom in de Nederlanden met zijne eigene reeds gunstig bekende krijgskundige talenten bij te staan⁽¹⁾.

De Staten begonnen van hun kant dagelijks meer kun kracht te voelen. Door Oranje geleid, hadden zij in hunne brieven reeds een toon aangeslagen, die den landvoogd dikwerf oproerig, soms zelfs beleedigend moest toeschijnen. Zoo beantwoordden zij de verklaring van afstand te willen doen ten behoeve van een anderen prins van den bloede, met de hoop te kennen te geven, dat zijn opvolger, indien het dan een lid van het koninklijk Huis moest zijn, althans een wettige afstammeling daarvan wezen mocht⁽²⁾. Dat was een dolksteek, gericht tegen den trots van den hoogmoedigen landvoogd, wiens keizerlijke houding zelden eenige gedachte verried aan Barbara Blomberg of aan den dwarsbalk op zijn wapenschild. Met brabantsche plompheid gaf men hem te verstaan, dat men in de Nederlanden meer gewicht hechtte aan de trouwplechtigheid, dan hij zich dit verbeeldde. De stellige eischen der Staten waren schier niet beter te verduwen, dan die zijdelingsche beleedigingen; want zij hadden thans Oranje's inzichten omtrent de grondwettige regeering der provinciën uitdrukkelijk bekrachtigd. In hun brief van den 26sten Augustus verklaarden zij

(1) CABRERA, XI. 937, 938, 940.

(2) BOR, XI. 859. - Vergelijk VAN METEREN, VI. 119 - GROEN VAN PRINSTERER, Archives, VI. 170, note 1.

zich, ondanks de vroegere vergrijpen van den landvoogd, bereid, hem hun vertrouwen terug te geven, maar zij stelden tevens voorwaarden, die hem, bij zijne opvoeding en begrippen, nauwelijks aannemelijk konden schijnen. Zij vergden van hem, al het krijgsvolk, dat in zijn dienst was, af te danken, de Duitschers oogenblikkelijk uit het land te zenden, alle vreemdelingen, die burgerlijke of krijgsposten bekleedden, te ontslaan, en zijne geheime verbindtenis met den hertog van Guise op te geven. Zij drongen er op aan, dat hij voortaan alleen met overleg en goedkeuring van den Raad van State regeeren en datgene ten uitvoer leggen zou, wat daar bij meerderheid van stemmen verordend zou worden, zoodat geen maatregelen verbindend, geen verordeningen en bevelschriften van kracht zouden zijn, die niet in die vergadering beraamd en opgemaakt waren⁽¹⁾. Al hadden deze bestuursregelen ook met eene historische opvatting der nederlandsche staatsregeling gestrookt, zoo waren zij toch met den last van den Monarch, met Don Juans eigene meening en met de praktijk der regeering onder Alva en Requesens bezwaarlijk overeen te brengen; maar het land was in oproer, en de partij van den prins kreeg meer en meer de overhand.

Deze groote staatsman had besloten om, overeenkomstig met hetgeen hij voor de wettige regeerwijs hield, het beheer weder op te dragen aan den Raad van State, welk uitvoerend lichaam van rechtswege door de Staten-Generaal moest benoemd worden. In de Staten-Generaal, zoowel als in de Staten der afzonderlijke provinciën, moest voortdurend zorg worden gedragen voor het versterken van het echte volkselement, de 'burgerij', de vertegenwoordiging van de overliden der gilden en stemgerechtigde burgers. Dat was, naar 's prinsens meening, het ware regeeringsstelsel - republikeinsch in alles, behalve in den vorm - onder de bescherming, niet onder de alleenheersching van een erfelijk stamhuis, dat thans zijne rechten zoo goed als verbeurd had. Het was een groote stap voorwaarts, dat deze meening, niet alleen in Holland en Zeeland, maar door de afgevaardigden ter vergadering van de Staten-Generaal uitdrukkelijk verkondigd werd, al streed zij ook nog zoo met den trots van Don Juan. Niet minder ergerde den landvoogd de koelbloedigheid, waarmede de Staten hem ten slotte te kennen gaven, dat, in geval hij zijne bedreiging van zijn post neder te leggen volvoerde, het land zijn verlies kloekmoedig zou dragen en de Raad van State zich, zoolang zijn opvolger niet benoemd zou zijn, beschouwen zou als voorloopig met de regeering belast. Inmiddels werd de landvoogd verzocht, de Staten buiten 's lands

(1) Brief van 26 Augustus 1577 bij BOR, XI. 861, 862.

niet te belasteren, gelijk hij kort geleden had gedaan in zijn onderschepten brief aan de Keizerin-Weduwe.

Bij de ontvangst van dezen brief bemerkte Don Juan, volgens een geloofwaardig kroniekschrijver, ‘dat de kraanvogel den vos te gast had genood’⁽¹⁾. De doorluchtige krijgsman was in waarheid nooit zeer gelukkig in de pogingen, die hij volgens het beweren zijner vijanden in het werk stelde, om de leeuwenhuid op den vossenpels te naaien⁽²⁾. Hij besepte thans, dat hij ten toon gesteld en verschalkt was, zonder dat hij zich een werkelijk boos opzet bewust was. Hij beantwoordde den brief der Staten met een uitvoerig stuk, gedagteekend uit het kasteel van Namen, den 28sten Augustus. In de bewoordingen was hij vergelijkenderwijze gematigd, maar de wijs, waarop hij zijn vorig gedrag zocht te rechtvaardigen, was niet zeer afdoende. Hij nam de drie punten van beschuldiging op, die men tegen hem had ingebracht, namelijk de onderschepte brieven, de heimelijke verstandhouding met de duitsche kolonels en de overrompeling van Namen. De brieven ontkende hij niet geschreven te hebben, maar hij verwees naar de dagteekening er van, alsof de kwade trouw, die uit de brieven bleek, verschooning kon vinden in de omstandigheid, dat zij vóór zijne inhuldiging als landvoogd geschreven waren⁽³⁾. Wat de brieven van Escovedo betrof, zoo wierp hij alle verantwoordelijkheid ten opzichte van de daarin vervatte berichten of meeningen van zich af. Daar de geheimschrijver evenwel openlijk als zijn grootste vertrouweling bekend stond, vond men deze poging om zijne eigene medeplichtigheid af te schudden even flauw als onedelmoedig. Ten aanzien van zijne verstandhouding met de kolonels, was hij niet veel gelukkiger in zijne verdediging, daar hij hoofdzakelijk met veel tegenverwijten aan het adres van den prins van Oranje antwoordde. Vermits de prins niet ophield onrust te stoken en het land in opschudding te brengen, was het, beweerde de landvoogd, ook hem niet mogelijk geweest stil te zitten. Hij was niet bij machte, het gentsch verdrag en het Edict ten uitvoer te leggen, zoolang de tegenpartij voor de oogen der gansche wereld naliet, het eene in werking te brengen en het andere te doen afkondigen. Het strookte noch met zijne waardigheid, noch met zijne veiligheid, de wapenen neder te leggen, terwijl de prins en zijne aanhangers zich ten oorlog toerustten. Hij zou zich in een zeer bespottelijken toestand gebracht hebben, indien hij zich weer-

(1) BOR, XI. 862.

(2) Réponse à un petit livret, intitulé Déclaration de l'intention du Seigneur Don Jehan d'Austrice, p. 3. - Anvers, 1778.

(3) BOR, XI. 862, 863. HOOFT, XII. 521.

loos door de gewapende macht der tegenpartij de wet had laten voorschrijven. Ten einde zich op het derde punt, de overweldiging van het kasteel van Namen, te verdedigen, verhaalde hij de verschillende omstandigheden, waarmede de lezer reeds bekend is. Bij zonderen nadruk legde hij op de dramatische wijs, waarop de burggraaf van Gent in het holst van den nacht voor zijn bed verschenen was; uitvoerig gewaagde hij van de onheilspellende waarschuwingen, die hij insgelijks van den hertog van Aerschot te Brussel ontvangen had, en hij besloot met een omstandig verhaal van de hinderlaag, hem naar zijne meening door den graaf van Lalaing gelegd. Ten slotte drukte de landvoogd zijne hoop uit op een minnelijke schikking der moeilijkheden, die hij nog geenszins voor onoverkomelijk hield, en verzocht hij om een openlijke bijeenkomst, waartoe men van weerskanten gijzelaars zou uitleveren⁽¹⁾.

Terwijl deze briefwisseling tusschen Namen en Brussel gevoerd werd, viel er binnen Antwerpen eene gebeurtenis voor, die Oranje veel genoeg deed. Zoowel ten gevolge van de spaansche Furie als van den jongsten mislukten aanslag van Don Juan om zich van het kasteel meester te maken, had de overheid zich genoopt gevoeld den raad te volgen, zoo dikwijls vruchteloos door den prins gegeven, en de antwerpsche citadel aan den kant der stad te doen slechten. Eigenlijk zou men kunnen zeggen, dat het niet zoozeer de overheid, als wel de bevolking zelve was, die eindelijk opstond en het juk afwierp, dat haar zoolang gekneld had. Meer dan tienduizend menschen waren ochtend, middag en avond aan het werk, tot dat de slooping voltooid was⁽²⁾. Deftige raadsleden, aanzienlijke edelen, schoone dames, burgers met hunne vrouwen, bedelaars met hunne kinderen, allen woelden en slaafden door elkander; allen wilden de hand leenen tot vernieling van het nest, waarin zoovele moorden beraamd, waaruit zooveel verwoesting gekomen was. De taak viel niet lang aan arbeiders, die het zoo lustig opnamen, en het kasteel was aan den kant, waar het den inwoners schade kon doen, weldra ontmanteld. Onder het werk ontdekte men het oude standbeeld van Alva in een kelder, waar het gelegen had sedert het op bevel van Requesens was omvergehaald. Te midden van de vernieling der sterkte scheen het reuzenspook van haren stichter plotseling op te dagen; maar die verschijning prikkelde den volkstoorn. Men sloeg de handen aan het beeld van den verfoeiden landvoogd, alsof het metaal de

(1) Brief van Don Juan, 24 Aug. 1577, BOR, XI. 864.

(2) HOOFT, XII. 523, 524. BOR, XI. 856. STRADA, IX. 443.

slagen voelen, de gramschap beseffen kon. Het beeld werd uit zijn donkeren schuilhoek gehaald: duizende handen waren gereed om het door de straten te sleuren, en aan den hoon van het gepeupel prijs te geven; duizende mokers waren gereed om het aan stukken te slaan, en zij, die deze mokers zwaaiden, gevoelden iets van de voldoening, waarmede zij de slagen op het hoofd van den dwingeland zelf zouden hebben doen neerkomen. Het beeld was weldra een vormelooze klomp; brokjes er van werden medegenomen en eeuwen lang als familiestukken bewaard, als erflatingen van den haat. De metalen klomp werd versmolten en weder gebruikt tot geschut, even als het beeld zelf eens uit kanonnen gegoten was.

De slooping der antwerpsche citadel was een voorbeeld, dat op andere plaatsen ras gevolgd werd. Het gentsch kasteel werd mede onder algemeene toejuiching geslecht⁽¹⁾. Intusschen werd de briefwisseling tusschen Don Juan en de Staten te Brussel slepend voortgezet, terwijl de Staten-Generaal ter zelfder tijd twee uitvoerige brieven aan den Koning zonden, onder dagteekening van 24 Augustus en 8 September. In deze stukken, die uitvoerig en goed gesteld waren, hingen zij een levendig tafereel op van de verduurde rampen en van al de kwalen, waaraan de Staat tegenwoordig leed. Zij vroegen als gewoonlijk den Koning om een geneesmiddel en gaven daarbij hun twijfel te verstaan aan de mogelijkheid eener oprechte verzoening, zoolang de tegenwoordige landvoogd, wiens dubbelhartigheid met sterke kleuren afgeschilderd werd, op zijn post gehandhaafd bleef. Mocht Zijne Majesteit evenwel verkiezen om Don Juan in de regeering te houden, dan gaven zij hunne bereidwilligheid te kennen, om de zaak ten beste te leiden. Bijaldien echter de verwijdering tusschen hen en den landvoogd niet te verhelpen mocht zijn, verzochten zij Zijne Majesteit een anderen en wettiggeboren prins van den bloede in zijne plaats aan te stellen⁽²⁾.

(1) BOR, XI. 856. HOOFT, XII. 524. VAN METEREN, VII. 125.

(2) Zie de brieven bij BOR, XI. 867, 868. VAN METEREN VII. 123.

Vierde hoofdstuk

De prins van Oranje te Brussel

Uitnoodiging aan Oranje om in Brussel te komen. - Zijne briefwisseling hierover met de Staten-Generaal. - Zegevierende tocht van den prins naar de hoofdstad. - Hij doet de onderhandelingen met Don Juan afbreken. - Nieuwe en dringende eischen aan den landvoogd voorgelegd. - Zijne verontwaardiging. - Openlijke breuk. - Geheime onderhandeling van de nederlandsche edelen met den aartshertog Matthias. - Oranje's staatkunde. - Houding van Koningin Elizabeth. - Matthia's vlucht uit Weenen. - Elizabeth's bezorgdheid. - Behendigheid van den prins. - Oranje tot ruwaard verkozen. - Hij beklaagt zich over de edelen. - Aerschot als stadhouder van Vlaanderen. - Er broeit een onweder in Gent. - Rijkove en Hembyze. - Het voormalig lid van den Bloedraad Hessels. - Aanmatiging van den vlaamschen adel. - Rijkove's geheim gesprek met Oranje. - Uitbarsting in Gent. - Aerschot, Hessels en anderen in hechtenis genomen. - De hertog op verzoek van Oranje op vrije voeten gesteld. - De prins komt te Gent. - Vertooningen der rederijkers. - Schets der nieuwe brusselsche Unie. - Verdrag met Engeland. - Matthias in naam tot algemeen landvoogd aangesteld. - Zijne inhuldiging te Brussel. - Schitterende en zonderlinge plechtigheden. - Brief van Don Juan aan den Keizer. - Zijn toorn tegen Engeland. - Uitrusting van een leger. - Aankomst van Alexander Farnese. - Onverstandige verdeeling der bevelhebberschappen in het staatsche leger. - Het leger der Staten wijkt naar Gemblours en wordt door Don Juan gevolgd. - Nederlaag der staatsche troepen. - Ongelijkheid in het wederzijdsch verlies.

Een gewichtige stap werd door de Staten gedaan: zij noodigden den prins van Oranje dringend uit om naar Brussel te komen, ten einde hen met raad en daad bij te staan⁽¹⁾.
De

(1) BOR, XI. 871. VAN METEREN, VII. 125. HOOFT, XII. 526.

uitgebannen verrader had sedert elf jaren geen voet in de hoofdstad gezet. Maar het tooneel was nu geheel veranderd. 's Keizers zoon en 's Konings broeder werd zoo goed als belegerd; de vogelvrij verklaarde oproerling had, door eene lange reeks van nederlagen heen, de overwinning behaald. Het volk erkende hem alom als Heer en was in openlijken opstand tegen den gezalfden Vorst. De aanzienlijke edelen, die aan den eenen kant Filips, aan den anderen kant de Hervorming haatten, zagen zich verplicht, zich te onderwerpen aan den uitdrukkelijken wil van een volk, waarmede zij bitter weinig dweepten, en zich te buigen voor den invloed van den calvinistischen prins, van wien zij erg ijverzuchtig waren. Zelfs de weifelende en onbekwame Aerschot was genoodzaakt, zijn toestemming te geven. Ja, zelfs de wakkere Champagny, die de Spanjaards van harte verfoeide, maar den katholieken godsdienst ijverig was toegedaan, 'de verstandigste en kloekste man, die toen in Brussel was', zooals de gezant Wilson aan Burghley schreef⁽¹⁾, was 'gebrabantiseerd' geworden, zoo als zijn broeder Granvelle zich uitdrukte⁽²⁾, en bevond zich onder de gemachtigden, die den grooten opstandeling hadden uitgenoodigd om in Brussel te komen. De anderen waren de abt van St. Geertruide, doctor Leoninus en de Heer van Liesvelt. Deze heeren overhandigden bij hunne aankomst te Geertruidenberg den prins een kort maar gewichtig stuk, waarin zij hem kennis gaven, dat de Staten-Generaal, bewust hoe krachtig zijne tegenwoordigheid, uithoofde van zijne ondervinding, wijsheid en liefde voor 's lands welvaren zou inwerken, zich eenstemmig vereenigden in het verzoek, dat hij zich onmiddellijk naar Brussel wilde begeven, om daar met hen over 's lands belangen te beraadslagen. Maar, vermits de laster, waarmede de vijanden het land en de personen van aanzien bezwalkten, vooral daarop nederkwam, dat de gewesten, op aansporing van Zijne Excellentie, zich ten doel stelden, zoowel van Heer als van godsdienst te veranderen, achtten de Staten het wenschelijk, dergelijke verzinsels te logenstraffen, en zij verzochten den prins daarom ernstig, eenig openlijk bewijs te geven, waardoor het aan allen duidelijk blijken mocht, dat Zijne Excellentie en de Staten van Holland en Zeeland voornemens waren, getrouw hunne beloften te houden. Zij baden derhalve den prins, om

- (1) 'The chieftest man of wysedome and stomach at that tyme in Brussels.' - Elizabeth and her times, a series of original letters, bij Th. WRIGHT, T. II. 45. - London, 1838.
- (2) 'On disoit qu'il avoient *brabantisé* M. de Champagny, ce qui ne me pleut, quand je l'entendis,' etc. - Granvelle aan M. de Bellefontaine, 31 Maart 1578, Archives de la Maison d'Orange, VI. 339.

de uitoefening van den roomsch katholieken godsdienst in die plaatsen toe te staan, die zijn gezag in den laatsten tijd erkend hadden, en ook in Holland en Zeeland dezelfde gunst te verleen en aan hen, die er om zouden verzoeken. Voorts verzochten zij hem, om op nieuw bij behoorlijk geteekende en bezegelde acte te beloven, dat noch hij, noch Holland en Zeeland dulden zouden, dat in de overige provinciën eenige verandering van godsdienst plaats vond, maar dat zij dit integendeel met alle middelen zouden beletten⁽¹⁾.

Men zou dezen brief bijna als een valstrik kunnen beschouwen, door den katholieken adel gespannen. Zoo zeker de Pacificatie van Gent den hervormden godsdienst in naam verbood, zoo zeker toch stond zij oogluikend de uitoefening er van toe. Het bewijs was, dat de nieuwe eeredienst zich allerwege verspreidde; dat zij, die om het geloof verbannen of uitgeweken waren, bij menigte terugkeerden, en dat de Synode der gereformeerde Kerken, onlangs te Dordrecht gehouden, openlijk bezocht was geworden door de predikanten, opzieners en diakenen van een aantal hervormde gemeenten, uit alle oorden der provinciën⁽²⁾. Nu de druk der plakaten, de gruwel der Inquisitie uit den weg waren geruimd, was de vertrapte godsdienst frisscher dan ooit ontloken.

De prins was de man niet om zich gemakkelijk te laten vangen, indien men het werkelijk daarop had aangelegd. Hij antwoordde op het voorstel met rondborstigheid, maar toch met nadrukkelijk voorbehoud⁽³⁾. Hij nam zelfs de uitnoodiging niet aan, dan alleen op voorwaarde, dat Holland en Zeeland, zijne reis naar Brussel zouden goedkeuren. Ondanks zijn verlangen om zijn geliefd land weder te zien, en het gezelschap zijner beste vrienden en broeders te genieten, achtte hij het zijn plicht om vooraf de Staten der beide provinciën te raadplegen, aan wie zoo nauwe, wederkeerige verbindtenissen, zoo langbeproofde, vastgebleken genegenheid hem hechtten. Hij verzocht derhalve, de vraag te mogen voorleggen aan de vergadering dezer Staten, die te Gouda stond gehouden te worden, en waar hij inderdaad eenige dagen later, niet zonder merklijk bezwaar, de gewenschte vergunning verkreeg.

Ten aanzien van de verdere verzoeken, verklaarde hij in het algemeen zich aan het verdrag van Gent te willen houden. Hij

(1) Zie het voorstel bij BOR, XI. 872. Het is ook uitgegeven door GROEN VAN PRINSTERER, Archives etc. VI. 155-157.

(2) GROEN VAN PRINSTERER, Archives etc. VI. 148, 149, Langueti, Epist. Sel. I. 2, 298.

(3) Het antwoord van den prins, bij BOR, XI. 873; ook bij GROEN VAN PRINSTERER, Archives etc. VI. 157-161. - Vergelijk VAN METEREN, VII, 125, 126. HOOFT, XII. 527.

deed echter opmerken, dat de vergunning tot uitoefening van den roomsch katholieken godsdienst in Holland en Zeeland voornamelijk de Staten van deze provinciën aanging, die zich verbonden hadden, geen verandering in dit stuk in te voeren, althans niet vóór dat de Staten-Generaal bijeengekomen zouden zijn. Hij gaf daarom te verstaan, dat hij geenerlei nieuwigheid kon noch mocht toestaan, buiten kennis en goedvinden van de Staten van Holland en Zeeland. Wat het verzoek betrof, om bij uitdrukkelijke akte te beloven, dat noch hij, noch de beide provinciën de minste verandering op het stuk van de uitoefening van den katholieken godsdienst in de overige provinciën zouden gedoogen, verklaarde de prins zich bereid tot de belofte, dat zij, overeenkomstig de gentsche Pacificatie, geenerlei storing van de algemeene rust of van den katholieken eeredienst zouden dulden. Hij voegde er bij, dat, aangezien het geenszins zijne bedoeling was om zich eenig gezag over de Staten-Generaal te Brussel aan te matigen, hij gezind was de regeling dezer aangelegenheden aan hun goedvinden en doorzicht over te laten, terwijl hij zich verbond, de handelingen van die vergadering noch zelf te belemmeren, noch te gedoogen, dat zij op eenigerlei wijs belemmerd werden.

Met dit antwoord zouden de afgevaardigden, naar men zegt, zeer tevreden geweest zijn. Was dit werkelijk zoo, dan moet erkend worden, dat zij al met zeer weinig tevreden waren. Zij hadden om vrije uitoefening van den katholieken godsdienst in Holland en Zeeland gevraagd, en de prins had hen eenvoudig naar de Staten van die provinciën verwezen. Zij hadden waarborg van hem verlangd, dat men de uitoefening van den hervormden godsdienst in het overige gedeelte van het land niet bevorderen (*procureeren*) zou, en hij had slechts beloofd den katholieken eeredienst niet te zullen belemmeren. Het verschil tusschen de bewoordingen van het verzoek en die van het antwoord was zeker vrij groot.

Met moeite kreeg de prins van de Staten van Holland en Zeeland verlof tot de reis, en zijne echtgenoot zag hem niet zonder tranen en een angstig voorgevoel vertrekken naar eene stad, waar de hoofden van zijne dappere, veelvermogende vrienden waren gevallen, en waar zich nog zoovelen zijner doodvijanden ophielden. Gedurende zijne afwezigheid werd, op last der Staten, in alle kerken van Holland en Zeeland dagelijks voor zijn behoud gebeden.

Hij kwam den 17den September te Antwerpen aan, waar hij met buitengewone geestdrift ontvangen werd. Hij bracht er vijf dagen door en bemerkte met droefheid de treurige veranderingen, die gedurende zijne lange afwezigheid hadden plaats gegrepen. De nog versche sporen van de gruwelijke Furie, de zwartge-

blakerde muren van het Stadhuis, de nedergestorte bouwvallen van die marmeren gebouwen, die hij zoo indrukwekkend gekend had, konden in zijne oogen kwalijk vergoed worden door het aangenamer schouwspel van de ontmantelde citadel.

Op den 23sten September werd hij door een ontzaglijke menigte burgers uitgeleid naar de Nieuwe Vaart, die naar Brussel voerde, en waar drie schepen hem en zijn gevolg zouden opnemen. In een der schepen was een feestelijk maal aangericht, in het tweede, met de wapenschilden der zeventien provinciën versierd, zou de prins de korte reis afleggen; terwijl eindelijk het derde de onmisbare Rederijkers bevatte, met al de wonderen van hun tooneelspel. Zelden had men zulk een mengelmoes van Deugden en Ondeugden, van verpletterde Draken en zegevierde Aartsengelen, van gebroken kluisters en weder opgebeurde Landen binnen de ruimte van een enkel riviervaartuig bijeengezien. De liefde was echter ongeveinsd en de gezindheid edel, al mocht de smaak, die bij dergelijke vertooningen voorzat, ook wat schoolmeesterachtig zijn⁽¹⁾.

Op eenigen afstand van Brussels poorten kwam de halve burgerij den prins te gemoet, en aldus begeleid, trok hij de hoofdstad in den namiddag van den 23sten September binnen. Het was de luisterrijkste dag zijns levens. De vertegenwoordigers van al de nederlandsche gewesten, door de onmisbaarste volksgeestdrift gedragen, heetten ‘Vader Willem’ welkom. Onder alle zorg, twist, haat, vrees en twijfel, konden zij alleen den ‘rustigen’ prins vertrouwen, achten en liefhebben. Zijne tegenwoordigheid op dit oogenblik in Brussel was de zegepraal van het volk en van de godsdienstige verdraagzaamheid. Hij wilde van de eenige gelegenheid gebruik maken, om de volksrechten uit te breiden en te verzekeren, en het oppergezag der Staten-Generaal te vestigen, in naam onder de heerschappij van den een of anderen daartoe te kiezen Vorst, terwijl het uitvoerend gezag zou toevertrouwd worden aan een Raad van State, te benoemen door de Staten-Generaal. Naar het schijnt had hij nog geen bepaalde keus voor een toekomstigen beschermheer gedaan; maar stond het bij hem vast, dat noch hij zelf, noch Filips van Spanje dit mocht zijn. De vogelvrij verklaarde balling was dan nu eindelijk in Brussel, gereed om de heerschappij omver te werpen, die zelve zich ten ondergang had gebracht. Wat den nieuwen beschermheer betrof, helde de prins over tot den hertog van Anjou, dien hij wel nooit zoo zou leeren kennen, als de nakomelingschap hem kent, maar toch leerde verachten; en die thans nog het heldenmasker droeg.

(1) BOR, XI. 873. HOOFT, XII. 527.

Prins Willem begon met de onderhandelingen met Don Juan te doen afbreken. Hij was voor den oorlog, omdat geen andere vrede mogelijk was, dan die ten koste van de burgerlijke en godsdienstige vrijheid zou moeten gekocht worden: te vergeefs toch zou men, naar zijne meening, van de spaansche regeering de handhaving van de gentsche Pacificatie wachten, welke beloften men ook den landvoogd afpersen mocht. Reeds waren aan Don Juan naar Namen afgevaardigd, Caspar Schetz en de bisschop van Brugge uit naam der Staten met nieuwe voorstellen⁽¹⁾. Bijna hadden zij met hem een minnelijke schikking getroffen, die op het oogenblik van 's prinsen komst in Brussel aan de Staten-Generaal ter goedkeuring opgezonden was. Oranje voorkwam de bekrachtiging waarvoor de Staten gestemd waren. Er werden nieuwe artikelen gevoegd bij die, welke oorspronkelijk aan Don Juan waren voorgelegd⁽²⁾. Men bedong thans de handhaving van het gentsch verdrag en van het Eeuwig Edict. De landvoogd moest terstond het kasteel van Namen verlaten en de duitsche troepen afdanken, de andere kasteelen en vestingen overgeven, en al het vreemde krijgsvolk, dat in zijn dienst was, afdanken. Hij moest de stadhouders gelasten, alle nieuwgeworven vreemde troepen den toegang tot hunne provinciën te ontzeggen. Hij moest gevangenen ontslaan, verbeurde goederen teruggeven, afgezette ambtenaren in hunne posten herstellen, en de regeling van die teruggaaf en van die herstelling aan den Raad van Mechelen en de andere provinciale gerechtshoven overlaten. Hij moest zijn woord verpanden, dat de graaf van Buren binnen twee maanden op vrije voeten zou gesteld worden. Hij zelf moest, in afwachting van zijn opvolger, in Luxemburg verblijven, en zich geheel houden aan datgene, wat de Raad van State bij meerderheid van stemmen zou bepalen. Voorts - en dit was niet de minste dezer scherpe eischen - moest de Koningin van Engeland - zij, de geheime bondgenoot van Oranje, op wier kroon de landvoogd het heimelijk had toegelegd - in het verdrag gekend worden⁽³⁾.

- (1) BOR, XI. 874. Remigius Drutius, Bisschop van Brugge. HOOFT, XII. 528. CABRERA, XI. 942.
- (2) Mémoire et Recueil de ce qu'est passé entre le Seigneur Don Jean d'Autriche, etc., depuis sa retraicte au chasteau de Namur - redigé par escript par le Seigneur de Grobbendonck, p. 220, seq. - Dit zeer merkwaardig gedenkschrift, door een der bij de zaak betrokken staatslieden gesteld, is naar het oorspronkelijke ontwerp op nieuw uitgegeven in de Bulletins de la Comm. Roy., X. 172-223. - Vergelijk Archives et Correspondance, VI. 166-170.
- (3) Deze merkwaardige artikelen zijn te vinden bij BOR, XI. 874-876; een zeer mager uittreksel bij CABRERA, XI. 942. - GROEN VAN PRINSTERER, Archives etc. VI. 166-170. - Vergelijk de 'Mémoire et Recueil' van GROBBENDONCK, passim.

Het was inderdaad niet te verwonderen, dat Don Juan bij de ontvangst dezer voorwaarden op hetzelfde oogenblik, dat hij 's prinsen zegevierenden intocht in Brussel vernam, zich diep gekrenkt voelde en woedend opstoot⁽¹⁾. Het gentsch verdrag, naar de uitlegging van Oranje, dat wil zeggen de ketterij met openbaar gezag bekleed, zou de wet des lands zijn. Zijne Majesteit moest vaandels en geschut aan zijne oproerige onderdanen uitleveren. Het koninklijk gezag zou vervangen worden door dat van een Staatsraad, volgens 's prinsen voorschrift door de Staten-Generaal benoemd. De landvoogd zelf, de broeder van Zijne katholieke Majesteit, moest met gekruiste armen stil in Luxemburg zitten blijven, terwijl de aartsketter en oproerling in Brussel oppermachtig regeeren zou. Het liet zich niet verwachten, dat de driftige krijgsman genoeg zou nemen met hetgeen hij slechts als een eerloos verdrag beschouwen kon. De schikking kwam hem al even aannemelijk voor, alsof men Sultan Selim in het Escuriaal zou willen doen zetelen en Filips naar Bayonne verbannen. Hij kon het voorstel niet anders beschouwen dan als eene onbeschofte oorlogsverklaring. En hij had gelijk: het was een oorlogsverklaring, zoo goed alsof zij met trompetgeschal door een heraut aangekondigd was. Hoe kon Don Juan den handschoen laten liggen, die hem zoo smadelijk voor de voeten geworpen werd?

De plooibare Schetz, heer van Grobbendonck, en zijn medeaafgevaardigde, de bisschop van Brugge, poogden te vergeefs 's landvoogds toorn te doen bedaren⁽²⁾. Zij trachtten Oranje's komst in Brussel en zijne ontvangst aldaar te vergoelijken; maar konden den landvoogd er niet toe brengen om de zaak van hun standpunt te beschouwen. Men kwam overeen, zich drie dagen lang weerszijds van vijandelijkheden te onthouden, en Don Juan was ten hoogste verontwaardigd, dat de Staten geen langeren wapenstilstand wilden toestaan. Zij hadden evenwel van hun

- (1) 'Mémoire et Recueil,' passim. - Volgens CABRERA, XI. 944, namen degenen, die den landvoogd omringden, de zaak luchtiger op. De voorwaarden wekten slechts hun spot. De genoemde geschiedschrijver, zoowel als alle andere spaansche schrijvers, stellen de zaak natuurlijk voor, alsof de prins zich in zijne staatkunde uitsluitend door eigenbaat liet beheerschen, daar hij onvermogen was om zijne schulden te betalen en wanhoopde van den Koning vergiffenis te krijgen, in geval de vrede tot stand kwam. Vrede voor het land, zoo dachten zijne vijanden, was de dood voor hem. De lezer kan het lasterlijke van dergelijke berichten beoordeelen, uit het overzicht van de briefwisseling en geheime onderhandelingen tusschen Don Juan en Oranje. De onbeperkte aanbiedingen van vergiffenis, herstel en bevordering, door den landvoogd terstond bij zijne komst in het land den prins gedaan, weerleggen geheel en al deze plompe aantijgingen.
- (2) Mémoire et Recueil par le Seigneur de GROBBENDONCK. - Vergelijk BOR, XI. 876. HOOFT, XII. 529.

kant reden genoeg dien te weigeren; want zij wisten hoe oudgediende Spanjaarden en Italianen voortdurend naar Nederland terugkeerden, en hoe Don Juan zich dagelijks versterkte. De afgezondenen keerden naar Brussel terug, om daar verslag te geven van 's landvoogds verbolgenheid, die zij niet voor ongegrond konden verklaren, en om aanstalten te helpen maken voor den thans onvermijdelijk geworden oorlog. Don Juan begaf zich naar Luxemburg, eene sterke bezetting achterlatende in de citadel van Namen, waaruit hij de Staten-Generaal een laatsten brief had toegezonden, gedagteekend 2 October. In dien brief nam hij, zonder hen nochtans uit te tarten, den oorlog aan, dien men hem inderdaad had aangekondigd, en beantwoordde de ijdele betuigingen van gehechtheid aan den katholieken godsdienst en aan het gezag van Zijne Majesteit met het verwijt dat de Staten klaarblijkelijk de bedoeling hadden om dien godsdienst en dat gezag met voeten te treden. Hij gaf hun te verstaan, dat hij hunne bedoelingen doorzag, en van zins was hun zijne meening te toonen⁽¹⁾.

Zoo zou de twist eindelijk met de wapenen worden uitgemaakt, en met kwalijk verborgen welgevallen zag Don Juan het oogenblik nabij waarop eindelijk het zwaard de pen vervangen zou. Juist verscheen er nu een merkwaardig vlugschrift in het licht, dat in zeven verschillende talen, Latijn, Fransch, Vlaamsch, Duitsch, Italiaansch, Spaansch en Engelsch, een beknopt verslag bevatte van hetgeen er tusschen den landvoogd en de Staten verhandeld was, benevens afdrukken van de onderschepte brieven van Don Juan en Escovedo aan den Koning, aan Perez, aan de duitsche kolonels en aan de Keizerin. Dit werk, bijeengebracht en uitgegeven op last der Staten-Generaal, werd met een begeleidenden brief aan al de Christelijke Mogendheden gestuurd⁽²⁾. Kort daarop volgde een tegenschrift, op last van Don Juan opgemaakt, waarin dezelfde zaken, van zijn standpunt gezien, werden meegedeeld en het gedrag der Staten werd veroordeeld⁽³⁾.

(1) BOR, XI. 876. HOOFT, XII. 529, 530.

(2) BOR, XI. 881. De aanhalingen in de voorgaande bladzijden uit dit vlugschrift verwijzen naar de oorspronkelijke uitgave van 1577, Antwerpen, Sylvius, onder den titel: 'Discours sommier des justes causes et raisons, qui ont contrainct les Etats-Generaux des Païs Bas de pourveoir à leur deffence contre le Seigneur Don Jehan d'Austrice; avec plusieurs lettres interceptées en plus grand nombre:' etc. - Eene vlaamsche vertaling is gegeven in het Bijvoegsel van authentieke stukken, bij BOR, I. 151 en 176, onder den titel van 'Kort verhael van de rechte oorsaken ende redenen,' enz.

(3) De aanhalingen in den tekst uit dit vlugschrift zijn ontleend uit de latijnsche uitgave, die te Luxemburg A^o. 1578 in het licht kwam, onder den titel: 'Vera et simplex narratio eorum quae ab adventu D. Joannis Austriaci, etc. gesta sunt,' etc.

Een andere zet was er intusschen door de derde partij in dit ingewikkeld spel gedaan. De katholieke edelen, ijverzuchtig op het wassend gezag van Oranje en geërgerd over den toenemenden invloed van het volk, hadden heimelijk onderhandelingen aangeknoopt met den aartshertog Matthias, een zachtzinnig, inschikkelijk twintigjarig jongeling, broeder van den regeerenden Keizer Rudolf. Na eenige besprekingen, besloot men tegen het eind van September een bode naar Weenen te zenden, om den jongen Vorst te verzoeken naar Brussel te komen; maar tot groote verbazing der edelen, bleek thans, dat omtrent vijftien of zestien van de aanzienlijksten, waaronder Aerschot, Havrech, Champagny, de Ville, Lalaing, de Heze hen voor waren geweest, daar reeds op 26 Augustus de Heer van Maalstede als hun gemachtigde naar Weenen vertrokken was. Ongetwijfeld sproot deze stap voort uit ijverzucht tegen Oranje, maar toch waren verscheidene onder de aanzienlijkste edelen nog steeds zijne vrienden⁽¹⁾. Sommigen, zoo als Champagny en de Heze, waren dit eerlijk en oprecht; anderen, als Aerschot, Havrech en de Ville, in hun hart verraders van de nationale zaak en alleen trouw aan hun eigenbelang, waren schijnbaar met Oranje op den besten voet. Bovendien is het zeker, dat hij van het plan kennis gekregen had, nog vóór de komst van den aartshertog in de Nederlanden; want de markgraaf van Havrech had, op zijn reis naar Engeland als buitengewoon gezant van de Staten, een mondgesprek met den prins te Geertruidenberg⁽²⁾, en dat wel in het midden van September, vóór 's prinsen vertrek naar Brussel. Natuurlijk was hem het voorstel in het eerst alles behalve aangenaam; de markgraaf strooide echter later uit, dat hij er den prins gunstiger voor gestemd had⁽³⁾. Niettemin was de stap gedaan, vóór men er hem over had geraadpleegd, en het was ook niet de eerste maal, dat men den prins om zijn gevoelen vroeg, nadat men reeds gehandeld had.

Hoe hij ook aanvankelijk over de zaak moge gedacht hebben, liever dan zich te beklagen over zaken, die toch niet ongedaan konden gemaakt worden, trachtte hij ze naar zijne inzichten te leiden, en weldra zou het blijken, dat het nieuwe struikelblok, door zijne tegenstanders op zijn weg gelegd, dienen kon om hem nader tot zijn doel te brengen. De bedekte uitnoodiging, aan den aartshertog gedaan, werd intusschen zoowel door het volk als door vreemdelingen, beschouwd als een

(1) BOR, XI. 898. VAN METEREN, VII. 126. HOOFT, XII. 530. CABRERA, XI. 944, 945. GROEN VAN PRINSTERER, Archives, VI 191.

(2) HOOFT, XII. 520.

(3) BOR, XI. 900.

aanslag van Oranje's vijanden. Davison, de gezant van Koningin Elizabeth, berichtte de kuiperijen tegen Oranje, uit Brussel, aan zijne koninklijke meesteres, die zeer ten gunste van den prins gestemd was⁽¹⁾. Engeland poogde natuurlijk de plannen tegen te werken van allen, die de britsche staatkunde dwarsboomden, en de Koningin doorzag met hare ervaring, dat de katholieke adel er toe zou overhellen om aan Alençon het beschermheerschap op te dragen. Zij wist niet wat Oranje eigenlijk beoogde, maar men kon veel van haar gedaan krijgen door hare ijverzucht tegen den franschen invloed in de Nederlanden op te wekken. Reeds nu legde zij de warmste vriendschap voor den prins aan den dag; zij zond aan zijne gemalin kostbare geschenken, onder anderen een versiersel, met een hagedis er op, en toen de prinses in een bevalligen brief haar gemaal verzocht, haren dank aan de engelsche Koningin over te brengen, vatte zij dit geschenk als een zinnebeeld op. 'De fabel kent aan de hagedis de eigenschap toe', zoo schreef zij, 'om slapers te wekken juist op het oogenblik, als zij door een slang zouden gebeten worden. Gij zijt de hagedis, en de Nederlanders zijn de slapers. De Hemel geve, dat zij den slangenbeet mogen ontgaan!'⁽²⁾. De prins doorzag de plannen, die men tegen hem smeedde. Hij maakte weinig staat op de edelen, die hij vertrouwde 'zoo als hij adders, met klauwen gewapend, vertrouwen zou', en hij steunde alleen op de burgerij. Zij verdiende zijn vertrouwen en waakte met angstvallige bezorgdheid voor zijne veiligheid. Eens toen hij tot laat in den avond in den Staatsraad gebleven was, begonnen de burgers zich zoo ongerust te maken dat zij uit eigen beweging in de wapenen kwamen en zich naar het paleis begaven. De prins, hiervan verwittigd, sprak hen door een open venster toe, bedankte hen voor hunne vriendschap en verzekerde hen dat hij veilig was. Zij lieten zich echter niet overreden om hem alleen te laten, maar bleven op straat tot dat de zitting afgelopen was, en begeleidden hem toen naar zijne woning⁽³⁾.

De heer van Maalstede, met zijne zending te Weenen gekomen, wist de eerezucht van den jeugdigen Matthias te prikkelen⁽⁴⁾. Het aanbod was anders ver van aantrekkelijk, en het bevreemdt zelfs dat de aartshertog het de moeite waard achtte om er over te denken. Eene alleronregelmatigste stelling werd hem aangeboden door een zwakke partij, die het recht niet bezat om zich voor iets verantwoordelijk te verklaren. Drieërlei

(1) BOR, XI. 899.

(2) Archives et Correspondance, VI. 190.

(3) LANGUETI. Epist. ad August. 125, 17 Oct. 1577, p. 324.

(4) BOR, XI. 898. HOOFT, XII. 531. VAN METEREN, VII. 126.

alles behalve verkwikkelijke mogelijkheden stonden hem te wachten: een hopelooze, politieke wedstrijd met den eersten staatsman van Europa, een krijg op leven en dood met den vermaardsten held der eeuw, eene doodelijke veete met den machtigsten en wraakgierigsten Vorst der wereld. En tegen deze mogelijkheden woog niets op; want de aartshertog bezat noch ondervinding, noch macht, noch geld⁽¹⁾. Hij kon derhalve eene zaak, die zwak was, geen sterkte aanbrengen, en evenmin op bescherming hopen, als vertrouwen inboezemen. Met dat al bezat hij moed, buigzaamheid en lust om op avonturen uit te gaan. De oorspronkelijke aanleggers van het plan hielden hem als in een tooverspiegel het bekoorlijk droombeeld voor, hoe Filips, geheel uit het veld geslagen, de hand zijner dochter met de Nederlanden als bruidschat aan den ondernemenden jongeling zou schenken, die er in slagen mocht er het spaansch gezag omver te werpen; en de jeugdige Vorst was zwak genoeg om aan zulke ongerijmdheden geloof te schenken en terstond op weg te gaan om bezit te nemen van zijn luchtkasteel.

In den avond van den 3den October 1577 begaf hij zich om acht uur reeds ter rust, onder voorwendsel van erg slaperig te zijn. Hij wachtte, tot zijn broeder Maximiliaan, die in dezelfde kamer sliep, ingesluimerd was, verliet toen zijn legerstede en sloop in zijn nachtgewaad de kamer uit, zonder zelfs zijne muilen aan te doen. Nu werd hem door zijn helpers het noodige bezorgd om zich als bediende te verkleeden. Aldus vermond en met een zwart gemaakt gezicht, kwam hij omstreeks middernacht Weenen uit⁽²⁾, maar het is twijfelachtig, of Rudolf wel zoo onkundig was van het plan, als hij zich hield⁽³⁾. De aartshertog kwam te Keulen, slechts door twee edellieden en eenige bedienden vergezeld. De landvoogd was woedend, de Koningin van Engeland geërgerd, de prins alleen, tegen wien de maatregel hoofdzakelijk gericht was, behield zijne gewone kalmte⁽⁴⁾.

Zoodra de tijding Engeland bereikte, ontbood de secretaris Walsingham den gezant Meetkerken, die met den markgraaf van Havrech door de Staten afgevaardigd werd. Hij deelde hem

(1) BOR, XI. 899. HOOFT, XII. 530.

(2) Brief van Dr. Labbe aan de Koninginne-Moeder van Frankrijk, in de Archives et Correspondance, VI. 202.

(3) Languet meende dat de Keizer bij den aanvang voorwendde van het plan onkundig te zijn en naderhand voorgaf, het oorspronkelijk oogluikend te hebben goedgekeurd, en dat hij in beide voorwendsels even onoprecht was. - Huberti Langueti Epistolae ad illustrem et generosum Domimum Philippum Sydnaeum, Francof: 1633, LXII, 224, XLVI, 138.

(4) BOR, XI. 900. VAN METEREN, VII. 126.

mede, hoe er volgens de berichten van den engelschen zaakgelastigde Davison, groote verlegenheid en opschudding, in Brussel heerschten door de tijding dat de aartshertog komen zou. Sommigen wilden hem hier, anderen daar ontvangen; nog anderen wenschten hem den toegang geheel te ontzeggen. De zaken waren reeds ingewikkeld genoeg, zonder zulk een nieuwe oorzaak van verwarring. Don Juan versterkte zich dagelijks door de geheime bemiddeling van den hertog van Guise en zijne partij. Zijn krijgshaftige geest was wel bekend, even als de ervarenheid der soldaten, die zich alvast onder zijne banieren vereenigden. Intusschen was de hertog van Alençon te La Fère gekomen en wierf daar ook krijgsvolk aan, terwijl in de Nederlanden slechts een enkel man dezen rang van mededingers en vijanden kon weerstaan. Op den prins van Oranje alleen konden de verbijsterde Staten steunen; op zijn beleid en kloekmoedigheid alleen kon de Koningin vertrouwen. De secretaris verwittigde dan ook den gezant, dat Hare Majesteit zich gedwongen zou zien, om den Staten allen onderstand te weigeren, indien zij de leiding van den prins van Oranje niet verkozen te volgen; want op hem alleen kon zij de hoop op goeden uitslag bouwen, en zij was volstrekt niet gezind om een gevaarvolle kans te loopen zonder de mogelijkheid van eenig voordeel.

Meetkerken gaf den secretaris ten antwoord, dat de aanzienlijke nederlandsche edelen eenstemmig een nieuwen landvoogd verlangden. Zij achtten Matthias, onder toezicht van een krachtigen Raad van State, uit geboren Nederlanders samengesteld, voor dien post bijzonder geschikt. Zij hadden reden om te gelooven, dat, als hij eenmaal erkend zou zijn, de Keizer zich met zijne verkiezing verzoenen, en door zijne tusschenkomst den Koning van Spanje bewegen zou om er ook in te berusten. Hij gewaagde van het mondgesprek tusschen den markgraaf van Havrech en Oranje te Geertruidenberg gehouden, en bracht als 's prinsen gevoelens bij, dat het onverstandig zou zijn, nadat de uitnoodiging nu eenmaal geschied was, den aartshertog en het geheele keizerlijk Huis te beleedigen, door Matthias bij zijne komst smadelijk te bejegenen. Het kon niet anders, zeide de afgezant, of er moest zich in eene talrijke vergadering verschil van gevoelens voordoen; maar volgens het bericht, dat hij kort geleden ontvangen had van den markgraaf van Havrech, die zich toen te Brussel bevond, waren de zaken reeds weder vereffend. Ten slotte herhaalde Walsingham met nadruk, dat de eenige voorwaarde, onder welke de Koningin de Nederlanden wilde blijven ondersteunen, was, dat de prins terstond tot Stadhouder-Generaal van den aartshertog zou worden benoemd.

Het onmiddellijk gevolg van dezen stap was, dat Matthias in Antwerpen ontvangen werd door Oranje, aan het hoofd van

twee duizend ruiters en vergezeld door een groote menigte burgers. Had de prins een tegenovergestelden weg ingeslagen, dan zou de aartshertog zich mogelijk gedwongen hebben gezien met de kous op den kop naar Weenen terug te keeren; maar dan ook zou de verbolgenheid van den Keizer en van gansch Duitschland op Oranje en op de zaak, die hij diende, neergekomen zijn. Had de prins daarentegen zelf het veld geruimd en was hij naar Holland wedergekeerd, dan zou hij zijn tegenstanders het spel vrij gelaten hebben. Van het oogenblik af, dat hij die ‘gevaarlijke galgenreis’ (zoo als zijn broeder Jan die noemde) naar Brussel had gedaan⁽¹⁾, was zijn invloed met den dag gestegen, en de ijverzucht der edelen in gelijke mate aangewakkerd. Had hij zich thans van zijn post laten verdrijven, dan zou hij juist hun wensch vervuld hebben; door te blijven, werkte hij hunne plannen tegen.

Het eerste gevolg der uitnoodiging, aan Matthias gedaan, was de verkiezing van Oranje tot Ruwaard van Brabant⁽²⁾. Aan dezen post was van oudsher een hoog gezag verbonden geweest, ofschoon de werkzaamheden, er aan verbonden, niet altijd dezelfde, noch juist bepaald geweest waren. De provincie Brabant, die geen afzonderlijken stadhouder had, werd gewoonlijk geacht onder het onmiddellijk toezicht van den opperlandvoogd te staan, en vermits deze in de hoofdstad van Brabant zijn verblijf hield, had men sedert het bourgondische Huis de heerschappij voerde, in deze regeling geen bezwaar gevonden. Thans evenwel, nu de zetel der regeering ledig stond, zonder daarom opgeheven te zijn, leidde de stand van zaken er toe, om den prins met eer en met macht te kunnen bekleeden. Een Ruwaard was geen eigenlijk Dictator, hoewel zijn gezag zich over alles uitstreckte; hij was noch eigenlijk gezegd beschermheer, noch landvoogd, noch stadhouder; zijne betrekking was niet van tijdelijken aard en had dit dus voor boven die van een Dictator der oudheid; zij werd gewoonlijk opgedragen aan den vermoedelijken erfgenaam der opperheerschappij en was dus in dit opzicht verheven boven die der gewone stadhouders. Zij, die vroeger dezen post in de Nederlanden bekleedden, hadden meestal later zelve geregeerd. Hertog Albrecht van Beieren, bij voorbeeld, was dertig jaren lang Ruwaard van Holland en Henegouwen geweest, gedurende de krankzinnigheid van zijn broeder, en had bij het overlijden van hertog Willem zijn titels en waardigheden geërfd⁽³⁾. Filips

(1) Archives et Correspondance, VI. 215.

(2) HOOFT, XII. 532. WAGENAAR, VII. 171.

(3) In het jaar 1387. WAGENAAR, III. 304.

van Bourgondië had zich in 1425⁽¹⁾ tot Ruwaard van Brabant verklaard, en kort daarna gravin Jacoba van al hare titels beroofd en zich die toegeëigend. In het eerste geval was de regent, in het tweede de overweldiger, regeerend Vorst geworden. Het eerste gevolg van den maatregel, door de ijverzuchtige edelen tegen den prins genomen, was dus zijne aanstelling tot een post, die zich daardoor kenmerkte, dat men er door gevoerd werd tot de opperheerschappij.

De verkiezing greep op de volgende wijs plaats. De regeeringsleden van Brussel wendden zich, met de dekens, gilden en andere voorname burgers van Antwerpen, tot de Staten van Brabant, met verzoek, om Willem van Oranje tot Ruwaard aan te stellen; na lang beraad ging het voorstel door; de eerepost, om welken de prins niet gevraagd had, werd hem plechtig aangeboden. Hij weigerde en liet zich slechts na lang en dringend aanhouden bewegen om den post te aanvaarden. Daarop werd de zaak voorgelegd aan de Staten-Generaal, die den prins na eenige aarzeling als Ruwaard bekrachtigden, onder voorwaarde dat die waardigheid bij de aanstelling van een landvoogd zou kunnen opgeheven worden⁽²⁾. Eindelijk werd hij den 22sten October als Ruwaard bevestigd, tot groote voldoening van het volk, dat in Antwerpen, Brussel en andere steden de gebeurtenis met een plechtigen feestdag vierde⁽³⁾. Zoo hadden de vrienden van den prins, door de kuiperijen zijner vijanden oplettend gemaakt, hem tot bijkans onbeperkte macht verheven; terwijl de aanzienlijkste bondgenoot der Nederlanden, Engeland, er toe gebracht was geworden, om zich ten gunste van zijn bestuur te verklaren. Weldra hing het alleen van hemzelf af, het stadhouderschap van Vlaanderen te aanvaarden, daar hij, niet eens, maar herhaalde malen door de vier Staten van dat belangrijk gewest tot stadhouder verkozen was, al had hij dan ook telkens die waardigheid van de hand gewezen⁽⁴⁾. Terwijl dus Holland en Zeeland nauw aan hem verknocht waren, Brabant en Vlaanderen zich onder zijn bewind gesteld hadden, de hoofdstad der Nederlanden hem met blijken van genegenheid overlaadde, en de volksmenigte hem bijkans aanbad, zou het den prins niet moeilijk zijn gevallen, het spel, dat hij tot hier toe zoo meesterlijk gespeeld had, tot baatzuchtige oogmerken te misbruiken. Hij had den argwaan der groote heeren kunnen

(1) WAGENAAR, III. 465. - Vergelijk GROEN VAN PRINSTERER, VI. 208-210; STRADA, IX. 440, 441; WAGENAAR, VII. 171.

(2) GROEN VAN PRINSTERER, VI. 208, 209. BONDAM, III. 319, sqq. (aangehaald door GROEN VAN PRINSTERER.)

(3) HOOFT, XII. 522.

(4) Apologie du Prince d'Orange, p. 108, 109.

rechtvaardigen, door zich een kroon op het hoofd te zetten, die zij hem listig hadden pogen te ontrukken. Zekerlijk verdienden de edelen hun nederlaag: zij hadden hun best gedaan, om, altijd en op allerlei wijs, Oranje om den tuin te leiden.

‘Zij dienen den hertog van Alva en den groot kommandeur als huurlingen’, riep de prins uit; ‘zij beoorlogen mij en zetten mij het mes op de keel. Daarna onderhandelen zij, verzoenen zij zich met mij, zijn zij gezworen vijanden van den Spanjaard. Don Juan komt in het land, zij volgen hem en spannen samen tot mijn verderf. De aanslag op de antwerpsche citadel mislukt, onmiddellijk laten zij Don Juan in den steek en roepen mij. Nauwelijks ben ik dan gekomen, of tegen hun eed en zonder vooraf met de Staten of met mij te beraadslagen, roepen zij den aartshertog Matthias in het land. Zijn de golven der zee onbestendiger - is de Euripus ongetrouwer dan de meeningen van dergelijke menschen?’⁽¹⁾

Terwijl dit te Brussel en te Antwerpen voorviel, werd er een ander tooneel vertoond te Gent. De hertog van Aerschot was onlangs door den Raad van State tot stadhouder van Vlaanderen benoemd geworden⁽²⁾; doch die keus viel volstrekt niet in den smaak van een groot gedeelte der ingezetenen. Hoewel Aerschot sedert de partij van Don Juan te Antwerpen de nederlaag leed, wederom ‘de toegenegen broeder’ van Oranje geworden was, stond hij toch bekend als het hoofd van het komplot, dat Matthias uit Weenen had doen komen. Bovendien wemelde Vlaanderen van bekeerden tot den hervormden godsdienst⁽³⁾, en de verkleefdheid van den hertog aan het roomsche geloof was wel bekend. Het volk dus, dat den Paus verfoeide en den prins aanbad, was woedend over de aanstelling van den nieuwen stadhouder; Aerschot's vrienden slaagden er echter in om den weg te banen voor zijne inhuldiging, door kwistige beloften omtrent het onmiddellijk herstel van verwaarloosde handvesten en privilegiën.

Op den 20sten October kwam hij met driëntwintig vendels voetvolk en driehonderd ruiters te Gent⁽⁴⁾. Deze vermaarde plaats was nog altijd eene der machtigste en woeligste steden van Europa. Hoewel niet zoo gewichtig meer sedert het verval van den handel, dat onvermijdelijk gevolg van Filips' bloedige regeering, wemelde zij toch nog van eene krachtige en geduchte bevolking, en had zij de dagen nog niet vergeten, toen Roelands ijzeren tong tachtigduizend weerbare manschappen

(1) Ibid. p. 107.

(2) BOR, XI. 903. VAN METEREN, VII. 126. VAN DER VIJNCKT, II. 278.

(3) VAN DER VIJNCKT, II. 276, 277. HOOFT, XII. 533.

(4) VAN DER VIJNCKT, II. 279. BOR, XI. 903.

onder de stedelijke banier oproepen kon⁽¹⁾. Zelfs nu nog hadden twintigduizend mannen zich in het geheim verbonden om op de been te komen op den eersten wenk van hun aanvoerders, die in Gent woonden, van aanzienlijke geboorte en warm verkleefd aan den hervormden godsdienst en aan Oranje waren. Deze heeren toch, hielden zich overtuigd, dat men eene terugwerking zou beproeven ten gunste van Don Juan en den katholieken godsdienst, door tusschenkomst van den nieuw benoemden stadhouder van Vlaanderen. Aerschot werd door geen van beide partijen vertrouwd of geacht; het eenig verschil in de denkwijzen omtrent hem was, dat sommigen hem voor een erg geveinsd en gevaarlijk verrader hielden, terwijl anderen hem meer als loszinnig, dan als boosaardig beschouwden⁽²⁾, en geschikter om een goede zaak te bederven, dan om een kwade zaak te bevorderen. De hoofden der volkspartij te Gent hielden hem echter voor gevaarlijk, en zij twijfelden daarbij niet, of de katholieke adel zou, in zijne teleurstelling, nu het oproepen van Matthias uit Weenen alleen geleid had tot het bevestigen van Oranje's macht, zich invloed pogen te verschaffen in Gent. Vlaanderen, in de macht der katholieken gebracht, moest tegen Brabant, zoo pas tot verdraagzaamheid geneigd, opwegen, en Aerschot de plannen van Oranje tegenwerken, terwijl Matthias buiten den invloed van den aartsketter gehouden, gedwongen moest worden toch nog de rol te spelen, die men hem had toegedacht. Ongetwijfeld gisten de hier aangegeven plannen in sommige hoofden, maar de spelers waren niet berekend voor de rol, die zij op zich wilden nemen. Bovendien zou de aanslag terstond verijdeld worden door de hand van Oranje, die ook thans wederom als uit een wolk het tooneel beheerschte.

Onder de mannen, die in Gent invloed bezaten, behoorden vooral twee edellieden, Rijnove en Hembyze⁽³⁾. Beiden van aanzienlijke geboorte, persoonlijk gehecht aan den prins, met diepen haat bezielde tegen al wat katholiek of spaansch was, konden zij, terwijl zij op den weg der Hervorming verder waren gegaan dan de meesten in die dagen, democraten genoemd worden. Zij hadden het hoofd vol droombeelden uit de oude wereld der Grieken en Romeinen, zij zongen den lof van republieken en betoogden aan hun vertrouwde vrienden, dat uit de zeventien nederlandsche gewesten een gemeenebest als dat der zwitsersche kantons moest groeien⁽⁴⁾. Door dezen als dweppers,

(1) GUICCIARDINI, Gandavum, p. 343, 344. TASSIS, IV. 916.

(2) 'Sed plerique existimant eum stultitiâ potius quam malitiâ peccasse.' - Languet Epist. sel. 1. II. 307.

(3) VAN DER VIJNCKT, II. 274. sqq.

(4) Ibid. II. 284, 285.

door anderen als gelukzoekers beschouwd, boezemden zij slechts aan enkelen vertrouwen in op hunne bekwaamheid en de zuiverheid hunner bedoelingen; Oranje echter zag in hen bruikbare helpers bij alle gewaagde ondernemingen. Tuk op krijgslisten en roekeloze wapenfeiten, vermeidden zij zich in de vernieling, waarmede volksopstanden gepaard plegen te gaan.

Er hadden na de komst van den hertog van Aerschot in Gent ontstuijgende bijeenkomsten van de vier Staten van Vlaanderen plaats. Zijne komst was voorafgegaan door tal van beloften; maar spoedig bleek het, dat men de vervulling op de lange baan dacht te schuiven. Den 27sten October werd er eene stormachtige zitting gehouden, bijgewoond door vele leden uit de geestelijkheid en den adel, terwijl er slechts weinigen uit den derden stand opgekomen waren. Heftige redevoeringen werden er uitgesproken en openlijk werd er gedreigd, dat de privilegiën, waarover zoo veel te doen was geweest, onder het nieuw bestuur eer besnoeid, dan uitgebreid zouden worden. In dezelfde zitting werd de aanstelling van Aerschot behoorlijk ter tafel gebracht door Champagny en Sweveghem, daartoe door den Staatsraad afgevaardigd⁽¹⁾. Champagny verkeerde in een eenigszins zonderlingen toestand; men wist niet recht, wat men van hem denken moest. Hij had zich in den jongsten tijd als de vriend van Oranje voorgedaan, maar hij was toch altoos de broeder van Granvelle. De schitterende, ofschoon vruchteloze diensten, die hij tijdens de antwerpsche Furie bewezen had, waren wel niet vergeten, maar hij stond toch als streng katholiek bekend. Hij haatte de Spanjaards, maar hij was geen voorstander van volksvrijheid. Zijne gezindheid jegens Oranje werd, mogelijk ten onrechte, verdacht. Hoe dit zij, thans schreef Champagny den prins een vertrouwelijken brief, waarin hij hem zijne verkleefdheid verzekerde, en naar aanleiding van Oranje's klacht, dat hij niet behoorlijk ondersteund was geworden, bezwoer, nooit iemand ontmoet te hebben, die den prins geen hooge achting toedroeg, en hem niet met warmte aanhing⁽²⁾. Wat de gevoelens betrof van de overige leden der aristocratische partij, die zich toen binnen Gent begon te roeren, duidelijk genoeg waren die in de bijeenkomst der Staten gebleken.

Hessels, het gewezen lid van den Bloedraad, woonde destijds ook in Gent, waar hij hooge regeeringsambten bekleedde. Hij was het, die, (gelijk men zich herinneren zal), bij de zittingen van dien gruwelijken Raad gewoonlijk in slaap viel en alleen

(1) VAN DER VIJNCKT, II. 276, sqq. VAN METEREN, VII. 126. HOOFT, XII. 533.

(2) Archives de la Maison d'Orange, VI. 226.

uit zijne sluimering oprees om uit te roepen: ‘ad patibulum’! Men had in deze dagen een brief van Hessels aan den graaf van Roeux, voormalig koninklijk stadhouder van Vlaanderen, onderschept⁽¹⁾. Misschien was de brief verdicht, doch, echt of verzonnen, hij werd onder de volksleiders in omloop gebracht en was oorzaak, dat de voorspelling van Hessels' vrouw bewaarheid werd. De omwenteling in Vlaanderen werd er door verhaast en het kostte den raadsheer het leven. ‘Wij hebben reeds veel aanzienlijke magistraten van Vlaanderen tot de zijde van Zijne Hoogheid, Don Juan, overgehaald’, zoo stond er in Hessels' brief. ‘Wij hopen, nu de hertog van Aerschot stadhouder is, de bedoelingen van Zijne Majesteit en de plannen van Zijne Hoogheid volledig uit te voeren. Wij zullen ook *den ergerlijken aartsketter met al zijne aanhangers en volgelingen wel in het net helpen*’.

Voorzeker, indien de brief echt was, dan werd het hoog tijd voor de vrienden van ‘den ergerlijken aartsketter’ om wakker te blijven. Indien het stuk, zoo als hoogst waarschijnlijk is, verdicht was⁽²⁾, dan werd het fijn bedacht en deed het evenveel uitwerking, als de waarheid zou gedaan hebben. De omwentelingsgezinde partij, die in de Staten-Vergadering op verre na de minderheid uitmaakte, ontving van hare hoofden den raad om voor den storm te bukken. Zij deed het, en luider verhief zich het geschreeuw der terugwerkende partij, naar gelang zij de schijnbare verslagenheid harer vijanden bespeurde. Openlijk werd beweerd, dat men de onruststokers, die om privilegiën schreeuwden, slechts stroppen geven moest. De verbrande handvesten moesten nooit meer uit de asch opgerakeld worden; maar gelukkig leefde de geest van den overleden Keizer, die den onbeschoften Gentenaars eens den strop had aangelegd, nog voort in zijn zoon. Don Juan en de hertog van Aerschot zouden de woelzieke burgers spoedig tot bezinning brengen, en dan zou er een eind komen aan dat vernieuwd geschreeuw om mufte perkamenten⁽³⁾. Deze bedreigingen wekten geheime ergernis in de vergadering, en buiten de raadzaal verspreidden de onderaardsche vlammen zich met groote snelheid; dien nacht echter bleef het nog rustig. Vóór den afloop der zitting verliet Rijkshove de stad reeds, onder voorgeven dat hij naar Doornik moest. Niet zoodra was hij echter de poort uit, of hij wendde den teugel en reed spoorslags naar Antwerpen. Daar had hij

(1) BOR, XI. 905.

(2) Archives de la Maison d'Orange, VI. 220. - Vergelijk de aanmerkingen van GROEN VAN PRINSTERER; BOR, XI. 903.

(3) VAN METEREN, VII. 126. BOR, XI. 903, sqq.

een gesprek met Willem van Oranje⁽¹⁾ en schilderde met levendige kleuren den verontrustenden toestand van zaken. ‘En wat is hierin te doen?’ vroeg de prins vrij droog⁽²⁾. Rijkhove geraakte eenigszins van zijn stuk; hij had een hevige uitbarsting verwacht, hoe goed hij ook de bezadigdheid kende van hem, met wien hij te doen had. ‘Ik weet er niets beters op’, zeide hij, na eene poos, ‘dan den hertog met zijne bisschoppen, raadsheeren, edelen, kortom het gansche nest bij de keel te pakken en de poort uit te smijten.’

‘Dat zou toch eene wanhopige onderneming zijn,’ zeide de prins achteloos, doch vragenderwijs.

‘Ik weet geen ander middel,’ antwoordde Rijkhove, ‘dan het stuk te stellen in de handen Gods, en des noods, als een man te sterven, liever dan in slavernij te leven. Gelijk de oude Romeinen,’ vervolgde de jeugdige republikeinsche edelman in vuur, ‘ben ik bereid mijn leven te wagen, waar 's lands welvaart op het spel staat.’

‘Stout gesproken!’ zeide de prins, terwijl hij Rijkhove ernstig aanzag; ‘maar waar is de macht, waarop gij steunt bij die onderneming?’

‘Indien ik van Uwe Excellentie geen hulp krijgen kan,’ was het antwoord, ‘zal ik het stuk Gode bevolen laten en de gemeente opwekken om de privilegiën en rechten te verdedigen, die anders voor altijd onder den voet zullen liggen.’

De prins, die het plan, indien het zoo genoemd mocht worden, waarschijnlijk voor zeer roekeloos hield, voelde weinig trek om zich met den jongen roervink af te geven. Hij gaf hem te kennen, dat hij op het oogenblik niets doen kon, en ried hem aan, zich er althans op te beslapen. Hiermede liet hij hem voor dien avond vertrekken. Den volgenden morgen, bij het aanbreken van den dag, was Rijkhove weder bij hem in een gesloten vertrek. De prins vroeg zijn opgewonden aanhanger, of hij nog steeds zijn plan dacht uit te voeren, zonder andere hulp, dan hij aangegeven had? Rijkhove verzekerde hem dat hij het doen zou, al moest hij er ook het leven bij inschieten. De prins haalde de schouders op en scheen in gepeins te vervallen. Rijkhove praatte voort; maar het bleek hem spoedig, dat Zijne Hoogheid niet luisterde, en hij nam daarom eenigs-

- (1) VAN METEREN, VII. 126b. HOOFT, XII. 533. BOR merkt slechts op, dat men *onderstelde*, dat Rijkhove gedurende zijne korte afwezigheid van Gent, Oranje bezocht had. VAN METEREN echter geeft een uitvoerig verslag van het onderhoud, waarin hij door HOOFT gevolgd wordt, die ook nog andere bronnen raadpleegde. - Vergelijk GROEN VAN PRINSTERER, VI. 217, 218; WAGENAAR, VII. 177; VAN DER VIJNCKT, II. 279, 280.
- (2) ‘Waertoe den Prince niet anders en wiste op te segghen, dan vraeghde: wat raedt?’ VAN METEREN, VII. 126b. HOOFT, XII. 533.

zins haastig afscheid. Nauwelijks echter had hij het huis verlaten, of de prins zond hem St. Aldegonde na. Deze drong in de herberg tot in het vertrek van Rijkhove door, en begon daar te spreken met iemand, dien hij er vond; tot zijne verbazing ontdekte hij echter weldra, dat hij een ontzaglijke domheid had begaan, ondanks al zijne ondervinding en geslepenheid in staatszaken. Hij had een gevaarlijk geheim aan een wild vreemde blootgelegd, en Rijkhove, die eenige minuten later het vertrek binnentrad, was natuurlijk verwonderd, 's prinsen voornaamsten raadsman over den aanslag in gesprek te vinden met van Rooijen, den burgemeester van Dendermonde. Rijkhove evenwel, zijn tegenwoordigheid van geest niet verliezende, trok zijn degen, en dreigde den verbijsterden burgemeester met den dood, zoo hij niet zwoer nooit een woord te zullen reppen van hetgeen hij gehoord had. Van Rooijen, die zich evenmin in het vertrouwen van een der beide heeren had willen dringen, als hij nu gesteld was op de eer om dien ten gevolge te worden doodgestoken, gaf, vrij onthutst over de voortvarendheid zijner bezoekers de verlangde verzekering, waarop men hem verder ongemoeid vertrekken liet.

St. Aldegonde bracht Rijkhove thans tot de overtuiging, dat de prins, hoewel deze zijn plan niet openlijk wilde ondersteunen, toch met genoegen zou zien, dat hij slaagde. Even als bij de inhechtenisneming van de leden van den Staatsraad de ondergeschikten als hoofdpersonen schenen te handelen, zoo werd het hun, die met Willem van Oranje het vertrouwdst waren, soms vrijgelaten eene meening op te vatten omtrent hetgeen hij wenschte, en als werktuigen voor zijn doel te dienen⁽¹⁾. 'Vive qui vince!' riep St. Aldegonde, Rijkhove bemoedigend toe, terwijl hij hem bij het afscheid de hand schudde. De jeugdige partijganger sprong te paard en reed naar Gent terug. Gedurende zijne afwezigheid was er wel veel opschudding geweest, maar was het nog tot geen uitbarsting in de stad gekomen. Hembyze had den hertog van Aerschot op straat aangeklampt en gevraagd, wanneer en hoe hij het herstel der oude handvesten dacht te doen afkondigen. De trotsche hertog had getracht zich van den lastigen vrager te ontslaan, maar Hembyze had met toenemende stoutheid aangehouden, tot dat Aerschot eindelijk het geduld verloor. 'Handvesten! handvesten!' riep hij gramstorig; 'gij zult spoedig leren, gij die zoo om handvesten schreeuwt, dat wij nog de oude middelen hebben om u het zwijgen op te leggen, met een strop om den hals. Dat

(1) VAN METEREN, VII. 127. HOOFT, XII. 533, 534. Vergelijk STRADA, II. lib. I. p. 4; GROEN VAN PRINSTERER, Archives etc VI. 217, 218.

zeg ik u, al waart gij ook nog zoo opgehitst door den prins van Oranje.’

De hevige drift van den stadhouder wekte den wrok van Hembyze. Hij spoedde zich naar een bijeenkomst zijner bondgenooten, die allen gereed waren het uiterste te wagen. Opgewonden volkshoopen hieven op verschillende plaatsen luide kreten aan; van tijd tot tijd werd de trommel geroerd; toch scheen de opkomende storm wederom te gaan liggen, hetgeen men deels aan de pogingen der overheid, deels aan de afwezigheid van Rijkhove te danken had. Om vier uur in den namiddag kwam deze echter weer in de stad en reed regelrecht naar het hoofdkwartier der samenspanning. Het ergerde hem, toen hij daar vernemen moest, dat men het werk, zoo wakker begonnen, had laten slepen. ‘Het is tijd,’ riep hij, ‘om op onze hoede te zijn. Zoo wij nu slapen, zullen wij vóór morgen ochtend van ons bed gehaald worden. Liever het vuur aangeblazen, dat in de harten van het volk begint te gloren; liever de vrucht ingezameld, nu zij rijp is. Laat ons ieder met de zijnen voor den dag komen; ik neem op mij, zelf vóór te gaan. Laat ons het oude schip der slavernij in den grond boren; laat ons de spaansche Inquisitie eens voor al terugjagen naar de hel, waaruit zij is opgedaagd⁽¹⁾!’

‘Dat heet mannentaal!’ riep de vlaamsche kapitein Mieghem, een van de hoofden. ‘Voer ons aan, Rijkhove, ik zweer u te zullen volgen, zoover onze beenen ons kunnen dragen.’ Dus aangemoedigd, ging Rijkhove de stad rond en riep het volk alom op de been. De Gentenaars daagden van alle zijden op. Nadat zij, volgens vroegere afspraken, op vooruit bepaalde loopplaatsen in de wapenen gekomen en in orde geschaard waren, rukten zij op het gelui der klok tegen den avond naar de groote markt, vanwaar zij onder aanvoering van Rijkhove naar Aerschot's woning bij de St. Bavokerk heenstroomden. De wacht had, toen zij den wilden hoop onder het zwaaien van pieken en brandende toortsen zag naderen, nauwelijks den tijd om de poorten te sluiten, maar het volk eischte luid binnengelaten te worden en vorderde den stadhouder. Beide eischen werden afgeslagen. ‘Laat ons de vogels in hun nest verbranden’, riep Rijkhove zonder aarzelen. Hout, stroo en andere brandstoffen werden op zijn bevel aangebracht, en binnen weinige oogenblikken zou het paleis in vlammen hebben gestaan, indien niet Aerschot, den ernstigen aard der opschudding bemerkende, last gegeven had de poort te openen. Nauwelijks was dit geschied, of het gemeen drong op hem in en zou hem lid voor lid verscheurd hebben, indien Rijkhove niet snel tusschenbeide gesprongen was en tot tweemalen toe den

(1) VAN DER VIJNCKT, II. 280. BOR, XI. 903 en 904.

stadhouder met gevaar van zijn eigen leven beschermd had⁽¹⁾. De hertog werd daarop gevangen genomen en onder eene sterke bedekking, nog in zijn nachtgewaad en blootvoets, naar Rijkhove's woning overgebracht. Al de andere hoofden der katholieke partij werden insgelijks in hechtenis genomen, en daarmede verstreek een groot deel van den nacht. Rassinghem, Sweveghem, Visch, de la Porte en andere bekende leden van de Staten of den Raad van Vlaanderen, werden gevangen, maar men vergunde Champagny zich uit de voeten te maken⁽²⁾. De bisschoppen van Brugge en Yperen waren niet zoo gelukkig. De Raadsheer Hessels, wiens brief - hetzij dan echt, of verdund - zooveel bijgedragen had om de ontploffing te verhaasten, werd streng bewaakt, en voor hem en den raadsheer Visch zou het gebeurde van dien avond ontzettende gevolgen hebben.

Zoo stout, voorspoedig en tot dusver zonder bloedstorting hadden de onroomschen in Vlaanderen de omwenteling begonnen. Men stelde eene voorloopige regeering in, met Rijkhove aan het hoofd, die eeden van gehoorzaamheid afnam, onder voorbehoud van hetgeen door de Staten-Generaal en Oranje in het vervolg zou worden verordend. Op den 9den November gaven de edelen, notabelen en gemeente van Gent een stuk in het licht, waarin de tot stand gekomen omwenteling en de gedane gevangennemingen uitvoerig verdedigd werden, onder bewering, dat de katholieke partij onder van Aerschot heimelijk met Don Juan overeengekomen was, om de spaansche troepen terug te brengen, den prins van Oranje te overweldigen, hem van de Ruwaardij van Brabant te ontzetten, het gentsch verdrag te niet te doen en den hervormden godsdienst te onderdrukken⁽³⁾.

Deze plotselinge opstand der volkspartij deed een schok door de Nederlanden gaan. Intusschen kon de stoutheid er van bij een aanzienlijk deel der Staten-Generaal bezwaarlijk ondersteuning vinden. Champagny schreef aan den prins van Oranje, dat, al ware de brief van Hessels echt, die evenwel niets tegen Aerschot bewees⁽⁴⁾, en hij noemde het noodzakelijk, dat aan dergelijke losbandige tooneelen een einde gemaakt werd door den invloed van hen, die de hartstochten der menigte konden gebieden. Anders, verzekerde hij, zouden alle recht en wet te niet gaan en zou men de bloedhonden gemakkelijk tegen welk wild men verkoos, kunnen ophitsen. St. Aldegonde schreef aan den prins,

(1) VAN METEREN, VII. 127. HOOFT, XII. 534. BOR, XI. 905. VAN DER VIJNCKT, II. 282.

(2) 'Zoodat hij verreyt, verborghen, of door gunste verschoont moet geweest zijn.' - HOOFT, XII. 535.

(3) Zie dit stuk bij BOR, XI. 904, 905.

(4) Archives de la Maison d'Orange, VI. 224.

dat het van groot belang, doch uiterst moeilijk zou zijn, het te Gent gebeurde te rechtvaardigen, daar er weinig twijfel bestond, of de brief van Hessels was verdict⁽¹⁾. Het mocht dus goed gezien heeten dat de prins zich niet bepaaldelijk met Rijnhove's aanslag ingelaten had, want dan zou hij zich van het recht verstoken hebben, om naar hetgeen recht en gezonde staatkunde schenen te vorderen, tusschenbeide te komen.

Thans zond de prins Arend van Dorp naar Gent, om de hoofden van het oproer over de gewelddadigheid hunner maatregelen te onderhouden, en het ontslag der gevangenen te vorderen - een verzoek, alleen ten opzichte van Aerschot ingewilligd. Die edelman werd den 14den November op vrije voeten gesteld, onder voorwaarde, dat hij plechtig beloven zou de hem aangedane behandeling te vergeven en te vergeten; de overige gevangenen werden in verzekerde bewaring gehouden. Eenige weken later kwam de prins van Oranje in Gent, op dringend verzoek van de vier Staten van Vlaanderen, en men hoopte, dat zijne tegenwoordigheid tot herstel der rust leiden zou⁽²⁾.

Dit bezoek werd natuurlijk gevierd door schitterende tooneeluitvoeringen van Rederijkers en het voorstellen van levende schilderijen; want de zucht der Nederlanders voor zedespelen en dramatische raadsels was tot hartstocht gestegen. In zinnebeeldige voorstellingen vonden zij ten allen tijde troost, ook in de dagen hunner ergste verdrukking. De prins werd van de stadspoort tot de St. Jacobskerk statig begeleid, onder het branden van teertonnen en toortsen, ofschoon het heldere middag was. Op de markt vóór de kerk was een schitterende vertooning in gereedheid gebracht door de vermaarde Rederijkers-Kamer, onder de zinspreuk: 'Jezus met de balsamien.' Het stuk, dat gegeven werd, heette Judas de Makkabeër, en was vol toespelingen op den prins. Midden op het tooneel stond de hebreuwsche held in volle wapenrusting, een levend zinnebeeld van den doorluchtigen gast, die voor zijn land ten strijde toog. Hij was vergezeld van de drie Staten der provincie, vernuftig door een enkelen persoon voorgesteld, die de fluweelen muts van den adel, het misgewaad van den priester en de broek van den burger droeg⁽³⁾. Rechts en links stonden groepen van zinne-

(1) Ibid. VI. 219, 220.

(2) BOR, XI. 905, 906. De prins kwam den 29sten December 1577 in de stad.

(3) 'Beschrijvinghe van hetgene dat vertoocht wiert ter incomste van der Excellentie des Prinsen van Orangien binnen der stadt van Gent.' - Gent, 1578. Voor de geschiedenis der kunst in Vlaanderen en Europa is dit boekje, dat niet slechts al de verzen, maar ook de afbeelding der vertooningen bevat, hoogst merkwaardig. Het geschrift is zeldzaam. De schrijver heeft zich van het exemplaar bediend, dat op de Koninklijke Bibliotheek te 's Gravenhage, in de Duncansche verzameling te vinden is.

beeldige personen geschaard: Moed, Vaderlandsliefde, Vrijheid, Genade, Naarstigheid en andere goede hoedanigheden aan den eenen kant, hadden Moord, Roof, Verraad met hare booze gezusters tot wedergade. De Inquisitie werd voorgesteld als eene magere, uitgehongerde tooverheks. De gentsche Pacificatie was in rood satijn gekleed en droeg een stedekroon op het hoofd, terwijl de katholieke en de protestantsche kerken aan haar voorschoot in vriendschappelijke omhelzing verbonden waren met een ketting van zeventien schakels, dien zij op een aanbeeld smeedde. Onder het aanbeeld stond de Tweedracht geheel in het harnas, haar eigen hart te verslinden. Op den voorgrond traden Geschiedenis en Rhetorica, als ‘zegevierende jonkvrouwen in witte kleeding’, ieder met een lauwerkrans en een brandende fakkel. Toen deze personages een berijmd gesprek hadden gehouden, vol zonderlinge woord- en toespelingen spraken zij den prins van Oranje en den makkabeeschen held achtereenvolgens in een stortvloed van armzalige verzen aan.

Na een bonte afwisseling van tooneelen en groepen, en een schrikwekkende hoeveelheid vlaamsch gerijmel trad de gentsche Pacificatie op den voorgrond, met een getemden leeuw aan de eene en een gouden hart in de andere hand. Het hart, met het opschrift *Sinceritas*, werd daarop den prins aangeboden, toen hij na het schouwspel wat ‘uitrustte’, hetgeen hem wel toekwam, en wederom werd er een verschrikkelijk vuur van berijmde lofspraken bij losgebrand. Nu was het Willem van Oranje vergund zich naar het verblijf te begeven, dat men voor hem in gereedheid had gebracht; de wethouders kwamen hem evenwel met de aanzienlijksten der burgerij op den drempel tegemoet en de pensionaris hield nog een lange aanspraak. Zelfs toen de prins goed en wel thuis was, bleek hij den toovercirkel der allegorie nog niet ontkomen te zijn; want, terwijl hij na zooveel persoonsverbeeldingen en leenspreuken aan den avonddisch zijne uitgeputte krachten herstelde, verscheen een zinnebeeldig personage, dat de Burgerij moest voorstellen, en hem overgoot met een stortvloed van bijzonder vervelende hoogdravende verzen. Gelukkig was dit het slot van den vermoeienden dag.

Den 7den December 1577 verklaarden de Staten-Generaal uitdrukkelijk, dat Don Juan niet langer stadhouder, landvoogd of kapitein-generaal was, maar een verbreker van den vrede, dien hij gezworen had te handhaven, en een vijand des lands. Alle ingezetenen, die hem gunst of onderstand zouden bewijzen, werden voor oproerlingen en verraders verklaard, en een afzonderlijk plakkaat, dien eigen dag uitgevaardigd, gelastte, dat er terstond een staat van de bezittingen van deze schuldige personen zou worden opgemaakt⁽¹⁾.

(1) BOR, XI. 916.

Aldus zou de oorlog, voor een korte poos geschorst onder de heftige, verwarde en hopelooze onderhandelingen die zich na de komst van Don Juan ontsponnen, op nieuw losbreken. Daartoe had de staatkunde van Oranje gestrekt, die, gelijk altijd, ook thans de spreuk getrouw bleef, waarmede hij den bredaschen vredehandel afgebroken had, 'dat de oorlog te verkiezen was boven een dubbelzinnigen vrede'. Evenzeer als hij op staatkundig gebied tot den oorlog had overgehield, als noodzakelijke voorbereiding van een duurzamen vrede met Spanje, had hij de eendracht op het stuk van den godsdienst onder de nederlandsche gewesten zoo krachtig mogelijk trachten te bevorderen. Den 10den December werd eene nieuwe acte van Unie te Brussel geteekend, waarbij de leden der roomsche Kerk en zij, die zich van hare gemeenschap hadden losgerukt, zich onderling verbonden, elkander tegen alle vijanden te beschutten⁽¹⁾. Hiermede had men in dezelfde richting als de gentsche Pacificatie een stap vooruit gedaan: werd toch bij de Pacificatie de verdraagzaamheid stilzwijgend ingevoerd door het recht van vervolging op te heffen, bij de nieuwe Unie werd de hervormde godsdienst op ééne lijn met den roomschen gesteld. Dit was het gevolg van 's prinsens pogingen, en waarlijk, de belijders van een geloof, dat zoolang vervolgd was geworden, talmde niet om van Oranje's tegenwoordigheid gebruik te maken. Uit donkere stegen, afgelegen bosschen, onderaardsche gewelven, waar de verdrukten zoo lang onder angstvallig sidderen voor hun leven hunne samenkomsten gehouden hadden, kwamen zij thans weder opdagen.

De 'nieuwe of nadere brusselsche Unie' was het derde en ongelukkig het laatste bondgenootschap der zeventien Nederlanden. De oorspronkelijke bescheiden zijn verloren gegaan; maar men weet, dat de Unie in de Staten-Generaal terstond eenstemmig aangenomen werd⁽²⁾. De voornaamste katholieke edelen waren in het leger; afgevaardigden naar het kamp gezonden, keerden met hunne handteekeningen en goedkeuring

(1) VAN METEREN VII. 127*d*. HARAEI Annal. III. 268, 269. - Zonderling is het dat BOR, REYD, BENTIVOGLIO, VAN DER VIJNCKT, GROTIUS, en zelfs de geschiedschrijver der Hollandsche Staatsregeling, KLUIT, allen ten aanzien van deze merkwaardige Unie het stilzwijgen bewaren. HOOFT maakt er ter loops melding van; STRADA, DE THOU en WAGENAAR zijn even beknopt. De archivaris DE JONGE heeft echter hieromtrent niets te wenschen overgelaten, in zijn belangwekkend geschrift 'Verhandelingen en onuitgegevene stukken' (bl. 163-204), terwijl hij bovendien den oorspronkelijken franschen tekst van deze gewichtige oorkonde het licht heeft doen zien. De bovengemelde geschiedschrijvers uit dien tijd (VAN METEREN en HARAEUS) hadden den zakelijken inhoud reeds bekend gemaakt.

(2) DE JONGE, bl. 188.

terug, zelfs met die van ijverige katholieken, als de Lalaings, de Meluns, Egmond en La Motte. Indien zij om 's lands welvaart te bevorderen, instemden met een overeenkomst tot godsdienstige verdraagzaamheid, welke hooge verwachtingen mocht de prins dan niet voor de toekomst koesteren? Want hij was het⁽¹⁾, die aldus het gezond verstand over den hartstocht deed zegepralen. Als een gedenkstuk, niet slechts van zijn geest, maar ook van het edele streven van een geheel volk in eene eeuw van onverdraagzaamheid, verdient de ‘nadere brusselsche Unie’ eene bijzondere plaats in de geschiedenis van den vooruitgang des menschdoms. Ongelukkig zou zij slechts kort van duur zijn: de slag van Gemblours was haar doodsteek, en nog vóór er eene maand verlopen was, stortte de Unie, onder zulke hooge verwachtingen opgebouwd, in puin. De noord- en zuid-Nederlanders vereenigden zich niet weder. Met de Unie van Utrecht gelukte het aan zeven gewesten zich te handhaven en den grond te leggen voor eene machtige Republiek. De overige Nederlanden zouden eeuwen lang wingewesten blijven van een verafgelegen Staat, om over en weer geruild te worden, als een dood gewicht in de weegschaal der volken, en eerst in onze dagen opklimmen tot den eervollen rang van een onafhankelijk, vrij land.

De prins had zich tegen den naderenden worstelstrijd bovendien door een verbond met Engeland gesterkt. De zuinige, maar schrandere Koningin, beducht voor de geheime kuiperijen van Alençon - de laatste kaart, die Oranje, gelijk zij vreesde, nog in de hand hield, om des noods tegen Matthias en Don Juan uit te spelen - had eindelijk in een verdrag tot bondgenootschap en onderstand bewilligd. Op den 7den Januari 1578 sloot de markgraaf van Havrech, gezant van wege de Staten, in Londen eene overeenkomst, krachtens welke de Koningin haar krediet zou leenen - met andere woorden schuldbekentenissen voor de Staten teekenen zou, ten bedrage van honderdduizend pond sterling. Het geld mocht opgenomen worden overal waar de Staten gelegenheid konden vinden om de schuldbrieven te verhandelen, en de Koningin zou na verloop van een jaar er niet meer voor aansprakelijk zijn. Ook moesten enkele steden schriftelijk voor de terugbetaling instaan. De som was zekerlijk niet al te groot, en de voorwaarden waren tamelijk bekrompen; maar er was een begin gemaakt, en een beginsel van onderstand gevestigd. De Koningin nam bovendien aan, vijfduizend voetknechten en duizend ruiters aan de provinciën te zenden, onder bevel van een persoon van hoogen rang, die zitting en stemrecht zou hebben in den nederlandschen Raad van State⁽¹⁾

(1) Ibid. bl. 185 volg. Meerbeecker Chronijk, bl. 488.

(1) VAN METEREN, VII. 127, 128. BOR, XI. 902, 903. (blz. 96 regel 1 v.o.)

Deze troepen zouden door de Koningin geleverd, en door de provinciën betaald worden. De Staten mochten buiten haar weten geen verdrag aangaan, en geen zaak van aanbelang (oorlog of vrede betreffende) besluiten zonder haar raad en toestemming. In geval zij zelve door de eene of andere buitenlandsche mogendheid aangevallen werd, moesten de provinciën haar met een gelijk getal troepen en op gelijke voorwaarden bijstaan, als waartoe zij zich thans verbond, en in geval van een zeeoorlog met eene vloot van ten minste veertig schepen. Reeds van te voren was er bepaald, dat de aanstelling van den prins van Oranje tot stadhouder-generaal onder Matthias eene onmisbare voorwaarde zou zijn bij elk verdrag van onderstand met Engeland. Kort na het sluiten dezer overeenkomst werd Sir Thomas Wilkes met een buitengewone zending naar Spanje belast, en Mr. Leyton afgevaardigd om heimelijk met Don Juan te onderhandelen. Het was echter niet waarschijnlijk dat een van beiden, ondanks alle diplomatische behendigheid, er in slagen zou om Filips of zijn stedehouder in de zaak te doen berusten.

Weinige dagen na de onderteekening van dit gewichtig verdrag was het den prins eindelijk gelukt, de strijdende hartstochten in de Staten-Generaal eenigermate met elkander te verzoenen. Men had de nadere Unie aangenomen, en thans werden dertig artikelen, onder zijn toezicht opgemaakt en den 17den December reeds door Matthias aangenomen, als hoofdbepalingen vastgesteld, waaronder men den aartshertog als opperlandvoogd erkennen zou^(1*). Geen macht hoegenaamd werd den jongen man, die uit eerzucht zulk een verre reis ondernomen had, toegestaan. Daar de prins zijne komst niet gevraagd en niet gewenscht had, en die integendeel het gevolg was geweest van de geheime overleggingen zijner vijanden, had de aartshertog ook geen recht er zich over te beklagen, dat men hem slechts eene schaduw van macht verleende en zijne tegenwoordigheid eigenlijk overtollig maakte. Het was niet te verwonderen, dat het volk hem in de wandeling 's prinsen *griffier* noemde⁽²⁾; want zijne werkzaamheden bepaalden zich bijna uitsluitend tot het teekenen van stukken, waar ook Oranje zijn naam onder zette. Volgens het uitdrukkelijk beding der Koningin van Engeland en den wensch der volkspartij bleef de prins ruwaard van Brabant, al heette er thans een opper-landvoogd aangesteld

(1*) Zie de artikelen volledig bij BOR, XI. 927-929. In de aanteekeningen van REIFFENBERG op VAN DER VIJNCKT, II. 368-383, en bij VAN METEREN, VII. 129, vindt men ze minder nauwkeurig opgegeven. - Vergelijk de aanmerkingen van GROEN VAN PRINSTERER, Archives, VI. 259, 260.

(2) TASSIS, IV. 290.

te zijn, die zijne werkzaamheden eigenlijk had moeten overnemen, waardoor de post van ruwaard zou vervallen zijn.

De artikelen, waarop men den aartshertog erkennen zou, vestigden een staatsbestuur bij vertegenwoordiging en droegen alle wetgevend en een groot deel van het uitvoerend gezag op aan de Staten-Generaal of aan een door hen te verkiezen Raad. Ten einde niet langer een volk zonder hoofd te zijn, verklaarden de Staten zich bereid om Matthias als landvoogd te erkennen, onder voorwaarde van 's Konings later te verwerven goedkeuring en op den algemeenen grondslag van het gentsch verdrag. Daarenboven moest de aartshertog den Koning en den Staten-Generaal trouw zweren, en het land besturen met goedvinden van een Raad van State, welks leden, door de Staten-Generaal te benoemen, ‘geboren Nederlanders, trouwe patriotten, en vrij van heerschzucht en gierigheid moesten zijn’⁽¹⁾. In alle zaken, door den Staatsraad te behandelen, zou bij meerderheid van stemmen beslist worden. De landvoogd met zijn Staatsraad mocht geen besluiten nemen omtrent de algemeene aangelegenheden des lands, zooals omtrent beden en geldlichtingen, vredebreuk of oorlog, verdragen of bondgenootschappen met vreemde vorsten of volken - buiten toestemming der Staten-Generaal. De landvoogd en zijn Raad mochten geen nieuwe plakكاتen of bevelschriften uitvaardigen, zonder toestemming van de Staten in elke provincie of, zoo noodig, van de Staten-Generaal. Alle acten en uitgaande brieven moesten door een lid van den Raad geparafeerd worden. De Staten-Generaal mochten bijeenkomen, *wanneer, waar en zoo dikwijls het hun goeddacht*, en bij elkander blijven, *zoolang zij dit noodig keurden*. Op verzoek van elke afzonderlijke provincie moesten, waar het zaken gold, die ter algemeene vergadering behoorden, de Staten der overige provinciën bijeenkomen, zonder daartoe den last of de toestemming van den landvoogd af te wachten. De Staten van elke provincie konden naar believen vergaderen. De landvoogd en zijn Raad hadden, met advies der Staten-Generaal, de voorname krijgsbevelhebbers te benoemen. Het werven van troepen en leggen van bezetting moest geregeld worden door en met toestemming van de Staten-Generaal. De landvoogd zou de Stadhouders der provinciën aanstellen, met goedvinden van zijn Raad en met toestemming van de Staten der betrokken provincie. Alle krijgskzaken zouden gedurende den oorlog door den landvoogd bestuurd worden, met goedvinden van den Raad, terwijl de Staten onbeperkt toezicht zouden hebben over de

(1) Art. 4: ‘getrouwe ende goede patriotten, niet wesende ambitieus ofte gierich.’

heffing en het besteden van de algemeene geldmiddelen⁽¹⁾.

Het blijkt genoegzaam uit dit overzicht, dat de macht, aan Matthias alleen opgedragen, niets te beteekenen had, terwijl ook die, welke hij met den Staatsraad mocht uitoefenen, van geen grooten omvang was. De werkelijke regeering - de wetgevende, uitvoerende en beheerende macht - berustte bij de algemeene vergadering, terwijl den Koning vrij schamper alleen overgelaten werd, deze omwenteling in het Staatsbestuur goed te keuren. Voorts werd besloten, den prins van Oranje tot stadhouder-generaal voor Matthias te benoemen en in zijn post van ruwaard te bevestigen⁽²⁾. Deze Staatsregeling, onder toezicht van Oranje ontworpen, was reeds door Matthias aangenomen, terwijl hij zich nog in Antwerpen ophield, en thans werd hij op den 18den Januari plechtig ingehuldigd.

Het was de derde luisterrijke intrede, die Brussel binnen de laatste negen maanden aanschouwde. Het was ook de schitterendste; want het scheen alsof de burgerij, in vergoeding voor de onbeduidendheid, waartoe men den aartshertog veroordeeld had, hem zinnebeeldig tot den zevenden hemel wilde verheffen. De Rederijkkamers zagen in hem de schitterendste zon, die ooit den vlaamschen grond bestraald had. Een prachtige stoet te paard, met Oranje aan het hoofd, begeleid door graaf Jan van Nassau, den prins van Chimay en andere grooten, kwam hem te Vilvoorden tegemoet en bracht hem tot aan de stadspoort. Op een open veld buiten de stad stond de graaf van Bossu aan het hoofd der troepen, die ten slotte een spiegelgevecht hielden, dat, om de woorden van een met de oudheid vervulden tijdgenoot te bezigen, 'een even bloedigen strijd scheen, als op de vlakten van Attika tusschen hertog Miltiades van Athene en Koning Darius had plaats gegrepen'⁽³⁾. De stoet trok de leuvensche poort binnen, onder een schitterenden zegeboog, met onzichtbare speellieden bezet. 'Ik geloof, dat Orpheus nooit zoo liefelijk op de harp gespeeld had', zegt dezelfde schrijver, 'noch Apollo op de lier, noch Pan op de

(1) Art. 8, 13, 14, 21. 22. BOR, XI. 927-929, CABRERA, XII. 959*b*.

(2) BOR, XI. 927.

(3) 'Sommaré beschrijvinghe van de triumphelijcke incomste van den doorluchtighen Aertshertoge Matthias binnen die princelijcke stadt van Brussel.' - Tot Antwerpen. Plantijn, 1579. Dit boekje van den tijdgenoot J.B. HOUWAERT bevat een uitvoerig verslag van de feestelijkheden te dezer gelegenheid, benevens al de verzen, die er gezongen of voorgedragen werden, en zeer goed uitgevoerde teekeningen der decoratiën, tempels, tooneelen en zegebogen. Voor de geschiedenis der letteren en schoone kunsten van Vlaanderen en Brabant is het een belangrijke bron. Schrijver dezes heeft zich van het exemplaar bediend, dat in de duncansche verzameling op de Koninklijke Bibliotheek van den Haag aanwezig is.

fluit, als de stadsspeellieden nu'. Bij het binnenrijden der poort werd Matthias terstond overgeleverd aan de oude fabelleer, en maakten de burgers en Rederijkers zich van hun doorluchtigen gevangene meester met het vast besluit om bij zijn verwelkoming zich zelven te overtreffen. De vertegenwoordigers der 'negen natiën' van Brussel kwamen hem tegemoet in de Ridderstraat, van een weidschen stoet vergezeld. Ofschoon het middag was, droegen allen brandende toortsen. Ofschoon het Januari was, waren de straten met bloemen bestrooid. De huizen waren met festoenen behangen en schitterend met zijde en fluweel gestoffeerd. De straten waren opgepropt van toeschouwers en met zegebogen bezet. Op de groote markt, steeds het middelpunt van alle indrukwekkende schouwspelen, het mochten dan tooneelvertooningen, steekspelen of terechtstellingen zijn, bereikten de dramatische voorstellingen haar toppunt. De prachtige gevel van het Stadhuis was met wimpels en banieren versierd; de vensters en uitstekken daar, zoowel als die der overige schilderachtige gebouwen, welke het plein insloten, waren met feestelijk getooide vrouwen bezet. Op het plein had men vier-en-twintig tooneelen opgeslagen, waar eene reeks van levende schilderijen werd vertoond door de schoonste meisjes, die men in de stad had kunnen vinden. Deze waren allen in gewerkte zijde, kostelijk kantwerk en goudlaken uitgedost. De onderwerpen van die levende tafereelen waren, gelijk van zelf spreekt, geheel uit de oude godenleer en den heldentijd ontleend; want de Nederlanders konden niet buiten zinnebeeldige voorstellingen; nochtans verrieden deze vertooningen, door burgers en ambachtslieden tot vermaak hunner medeburgers bedacht en uitgevoerd, een grooten trap van beschaving bij het volk, dat zich op dergelijke wijs vermaken kon. Al de groepen waren met kunstig overleg gerangschikt. Op het eene tooneel stond Juno met haar pauw; zij bood Matthias de stad Brussel aan, die zij fraai gemodelleerd, in de hand hield. Op het andere tooneel reikte Cybele hem de sleutels, overhandigde de Rede hem een toom, Hebe een bloemkorfje, Wijsheid een spiegel en twee wetboeken, Naarstigheid een paar sporen; terwijl Standvastigheid, Grootmoedigheid, Voorzichtigheid en andere Deugden hem met een helm, borstharnas, speer en schild toerustten. Op andere stellages bood Bellona den landvoogd verscheidene gewapende manschappen aan, in een bundel saamgebonden, en gaf de Faam hem haar trompet, en de Roem haar kroon. Nog zag men Quintus Curtius, geharnast en te paard, zich in den gapenden afgrond storten, en werden op zes andere tooneelen de schilderachtigste oogenblikken uit het leven van Scipio den Afrikaan vertoond. De baardelooze aartshertog had nog geen heldendaad verricht, behalve zijn vlucht uit Weenen in zijne

nachtjapon; maar de eerlijke Vlamingen vonden er genoeg in, zich te verbeelden, dat die twee oude Romeinen in hem herboren waren. Door hun liefde voor de verdichtselen en geschiedenissen der oudheid medegesleept, zagen zij in hem een mytischen held en inderdaad was hij bestemd dit in de Nederlanden te blijven. Nadat Matthias al deze wonderen beschouwd had, werd hij wederom opwaarts naar het hertogelijk paleis geleid, waar hij nog tot vermoeiens toe, aanspraken en verzen aan te hooren had, tot men hem eindelijk vergunde, zijn avondmaal te gebruiken en naar bed te gaan.

Intusschen vierden de burgers feest op straat. Overal had men groote vreugdevuren ontstoken, waaraan het volk ‘ganzen, varkens, kapoenen, patrijzen en kuikens’ braadde, terwijl men zich onder vroolijk fluitspel met dansen vermaakte. Plotseling zag men een vreeselijken draak door de lucht vliegen: het monster zweefde een poos over de hoofden der jubelende menigte op de groote markt, en borst toen bulderend uiteen, terwijl het raketten en allerlei vuurwerk naar alle zijden uitzond. Deze nog nieuwe vertooning veroorzaakte zooveel schrik onder de menigte, dat de meesten het hazepad kozen, ‘alsof duizend soldaten hun op de hielen zaten’, terwijl zij in de grootste verwarring over elkander tuimelden.

Den volgenden dag zwoer Matthias als landvoogd de nieuwe Staatsregeling te zullen onderhouden, terwijl de prins van Oranje als stadhouder-generaal en gouverneur van Brabant beëdigd werd. Den dag daaraanvolgende werd hun door de Staten-Generaal een prachtig gastmaal aangeboden in de groote zaal van het Stadhuis, en toen de tafel afgenomen was, gaf *Rhetorica* hare laatste en zinrijkste vertooning door de broeders der vermaarde Kamer: ‘Maria met den bloemenkrans’.

Twee personages - de eene als een deftig burger, de andere als een geestelijke gekleed, met tabbaard en bef - verschenen op het tooneel, vlak tegenover de zitplaatsen van Hunne Hoogheden, en droegen een lang berijmd gesprek voor. De eene der sprekers heette ‘Verlangend Hart’, de andere ‘Gezonde Troost’, *Gezond Verstand* zou beter te pas gekomen zijn, maar dit was, naar het schijnt, uit het spel gebannen. Nadat er eenige honderde regels waren opgedreund, nam het spel een einde en Rhetorica haar afscheid. Het gezelschap was gedurende de lange voorstelling aan tafel gebleven, en thans werd het nagerecht opgedischt, dat uit een ‘kostelijk triumphant banket van ingemaakte vruchten en allerlei suikerwerk’ bestond.

Inmiddels had Don Juan uit Luxemburg een langen en zeer scherp brief aan den Keizer gezonden, om zich bij dien Vorst te rechtvaardigen, en hem te verstaan te geven, wat Filips en hijzelf van het keizerlijk Hof verwachtten. Hij vertrouwde, dat

's Keizers gemachtigden toch wel iets zouden doen om de bevrediging der Nederlanden tot stand te brengen, en betuigde zelf ten ernstigste zulk een uitkomst te wenschen, altoos onder voorbehoud, dat de twee hoofdpunten, de katholieke godsdienst en het gezag van Zijne Majesteit, ongekrenkt bleven. 'In de hoop, dat men zich aan die beide punten houden zou', schreef hij, 'heb ik steden en belangrijke vestingen van bezetting ontbloot, terwijl het mij gemakkelijk zou gevallen zijn, het krijgsvolk, en met het krijgsvolk de vestingen, tegen iedereen onder mijn gezag te handhaven, in plaats van ze toe te vertrouwen aan lieden, die op dit oogenblik tegen hun rechtmatigen Vorst de wapenen opgevat hebben'. Hij verklaarde dat hij sedert zijne komst in de Nederlanden uitsluitend de belangen van Filips beoogd had, en dit tot het einde toe zou blijven doen. Hij meende dat de Keizer uit hetzelfde stamhuis als Filips gesproten en daarom meer dan ieder ander verplicht zijne partij te kiezen, goed zou handelen met zich zijne zaak warm aan te trekken. 'Dat onderdanen', vervolgde Don Juan, 'de gehoorzaamheid vergeten, die zij hun Vorst schuldig zijn, is een zoo gevaarlijk stuk, dat alle Vorsten en Mogendheden, ook zij die op het oogenblik nog geen last lijden, daarin behoorden te helpen voorzien, opdat niet ook hunne onderdanen te eeniger tijd lust mochten krijgen het voorbeeld der anderen te volgen, *daar de vrijheid, waarnaar gestreefd werd, eene besmettelijke kwaal was, die den een na den ander aanstak, indien er niet bij tijds en spoedig een middel tegen werd aangewend*⁽¹⁾'. Het was, verzekerde hij, eene wanhopige zaak voor Vorsten, wanneer onderdanen, aan wie zooveel ingewilligd was als aan de Nederlanders, hun Vorst desniettemin zoo weinig lief hadden en gehoorzaamden. Zij toonden maar al te duidelijk, dat de door hen aangevoerde redenen slechts voorwendsels waren geweest, om plannen ten uitvoer te brengen, reeds lang van te voren beraamd, om de oude regeeringswijs des lands omver te werpen en voortaan in teugellooze vrijheid te leven. Zoovele onbetamelijkheden waren er gepleegd tot krenking van den godsdienst en van Zijner Majesteits waardigheid, dat hij besloten had niet langer met de Nederlanden te onderhandelen, zonder daartoe op nieuw gelast te zijn. Hij verzocht den Keizer, geen acht te slaan op de *woorden* der Staten, maar te letten op hunne *daden*. Hij ver-

(1) - 'Obéissance de leur Prince souverain, obly de laquelle est si dangereux, que tous Princes et Potentats, voire ceux qui présentement sont exempts de troubles, en devroient soigner le remède, afin que, à l'exemple de ceux-ci, les leurs ne prennent quelque jour envie de faire le semblable, étant la liberté qu'ils cherchent comme un mal contagieux, qui vast infectant au voisin, si en temps et promptement n'y est remédié.'

zekerde hem, dat niets krankzinniger kon zijn, dan de geruchten, dat Filips en zijn landvoogd in de Nederlanden met Frankrijk overlegden, hoe de provinciën van de oostenrijksche Kroon te vervreemden. Als hoofd van het stamhuis en Heer der Nederlanden kon Filips de dwaasheid niet begaan van zijn eigendom aan vreemden weg te geven, en evenmin zou Don Juan zich tot dergelijke praktijken laten gebruiken⁽¹⁾. De landvoogd verzocht derhalve den Keizer, soortgelijke sprookjes te beschouwen als verzinsels en uitstrooisels van misnoegden en verraders, aan wie aan zijn hof geen gebrek was, en te bedenken dat tot behoud der grootheid van zijn stamhuis niets noodzakelijker kon heeten dan met al de leden van dat Huis goede verstandhouding aan te kweeken. ‘Daarom’, schreef hij, met eene gemaakte openhartigheid, ‘hoewel ik voor mij er niet aan twijfel of de overkomst van den aartshertog Matthias herwaarts is met de beste bedoelingen geschied, zijn er echter velen van gevoelen, dat het beter ware geweest indien deze overkomst niet had plaats gehad. ‘Indien de aartshertog’, ging hij voort, met nauwelijks ontveinsden spot, ‘wenschen mocht zich met Zijner Majesteits aangelegenheden te belasten, zou het verkieslijk zijn, wanneer hij daartoe den gebruikelijken weg insloeg. Uwe Majesteit zou een loffelijke daad verrichten, indien zij hem van hier terugriep, overeenkomstig de belofte, die Uwe Majesteit mij daaromtrent gegeven heeft’. Ten slotte beklagde Don Juan zich, dat men hem voor het lichten van krijgsvolk in het duitsche Rijk moeilijkheden in den weg had gelegd, en daarentegen den opstandelingen op allerlei wijze tegemoet gekomen was. Hij drong er daarom op aan, dat in zulk een onnatuurlijken en onrechtmatigen stand van zaken voorzien werd⁽²⁾.

Heimelijk verheugde Don Juan er zich over, dat eindelijk het oogenblik der beslissing gekomen was. Zijne boeien waren thans verbroken. Hij gaf zijn toorn lucht bij het eerste onderhoud met den engelschen gezant Leyton, dien Koningin Elizabeth afgevaardigd had om zoo mogelijk de onvermijdelijke ergernis van den landvoogd over haar pas met de Staten gesloten verdrag te verzachten. Hij had met Engeland, zeide hij, noch met Frankrijk, noch met den Keizer iets te maken. Zijne Katho-

- (1) ‘Car estant icelle chef de ladite Maison et Seigneur des Pays Bas, seroit chose absurde de lui attribuer une imprudence si grande qui de donner le sien à autrui, et à moi, qu'en voudrois estre l'instrument.’
- (2) Deze brief, nog nooit in het licht gegeven, is in het Fransch gesteld door J.B. DE TASSIS, en door Don Juan ondertekend. De dagteekening luidt uit Luxemburg, 11 Januari 1578. De brief bevindt zich in het brusselsche Archief, in de verzameling, die ten opschrift voert: ‘Réconciliation des Provinces Wallones’, T.I. 44-54.

lieke Majesteit had hem nu gelast, deze oproerige provinciën te beoorlogen, en dat wilde hij doen met heel zijn hart. Wat den Keizer betrof, op hem zou hij de Turken loslaten om zijne trouweloosheid, en de burgers van Brussel zouden weldra zijne wraak ondervinden⁽¹⁾.

Dit waren blijkbaar geen ijdele bedreigingen: weder toch was de oorlog losgebroken in deze beklagenswaardige provinciën. Een klein, maar goed toegerust leger was onder Don Juan's banieren in Luxemburg verzameld. Pieter Ernst van Mansfeldt had beproefde manschappen uit Frankrijk gebracht, en prins Alexander van Parma was met uitgelezen en geharde, italiaansche en spaansche regimenten aangekomen⁽²⁾. Parma stond bij zijne aankomst ontzet over de vermagerde gestalte en ingevallen gelaatstreken van zijn ouden schoolkameraad. De zoon van Karel V, de held van Lepanto, scheen nu zelfs het indrukwekkend voorkomen te missen, waardoor hij zich placht te onderscheiden; kleine beleedigingen en aanhoudende tegenkanting hadden op zijn gelaat treurige sporen achtergelaten.

Den 25sten Januari vaardigde Don Juan eene afkondiging uit in drie talen - Fransch, Duitsch en Vlaamsch. Hij verklaarde in dat stuk, gekomen te zijn, niet om de Nederlanden onder het juk te brengen, maar om ze te beschermen. Tevens echter was het zijn voornemen, het gezag van Zijne Majesteit en den vertrapten roomschen godsdienst te herstellen. Hij riep thans alle burgers en krijgslieden in de Nederlanden op, om zich onder zijn standaard aan een te sluiten, met aanbieding van vergiffenis voor alle gepleegde vergripen en van bescherming tegen ketters en oproerlingen⁽³⁾. Deze oproeping was het natuurlijk gevolg der gewisselde uitdagingen; ook kon het niet missen of de heftige oorlogsverklaring zou spoedig door daden gevolgd worden. Het leger van Don Juan telde reeds meer dan twintigduizend weltoegeruste en geoefende oudgedienden⁽⁴⁾. Hij zelf was het doorluchtigste krijgshoofd in Europa, en omringd werd hij door onderbevelhebbers met schitterende namen. Aan Alexander van Parma, die zich in den slag van

(1) BOR, XI. 931. HOOFT, XIII. 546.

(2) BOR, XII. 932, 933. STRADA, IX. 460.

(3) De proclamatie bij BOR, XII. 932, 933. - Vergelijk CABRERA, XII. 966.

(4) BOR (XII. 932) en HOOFT (XIII. 546 en 547) geven op: 4000 Spanjaarden te voet, en 2000 spaansche en albanesche ruiters, 4000 Franschen, 5000 Duitschers, 6800 Walen en nog 500 ruiters, gezamenlijk 22300 man. Volgens STRADA bedroeg het leger omstreeks 20000 man (IX. 462). CABRERA beweert, dat het niet meer dan 10000 man telde, terwijl de vijandelijke macht het dubbele bedroeg (XII. 967c).

Lepanto luisterrijk onderscheidde, kende men reeds die uitstekende begaafdheden voor den oorlog toe, die hem eerlang tot den eersten krijgsman zijner eeuw zouden stempelen; terwijl Mansfeldt, Mondragon, Mendoza en andere officieren, die zich in de Nederlanden reeds zooveel roem verworven hadden, op het tooneel hunner vroegere wapenfeiten waren teruggekeerd.

Bij de Staten waren de krijgsgzaken deerlijk in de war. Men had eene macht verzameld, ten naaste bij even sterk als het koninklijke leger, maar de kommando's door verkeerde staatsinzichten aan den hoogen adel toevertrouwd. Reeds kwam de ijverzucht, door 's lands grooten tegen Oranje gekoesterd, op pijnlijke wijs aan den dag. In weerwil van de volksgunst, die zijne aanstelling tot stadhouder-generaal onvermijdelijk had gemaakt, viel het hem niet altijd gemakkelijk, zijn gezag over listige en wangunstige edelen te handhaven⁽¹⁾. Hij wenschte intusschen hunne genegenheid te winnen, al kon hij hun in zijn hart ook geen achting toedragen; hij zocht hunne eerezucht te believen, zoover dit met zijne waardigheid bestaanbaar was, en ging daarbij misschien verder, dan met het volksbelang overeen te brengen was. Nog steeds gezind om Lalaing te vertrouwen, van wiens vaderlandsliefde hij zich verzekerd hield, had hij zelfs het stadhouderschap-generaal willen afslaan, om dien edelman alle aanleiding hoegenaamd te benemen van te denken, 'dat hij hem of iemand anders van de Heeren bij het leger in eenig ding ter wereld wilde benadeelen'⁽²⁾. Deze grootmoedigheid was niet met gelijk vertrouwen vergolden geworden. Wij hebben reeds gezien, hoe Lalaing heimelijk de belangen van Anjou toegedaan was, sedert het oogenblik, dat hij en zijne echtgenooten zich door Margaretha van Navarre hadden laten winnen, en toch was de graaf opperbevelhebber van het voetvolk in het leger, thans door de Staten bijeengebracht. Robert van Melun, burggraaf van Gent, gebod de ruitery, ofschoon hij nog kort te voren door Don Juan met eene bijzondere zending aan de engelsche Koningin belast was geweest. Beide deze Heeren, benevens Valentijn de Pardieu de la Motte, bevelhebber der artillerie, waren eigendunkelijk niet in het leger tegenwoordig, onder voorwendsel van de bruiloft te vieren van den Heer van Bersele met de nicht en erfgename van den rampspoedigen markgraaf van Bergen⁽³⁾. Men had zich bijna kunnen verbeelden, den geest van dien

(1) STRADA, IX. 464, 467.

(2) Brief van den prins van Oranje, Archives de la Maison d'Orange, VI. 279.

(3) STRADA, IX. 463, 464, 465. HOOFT, XIII. 548.

ongelukkigen edelman bij het bruiloftsmaal zijner erfgename te zien verschijnen, om den verraders het gruwelijke bloedbad aan te kondigen, dat hun verraad eerlang zou te weeg brengen. Filips van Egmond, de oudste zoon van den beroemden graaf, bevond zich bij het leger, alsmede de Heer van Heze, die bij de inhechtenisneming van den Staatsraad de hoofdrol had gespeeld, en evenzoo de wufte Havrech. Van zulke aanvoerders stond weinig goeds te hopen. Werkelijk bleven de zaken der Staten in even verwarden toestand, als de eerlijke Jan van Nassau eenige weken te voren beschreven had. ‘Er waren zeer weinig echte vaderlanders,’ had hij gezegd, ‘maar een menigte priesters en geen gebrek aan onervaren knapen, van wie het sommigen om een naam, anderen om buit te doen was’⁽¹⁾.

De beide legers waren in de laatste dagen van Januari gemonsterd. De Paus had eene bul uitgevaardigd ten gunste van Don Juan, volkomen gelijkend op die, vroeger bij de Kruistochten tegen de Saraceenen gebezigd⁽²⁾. Hij werd daarbij gemachtigd om belasting te heffen van kerkelijke goederen, terwijl volle absolutie in het uur des doods voor alle misdaden, in het leven begaan, werd toegezegd aan degenen, die zich thans aan de Kruisbanier zouden aansluiten. Men ging ten minste open te werk. Men had de Zeeuwen met de halve maan tot leus, bij het woord gevat en het gansche nederlandsche volk als ongeloovigen vervloekt. De heirmacht van Don Juan werd gemonsterd te Marche in Luxemburg; die der Staten in eene vlakte op eenige mijlen afstands van Namen⁽³⁾. De legers kwamen elkander in getal ten naastenbij gelijk, daar zij elk omtrent twintigduizend man beliepen, een paar duizend ruiters aan weerszijden daaronder begrepen⁽⁴⁾. Het was oorspronkelijk de bedoeling der Staatschen geweest, om Don Juan in Namen aan te tasten; toen zij echter vernamen, dat hij voornemens was zelf op te rukken om slag te leveren, besloten zij naar Gemblours terug te trekken, dat negen mijlen van Namen verwijderd ligt.

Den laatsten Januari braken zij van St. Maarten vóór den dageraad op, en trokken naar Gemblours. Het opperbevel was toevertrouwd aan De Goignies, een oud krijgsman van Karel V,

(1) Brief aan landgraaf Wilhelm van Hessen. - Archives de la Maison d'Orange, VI. 227.

(2) Zie de bul tij BOR, XII. 935.

(3) BOR, XII. 932, sqq. HOOFT, XIII. 548.

(4) Alle bronnen komen in de schatting van de strijdmacht der Staten overeen. HOOFT, XIII. 547. CABRERA, XII. 969. STRADA, IX. 463, en vele anderen.

die ook bij St. Quintijn gevochten had. Het leger was in drie afdeelingen gesplitst: de voorhoede bestond uit de regimenten voetvolk van Heze en Montigny, op de flanken door lichte ruitery gedekt; de middeltocht, uit Walen en Duitschers samengesteld, benevens eenige vendels Franschen en dertien vendels Schotten en Engelschen onder kolonel Balfour, stond onder het bevel van twee uitstekende aanvoerders, Bossu en Champagny; de achterhoede eindelijk, op welke de grootste verantwoordelijkheid nederkwam, bevatte al de zwaargewapende ruiters en werd door Filips van Egmond en Lumey van der Marck aangevoerd. De markgraaf Havrech en de opperbevelhebber Goignies reden, bij het voortrukken des legers, af en aan, ieder door zijn staf begeleid.

De troepen van Don Juan braken van hun kant met het kriecken van den dag van Namen op, ten einde den terugtrekkenden vijand te zoeken. Aan de spits bevond zich bijna de geheele ruitery - karabiniers, lanseniers en zware dragonders. De middeltocht, in twee vierkanten geschaard, bestond hoofdzakelijk uit spaansch voetvolk, met eenige Duitschers. In de achterhoede kwamen de Walen, die insgelijks in vierkante orde optrokken en de goederen en krijgsbehoefden beschermden. Karel van Mansfeldt was met eenige benden achtergelaten, had post gevat aan de oevers van de Maas; Ottavio Gonzaga gebod de voorhoede, graaf Ernst Mansfeldt voerde de achterhoede aan, terwijl Don Juan zelf, door den prins van Parma vergezeld, aan het hoofd van den middeltocht reed. Boven zijn hoofd wapperde de banier met het kruisbeeld, waaronder de gedenkwaardige woorden gestikt waren: *In hoc signo vici Turcos, in hoc haereticos vincam*⁽¹⁾.

Kleine ruiterbenden waren onder Olivera en Acosta vooruitgezonden, om de wegen en bosschen schoon te vegen en alle hinderlagen, die de vijand mocht gelegd hebben, te verstoren. Van sommige achterblijvers, die men in handen kreeg, vernam men de plannen der Staatschen. De winterdag was nog niet ver gevorderd, toen men in de verte de achterhoede van het staatsche leger ontwaarde. Don Juan zonderde omtrent zeshonderd uitgelezen ruiters met duizend voetknechten af, en stelde die onder de bevelen van Gonzaga en den beroemden ouden Mondragon, met last, om de achterhoede van den vijand op de hielen te zitten en zooveel mogelijk te kwellen, tot dat de hoofdmacht onder Parma en Don Juan zou aangekomen zijn. Die bevelen werden in het eerst stipt gehoorzaamd. Toen de schermutseling echter heeter werd, bemerkte Gonzaga, dat een officier der ruitery, Perotti genaamd, zich met een handvol

(1) BOR, XII. 933, 934. HOOFT, XIII. 549. STRADA, IX. 465, 466.

volks reeds verder had gewaagd, dan raadzaam was. In allerijl liet hij den te vurigen aanvoerder terugroepen; maar deze weigerde kortaf het bevel, hem op een meer gebiedenden toon overgebracht dan hem aangenaam was, te gehoorzamen. ‘Boodschap Ottavio Gonzaga,’ zeide Perotti, ‘dat ik nog nooit den vijand den rug heb toegekeerd, en het thans niet voor de eerste maal denk te doen. Daarenboven, al wilde ik het ook, de terugtocht is onmogelijk.’ Het wijkende staatsche leger trok toen langs den rand eener kloof, met modder en water gevuld, even diep en nog gevaarlijker dan eene rivier. Te midden der schermutseling ging Alexander van Parma op verkenning uit. Hij zag, dat de vijandelijke troepen, uit vrees van in de kloof te storten, zich weifelend voortbewogen; het door elkander slaan der speren, de algemeene verwarring in hunne gelederen trok zijn aandacht, en snel wist hij van het oogenblik partij te trekken. Terwijl hij aan zijn oversten de gunstige gelegenheid wees, die zich aanbood om het vijandelijke leger onverhoeds van terzijde aan te tasten, verzamelde hij in allerijl de voorste vendels zijner ruitery, besteeg een versch, kloek paard, dat Camillo Monte voor hem in gereedheid hield, en gaf zijn plan te kennen, om dwars door de kloof heen te rijden en een aanval te doen, waar men dien het minst verwachtte. ‘Zeg aan Don Juan van Oostenrijk,’ riep hij een officier toe, dien hij aan den opperbevelhebber terugzond, ‘dat Alexander van Parma zich in den afgrond heeft gestort, om als overwinnaar weder boven te komen’⁽¹⁾.

De plotselinge inval werd bliksemsnel ten uitvoer gelegd. In hetzelfde oogenblik reeds worstelde de koene ruiter door het gevaarlijke moeras, in het volgende had het kloeke strijdros hem aan den overkant gebracht. Met gevelde lans hield hij eenige minuten stand⁽²⁾, tot zijne troepen zich mede een doortocht gebaand, den vasten grond bereikt en aan de paarden tijd gegeven hadden om adem te scheppen; toen deed hij zijne kleine ruitermacht zich, vast aan een gesloten, op den vijand storten. De geweldige, onvoorziene schok deed nog grooter uitwerking, dan de prins zich had voorgesteld. De vijandelijke ruiters stoven uiteen in hopelooze verwarring, terwijl Egmond hen te vergeefs trachtte te hereenigen om den aanvallers de spits te bieden. Ook Goignies beproefde, maar even vruchteloos, onder de met schrik geslagen gelederen de orde te herstellen. De inval van Parma, zoo plotseling en schitterend uitgevoerd, bleek beslissend. Te gelijk in de flank en achterwaarts aangetast, keerde de nederlandsche ruitery den vijand

(1) STRADA, I. 466, 467. HOOFT, XIII. 549.

(2) ‘Con gran valor, la lança en puño,’ etc. - CABRERA, XII. 968.

den rug toe en sloeg op de vlucht. Het midden gedeelte van der Staten leger werd nu door Parma hevig aangevallen; maar reeds was het in wanorde gebracht doof zijne eigene ruiters, die er in hunne verbijstering dwars door heen renden. Het gansche leger stoof uiteen⁽¹⁾, en zoo groot was de verslagenheid, dat de overwonnenen nauwelijks aan vluchten dachten. Aan tegenstand viel volstrekt niet te denken: geen schot werd er door de Staatschen gelost, geen slag toegebracht, en op zijn best werd één man in de spaansche gelederen gekwetst; terwijl binnen anderhalf uur de geheele macht hunner vijanden verdelgd was. Het is onmogelijk, nauwkeurig het getal der dooden op te geven. Sommige berichten spraken van tienduizend dooden of gevangenen, met geen enkel verlies aan de zijde der koninklijke troepen⁽²⁾. Dezer slachting was niet het werk van Don Juans leger, maar van zulk een klein deel er van, dat sommige geschiedschrijvers het getal der koninklijke troepen, die het eerst in gevecht kwamen, op zeshonderd, en de later daarbij gekomenen op even zooveel man gesteld hebben. Volgens deze berekening moet elk Spanjaard tien vijanden gedood hebben, en dat binnen anderhalf uur⁽³⁾. Andere geschiedschrijvers hebben zich wijselijk onthouden van een nauwkeurigen staat van de verliezen op te maken, en toegegeven dat een zeer klein aantal - tien of elf op zijn hoogst - in de spaansche gelederen gedood werd; terwijl het staatsche leger vernietigd was⁽⁴⁾. Zelden had een handvol ruiters schitterender

(1) VAN METEREN, VIII. 133; HARAEI Annal. III. 273, 274; TASSIS, IV. 293.

(2) 'Dei vincitori *non mori quasi soldatos alcuno*,' zegt BENTIVOGLIO (Guerra di Fiandra, X. 206); 'pochi restaron feriti.' - Hij is echter zoo bescheiden van slechts drieduizend dooden aan de zijde der Staten op te geven, benevens een aanzienlijk getal gevangenen.

(3) STRADA, IX. 468.

(4) Volgens TASSIS (IV. 294) werden er zeventuizend van het staatsche leger gedood of gevangen genomen (de gevangenen werden naderhand verdrongen), terwijl slechts tien man der koninklijke troepen gedood of gekwetst zouden zijn geworden. Volgens HARAEUS (III. 274) werden achtduizend van de Staatschen door *tweeduizend* koninklijke soldaten gedood; dus vier man voor elk soldaat van het koninklijk leger. Hij meldt niet, dat van het laatste een enkel man gedood of gekwetst werd. Volgens CABRERA (XII. 968) werden meer dan zeventuizend van het nederlandsche leger gedood of gevangen genomen, terwijl er van de spaansche troepen slechts twee gedood en vijf gekwetst werden. Het aantal nederlandsche gevangenen wordt nergens op meer dan zeshonderd gesteld, die *allen* naderhand verdrongen of opgehangen werden. Volgens BOR werden dertig vendels gedood, en zeshonderd man krijgsgevangen gemaakt, aan de zijde der Staten, terwijl Don Juan slechts tien of twaalf man verloor. HOOFT neemt de ongerijmde opgave van STRADA over, en herhaalt dat 'twaalfhonderd Spanjaarden zes, acht, ja zelfs tienduizend van de staatsche troepen afmaakten, binnen anderhalf uur tijds, met een verlies van slechts tien man op eigen zijde (XIII. 550). VAN METEREN alleen houdt hardnekkig staande, dat *de overwinning met dat al niet veel te beduiden had*, en dat er van de staatsche zijde niet velen het leven bij verloren. - 'Het getal der verslagenen was niet seer groot.' (VIII. 133). Als tijdgenoot en als iemand, die zoo nabij de schouwplaats van den slag woonde, legt hij zekerlijk met zulk een stout beweren zijne vaderlandsliefde aan den dag; maar wij hebben reeds meermalen gelegenheid gehad, de hardnekkige eenzijdigheid van dien uitstekenden kroniekschrijver op dergelijke punten op te merken.

wapenfeit verricht. Aan den uitstekenden Alexander van Parma, die, gebruik makende van eene toevallige omstandigheid, zulk eene overwinning wist te behalen, kwam de roem van den dag toe; want zijn vlugge blik ontdekte de oogenblikkelijke zwakheid des vijands en hij wist er duchtig zijn voordeel mede te doen, met eene snelberadenheid, die alleen het genie eigen is. Een geheel leger was overhoop geworpen; al wat den vijand toebehoorde viel in handen der Spanjaarden. Vierendertig vaandels, een menigte veldstukken, veel voertuigen en krijgsbehoeften, omstreeks zeven of achtduizend lijken en zeshonderd levende gevangenen, ziedaar de buit van dien winterdag. Van de gevangenen werden er eenigen van de brug te Namen afgeworpen en in de Maas als honden verdronken, terwijl de overigen opgehangen werden⁽¹⁾. Niemand hunner werd in het leven gespaard: Don Juan's goedertierenheid bleek niet grooter dan die zijner bloeddorstige voorgangers.

En zoo was er een nieuw bewijs gegeven - indien men nog bewijzen noodig had - van spaansche dapperheid. Het is den Nederlanderen te vergeven, indien zij zich hun vijanden voorstellen als met bovennatuurlijke kracht begaafd en bijkans onkwetsbaar. Hoe toch liet zich anders die ongehoorde voorspoed verklaren? Hoe konden anders duizenden vallen voor het spaansche staal, terwijl te naauwer nood een enkel spaansch lijk van weerstand getuigde? Bij Jemmingen had Alva zeven man verloren en er zeventuizend, man gedood; bij de antwerpsche Furie waren, op zijn hoogst, tweehonderd Spanjaarden gevallen, terwijl achtduizend burgers en staatsche soldaten waren

- (1) BOR, XII. 934. HOOFT, XIII. 555. - Laatstgenoemde meldt, dat te Namen zeshonderd gevangenen opgehangen werden. CABRERA integendeel beweert, dat Don Juan de gevangen Schotten in vrijheid stelde: 'à seiscientos Escoseses presos diò libertad Don Juan, mostrando su clemencia.' Deze geheel uit de lucht gegrepen bewering wordt door de uitdrukkelijke opgaaf van TASSIS wederlegd, die op de plaats zelve tegenwoordig en een der voornaamste vertrouwde raadslieden van Don Juan was, *dat namelijk van de gevangenen het grootste deel Schotten waren*, die van de brug te Namen in de rivier geworpen werden. 'Ac capti, quorum magna pars, qui Schoti erant, ex ponte Namuriensi in fluvium postea praecipitati.' (IV. 294). - Vergelijk HARAEI Annal. III. 274, waar men bericht vindt, dat al de gevangenen opgehangen werden: 'extemplo suspendio necantur.'

afgemaakt, en nu waren er bij Gemblours zes, zeven, acht of tien - de Hemel weet hoeveel - duizend verdelgd, en nauwelijks één enkele Spanjaard verslagen! Ongetwijfeld was de voornaamste reden van deze uitkomst het gehalte der spaansche soldaten. Zij waren de koenste, de best geoefende, de bedrevenste soldaten. Hunne stoutmoedigheid, vlugheid en wreedheid maakten hen bijna onoverwinnelijk. Bij dit gevecht bestond ten minste de helft van Don Juan's leger uit spaansche of spaansch-italiaansche oudgedienden. Bovendien werden zij door de vermaardste legerhoofden dier eeuw aangevoerd - door Don Juan zelven en Alexander van Parma, ondersteund door zulke in den krijg vergrijsde en geharde oversten als Mondragon, den held van den gedenkwaardigen zeeuwschen tocht; Mendoza, den begaafden bevelhebber der ruitery, onderhandelaar en geschiedschrijver; Mansfeldt, over wien Don Juan zelf aan den Koning geschreven had, dat Zijne Majesteit geen tweeden bevelhebber in al de Nederlanden bezat, die met hem gelijk te stellen was⁽¹⁾. Met zulke bevelhebbers, om van Gonzaga, Camillo Monte, Mucio Pagano niet te spreken, aan het hoofd van zulke troepen als dien dag onder de Kruisbanier streden, liet zich deze laatste en vreeselijkste overwinning der Inquisitie begrijpen. Daarentegen waren Boussu en Champagny, ofschoon zij zich bij het staatsche leger bevonden, de zaak waarvoor zij strijden moesten, niet van harte toegedaan. Beiden waren lang den Koning getrouw geweest en hadden vele lauweren in den krijg tegen de opstandelingen geoogst, terwijl Champagny nog altijd een vurig aanhanger was der roomsche Kerk en in pijnlijken tweestrijd weifelde tusschen zijn haat tegen de ketterij en zijn wrok tegen Spanje. Egmond en Heze waren ongeoeffende, onervaren knapen, bij wie geen genie het gebrek aan ondervinding vergoedde. De opperbevelhebber De Goignies was een oudgediend krijgsman, maar die nooit veel roem verworven had, en de bevelhebbers over de ruitery, het voetvolk en het geschut hielden bruiloft in Brussel. De mare van dit nieuwe bloedbad, aangericht tot schande van het volk, voor hetwelk Bergen en Montigny hun leven hadden opgeofferd, was de huwelijkszegen voor Bergen's erfgename; want aan de voornaamste bruiloftsgasten werd het onheil te recht verweten. De soldaten in der Staten leger waren grootendeels huurlingen, vooral door de hoop op buit aangedreven; de bevelhebbers waren afwezig, terwijl de officieren, die zich bij de troepen bevonden, noch van harte hun vaandel waren toegedaan, noch genoegzame ondervinding bezaten om het te doen eerbiedigen.

(1) 'Y que no tiene aqui otro hombre de su estado.' - Brief van Don Juan aan Filips, Discours sommier, p. 37, aanhangsel.

Vijfde hoofdstuk

Don Juan en de prins van Oranje

Steden door Don Juan ingenomen. - Verbittering tegen de partij van den adel ten gevolge van de jongste nederlaag. - Aanslagen op Amsterdam. - 'Satisfactie' van Amsterdam en hare gevolgen. - De Selles met koninklijke brieven uit Spanje gezonden. - Voorwaarden door Filips aangeboden. - Afkondiging van Don Juan. - Briefwisseling tusschen De Selles en de Staten-Generaal en tusschen den Koning en den landvoogd. - Nieuwe troepen door de Staten op de been gebracht. - St. Aldegonde op den Rijksdag. - Omwenteling in Amsterdam. - De Brief van den prins over de Doopsgezinden van Middelburg. - De twee legers blijven werkeloos. - De la Noue - Gevecht bij Rijmemant. - Johan Casimir. - Verkeerde staatkunde van Koningin Elizabeth. - Alençon in de Nederlanden. - Karakterschets van den hertog. - Oranje's standpunt tegenover hem. - Openlijke en onderstelde staatkunde van het fransche Hof. - Ergernis van Elizabeth. - Voorwaarden tusschen Alençon en de Staten. - Hernieuwde onderhandelingen met Don Juan. - Harde voorwaarden hem aangeboden. - Ontmoeting der engelsche gezanten met den landvoogd. - Moedeloosheid van Don Juan. - Oranje's pogingen om een godsdienstvrede tot stand te brengen. - Hij staat alleen. - De partij der misnoegden. - Graaf Jan stadhouder van Gelderland. - Ontwerp van een godsdienstvrede. - Afkondiging door Oranje te Antwerpen uitgevaardigd. - Verzoekschrift ten gunste der roomsche Kerk, door Champagny en andere katholieke edelen bij de Staten-Generaal ingediend. - Opschudding in Brussel. - Champagny en anderen in hechtenis genomen. - Slapheid en gebrek van de beide legers. - Ziekte en neerslachtigheid van Don Juan. - Zijne brieven aan Doria, aan Mendoza en aan den Koning. - Dood van Don Juan. - Vermoeden van vergiftiging. - Zijne prachtige begrafenis. - Zijn lijk naar Spanje vervoerd.

Nadat Don Juan zijn eigen krijgsroem en de onbetwistbare meerderheid der spaansche wapenen aldus gehandhaafd had, vervolgde hij zijne overwinning door vele plaatsen van den tweeden rang aan zich te onderwerpen. Leuven, Tienen, Aerschot, Bouvignes, Sichem, Nevele, Roeux, Soniën, Binch, Beaumont, Valcourt, Maubeuge en Chimay, gaven zich of aan den overwinnaar over, of werden na een kort beleg ingenomen. De beklagenswaardige inwoners van die steden, die wederstand beproefd hadden, moesten de gewone wreedheden ondervinden. De bevelhebber van Sichem werd in het venster zijner eigene woning opgehangen, verscheidene aanzienlijke burgers en aanvoerders ondergingen een gelijk lot, terwijl de bezetting over de kling gejaagd en de lijken in de rivier geworpen werden. De eenige misdaad, waaraan die ongelukkigen zich hadden schuldig gemaakt, was, dat zij eene zwakke poging hadden beproefd tot verdediging der haardsteden, wier bescherming hun was toevertrouwd⁽¹⁾.

In Brussel daarentegen wekten deze gebeurtenissen minder verslagenheid, dan wel woede tegen de partij van den adel, daar de nederlaag bij Gemblours terecht aan de kuiperijen en onbekwaamheid der katholieke grooten geweten werd. Met moeite slaagde Oranje er in, door des avonds van huis tot huis, van straat tot straat rond te gaan, om de verontwaardiging van het volk te doen bedaren en te verhinderen dat men naar de woningen der voornaamste edelen stormde ten einde kort recht op de verraders uit te oefenen. Allen hielden het oog gevestigd op den prins, als hun eenigen redder, terwijl men Matthias geen woord, geen gedachte waardig keurde. Geen enkele stem verhief zich in de vergadering om de bedekte handelingen der katholieke partij te rechtvaardigen, of om zich te verzetten tegen de maatregelen, door den prins te beramen⁽²⁾. De verschrikkelijke slag deed de behoefte aan eendracht gevoelen. Alle partijen waren het eens dat alles moest worden gedaan om de hoofdstad in staat van tegenweer te stellen, en terstond nieuwe troepen op de been te brengen, die het vernielde leger konden vervangen. De overwinning woog niet op tegen het voordeel, dat de Staten uit hun nederlaag wisten te trekken. Ook waren al de steden, aan Don Juan in handen gevallen, volstrekt niet te vergelijken

(1) BOR, XII. 934, sqq. HOOFT, XIII. 551. VAN METEREN, VIII. 133. STRADA, IX. 473. - 'Alexander *omissâ intempestivâ benignitate*,' zegt de verklaarde lofredenaar van het farnesische stamhuis, 'ex ipsâ arce decem palam suspendi, reliquos (centum circiter ac septuaginta) noctu jugulatos in subjectum amnem projici jubet.'

(2) REIDANI Ann. II. 221. - 'Ne quidem habuisse rationem Archiducis Matthiac, sed Orangius eum [populum] subtraxit periculo.' LANGUET, Epist. Secr. I., II. p. 347. BOR, XII. 935. LANGUET ad Sydn. p. 314, 317, 329.

met de stad Amsterdam, wier overgang juist thans ter goeder ure, aan de nationale partij rijke vergoeding bood voor den rampspoed van Gemblours.

Sedert het sluiten der gentsche Pacificatie was het de ernstigste wensch van den prins en van Holland en Zeeland geweest, om weder in het bezit te komen van het machtige Amsterdam. Die wensch werd natuurlijk gedeeld door alle echte vaderlanders in de Staten-Generaal. Het was echter uiterst moeilijk geweest, zich omtrent de voorwaarden der 'Satisfactie' te verstaan. Bij herhaling leden pogingen tot minnelijke schikking schipbreuk op de stijfhoofdigheid van het stedelijk bestuur, dat van geen onderwerping aan Oranje's gezag hooren wilde, tenzij onder voorwaarden, die het (zoo als St. Aldegonde zich uitdrukte) in staat zou stellen, om over den stadhouder den baas te spelen⁽¹⁾. De invloed der vele monniken, die hun zetel in de stad hadden opgeslagen, en van de leden van den Raad, die allen ijverig katholiek waren, vrijdelde tot dusver de krachtigste pogingen tot verandering, beproefd door de onroomschen, waaruit het gros der bevolking bestond. Men kon Amsterdam echter onmogelijk in zulk een vijandelijke houding tegenover de andere hollandsche steden laten blijven. Den prins, die beloofd had geen dwang te bezigen, en die zijn woord eerlijk gestand deed, was het slechts met de uiterste moeite gelukt, de drift der Hollanders en Zeeuwen in te toomen, die de hoofdstad, hetzij goedschiks, hetzij met geweld, onder het gezag van den stadhouder terug wilden brengen. Oranje had zich bij verschillende gelegenheden, en in het bijzonder den 21sten October des vorigen jaars, verplicht gezien om aan de Staten van Holland en Zeeland alle vijandelijkheden tegen Amsterdam nadrukkelijk te verbieden⁽²⁾. Men had zijne bevelen met weerzin en slechts ten halve opgevolgd. De Staten zagen af van hun plan om de stad door hongersnood tot onderwerping te brengen, doch zij bleven de heimelijke pogingen aanmoedigen, door bijzondere personen dagelijks in het werk gesteld om de stad bij overrompeling weder aan het overige Holland te hechten.

In het laatst van November had kolonel Helling, in verstandhouding met den stadhouder Sonoy, beproefd om de stad bij verrassing in te nemen⁽³⁾. De macht, door den roekeloozen ontwerper bijeengebracht, was ontoereikend en zijne plannen verrieden gebrek aan plaatselijke kennis. Hij zelf sneuvelde op straat, reeds bij den aanvang van het gevecht, waarop, om de keurige taal van een tijdgenoot te bezigen, 'zijn soldaten

(1) Archives et Correspondance, VI. 117.

(2) BOR, XI. 807, 898.

(3) Ibid. 906-908.

het hart in de schoenen zonk', en deze de stad met veel meer haast ontruimden, dan zij die waren binnenge trokken⁽¹⁾. De prins ergerde zich over dit geweld, dat de bereiking van het gewenschte doel eer vertraagde, dan bevorderde. Nochtans was deze afscheiding tusschen de hoofdstad en de provincie zeer bedenkelijk; de regeering en de geestelijkheid van Amsterdam smeedden voortdurend plannen tegen de patriotten, en men wist hoe Don Juan meer dan één aanslag had beraamd, om de provinciën Holland en Zeeland op het kwetsbaarste en gevoeligste punt te treffen. De aanneming van de 'Satisfactie' door Utrecht⁽²⁾ in den herfst van 1577, had echter den weg gebaand om ook Amsterdam te winnen, en op den 8sten Februari 1578 gelukte het eindelijk aan afgevaardigden van Utrecht, om de regeering der stad tot eene schikking over te halen⁽³⁾. De grondslag van het verdrag was, als gewoonlijk, de erkenning in naam, van den voorrang van den katholieken godsdienst, benevens toelating van den eeredienst der Hervormden. Even als in Haarlem, Utrecht en andere plaatsen zou het noodzakelijk gevolg er van zijn, dat de nieuwe eeredienst volkomen met den oude werd gelijk gesteld. Men kwam overeen, dat geen godsdienstige bijeenkomsten op daartoe voor de onroomschen buiten de stadsmuren aan te wijzen plaatsen gestoord mochten worden. Hun werd evenwel vergund, om hunne dooden binnen de stad te begraven, en zonderling is het, hoeveel gewicht in die dagen gehecht werd aan een gebruik, waarmede het gezond verstand thans gebroken heeft. 'Onze dooden binnen onze eigene steden te begraven, is een recht, dat men zelfs een hond noode zou ontzeggen', zeide de prins van Oranje⁽⁴⁾; en dien ten gevolge zorgde men, dat dit recht door de nieuwe Satisfactie van Amsterdam gewaarborgd werd. De begrafenis zou echter eenvoudig zijn, en niet meer dan vierentwintig personen mochten het lijk begeleiden⁽⁵⁾. Het verdrag werd in Holland en Zeeland blij toegejuicht, terwijl 's Hemels zegen werd afgesmeekt over de 'vredestichters', die men 'zalig' prees, als zij te Amsterdam over straat gingen⁽⁶⁾. Zeker woog de zegepraal, aldus door de volkspartij behaald, op, tegen de overwinning van den landvoogd bij Gemblours.

(1) HOOFT, XII. 537, 538.

(2) BOR, XI. 893-896.

(3) De vier-en-twintig artikelen der 'Satisfactie' zijn volledig te vinden bij BOR, XII. 924-926.

(4) BOR, XII. 810.

(5) Satisfactie, Artik. 1; ook bij HOOFT, XIII. 554-558.

(6) BOR, XII. 926.

Intusschen was de Heer De Selles, broeder van den overleden Noircarmes, uit Spanje aangekomen. Hij was inzonderheid belast met het overbrengen van een brief van den Koning aan de Staten-Generaal in antwoord op hunne mededeelingen van den 24sten Augustus en 8sten September des vorigen jaars. De toon der koninklijke missive⁽¹⁾ was zeer vriendelijk; maar de wezenlijke inhoud rechtvaardigde juist de staatkunde van Oranje volkomen. Klaar bleek het, dat deze er wel aan had gedaan met zich niet te laten bewegen door de vleierende taal van Filips' vorige brieven, of door de schijnbare openhartigheid van Don Juan. Ongetwijfeld was het den landvoogd met zijn verlangen naar vrede ernst geweest; maar de prins wist zeer goed, dat Don Juan dien zegen niet zou kunnen schenken.

Oranje was bereid om de wapenen neder te leggen, indien hij waarborgen voor den hervormden eeredienst verkrijgen kon. Hij wenschte volstrekt niet den ouden godsdienst uit te roeien, maar hij wilde ook den nieuwe tegen uitroeing beveiligen. Dit nu, daarvan was hij overtuigd, zou men nooit willen toestaan, en daarom had hij geweigerd aan Don Juan gehoor te geven. De brief, thans door De Selles medegebracht, bevestigde volkomen zijne onderstellingen. De Koning schreef geen woord over de aanstelling van een nieuwen landvoogd, maar drong kortweg op de noodzakelijkheid aan om de twee hoofdpunten - zijn koninklijk oppergezag en den katholieken godsdienst - te handhaven *op den voet, door zijn vader, Keizer Karel V, ingesteld*⁽²⁾.

Dit was de wezenlijke inhoud van den brief: het onbeperkt gezag van het Koningschap en het Pausdom, als ten tijde van Karel V. Deze woorden werden, als een tooverformulier, in het korte schrijven aan de Staten tweemaal herhaald. Tot vijf keeren kwamen zij in het berichtschrift voor, door Zijne Majesteit aan De Selles medegegeven⁽³⁾: brief en berichtschrift behelsden inderdaad niets anders. De prins en de Staten-Generaal wezen dergelijke vredesopeningen van de hand; zij wilden zich liever aangorden tot den strijd.

Opdat er geen misverstand mocht plaats grijpen, vaardigde Don Juan onmiddellijk na de ontvangst van den brief eene afkondiging uit, om het bevel des Konings ten uitvoer te leggen. Hij sprak er van, als van eene erkende zaak, dat de Staten-Generaal van overlang bezworen hadden de twee punten van het oppergezag des Konings en der katholieke kerk te hand-

(1) Zie den brief bij BOR, XII. 938. HOOFT, XIII. 558.

(2) Brief des Konings, van den 18den December 1577, bij BOR, XII. 938.

(3) De instructiën insgelijks bij BOR, XII. 939.

haven, zoo als dat onder Keizer Karel had plaats gehad⁽¹⁾. De Staten vaardigden terstond een antwoord uit, waarin zij met verontwaardiging staande hielden, dat zij gezworen hadden de gentsche Pacificatie te handhaven, en Don Juan's bewering als een schandelijke leugen brandmerkten. Het was spotten met het gezond verstand, zeiden zij, met het gentsch verdrag de plakaten en de Inquisitie te willen wettigen, daar de Pacificatie juist ten doel had gehad, deze geesels des lands te vernietigen.

Vervolgens werd uit naam van den aartshertog Matthias en van de Staten een brief gezonden aan Zijne Majesteit, waarin Don Juan's terugroeping en het onderhouden van de gentsche Pacificatie geëischt werd. De Selles zond hierop aan de Staten een korten brief, waarin hij het daarnevens gaande antwoord van Don Juan, dat, zoo als hij erkende, in vrij harde bewoordingen was vervat, poogde te verontschuldigen. In dit antwoord werden de Staten werkelijk heftig genoeg aangemaand, om 's Konings bevelen omtrent de plakaten van Karel V, volgens de vroeger door hen aangenomen verbintenis, te gehoorzamen; terwijl de landvoogd tevens zijn misnoegen te kennen gaf, dat zij het gewaagd hadden de hulp van vreemde Vorsten in te roepen⁽²⁾. Op den 18den Februari sloeg De Selles voor, dat de prins van Oranje zich ter beschikking zou stellen van Don Juan, terwijl de prins van Parma, alleen en ongewapend voor de vergadering zou verschijnen, om over de zaken te raadplegen. In antwoord op dat ongerijmde voorstel betuigden de Staten-Generaal hun leedwezen, dat de zoon van hertogin Margaretha aldus de partij van den vijand der Nederlanders gekozen had. Zij beklagden zich over de bul, waarmede de Paus de Christenheid tegen hen te wapen geroepen had, als waren zij Saraceenen geweest. Zij wezen er nogmaals op, dat de gentsche Pacificatie een regeeringsstelsel had ingevoerd, rechtstreeks gekeerd tegen dat, hetwelk onder Karel V had bestaan, en verklaarden zich op nieuw vast besloten om zich nooit aan spaansche legers, beulen, plakaten of Inquisitie te onderwerpen, noch de regeeringsbeginsels van den Keizer en van Alva te aanvaarden⁽³⁾. Op deze briefwisseling volgde een regen van schotschriften, waarvan sommigen uitnemend geschikt waren om de gemoederen op te winden. Middelerwijl ging men met de aanstalten tot vijandelijkheden voort. De prins van Oranje had door zijne agenten in Engeland gezorgd voor onderstand en voor troepen, die naar de Nederlanden zouden

(1) De proclamatie of open brieven, bij BOR, XII. 940.

(2) BOR, XII. 940, 941,

(3) Brief der Staten-Generaal van den 28sten Februari 1578, bij BOR, XII. 942, sqq.

gevoerd worden door hertog Casimir van de Palts. Hij zond alom in de nederlandsche gewesten gemachtigden rond om de belastingen te innen, tot het opbrengen waarvan men zich verbonden had, en om bovendien een buitengewonen onderstand van viermaal honderdduizend gulden 's maands te verkrijgen. Hij wist van de stad Antwerpen honderd en twintigduizend gulden te leenen. Vele nieuwe belastingen werden door zijn beleid ingevoerd, zoowel op inkomsten als op verbruik. Op zijn raad evenwel, en met goedvinden der Staten-Generaal, deelden Holland en Zeeland niet in de lasten der overige provinciën; maar vrijwillig brachten zij meer op dan de som, waarvoor zij waren aangeslagen geworden. Leyton, die gereed stond om, zonder bij Don Juan geslaagd te zijn, naar Engeland terug te keeren, werd door de Staten-Generaal verzocht, aan zijne Koningin getrouw verslag te doen van de in den laatsten tijd gevoerde briefwisseling en inzonderheid van het heftige schrijven van den landvoogd. Ook moest hij er bij de Koningin op aanhouden, dat zij hare beloften van onderstand spoedig zou vervullen⁽¹⁾.

Haastig bracht men nu troepen bijeen, en wederom werden, met welgemeende, doch minder juiste inzichten, de voornaamste krijgsposten aan den hoogen adel toevertrouwd, zoo als aan Aerschot; Champagny, Boussu, Egmond, Lalaing, den burggraaf van Gent, den baron de Ville en anderen, waarvan de meesten de zaak in den nood zouden verlaten. Ook Don Juan zette zijne oorlogstoebereidselen op groote schaal voort. De Koning had hem kort geleden een miljoen negenhonderdduizend daalders toegezonden en beloofd hem er nog tweemaal honderdduizend 's maands te zullen zenden. Met deze gelden kon, naar het oordeel van Zijne Majesteit, een leger van dertigduizend man voetvolk, zestienduizend ruiters en dertig stukken geschut op den been gebracht en onderhouden worden. Indien het noodig blijken mocht, dat er nog meer gelden werden overgemaakt, dan, beloofde de Koning, zou het er niet aan haperen⁽²⁾.

Ziedaar het gevolg van de ernstige vertoogen van Don Juan aan den Koning. De herhaalde aanbeveling 'om warm en koud te gelijk te blazen'⁽³⁾, moede, had hij er op aangedrongen, dat Zijne Majesteit één van beide kiezen en hem de middelen verschaffen zou om de gedane keus door te zetten. Wat hemzelfen betrof, de forschte maatregelen zouden het best

(1) BOR, XII. 948, 949.

(2) Brief van Filips, bij CABRERA, XII. 978.

(3) Carta del Señor D. Juan al Rey, mano propria, MS. van de Bibliotheek van Bourgogne, No. XVII. 385.

naar zijn zin zijn en in de gegeven omstandigheden het zekerst doel treffen. Vuur en zwaard alleen konden het koninklijk gezag redden; want de Nederlanden hadden ‘zich met lijf en ziel overgegeven aan den grootsten ketter en dwingeland, dien ooit eenig Vorst tot onderdaan had’. Alleen door de verzekering, dat de Nederlanden werkelijk aan Oranje toebehoorden, kon Don Juan zijn broeder wakker schudden. ‘De prins is er meester van, en niemand anders’⁽¹⁾, schreef hij spijtig. Toen had de Koning de Billy, Don Juan's zaakgelastigde, teruggezonden, met bepaalden last om den opstand met kracht te dempen, en met de vertrouwelijke mededeeling, dat men voortaan meer geregeld op geldelijken onderstand rekenen mocht, daar de indische vloten in Juli verwacht werden. Ook gaf Filips zijn broeder den raad om met een deel van het geld de stadhouders en de voornaamste personen, die de steden en andere sterkten, den Staten toebehoorende, in bedwang hielden, om te koopen⁽²⁾.

Don Juan vaardigde een heftige proclamatie uit, in Madrid opgemaakt, waarbij den Staten-Generaal en den Staten der afzonderlijke provinciën gelast werd, oogenblikkelijk uiteen te gaan en hun verboden werd wederom te vergaderen, tenzij met bijzondere vergunning. Daarenboven werden alle benoemingen, zoowel in het burgerlijk bestuur als in het krijgswezen op gezag der Staten geschied, vernietigd en een algemeen verbod uitgevaardigd om aan de aldus benoemden te gehoorzamen of eenige door hen uitgeschreven belasting op te brengen⁽³⁾. Zulke afkondigingen echter hadden thans weinig meer te beteekenen; want de Staten wisten wat hun te doen stond en waren druk bezig met zich zoo binnen als buiten 's lands voor den strijd toe te rusten. St. Aldegonde werd afgevaardigd naar den Rijksdag te Worms, waar hij eene redevoering hield, zeer geroemd om den vorm, maar die niet veel uitwerkte. In Duitschland was de stroom geweldig tegen de zaak der Nederlanden, daar zelfs de aanhangers van de augsburgsche geloofsbelijdenis den hollandschen Calvinisten nauwelijks meer deelneming betoonden, dan de spaansche Papisten voor hen over hadden⁽⁴⁾.

De Rijksdag werd ook door afgevaardigden van Don Juan bijgewoond, die St. Aldegonde om een afschrift zijner redevoering verzochten, hetgeen hij weigerde. Tijdens zijn verblijf in Duitschland ontving hij van Johan Casimir bericht, dat men

(1) ‘Solamente del Principe de Oranxes, que suyas son y no de otro,’ etc. - Ibid.

(2) CABRERA, XII. 978.

(3) De proclamatie bij BOR, XII. 946, 947. - Vergelijk CABRERA, XII. 978, 979, HOOFT, XII. 560.

(4) BOR, XII. 953-960.

den hertog Karel van Zweden had verzocht, eenige oorlogschepen te leveren voor een aanslag, dien men op Amsterdam voor had⁽¹⁾. De hertog zelf had den keurvorst van de Palts van dien aanslag kennis gegeven. St. Aldegonde zond dit bericht terstond aan zijne vrienden in Nederland over en waarschuwde hen voor de heimelijke aanslagen der katholieken in Amsterdam, waar, hoewel de hervorming sedert het sluiten der Satisfactie snelle vorderingen had gemaakt, de overheid nog steeds katholiek gebleven was.

Willem Bardes, zoon van een voormaligen hoofdschout, een warm aanhanger van Oranje en van de nieuwe leer, had reeds het besluit genomen om de overheid van het kussen te lichten en de monniken uit de stad te zetten. Het door St. Aldegonde overgezonden bericht versterkte hem in zijn voornemen. Er was tusschen de roomschgezinde regeeringsleden en die welke der Hervorming waren toegedaan veel getwist geworden over de inrichting der schutterij. De Calvinisten konden noch zich zelve, noch Holland veilig achten, zoolang hun geen volledig aandeel werd gegund in het bestuur der schutterij. Bovendien waren zij misnoegd over de begraafplaatsen, die men voor hunne dooden aangewezen had. Deze oorzaken van tweedracht hadden onder de ingezetenen algemeene verbittering levendig gehouden en werden thans door Bardes voor zijn plan gebruikt. Hij wist, dat de stad rijp was om het bestuur omver te werpen en had met den stadhouder Sonoy afgesproken, hem eenige goede soldaten te bezorgen, die verborgen zouden worden in de huizen van deelgenooten in den aanslag; vele burgers ook stonden gereed om op zijn wenk onder de wapenen te komen⁽²⁾.

Den 24sten Mei schreef Bardes aan Sonoy een brief, waarin hij hem verzocht, zich gereed te houden en hem terstond 'een stootvrij rondas en ijzeren helmhoed' te zenden, daar hij voornemens was, stand te houden totdat de zaak op beteren voet gebracht zou zijn. Sonoy antwoordde met een woord van aanmoediging en stuurde de verlangde wapenen. Den 28sten Mei begaf Bardes zich met vier anderen naar het Stadhuis, om bij den Raad de bezwaren in te brengen, reeds zoo dikwerf over en weder besproken. Omstreeks den middag verliet een der zijnen de Raadzaal en trad op het uitstek, dat op den Dam uitzag. Daar bleef hij een oogenblik staan, lichtte den hoed en zette dien toen weder op. Dit was het afgesproken teeken. Terstond zag men een matroos dwars over den Dam loopen en met beide handen eene groote vlag zwaaien. 'Al wie den prins van Oranje lief heeft, hebbe het hart mij te volgen!' riep hij

(1) BOR, XII. 952. HOOFT, XIII. 565.

(2) Ibid. XII. 953. HOOFT, XIII. 569. WAGENAAR, Vad. Hist., VII. 205.

uit. In een oogenblik was de Dam in opschudding; soldaten en gewapende burgers sprongen te voorschijn. Bardes voerde eene sterke bende naar de Raadzaal en nam de verbaasde leden van den Raad gevangen. Intusschen hadden zijne medestanders de stad schoongeveegd en de monniken in verzekering genomen. Monniken en wethouders werden daarop plechtstatig naar de kade geleid, waar een vaartuig gereed lag om hen op te nemen. ‘Naar de galg er mee! naar de galg!’ schreeuwde het gepeupel, toen zij voorbij gingen; ‘naar de galg, waaraan zij vroeger zoo menigen braven kerel geholpen hebben!!!’ Hoewel door hunne geleiders met achting bejegend, verkeerden de gevangenen toch in vrees; want zij hoorden in de verwenschingen van het gemeen de voorspelling van het lot, dat hen wachtte. Bij het scheepgaan, dachten zij, zou men hen verdrinken, in plaats van hen op te hangen. De oude Hendrik Dirksz., oud-burgemeester, weigerde jammerend een paar schoone hemden aan te nemen, die zijne vrouw hem met de dienstmaagd nagezonden had. ‘Breng ze weder naar huis’, zeide de verslagen burgemeester, ‘ik zal van mijn leven geen schoon hemd meer noodig hebben’⁽¹⁾. Hij twijfelde er niet aan, of zij, die hem gevangen genomen hadden, zouden het vaartuig doen zinken, zoodra het een eind van den oever verwijderd was, en de gevangenen dan aan hun lot over laten. Zulk een uiteinde was hun evenwel niet toegedacht, en nooit kwam eene zoo volkomene omwenteling in de regeering op onschadelijker, ja zelfs koddiger wijs tot stand. De roomsche overheden en de monniken kwamen er met den schrik af: zij werden eenvoudig de stad uitgezet, met verbod op doodstraf, om die ooit weder te betreden. Toen het vaartuig een eind weegs opgevaren was, werden zij allen hoog en droog op een dijk aan wal gezet en zoo ongedeerd in het open veld gelaten.

Spoedig werd er nu een nieuw bestuur benoemd, en onder anderen de wakkere Willem Bardes tot burgemeester aangesteld. De schutterijen werden op een nieuwen voet gebracht; de kerken voor den hervormden eeredienst opengezet - eerst met uitsluiting der Katholieken. Dit was voorzeker strijdig met het gentsche verdrag en de pas bezworen Satisfactie; ook liep het rechtstreeks tegen Oranje's meening in. Na korten tijd werd den Katholieken dan ook weder de toegang tot de kerken vergund; maar het blad was thans in Hollands hoofdstad voor altijd gekeerd en de Hervorming in die provincie voor goed gevestigd.

Op soortgelijke wijs, maar niet zonder bloedvergieten (waarvoor de schuldige echter de doodstraf onderging) werd den vol-

(1) HOOFT, XII. 571. WAGENAAR, VII. 206, 207.

genden dag te Haarlem de Groote Kerk voor de Hervormden geopend en een tijd lang voor de Katholieken gesloten⁽¹⁾.

Zoo zegepraalde de nieuwe godsdienst in Holland en Zeeland terwijl hij zich in de overige provinciën allerwege uitbreidde, Dagelijks werd er overal in het openbaar gepreekt. Op een enkelen Zondag preekten vijftien verschillende leeraars van den hervormden godsdienst op verschillende plaatsen in Antwerpen. ‘Denkt gij dat men het beletten kan?’ vroeg Oranje aan den burgemeester, die er zijne bezwaren over inbracht. - ‘Het is Uwe zaak dat tegen te gaan’, antwoordde de burgemeester. ‘Ik geef Uwe Hoogheid daartoe volmacht’. - ‘En denkt gij dan’, hervatte de prins, ‘dat ik heden nog gedaan kan krijgen, wat de hertog van Alva met al zijn volmacht niet bewerken kon?’⁽²⁾. Oranje toonde zich nochtans meer dan ooit gezind om zijne geloofsgenooten te bestraffen, als zij op hunne beurt vervolgers werden. Wederom pleitte hij met nadruk voor de Doopsgezinden van Middelburg. Hij bracht der regeering van die stad onder het oog, dat deze vreedzame burgers altijd bereid waren geweest om hun deel in de gemeene lasten te dragen, dat hun woord zoo goed als een eed was, en dat zij, wat den krijgsdienst betrof, niettegenstaande hunne beginselen hun verboden de wapenen te dragen, toch altijd voor plaatsvervangers gezorgd hadden. ‘Voorts verklaren wij u,’ schreef hij, ‘dat het u niet toekomt, u over iemands geweten te bekommeren, zoolang er niets gedaan wordt tot nadeel van den naaste of tot openbare ergernis. Wij bevelen u dus nadrukkelijk op te houden met de gezegde Doopsgezinden verder lastig te vallen of te beletten nering te drijven en handwerk te doen, om voor vrouw en kinderen den kost te winnen, maar integendeel hun te vergunnen weder de winkels te openen en te werken, zoo als zij vroeger gedaan hebben. Wacht u om hiertegen, en strijdig met de hun verleende vergunning, te handelen of hen te beboeten, mits door hen niets gepleegd worde tot iemands nadeel of tot openbare ergernis en zij de gemeene lasten gelijkelijk met de anderen dragen⁽³⁾’.

Intusschen waren de legers van weerszijden bijeengetrokken en tegen elkander opgerukt. Don Juan beschikte over bijna dertigduizend man, waaronder vele spaansche en italiaansche oudgedienden⁽⁴⁾. Het staatsche leger bedroeg te nauwernood

(1) BOR, XII. 953. HOOFT, XIII. 572. WAGENAAR, VII. 209, 210.

(2) Langueti Epist. ad Aug. Sax., Ep. 147, p. 744.

(3) Deze brief van den prins aan de gereformeerde overheid van Middelburg is te vinden bij BOR, XII. 993, en bij BRANDT, Historie der Reformatie, I. 609, 610.

(4) BOR, XII. 987. VAN METEREN, VIII. 140. STRADA, BENTIVOGLIO en anderen geven slechts zestien of zeventienduizend man op. - Vergelijk HOOFT, XIII. 581.

achttienduizend voetknechten en tweeduizend ruiters, onder den vermaarden François de la Noue, bijgenaamd *Bras de Fer*, die onlangs tot veldmaarschalk en, onder den graaf van Boussou, tot bevelhebber was aangesteld. De verzamelplaats van het staatsche leger was op de vlakten tusschen Heerenthals en Lier, waar men de versterking afwachtte toegezegd door hertog Casimir, die sedert het begin van den zomer in den omtrek van Zutphen werkeloos gebleven was, omdat men aan zijne troepen het beloofde voorschot nog niet had verschaft⁽¹⁾.

Don Juan wilde, zoo mogelijk, het leger der Staten verslaan, eer hertog Casimir met zijne twaalfduizend Duitschers zich aan Boussu zou hebben aangesloten. Hij stak in het laatst van Juli den Demer bij Aerschot over en zocht den vijand tot een slag uit te lokken. Een reeks van schermutselingen was hiervan het gevolg: in de laatste, die bij Rijmenant plaats greep, delfden de koninklijke troepen het onderspit en werden na een gevecht van acht uren, genoodzaakt, met achterlating van duizend dooden, het slagveld te ruimen⁽²⁾. Hun aanbod, den volgenden ochtend gedaan, om den strijd te vernieuwen, ten einde hun verlies te herstellen of te verdubbelen, werd door Boussu standvastig afgeslagen, die, veilig in zijne verschansingen, zich niet bewegen liet de kans van een algemeenen slag te wagen. Hevig gispten hem de heethoofden van de staatsche partij⁽³⁾. Zijne vaderlandsliefde, eerst van zoo korte dagteekening, werd zwaar verdacht gehouden, en alleen zijn dood, die niet lang daarna voorviel, had hem, gelijk men onderstelde, belet, de Staten te verlaten en andermaal onder de spaansche vlag te strijden. Waarschijnlijk verdacht men hem ten onrechte: Boussu's eerlijk karakter werd toch even goed erkend als zijne dapperheid. Zoo hij bij deze gelegenheid weigerde, een algemeenen slag te wagen, dan had hij daarvoor, met het oog op zoovele voorbeelden, gegronde reden, en vermeed hij door zijne standvastigheid een ramp te meer. Toen Don Juan zag, dat hij zijn voornemen niet

(1) STRADA, X. 491.

(2) BOR, XII. 987. VAN METEREN, VIII. 140 HOOFT, XIII. 583. - De Spanjaards evenwel geven slechts twintig dooden en vijftig gekwetsten toe. - Vergelijk HOOFT, t.a. pl. Door STRADA wordt een schilderachtige trek verhaald. Zoo drukkend was de hitte van den dag, dat een bende schotsche oudgedienden onder Robert Stuart, het gemakkelijker vond, zich tot op het hemd te ontkleeden, en eindelijk, naarmate de lucht en de strijd heeter en heeter werden, zelfs deze bedekking af te leggen en te vechten in het kostuum der oude Picten. - STRADA, X. 497. Volgens STRADA en BENTIVOGLIO (X. 213) viel de slag den 1sten Augustus voor. HOOFT stemt daarmee in; doch BOR noemt den 31sten Juli.

(3) BOR, XII. 987, HOOFT, XIII. 584.

volvoeren kon, en een tweede overwinning van Gemblours hem ontzegd was, trok hij tot dicht bij Namen terug.

De staatsche troepen bleven op den lang beloofden onderstand van Johan Casimir wachten: niet voor den 26sten Augustus kwam de jonge hertog met zijn twaalfduizend man bij Mechelen, waar Boussu gelegerd was. Hij bezat noch de bekwaamheid noch de edelmoedigheid, gevorderd voor de heldenrol, die hij in de Nederlanden wenschte te spelen. Hij werd gedreven door onbepaalde zucht naar eigen grootheid, hoewel hij voor Willem van Oranje den diepsten eerbied betuigde. Hij hoopte, volgens zijn zeggen, dat hij en de prins ‘slechts twee hoofden onder één hoed zouden zijn’⁽¹⁾; maar hij zou wel gedaan hebben met zich af te vragen, of zijn denkkraft den zwijgenden Staatsman wel veel helpen zou. Oranje zelf beschouwde hem met hoffelijke minachting, en zag in zijne bemoeing met de nederlandsche zaken slechts eene bron te meer van verwarring en kwaad. De rechterhand van den hertog, Peter Beutterich, de ‘ridderlijke doctor’, zoo als Sir Philip Sidney hem noemde, die den degen even vlug hanteerde als de pen, was er in geslaagd, de gunst der Koningin van Engeland voor zijn meester te winnen⁽²⁾, en alzoo was Casimir belast geworden met het bevel over de geworven troepen en met de uitbetaling van den onderstand, dien Elizabeth ter beschikking der Staten gesteld had. Op Casimir rekende zij als een tegenpartij van den hertog van Alençon, die, gelijk zij wist, het grondgebied der Nederlanden reeds betreden had, op heimelijke aansporing van een aanzienlijk deel van den nederlandschen adel. In Oranje stelde zij zooveel vertrouwen als ooit, en zij meende zijne zaak te versterken door hem met zulk een stedehouder op te schepen. Casimir's vertrouwdste vrienden hadden slechts een geringen dunk van zijne bekwaamheden. Zijn schoonvader, Augustus van Saksen, keurde zijne onderneming in het geheel niet goed. Landgraaf Wilhelm, wien hij om raad vroeg, antwoordde met de hem eigene goedrondheid, dat het altijd moeilijk viel, in drie zaken een vriend raad te geven - te weten, als hij eene vrouw wenschte, als hij op zee wilde gaan, of wel als hij ten oorlog voer; doch dat hij, trots het oude spreekwoord, de verantwoordelijkheid op zich wilde nemen om Casimir te waarschuwen van zich niet te storten in hetgeen hij het ‘*confusum chaos* der nederlandsche staatszaken’ noemde. De hertog voelde evenwel geen lust om den raad, waarom hij verzocht had, op te volgen. Hij had zich

(1) Archives de la Maison d'Orange, VI. 377.

(2) Ibid. 376, 377, note 1.

geërgerd over de spotternij, eens door Alva geuit, dat de duitsche Vorsten een menigte leeuwen, draken, arenden en griffioenen in hunne wapenschilden voerden; maar dat die wilde dieren het zwak niet hadden van te bijten of te krabben. Hij wilde eens voor al toonen, dat het gebit en de klauwen van duitsche Vorsten nog gevaarlijk konden zijn. Ongelukkig was hij voorbestemd om een nieuw bewijs te geven van Alva's woorden⁽¹⁾.

Ziedaar de held, die thans hals over kop in de ingewikkelde zaken der Nederlanden geworpen werd; en het was Elizabeth van Engeland, meer dan ooit over de plannen van Alençon ontrust, die dezen protestantschen kampvechter, ondanks Oranje's tegenzin, in het strijdperk gedreven had.

De Koningin had gelijk met zich over den franschen prins te verontrusten. De katholieke edelen, steunende op den sterken weerzin, die nog steeds in de waalsche gewesten tegen den hervormden godsdienst heerschte, en meer dan ooit geprikkeld door hun ijverzucht op Oranje, wiens hooge begaafdheid hen zoo in de schaduw plaatste, hadden zich reeds nauwer aan den hertog van Alençon aangesloten. Om hem te doen overkomen was dezelfde invloed in het spel, vroeger gebezigd om Matthias uit Weenen te lokken. Nadat de aartshertog, die Willems mededinger had moeten zijn, zijn trawant geworden was, richtten zij het oog op den zoon van Catharina de Medici, wiens naam Oranje placht te beschouwen als zeer geschikt om er de grillen van Elizabeth mee te bedwingen. Deze groote Vorstin toonde zich nooit minder groot, dan in hare eerste, weifelende betrekking tot de Nederlanden; veel had zij beloofd, maar niets gedaan. Eindelijk had men van hare ijverzucht op franschen invloed partij getrokken, en haar geldelijken onderstand en troepen weten af te persen. Hare staatsdienaars en voornaamste raadslieden waren eenparig voor het verleenen van openlijken en milden onderstand aan de Nederlanden: Walsingham, Burleigh, Knollys, Davison, Sidney, Leicester, Fleetwood, Wilson, allen wenschten, dat zij zich openlijk de zaak dier landen zou aantrekken. Een koene staatkunde hielden zij in dit geval voor de voorzichtigste; maar de Koningin achtte het een schranderen maatregel, zoowel aan Filips als aan Don Juan gezanten af te

(1) VAN METEREN, VIII. 140. HOOFT, XIII. 584. GROEN VAN PRINSTERER, Archives etc. VI. 375, note. - 'Dann, zu Weib nehmen, über Meer schiffen und zum Kriege, kein Freundt dem andern, dem gemeinen Sprichwort nach, rathen,' etc. - Brief van landgraaf Wilhelm, Archives de la Maison d'Orange, VI. 317. Hij voegt er bij, dat de Nederlanders een woest, goddeloos, teugelloos volk waren; dat zij evenmin den waren godsdienst oprecht waren toegedaan, als dat zij den prins wezenlijk achting toedroegen, enz. - Ibid. Zie ook Archives et Correspondance, VI. 300 en 427.

vaardigen, alsof, na al wat beide van hare heimelijke onderhandelingen wisten, dergelijke zendingen nog eenig nut konden doen. Beter dus, naar de meening der rechtschapen en onverschrokken engelsche staatslieden terstond den handschoen geworpen voor de zaak der onderdrukten, dan gewiefeld en getalmd tot dat de gevreesde mededinger de grenzen overtrok; Nederland in handen der Franschen hielden zij voor gevaarlijker, dan Nederland in handen der Spanjaarden, en Elizabeth was het daaromtrent met hen eens hoewel zij niet van zich verkrijgen kon zoo snel en openhartig te werk te gaan als hare raadslieden verlangden. Met de haar eigen ondeugendheid schepte zij er vermaak in, den hertog van Anjou nog steeds te doen dingen naar hare hand, terwijl zij aanslagen smeedde om zijne eierzuchtige staatkundige plannen te doen mislukken⁽¹⁾.

Middelwerijl was Alençon te Bergen aangekomen, en wij weten reeds hoe behendig zijne zuster, de Koningin van Navarre, hem daar den toegang baande. Niet te vergeefs had zij den bevelhebber der citadel van Kamerijk geveleid; niet vruchteloos had zij de harten van Lalaing en zijne gemalin gestolen; want zodoende had zij de belangrijke provincie Henegouwen voor haar broeder gewonnen. Wel mocht Don Juan van woede knarsetanden, toen hij de gevolgen zag van al de feestelijkheden en eerbewijzen, van het fluitenspel en de dansvreugde in Namen.

Frans, hertog van Alençon, sedert de komst van zijn broeder Hendrik op den franschen troon, hertog van Anjou, was een der verachtelijkste wezens, die ooit den nederlandschen bodem betraden. In zijn eigen land had hij zich door zijne valsheid zoo berucht gemaakt, dat hij de achting van elk rechtschapen man in Europa, Katholiek of Lutheraan, Hugenoot of Malcontent, verbeurd had. De geschiedenis zal hem als een voorbeeld blijven stellen van het groote kwaad, dat een Vorst kan plegen, die wreed is zonder moed, eierzuchtig zonder begaafdheid, dweepzuchtig zonder beginsels. Zelf buiten staat om een godsdienstige overtuiging te koesteren, had hij er beurtelings naar gestreefd om aan het hoofd van katholieke of van hugenootsche ijveraars te staan, maar zich door zijn trouweloos weifelen de verachting van beide gezindheden op den hals gehaald. Door de dreigende houding der Ligue afgeschrikt van de partij van Navarre en Condé en bevreesd om zijn recht van troonopvolging te verbeuren, tenzij hij zich met het Hof verzoende, had hij kort te voren zijne plaats onder de katholieke hoofden hernomen. Niets viel hem lichter dan schaamteloos tot eene partij terug te keeren, die hij schaamteloos verlaten had,

(1) Zie bij voorbeeld een brief van Sir Amias Paulet aan den graaf van Leicester, bij GROEN VAN PRINSTERER, VI. 421-423.

onder voorbehoud van haar morgen wederom te verraden, indien zijn eigen belang het vorderde. Sedert den vrede van 1576 konden blijkbaar de Protestanten niet op zijne vriendschap rekenen, en kort daarna was hij aan het hoofd gesteld van een leger, dat de Hugenootten in Issoire belegerde⁽¹⁾. Hij zocht wat hij vroeger als bevelhebber over de hervormde troepen mocht hebben misdaan, goed te maken door de wreedheid, waarmede hij nu de belijders van den nieuwen godsdienst vervolgde. Toen Issoire hem in handen viel, werd de beklagenswaardige stad overgegeven aan al de ellende die dolzinnige soldaten kunnen aanrichten. De mannen werden omgebracht, de vrouwen onteerd, de huizen geplunderd op eene wijs, die de gruwelen, door Alva, Frederik van Toledo, of Juliaan Romero in de Nederlanden gepleegd, op zijde streefde. Zoo werd Issoire onder bevel van Alençon geplunderd en tot asch verbrand⁽²⁾, op hetzelfde oogenblik bijkans, dat zijne schoone zuster Margaretha hem in de Nederlanden den weg baande tot het nieuw verraad, dat hij reeds van zins was tegen de katholieken te plegen. Het verdrag van Bergerac, in den herfst van 1577 geteekend⁽³⁾, gaf Frankrijk wederom een schijn van rust, en verschafte aan Alençon eene gunstige gelegenheid om van staatkunde en van wat hij zijn godsdienst noemde te veranderen. Nog bevlekt met het bloed der Protestanten van Issoire, had hij nu de handen vrij om zijn aanzoek bij de Koningin van het protestantsche Engeland te vernieuwen, en met het groote hoofd der hervorming in de Nederlanden weder verstandhouding aan te knooien.

Misschien zou men Oranje gebrek aan doorzicht kunnen ten laste leggen, omdat hij dezen ondeugenden en nietswaardigen ‘zoon van Frankrijk’ duldde, al was het dan ook om gewichtige redenen. Men vergete evenwel niet, dat het slechts zijn plan was om, door te werken met zijn naam, de ijverzucht der engelsche Koningin te prikkelen en hare vriendschap aan te wakkeren. Zij, die in zoodanige staatkunde eene afwijking mochten zien van blanke oprechtheid, moeten in het oog houden dat de eeuw van arglist en heimelijke aanslagen, de eeuw van Filips en Catharina de Medici, niet kan beoordeeld worden naar den hooger en maatstaf van latere dagen.

De kwade gevolgen van Elizabeths vrouwelijke ijdelheid openbaarden zich thans maar al te duidelijk, en Alençon had nu een vasten voet in de Nederlanden. Voortgestuwd door de kuiperijen der partij, die altijd, hetzij openlijk, hetzij in het

(1) DE THOU, T. VII. liv. LXIII. Mémoires de Marguérite de Valois, liv. II.

(2) Slechts drie mannen werden gespaard, volgens DE THOU, T. VII. 502, liv. LXIII.

(3) DE THOU, T. VII. 529, liv. LXIV.

geheim, Oranje vijandig was geweest, kon zijne komst niet langer verschoven worden. Den prins schoot niets anders over, dan ook hem, even als alle vorige mededingers, aan zich te onderwerpen. Dit volvoerde hij met zijne gewone behendigheid. Duidelijk was het zelfs voor den dommen, verachtelijken hertog, dat hij niet beter kon doen, dan de vriendschap winnen van een man, die over zooveel gezag te beschikken had. Het kostte hem weinig moeite te kruipen; later zou het ongelukkig blijken, dat hij tot die soort van wezens behoorde, die te boosaardig zijn om vertrouwd of getemd te worden. Voor het oogenblik evenwel toonde Alençon de vriendelijkste gezindheid jegens den prins. Door eene aanzienlijke partij geroepen, liet de hertog zich niet langer weerhouden om zijne kans te wagen⁽¹⁾; kon hij niet goedschiks in de Nederlanden komen, dan was hij besloten geweld te bezigen⁽²⁾. Hij wilde zijne hulp opdringen, indien men die van de hand wees; hij wilde zijn best doen, om de nederlandsche gewesten vaneen te scheuren, indien slechts enkelen van haar de vriendschap, die hij aanbood, wilden aannemen. Daar, onder deze omstandigheden de prins hem niet langer uit het land kon weren, liet deze zich zijne vriendschap welgevalen, maar hield tevens een wakend oog op hem. Terstond na de nederlaag van Gemblours had de hertog openlijk den Staten-Generaal zijne hulp aangeboden⁽³⁾, en in den aanvang van Juli was hij in Bergen gekomen, van waar hij zijne gemachtigden, Des Pruneaux en Rochefort, uitzond om met de Staten-Generaal en Oranje te onderhandelen, terwijl hij Matthias minachtend over het hoofd zag, verklarende met hem niets te maken te willen hebben. De aartshertog borst in tranen uit, toen hij dit grievend blijk van minachting vernam, en gaf te kennen, dat het wenschelijk ware, in Duitschland onderstand te kunnen vinden, om deze verbintenis met Frankrijk onnoodig te maken. Het was de eerste beschaming niet, noch ook de laatste, die de toekomstige Keizer verduren moest. De prins werd met uitstekende achting bejegend, daar Des Pruneaux betuigde, dat hij slechts drie dingen wenschte: de eer van zijn meester, de verheerlijking van God en den roem van Willem van Oranje⁽⁴⁾.

(1) Zie de aanmerkingen en aanhalingen van GROEN VAN PRINSTERER, Archives etc VI. p. 364-370. - Vergelijk Apologie d'Orange, p. 107, en BOR, XII. 975.

(2) Résol. MSS. des Est. Génér.; bij GROEN VAN PRINSTERER, VI. 370.

(3) VAN METEREN, VIII. 140a. BOR, XII. 950.

(4) Archives et Correspondance, VI. 404. sqq. Brief van Des Pruneaux, Archives de la Maison d'Orange, VI. 399.

De fransche Koning werd natuurlijk ondersteld in de ontwerpen van zijn broeder ingewijd te zijn, daar men het voor bespottelijk hield, dat Hendrik's eigen troepen onder zijn eigen broeder dezen buitenlandschen tocht konden ondernemen, zonder zijn toestemming⁽¹⁾. Terzelfder tijd echter liet de Koning in vertrouwelijke brieven, zijne afkeuring van Alençons ontwerpen en zijne ijverzucht op de wassende grootheid zijns broeders blijken. Het was moeilijk, de juiste bedoelingen te raden van een Vorst, te zwak om een eigen meening te hebben, en te valsch om de meening, hem door anderen aan de hand gedaan, staande te houden. Met de Koningin-Moeder was het een ander geval, en men hield het er dan ook voor, dat zij hier heimelijk in het spel was. Er was zelfs een los gerucht in omloop, dat de spaansche Koning zelf wel iets van het plan kon weten, en dat er mogelijk een huwelijk tusschen Alençon en de Infante op til zou zijn⁽²⁾. In waarheid echter voelde Filips zich beleedigd, en weigerde hij volstandig de verschooningen aan te nemen, door het fransche Hof bijgebracht. Hij betwijfelde geen oogenblik de medeplichtigheid der Koningin-Moeder, die, gelijk men zeer goed wist, al hare zoons beheerschte. Het had haar, wel is waar, goed gedacht den afgevaardigden van de Staten-Generaal de les te lezen over de onbetamelijkheid, dat onderdanen zich tegen de bevelen van hun wettigen Vorst verzetten; doch zulke kunstgrepen waren al te doorzichtig om iemand te misleiden. Granvelle vond het belachelijk om te gelooven dat zij van Anjou's plan onkundig zou zijn, of dat zij hem niet van harte een goeden uitslag toewenschte⁽³⁾. Wilhelm van Hessen gaf, terwijl hij meer dan ooit de roekeloosheid bejammerde, waarmede Casimir zich in den 'verwarden bajert' had gestort, zonder aarzelen zijne overtuiging te kennen, dat Anjou's onderneming een meesterstuk was van Catharina's vernuft. Voor hetgeen gebeurde legde hij de verantwoordelijkheid voor de eene helft op de Koningin-weduwe, voor de andere helft op de komeet, die toen juist over de aarde heenging en zijn eerlijk gemoed met bange bezorgdheid vervulde⁽⁴⁾.

De Koningin van Engeland was hoogst vergramd over de

(1) Dit was Granvelle's meening. Zie den brief van Granvelle aan Bellefontaine, Archives de la Maison d'Orange, VI. 426.

(2) Aanmerkingen en aanhalingen van GROEN VAN PRINSTERER, VI. 368, 424-427. Vergelijk DE THOU, VII. 698.

(3) Brief van Granvelle aan Bellefontaine.

(4) 'Summa, der Comet und die grosse *prodigia*, so diesz Jahr gesehen worden, wollen ihre Wirkung haben. Gott gebe, dasz sie zu einem guten Ende lauffen.' - Archives et Correspondance, VI. 140. - Vergelijk STRADA, IX. 463.

uitvoering van den zoolang gevreesden inval. Luide riep zij over het gevaar en de schande, die voor de Nederlanders uit deze verbindtenis met Frankrijk zouden voortspruiten. Zij dreigde niet slechts, hare hand van hen af te trekken, maar zelfs de wapenen op te vatten tegen een gemeenebest, dat zich verstout had, Alençon als Heer aan te nemen. Zij had zich in den aanvang verbonden, honderdduizend pond bij wijze van leening te verschaffen; deze onderstand was later veranderd in eene lichting van drieduizend voetknechten en tweeduizend ruiters om bij de krijgsmacht van Johan Casimir en onder zijn bevel gevoegd te worden. Ook was bedongen, dat de paltsgraaf den rang en het inkomen zou hebben van een engelsch opperbevelhebber en beschouwd zou worden als de stedhouder der Koningin. Het geld was geleverd en het krijgsvolk geworven: dit was dus niet meer te herroepen; doch het liet zich bij de tegenwoordige stemming der Koningin niet aanzien, dat men haar verder nog tot eenige gunstbetooning zou kunnen bewegen.

Door den nood gedrongen, had de prins de voorwaarden en den titel voorgeschreven, onder welke men Alençon zou aannemen. Op den 13den Augustus sloot 's hertogen gemachtigde eene overeenkomst in drie-en-twintig artikelen, die daarna door den hertog zelve op den 20sten dier maand te Bergen geteekend werd⁽¹⁾. De inhoud kwam hierop neer, dat Alençon aan de Nederlanden hulp verleen zou tegen de ondragelijke dwingelandij der Spanjaarden en den onverschoonlijken gewapenden inval van Don Juan. Bovendien zou hij tienduizend man voetvolk en tweeduizend ruiters voor drie maanden te velde brengen. Na verloop van die drie maanden mocht hij de troepen tot op drieduizend voetknechten en vijfhonderd ruiters verminderen. De Staten zouden hem den titel opdragen van 'Beschermer van de vrijheid der Nederlanden'. Hij mocht geen vijandelijkheden ondernemen tegen Koningin Elizabeth. De Staten moesten hem helpen, wanneer dit noodig mocht worden, met eene gelijke macht, als hij thans tot hunne beschikking stelde. Hij moest zich gewillig aan het burgerlijk beheer des lands onderwerpen en mocht zich op geenerlei wijs met de inwendige aangelegenheden bemoeien. Hij mocht met geen steden of provinciën der Nederlanden eenige afzonderlijke verbindtenis of verdrag sluiten. Bijaldien de Staten-Generaal er toe mochten overgaan om een anderen Vorst tot Heer aan te nemen, zou de hertog onder nader te bepalen voorwaarden, boven alle anderen de voorkeur hebben. Al de steden, die men in het gebied

(1) BOR, XII. 948, 949, 975-978. - Vergelijk VAN METEREN, VIII. 140, 141.

der vereenigde provinciën veroveren mocht, zouden den Staten toebehooren. Zoodanige plaatsen buiten dat gebied, als zich vrijwillig mochten overgeven, zouden tusschen den hertog en de Staten in gelijke verhouding verdeeld worden. De hertog mocht geen andere vreemde troepen dan fransche in de Nederlanden brengen. De Staten behielden het zich tot aan de maand Augustus voor, om zoo mogelijk nog met Don Juan eene schikking te treffen.

Deze artikelen waren voorzeker met behendigheid ontworpen. Den hertog werd een hoogklinkende, doch onvruchtbare titel verleend, die zijne ijdelheid streelde en niets beteekende, terwijl hem tegelijk verboden werd veroveringen te maken of verbindtenissen aan te gaan, en de verplichting opgelegd werd om zich aan het burgerlijk bestuur des lands te onderwerpen: kortom, hij had den prins van Oranje in alles te gehoorzamen - en zodoende was eene tweede samenspanning van 's prinsen vijanden verijdeld.

Toen de maand Augustus, gedurende welke men overeengekomen was, nog met den landvoogd te mogen onderhandelen⁽¹⁾, reeds halverwege verstreken was, werden eensklaps zekere artikelen, door de Staten-Generaal ontworpen, aan Don Juan voorgelegd. Lord Cobham en Sir Francis Walsingham bevonden zich toen in de Nederlanden, werwaarts Elizabeth hen afgezonden had, om, zoo mogelijk, tusschen de Staten en den landvoogd eene verzoening tot stand te brengen. Zij hadden ook getracht den onderstand, door de engelsche regeering aan de opstandelingen verleend, te verklaren, op grond, dat de inval der Franschen op geen andere wijze te beletten was⁽²⁾. Deze vrij kreupele verontschuldiging was door Don Juan met stilzwijgen bejegend. Bij dezelfde gelegenheid deden de gezanten eene even vruchteloze poging om den landvoogd te bewegen, de voorwaarden der Staten aan te nemen. Een ander voorstel van hunnentwege om een 'Interim' in te voeren, op den voet, door Karel V in Duitschland vóór den passauschen vrede beproefd, werd te recht ongunstig opgenomen; want voorzeker kon die naam - in Duitschland zoo hatelijk geworden, dat het volk dien uit spotternij aan honden en katten gaf - bezwaarlijk op dat oogenblik in de Nederlanden als een krachtige tooverspreuk gelden. De engelsche gezanten gaven daarop

(1) Art. 21 der overeenkomst. - Zie BOR, XII. 978; VAN METEREN, VIII. 141.

(2) 'Y disculpando á la Reyna su ama de lo que avia hecho en favor de los Estados, y que avia sido por mejor y porque el Frances no metiesse pie en ellos.' - Lo que en substancia ha passado con Su Alteza 14 Agosto 1578. Acta Stat. Belg. III. MS. van het Haagsch Archief.

hun voornemen te kennen om naar hun land terug te keeren, met diep leedwezen over den slechten uitslag hunner zending. De landvoogd gaf hun ten antwoord, dat zij konden doen zoo als zij verkozen, doch dat hij althans al het mogelijke had aangewend om eene schikking tot stand te brengen, en dat de Koning even vredelievende bedoelingen had gehad. Daarop vroeg hij aan de gezanten, wat hunzelven van de gestelde voorwaarden dacht ‘Inderdaad *zij zijn te hard*, Uwe Hoogheid’⁽¹⁾, antwoordde Walsingham, ‘en toch hebben wij ze, hoe ongunstig zij ook mogen schijnen, alleen door bedreigingen den Staten kunnen afpersen’.

‘Zeg hun dan’, hervatte de landvoogd, ‘dat zij met hunne voorstellen kunnen wegblijven. Met dergelijke voorwaarden zal men het in geen onderhandeling met mij ver brengen.’

De gezanten haalden de schouders op.

‘Wat is uwe eigene meening over de geheele zaak?’ hernam Don Juan. ‘Mogelijk kan uw raad mij tot een beter besluit brengen’.

De gezanten zwegen eene poos in gedachten.

‘Wij kunnen hierop alleen antwoorden’, zeide Walsingham eindelijk, ‘met den geneesheer na te volgen, die geen middel wilde voorschrijven, vóór hij ten volle verzekerd was, dat de lijder het innemen zou. Anders is raad of geneesmiddel verspild’.

Dit antwoord was niet bevredigend; maar de gezanten waren tot de overtuiging gekomen, dat het zwaard het eenige heelwerktuig was, dat men, naar het zich liet aanzien, bezigen wilde. Don Juan beriep zich in onbepaalde uitdrukkingen op zijne vredelievende gezindheid, doch betuigde aan den anderen kant, dat met zulk een teugelloos volk als de Nederlanders niet te handelen viel. Kort daarop namen de gezanten afscheid. Na dit onderhoud, dat den 24sten Augustus 1578 plaats gegrepen had, zonden Walsingham en Cobham een brief aan de Staten-Generaal, waarin zij de onoprechtheid van den landvoogd, in het slepend houden der zaken, betreurden, en verzochten, het niet aan hen te wijten, dat de poging tot bewerking van den vrede mislukt was⁽²⁾. Daarop keerden zij naar Engeland terug.

De keizerlijke gezant, graaf Schwartzburg, op wiens dringend verzoek deze nieuwe poging tot schikking in het werk was gesteld, wenschte vurig, dat de landvoogd de hem voorgestelde

(1) ‘Che in verità erano troppo duri.’ - Het gesprek werd deels in het Italiaansch, deels in het Fransch, deels in het Spaansch gevoerd. - Zie het aangehaalde MS.

(2) Acta Stat. Belg., III. f°. 71. - MS. van het Haagsch Archief.

artikelen mocht aannemen. Zij maakten werkelijk den grondslag uit van eene vrijzinnige, grondwettige regeering met eene volksvertegenwoordiging, waarbij de spaansche Monarch slechts een zeer beperkt oppergezag behouden zou⁽¹⁾. In het aangeboden ontwerp werd geëischt, dat Don Juan met al zijne troepen en aanhangers terstond het land ontruimen zou, nadat hij alle vestingen en steden, die in zijne handen waren, zou hebben overgeleverd. Het bepaalde verder, dat de aartshertog Matthias als landvoogd zou aanblijven, *onder de voorwaarden, waarop men hem oorspronkelijk aangenomen had*. Het liet het vraagstuk van den eeredienst aan de beslissing van de Staten-Generaal over. Het vorderde het ontslag van alle gevangenen, den terugkeer van alle ballingen, de teruggaaf van alle verbeurdverklaarde goederen. Het bedong, dat bij het overlijden of vertrek van Matthias, Zijne Majesteit geen landvoogd zou aanstellen, *zonder goedvinden der Staten-Generaal*⁽²⁾.

Toen graaf Schwartzburg zich bij den landvoogd aanmeldde met deze verbazingwekkende voorstellen - die Walsingham gerust tamelijk hard mocht noemen - vond hij hem minder geneigd om in toorn los te barsten dan vroeger. Zijne geestkracht was reeds geknakt, zoowel door de kwaal, die zijn gestel ondermijnde, als door den hulpeloozen staat, waarin hij te midden van zijn worstelstrijd met den geduchten opstand gelaten werd. Hij had soldaten, maar geen geld om ze te betalen; hij had geen middelen om dat gezag van Kroon en Kerk staande te houden, welks handhaving hem zoo nadrukkelijk aanbevolen werd, en hij was de donderende plakkaten, die hij niet ten uitvoer leggen kon, hartelijk moede. Hij had herhaaldelijk verzocht, dat men hem van zijn post zou terugroepen, en werd elken dag ongeduldiger over het uitblijven van zijn ontslag. Daarenboven had de gruwelmare van Escovedo's vermoordding hem diep in de ziel geschokt⁽³⁾. Die wandaad was als een bliksemstraal, die plotseling door den duisteren afgrond van dubbelhartigheid schoot. Zijn vertrouwdste vriend was op koninklijk bevel vermoord geworden, terwijl hij zelf door Filips verlaten werd en blootgesteld aan den grievendsten hoon. Geen geld kwam er opdagen, in spijt van bestendigen aandrang en voortdurende beloften⁽⁴⁾. Hij klaagde, dat men hem een schat van woorden zond, alsof hij de kunst bezat om

(1) Zie de dertien Artikelen bij BOR, XII. 979, 980. HOOFT, XIII. 587.

(2) Artik. 5 en 12 van de voorgestelde overeenkomst.

(3) De moord viel voor, gelijk boven gemeld is, op den 31sten Maart van het jaar 1578.

(4) Zie den brief van Filips, bij CABRERA, XII. 978.

er goud uit te trekken, of alsof er krijg kon gevoerd worden met woorden alleen⁽¹⁾.

In zulk een moedelooze stemming had hij geen lust zich in een woordenstrijd te begeven over de nieuwe voorstellen, die hij echter alleronredelijkst noemde. Hij gaf enkel te kennen, dat Zijne Majesteit besloten had de nederlandsche aangelegenheden aan de uitspraak des Keizers te onderwerpen; dat de hertog van Terra Nova weldra gemachtigd zou worden om hierover bij het keizerlijke Hof te onderhandelen, en dat hij zelf middelerwijl met vurig verlangen zijne terugroeping afwachtte⁽²⁾.

In den loop van Juni had er te Dordrecht eene Synode plaats gevonden van de hervormde Kerken. Men had daar eene schets ontworpen van een Kerkelijk Reglement in honderd en één artikelen⁽³⁾. In dezelfde maand hadden de voornaamste leden der hervormde Kerk bij Matthias en den Raad van State een welberedeneerd vertoog ingediend over een algemeenen godsdienstvrede voor de Nederlanden⁽⁴⁾.

Willem van Oranje deed zijn best om van de gunstige gelegenheid partij te trekken, en hij stelde een ontwerp op, dat hij door aartshertog Matthias teekenen liet, en dat althans voor eene poos godsdienstvrijheid zou invoeren⁽⁵⁾. De wakkere, bezadigde man, hield alleen, dwars door de woedende golven, zijn koers vol, en verspreidde zooveel licht als de opgeklaarde geest van een enkelen mensch verleen kon; doch het zwakke seinvuur, allen zoo ver vooruit, werd door den mist verduisterd, eer zij, die op zijn kompas plachten te zeilen, hun koers naar hem konden richten. Niemand verstond hem; zelfs zijne vertrouwde vrienden begrepen hem niet, en ook zij zagen niet in, dat het hem niet te doen was om vrijheid te verkrijgen voor de gereformeerde Kerk, maar wel om vrijheid van geweten. St. Aldegonde klaagde, dat de prins niet te bewegen was om de Doopsgezinden te vervolgen⁽⁶⁾; Petrus Dathenus schold hem voor een godloochenaar, terwijl zelfs graaf Jan, de eenig overgeblevene zijner dappere en edelaardige broeders, zich tegen den godsdienstvrede verzette - behalve als het voordeel uitsluitend voor den nieuwen godsdienst kwam. Waar de Katholieken metderdaad ten onder waren gebracht, gelijk in Holland en Zeeland, zag de eerlijke Jan van Nassau geen reden om

(1) STRADA, X. 502.

(2) BOR, XII. 981. - Vergelijk VAN METEREN, VIII. 140, 141.

(3) Bij BOR, XII. 981-986.

(4) Bij BOR, XII. 971.

(5) Het ontwerp bij BOR, XII. 973.

(6) HOOFT, XIII. 575. EVER REID. Ann. II. 23.

hen weder op de been te helpen⁽¹⁾; voor de roomschgezinde gewesten daarentegen was hij tot een godsdienstvrede geneigd. In dezen bekrompen godsdienstijver werd hij door maar al te velen onder de Hervormden gevolgd, terwijl de Walen van hun kant in de zuidelijker provinciën reeds onder den naam van Malcontenten begonnen samen te scholen. Door de Gereformeerden voor 'Paternoster-knechten' gescholden⁽²⁾, sloten zij zich dagelijks nauwer aan Alençon aan, en verzwakten meer en meer de banden, die hen met hunne protestantsche broeders verbonden. Graaf Jan was eindelijk een vast ambtenaar in de Nederlanden geworden; hoe dringend ook aangezocht door de Hervormden, was hij lang ongezind geweest om zijn vaderlijk verblijf te verlaten en zijne huiselijke aangelegenheden, door zijne opofferingen voor de zaak der Nederlanden in groote verwarring geraakt, te verwaarloozen; ook de landgraaf, wien hij om raad had gevraagd, had hem ten dringendste vermaand, 'zijne vingers toch niet in die *olla podrida* te doopen'. De toekomst ging, volgens Wilhelm, voor de Nederlanden van zooveel onheil zwanger, dat het verleden met al zijn gruwelen onder Alva en Requesens slechts de *praeludia* geleverd had van wat er volgen moest. Voor deze naargeestige uitzichten beriep hij zich, als gewoonlijk, hoofdzakelijk op de komeet, dat booze hemellicht, dat voortdurend op den weg van den landgraaf een treurig schijnsel wierp. Niettegenstaande deze ontzettende voorspellingen en waarschuwingen van een hervormden Vorst, in spijt van de '*olla podrida*' en van de 'komeet' had graaf Jan echter den post van stadhouder van Gelderland aanvaard, waartoe hem de Staten van dat gewest den 11den Maart gekozen hadden⁽³⁾. Dit gewichtig bolwerk van Holland, Zeeland en Utrecht aan de eene, en van Groningen en Friesland aan de andere zijde - deze hoofdwal der opkomende republiek, was nu in zulke handen, als die het tot het laatst zouden verdedigen.

Zoodra de dordtsche verzoekschriften in de Staten-Generaal ter sprake kwamen, verzocht Oranje, dat ieder lid, die daaromtrent bij zich zelve tot overtuiging gekomen was, die overtuiging volledig en vrijmoedig zou blootleggen. Allen wenschten echter, zich door de gevoelens van den prins te laten leiden. Niemand voerde het woord, of het was, om hun leidsman naar zijne inzichten te vragen en bij voorraad goedkeuring te hech-

(1) GROEN VAN PRINSTERER, Archives etc. VI. 434, 435.

(2) VAN METEREN, VIII. 143. BOR, XII. 998. - Vergelijk BENTIVOGLIO, X. 216.

(3) GROEN VAN PRINSTERER, Archives, VI. 317, 256; V. 34; II. 256-269, VI. 308.

ten aan de maatregelen, die zijne wijsheid aan de hand zou doen⁽¹⁾. Er volgde een ontwerp van overeenkomst uit, eene schets van een godsdienstvrede⁽²⁾, die, ingeval zij stipt ten uitvoer had kunnen gelegd worden, menige wonde geheeld en veel onheil geweerd zou hebben. Omstandigheden echter verhinderden dat het ontwerp destijds in de vergadering, waar het ter sprake kwam, aangenomen werd, en er kwamen, zoowel in den vorm als in den inhoud, verscheidene veranderingen, eer het ontwerp in zijn geheel bekrachtigd werd. Ondertusschen gaf de prins voor de stad Antwerpen, waar alweder ter zake van den godsdienst onlusten dreigden uit te barsten, de voorkeur aan eene voorloopige schikking, die hij terstond ten uitvoer legde. Een bevelschrift, in naam van Matthias en den Raad van State uitgevaardigd, wees den belijders van den hervormden godsdienst vijf bijzondere plaatsen aan, waar zij vrijheid zouden hebben om hun eeredienst te houden, te prediken, te zingen en de Sacramenten te bedienen⁽³⁾. De kerkhoven der Parochiekerken zouden voor het begraven hunner dooden openstaan, doch de teraardebestelling mocht van geen vermaning of openlijke handeling vergezeld gaan, die aanstoot zou kunnen geven. Aan de leden van elk der beide gezindheden werd verboden, de kerkplechtigheden der anderen te storen, te bespotten of zich op eenigerlei wijs daarmede te bemoeien. Allen hadden zich te onthouden van elkander - door spotprenten, schampere liedjes, schotschriften of anderszins - belachelijk te maken en te ergeren. Insgelijks hadden zij zich te wachten voor alle beschadiging van kerkelijke goederen. Aan ieder, van welken godsdienst ook, stond de toegang vrij tot de kerken van beide gezindheden, mits men zich volgens de gebruiken der Kerk, zedelijk en betamelijk gedroeg. De belijders van den nieuwen godsdienst moesten aan de overheid trouw en gehoorzaamheid zweren en zich onthouden van alle bemoeiing met het beheer der wereldsche zaken. Aan predikers van beiderlei gezindheid werd het verboden in de open lucht te preeken, of door hunne woorden tot opschudding aanleiding te geven. Allen moesten zich verbinden, de overheid in het dempen van oproer en in de handhaving van het burgerlijk bestuur de behulpzame hand te bieden⁽⁴⁾.

(1) LANGUETI Epist. secr. ad Aug. Sax., 147, p. 744.

(2) Volgens Artik. 3 en 4 moest de katholieke of de hervormde godsdienst hersteld en vrijelijk uitgeoefend worden in elke stad of dorp, waar honderd huisgezinnen dit zouden verlangen. VAN METEREN, VIII. 143a.

(3) De 'Provisionele Ordonnantie' bij BOR, XII. 974, 975. HOOFT, XIII. 575.

(4) BOR, XII. 974, 975. Het beginsel van den godsdienstvrede werd aangenomen, en dien ten gevolge kerken aangewezen aan de leden der hervormde Kerk in de steden Antwerpen, Brussel, Mechelen, Breda, Lier, Brugge, Yperen, alsmede in vele plaatsen van Gelderland en Friesland. - VAN METEREN VIII. 142.

Dit voorbeeld van godsdienstvrede, en tevens de degelijke verstandhouding, daardoor tusschen de vertegenwoordiging der onderscheidene gewesten tot stand gebracht, wekten de ijverzucht der katholieke hoofden en der waalsche bevolking⁽¹⁾. Champagny, die in weerwil van zijne talenten en schitterende diensten, onbekwaam bleef om zich op het verdraagzame standpunt van Oranje te plaatsen deed nu een beslissenden stap tegen de staatkunde van den prins in. Katholiek in merg en been, stelde hij een verzoekschrift op, waarin hij ten krachtigste tegen het ontwerp van godsdienstvrede, toen in omloop, opkwam⁽²⁾. Dit verzoekschrift liet hij door velen van de ijverigste katholieke edelen onderteekenen. Heze, Glimes en anderen van dien stempel waren bereidwillig genoeg om de leiding van zulk een uitstekend hoofd te volgen. Het vertoog werd gezonden aan den aartshertog, den prins van Oranje, den Raad van State en de Staten-Generaal, en deze allen werden vermaand om hunne plechtige belofte van geen scheuring in de oude Kerk toe te laten, gestand te doen. Ingeval de uitoefening van den nieuwen godsdienst vergund werd, dan, verzekerden de onderteekenaars van het verzoek, zou de losbandige goddeloosheid der Nederlanders spoedig de verachting van alle volken en Mogendheden verwekken. Zij deden ten slotte opmerken, dat al de voornamen steden van Frankrijk - en bijzonder de stad Parijs - zich van de uitoefening van den nieuwen godsdienst onthouden hadden en rust en voorspoed daarvan het gevolg waren geweest.

Dit verzoekschrift werd plechtstatig door Champagny, van velen zijner bondgenooten vergezeld, naar het Stadhuis overgebracht en daar aan de overheid van Brussel aangeboden, met verzoek om het terstond aan den aartshertog en den Raad van State te willen zenden. Het stadsbestuur aarzelde; er volgde een woordenstrijd, die al warmer en warmer werd. De jongere edellieden veroorloofden zich honende uitdrukkingen, die de achtbare Burgervaders niet wilden dulden. De zitting werd opgeheven maar de regeeringsleden werden op straat nageloopt door de aanbieders van het verzoekschrift, die meer en meer in drift ontstoken, luid riepen en dreigden. Spoedig was er een groote menigte op de markt bijeen. De burgers wilden weten, waarom de magistraatspersonen door eenige onbeschofte jonge katholieke edelen aldus getrotseerd en gehoond werden. De oude

(1) BOR, XII. 975 HOOFT, VIII. 575.

(2) Zie het verzoekschrift bij BOR, XII. 989, 990. - Vergelijk HOOFT, XIII. 578. VAN METEREN, VIII. 142.

staatsman, die de jongeren leidde en die, ondanks zijne menigvuldige bewezen diensten, nooit voor een volksvriend gehouden was, maakte hun argwaan gaande⁽¹⁾. Toen men van de aanbieding van het verzoekschrift kennis gekregen had, eischte de menigte luid de voorlezing van het stuk. De inhoud er van viel geenszins in den smaak, en de aanhaling van Parijs aan het slot wekte een storm van verontwaardiging. ‘Parijs! Parijs! St. Bartholomeus! St. Bartholomeus! Wil men ook in Brussel een parijsche bloedbruiloft?’ schreeuwde de menigte, die ook hier weder slechts één denkbeeld, en dat nog wel verkeerd uit het voorgelezen stuk opvatte en zich daaraan vastklemd. ‘Moeten wij een parijschen moord, een parijsch bloedbad hebben, hier in de hoofdstad der Nederlanden? God beware ons! Weg met de samenzweerders! Weg met de Papisten!’

Met de verbeelding eenmaal op hol, kwam men er licht toe om zich diets te maken, dat er een brusselsche St. Bartholomeusnacht was beraamd, en dat Champagny, die daar voor hen stond, de aanlegger en bestuurder van den aanslag was. De ondankbare Nederlanders vergaten den heldenmoed, waarmede de oude krijgsman nog geen twee jaren geleden zich in de verdediging van Antwerpen tegen de Spaansche Furie gekwetend had; zij hoorden slechts de aanhitsingen zijner vijanden; zij herinnerden zich slechts, dat hij de broeder van den gehaten Granvelle was; zij geloofden dat er een samenspanning bestond, waardoor zij allen op de eene of andere onbegrijpelijke wijs op stel en sprong elkander de keel zouden afsnijden en uit de vensters zouden werpen, gelijk een zestal jaren te voren in Parijs geschied was. Zulk eene boosaardige bedoeling schreef men aan een verzoekschrift toe, dat Champagny en zijne vrienden evenveel recht hadden om in te dienen - hoe bekrompen hunne meeningen ons ook mogen toeschijnen - als de Synode van Dordt bevoegd was tot het inleveren van haar vertoog. Nooit werd een eenvoudige, niet kwaadgemeende uitdrukking kwaadaardiger, of dommer verdraaid. Geen woord stond er in het stuk van den St. Bartholomeusnacht, maar al de gruwelen van dien nacht waande men verscholen te zien in den volzin over Parijs. De edellieden werden in hechtenis genomen en naar de gevangenis gesleept, met uitzondering van Champagny, die wist te ontsnappen en verscheidene dagen verscholen bleef. Eindelijk

(1) BOR, XII. 988. Champagny was katholiek en de broeder van Granvelle; hij was ook een der vaderlandslievendste en eervolste nederlandsche edelen en buiten kijf een der dapperste. Zijn karakter boezemt belangstelling in, en zijne diensten waren groot. Jammer, dat hij zich niet wist te verheffen tot de verdraagzaamheid op het stuk van den: oodsdienst, die de prins van Oranje voorstond.

echter werd hij opgespoord en naar Gent overgebracht, waar hij streng bewaakt en in alle opzichten behandeld werd als de medeplichtige van Aerschot en de andere edelen, die men bij de omwenteling, door Rijkhove tot stand gebracht, gevangen genomen had⁽¹⁾. Deze bejegening van een wakker en edelmoedig man kon zeker de algemeene deelneming voor de zaak niet verhoogen, noch Oranje's goedkeuring verdienen: er bestond echter een sterk vooroordeel tegen Champagny; nooit hadden de Nederlanders zijn broeder Granvelle kunnen vergeten, dien zij nog als hun onvermoeidsten vijand beschouwden, en men onderstelde, zeer ten onrechte, dat Champagny in nauw verband stond met den kardinaal.

Terwijl dit te Brussel en Antwerpen voorviel, lagen de legers van de Staten en van Don Juan, werkeloos tegenover elkander. De zenuwen van den oorlog waren aan weerszijden doorgesneden: beide partijen leden deerlijk gebrek. De troepen onder Boussu en Casimir, in het kamp bij Mechelen, waren reeds ontevreden over het uitblijven van de soldij. De honderdduizend pond van Elizabeth waren uitgegeven, en het liet zich niet aanzien dat de beleedigde Koningin spoedig nieuwen onderstand zou zenden. De Staten konden slechts met de uiterste inspanning de vastgestelde aandeelen, die elk der gewesten op te brengen had, afpersen. De hertog van Alençon bevond zich nog in Bergen, uit welke stad hij eene hevige oorlogsverklaring tegen Don Juan had uitgevaardigd, zonder dat die evenwel door krachtige daden gevolgd werd. Don Juan zelf lag in zijne verschanste legerplaats te Bouge, omstreeks één mijl van Namen; maar de held werd door koorts verteerd. Hij was geheel van geld ontbloot, terwijl zijn koninklijke broeder hardnekkig weigerde, zijn ernstig verlangen om teruggeroepen te worden in te willigen, en zijn aandrang om geldelijken onderstand koeltjes in den wind sloeg⁽²⁾. Gedwongen om krijg te voeren tegen een gewapenden opstand, zonder ander goud dan hetgeen men uit koninklijke woorden slaan kon; tot in de ziel gegriefd door den argwaan, dien men in Spanje tegen hem koesterde, en door den haat, dien men hem in de Nederlanden toedroeg; op het gevoeligst gekrenkt door den moord van Escovedo; geslagen, verschalkt en tot een staatkundige nul gemaakt door de meesterlijke taktiek van den 'hatelijken aartsketter', wien hij aanvankelijk zijne bescherming

- (1) Zijne gevangenschap duurde verscheidene jaren. BOR, XII. 988. HOOFT, XIII. 579. VAN METEREN, VIII. 142.
- (2) BOR, XII. 997, 998. HOOFT, XIV. 584, 585. De Staten hadden zich verbonden, maandelijks 600 000 gulden te betalen. De kosten van het leger werden op 800 000 gulden 's maands geschat. - GROEN VAN PRINSTERER, Archives, VI. 397. - De proclamatie bij BOR, XII. 996, 997.

en 's Konings vergiffenis aangeboden had, was de hooghartige krijgsman deerniswaardig zelfs in de oogen dergenen, die om godsdienst of staatsbelang vijandig tegenover hem stonden. Moede van het gewoel van legerplaatsen waar niet gestreden werd, en van raadzalen waar geen raad te verkrijgen was, smachtte hij naar rust, al ware het ook in een klooster of in het graf. ‘Ik zie met genoeg uit uwen brief’, schreef hij op roerenden toon aan Andreas Dorea te Genua, ‘dat uw leven zoo kalm heen vliet, terwijl de wereld om mij heen zoo onstuimig bewogen wordt. Ik acht u bijzonder gelukkig, dat gij het overschot uwer dagen voor God en u zelven moogt doorbrengen; dat gij niet genoodzaakt zijt, u gedurig in de schaal van wereldsche gebeurtenissen te werpen, noch u dagelijks aan haar hachelijk kansspel te wagen⁽¹⁾’. Voorts hing hij zijn vriend een tafereel op van zijn eigen pijnlijken toestand; omringd door tallooze vijanden, van middelen ontbloot om het langer dan drie maanden vol te houden, en van allen onderstand verstoken door eene regeering, die maar niet wilde inzien, dat, zoo de tegenwoordige kans verloren ging, alles verloren was, verklaarde hij onmogelijk te kunnen strijden in den toestand, waarin hij zich gebracht zag, in het nauw gedrongen tot op een halve mijl afstands slechts van het oord, dat hij altijd als zijn laatste toevlucht beschouwd had. Ook meldde hij hoe de Franschen onder Alençon zich in Henegouwen versterkten, en de Koning van Frankrijk gereed stond om door Bourgondië in het land te vallen, indien zijn broeder een vasten voet in de provinciën verkrijgen mocht. ‘Ik heb Zijne Majesteit herhaaldelijk verzocht’, ging hij voort, ‘mij zijne bevelen te zenden; zoo zij komen, zullen zij ten uitvoer worden gelegd, indien het niet te laat is. *Men heeft ons de handen afgesneden, en wij kunnen thans niets doen, dan ook den hals uitstrekken, om den slag te ontvangen.* Het doet mij leed, dat ik u met mijne verdrietelijkheden en zorgen lastig val, doch ik vertrouw op uwe deelneming als mensch en als vriend. Ik hoop dat gij in uwe gebeden mijner gedenken zult, naardien gij daarop uw vertrouwen moogt stellen, waarop ik in vorige dagen nooit het mijne kon vestigen’.

De stervende kruisridder schreef nog een brief in denzelfden treurigen toon aan een anderen vertrouwden vriend, Don Pedro Mendoza, den spaanschen gezant te Genua. Deze brief droeg dezelfde dagteekening uit de legerplaats bij Namen, en meldde insgelijks dat de Koning van Frankrijk gereed stond om in de Nederlanden te vallen, zoodra Alençon hem daartoe den weg

(1) Deze merkwaardige en roerende brief is uitgegeven door BOR, XII. 1004, en door HOOFT, XIV. 589.

had gebaad. ‘Zijne Majesteit’, vervolgde Don Juan, ‘heeft omtrent niets een besluit genomen; ik althans ben er onkundig van. *Hier telt men ons het leven bij oogenblikken toe*. Ik roep luidkeels, maar het baat weinig. De zaken zullen er, door onze slapheid en ons verzuim, spoedig zoo erg aan toe zijn, als de duivel maar wenschen kan. Het blijkt duidelijk dat wij hier ons lijden zullen moeten doorstaan tot den laatsten ademtocht. God besture ons allen, gelijk Hij het goedvindt: in zijne hand zijn alle dingen⁽¹⁾’.

Vier dagen later meldde Don Juan den Koning, dat hij aan zijne kamer gekluisterd werd door eene koorts, die hem reeds zoo vermagerd en verzwakt had, alsof hij een maand lang ziek was geweest. ‘Ik verzeker Uwe Majesteit’, schreef hij, ‘dat hier genoeg werk is om het sterkste gestel en leven te sloopen’. Hij herinnerde Filips hoe dikwijls hij hem gewaarschuwd had voor de verraderlijke praktijken der Franschen. Die voorspellingen waren nu bevestigd: de Franschen waren het land binnengetrokken; de ingezetenen waren deels met schrik geslagen, deels der regeering ongenegen. Don Juan verklaarde, dat hij zich in een tweestrijd bevond: met zijne geringe macht, nauwelijks toereikend om den vijand de spits te bieden en de plaatsen te beschermen, die bewaakt moesten worden, was het hem onmogelijk, zijne stelling te verlaten om den vijand in Bourgondië aan te grijpen. Bleef hij echter roerloos liggen, dan werden hem de middelen van gemeenschap en de weg afgesneden, waardoor hij toevoer krijgen kon. ‘Zoo blijf ik dan’, schreef hij, ‘in de grootste verlegenheid en verwarring, terwijl ik met vurig verlangen eene beslissing te gemoet zie van Uwe Majesteit om welke ik reeds sedert zoo langen tijd heb gesmeekt’. Hij drong er ten sterkste op aan, *hem bevelen toe te zenden, hoe hij te regeeren had*⁽²⁾, en betuigde tevens, hoe diep het hem griede, dat zij zoo lang uitbleven. Hij verzocht te mogen vernemen, ‘of hij den vijand in Bourgondië mocht aantasten, of daar, waar hij lag, den onderstand van Zijne Majesteit moest afwachten; of hij slag moest leveren, en zoo ja, met wien zijner vijanden: kortom, wat hij te doen had, daar hij zich, hetzij hij verloor of won, naar den wil Zijner Majesteit dacht te gedragen’. Het deed hem diep leed, betuigde hij, dat hij zich bij den Koning in ongenade en door hem verlaten zag, daar hij hem, als broeder en onderdaan, met liefde, trouw en hartelijkheid gediend had. ‘Ons leven’, verklaarde hij, ‘hebben wij hier

(1) Brief aan Don Pedro de Mendoza, BOR, XII. 1005, HOOFT, XIV. 590.

(2) ‘*La orden de como tengo de gobernar.*’ - Deze woorden in den brief van Don Juan werden door Filips onderschapt, die er de volgende bijzonder karakteristieke aanteekening bijvoegde: ‘Hetgeen onderhaald is, wil ik niet toestaan. Ik wil het hem niet zeggen,’ (*Lo rayado no yo le diré*).

op het spel gezet, en het eenige wat wij wenschen, is, het op eene eervolle wijs te verliezen'. Hij smeekte den Koning, een buitengewoon gezant naar Frankrijk af te vaardigen om zijn beklag over de handelwijs van Alençon in te leveren; en een andere naar den Paus, om dezen te verzoeken den hertog in den ban te doen. Hij betuigde liever zijn bloed te willen storten, dan den Koning met zulke verdrietelijke voorstellingen te vervelen, doch het zijn plicht te achten om hem de naakte waarheid te zeggen. De pest richtte onder zijne geringe macht ontzettende verwoesting aan. Twaalfhonderd zieken lagen thans in de hospitalen, behalve degenen, die bij de burgers aan huis werden verpleegd, en hij had middelen noch geld om de kwaal te verhelpen. Bovendien had de vijand, ziende dat men hem niet in het open veld de spits bood, den weg naar Luik over de Maas afgesneden, en was naar Nivelles en Chimay opgerukt om langs de rivier gemeenschap met Frankrijk te hebben⁽¹⁾.

Tien dagen nadat die roerende brieven verzonden waren, was de schrijver dood. Sedert den moord van Escovedo had naargeestigheid zijn gemoed verteerd, en een heete koorts kwam in September ook zijne lichaamskrachten sloopen. Het huis, waarin hij ziek lag, was een stulp, waarvan het eenig bruikbare vertrek lang voor een duiventil gediend had. Dit ellendige kot werd, zoo goed als het ging, gereinigd en behangen met tapijtwerk, waarin wapenschilden waren geborduurd. In die vogelkooi zou de held van Lepanto den geest geven. Gedurende de laatste dagen was hij buiten kennis: terwijl hij zich op zijn ongemakkelijk leger rusteloos omwentelde, voerde hij in zijne verbeelding groote veldslagen, riep weder oprukkende ruiterdrommen luid zijne bevelen toe en zijne oogen vlamden onder het luisteren naar het trompetgeschal, dat hem de overwinning aankondigde. Vóór het stervensuur keerde echter zijn bewustzijn terug en kon hij nog de noodige beschikkingen maken. Hij stelde zijn neef, Alexander van Parma, die bij zijn doodsbed gewaakt had, onder voorbehoud der koninklijke bekrachtiging tot zijn opvolger aan in het opperbevel van het leger en in zijne andere waardigheden, ontving kalm de laatste Sacramenten en blies den adem uit, op den 1sten van de maand October, die hij sedert den slag van Lepanto altijd als eene feestelijke en gelukkige maand had beschouwd⁽²⁾.

Het kon niet anders, of terstond bij zijn verscheiden moest de argwaan oprijzen van vergiftiging op last van Filips. Die

(1) Carta (descifrada) del Sr. Don Juan à Su Magestad, 20 Sept. 1578. MS. der Koninklijke Bibliotheek in den Haag, f°. 41-44.

(2) VAN DER HAMMEN y Leon, VI. 324. BOR, XII. 1005. CABRERA, XII. 1008, 1009. STRADA, X. 503, 505, 506. HOOFT, XIV. 591.

argwaan is nooit tot stand gebracht, maar ook nooit gewettigd. Twee Engelschen, Ratcliff en Gray genaamd, werden in hechtenis genomen en ter dood gebracht, onder de beschuldiging van zich door den secretaris Walsingham te hebben laten omkopen om den landvoogd te vermoorden⁽¹⁾. Die beschuldiging was ongetwijfeld een schandelijke leugen; maar zoo Filips, die verdacht werd gehouden van de werkelijke dader te zijn, den dood van zijn broeder had beraamd, dan ware het niet onwaarschijnlijk dat men om den schijn te redden, een paar onschuldige slachtoffers had laten ter dood brengen. Nu de tijd ons vele verborgenheden ontsluit heeft, nu wij uit den mond van Filips zelve en van zijne medeplichtigen vernomen hebben, hoe Montigny en Escovedo werden ter dood gebracht, kan men bezwaarlijk zeer verschoonend denken over andere hem ten laste gelegde wandaden.

Toen het lichaam van Don Juan geopend werd om gebalsemd te worden, schenen zich blijken van vergiftiging voor te doen. Het hart was droog, de inwendige deelen waren zoo dor, dat zij bij aanraking in stof vielen, de algemeene kleur der ingewanden was zwartachtig bruin, als waren zij verzengd. Verschillende personen werden genoemd als de vermoedelijke schuldigen, verschillende beweegredenen voor het plegen der misdaad aangevoerd. Desniettemin moet men toegeven, dat er bekende oorzaken waren voor den dood, onbetwistbaar genoeg om een onderzoek naar dieper verborgen oorzaken overbodig te maken. Een besmettelijke ziekte, die men de pest noemde, woedde in het leger en had reeds meer dan duizend soldaten binnen eenige dagen ten grave gesleept, terwijl Juans eigen zielelijden vlijmend genoeg was geweest om zijn hart te breken. Door vriend en vijand bedrogen en gekweld, verdacht, gehoond, verbijzeld was het niet vreemd, zoo hij licht de prooi werd van een besmettelijke ziekte, die eene menigte sterker mannen dan hij dagelijks wegrukte⁽²⁾.

(1) DE THOU, VII. 699. Vergelijk CABRERA, XII. 1006.

(2) 'Namque in defuncti corpore extitisse non obscura veneni vestigia affirmant, qui viderunt.' - STRADA, X. 512. De Jezuit geeft volstrekt niet te kennen, wat hem van dit gerucht dunkt. - Vergelijk CABRERA, XII. 1009. VAN DER VIJNCKT, II. 253, 254. - 'hallaron la parte del coraçon seca y todo lo interior y lo exterior denegrado y come tostado, que se deshazia con el toque; y lo demas de color palido de natural difunto.' - CABRERA, XII. 1009. BRANTÔME, nadat hij zijn leedwezen heeft betuigd, dat zulk een wakker zoon van Mars in zijn bed gestorven was, (comme si c'eust esté quelque mignon de Vénus', maakt gewag van een vermoeden, dat hij vergiftigd was *door middel van geparfumeerde laarzen* (voorzeker een zonderling middel en waardoor zijne ingewanden er kwalijk als 'geroosterd' hadden kunnen uitzien) - 'car on tient tout, qu'il mourut empoisonné par des bottines parfumées.' - Hommes illustres et gr. Cap., II. 140. - Verschillende personen werden van de daad beschuldigd: Filips, de prins van Oranje, de abt van St. Geertrui, die, naar men zegt, de wandaad door middel van zekeren Guerin, een welbekenden gifmenger van Marseille, zou hebben ten uitvoer doen brengen. - VAN WIJN, Aanm. op WAGENAAR, VII. 65. Zie ook HOOFT, XIV. 591; BOR, XII. 1004.

Den derden dag na Don Juans overlijden werd de uitvaart gevierd. Er ontstond geschil tusschen de Spanjaarden, Duitschers en Nederlanders, daar ieder bij de plechtigheid op den voorrang aanspraak maakte, op grond van de nauwere betrekking hunner natie op den overledene. Allen stonden hem in waarheid om verschillende redenen even na, en men kwam dan ook overeen, dat allen met gelijke rechten aan de uitvaart zouden deelnemen. Het lijk, van de ingewanden ontdaan en gebalsemd, werd op een praalbed gelegd. De held was in volle wapenrusting gekleed; zijn zwaard, helm en stalen strijdhandschoenen lagen aan zijne voeten; een adellijke kroon, die van edelgesteente schitterde, dekte zijn hoofd; de juweelen keten met de ridderorde van het Gulden Vlies hing hem om den hals; welriekende handschoenen dekten zijne handen. Aldus, als een Vorst en krijgsheld uitgedost, werd hij op de baar gelegd en door zijne kamerheeren uit het sterfhuis gedragen. De kolonels der regimenten, die het dichtst bij zijn kwartier gelegerd waren, namen het lijk over en, door hunne troepen met verdekt geweer en omfloersde trom gevolgd, begeleidden zij het tot den naasten post, waar het door de bevelvoerende officieren van regimenten van een anderen landaard ontvangen werd, om door hen wederom aan die van een derden landaard overgeleverd te worden. Aldus werd het lijk achtereenvolgens door krijgslieden van de drie natiën gedragen tot aan de poorten van Namen, waar het door de burgerlijke overheid ontvangen werd. De slippendragers, de oude Pieter Ernst van Mansfeldt, Ottavio Gonzaga, de markgraaf van Villa-Franca en de graaf van Roeulx, droegen het vervolgens in de kerk, waar het werd nedergezet, in afwachting van nadere koninklijke bevelen uit Spanje. Het hart van den held bleef begraven onder den steenen vloer van het kerkje, en een grafschrift, op bevel van Alexander Farnese daar uitgehouden, duidt nog de plek aan, waar dat leeuwenhart wederkeerde tot stof⁽¹⁾.

Het was het laatste verzoek van den stervende aan Filips geweest, dat zijn overschot in het Escuriaal naast zijn keizerlijken vader begraven mocht worden; die bede was toegestaan

(1) STRADA, X. 515. HOOFT, XIV. 591. 'Relacion de la enfermedad y muerte del Señor Don Juan.' - Documentos inéditos, VII. 443-448. - Vergelijk TASSIS. IV. 326; HOOFT, XIV. 591; HARAEUS (Annal. III. 285). Het opschrift op de zerk is nog te Namen te lezen, hoewel de kerk, waarin het hart oorspronkelijk was nedergelegd, door eene nieuwe vervangen werd.

en er kwam dan ook een koninklijk bevel om het lijk naar Spanje te vervoeren. Men had verlof gevraagd en verkregen om een klein aantal troepen door Frankrijk te doen trekken. De zuinige Koning had echter verzwegen, dat die krijgslieden het stoffelijk overschot van den held van Lepanto zouden mede voeren; want hij wilde de kosten besparen, die een openlijk vervoer van het lichaam en de wisseling van beleefdheden met de overheid van elke stad op de lange reis zouden veroorzaken. Het lijk werd bijgevolg in drie stukken gedeeld en in drie afzonderlijke manden ingepakt; de verschillende deelen werden, *om het gewicht uit te winnen*, aan den zadelknop van eenige ruiters gehangen, en zoo werd het lichaam van den held van Lepanto naar zijne afgelegen rustplaats gebracht.

‘Expende Hannibalem: quot libras in duce summo
Invenies’?

[Weeg het stof van Hannibal: hoeveel pond zal de groote veldheer halen?]

Zoo oneerbiedig, ja bijna verachtelijk werd het verdeelde overschot van den grooten krijgsman haastig vervoerd door datzelfde Frankrijk dat de romaneske held, in saraceensche slavenkleeding vermomd, nauwelijks twee jaren geleden, doorgetrokken was, vol van hooge verwachtingen en buitensporige droomen. Deftige⁽¹⁾ geschiedschrijvers uit dien tijd melden, dat de verschillende stukken van het lijk, na aankomst in Spanje, weder samengevoegd en met koperdraad aan elkander gehecht werden; dat het lichaam vervolgens opgevuld en in prachtige kleederen uitgedost, overeind werd gezet, leunende op een bevelhebbersstaf, en dat aldus het stoffelijk overschot van Don Juan aan Zijne Katholieke Majesteit voorgesteld werd. Filips zou, naar men zegt, ontroerd geworden zijn bij den aanblik van de afzichtelijke spookgestalte - want afzichtelijk en spookachtig, in spijt van juweelen, balsem en gewerkte zijde, moet dat onbe-

(1) - ‘ubi ossibus iterum commissis aereique nexu fili colligatis, totam facile articulavere compagem corporis.’ - STRADA, X. 519. - ‘Quod tomento expletum, ac superindutis armis, pretiosis vestibus exornatum, ita Regis obtulere oculis, quasi pedibus innitens, imperatorii videlicet baculi adjumento, *plane vivere ac spirare videretur*.’ - Ibid. Dit vertelsel is echter slechts met de uiterste behoedzaamheid aan te nemen, daar het mogelijk niets dan een verdichtsel is uit het brein van den begaafden Jezuit, STRADA. In de ‘Relacion de la enfermedad’ etc. wordt van deze omstandigheid geen gewag gemaakt; integendeel wordt het lichaam van den held daar voorgesteld, als behoorlijk gewikkeld in een gewaad van ‘fijn vlaamsch linnen,’ en in een kist gelegd, die in- en uitwendig met zwart fluweel bekleed was. - Documentos inéditos, VII. 443-448.

graven lijk er hebben uitgezien, dat in houding en kleeding het leven nabootste, en toch alleen daar stond om zijn recht op een graf te doen gelden. Die eisch werd ingewilligd, en Don Juan van Oostenrijk vond eindelijk rust naast zijn keizerlijken vader.

Zesde afdeeling
Alexander van Parma
1578-1584

Eerste hoofdstuk

De unie van Utrecht

Geboorte, opvoeding, huwelijk en karakter van Alexander Farnese. - Zijne geheime avonturen. - Heldendaden in de slagen van Lepanto en Gemblours. - Hij aanvaardt de landvoogdij. - Zijn uiterlijk voorkomen en geest. - Inwendige verdeeldheid. - Anjou in Bergen. - Kuiperijen van Johan Casimir in Gent. - Anjou dankt zijn volk af. - De Nederlanden door verschillende vreemde troepen afgeloopen. - Regeeringloosheid en verwarring in Gent. - Imbize en Rijkhove. - Uiteinde van Hessels en Visch. - Oranje ontwerpt eene nieuwe Pacificatie. - Voorstellen van wege Koningin Elizabeth. - Remonstrantie van Brussel. - Opschudding en beeldstormerij te Gent. - Oranje's ontevredenheid. - De prins komt in Gent en voert daar een godsdienstvrede in. - Moeilijke toestand van Johan Casimir. - Scherpe verwijten van Elizabeth. - Casimir vertrekt en zijne troepen verlaten het land. - Anjou's vertrek en openlijke verklaring. - Brieven van Elizabeth aan de Staten-Generaal over hem. - Plichtplegingen der Staten tegenover den hertog. - Dood van Boussu. - Oranje belastert. - Baatzucht der grooten aan het hoofd der Malcontenten. - Verraad van La Motte. - Heimelijke aanslagen van den prior van St. Renty. - St. Aldegonde te Alrecht. - Verrichtingen van den prior van St. Vaast. - De geestelijkheid in de waalsche provinciën verzet zich tegen de belasting, uitgeschreven door de Staten-Generaal. - Strijd der drie partijen. - Gosson en anderen bewerken een omwenteling in het stedelijk bestuur van Atrecht. - Tegenomwenteling. - Korte rechtspleging. - De hoofden der Malcontenten verzoenen zich met de regeering. - Geheim verdrag van Mont St. Éloi. - Tegenbeweging van de vrijheidspartij. - Unie van Utrecht.

Een vijfde landvoogd nam thans de plaats in, achtereenvolgens door Margaretha van Parma, Alva, den groot-kommandeur en

Don Juan van Oostenrijk ontruimd. Van al de uitstekende personen, aan wie Filips de teugels van dat moeilijk en gevaarlijk beheer had toevertrouwd, was de man, die thans aan de regeering kwam, zeker de bekwaamste en geschiktste. Indien er één voerman bedreven genoeg was om den staatswagen te besturen op den weg, nu hobbeler dan ooit, dan was het wel Alexander van Parma.

Hij was thans in zijn drie-en-dertigste jaar; zijn oom Don Juan, zijn neef Don Carlos en hij verschilden in leeftijd slechts weinige maanden van elkander. Zijn vader was Ottavio Farnese, de trouwe stadhouder van Karel V en kleinzoon van Paus Paulus III; zijne moeder was Margaretha van Parma, die het eerst de Nederlanden bestuurde, na Filips' vertrek uit die gewesten. Hij was een der tweelingen, met wie de echt van Margaretha en haren jeugdigen gemaal gezegend werd, en de eenige die in leven bleef. Zijn overgrootvader Paulus, wiens wereldlijke naam Alexander hem ten deel viel, had het pasgeboren kind de handen opgelegd en voorspeld dat het tot een groot krijgsman zou opgroeien⁽¹⁾. Van zijne vroegste jeugd af aan scheen de knaap bestemd om die voorspelling te vervullen. Hoewel vlug genoeg in het leeren, wendde hij zich ongeduldig telkens van de letteren tot krijgsoefeningen en tot de stoutste waagstukken. Het gekletter der wapenen omgaf zijn wieg. De zegeteekenen van Ottavio, toen die als overwinnaar over de Alpen wederkeerde, hadden de oogen van het kind bekoord; pas zes jaren oud, was hij van het beleg zijner geboortestad Parma en van de krachtige verdediging van die plaats door zijn krijgshaftigen vader ooggetuige geweest. Toen Filips zich, onmiddellijk na 's Keizers afstand, in de Nederlanden ophield, had hij den knaap van de ouders ontvangen als een onderpand hunner vriendschap. Ofschoon eerst elf jaren oud, had Alexander ernstig verzocht om als vrijwilliger in den slag van St. Quintijn te dienen, en bittere tranen had het hem gekost, toen de over dien eisch verbaasde Vorst zijn verzoek weigerde⁽²⁾. Zijne opvoeding werd voltooid te Alcala en ook te Madrid, onder onmiddellijk toezicht van zijn koninklijken oom, en met den Infant Carlos en den schitterenden Don Juan. De keizerlijke bastaard alleen kon den italiaanschen prins in krijgshaftige oefeningen overtreffen, althans evenaren. Beiden waren even hartstochtelijke liefhebbers van de jacht en het steekspel; beiden verlangden ongeduldig naar het tijdstip, waarop zij de vervelende kloosterlijke schoolgeleerdheid en de spiegelgevechten, thans hunne voornaamste uitspanning door den rechten krijg zouden ver-

(1) STRADA, IX. 451; X. 508.

(2) STRADA, IX. 458.

wisseld zien. Op zijn twintigste jaar was Farnèse met Maria van Portugal, dochter van prins Eduard, kleindochter van Koning Emanuel, verloofd geworden, en zijne verbindtenis met die weergalooze prinses was, zoo als wij gezien hebben, kort daarna met veel staatsie in Brussel gevierd geworden. Zonen en dochteren werden hem geboren, gedurende zijn volgend verblijf in Parma. Hier evenwel was de heftige en ongeduldige geest van den toekomstigen doorluchtigen veldheer gedoemd een poos lang onder dwang te zuchten en zich in een rust te verteren, die gansch niet naar zijn smaak was. Daar zijn vader, nog in de kracht zijner jaren, zijne erfgoederen Parma en Piacenza regeerde, vond Alexander geen bezigheid in het korte tijdperk van vrede, dat toen bestond. Zijn oorlogzuchtige geest, die naar een uitgestrekten en verheven werkkring smachtte, waarin hij zijne krachten zou kunnen beproeven, schiep er nu vermaak in op tweegevechten te azen en de rol te spelen van een zwaardvechter. Nacht op nacht doorkruiste de erfprins, vermomd, welgewapend, alleen of met een enkelen vertrouwden dienaar, de straten der hoofdstad⁽¹⁾. Iedere voorbijganger, die er krijgshaftig uitzag, werd genoodzaakt stand te houden en den degen te kruisen met een onbekenden, doch allergeeduchtsten vijand, en vele waren de tweegevechten, waarvan hij aldus genoot, zoolang zijn naam en rang verborgen bleven. Inzonderheid zocht hij die edellieden op, wier bedrevenheid of dapperheid hij had hooren prijzen. Eindelijk gebeurde het dat hij met zekeren graaf Torelli, in Parma om zijn vaardigheid met den degen en zijne talrijke tweegevechten bekend, eene ontmoeting had. Zij kruisten het staal en de strijd was in de duisternis geducht aan den gang, toen het toortslight van iemand die toevallig voorbijkwam, Alexander vlak in het gelaat scheen. Torelli, die plotseling zijne tegenpartij herkende, liet den degen vallen en verzocht vergiffenis want de sluwe Italiaan was te scherpzinnig, om niet in te zien, dat, al ware ook geen van beider leven met dit gevecht gemoeid, hij zich, hoe het ook afliep, in een valsche stelling bevinden zou. De overwinning zou hem den haat, de nederlaag de verachting van zijn toekomstigen gebieder op den hals halen. De onbevredigende uitslag en daaropvolgende ruchtbaarheid van deze ontmoeting maakten aan de nachtelijke uitspanningen van Alexander een einde, en voor een poos zag hij zich verplicht een vreedzamer leven te leiden en zich te troosten in het gezelschap van die ‘portugeesche Phenix’, die sinds zoo lang haar nest bij zijne haardstede had opgeslagen.

Eindelijk werd het heilig verbond gesloten, de nieuwe en laatste kruistocht verkondigd, en Farnèse's oom en boezemvriend

(1) STRADA, IX. 454, 455.

met het opperbevel over de vereenigde macht van Rome, Spanje en Venetië bekleed. Nu was hij niet langer te betoomen. Doof voor de beden zijner moeder en zijner echtgenoote, perste hij Filips de vergunning af en vloog naar het oorlogstooneel in de Levant. Don Juan ontving hem met open armen, even vóór den slag van Lepanto, gaf hem een post aan de spits en stelde genueesche galeien onder zijn bevel.

Alexanders daden in dien aan luister zoo rijken dag geleken op die van een fabelachtigen romanheld. Hij klampte met zijne galei het schip aan boord, waarop de krijgskas zich bevond, en dat uit dien hoofde dubbel bemand en gewapend was. Ongeduldig omdat de halve maan na eenige volle lagen nog niet was ingehaald, sprong hij alleen bij den vijand aan boord, terwijl hij zijn gewoon wapen, een ontzaggelijk zwaard, met beide handen zwaaide; en baande rechts en links door de vijandelijke gelederen den weg voor de krijgers, die de voetstappen van hun driftig opperhoofd volgden. Mustapha Bey, de schatmeester en bevelhebber van het schip, viel voor zijn zwaard, met vele anderen, die hij nauwelijks zag of telde. Weldra werd de galei veroverd, even als eene andere, die het schip met de krijgskas kwam ontzetten, doch in het zelfde lot deelen moest. De buit, door het volk van Alexander bemachtigd, was ongeloofelijk; er waren soldaten, die voor hun hoofd tweeen drieduizend ducaten ontvingen. Don Juan begroette zijn neef na den slag met een niet onvermengde lofspraak. Slechts de gelukkige uitslag kon zijn zoo dolzinnig en roekeloos bedrijf rechtvaardigen; want, ware hij gedood of overwonnen dan zou, zoo sprak de opperbevelhebber, bijna niemand zijne waaghalzerij hebben toegejuicht. Alexander gaf zijn oom hierop ten antwoord, dat hij zich door een bovenmenscheijk vertrouwen gesterkt had gevoeld, daar de gebeden, door zijne godvruchtige vrouw, sedert hij ten oorlog gevaren was onophoudelijk voor hem uitgestort, hem tot hulp en schild strekten in grooter gevaar zelfs, dan hij tot dusver had getrotseerd⁽¹⁾.

Dit was Alexanders eerste veldtocht, en gedurende eenige volgende jaren werd het hem niet vergund nieuwen roem in te oogsten. Eindelijk meende Filips hem met zijne moeder naar de Nederlanden te moeten zenden, en Don Juan aldus van de pijnbank te verlossen, waarop hij zoo lang gefolterd was geworden. Granvelle's tusschenkomst was echter onvermogen om de hertogin over te halen; maar Alexander verlangde vurig naar het tooneel te trekken, waar strijd aan de orde van den dag was, en gaarne nam hij het bevel op zich over de versterkingstroepen, die tegen het einde van 1577 aan Don Juan gezonden werden. Den 8sten December van dat jaar had hij Luxemburg bereikt, en

(1) STRADA, IX. 456-458,

kon dus, gelijk wij gezien hebben, tot de overwinning bij Gemblours krachtig medewerken. Hem had de noodlottige verandering getroffen, door teleurstelling en kommer in de schoone en fiere gelaatstrekken van zijn doorluchtigen bloedverwant teweegebracht⁽¹⁾. Hij sloot hem later de oogen en deed een marmeren zerk stellen in het kerkje, waar Don Juans hart begraven lag. Als landvoogd verving hij hem.

Zijn uiterlijk beantwoordde aan zijn karakter: zijn klein, rond hoofd geleek op dat van een zwaardvechter, zijne welgevormde gestalte was van middelbare lengte; zijne bewegingen waren vlug en lenig. Zijn kort afgesneden zwart haar stond borstelig overeind; zijn voorhoofd was hoog en smal; zijne gelaatstrekken waren fraai, zijn arendsneus goed gevormd, zijne groote oogen zwart en doordringend⁽²⁾. Nochtans had hij een loenschen oogopslag, als iemand, die een doodelijken stoot zoekt af te slaan of toe te brengen: den blik van een vechter van beroep. Mond en kin waren door een vollen baard bedekt. Bevallig van uiterlijk en vorstelijk van houding, was hij prachtig en kostbaar gekleed⁽³⁾. Zijn hooge kanten kraag, de ridderorde van het Gulden Vlies, een met goud ingelegde milaneesche wapenrusting, verrieden zijn hoogen rang. Op het slagveld bezat hij de zeldzame gaaf van zijne soldaten met zijn onstuimigen, ridderlijken moed te bezielen. Hij zelf ging hen voor in de gevaarlijkste oogenblikken, en hij verstond er zich, even als zijn oom en zijn keizerlijke grootvader, uitstekend op, om den heldenmoed zijner bereidvaardigste volgelingen te beloonen met een dolk, een pluim, een lint, of een juweel, dat hij van zijn eigen uitrusting afnam⁽⁴⁾.

Wat zijne krijgskundige bekwaamheid betrof, die hij nu voor het eerst geroepen werd op grootere schaal te toonen, daarin overtrof hij onbetwistbaar zijn voorganger, wiens naam door den wereldberoemden slag van Lepanto met zooveel luister omstraald was. Bovendien bezat hij veel meer de gaaf om, hetzij in het veld, hetzij in de raadzaal als leider op te treden. Minder innemend dan Don Juan, voerde hij daarentegen een gebiedender toon. Deftig en afgemeten was hij alleen hartstochtelijk tegenover den vijand; doch zelden liet hij een oneerbiedigen blik of vermetel woord ongestraft. Hij was geen plannenmaker of droomer, geen dolend ridder. Hij zou geen bergen en zeeën overgestoken zijn, om eene gevangene Koningin te verlossen,

(1) STRADA, IX. 460.

(2) 'Een fel gezicht,' zegt BOR, Deel III, XXIXste Boek, bl. 661, en de afbeeldsels bevestigen dit.

(3) 'Kostelijk ende overdadig in kleederen.' BOR, t.a. pl.

(4) STRADA, 2, III. 150.

noch gepoogd hebben zichzelve hare kroon op te zetten tot loon voor dien heldenmoed. Eenheid in opvatting, wil en daad kenmerkte zijn karakter. Hij begreep volkomen wat Filips gedaan wilde hebben, en was overtuigd, dat hij de man was, dien men zoolang vruchteloos gezocht had. Koelbloedig, scherp, onversaagd, slim, vereenigde hij de gewetenlooze stoutheid van een *condottiere* met de vrijwillige lijdzaamheid van een Jezuit. Hij kon in het verborgen langs onbemerkte paden voortschuiven, en plotseling een doodelijken stoot toebrengen. Hij kwam ten volle toegerust, niet alleen om de Nederlanders in het open veld te verslaan, maar ook om hun in staatszaken de loef af te steken, hunne waakzaamheid te verschalken, hen af te matten in het spel, waarvan zijn ongeduldige voorganger het slachtoffer geworden was. Hij bezat, gelijk de tijd leeren zou, de kunst en het geduld, niet alleen om de sterkste steden te ondermijnen, maar ook om de geheime aanslagen der begaafde staatslieden te ondergraven. Zoowel de nederlandsche onderhandelaars als de nederlandsche soldaten te verstrikken, ziedaar de hem aangewezen taak. Zonder den moed, de waakzaamheid, het hooger doorzicht van Willem van Oranje, zouden al de Nederlanden het lot gedeeld hebben, thans voor de zuidelijke gewesten weggelegd; en, ware zijn leven verlengd geworden, dan had men misschien den boozen geest nog uit het gansche land kunnen bannen.

Wat den godsdienst betreft, was Alexander Farnese, gelijk van zelf spreekt, stipt katholiek en beschouwde hij allen, die zich van Rome losrukten, als heidensche honden. Evenwel bemoeide hij zich in de praktijk juist niet veel met het heilige en zoolang zijne vrouw leefde, had hij de geheele zorg voor zijne zaligheid ruiterlijk op hare heilige schouders geworpen. Thans, nu zij naar hooger gewesten opgeroepen was, scheen Alexander geneigd om op hare voortdurende tusschenkomst te steunen. Het leven van een *bravo* in vreedetijd, het plan om in den oorlog geheele steden te verdelgen, omdat de onschuldige bewoners omtrent beeldenvereering en kerkelijke plechtigheden andere begrippen koesterden dan Rome voorschreef - scheen hem in het geheel niet onbestaanbaar met de leer van Jezus. Het ophangen, verdrinken, verbranden en slachten van ketters vloeyde logisch voort uit zijn godsdienstig stelsel. Hij was evenmin een zifter van godsdienstige vraagstukken, als hij aanspraak maakte op heiligheid; maar in die dagen was iedereen nauwgezet op godsdienstvormen, en Alexander zag inderdaad met afschuw neer op de goddeloosheid der ketters, die hij vervolgde en vermoordde. Hij woonde geregeld de Mis bij - 's winters zelfs bij toortslicht - en verzuimde dit even zelden als zijne dagelijksche partij in de kaatsbaan. De roomsche leer

was het geloof zijner kaste, de godsdienst der Vorsten en grooten. Wat Lutherdom, Zwinglianisme, Calvinisme en dergelijke leerstelsels betrof, dat waren slechts hersenschimmige begrippen en begoochelingen van wevers, brouwers en dergelijk slag van volk - een verachtelijken hoop, die op den naam van Christen aanspraak maakte, ondanks het verwerpen van den Paus, en oogenblikkelijk behoorde uitgeroeid te worden. Farnèse's leefwijze was uiterst matig: hij placht te zeggen, dat hij slechts at om het leven te onderhouden, en zelden gebeurde het dat hij niet drie of vier malen van tafel opstond om het een of ander van algemeen belang te bezorgen, dat naar zijn oordeel geen uitstel leed⁽¹⁾.

Zijne vroegere betrekkingen in de Nederlanden waren hem dienstig, en hij wist er oogenblikkelijk partij van te trekken. De grooten des lands die zich allen evenzeer door ijverzucht op den prins van Oranje hadden laten beheerschen, die zich in hunne bedoelingen met Matthias teleurgesteld zagen, wier half voldragen ontwerpen ten opzichte van Anjou in de wieg gesmoord waren - bevonden zich nu juist in een toestand om aan de listige woorden van Alexander Farnese het oor te leenen. De Montigny's, de La Motte's, de Meluns, de Egmonts, de Aerschots, de Havrechs, met al hun kleingeestige aanslagen en verachtelijke eerezucht tot twee malen toe uit den zadel gelicht, waren bereid hun land als slachtoffer over te leveren aan den man, dien zij haatten, en aan den ouden godsdienst, dien zij zich inbeeldden lief te hebben. De Malcontenten, die het gebied van Henegouwen afliepen en Gent bedreigden - de 'Paternoster-knechten', die slechts op eene gunstige gelegenheid en een voordeelig bod wachtten om zich met Spanje te verzoenen, waren juist de werktuigen, die Parma bij den aanvang zijner loopbaan het liefst wenschte te gebruiken. De zaken stonden veel gunstiger voor hem, dan voor Don Juan, toen deze pas aan het bewind kwam. Het scheen alleszins mogelijk, dat Parma bij machte zou zijn om de langdurige kwaal eindelijk te genezen, aan den opstand een einde te maken en het onbeperkt oppergezag van Kerk en Koning te herstellen. De beloften van het gentsch verdrag waren verbroken geworden, terwijl in de daarop gevolgde brusselsche Uniën het noodlottig verschil van godsdienst de vredesoorkonde in een zwaard veranderd had. De 'godsdienstvrede', te Antwerpen afgekondigd, had haast nergens bijval gevonden. Zoodra de nederlandsche gewesten voor een oogenblik schijnbaar de overhand op den vijand verkregen hadden, keerden zij zich doldriftig tegen elkander, en de vlammen van de godsdienstige tweedracht, door de gemeenschappelijke

(1) BOR, IIIde Deel, XXIXste Boek, bl. 661b.

pogingen van wie den ondergang van het vaderland duchtten, uitgebluscht, werden weder aangestookt met het brandhout, dat men van de heilige altaren nam. Ouders en kinderen, broeders en zusters, man en vrouw begonnen te krakeelen en stonden gereed elkander te vervolgen. Katholiek en Protestant vergaten gedurende de korte verademing de vrijwillig bezworen hooggezegende Pacificatie, om hunne doodelijke veete weer op te vatten. De gebannen en uitgeweken Hervormden, die op de vredeboodschap waren teruggekeerd, vonden zich bitter teleurgesteld: zij stonden in de waalsche provinciën voor de vervolging der Malcontenten, in de noordelijke gewesten voor den nog geduchter dwang der koninklijke stadhouders bloot.

De vervolging baarde wedervervolging. De stad Gent werd het middelpunt van een stelsel van oproer, waardoor alle goddelijke en menschelijke wetten gehoond werden, onder voorwendsel van ruimer vrijheid in burgerlijke en godsdienstige zaken te willen vestigen. Het was te Gent dat de eerste tooneelen van Parma's bewind voorvielen. Van de hooggeboren vrijers om de nederlandsche bruid stonden er nog twee elkander met ijverzuchtige blikken op te nemen. Anjou was te Bergen, welke plaats hij heimelijk maar zonder goed gevolg voor zijne eigene plannen had pogen te vermeesteren, en Johan Casimir stookte te Gent een opstand aan, dien hij noch leiden, noch begrijpen kon. Er was spraak van om hem graaf van Vlaanderen te maken, en zijne kleingeestige eerezucht werd bedwelmd door dien schitterenden titel. Anjou, die ook graaf van Vlaanderen wilde zijn, even goed als hertog of graaf van al de Nederlanden, was ten hoogste verontwaardigd over dat gerucht, en gaf in een brief aan de Staten die verontwaardiging te kennen. Hij schreef naar Gent om zijne bemiddeling aan te bieden tusschen de burgers en de Malcontenten. Casimir had geld noodig voor zijne troepen: hij verkreeg een milden onderstand, maar behoefde meer. Middelerwijl zwierven de huurlingen door de zuidelijke provinciën; als sprinkhanen aten zij elk groen blaadje op, en roofden en plunderden daar, waar reeds zoo dikwerf geroofd en geplunderd was geworden, zoodat er nauwelijks nog iets te rooven overschoot⁽¹⁾. Terwijl de soldaten het platte land afliepen, stortte hun meester zich te Gent in een warnet van staatsgrepen dat de ondeugendste volksleiders, die ooit een heilige zaak bezoedelden, over de ongelukkige stad hadden uitgespreid. Wel hadden kardinaal Granvelle, de vijand, en Wilhelm van Hessen, de vriend van Johan Casimir, het karakter van dien Vorst goed begrepen. Roof en plundering was al wat hij uitrichtte, den bajert nog verwarder te maken, bleek zijne bestemming. Anjou,

(1) BOR, XIII. 3.

misnoegd over de voorbijgaande gunst, die men een door hem verachten mededinger betoonde, dankte wrevelig zijn volk af en maakte aanstalten om naar Frankrijk terug te trekken. Vele zijner huurlingen namen onmiddellijk dienst bij de Malcontenten onder Montigny⁽¹⁾, en vergrootten zodoende de macht der vijanden van dat land, waarover Anjou zich den titel van Beschermer aangematigd had. Het Staatsche leger was intusschen snel versmolten. Er was te nauwnood volk genoeg over om te velde te kunnen komen of de gewichtigste steden behoorlijk te bezetten. De ongelukkige gewesten, door burgerlijke en godsdienstige verdeeldheden verscheurd, werden overstroomd door horden onbetaalde soldaten van alle natiën, godsdiensten en tongen - Spanjaarden, Italianen, Bourgondiërs, Walen, Duitschers, Schotten en Engelschen; sommigen als aanvallers, anderen als beschermers gekomen, doch allen niets anders uitrichtend en in niets anders overeenstemmend dan in het mishandelen en honen van weerloos landvolk en kleinstedelingen. De jaarboeken van dien tijd zijn vol van hartgrievende tooneelen, waarin de onbeschofte vreemde krijgers en hunne wanhopige slachtoffers de hoofdrol vervullen.

Gent - het krachtvolle, rijke, machtige, hartstochtelijke, ontembare Gent - was nu het brandpunt, van waar niet het licht eener verstandige vrijheid uitstraalde, maar het verderfelijk vuur van moorddadige ongebondenheid en woeste regeeringloosheid. Herhaaldelijk was het deze tweede stad der Nederlanden, eene der rijkste en machtigste steden der Christenheid, beschoren geweest, om de grenzen der rede en gematigdheid bij hare geestdrift voor de vrijheid te overschrijden, en zich smadelijke tuchtigingen op den hals te halen van de macht, door hare eigene buitensporigheden nog machtiger gemaakt, en thans zou zij weder haar wezenlijke belangen miskennen.

De groote meerderheid der burgers beleed den hervormden godsdienst en was gezind om den Malcontenten, die door de misnoegde edelen werden aangevoerd, krachten weerstand te bieden. De stad, die zich als het natuurlijke hoofd van het gansche zuiden des lands beschouwde, was verontwaardigd, dat de waalsche gewesten zich verstoutten het uitsluitend gezag van den roomschen godsdienst, dat zoo forscht onder gebracht was, te handhaven, en de mogelijkheid toe te geven van vriendschappelijke betrekkingen met een Vorst, dien men metterdaad verloochend had. Er waren echter twee partijen in Gent; beide hadden mannen aan het hoofd, gevaarlijk van inborst⁽²⁾. Hembyze, de ergste der twee volksmenners, was onbestendig,

(1) BOR, IIIde Deel, XIII. 3. VAN METEREN, VIII. 114b.

(2) VAN DER VIJNCKT, III. 38, 39. BOR, XIII. 5, sqq. HOOFT, XIV. 598, 599.

wreed, lafhartig en verraderlijk, maar welbespraakt en met zekere staatkundige handigheid bedeed. Rijkhove was een koener booswicht, toornig en bitter en niet kiesch op zijne middelen. Hembyze was destijds tegen Oranje gekeerd, wiens gematigdheid hem tegenstond, wiens vastberadenheid hij duchtte. Rijkhove beschouwde zich als den vriend van den prins. Wij hebben gezien, hoe hij hem vóór zijn gedenkwaardigen aanval op Aerschot in den herfst des vorigen jaars geraadpleegd had en kennen het gevolg daarvan.

De prins had oogluikend toegelaten, wat hij niet openlijk wilde goedkeuren. Hij kende echter Rijkhove's roekeloos karakter niet grondig genoeg, daar hij anders zulk een door en door verachtelijk werktuig versmaad zou hebben. De gewelddadigheid van dien man bij gelegenheid der gevangenneming van Aerschot en zijne ambtgenooten bleek zachtheid, vergeleken met de daad, waardoor hij nu de zaak der vrijheid schandvlekte. Van wege het bestuur van Gent had hij bevel ontvangen om een hoop van Malcontenten, in den omtrek van Kortrijk samengerot, uitéén te jagen maar hij zwoer de poorten niet te zullen uitgaan, zoolang twee der heeren, die hij den 28sten October van het vorige jaar in hechtenis genomen had en die nog steeds gevangen zaten, nog in leven waren. De twee gevangenen waren de gewezen procureur Visch en het voormalig lid van den Bloedraad Hessels. Hessels zou tegen Rijkhove een onverzoenlijke vijandschap hebben opgevat, om de van hem ondergane belediging, en 'bij zijn grijzen baard' hebben gezworen, dat de schelm voor dien hoon nog hangen zou. Rijkhove, die zich niet zeer veilig achtte en wist, dat hij noch Hembyze, zijn vroegeren vriend, noch de gevangene edelen, die steeds zijne onverzoenlijkste vijanden geweest waren, vertrouwen kon, had besloten zich althans aan één kant in veiligheid te stellen, eer hij tegen de Malcontenten optrok. Hessels en Visch werden, terwijl zij op den 4den October in de gevangenis samen zaten te schaken, eensklaps gelast het huis te verlaten en in een rijtuig te stappen, dat voor de deur stond. Die last werd overgebracht door gewapenden talrijk genoeg om des noods geweld te gebruiken. De gevangenen gehoorzaamden, en het rijtuig rolde langzaam de straten door, de kortrijksche poort uit en den weg op. Na eenige minuten hield het rijtuig echter stil: Rijkhove vertoonde zich aan het portier en kondigde den verbaasden gevangenen aan, dat zij op staanden voet aan een boom, die aan den weg stond, zouden worden opgehangen. Hij spotte met de bedreiging, door Hessels tegen hem geuit, en met zijne gelofte, 'bij zijn grijzen baard.' 'Zulk een grijzen baard zult gij zelf nooit dragen, booswicht'! riep Hessels stoutweg uit, wien het onvoorziene doodvonnis eer vertoornde, dan ontstelde. 'Dat liegt

gij, valsche verrader!’ brulde Rijhove en om dit te bewijzen, rukte hij een handvol haar uit Hessels baard en hechtte dat, als een pluim, op zijn muts. Dit voorbeeld werd onmiddellijk nagevolgd door verscheidene anderen, die lokken afsneden van den grijzen baard en zich er mee oppronkten, zooals hun aanvoerder gedaan had. Toen werden de twee bejaarde gevangenen aan een boom opgeknoopt, zonder dat men zich op eenig gerechtelijk onderzoek of vonnis beriep⁽¹⁾.

Dergelijke daden maakten het, bij den dagelijks dieper wortelenden haat tusschen Walen en Gentenaars, hoog noodig dat er een schikking getroffen werd. Op het platte land mishandelden en plunderden de Malcontenten het volk, onder voorwendsel van de katholieke geestelijkheid te beschermen, terwijl in Gent zelf de geestelijkheid mishandeld en de kloosters geplunderd werden, onder voorwendsel van de vrijheid te handhaven⁽²⁾. In dezen nood vestigden de oogen zich natuurlijk op Oranje.

Verschillende afgevaardigden trokken heen en weer tusschen Antwerpen en Gent. Drie punten gaf de prins als onmisbaar aan, wilde men tot eene schikking komen: vooreerst, dat men aan de katholieke geestelijken het vrije gebruik hunner goederen vergunde; ten tweede, dat men hen in de uitoefening van hun godsdienst niet stoorde of belemmerde; ten derde, dat men de heeren, sedert den 28sten October gevangen, ontsloeg. Werden deze punten toegestaan, dan zouden de aartshertog Matthias, de Staten-Generaal en de prins van Oranje zich verbinden om het waalsche krijgsvolk te verjagen en de stad Gent tegen alle aanranding te verdedigen. De twee eerste punten werden toegestaan, onder voorwaarde, dat zekerheid werd gegeven voor de veiligheid van den hervormden godsdienst. Het derde punt werd verworpen; maar men kwam overeen, dat de gevangenen, Champagny, Sweveghem en de overigen, die na het vreeselijk uiteinde van Hessels en Visch niet zonder bekommering hun vonnis afwachtten, - een wettig verhoor ondergaan en intusschen tegen gewelddadige aanranding beschut zouden worden⁽³⁾.

Den 3den November 1578 werd er eene acte van acceptatie dezer voorwaarden in Antwerpen geteekend. Terzelfder tijd ontstond er gemor binnen Gent, daar de heethoofden der vrijzinnige partij verzekerden, dat het hun niet te doen was om den ‘godsdienstvrede’ in te voeren, indien zij zich al verbonden den Katholieken geen overlast aan te doen. Den 11n November zond de prins van Oranje uit naam van den aartshertog en van

(1) HOOFT, XIV. 593, 594. BOR, XIII. 5, seq. VAN METEREN, VIII. 143. WAGENAAR Vad. Hist VII. 234.

(2) VAN DER VIJNCKT, 3, III. 33, sqq.

(3) Zie de ‘Acte van acceptatie’ bij BOR, XIII. 5, sqq.

de Staten-Generaal boden naar Gent, om de overheid tot trouwe voltrekking der acte van acceptatie aan te sporen. Dienzelfden dag diende de engelsche gezant Davison bij dezelfde overheid een krachtig vertoog in, met de verklaring dat het gedrag der Gentenaars allerwege leedwezen opwekte en het bewijs leverde, dat zij den burgeroorlog, die zoolang gewoed had, niet uitdooven, maar veeleer aanstoken wilden. Dit, merkte hij aan, deed er aan twifelen, of zij wel eenigerlei wet of overheid wilden gehoorzamen. Daar men zou kunnen onderstellen, dat de tegenwoordigheid van Johan Casimir door Koningin Elizabeth gewettigd werd, omdat hij, zooals bekend was, onderstand van Hare Majesteit ontvangen had, verklaarde de gezant dat de Koningin het gedrag van Casimir hoogelijk afkeurde. Naar de meening van Hare Majesteit was het nog alleen mogelijk den vrede te bewaren, indien men zich naar de raadgevingen van den prins van Oranje en van de Staten-Generaal wilde schikken. Dit kon men echter alleen doen door de drie punten aan te nemen, die de prins voorgesteld had. Hare Majesteit waarschuwde de Gentenaars, dat hun gedrag haar weldra dwingen zou, de zaak des lands geheel en al op te geven, en ten slotte verzocht zij, met de zuinigheid die haar kenmerkte, onmiddellijk een schriftelijke verbindtenis van de stad voor vijf-en-veertigduizend pond sterling⁽¹⁾.

Twee dagen later kwamen er afgevaardigden van Brussel, om op hunne beurt de zusterstad te bestraffen en, mocht het zijn, te redden van den waanzin, die haar bevangen had. Zij herinnerden de overheid de menigvuldige raadgevingen van den prins van Oranje. Hij had verklaard, geen ander middel te kennen om den ondergang, die het vaderland bedreigde, af te wenden, dan vereeniging van al de gewesten en onderwerping aan de Staten-Generaal. Zijn eigen goede naam en de eer van zijn Huis stonden hier, dit gevoelde hij, op het spel; want, uithoofde van de posten, die hij thans bekleedde, had men hem herhaaldelijk aangewezen als de veroorzaker van al de misdaden, die binnen Gent gepleegd waren. Hij had verklaard voornemens te zijn eene verdediging tegen die lasteringen in het licht te geven⁽²⁾. Na aldus 's prinsen gevoelen te hebben aangehaald, verzochten de afgevaardigden het stadsbestuur, den godsdienstvrede aan te nemen, dien de prins voorgesteld had, en de gevangenen te laten, zoo als hij dit had gevorderd. Wat henzelfen betrof, zoo verklaarden zij, dat de inwoners van Brussel den prins nooit zouden verlaten, daar er naast God niemand was,

(1) BOR, XIII. 7.

(2) BOR, XIII.. 8.

die hunne behoeften zoo goed kende en beter wist te bevredigen.⁽¹⁾

Zoo redeneerden de afgevaardigden van de Staten-Generaal en de stad Brussel; maar intusschen viel er een nieuwe opschudding in Gent voor. De menigte was opgezet geworden door volksmenners en door het dolle geschreeuw van Petrus Dathenus, die de monnikspij had afgelegd; hij, die volgeling en dienaar was geweest zoowel van den Paus als van Oranje, droeg thans beiden een even vurigen haat toe, en door zijn invloed kwam het gepeupel woedend tegen de Katholieken op, verbrijzelde hun beelden, vernielde hun altaarstukken, roofde hunne kostbaarheden en joeg eindelijk al de Papisten de stad uit. Het oproer was zoo geweldig, dat het volgens een kronijkschrijver scheen, alsof al de inwoners dol geworden waren⁽²⁾. Er werd alarm geslagen en de raadsleden kwamen de razenden bestraffen, doch hunne bevelen werden in den wind geslagen, tot het werk der vernieling voltooid was, en eerst toen kwam de opschudding van zelf tot bedaren.

Dreigender dan ooit lieten zich thans de zaken aanzien. Niets kon meer de verontwaardiging van den prins van Oranje wekken, dan zulk een zinnelooze beeldenstorm. Inderdaad had hij den Raad van Gent eene wet doen stellen, waarbij dit voor een halsmisdaad werd verklaard⁽³⁾. Hij was van Luthers gevoelen, dat de beeldenvereering in het hart moest worden uitgeroeid, en dat dan de beelden in de kerken wel van zelf zouden vallen. Hij was het ook eens met landgraaf Wilhelm, dat ‘de vernieling van dergelijke onnoozele beelden altoos gewroken werd met stroomen van kostelijk menschenbloed⁽⁴⁾.’ Het valt dus licht te denken, dat dit uitzinnige geweld, rechtstreeks tegen zijne vermaningen in, en ondanks de tegenwoordigheid van zijne afgevaardigden in de stad, gepleegd, strenge afkeuring bij hem vond. Hij stond op het punt, zich openlijk te verdedigen tegen de lasteringen, die zijne verdraagzaamheid hem zoowel van Katholieken als van Gereformeerden had op den hals gehaald, en de vraag moest nu wel bij hem oprijzen, of het niet het best zou zijn, een land te verlaten, dat zoo onvatbaar scheen, om zijne oogmerken te begrijpen, of zoo ongenegen om zijne pogin-

(1) ‘Als naest Godt niemant kennende, die de gemeyne sake ende inwendigen nood beter verstaet ende de remedien beter kan dirigeren’. - BOR. t.a. pl.

(2) ‘Met sulcken geraes, getier ende gebaer, dat men geseid sou hebben, dat alle de inwoonders dol ende rasende waren’. - BOR, XIII. 9. VAN METEREN, IX. 149.

(3) Gentsche Gesch., II. 39, aangehaald door GROEN VAN PRINSTERER, VI. 465.

(4) Brief van landgraaf Wilhelm van Hessen. - GROEN VAN PRINSTERER, Archives et Correspondance. VI. 451, sqq.

gen te ondersteunen. Men slaagde er echter in, hem dit plan te doen opgeven, en hoe bitter ook door vriend en vijand verongelijkt, hoe ook bewust, dat zelfs in zijn geliefd Holland booze tongen zijne rechtschapenheid bekladden sedert zijne gunstige stemming omtrent Anjou bekend geworden was⁽¹⁾, toch behield hij zijne kalmte en lachte om de pijlen, die zonder hem te wonden, aan zijne voeten nedervielen. ‘Ik bewonder zijne wijsheid dagelijks meer,’ schreef Hubert Languet. ‘Ik zie, dat zij, die zich voor zijne vrienden uitgeven, hem meer verdriet veroorzaken dan zijne vijanden; terwijl hij toch zich zelven steeds gelijk blijft, door geen stormen uit zijne bezadigdheid gerukt, door geen telkens herhaalde beleedigingen tot drift vervoerd⁽²⁾’.

De prins was in dit jaar door de vier ‘leden’ van Vlaanderen eenstemmig tot stadhouder van dat gewest verkozen, maar had voor dien post bedankt⁽³⁾. De ingezetenen betuigden, trots de beroerten in Gent, gehechtheid aan zijn persoon en eerbied voor zijn gezag. Men smeekte hem in de stad te willen komen: zijne tegenwoordigheid alleen zou de burgers tot rede brengen. Hetgeen men van den prins verlangde, was ver van aangenaam en ook niet van gevaar ontbloot; doch deze bedenking had nooit invloed op hem. Hembyze en het gepeupel waren in staat om tot elk uiterste, tot welken heimelijken aanslag ook de toevlucht te nemen, om den man van kant te maken, dien zij vreesden en haatten. De tegenwoordigheid van Johan Casimir was een nieuwe knoop in het warnet; want Oranje wilde, hoewel hij den persoon verachtte, toch Casimir's vrienden niet voor het hoofd stooten. Bovendien had Casimir eenige bereidwilligheid getoond om de goede zaak te steunen en zich aan het beter oordeel van den prins te onderwerpen. Hij had een leger te velde gebracht, zonder er nochtans iets anders mede uit te richten dan het boerenvolk deerlijk te plunderen, terwijl hij tevens luidruchtig van de Staten gevorderd had, dat zij zijne troepen zonden betalen. De soldaten van de verschillende legers, die het land overstroomden, wedijverden inderdaad met elkander in onbeschoftheid. ‘Hun onbescheidenheid is allerverfoeilijkst’, schreef de markgraaf Havrech, ‘zij vorderen de keurigste spijsen, en drinken champagne en bourgogne bij bekers vol⁽⁴⁾’.

Ondanks dat alles kwam de prins den 4den December te Gent. Hij had daar aanhoudende en pijnlijke beraadslagingen met de regeering, sloot zich dagelijks op met Johan Casimir, wiens

(1) GROEN VAN PRINSTERER, Archives etc. VI. 481, 482.

(2) Brief aan Sir Philip Sidney.

(3) Apologie d'Orange, p. 108, 109.

(4) Keryon de Volkersbeke et Diegerick, Documents Historiques, I. 156, 157.

ijdelheid en buitensporige neigingen hij met zijne gewone bedrevenheid wist te breidelen, zat zelfs met Hembyze aan tafel, en zoo, door de moeilijkheden te vereffen en de hartstochten tot bedaren te brengen, kreeg hij eindelijk gedaan, dat allen in een godsdienstvrede bewilligden, die den 27sten December 1578 afgekondigd werd. Deze pacificatie behelsde dezelfde bepalingen als het ontwerp, den vorigen zomer door den prins gemaakt en voorgesteld. Beide godsdiensten mochten vrijelijk uitgeoefend worden; alle onderlinge beleediging en terging - met woorden, geschriften, prenten, liedjes of gebaren - werd op strenge straf verboden, terwijl allen zweren moesten, de orde met goed, bloed en leven te beschermen. De Katholieken geraakten, tengevolge van deze overeenkomst, weder in het bezit hunner kerken en kloosters; maar alle pogingen ten gunste der gevangen heeren bleven vruchteloos⁽¹⁾.

Den Walen en Malcontenten werd thans gelast, de wapenen neder te leggen; maar zij waren gansch niet ingenomen met den godsdienstvrede, dien zij in strijd verklaarden met het gentsch verdrag en de brusselsche Unie⁽²⁾. Niets kon hen tevreden stellen, dan de algeheele onderdrukking van den hervormden godsdienst; even als Hembyze en zijne partij de verdelging van het Pausdom verlangden. Hoe sterk ook, toch kon men machteloos worden te midden van zulke hardnekkige, beginsellooze dwepers.

De komst van den prins in Gent was voor Johan Casimir eigenlijk een uitkomst. Zoo als gewoonlijk, had hij zich hals over kop in zwarigheden gestort, waaruit hij niet in staat was zich te redden. Hij wist niet, wat te doen, of welken weg in te slaan. Hij had zich met Hembyze en de zijnen ingelaten, doch begrepen, dat een persoon van zijn rang zich niet met hen afgeven moest. Hij had een aanzienlijk leger in het veld maar geen stuivers om het te betalen. Hij ondervond de waarheid van 's landgraven waarschuwing, 'dat het beter was dertigduizend duivels op den hals te hebben, dan dertigduizend duitse huurlingen zonder soldij: de duivels kon men immers nog kwijt raken door een kruis te slaan, maar van de soldaten was alleen met geld of stokslagen af te komen⁽³⁾'. Ook Koningin Elizabeth, onder wier bescherming Casimir dezen roemloozen veldtocht ondernomen had, hield niet op hem verwijten te doen en met verzoeken om terugbetaling lastig te vallen. Zij schreef hem in persoon en verweet hem zijne hoog-

(1) GROEN VAN PRINSTERER, Archives etc., VI. 507, sqq. Zie de overeenkomst bij BOR, XIII. 10, 11.

(2) BOR, XIII. 12.

(3) Archives et Correspondance, VI. 479.

vliegende ontwerpen en zijne tekortkomingen. Zijn bezoek aan Gent, dat zich door niets liet rechtvaardigen en de bron van zooveel onheil geworden was; zijn verzuim om zich aan der Staten krijgsmacht onder Boussu aan te sluiten, waardoor men het koninklijk leger had kunnen overrompelen en vernielen; de aanleiding, die hij aan het gemeene volk gegeven had om Hare Majesteit en den prins van Oranje te verdenken, alsof zij zijne plannen begunstigten en hun eigen voordeel, niet het welzijn der Nederlanden, zochten; het dreigend gevaar, door hem nog verergerd, dat de waalsche gewesten, door dergelijken argwaan aangezet, van de ‘Generaliteit’ zouden afvallen en met Parma een afzonderlijke schikking trachten aan te gaan: deze zonden werden scherp en bits in den brief der Koningin opgehaald. Niet voor zulk plunderwerk en zulke oproerstokerij, had zij hem tot haren stedehouder aangesteld en hem van krijgsvolk en onderstand voorzien. Zij verzocht hem, zich terstond te beteren om den wil van zijn naam en faam, jammerlijk bezoedeld, overal waar zijne soldaten het land, dat zij moesten beschermen, hadden afgeloopen⁽¹⁾.

De Koningin zond Daniel Rogers met een lastbrief van omtrent gelijken inhoud aan de Staten-Generaal, waarin zij Casimir's handelwijs ook uitdrukkelijk afkeurde en zijn karakter gispte, en tevens aandrong op schriftelijke waarborgen en schuldbekentenissen. Nooit werd een ongelukkig vorst harder teruggestooten door zijne meerderen of roekeloozer geschandvlekt, door zijne volgelingen. Oranje verloor hem eenigszins uit dien toestand: hij verzoende hem met de Staten-Generaal, vereffende de zaken met de buitensporige Hervormden, en perste zelfs het stedelijk bestuur van Gent de schuldbekentenissen af van vijf-en-veertigduizend pond, waarop Elizabeth zoo aangedrongen had⁽²⁾. Casimir vergold deze gunstbewijzen van den prins met de munt, waarmede bekrompen zielen en ijverzuchtige karakters zich plegen te kwijten - met dankbaarheid. De vriendschap, die hij Oranje aanvankelijk in het openbaar betuigde, verkoelde bijna onmiddellijk. Kort daarna verliet hij Gent en vertrok naar Duitschland, met achterlating van een lang, vervelend vertoog aan de Staten-Generaal, waarin hij van zijne kriegsbedrijven verslag deed en de smetten, die op zijn naam kleefden, zocht af te wisschen. Hij besloot dit noodeloos stuk met de opmerking, dat hij - om redenen, die hij goedvond uitvoerig bloot te leggen - zich verzekerd hield, ‘den Nederlanden noch van dienst, noch welgevallig te zijn’. Daar hij vernomen had, dat de Staten-Generaal de engelsche Koningin verzocht hadden om

(1) BOR, XIII. 13, sqq.

(2) BOR, XIII. 11, sqq.

hem te doen vertrekken, had hij besloten om, ten einde haar en hun ongelegenheid en moeite te besparen, uit eigen beweging naar zijn land terug te keeren, ‘latende de uitkomst van den oorlog in de hooge en machtige hand van God⁽¹⁾’.

De Staten beantwoordden dit verzoek met de uiterste beleefdheid. Zij verklaarden ‘zich tot in eeuwigheid door zijne diensten verplicht’, en gaven hem eene flauwe hoop, dat de gelden, die hij ten behoeve zijner troepen verzocht had, eerlang zouden komen.

Daar Casimir den scherpen brief van Koningin Elizabeth reeds beantwoord had door de schuld van zijn schijnbaar wangedrag op de Staten-Generaal te werpen, en beloofd had spoedig in persoon voor Hare Majesteit te verschijnen, toefde hij slechts een korte poos in Duitschland en begaf zich toen naar Engeland. Hier werd hij feestelijk onthaald en met de orde van den Kouseband bekleed⁽²⁾. Streelend geleid door de Koningin en door Englands schitterende gastvrijheid vergat hij geheel en al de ‘dertigduizend duivels’, die hij in de Nederlanden had losgelaten; terwijl die woeste krijgers van hun kant, in volslagen hongersnood verkeerend - want niets viel er meer te plunderen in een reeds zoo dikwerf afgeloopen land - zich tot den prins van Parma wendden met verzoek, dat deze hun de achterstallen zou voldoen. Alexander Farnese lachte hartelijk over het voorstel, dat hij als eene grap beschouwde. Dat scheen het ook, doch inderdaad was het treurig. Parma antwoordde den bode van Maurits van Saksen, die het voorstel gedaan had, dat de Duitschers het verstand verloren moesten hebben, om hem om geld te vragen, terwijl zij hem eene aanzienlijke som behoorden aan te bieden, opdat hij hen ongemoeid uit het land zou laten vertrekken. Nochtans was hij bereid in zoover toegevend te zijn, dat hij hen van paspoorten zou voorzien, mits zij oogenblikkelijk de Nederlanden ontruimden. Indien zij daarmede draalden, zou hij hen zonder verdere waarschuwing aanvallen, en hij gaf hun met den trots, die een spaanschen veldheer paste, te kennen, dat de renbode reeds gereed stond om naar Spanje het bericht over te brengen, hoevelen hunner nog in leven waren gebleven. Zoo door hun opperhoofd verlaten en door den vijand overbluft, namen de huurlingen, die weinig lust hadden om voor niet te vechten, de paspoorten aan, hun door Parma aangeboden⁽³⁾. Zij wreekten zich over de harde behandeling, van Casimir en de Staten-Generaal ondergaan, door op hun terugtocht een half vlaamsch, half duitsch spotlied in kreupelrijm op te dreunen,

(1) Zie het stuk in zijn geheel bij BOR, XIII. 13-17.

(2) BOR, XIII. 34, 35. HOOFT, XIV. 609.

(3) STRADA, Dec. 2, I. 26, 27, 28.

waarin het door hen geleden onrecht met ruwe, krachtige trekken werd aangegeven.

Casimir ontving het bericht van den aftocht zijner havelooze soldaten op den dag, waarop hij door de schoone handen van Elisabeth zelve met de orde van den Kouseband werd versierd. Eenige dagen daarna verliet hij Engeland, begeleid van een stoet van aanzienlijke heeren, opzettelijk daartoe door de Koningin benoemd. Bij zijne landing in Vlissingen werd hij op bevel van den prins van Oranje zeer gastvrij ontvangen. Den 14den Februari 1579 kwam hij te Utrecht⁽¹⁾ en nam er zijn intrek in het 'Duitsche Huis'. Hij liet er zich tamelijk vrij uit over zijne troepen, wier laatste lotgevallen en vertrek hem veel stof tot vroolijkheid schennen te geven, en na den maaltijd zong hij zelfs eenige regels uit hun schamper lied⁽²⁾.

Intusschen had de hertog van Anjou na het afdanken zijner troepen een tijd lang aan de grenzen rondgeslenterd. Toen hij voor goed vertrok zond hij zijn zaakgelastigde Des Pruneaux met een langen brief aan de Staten-Generaal, waarin hij zich beklagde, dat zij het verdrag met hem niet openlijk deden afkondigen, en er de voorwaarden niet van vervulden. Hij verontschuldigde, zoo goed het ging, de leelijke zaak, dat zijne afgedankte troepen tot de Walen hunne toevlucht hadden genomen, en schoof zijn vertrek op rekening van dringende staatszaken in Frankrijk, tot wier regeling zijn koninklijke broeder zijne tegenwoordigheid had verlangd. Voorts gaf hij geveinsd genoeg, den wensch te kennen, dat de Nederlanden zich weldra met hun Vorst en Heer mochten verzoenen; met de betuiging dat hij, ofschoon hij zich om hunnentwil Zijne Katholieke Majesteit tot vijand had gemaakt, evenwel niet voornemens was zulk eene gewenschte uitkomst in het minst tegen te houden⁽³⁾.

Op die oppervlakkige, nietsbeteekenende verzekeringen antwoordden de Staten met de grootste beleefdheid; want Oranje had besloten om zich Frankrijk en Engeland niet te gelijk tot vijand te maken. Men had reeds vijanden genoeg en het scheen hem bijna zeker, dat weldra eene huwelijksverbindtenis beide Kronen zou vereenigen. De waarschijnlijkheid van Anjou's huwelijk

(1) Languet ad Sydnaeum, 90; GROEN VAN PRINSTERER, Archives etc. VI. 571, 572. BOR, XIII, 34.

(2) BOR, (die zelf den hertog het lied hoorde zingen) haalt er (XIII 35) de volgende regels uit aan:

'Hebdij niet in Brabant geweest, aen der Staten sijden?
Moet gij nu te voete gaen? moogt gij niet meer rijden?
'K hebber geweest, ik kom er niet meer:
Sy hebben kein gelt, sy hebben kein eer;
Het sijn verloochende lieden.'

(3) BOR, XIII. 12. seq.

met Elizabeth was inderdaad eene hoofdbeweegreden voor Oranje, om zich nauw aan den hertog aan te sluiten. Het staatsgebouw, door hem opgetrokken toen hij den franschen prins tot ‘Beschermer der Nederlanden’ gekozen had, was schrander uitgedacht, maar ongelukkig op den zandgrond van de behaagzucht eener Koningin gebouwd. Zij, die eene zaak alleen naar hare gevolgen beoordeelen, zullen den staf breken over eene staatkunde, die toch geheel andere uitkomsten had kunnen opleveren; maar zij, die zich in den tijd vóór Anjou's bezoek in Engeland weten te verplaatsen, zullen toegeven, dat er bijkans bovenmenselijk doorzicht werd vereischt om zich niet te laten misleiden door den uiterlijken schijn. De Koningin verweet nu den Staten Generaal hunne minachting en ondankbaarheid tegenover den hertog van Anjou, waaraan zij zich, zoo schreef zij, ‘te recht geërgerd had. Zij verzekerde hen, met diep leedwezen vernomen te hebben, dat men zich opzettelijk aldus gedragen had om haar genoeg te doen, ‘alsof de persoon van *Monsieur*, den zoon van Frankrijk, des Konings broeder, haar niet welgevallig was, of zij hem een kwaad hart toedroeg’, terwijl de Staten integendeel hare wenschen zouden bevredigen, met hem al die beleefdheid te bewijzen, waarop zijn hooge rang en zijne uitstekende diensten hem aanspraak gaven⁽¹⁾.

Reeds vóór de Staten dien brief ontvingen, hadden zij gehandeld in den hun aangeprezen geest. Zij hadden verontschuldigen en beleefde betuigingen tot den hertog gericht. Zij bedankten hem hartelijk voor hetgeen hij gedaan had, drukten het diepste leedwezen uit over zijn vertrek, met oprechte wenschen voor zijne spoedige terugkomst, en beloofden ‘zijne heldhaftige deugd nooit te zullen vergeten’. Zij verzekerden hem nog, dat, wanneer op den eersten Maart geen eervolle vrede met Zijne katholieke Majesteit mocht gesloten zijn, zij zich genoopt zouden zien, den Koning van zijn recht op de heerschappij over deze provinciën vervallen te verklaren. Daar in dat geval de ingezetenen geen gehoorzaamheid meer aan den spaanschen Monarch schuldig waren, zouden de Staten dan volgens de bestaande verbindtenis, over de heerschappij dezer landen met Zijne Hoogheid in onderhandeling kunnen treden⁽²⁾.

Deze betuigingen waren mild genoeg; maar de Staten, die 's mans ijdelheid kenden, hielden hem toch nog andere lokvinken voor, waarvan sommige tamelijk kinderachtig schijnen. Zij beloofden, dat ‘zijn standbeeld in koper geplaatst zou worden op de pleinen van Antwerpen en Brussel, ter eeuwige bewondering van de nakomelingschap’; en dat ‘hem jaarlijks een

(1) Archives de la Maison d'Orange, VI. 535, sqq.

(2) BOR, XII. 12

krans van olijfbladeren zou aangeboden worden⁽¹⁾. De hertog, niet ongevoelig voor zulke hoofdsche aanbiedingen, toonde zich geneigd om zich zoowel een onsterfelijken naam als wereldsche macht te verwerven door zijne vriendschappelijke betrekking met de Staten voort te zetten. Hij antwoordde dan ook in de hoffelijkste bewoordingen. Weldra zullen wij te verhalen hebben, wat er op die wisseling van beleefdheden volgde.

Tegen het einde van het jaar 1578 stierf graaf van Boussu, tot groot leedwezen van den prins van Oranje, wiens partij hij, sedert zijn ontslag uit de gevangenschap tengevolge van het gentsch verdrag, met warmte omhelsd had. ‘Wij zijn in de diepste verslagenheid’, schreef de prins aan zijn broeder, drie dagen vóór 's graven overlijden, ‘ter oorzaak van de gevaarlijke ziekte van den heer van Boussu. Zeker, het land zou veel verliezen bij zijn dood; maar ik wil hopen, dat God ons niet zoo zeer bedroeven zal⁽²⁾’. Toch maakten de booze tongen er zich geen gewetensbezwaar van, over den dood van dezen edelman de onzinnigste en schandelijkste vertelsels in omloop te brengen, terwijl de koningsgezinde kronijkschrijvers zich niet schaamden die te vereeuwigen. Boussu kwam, volgens hun zeggen, door vergift om, dat hem in oesters toegediend zou zijn, op bevel van den prins van Oranje⁽³⁾, die bovendien bij zijn sterfbed had willen staan, om te spotten met de katholieke plechtigheden, waardoor zijn doodsangst gelenigd werd⁽⁴⁾. Zulke sprookjes verwaardigden deftige geschiedschrijvers zich op te teekenen, over den dood van Maximiliaan van Boussu, die den prins zoo veel te danken had. Het bevel over der Staten leger, eene jaarlijksche bezoldiging van vijfduizend gulden, hem op uitdrukkelijk verzoek van Oranje nog weinige maanden geleden toegestaan, en het diep leedwezen in den zoo even aangehaalden vertrouwelijken brief uitgedrukt, geven een voldoende antwoord op zulke lastertaal⁽⁵⁾.

De persoonlijke moed en de bedrevenheid in de krijgskunst van Parma waren voor de koninklijke zaak van onschatbare waarde; maar nog vruchtbaarder waren thans zijne sluwe, weinig kiesche en bedekt aangelegde staatsplannen. Nooit verstond iemand beter de kunst van omkopen noch bracht die behendiger in praktijk. Hij kocht een staatsman, een krijgs-

(1) VAN METEREN, IX. 145a. - Gepaard echter met meer degelijke geschenken ter waarde van 100 000 pond Artois.

(2) Archives et Corresp. VI. 513.

(3) J.B. TASSIS, Comment. lib. V. 329.

(4) STRADA, 2. I. 37.

(5) Vergelijk GROEN VAN PRINSTERER, VI. 511, 512. BOR, XIII. 25b. WAGENAAR, Vad. Hist. VII. 243, 244.

overste, een edelman, een regiment voetvolk, voor den laagsten prijs, waarvoor men zulke waar koopen kon, en ging bij dergelijken handel steeds met de meeste bescheidenheid te werk. Vele personen stelden zich te koop aan de regeering voor vaste prijzen nauwkeurig in guldens en stuivers, posten en bezoldigingen bepaald - terwijl over het schaamteloos verraad steeds een sluier van betamelijkheid geworpen werd. Hooggeplaatste mannen, doorluchtig van afkomst, of beroemd om hun dapperheid, betoonden zich veil, en verkochten een land, dat vertrouwen in hen stelde, uit even verachtelijke beweegredenen, als ooit vervalschers of sluipmoordenaars aan de galg hielpen; toch behandelde men hen in het openbaar, alsof zij door de verhevenste beginselen geleid werden. Onder hunne oude wapenschilden, die met betuigingen van trouw aan Kerk en Koning praalden, staken zij de hand uit met een bedelzucht, die nauwelijks geloofbaar zou zijn, indien zij niet door teekenen, duurzamer dan metaal, door hun eigen brieven en teboekgestelde woorden bekrachtigd werd.

Reeds vóór Parma's komst aan het bewind, was de weg om de provinciën van elkander te rukken aangewezen door het beruchte verraad van Valentijn van Pardieu, heer van la Motte. Deze edelman stond aan het hoofd van een regiment in dienst der Staten-Generaal en was bevelhebber van Grevelingen. Onder belofte van vergiffenis voor alle vroegere vergrijpen en van dezelfde posten te blijven bekleeden, die hij voor de Staten waarnam, mitsgaders van eene '*merced*' [gratificatie], aanzienlijk genoeg om de inhaligste wenschen te bevredigen, ging hij over tot de zijde van Filips⁽¹⁾. De handel werd gedreven door Alonzo Curiel, 's Konings financieelen zaakgelastigde en men ging er niet bijzonder kiesch bij te werk. De betaalmeester, die de zaak geheel als eene geldzaak beschouwde - zoo als zij ook inderdaad was - had wat al te scherp afgedongen. Hij bood slechts vijftigduizend kronen voor La Motte en zijn vriend, den baron van Montigny, en verzekerde aan de regeering, dat die heeren, met het krijgsvolk onder hun bevel, tot dien prijs zeer duur gekocht waren⁽²⁾. La Motte bleef meer vorderen en sprak op treffende wijs over zijne diensten en wonden - want hij had zich te velde door dapperheid onderscheiden; maar Alonzo liet zich niet bewegen om hooger op te komen. Zekere

- (1) Réconciliation des provinces Wallones, I. 2-12, 202, 213-216, 227-234, 271, 272. Brieven van La Motte en Don Juan van Oostenrijk, enz. MS. in de koninklijke archieven te Brussel.
- (2) Lettres interceptées du Contador Alonzo Curiel au Prince de Parme. Plantin. Anvers, 1579. 'Parece à me que son soldados comprados à muy alto precio.'

Robert Bien-Aimé, prior van Renty, was bij al de samenkomsten tegenwoordig. Deze geestelijke was een ijverig, maar niet zeer behendig knoeier. Hij wilde der regeering van dienst zijn, want hij had zijn hart gezet op den mijter van St. Omer; en met dat oogmerk had hij een zeer geestig schotschrift tegen den prins van Oranje opgesteld, waarin, ‘ofschoon hij er geen aanspraak op maakte, om een Apelles of Lysippus te zijn’, de Landvoogd toch, naar hij hoopte, een beeld herkennen zou, naar het leven geschilderd⁽¹⁾. Deze begaafde kunstenaar was echter niet gelukkig. Hij liet zich veel op zijne diensten voorstaan en hield zich, gelijk Alonzo in een kwade luim schreef, voor waardig om als een heilige in statigen omgang te worden ten toon gedragen⁽²⁾. Met zijn bezig brein, doch ongebreidelde tong, bezat hij, zoo als later blijken zal, een bijzondere gaaf van zich onaangenaam te maken. Dat was niet de weg om tot den bisschopszetel te geraken. La Motte vernam door de gulle mededeelingen van den prior, dat hij het doelwit was van den spot in het spaansche kamp, waar verraad aan vaderland en partij, hoe gelegen het ook op dit oogenblik voor de koninklijke zaak komen mocht, toch, zoo het scheen, nog niet onder de hoogere deugden gerangschikt werd. De prior deelde hem vertrouwelijk mede, hoe vooral Ottavio Gonzaga zich ten zijnen koste bijtende aanmerkingen had veroorloofd. De krijgsman stoof op toen hij vernam, op welke wijs mannen van zoo hoog aanzien in 's Konings dienst zijn gedrag beschouwden, en stond gereed den handel af te breken. Men wist hem evenwel nog door aanzienlijker aanbiedingen te winnen; Don Juan verleende hem een inkomen van driehonderd gulden 's maands, gaf hem de twee beste paarden van zijn stal ten geschenke en zond hem een papier alleen van zijne handteekening voorzien, dat La Motte zou invullen, en waarbij de regeering in de sterkste bewoordingen, die hij zelf bedenken kon, zich verplichten zou, hem eene rijkelijke en voldoende ‘merced’ uit te betalen⁽³⁾. Aldus werd de koop gesloten, eene misdaad, die, zoo zij alleen het verlies van de troepen onder La Motte's bevel en van Grevelingen had na zich gesleept, van geen groot belang zou zijn geweest; maar die de eerste stap was van een op groote schaal aangelegd verraad, waardoor het land weldra voor altijd in tweeën gedeeld zou worden - de eerste van eene reeks van omkoopingen, waarbij de edelste namen van de Nederlanden zich door vuige winzucht en bedrog zouden bezoedelen.

(1) Renty aan den prins van Parma, Réconcil. des prov. Wall. III. 97. MS.

(2) Lettres interceptées de Curiel.

(3) Don Juan aan La Motte, Réconc. des prov. Wallon. MS. I. 271, 272. Lettres de Curiel.

Terwijl de onderhandelingen met La Motte plaats grepen, hadden de Staten-Generaal, te Brussel vergaderd, St. Aldegonde naar Atrecht gezonden. De Staten van Artois, in die stad bijeen, hadden zwaarigheid gemaakt om in eene belasting van zeventuizend gulden, hun door de Generaliteit opgelegd, te bewilligen. Van deze gelegenheid werd door de zaakgelastigden der koninklijke partij behendig gebruik gemaakt, om de gehechtheid dezer provincie en andere waalsche gewesten aan de zaak des vaderlands te verzwakken. St. Aldegonde voerde het woord voor de vergadering en nam daarbij stoutweg aan, dat de krijg voor vrijheid van geweten en de vrijheid van het land gevoerd werd, en dat allen, Katholieken en Protestanten, verplicht waren tot dat heilig doel bij te dragen. Het besluit ging door, doch onder voorbehoud dat de helft der belasting betaald zou worden door de geestelijkheid. Dit geding verwekte eene vreeselijke opschudding. De afgevaardigden uit de geestelijkheid beschouwden de belasting als eene berooving en als een hoon. ‘Wij kwamen bijkans tot mestrekken, om te zien, wie de vrijster hebben zou,’ zeide de voornaamste priester in de vergadering: ‘en, ware dat gebeurd, dan zouden de geestelijken niet het eerst om genade gevraagd hebben’⁽¹⁾. Toornig gingen zij heen en beraadslaagden over ‘dien ongegehoorden en meer dan turkschen eisch.’ Jan Sarrasin, prior van St. Vaast, de hevigste, koenste en onvermoeidste van 's Konings aanhangers, hield eene listige toespraak. Hij, beter staatsman dan de andere prior, dobbelde insgelijks om een bisschopsmijter, en verstond het spel. Hij zou weldra handlanger worden bij het groot verraad, dat gesmeed werd. Het was onmogelijk om kiescher, stiller en gewetenloozter te werk te gaan, en spoedig erkenden landvoogd en Koning in hem den man, aan wien men boven alle anderen de herstelling van het koninklijk gezag over de waalsche provinciën te danken had.

De toespraak deed uitwerking op de hoorders, die nu meer dan ooit besloten waren om tegen de regeering, die zij zoo kort geleden erkend hadden, op te staan, daar zij, om de woorden

(1) - ‘Les communs forcèrent les ecclésiastiques d'en prendre la juste moitié à leur charge - et de fait la chose étoit venue jusques de venir aux mains et jouer des cousteaux, pour veoir qui auroit belle amye - les ecclésiastiques n'eussent fait joucq’, etc. - Brief van den prior van St. Vaast, Réconc. des prov Wall., I. 76, 135, 136. De gansche geschiedenis van dezen waalschen handel wordt in de talrijke, tot hiertoe onuitgegeven brieven van den prior bijtend en geestig verhaald. Zij bevinden zich in de verzameling van brieven van Don Juan, Parma en anderen, aan de edelen van de partij der Malcontenten, onder den titel: ‘Réconciliation des provinces Wallones,’ in vijf deelen, in de koninklijke archieven van Brussel. Een onderzoek van die belangrijke oorkonden is onmisbaar voor een grondig begrip van de duurzame scheiding der Nederlanden, in de jaren 1578 en 1579 verwezenlijkt.

van den prior te bezigen, ‘zich liever door hun Vorst wilden laten mishandelen, dan zich zoo wreed door een ketter verdrukt zien.’ Zulk een toorn had eene vordering van vierdehalf duizend gulden in die geestelijke gemoederen opgewekt.

St. Aldegonde werd 's avonds op een groot gastmaal onthaald, dat door een godgeleerden redetwist gevolgd werd, waarin Jan Sarrasin zich beklagde, ‘dat men hem op zijn eigen mesthoop had aangerand’. Den volgenden dag vertrok de voortreffelijke patriot om de voornaamste steden rond te reizen en hare stemmen te winnen: terwijl de onvermoeide monnik zijne afwezigheid te baat nam, om de vijandelijke stemming der Staten van Artois tegen de geldelijke aanvragen van de Generaliteit aan te stoken. Hij werd in die taak geholpen door een nadrukkelijk bevel, op naam van Matthias uit Brussel gekomen en waarbij eene schatting op de geestelijke bezittingen, ‘ringen, juweelen en reliekenschriften,’ uitgeschreven werd, tenzij de geestelijkheid haar aandeel in de belasting vrijwillig opbracht. Thans kende de verontwaardiging van de geestelijkheid geene palen meer en tegen St. Aldegondes wederkomst bestond er een algemeen verzet. De afgevaardigde werd koel ontvangen; uit was het met gastmalen en vriendschappelijk verkeer. Op zijne aanvraag om geld ‘kreeg hij een mooi *nihil*, ‘zooals St. Vaast zeide, en de zelfde persoon gaf hem te kennen, dat de eenige leus voor het land deze zijn moest, ‘zich van Oranje en tegelijk van zijn vertrouwden dienaar te ontslaan.’ Meer dan eens had de prior, gelijk zoovele anderen vóór hem, der regeering vertrouwelijk onder het oog gebracht, dat er geen betere weg was om tot eene gewenschte schikking te komen dan ‘Oranje, de oorzaak van al de onlusten,’ van kant te helpen. Allen, Filips en zijn stedehouder en tot den geringste hunner dienaars, werden dagelijks meer in die overtuiging bevestigd. De dolk of kogel van een sluipmoordenaar was het eenige, dat aan dezen hardnekkigen opstand een eind maken kon⁽¹⁾.

Drie samenspanningen waren thans in de waalsche gewesten opgezet. De hertog van Anjou had zijn hoofdkwartier in Bergen; de verzamelpplaats der Koningsgezinden was bij La Motte te Grevelingen; terwijl de openlijke aanvoerder der staatsche partij, de burggraaf van Gent, stadhouder was van Artois en ondersteld werd in Atrecht het hoogste gezag uit te oefenen. La Motte

(1) ‘Ils commencent à desestimer leur Rouart, et ont opinion, qui si les affaires bastent mal, il se retirera en sa tanière. Il semble aux bons, que si l'on peust depescher le Chef des troubles, que ce seroit le moyen pour réunir ce qui est tant divisé. St. Aldegonde s'est bien apercheu, que chascun se desgoute du Prince d'Orange. Et où auparavant tout le monde l'adoroit et tenoit pour son saulveur, maintenant l'on ose bien dire, qu'il le fault tuer et son ministre auasi.’ - Brieven van St. Vaast in HS., hierboven aangehaald.

was door de regeering met eene aanzienlijke som voor geheime uitgaven voorzien en belast geworden zeer vrijgevig te zijn in het omkoopen van mannen van rang, maar tevens in aanmerking te nemen, welke buitensporige vorderingen van dien aard thans dagelijks aan de koninklijke beurs gedaan werden⁽¹⁾. De aanwinst van den ‘kleinen graaf,’ zoo als de prior Lalaing noemde, en van zijn broeder, den baron van Montigny, werd als zeer wenschelijk voor de regeering beschouwd; men meende echter, dat de ‘fransche lelie in hun hart te diep wortel geschoten had’⁽²⁾; want de indruk, door Margaretha van Valois op Lalaing, stadhouder van Henegouwen teweeggebracht, was nog niet uitgewischt. Zijn broeder was insgelijks geneigd geweest om den franschen prins te volgen, maar toonde zich toch handelbaarder. Eenige vertrouwelijke gesprekken met La Motte en kerkelijke lessen, bij den prior genomen, deden den aanvoerder der Malcontenten van zienswijs veranderen. Ook Lalaing, Heze, Havrech, Capres, Egmond en zelfs de burggraaf van Gent, leenden gereedelijk het oor aan den verzoeker. Weinigen waren nog openlijk voor hunne gezindheid uitgekomen; maar van de voorname Edelen, die over aanzienlijke troepenafdeelingen bevel voerden en een overwegenden invloed bezaten, bleef niemand, het geheele waalsche land door, voor de zaak des vaderlands behouden⁽³⁾.

De adel en de geestelijkheid waren alzoo bereid de handen ineen te slaan tot bescherming van Kerk en Koning; maar in de stad Atrecht bestond eene sterke Oranjegezinde en vrijheidlievende partij. Gosson, een man van groot vermogen, een der uitstekende advokaten in de Nederlanden, en die in hooge mate de gaaf der welsprekendheid bezat, stond aan het hoofd dezer burgerpartij. In de eerste dagen van Parma's bewind, toen juist eene nauwe Unie tusschen de waalsche provinciën ten gunste van de koninklijke regeering tot stand gekomen was, waagden deze Oranjegezinden van Atrecht een stouten aanslag. Door de toespraken van Gosson in geestdrift ontvlamd en door vijfhonderd voetknechten en vijftig ruiters onder zekeren hopman Ambrosius ondersteund, stonden zij tegen den gemeenteraad op, die Parma

(1) Parma aan La Motte, Réconc. des prov. Wall., II. 140-142, MS.

(2) Moncheaux aan Parma, Réconc. des prov. Wall., 216-218, MS. Emanuel van Lalaing, heer van Montigny en later markgraaf van Renty, was de broeder van den graaf van Lalaing, stadhouder van Henegouwen, en neef van de graven Hoogstraaten en Rennenberg. Hij was niet verwant aan den ongelukkigen baron van Montigny, die in Spanje den dood vond en tot het geslacht der Montmorency's behoorde.

(3) Briefwisseling in HS. van Parma met St. Vaast, La Motte, Lalaing, Montigny, Capres, Longueval, en anderen. Réconcil. des prov. Wall., II. 3, 4, 19, 20, 31-42, 44, 61-77, 87, 88, 104, 105, 115, 116, 140-142.

was toegedaan, en wierpen al de leden in de gevangenis⁽¹⁾. Daarop benoemden zij een nieuwen raad van vijftien leden, deels Katholieken, deels Protestanten, maar allen oprecht vaderlandsgezind, met Gosson aan het hoofd. Zoo was de stad bij overrompeling bemachtigd, en de aanslag voor een oogenblik met goed gevolg bekroond. Intusschen rekenden zij op bijstand van Brussel. De koningsgezinde en kerkelijke partij liet zich evenwel niet zoo gemakkelijk uit het veld slaan, en een oud soldaat, Bourgeois genaamd, schold overluid hopman Ambrosius, die aan de spits der omwenteling had gestaan, voor lafaard uit, en verzekerde, dat hij met dertig kloeke manschappen het gansche leger der oproerlingen tot stof vermalen zou - 'een hoop vogelverschrikkers,' zeide hij, 'die in den krijg nog minder te tellen waren, dan zoovele uilen.'

Drie dagen nadat de leden van den Raad in hechtenis waren genomen, schoolden op de Vischmarkt de Katholieken samen; terwijl de alomtegenwoordige prior van St. Vaast onder de Malcontenten rondliep, vroolijk en drok, als gewoonlijk, wanneer er een onweder broeide. Matthijs Doucet, van de onwentelingspartij, een man, die tegelijk een krijgshaftig en een vreedzaam beroep uitoefende, daar hij zich èn als koekenbakker èn als schermer een naam had gemaakt⁽²⁾ - zwoer, dat hij het monnikske het leven benemen zou, als moest hij hem ook van de hoornen van het altaar afrukken; maar de prior had erger dreigementen getrotseerd. Bovendien zou het hoogaltaar de laatste plaats zijn, die hij bij dergelijke gelegenheid opzocht. Terwijl Gosson op het Stadhuis in eene indrukmakende rede de zijnen tot bescherming der gewetensvrijheid aanspoorde, had de bedrijvige Jan Sarrasin, met welgevulde beurs in de hand, het hoofd der oproerlingen, Ambrosius, tot een tweekamp uitgedaagd. In een half uur was die krijgsman geslagen en had hij aan het hoofd zijner vogelverschrikkers het slagveld ontruimd⁽³⁾; want ook hij kon de macht niet wederstaan, waarvoor de Montigny's en

- (1) Namelooze brief in HS. uit Atrecht, van den 26sten October 1578, in Réconc. des prov. Wall., I. 440-442. - De geheele geschiedenis wordt ook allertreffendst verhaald door een ooggetuige in een onuitgegeven HS., getiteld: 'Discours véritable de ce que s'est passé en la ville d'Arras;' in de Bibliotheek van Bourgogne, No. 6042. De schrijver was PONTUS PAYEN, heer van Essarts, een ijverig katholiek en aanhanger van de koninklijke zaak, wiens grooter werk - ook onuitgegeven - over de eerste onlusten in de Nederlanden in de vorige deelen van deze geschiedenis menigwerf is aangehaald. Een hoofdstuk in de geschiedenis van RENOM DE FRANCE is ook aan deze gebeurtenissen gewijd: Troubles des Pays-Bas, IV. ch. 3.
- (2) 'Faiseur de pains d'espices - espicier et joueur d'espée.' - Brief uit Atrecht, hierboven aangehaald. PONTUS PAYEN, Troubles d'Arras, MS.
- (3) Brief uit Atrecht, MS.

de La Motte's bezweken waren. De redenaar Gosson werd aan zijn lot overgelaten. Terwijl hij de koningsgezinde Raadsleden in hechtenis genomen had, maar niemand hem hielp om hen te bewaken, verkeerde hij, zooals een tijdgenoot terecht opmerkte, in den toestand van iemand, die den wolf bij de ooren heeft en even bevreesd is om zijne vangst te laten loopen als om die vast te houden.

Aan dien twijfelachtigen toestand werd spoedig een einde gemaakt. Terwijl hij met zijne ambtgenooten - Mordacq, een oud krijgsman, Crugeot, Bertoul, en anderen - beraadslaagde, of zij stand zouden houden of vluchten, hoorde men de trom en het trompetgeschal der aanrukkende koningsgezinden. In een oogenblik wemelde het Stadhuis van gewapend volk, aangevoerd door Bourgeois, den oudgedienden krijger, die zich over de dapperheid van hopman Ambrosius zoo ongunstig uitgelaten had. Nu was het blad gekeerd, het spel der omwenteling ten einde, de tegenomwenteling tot stand gebracht. Gosson en zijne bondgenooten ontsnapten door eene achterdeur, maar werden kort daarna gevat. Den volgenden morgen rukte de baron van Capres, de voornaamste van de partij der Malcontenten, die met zijn regiment in de nabijheid stond, en die lang in het geheim met den prior en Parma onderhandeld had, aan het hoofd eener afdeeling, de stad binnen. Zijn eerste werk was eene ontzaggeijk groote galg tegenover het Stadhuis op te richten⁽¹⁾. Dit achtte de uit de gevangenis verlostte en weder op het kussen gestelde Raad een zeer gepasten maatregel, en Gosson, Crugeot en de overigen werden dadelijk voor hen ontboden. De advokaat dacht misschien al zuchtend, dat zijne rechters, zoo kort geleden zijne gevangenen, wel aan eene anderen galg hadden kunnen bengelen, als hij dien geplant had, toen hij nog meester was; maar van den nood eene deugd makende, zocht hij zijne ambtgenooten, thans zijne medeaangeklaagden, te bemoedigen. Crugeot verscheen onverschrokken voor de rechtbank, in een stootvrij harnas, met een zwaard met gouden gevest, eene sjerp met paarden en goud geborduurd, een hoed met sierlijke pluimen van wit, blauw en oranje - de kleuren van Willem den Zwijger. Van al dien opschik werd hij echter ontdaan, zoodra hij de gerechtszaal binnentrad.

Het rechtsgeding duurde kort. Elk uur verwachtte men uit Brussel bevel, om de zaken voor de rechtbank der Staten te brengen, en daar de waalsche provinciën nog niet gereed waren voor een openlijken opstand, zou dat bevel ongelegen komen: dit was dus een drangreden tot spoed. Het Hoog gerechtshof van Atrecht, waarop de aangeklaagden zich beroepen hadden,

(1) PONTUS PAYEN, Troubles d'Arras, MS.

hield onmiddellijk zitting in eene andere zaal van het Stadhuis, terwijl de lagere rechtbank de gevangenen verhoorde. Bertoul, Crugeot, Mordacq, met verscheidene anderen, werden binnen eenige uren tot de galg veroordeeld. Men stond hun toe om zich, zoo zij dit verkozen, op den Raad van Artois te beroepen; maar toen zij vernamen, dat die rechtbank in een aangrenzend vertrek zitting hield, zoodat er geen kans was om op straat te ontkomen, verklaarden zij in het vonnis te berusten. Gosson was niet onder de verhoorden, daar men zijne zaak tot den volgenden dag uitgesteld had.

Middelwerijl was de korte herfstdag ten einde en brak een onstuimige, regenachtige avond aan; doch de koningsgezinden, burgers en soldaten, allen van top tot teen gewapend, bleven op het open plein om het Stadhuis wacht houden, terwijl het tooneel door den gloed van fakkels en brandende teertonnen verlicht werd. Eene reeks van nachtstukken, in den smaak van Rembrandt - afgrijselijk, zonderling en bloedig - volgde. Bertoul, een oud man, die zich jaren te voren voor een dergelijk noodlottig uiteinde bestemd had gevoeld en er zelfs in zijn eigen huis een galg op nagehouden had om zich aan het gezicht te wennen, werd het eerst voortgebracht en om tien uur in den avond gehangen. Hij was een goed man, van onberispelijken wandel, oprecht katholiek, maar een warm aanhanger van Oranje.

Valentijn de Mordacq, een oud krijgsman, werd omstreeks middernacht van het Stadhuis gehaald en naar de galg gevoerd. Toen hij op de ladder stond, te midden der vlamme toortsen, borst hij in woedende verwenschingen uit, waarbij hij zijn langen witten baard heen en weer zwaaide en zijn gelaat in afgrijselijke plooiën trok. Hij vloekte het harde lot, dat hem na vele gevaren op het slagveld en in belegerde steden aan zulk een dood overgeleverd had. De strop smoorde zijne vervloeking. Crugeot werd om drie uur in den ochtend ter dood gebracht, daar hij eenige uren uitstel verkregen had om zich voor te bereiden. Dien tijd besteedde hij dan ook met zich rustig gereed te maken voor de groote reis. Hij zag er, volgens ooggetuigen, uit als een spook toen hij onder de galg stond en hield eene vrome en katholieke toespraak tot de menigte.

De geheele volgende dag was gewijd aan het verhoor van Gosson. Hij werd tegen het vallen van den avond veroordeeld en terstond daarna voor den Hoogen Raad gehoord, op wien hij zich beroepen had. Te middernacht, den 25sten October 1578, werd hij veroordeeld om onthoofd te worden, welk vonnis zonder uitstel voltrokken werd. De burgers en het krijgsvolk onder Capres hielden nog steeds de wacht op de markt; de storm brulde steeds voort, maar de gloed van takkebossen en fakkels maakte het plein zoo licht als bij dag. De oude advocaat, met

ingezonken oogen en van toorn verwrongen gelaatstrekken, ging, tusschen den schout en een Franciskaner monnik langs rijen van hellebaardiers de groote zaal van het Stadhuis door, en werd van daar buiten op het schavot gebracht, dat voor den ingang was opgericht. Woedend balde hij de vuist tegen de op vrije voeten gestelde Raadsleden, even te voren zijne gevangenen, en riep, dat hij het aan zijne verkeerd geplaatste goedertierenheid te danken had, dat zijn leven, in plaats van het hunne, verbeurd was. Bitter verweet hij den burgers, dat zij lafhartig terugdeinsden, huiverig om een stoute poging te bestaan voor het vaderland en voor den man, die hen zoo trouw gediend had. De griffier van den Raad las daarop het vonnis onder zulk een diepe stilte, dat men elk woord, dat hij uitte, en elken zucht en kreet van het slachtoffer op de markt duidelijk hooren kon. Daarop knielde Gosson, roepende dat hij onschuldig vermoord werd, op het schavot neder. Zijn hoofd viel, terwijl er nog eene toornige verwensching op zijne lippen kwam⁽¹⁾.

Verscheidene andere personen van minder aanzien werden in den loop der week opgehangen, onder anderen Matthijs Doucet, de barsche koekbakker, die met zulk een doorzicht, maar tevens met zoo slecht gevolg zijne woede gekeerd had tegen den prior van St. Vaast. Hopman Ambrosius had ook niet lang genot van zijne verraderij. Hij werd kort daarna door de staatsche regeering in Antwerpen gevat, op de pijnbank gebracht, gehangen en gevierendeeld⁽²⁾. In tijden van beroerte als deze, wanneer eerlijke lieden moeite hadden om hun hoofd te redden, ontvingen schelmen ook menigwerf loon naar verdienste, tenzij zij het voorrecht hadden van hooge afkomst en hoog geplaatst te zijn.

‘Ille crucem sceleris pretium tulit, hic diadema.’

[Voor 't zelfde feit krijgt d'een een kroon,
En d'ander galg en rad ten loon.]

Deze omwenteling en tegenomwenteling in den stedelijken Raad, hoe onbeduidend zij mogen schijnen, waren inderdaad van beteekenis. Het was de laatste poging tot behoud van de vrijheid, in de waalsche provinciën beproefd. Het mislukken van de volksbeweging voltooide de scheuring van de Nederlanden die tot op onze dagen heeft voortgeduurd; want de invloed der geestelijkheid in de Staten van Artois en Henegouwen, gesteund door de edelen uit de partij der Malcontenten, die Parma en Jan Sarrasin omgekocht hadden, viel niet langer te wederstaan. De vrijheid der celtische provinciën was verkocht,

(1) PONTUS PAYEN, Troubles d'Arras, MS.

(2) Brief van St. Vaast, Réconcil. des prov. Wall., II. 41, 42, MS.

en eenige hooggeboren verraders ontvingen den prijs. Vóór het einde des jaars 1578 had Montigny den hertog van Anjou te verstaan gegeven, dat hij een Vorst, die bekende te arm te zijn om zijn krijgsvolk te betalen, niet als meester erkende⁽¹⁾. De baron kwam nu tot eene schikking met La Motte en Sarrasin, als gemachtigden van Alexander Farnese. Hij kreeg het bevel over het voetvolk in de waalsche provinciën, een inkomen van vierduizend kronen 's jaars, benevens een goeden greep uit La Motte's honderdduizend gulden voor zichzelf en zijne soldaten⁽²⁾.

Sarrasin had opzettelijk last om den baron Capres om te koopen. Bij het vervullen van die taak, had hij, naar zijne eigene uitdrukking, 'bloed en water gezweet'. Eindelijk stemde de baron er in toe, zich met 's Konings partij te verzoenen, mits hij het stadhouderschap van Artois en het bevel over Hesdin ontving, zeer winstgevende posten, die de burggraaf van Gent destijds bekleedde krachtens eene aanstelling van de Staten-Generaal⁽³⁾. Deze listige staatsman echter, die zoo weinig neiging had laten blijken om de vrijheids partij, die hem met zulke hoge posten had bekleed, te verlaten, dat de prior hem en den markgraaf Havrech in een hinderlaag had pogen te lokken om hen meester te worden⁽⁴⁾, toonde nu eindelijk zijne ware vlag. Ook hij stemde er in toe om zich met de regeering te verzoenen, onder voorwaarde van de koninklijke aanstelling te ontvangen tot hetzelfde stadhouderschap, dat hij voor de Staten waarnam, tegelijk met den titel van markgraaf van Rijsburg, het bevel over de gansche ruitery in de koningsgezinde provinciën, en bovendien nog zekere geldelijke belooning. Door zulke hoge eischen te stellen en zich op een afstand te houden, had hij den verlangden prijs weten te verkrijgen. Capres, voer wien Filips op Parma's aanbeveling de aanstelling tot stadhouder van Artois en bevelhebber van Hesdin gezonden had, zag zich nu verplicht, van die posten afstand te doen, niettegenstaande hij de eerste geweest was om zich te verzoenen en trots den zuren arbeid en het 'bloedig zweet' van Jan Sarrasin⁽⁵⁾. De burggraaf was er zelfs nog niet

- (1) Mémoire de ce qui s'est passé à l'entrevue entre le Sr. de Montigny Comte de Lalain, Duc d'Aerschot, Marquis d'Havrech, etc., Réconcil. des prov. Wallon., II. 104, 105, MS.
- (2) Brieven van Parma, St. Vaast, Montigny, La Motte en anderen, in HS. Réconcil. des prov. Wall. II. 35, 37, 115; III. 120; IV. 221.
- (3) Réconcil. des prov. Wall., II. 130-133. MS.
- (4) Réconcil. des prov. Wall. II. 73 MS. - Vergelijk de briefwisseling van Alexander Farnese, p. 67. Parma aan Filips II.
- (5) Brieven van den burggraaf van Gent aan Filips II en van Filips II aan den burggraaf van Gent, markgraaf van Rijsburg; Réconcil. des prov. Wall. II. 197-210. - Vergelijk de briefwisseling van Alexander Farnese, 81, 85, 89, 97.

mede tevreden, maar drong aan op het bevelhebberschap over de geheele ruitërij, de bende van ordonnantie daaronder begrepen, die met de daaraan verbonden bezoldiging aan Lalaing toegewezen was, als een deel van zijn verradersloon⁽¹⁾; terwijl ‘de kleine graaf’ - even driftig als zijn kleine en krijgshaftige neef⁽²⁾, wiens bedrijven vroeger herdacht werden - Parma en den Koning stoutweg verweet, dat zij hem bedriegelijk het bedongen loon onthielden, ten gevalle van een edelman, wiens diensten veel minder beteekenden dan die der Lalaings⁽³⁾. Nadat de burggraaf van Gent aldus het aandeel van den leeuw had weten machtig te worden - een aandeel dat men naar zijne meening aan zijn bekenden moed en krijgskunde, zoowel als aan den machtigen invloed zijner familie, waarover hij beschikte, schuldig was (zijn broeder, de prins van Espinoy, erfelijk seneschalk van Henegouwen, had zich toch insgelijks aan 's Konings zijde gevoegd), gaf hij aan Parma schertsenderwijs kennis van zijn plan om de twee beste paarden, die in 's prinsen stallen stonden, in ruil te nemen voor die, door hem bij Gemblours verloren⁽⁴⁾, in welken rampspoedigen slag hij over de staatsche ruitërij het bevel gevoerd had. Hij zond ook twee brakken aan Farnese, in de hoop, dat zij ‘meer dienst zouden doen, dan dat zij fraai waren’⁽⁵⁾. De prins mag over het verraad van den burggraaf wel eveneens gedacht hebben.

Jan Sarrasin, de begaafde prior, ontving van Filips als loon voor zijne diensten de abdij van St. Vaast, het rijkste en machtigste stift in de Nederlanden, en later benoemde de dankbare Vorst hem tot aartsbisschop van Kamerijk⁽⁶⁾.

Aldus liep het met de ‘Atrechtsche onlusten’, gelijk men ze noemde, af. Gosson, de geachte, vermogende, welsprekende, rechtschapen advokaat, en zijne medestanders - allen Katholiek, doch tevens liefhebbers van vaderland en vrijheid - moesten hunne poging om het land van eene samenspanning van geestelijken en baatzuchtige edelen te redden, met den dood

(1) Réconcil. des prov. Wall., IV. 223; Lalaing aan Parma, MS.

(2) Antonie, graaf van Hoogstraten, de vriend van Oranje.

(3) - ‘J'espère que S.M. ne jugera les services, que j'ay fait et fais journellement à icelle, moindres que ceulx dudit Marquis de Richebourg, et que pour son seul respect pelle ne m'estimera si peu, de me frauder de ce que le Comte de Mansfeld m'avoit auparavant fait entendre de la part de V.E.’ etc. - Lalaing aan Parma, Réconcil. des prov. Wall. IV. 278, MS. Parma aan Lalaing, Ibid. II. 75-77.

(4) Réconcil. des prov. Wall. II. 202-204. MS.

(5) Ibid. III. 127. De markgraaf van Richebourg aan Parma, MS.

(6) Briefwisseling van Alexander Farnese, 41, 46, 55.

van landverraders bekoopen; terwijl de valsche spelers, die hunne rol naar behooren vervuld hadden, toejuiching en milde belooning inoogstten.

Het bijzonder verdrag, waarbij de waalsche provinciën, Artois, Henegouwen, Rijssel, Douay en Orchies, een afzonderlijk verbond sloten, werd den 6den Januari 1579 geteekend, maar de laatste beschikkingen tot verzoening der edelen en soldaten van de partij der Malcontenten met de regeering kwamen eerst den 6den April tot stand, toen er een geheim stuk te Mont St. Eloi geteekend werd.

De Staten-Generaal en de volkspartij voorzagen de naderende uiteenscheuring van het gemeenschappelijk vaderland. Zij vaardigden de eene bezending na de andere aan de waalsche Staten af, om hen te waarschuwen voor het gevaar, en hen zoo mogelijk van den noodlottigen maatregel af te brengen. Daar intusschen ten gevolge van de reeds tot stand gekomen verandering de 'Generaliteit' meer en meer uiteen viel en inderdaad slechts nog de schaduw was van hetgeen zij vroeger was geweest, scheen een krachtige poging om aan het worstelende land eenige eenheid te geven, alleszins noodig. De gentsche Pacificatie was de muur geweest, lang en sterk genoeg om al de provinciën in te sluiten en te beschermen. Verraderij en dweepzucht hadden dat bolwerk bijna even spoedig ondermijnd, als het opgetrokken was: het geheele land liep gevaar in handen te vallen van een vijand, die dagelijks dreigender werd. Gelijk in belegerde steden binnenwaarts eene borstwering wordt opgeworpen, zoodra de buitenste verschaning instort, zoo had Oranje's geestkracht in stilte de Unie van Utrecht ontworpen, als voorloopige borstwering, totdat den vijand verdreven zou zijn, en men tijd zou hebben om te beslissen, welken weg men voor de toekomst had in te slaan⁽¹⁾.

Gedurende de geheele maand December hadden de prins en zijn broeder Jan drukke briefwisseling gevoerd met zaakgelastigden in Gelderland, Friesland en Groningen, en met personen van invloed in de meer in het midden des lands gelegen provinciën en steden. Gelderland, het natuurlijk bolwerk van Holland en Zeeland, was gelukkig gesteld onder het bestuur van den trouwen Jan van Nassau en geneigd tot eene nauwere vereeniging met de zuster-provinciën en in het bijzonder met die, welke in godsdienst en taal nader met haar verwant waren.

Reeds in December 1578 had graaf Jan, op verzoek van zijn broeder, aan de Staten van Holland en Zeeland, destijds te Gorkum vergaderd, het plan voorgelegd van eene nieuwe Unie

(1) GROEN VAN PRINSTERER, VI. 537.

met Gelderland, Gent, Friesland, Utrecht, Overijssel en Groningen⁽¹⁾. Het voorstel was gunstig opgenomen, en men had gemachtigden benoemd om met andere gemachtigden te Utrecht bijeen te komen, wanneer zij door graaf Jan zouden beschreven worden. De prins achtte het beter, niet zelf als aanlegger van het plan openlijk voor den dag te treden: hij wilde den aartshertog Matthias niet noodeloos verontrusten, noch uitgekreten worden voor een schender der gentsche Pacificatie, al was het ook aan de geheele wereld bekend dat het met dit verdrag reddeloos stond. Om deze en andere redenen stelde hij voor, dat men de nieuwe Unie als het werk van een ander zou doen aanmerken, en ze hem en den Lande dan eerst voorleggen, wanneer zij zoo goed als beklonken was.

Na voorbereidende bijeenkomsten in December en Januari, kwamen de afgevaardigden van Gelderland en Zutphen, met graaf Jan, den stedehouder van die gewesten, aan hun hoofd, in het begin van Januari 1579 met de afgevaardigden van Holland, Zeeland en de provinciën tusschen de Eems en de Lauwerzee bijeen, en sloten, zonder langer op de afgevaardigden der overige provinciën te wachten, den 23sten van die maand een voorloopig verdrag van Unie, dat daarop den 29sten van het Stadhuis te Utrecht openlijk afgekondigd werd⁽²⁾.

Deze gedenkwaardige oorkonde, die men altijd beschouwd heeft als den grondslag der Nederlandsche Republiek, was in zesentwintig artikelen vervat⁽³⁾.

De inleiding gaf het doel der Unie aan. Het was de bevestiging, niet de verlooehening van de gentsche Pacificatie, die alreeds door het geweld van vreemd krijgsvolk zoo goed als vernietigd was. Voor dit doel en om zich des te beter tegen hunne vijanden te verdedigen, hielden de afgevaardigden van Gelderland, Zutphen, Holland, Friesland en de Ommelanden eene nadere Unie voor wenschelijk. De gemelde provinciën kwamen overeen ten eeuwigen dage vereenigd te blijven, alsof zij slechts één provincie waren; met dien verstande evenwel, dat elk hare bijzondere privilegiën, vrijheden, loffelijke en aloude gebruiken behouden zou. Aan de steden, leden en ingezetenen van elke provincie werden al hunne oude rechten gewaarborgd; de geschillen, ter oorzake van die handvesten en gebruiken gerezen, moesten door de gewone rechtbanken, of door scheidsrechters beslist, of op minnelijke wijze vereffend worden. De

(1) Ibid. VI. 479, sqq. 536, sqq.

(2) KLUIT, Hist. der Holl. Staatsreg., I. 170. sqq. BOR, XIII. 21. sqq.

(3) De oorkonde is in haar geheel te vinden bij BOR, XIII, 26-30, en eenigszins verkort bij WAGENAAR, VIII. 251-262; VAN METEREN, IX. 151, 152; TASSIS, V. 339, sqq.; HOOFT, XIV. 609-615.

provinciën waren krachtens de Unie gehouden, elkander met lijf, goed en bloed bij te staan tegen elke vijandelijke macht, die in naam of ten behoeve des Konings eenig lid der Unie mocht aanranden. Insgelijks moesten zij elkander verdedigen tegen alle uit- of inheemsche Vorsten, Heeren, provinciën, steden of leden van dien, welke eenig lid der Unie geweld mochten aandoen, behoudens dat de ‘Generaliteit’ der Unie met kennis en naar gelegenheid der zaken tot die onderstand besloot⁽¹⁾. Tot bestrijding der kosten van 's lands verdediging zouden zekere belastingen gelijkelijk worden opgelegd en geheven. Geen bestand of vrede mocht er gesloten, geen oorlog begonnen, geen belasting over de ‘Generaliteit’ uitgeschreven worden, dan met eenstemmig goedvinden en toestemming der provinciën. In andere stukken zou de meerderheid beslissen, terwijl de stemming zou plaats hebben op de wijs, toen in de vergadering der Staten-Generaal gebruikelijk. Ingeval de leden het over zaken, waar eenstemmigheid gevorderd werd, niet eens konden worden, zou de beslissing der zaak aan de stadhouders der provinciën verblijven. Konden ook dezen zich niet onderling verstaan, dan zouden zij scheidsrechters (‘assessoren en adjuncten’) benoemen, naar wier uitspraak zich de partijen te gedragen hadden. Geen der vereenigde provinciën, zoo min als een harer steden of leden van dien, mocht met andere Vorsten of Staten verdragen sluiten, zonder toestemming der Bondgenooten. Indien naburige Vorsten, provinciën of steden tot het verbond wenschten toe te treden, dan mochten dezen niet dan met eenstemmig goedvinden der vereenigde provinciën daarin opgenomen worden. De koers van het geld zou bij goedvinden der Bondgenooten bepaald worden en voor allen gelijkelijk geldig zijn. In het stuk van den godsdienst mochten Holland en Zeeland zich gedragen, zoo als hun goeddacht. De andere provinciën der Unie echter mochten zich regelen naar den godsdienstvrede, door den aartshertog Matthias en zijn Raad reeds ontworpen, of daarin zulke orde stellen als elke provincie voor zich, voor 's lands welvaart en rust en tot behoud van elks recht, der geestelijken zoowel als der wereldlijken, dienstig zou vinden: onder dien verstande evenwel, dat elk bijzonder persoon in zijn godsdienst vrij zou blijven en niemand ter zake daarvan lastig gevallen, achterhaald of onderzocht mocht worden, zoo als reeds in de gentsche Pacificatie was vastgesteld⁽²⁾. Vermits er eenig geschil ontstond omtrent de meening dezer gewichtige bepaling, werd er eenige dagen later eene verklaring en nadere omschrijving bij ingelascht. Daarin

(1) Art. 1, 2, 3.

(2) Artikel 5, 9 tot en met 13.

werd te kennen gegeven, dat men geenszins beoogde, van het Bondgenootschap uit te sluiten elke provincie of stad, die geheel Katholiek was, of waar althans het aantal Hervormden niet groot genoeg zou zijn, om dezen volgens den godsdienstvrede aanspraak te geven op openbare godsdienstoefening. Integendeel, men was bereid dezulken toe te laten, mits zij de bepalingen der Unie gehoorzaamden en zich als goede vaderlanders gedroegen, daar men verstond, dat geen provincie of stad zich in de zaken eener andere ten opzichte van den godsdienst mocht bemoeien. Geschillen tusschen twee provinciën zouden door de anderen of, ingeval de Generaliteit er in betrokken was, volgens de bepalingen van het negende artikel beslecht worden.

De Bondgenooten zouden te Utrecht bijeenkomen zoo dikwijls zij door degenen, die daartoe gemachtigd waren, werden opgeroepen. Men zou met meerderheid van stemmen beslissen over de zaken alsdan voorgelegd, zelfs bij afwezigheid van verscheidene leden der Unie, die evenwel schriftelijke machtiging konden inzenden. Alleen met eenstemmig goedvinden mochten de artikelen der Unie aangevuld of veranderd worden. De artikelen moesten geteekend worden door de stadhouders, overheden en hoofdambtlieden van elke stad of provincie, alsmede door alle Schutterijen, Broederschappen en Collegiën in alle steden en vlekken der vereenigde provinciën⁽¹⁾.

Ziedaar de eenvoudige bepalingen van deze oorkonde, welke de grondslag werd van de machtige Republiek der Vereenigde Nederlanden. Op den dag van de sluiting der Unie, waren er afgevaardigden van vijf provinciën tegenwoordig. Graaf Jan van Nassau teekende het eerst, als stadhouder van Gelderland en Zutphen; hij werd daarin door vier afgevaardigden van die provincie gevolgd; daarop teekenden de gemachtigden van Holland, Zeeland, Utrecht en de friesche Ommelanden⁽²⁾.

De prins, ofschoon inderdaad de voornaamste bewerker van de Unie, verschoof de onderteekening tot den 3den Mei 1579⁽³⁾. Hij werd daartoe genoopt door de reeds gemelde redenen, en door de hoop, die hij nog bleef koesteren, dat eene grootere Unie

(1) Art. 16, 19, 22.

(2) BOR, XIII. 26. KLUIT, Holl. Staatsreg. I. 173, sqq. WAGENAAR, Vad. Hist. VII. 263, sqq. - Graaf Rennenberg, stadhouder van Friesland, Overijssel, Groningen en Drenthe, sloot zich eerst den 11den Juni 1579 aan de Unie aan. Het verraad, dat hij later beging, hield de stad Groningen uit de Unie, waarin zij eerst in 1594 weder opgenomen werd. (WAGENAAR, VII. 266). Aan den anderen kant werden sommige steden, die niet bestemd waren om aan het Bondgenootschap deel te nemen, kort na de sluiting, er leden van; b.v. Gent, 4 Februari 1579; Antwerpen, 28 Juli 1579; Brugge, 1 Februari 1580, enz. - BOR, XIII. 31 et sqq.

(3) BOR, XIII. 30.

mocht tot stand komen, met Matthias in naam aan het hoofd. Zijne vijanden schreven, als gewoonlijk, dit uitstel, waarbij hij alleen 's lands belang bedoelde, aan onedele beweegredenen toe. Zij beschuldigden hem van de begeerte om zichzelven de landvoogdij aan te matigen, met uitsluiting van den aartshertog - eene aantijging, die de Staten van Holland zich haastten uitdrukkelijk voor laster te verklaren⁽¹⁾. Voor hen, die Oranje's karakter en levensloop zorgvuldig hebben nagegaan, is eene verdediging tegen zoodanigen laster overbodig: Matthias toch was slechts de schaduw, Oranje het wezen. Den aartshertog had men slechts aangenomen om de kwade gevolgen eener staatkundige kuiperij af te keeren, en onder de uitdrukkelijke voorwaarde, dat de prins in naam zijn stadhouder-generaal, inderdaad zijn meester, zijn zou. Onmiddellijk na zijn vertrek in het volgende jaar werd het gezag van den prins, die insgelijks in naam zijne betrekking nederlegde door een uitdrukkelijk besluit der Staten-Generaal weder bevestigd⁽²⁾.

De unie van Utrecht was de hoeksteen van de nederlandsche Republiek; maar de ontwerpers van het Bondgenootschap hadden geenszins de oprichting eener Republiek, noch zelfs van een onafhankelijken Staat beoogd. Zij hadden den spaanschen Monarch niet afgezworen: de Unie hehelsde niet de minste toespeling op zulk een gewichtigen stap; integendeel, in de korte inleiding werd uitdrukkelijk verklaard dat de Unie ten doel had, de gentsche Pacificatie te bekrachtigen, en deze erkende 's Konings gezag. Iets nieuws werd niet bedoeld en het bestaande werd op nieuw bevestigd. Alle plakaten, handvesten, en privilegiën van provinciën, steden of collegiën moesten onaangetast blijven. Men wilde nog een onafhankelijken Staat noch eenig onafhankelijk Bondgenootschap vormen⁽³⁾. Ongetwijfeld werd de plechtige opzegging der hulde, die twee jaren later volgen zou, door velen als waarschijnlijk voorzien; maar zij kon niet met zekerheid voorzeggd worden.

De eenvoudige oorkonde der Unie werd niet als de grondwet van een gemeenebest beschouwd. Haar doel was enkel verdediging tegen een vreemden onderdrukker. De partijen, die het verdrag sloten, verbonden zich onderling, goed en bloed ten beste te geven om het vreemde krijgsvolk van den bodem te verdrijven. Om dat doel te bereiken, onthielden zij zich zorgvuldig van bemoeiing met de binnenlandsche staatsregeling en den godsdienst. Ieder zou God naar de inspraak van zijn geweten mogen dienen. Elke vereeniging van burgers, van de Staten

(1) Resolut. van Holl., 8 Mei, f°. 93. KLUIT, Holl. Staatsreg. I. 180.

(2) KLUIT, I. 180, 181, noot 15.

(3) KLUIT, Holl. Staatsreg. I. 182, sqq. - Vergelijk GROEN VAN PRINSTERER, Archives de la Maison d'Orange, VI. 536-564.

der provinciën tot de geringste Rederijderskamers toe, zou hare oude instellingen behouden. De oprichting eener Republiek, die twee eeuwen duren zou, die een gordel van rijke volkplantingen om den aardbol sloeg en zulk een hoogen trap van handelsbloei en staatkundigen invloed bereikte, was het gevolg der Unie van Utrecht; maar dit gevolg was niet voorzien. Een staat, onverdeeld en één in zijne betrekkingen tegenover het buitenland, maar binnenslands in verscheidene Souvereiniteiten verdeeld - in vele opzichten het voorbeeld der uitgestrekter en machtiger Unie van Noord-Amerika - zou geboren worden uit de oorkonde, aldus door vijf provinciën onderteekend. De afgevaardigden handelden echter onder den druk van den uitersten nood, en, gelijk zij meenden, slechts voor een voorbijgaand doel. Het toekomstig Bondgenootschap zou niet op de inrichting van het duitsche Rijk gelijken; want het zou geen eenig Hoofd erkennen. Het zou verschillen van het Achaeïsch verbond, daar het minder macht aan de algemeene vergadering toekende en naar evenredigheid aan de afzonderlijke Staten grooter deel van het oppergezag behouden liet. Het zou aan den anderen kant een nauwer en inniger band opleveren, dan het Zwitsersche Bondgenootschap, dat slechts een vereeniging was tot verdediging van anderszins onafhankelijke kantons⁽¹⁾. Het zou eindelijk van de amerikaansche, bondgenootschappelijke Republiek in dit groote opzicht verschillen, dat het louter een bondgenootschap van oppermachtige gewesten, geen Republiek met volksvertegenwoordiging zijn zou. De grondslag er van was een verdrag, geen Staatsregeling. De partijen, die het aangingen, waren Staten en corporaties, die zich van rechtswege en feitelijk voor de vertegenwoordigers hielden van kleine op zichzelf staande bevolkingen, en als zoodanig tot de opperheerschappij bevoegd, van het oogenblik af aan, dat de hulde aan den spaanschen Monarch werd opgezegd. De algemeene vergadering was eene verzameling van gezanten, aan de lastgevingen van onafhankelijke Staten gebonden. De stemming geschiedde niet hoofdelijk, maar Staatsgewijs. De afgevaardigden vertegenwoordigden niet het volk, maar de Staten; want nooit kwam het volk van de Vereenigde Staten der Nederlanden bijeen - zoo als het volk der Vereenigde Staten van Amerika twee eeuwen later deed - om eene Staatsregeling te ontwerpen, bij welke het aan de Unie een ruime macht toekende, terwijl het zich toch genoeg van de rechten van het oppergezag voorbehield, om die zelfstandige plaatselijke regeering te verzekeren, die de vrijheid leven doet.

Indien de ijverzucht der grooten, de wrok over het verschil van godsdienst, de katholieke geestdrijverij der waalsche be-

(1) Vergelijk KLUIT, 1. 193, 194.

volking aan de eene zijde, even noodlottig als de dolle oproergeest van het gentsch gepeupel aan den anderen kant, door de bezadigde raadgevingen van Willem van Oranje hadden kunnen beteugeld worden, dan zouden zich mogelijk zeventien provinciën in plaats van zeven, vereenigd hebben en jaren lang, vernielende burgeroorlogen afgewend zijn geworden.

De Utrechtsche Unie was evenwel van onschatbare waarde. Het was hoog tijd om op de eene of andere wijs door te tasten, wilde men geen regeeringloosheid doen ontstaan, en eindelijk Inquisitie en onbeperkte koninklijke macht hersteld zien. Reeds begon de toekomstige Republiek zich uit den nachtelijken bajert te ontwikkelen en wezen en vorm aan te nemen. Zoo de Unie ook niets anders schiep, zij bracht althans een verbond tegen een vreemden vijand tot stand, wiens krijgsmacht zich al meer en meer in de nederlandsche gewesten uitbreidde. Verder ging hare bedoeling niet. Zij waarborgde vrijheid van godsdienst en erkende de reeds bestaande burgerlijke en staatsinstellingen. Intusschen waren de gebreken, welke die instellingen aankleefden, hoe zicht- en tastbaar ook, nog niet zoo belemmerend, als zij later blijken zouden.

Aldus hielden, door de Unie van Utrecht aan den éénen kant, en door de verzoening der waalsche gewesten aan de andere zijde, vernieling en opbouwning gelijken tred.

Tweede hoofdstuk

De godsdienstvrede

Parma's geveinsde onderneming tegen Antwerpen. - Hij omsingelt Maastricht. - Bezending en brieven van de Staten-Generaal uit Brussel en van Parma aan de waalsche provinciën. - Onderhandelingen van Oranje en van Parma. - Waalsche afgevaardigden bij Parma in het leger voor Maastricht. - Feestelijkheden. - Het verdrag van verzoening. - Vreugdebedrijven der koningsgezinde partij. - Kluchtspel te Parijs vertoond. - Godsdienstonlusten in Antwerpen, Utrecht en andere steden. - Oranje drijft den godsdienstvrede door. - Mislukte aanslag van Filips van Egmond op Brussel. - Beleg van Maastricht. - Mislukte aanval op de tongersche Poort. - Verwoesting van het tongersche bolwerk. - Aanval op de tongersche en op de bossche Poort. - De Spanjaarden afgeslagen. - Vorderingen der belegeraars. - Bloedige gevechten. - Inneming der stad. - Gruwelijk bloedbad. - Zegepralende intocht en plechtige dankzegging. - Lasterlijk schotschrift tegen Oranje. - Nieuwe onlusten in Gent. - Hembyze en Dathenus. - De prins wordt in de stad genoodigd. - Stoute aanslag van Hembyze. - De rust door Oranje hersteld en Hembyze gebannen.

De tegen elkander overgestelde staatkundige bewegingen zouden door de krijgsverrichtingen van het voorjaar bespoedigd worden. In den nacht van den 2den Maart 1579 beproefde de prins van Parma een aanval op Antwerpen. Een buitenpost van drieduizend Schotten en Engelschen te Burgerhout werd spoedig tot wijken gebracht, en er volgde een hevige schermutseling, vlak onder de muren der stad. De prins van Oranje, die zich met aartshertog Matthias binnen Antwerpen bevond, bleef op de vestingwerken het toezicht houden, en Parma zag zich, na een scherp gevecht van een paar uren, verplicht om af te trekken, met een verlies van vierhonderd man. Deze aanval op Antwerpen was echter slechts een krijgslust; werkelijk was het op Maastricht gemunt, voor welke gewichtige stad Parma tien dagen later met eene groote macht opdaagde, toen men hem het minst verwachtte⁽¹⁾.

(1) BOR, XIII. 35, 36. HOOFT, XV. 620. STRADA, 2, II. 58.

Wel versterkt, door eene breede en diepe gracht omringd, op de beide oevers van de Maas gebouwd (hoewel het gedeelte op den rechteroever der rivier zoo onbeduidend was, dat men het slechts het dorp Wijck noemde), was deze sleutel van de poort der Nederlanden aan de zijde van Duitschland wel aan dappere, maar ongelukkig aan zwakke handen toevertrouwd. De bezetting was te nauwnood duizend man sterk; hierbij kwamen twaalfhonderd man schutterij en vierdehalfduizend boeren, die, binnen de vest gevlucht, als schansgravers uitmuntend dienst deden. Daarentegen was Parma voor de muren opgedaagd met een heir van twintigduizend man, dat voortdurend versterking kreeg. Verder had de bisschop van Luik hem vierduizend delvers gezonden - een allergewichtigste dienst; want van delven en tegendelven zou het lot van Maastricht afhangen⁽¹⁾.

In het begin van Januari hadden de koningsgezinden het sterke kasteel Karpen in de nabijheid der stad overrompeld, bij welke gelegenheid de geheele bezetting bij maanlicht in den boomgaard opgehangen werd. De bevelhebber deelde in haar lot; hij had juist één jaar te voren op dezelfde plek den koningsgezinden kapitein Blomaert laten ophangen, die, met den strop om den hals, hem een gelijk uiteinde voorspeld had⁽²⁾.

De prins van Oranje, die het gevaar van Maastricht beseftte, liet geen tijd verloren gaan om de Staten tot de noodige maatregelen aan te sporen, en smeekte hen 'niet in te sluimeren in de schaduw van eene vredesonderhandeling⁽³⁾', terwijl Parma ondertusschen twee bruggen over de Maas sloeg, boven en beneden de stad, en de vesting zoo nauw insloot, dat alle gemeenschap afgebroken werd. Alleen met het uiterste gevaar konden er nog brieven uit en in gebracht worden, maar alle mogelijkheid om de stad te versterken was voor het oogenblik afgesneden⁽⁴⁾.

Terwijl dit aan kanswisselingen rijke beleg werd voortgezet, begonnen de onderhandelingen met de Walen te rijpen. Het beleg en de onderlinge beraadslagingen gingen hand aan hand. Van wege de Staten-Generaal en Oranje waren ernstige en krachtige verzoeken, plechtige bezendingen en oproepingen uit-

(1) BENTIVOGLIO, 3, lib. I. 235. Volgens STRADA (2, II. 81) had Parma slechts *drieduizend* delvers.

(2) Brief van W. van Merode, Ordinaris Depêchenboek der Staten-Generaal, a^o. 1579, f°. 42. MS. van het Haagsch Archief.

(3) Brief van Oranje aan de Staten-Generaal, Ordinaris Depêchenboek, 1579, f°. 41, MS.

(4) BOR, XIII. 17-36, sqq. HOOFT, XV. 622-628. STRADA, 2, I. 37, 57-61. VAN METEREN, IX. 134.

gegaan. Er kan geen twijfel over bestaan, hoe de koningsgezinde partij over de gentsche Pacificatie dacht. 'Door den gentschen vrede', schreef St. Vaast, 'zijn al onze jammeren ons overkomen'. La Motte berichtte aan Parma, dat het wel is waar noodzakelijk was, zich te houden alsof men het verdrag eerbiedigde, daar het volk er zooveel mede ophad; maar dat de hoofden der waalsche partij het daarover onderling eens waren, dat het regeeringsstelsel van Karel V weder zou ingevoerd worden. Parma had er niets tegen, het verdrag als een grondslag te gebruiken, 'altoos behoudens het in een gezonden zin werd uitgelegd, en niet door haarkloverijen en verderfelijke inlasschingen uit elkander gerukt, zooals door den prins van Oranje gedaan was'. De hoofden der Malcontenten en aanvoerders der waalsche troepen waren zeer bezorgd, dat de godsdienstzaak gevaar mocht loopen; maar de betoogen, waardoor Parma die nauwgezette krijgsoversten overtuigde van de bestaanbaarheid der gentsche Pacificatie met de rechtzinnige leer, zijn reeds hierboven aangegeven. De invloed der verzoende edelen had een noodlottige uitwerking op de Staten van Artois, Henegouwen en een deel van fransch Vlaanderen. Door het gallisch bestanddeel in hun bloed en een innige gehechtheid aan den roomschen kerkdienst, die de waalsche bevolking van hare bataafsche broeders onderscheidde, kon de arglistige Parma hen met goed gevolg bewerken, om de eendracht der opgestane Nederlanden te vernietigen⁽¹⁾. Daarenboven bood de Koning goede voorwaarden aan. De Monarch, op het stuk van den godsdienst gerustgesteld, deed ten aanzien van staatkundige geschilpunten milde beloften. Het hoofdbezwaar der Walen was de onbeschoftheid en de ondragelijke overlast van het vreemde krijgsvolk. Dit alleen, zeiden zij, had hen tot Malcontenten gemaakt⁽²⁾. Parma beloofde dan ook het onmiddellijk vertrek der troepen, en hij kon dit te veiliger doen, daar hij niet voornemens was de belofte te houden.

Intusschen werkte Oranje met de Staten-Generaal, waarin hij nog steeds overwegenden invloed bezat, Parma's staatslisten zooveel mogelijk tegen. De algemeene vergadering benoemde eene commissie om de Staten der waalsche provinciën te gaan bezoeken⁽³⁾. Het gemeentebestuur van Brussel volgde dit voorbeeld. De markgraaf van Havrech maakte, met verscheidene ambtgenooten, van wege de Staten-Generaal zijne opwachting bij den burggraaf van Gent, die hen met de uiterste onbeschoftheid ontving. Hij staarde hen roerloos aan, toen zij bij hem

(1) Archives etc. de la Maison d'Orange, VI. 610-613.

(2) STRADA, 2, I. 50, 51.

(3) BOR, XIII. 37, 38. HOOFT, XV. 622, sqq. VAN METEREN, IX. 150, 151.

toegelaten waren, ‘als eene doode, wien de ziel begeven had.’ Na zich van die ijskoude verontwaardiging hersteld te hebben, vroeg hij inzage van hunne lastbrieven. Dit werd hem beleefdelijk geweigerd, daar zij niet aan hem, maar aan de Staten van Artois gericht waren. Hierop stoof hij woedend op en dreigde hen voorbeeldig te straffen, daar zij het gewaagd hadden met zulk een verraderlijk oogmerk herwaarts te komen. Kortom, hij behandelde hen, volgens hunne eigene uitdrukking, ‘alsof zij schelmen en landloopers waren geweest’⁽¹⁾. De markgraaf van Havrech, hoe hooggeboren ook, was tamelijk gewend aan zoodanige behandeling; hij, die elke partij beurtelings gediend en verraden had, die binnen veertien dagen de gedienschte vriend en de verklaarde vijand van Don Juan was geweest, die zoo menige beleediging van dien driftigen krijgsman had kunnen verkroppen, kon zich gemakkelijk de onbeschoftheid van Robert van Melun laten welgevalen.

De brieven, aan de bezending medegegeven, werden eindelijk aan de Staten van Artois voorgelegd, maar bitter door hen beantwoord. Op de vermaning, om den gentschen vrede, dat schild der nationale eenheid, vast te houden, antwoordden de Walen dat niet zij, maar de kettersche leden, der Staten-Generaal dat schild zochten te verbreken. Nooit had het gentsch verdrag ten doel gehad, het gezag van den katholieken godsdienst te verzwakken, beweerden de provinciën, die op het punt stonden om zich voor altijd van de overigen te scheiden. Het gentsch verdrag beoogde uitdrukkelijk, de Inquisitie en de plakkatens te vernietigen, antwoordde de volkspartij. Bovendien was ‘het wezen en merg zelf’⁽²⁾ van dat verdrag het vertrek der vreemde soldaten, die het land toen overstroonden. De Walen antwoordden, dat Alexander uitdrukkelijk de verwijdering der troepen had toegestaan. ‘Laat u niet verlokken door het gepijp en gefluit van den arglistigen vijand’, herhaalden de patriotten met nadruk⁽³⁾. ‘Beloften heeft men rijkelijk genoeg gedaan, maar alleen om u in het verderf te lokken. Uwe vijanden laven en spijsen u met deze ijdele hoop van het vertrek der Spanjaarden, maar gij zijt nog in boeien, al is de ijzeren keten ook met wat spaansch klatergoud bedekt’. -

(1) Rapport der gemachtigden, bij BOR, XIII. 45.

(2) ‘De substantie ende het principael merg van deselve Pacificatie.’ - BOR, XIII. 39.

(3) ‘De vijandt hem sal behelpen met het woord van de Religie als met een bedriegelijck pijpken of fluijtken om ons met den Tarre te vangen.’ - Brief der Staten-Generaal van den 3en Maart 1579, BOR. XIII. 41. - ‘t Gefluit ende gepijp van degenen die comen van onser vijanden wegen - om namaels te gecken ende te spotten met onse bederfenisse.’ - BOR, XIII. 39.

‘Niet wij zijn het’, riepen de Walen, ‘die ons van de Generaliteit willen scheiden; de Generaliteit is het, die zich scheidt van ons: Wij zouden liever den dood sterven, dan de eenheid niet onderhouden’. In één adem echter gaven zij hoog op van de uitmuntende voorwaarden, die de Monarch aanbood, en van hunne geneigdheid om die aan te nemen. ‘Koningen, die hun verloren gezag pogen te herwinnen, beloven altijd gouden bergen en wonderen’, hernamen de patriotten⁽¹⁾; doch de waarschuwing bleef vruchteloos.

Intusschen kwam de brusselsche bezending den 28sten Maart te Bergen in Henegouwen aan, waar zij van den graaf van Lalaing, den stadhouder van die provincie, een zeer beleefd onthaal genoot. De geestdrift, waarmede hij de zaak van Koningin Margaretha en haren broeder Anjou omhelsd had, was verkoeld, maar de graaf ontving de brusselsche afgevaardigden met eene vriendelijkheid, die scherp afstak bij de onbeschoftheid van Melun. Hij liet het niet ontbreken aan fraaie woorden; hij betuigde zijne gehechtheid aan de Unie, voor welke hij den laatsten droppel bloeds over had; hij noodigde de afgevaardigden te gast, dronk hun toe op den bloei der vereenigde Nederlanden, en gaf eindelijk zijn gasten met vele bloemrijke betuigingen hun afscheid. Na echter nog eenige dagen bij de Staten der waalsche provinciën hun hof gemaakt te hebben, werden de afgevaardigden gewaarschuwd om oogenblikkelijk te vertrekken, daar men hen voor kwaadstokers en oproerlingen hield. Zij keerden naar Brussel terug, met de schriftelijke antwoorden, die de Staten hun hadden willen zenden⁽²⁾.

Nog richtten de Staten-Generaal, op aansporing van Oranje, eene plechtige vermaning tot de zusterprovinciën, die dus op het punt stonden om de banden van verwantschap voor altijd te verbreken⁽³⁾. Men achtte het goed, nog eens voor de laatste maal de gentsche Pacificatie ter hand te nemen en een laatste poging aan te wenden ter verdediging van die ruime, met eene heldere staatkunde strokende uitlegging, die alleen het verdrag tot een levend woord maken kon. Dit werd krachtig en met klem van redenen gedaan. De Walen werden indachtig gemaakt, dat ten tijde van den gentschen vrede het getal der Hervormden buiten Holland en Zeeland ondersteld werd zeer gering te zijn. Thans had de nieuwe godsdienst door het gansche land wortel geschoten, en eene ontelbare menigte verlangde, dien in vrijheid te mogen uitoefenen. Indien Holland en Zeeland goedvonden, binnen hunne grenzen den katholieken eeredienst te herstellen,

(1) BOR, XIII. 38, 44, 45.

(2) HOOFT, XV. 622, sqq. VAN METEREN, IX. 139, 150.

(3) Dit stuk is volledig te vinden bij BOR, XIII. 39-42.

dan konden zij dit doen, zonder het gentsche verdrag te schenden. Waarom voegde het dan andere provinciën niet, evenzeer met behoud van dat verdrag, binnen hare grenzen den hervormden godsdienst te wettigen?

Van zijn kant noodigde Parma de Staten-Generaal schriftelijk uit om het gentsche verdrag te onderhouden, met aanneming van de voorwaarden, den Walen aangeboden, en met herstel der staatsbeginselen van Keizer Karel, hoogloffelijker gedachtenis. Op deze overbodige uitnoodiging antwoordden de Staten den 19den Maart, dat Keizer Karel hoogloffelijker gedachtenis tot beginsel had gehad, het gezag der katholieke Kerk en der Kroon in de Nederlanden staande te houden, door Nederlanders ten vuurdood te doemen - een gebruik, waarvan de Staten de afschaffing eenstemmig wenschelijk hadden geacht⁽¹⁾.

In verschillende, warm geschreven brieven van Oranje, van de Staten-Generaal en andere Staatslichamen werden de wankelende provinciën gewaarschuwd tegen verleiding. Men herinnerde hun, hoe de prins van Parma deze onderhandeling met een deel der provinciën, als, 'een nieuwen pijl uit zijn koker' had aangegrepen; dat niets dwazer kon zijn, dan den Spanjaarden den goeden wil toe te kennen, om na de bemachtiging van Maastricht de troepen weg te zenden, en dus 'de bruid in de wittebroodsweken te verlaten'. De schrijvers der brieven betuigden hunne verwondering, dat men hen uitnoodigde het groot en algemeen verdrag, voor de oogen der gansche wereld door de tusschenkomst van de voornaamste Vorsten der Christenheid tot stand gekomen, te laten varen, om aan eene afzonderlijke onderhandeling met Parma's gemachtigden deel te nemen, 'die, gelijk niet te ontkennen viel, schelmen en verraders waren'. Zij waarschuwden hunne broeders, niet in den donker bij den vijand aan boord te gaan, daar zij bevinden zouden, dat, terwijl zij over het vrachtloon in besprek waren, de valsche stuurlieden de zeilen gehescken hadden en hen in den nacht weg zouden voeren. Vruchteloos zouden zij dan het strand weder wenschen te bereiken. Het voorbeeld van La Motte en anderen, 'die zich door het spaansche goud op den lijnstok hadden laten vangen', kon voor allen heilzaam zijn. Die mannen toch werden nu door hunne nieuwe meesters met de zweep voortgedreven, honend uitgelachen en genoodzaakt den bitteren droesem der vernedering met het zoet vergif van het verradersloon te drinken. De onderschepte brieven van Curiel had men slechts aandachtig nategaan, om de sluwe plannen van den vijand te peilen⁽²⁾.

(1) Brief der Staten-Generaal bij BOR, XIII. 48.

(2) Réponse des États-généraux sur les lettres des Etats d'Artois, Haynault, Lille, Douay et Orchies: Ordinaris Dépêchenboek der Staten-Generaal, 1579, f°. 35-51. MS. van het Haagsch Archief.

Na de vruchteloze onderhandelingen tusschen de Staten-Generaal en de waalsche provinciën, zonden deze laatsten tegen het eind van April een aantal afgevaardigden aan Parma, die zich toen reeds bezig hield met de insluiting van Maastricht. Zij werden met groote plechtigheid ontvangen en met slaande trom, trompetgeschal en vliegende vaandels tot voor Farnese gebracht⁽¹⁾. Hij ontving hen met deftige vriendelijkheid in eene prachtig versierde tent en noodigde hen gulweg tot hetgeen hij eene namiddags verversching noemde, maar dat inderdaad een schitterend gastmaal bleek. Nadat dit 'kinderachtig, klein banketje' afgeloopen was werden de afgevaardigden, met groot krijgsmanserbetoon, naar het verblijf geleid, voor hen in een naburig dorp gereed gemaakt. Zoolang hun bezoek duurde, hadden al de krijgsoversten en beambten van Parma's huishouding in last, de Walen op luisterrijke feesten, gastmalen, bals en drinkgelagen te onthalen. Op eene der schitterendste van die feesten - een prachtig bal, waarop al de vrouwen en meisjes uit den omtrek genoodigd waren - verscheen de prins van Parma zelf onverwachts. Hij deed aan de aanleggers van het feest het vriendelijk verwijt, dat zij met zulk een luisterrijke gastvrijheid hun hart ophaalden, zonder hem te vergunnen er deel aan te nemen. Innemend minzaam tegen de dames, die in de balzaal waren, beleefd doch een weinig terughoudend jegens de waalsche afgevaardigden, verbaasde hij allen door de hoffelijkheid zijner manieren. Reeds toen hij bij het wandelen door de feestzalen zijn stap naar de deftige maat der muziek regelde, scheen de waardigheid en bevalligheid zijner houding echt vorstelijk; maar toen hij zelf voor een oogenblik aan den dans deel nam, steeg de geestdrift ten top⁽²⁾. Zij zouden inderdaad wel lomperds schijnen, riepen de waalsche afgevaardigden als uit één mond uit, als zij een zoo welwillend en beminnelijk Vorst niet terstond de hand boden. Die uitroep scheen den algemeenen wensch uit te drukken en een spoedige schikking te voorspellen.

Zeër kort daarna werd eene voorloopige overeenkomst tusschen de koninklijke regeering en de waalsche provinciën geteekend. De bepalingen van wege Zijne Majesteit waren tamelijk vrijgevig. Nu de godsdienstkwestie geen beletsel meer opleverde, viel het Filips gemakkelijker goedgunstigheid voor te wenden. Men bedong, dat de privilegiën der provinciën zouden geëerbiedigd worden, dat steeds een wettig geboren lid van het koninklijk Huis landvoogd zou zijn, en dat het vreemde krijgsvolk on-

(1) STRADA, 2, I. 49, sqq.

(2) STRADA, 2, I. 53, die het tooneel met belachelijke deftigheid beschrijft.

middellijk het land ontruimen zou⁽¹⁾. De plechtige uitwisseling der onderteevende stukken en de bekrachtiging hadden eerst den 4den September daaraanvolgende plaats⁽²⁾; doch de tijding, dat de verzoening tot stand gekomen was, verspreidde zich snel door het gansche land. De Katholieken waren uitgelaten van blijdschap, de patriotten ontmoedigd. Oranje, de ‘Vorst der Duisternis’⁽³⁾, zooals de Walen hem bij voorkeur roemden, die, ongeneigd om aan de wanhoop toe te geven, nog niet van zich verkrijgen kon in de vaneenscheuring van zijn dierbaar land te berusten, die hij voorzag dat tot eene scheiding voor goed leiden zou, bezwoer de waalsche gewesten en hen, die aan het hoofd der krijgsmacht aldaar stonden, van hun voornemen af te zien. Hij bood zijne kinderen aan tot onderpand van zijne goede trouw in de nakoming van elke verbintenis, die zijne katholieke landgenooten met hem mochten willen sluiten. Het was te vergeefs. De stap was onherroepelijk gedaan; geestdrijverij, wangunst der grooten en algemeene omkooping hadden de Nederlanden voor altijd in tweeën gedeeld. De vrienden van Rome, de vijanden van burgerlijke en godsdienstige vrijheid, jubelden van het eene einde der Christenheid tot het andere, en men erkende dat Parma inderdaad eene overwinning had behaald, die, ofschoon zij geen bloed kostte, voor de zaak der overheersching gewichtiger was, dan eenige andere, die hij door zijn zwaard behalen kon.

De katholieke partij in Parijs legde op verschillende wijzen hare vreugde aan den dag. Op den voornaamsten schouwburg⁽⁴⁾

- (1) De voorloopige overeenkomst werd geteekend den 17den Mei 1579. De prins van Oranje zond er den 1en Augustus daaraanvolgende een afschrift van aan de Staten-Generaal. - BOR, XIII. 95-98. Tratado de Reconciliaciou de las Provincias d'Artois, Haynau, Lille, Douay y Orchies: Réconcil. des prov. Wall., III. f. 289-296, MS. De bepalingen van het verdrag waren niet kwaad. De gentsche Pacificatie zou gehandhaafd, het vreemde krijgsvolk teruggeroepen worden. Ongelukkig blijkt uit de geheime briefwisseling der partijen, dat de getrouwe nakoming van dit verdrag ver uit hunne bedoeling lag; terwijl de geschiedenis bewijzen zou, dat het vertrek der troepen slechts eene tooneelvertooning was, waarvan de voornaamste speler spoedig de rol liet varen, die hij met weersin op zich genomen had.
- (2) Réconcil. des prov. Wall., III. f. 179, 180, MS. - Er is bijna iets kluchtigs in de inleiding der bekrachtiging. ‘Zekere goede lieden in onze provinciën Artois,’ enz., zegt Filips, ‘ijverig in den dienst van God en begeerig om hunne bezittingen in veiligheid te stellen, de pogingen ziende, aangewend om over de geestelijken, edelen en goede burgers eene volksoverheersching in te voeren; die door buitensporige belastingen de natie tot op merg en been verteert, hebben eindelijk de oogen geopend en hun best gedaan om hunne bureu wakker te maken.’ enz.
- (3) ‘Le Prince d'Oranges, qu'ils nommèrent en ce temps Prince des Ténèbres, etc. RENOM DE FRANCE, IV. ch. XII MS.
- (4) STRADA, 2, I. 55, 56.

werd eene wonderlijke pantomime vertoond, waarin Zijne Katholieke Majesteit ten tooneele werd gevoerd, eene vette koe, die de Nederlanden moest voorstellen, aan een touw voortleidend. Door een plotselingen ruk brak het beest het touw en sprong wild in het rond. Alexander van Parma haastte zich de einden van het touw weder aan elkaar te knopen, terwijl verschillende personages, die de Staten-Generaal verbeeldden, het dier bij de horens pakten, het op den rug sprongen, of de omstanders te hulp riepen om het weerspannige beest vast te houden. De Keizer, de Koning van Frankrijk en de Koningin van Engeland - welke laatste de eene partij toelachte en, dan weder deelneming betoonde voor de andere - verroerden zich niet; maar nu verscheen de hertog van Anjou op het tooneel en greep de koe bij den staart. De prins van Oranje en Johan Casimir kwamen met een emmer en begonnen het dier duchtig te melken, tot dat Alexander het touw wederom greep. De koe wierp den emmer omver, schopte Casimir en Oranje overhoop en volgde dan gewillig Parma, die haar naar Filips terugleidde. Deze vertooning, hoe plomp ze ons ook toeschijnen mag, viel uitstekend in den smaak der beschaafde Parijzenaars van de zestiende eeuw; en deftige geschiedschrijvers hebben het niet beneden zich geacht, er melding van te maken.

De waalsche overeenkomst was in het oog van de vrienden der overheersching een goed voortteeken voor de onderhandelingen, die in Mei te Keulen geopend werden. Alvorens dien vermaarden, doch onvruchtbaren, vredehandel te schetsen, willen wij een blik werpen op de gebeurtenissen, die in de Nederlanden gelijktijdig op verschillende plaatsen voorvielen.

Het voordeel, door de katholieke partij bij de waalsche onderhandelingen behaald, had de gemoederen der Hervormden, het gansche land door, met bitterheid vervuld. Als gewoonlijk had de bitterheid, bitterheid geteeld en onverdraagzaamheid, onverdraagzaamheid gebaard. Toen op den 28sten (Hemelvaartsdag) de Katholieken in Antwerpen den 'Ommegang' vierden - dezelfde plechtigheid, die de aanleidende oorzaak was geweest van de opschuddingen van het jaar vijfenzestig - liet zich de erge van het gepeupel niet onderdrukken. Het grauw stond in zijn toorn op om die praalvertooning te storen, die, in verband met de jongste gebeurtenissen, ongepast en tergend scheen, vooral als men er bij bedacht, dat de belijders van den roomschen eeredienst slechts de kleinste helft der antwerpsche burgerij uitmaakten. Er ontstond groote opschudding, en twee mensen werden gedood. De aartshertog Matthias, die zelf in de hoofdkerk van Onze Lieve Vrouw den dienst bijwoonde, liep levensgevaar. De welbekende kreet: 'Papen uit, Papen uit!' weergalmde door de straten, en de priesters en monniken werden onder een

storm van verwenschingen de stad uitgedreven⁽¹⁾. Oranje deed zijn best om de muiterij te dempen en zijne pogingen bleven dan ook niet zonder vrucht; want bij het oproer, hoe uitgelaten ook, werd tenauwernood eenig bloed gestort. Den volgenden dag ontbood de prins de wethouders, den Maandagschen Raad, de dekenen der gilden en de wijkmeesters, en betuigde hun nadrukkelijk zijn misnoegen. Hij verklaarde, dat, ingeval zoodanige beroerten voortkomende uit dien geest van onverdraagzaamheid, dien hij zoozeer bejammerde - in het vervolg niet konden beteugeld worden, hij vast besloten was, zijne posten neder te leggen en niet langer in schijn gezag te behouden in eene stad, waar men zijn raad met voeten trad. De wethouders, door deze bedreiging verschrikt en in zijne ontevredenheid deelende, smeekten hem, hen niet te verlaten, onder verzekering, dat, ingeval hij voor zijne posten bedankte, zij oogenblikkelijk ook de hunne zouden nederleggen. Daarop werd er een bevel opgemaakt en oogenblikkelijk van het Stadhuis afgekondigd, waarbij het den Katholieken vergund werd weder in de stad te komen en het recht van vrije godsdienstoefening te genieten. Tevens werd bekend gemaakt, dat een nieuw ontwerp van godsdienstvrede terstond zou uitgevaardigd worden, om in alle steden te worden ingevoerd⁽²⁾.

Eene gelijksoortige beroerte, die uit dezelfde oorzaak te Utrecht ontstond, had denzelfden uitslag⁽³⁾. Intusschen werd de stad Brussel in rep en roer gebracht door eene zwakke en mislukte poging tot verraad⁽⁴⁾, opgezet door een jonkman van een doorluchtigen naam.

Filips, graaf van Egmond, oudste zoon van den ongelukkigen Lamoraal, gebood een regiment in dienst der Staten. Hij had bovendien eene kleine ruiterbende, tot zijne beschikking. Reeds sedert eenigen tijd was hij geneigd geweest om zich, gelijk de Lalaings, Meluns en La Motte's, met de kroon te verzoenen, en hij begreep wijselijk, dat de voorwaarden, die men hem aanbieden zou, te milder zouden zijn, indien hij de hoofdstad van Brabant als een pand van verzoening aan Zijne Majesteit kon aanbieden. Zelf hield hij verblijf in Brussel; en zijn regiment was buiten de poort, doch in de onmiddellijke nabijheid der stad gelegerd. In den morgen van den 4den Juni zond hij zijne ruiters - zoo als hij dikwijls placht te doen - op kondschap in de landstreek uit. Bij hun terugkeer, en nadat zij ook het regiment ontboden hadden, overweldigden en doodden zij zonder moeite de wacht aan de poort,

(1) BOR, XIII. 67. VAN METEREN, IX. 153a.

(2) BOR, XIII. 68.

(3) Ibid. 70-73.

(4) Ibid. XIII. 66, sqq. VAN METEREN, IX. 153. HOOFT, XV. 637, sqq.

waardoor zij weder binnengetrokken waren, terwijl zij die poort zelven bezetten. Het regiment trok daarop in goede orde de stad binnen met graaf Filips aan het hoofd, en vatte post op de Groote Markt in het midden der stad. Dit alles gebeurde bij het kriecken van den dag. De burgers, die uit hunne vensters keken, waren verbaasd en ontsteld over deze beweging op zulk een ongewoon uur, en snelden haastig te wapen. Egmond zond eene afdeeling om bezit te nemen van het Hof; maar het was te laat. Kolonel Van den Tempel, de bevelhebber der stad, was hem vóór geweest, had zijne troepen onder de wapenen gebracht en nam de afgezonden bende gevangen. Ondertusschen was alles in rep en roer. Gewapend snelden de burgers hunne huizen uit en haastig werden eenige verschansingen opgeworpen in de nauwe stegen, die op de markt uitliepen. Elke toegang werd afgesloten. Geen enkele van Egmonds aanhangers - indien hij er onder de burgerij had - waagde het, voor den dag te komen. De jonge verrader werd met zijn regiment op de Groote Markt omsingeld. Niet hij had Brussel genomen, maar Brussel wel degelijk hem. Den ganschen dag door stond hij daar als te pronk, barstend van woede en schaamte. Zijne soldaten, die te eten noch te drinken hadden, werden onbeschoft en oproerig, en bovendien was hij veroordeeld den bitteren en welverdienden spot der burgerij aan te hooren. Schampere woorden, door zijn naam en de plaats waar hij zich bevond, ingegeven, werden hem meedoogenloos naar het hoofd geslingerd. Men vroeg hem, of hij daar zijns vaders hoofd zoeken kwam. Men herinnerde hem, dat morgen de dag verjaarde, waarop zijn vader vermoord was, door hen, met wie de zoon thans een verraderlijken vrede wilde sluiten. Men ried hem, een paar steenen uit het plaveisel onder zijne voeten op te breken; dan zou het vergoten heldenbloed uit de aarde de stem tegen hem verheffen⁽¹⁾. Tranen van schaamte en woede sprongen den jongman uit de oogen, op het hooren van dien bijtenden spot; maar de nacht spreidde haar sluijer over het gedenkwaardige plein, en nog steeds bleef de graaf er gevangen. Elf jaren geleden, ook in een Juninacht, blikte het gestarnte op eene nog dichtere schaar van gewapenden, op die zelfde markt neer. De aanstalten tot de plechtige en tragische terechtstelling, die den volgenden dag gansch Europa met verbazing slaan zou, waren toen te midden van eene verstomde en door schrik verbijsterde bevolking gemaakt, en zou nu, bij de verjaring van dienzelfden middernacht, waarin het schavot was opgericht, de geest van den vermoorde niet uit het graf zijn verzezen, om zijn verraderlijken zoon te bestraffen?

(1) BOR, XIII. 66. HOOFT, XV. 638. VAN METEREN, IX. 153.

Zoo zag de teleurgestelde ontwerper van den aanslag zich gedurende een geheelen dag en nacht gedwongen, op den schandelijken post te blijven, dien hij zelf gekozen had. In den ochtend van den 5den Juni vergunde men hem, met eene in zekeren zin onverklaarbare toegeeflijkheid, met al de zijnen te vertrekken. Met het aanbreken van den dag reed hij druiptaartend de poort uit, aan het hoofd van zijn regiment verraders, en begaf zich kort daarna naar Montigny's legerplaats, na nog onderweg het landvolk te hebben geplunderd en gebrandschat.

Het zou niet bevreemd hebben indien Filips van Egmond, na zulk een optreden, de rol van een afvallige aanvaard en zijn voornemen beleden had om zich met zijns vaders moordenaars te verzoenen. Maar hij zond integendeel aan den Raad van Brussel een brief, waarin hij met heftigheid ontkende 'het voornemen te hebben om zich aan de partij der verderfelijke Spanjaards aan te sluiten', zijn ijver en genegenheid voor de Staten in warme bewoordingen betuigde, en de boosaardige uitstrooiers van lasteringen tegen hem voor de ergste vijanden van het arme verdrukte land' uitkreet. De wethouders gaven hierop ten antwoord, dat zij niet konden begrijpen, hoe de graaf, zoo schandelijk door de Spanjaarden verongelijkt, op eene nooit genoeg door hem te betreuren of te wreken wijs, ooit in staat zou zijn, zich aan die dwingelanden te onderwerpen. Desniettemin was Egmond, op het oogenblik zelf van die briefwisseling, in ernstige onderhandeling met Spanje getreden, daar hij vijftien dagen vóór den brief aan den brusselschen Raad, Parma zijn besluit had doen weten, 'om de zaak van Zijne Majesteit en van den godsdienst te omhelzen' - een voornemen, dat hij zich beroemde gestaaft te hebben door het afmaken van drie vendels staatsch krijgsvolk te Nevee, Gerardsbergen en Ninove. Parma had er den Koning reeds bericht van gezonden en hem verzocht, den graaf eenige aanmoediging te geven. In September schreef de Monarch aan Egmond een brief vol betuigingen van erkentelijkheid en beloften, waarop de graaf zijne levendige blijdschap te kennen gaf, dat Zijne Majesteit met zijne geringe diensten genoeg nam. Tevens bezwoer hij zijne gehechtheid aan Kerk en Koning en verzocht gretig om geld, alsmede om het bevelhebberschap van Aalst. Weldra begon hij de regeering uiterst lastig te vallen om belooning en bevordering, daar hij onder andere posten ook om het kommando vroeg over de 'bende van ordonnantie', die zijn vader had gehad. Parma was, van zijn kant, mild met beloften en herinnerde den jongen edelman 'dat hij een Vorst diende, die de uitstekende daden zijner onderdanen zeer goed wist te beloonen'. Zulk eene taal voerden Filips II en zijn stadhouder tegen den zoon van den onthoofden held van St.

Quintijn; met zulk een verachtelijke onderworpenheid kon Egmond de koninklijke hand kussen, die rookte van het bloed zijns vaders⁽¹⁾.

Intusschen was het beleg van Maastricht regelmatig voortgezet. Aan de krijgskundigen van die dagen - mogelijk ook van latere eeuwen - scheen deze onderneming van Parma een meesterstuk in haar soort. De stad bestreek de Boven-Maas en was de poort van Duitschland. Zij telde vier-en-dertigduizend inwoners. Een leger, dat nagenoeg even veel soldaten telde, werd tegen haar aangevoerd; en het aantal slachtoffers, ten koste waarvan zij ingenomen werd, stond waarschijnlijk met de helft der bevolking gelijk⁽²⁾. Uit het oogpunt der kunst beschouwd, scheen de belegering ongetwijfeld een fraai gewrocht van het menschelijk vernuft. Voor den vriend van vooruitgang is zulk eene proef van vernuft treurig genoeg: gegeven, aan de ééne zijde, eene stad met sterke torens en wallen, eene zwakke bezetting en wakkere burgerij en aan de andere zijde een door en door ervaren legerhoofd, door een heir van oudgedienden ondersteund, die geen stoornis te vreezen en den besten tijd des jaars tot zijne beschikking heeft, zoo kon het den onbevange beschouwer licht niet zulk een uitstekend, wapenfeit schijnen, dat de belegeraar de stad na vier maanden zwoegens veroverde.

De insluiting van Maastricht was begonnen op, den 12den Maart 1579. In de stad waren, behalve de bevolking, tweeduizend boerenlieden, zoo mannen als vrouwen, eene bezetting van duizend man en eene schutterij, die ten naaste bij twaalfhonderd man bedroeg⁽³⁾. De stadsbevelhebber heette Melchior. Sebastiaan Tappin, een officier uit Lotharingen van veel ondervinding en dapperheid, stond onmiddellijk onder hem en bestuurde inderdaad de verdediging. Hij was door den prins van Oranje naar Maastricht gezonden, om er onder La Noue te dienen, die tot kommandant der stad benoemd was geweest, doch er niet binnen had kunnen komen. Verzekerd, dat de stad nauw zou ingesloten worden, en bewust dat er veel van den uitslag afhing, nam Sebastiaan zonder een oogenblik tijdverlies de noodige maatregelen. De muren werden overal versterkt; schachten werden bij voorraad in den grond geopend voor het tegendelfen, dat spoedig nood-

- (1) Ordinaris Dépêchenboek der Staten-Generaal, Ao. 1579 f°. 287. Haagsch Archief, MS. Réconcil. des prov. Wall, IV. f°. 110, 116. MS. van het koninklijk brusselsch Archief. - Vergelijk de Correspondance d'Alexandre Farnese avec Philippe II, GACHARD, 1853, Kervyn et Diegerich, Documents inédits, I. 428.
- (2) STRADA, 2, III. 59, 130. Op het eind van het beleg werd Parma's leger geschat op twintigduizend man, en alleen bij de twee stormen in April waren vierduizend man gesneuveld. - BOR, t.a. pl.
- (3) BOR, XIII. 36. HOOFT, XV. 68. VAN METEREN, IX. 154. - Vergelijk STRADA, 2, II. 59, die de schutterij en het landvolk elk op. zesduizend man begroot.

zakelijk zou worden; de gracht werd uitgediept en schoon gemaakt, terwijl de bolwerken bij de poorten in geduchten staat van verdediging werden gebracht. Van zijn kant had Alexander de stad geheel omsingeld en twee wel versterkte bruggen over de rivier geslagen. De stad had zes poorten, elk met bolwerken voorzien, en het scheen eenigen tijd onzeker, van welke zijde de eerste aanval zou gedaan worden. De gevoelens waren verdeeld; sommigen waren voor de Bossche Poort, het dichtst bij de rivier, anderen voor de Tongersche Poort aan de zuidwest-zijde. Eindelijk besloot men, deze laatste poort aan te tasten.

Recht tegenover die poort werden bijgevolg batterijen opgericht, en nadat men verscheidene dagen achtereen uit zes-en-veertig zware stukken hevig de vest beschoten had, meende men, den 25sten Maart, op de stad eenigen indruk te hebben gemaakt. Een deel van het gemetseld gordijn was tot gruis geschoten; maar door de bres heen zag men een goed verschanst aarden wal, die, na de zesduizend schoten tegen den buitenmuur gelost, nog volkomen ongeschonden gebleven was⁽¹⁾. Men begreep nu, dat de Tongersche Poort niet het gemakkelijkste om aan te tasten, maar veeleer het sterkste deel der verdedigingswerken was, en Alexander besloot zijne batterijen naar de Bossche Poort over te brengen. Tevens zou de aanval op de Tongersche poort gewijzigd, maar niet opgegeven worden. Vierduizend mijnwerkers, die hun halve leven in de kolengroeven, waaraan de landstreek zoo rijk was, hadden doorgebracht, waren door den bisschop van Luik geleverd, en dat volk werd nu aan den onderaardschen arbeid gezet. Nadat er op eenigen afstand eene mijn geopend was, baanden zich de belegeraars langzaam een weg naar de Tongersche Poort, terwijl tegelijk in de tegenovergestelde richting meer openlijk gewerkt werd. Ook de belegerden hadden hunne schansgravers; want de boeren in de stad waren het werken met spade en houweel gewoon. Zelfs de vrouwen deelden zich in vendels in, verkozen hare hoofden of 'mijn-meesteressen', zooals men ze noemde⁽²⁾, en deden dagelijks goeden dienst in de mijnholen. Zoo waren twee geheele legers van aardgeesten onvermoeid aan het werk om de belegerde stad te verwoesten en te verdedigen. De mijn kwam der poort al nader en nader; de belegerden dolven al dieper en dieper en doorsneden de mijn met een dwarsche loopgraaf, en dagelijks geraakte men in de gewelven met elkander in gevecht. Van weêrszijde stelde men allerlei kriegslisten in het werk. De burgers legden heimelijk een dam aan, dwars over de spaansche mijn en stortten over hunne vijanden kokend water uit. Honderden werden aldus verzengd. Men hoopte struiken en dunne takke-

(1) STRADA, II. 65, 66.

(2) STRADA, II. 70.

bossen in de vijandelijke loopgraaf opeen, stak die in brand en blies de dikke rookwalmen in den gang door middel van orgelpijpen, die men opzettelijk daartoe uit de kerken had gehaald. De ontmoedigde, half gestikte belegeraars verlieten de loopgraaf, en groeven te middernacht eene nieuwe schacht, op grooten afstand van de Tongersche Poort. Zij groeven echter voortdurend in die richting, en hielden met behulp van magneet, loodlijn en maatstok, op het doelwit aan, zoo als de zeeman de spoorlooze paden van den Oceaan met kompas en kaarten doorkruist. Zij baanden zich een weg, zonder eenige hindernis te ontmoeten, tot dat zij de onderaardsche haven bereikten, recht onder het ten ondergang gedoemde bolwerk. Hier legden zij eene ruime kamer aan, stutten die en gingen met evenveel nauwkeurigheid en sierlijkheid zelfs te werk, alsof het doel was, een kunstgewrocht te maken. Kisten vol kruit werden op den grond gezet en een spoor van los kruit gelegd, waarna men Parma kennis gaf dat alles gereed was. Alexander, die de voor den storm bestemde troepen, reeds slagvaardig hield, begaf zich nu in persoon naar de opening der schacht en gaf bevel om de mijn te doen springen. De ontploffing was ontzaggeijk; een stuk van den toren stortte door den schok in, en de gracht werd met hoopen struikgewas en aarde gevuld. De aanvallers snelden over den weg, die zich aldus voor hen opende, en vermeesterden het in puin gestorte deel der sterkte. In de bres echter stieten zij op de onwrikbare verdedigers der stad, en na een hevig gevecht van eenige uren moesten zij de wijk nemen, hoewel zij meester bleven van de gracht en van het verwoeste deel van het bolwerk. Dit gebeurde op den 3den April⁽¹⁾.

Vijf dagen later werd een algemeene storm bevolen. Daar men reeds eene nieuwe loopgraaf naar de Tongersche Poort aangelegd en de Bossche Poort veertien dagen lang aanhoudend beschoten had, werd het raadzaam gekeurd, beide punten te gelijk aan te tasten. Op den 8sten April rukte de hoofdmacht van het spaansche leger, na een gemeenschappelijk gebed en eene toespraak van Alexander Farnese, naar de bres op. De gracht was op vele plaatsen begaanbaar geworden door de struiken, takkebossen en aarde, waarmede de belegeraars haar gevuld hadden. Bij de Bossche Poort was het gevecht uiterst heet. Spanje's, Italië's, Bourgondië's beproefde krijgers vonden daar een onverschrokken partuur in de burgers van Maastricht, met hunne vrouwen en kinderen. Allen waren van het hoofd tot de voeten gewapend en streden met eene dapperheid, die bovennatuurlijk scheen. De vrouwen, woest als tijgerinnen die hare jongen verdedigen, stonden op de wallen en vochten in

(1) STRADA, 2, II. 66-71.

de eerste gelederen. Zij goten emmers kokend water over de bestormers uit, zij slingerden hun brandende houten in het gezicht, zij wierpen hen met brandende pekkransen om den hals. Ook de boeren, met hunne zware dorschvlegels gewapend, arbeidden even lustig bij dien bloedigen oogst, alsof zij hun koren dorschten. Wakker sloegen zij toe onder de gelederen der koninklijke troepen, die hen kwamen slachten, en in dichte drommen vielen de aanvallers, die wel dapper vochten, doch verbijsterd werden door de nieuwe wapenen, die het boeren- en vrouwenfolk tegen hen keerde. Meer dan duizend waren gesneuveld bij de Bossche Poort, en gedurig kwamen versche bestormers de bres beklimmen, alleen om teruggedreven te worden, of om den bloedigen, verminkten hoop der verslagenen te vergrooten. Bij de Tongersche Poort was het den bestormers niet beter gegaan. In allerijl was daarheen een heraut afgezonden, om uit alle macht te roepen: ‘Santiago! Santiago! De Lombarden hebben de Bossche Poort!’ terwijl dezelfde krijgslist gebezigd werd om de bestormers aan de andere zijde der stad diets te maken, dat hunne makkers de Tongersche Poort hadden overweldigd⁽¹⁾. De soldaten, door deze verdichte tijding aangevuurd, stormden woedend op het vermaarde bolwerk aan, dat slechts gedeeltelijk verwoest was; maar zij werden door zulk eene volle laag uit het zwaar geschut van het gave gedeelte en door zulk een ratelend musketvuur van de wallen begroet, dat zij begonnen te wankelen. Op hetzelfde oogenblik sprong de nieuwe loopgraaf (die tusschen het bolwerk en de poort had moeten uitbarsten, doch waartegen de burgerij heimelijk eene tegenloopgraaf had aangelegd) met een afgrijselijken schok in de lucht, terwijl de belegeraars er het minst op verdacht waren. Vijfhonderd van 's Konings troepen werden bij de ontploffing gedood. Ortiz, een spaansch kapitein der genie, die de uitgravingen kwam bezichtigen, werd uit de diepte naar boven geslingerd, viel er in terug en werd bedolven onder de aardkluiten. Vijf-en-veertig jaren daarna vond men bij het delven der grondslagen van een nieuwen muur zijn geraamte. In volle wapenrusting gedost, den helm en het borstharnas nog gaaf, met een gouden ketting om den hals, een spade en houweel aan zijne voeten, lag daar de krijgsman⁽²⁾, onverminkt, en scheen bijna in staat, zijn rol weder op te nemen in denzelfden oorlog, die na zijn bijna vijftigjarigen slaap nog het land teisterde.

Vijfhonderd Spanjaarden kwamen bij de ontploffing om⁽³⁾,

(1) HOOFT, XV. 629. VAN METEREN, IX. 154. STRADA, 2, II. 75.

(2) STRADA, 2, II. 76.

(3) Van vijf- tot zesbonderd, volgens een brief, tusschen den 12den en 16den April 1579 geschreven door een burger van Maastricht en aangehaald door BOR, XIII. 51, 52.

maar geen der verdedigers ontving eenig letsel; zij toch waren er op voorbereid. Van de verbijstering bekomen, liepen de belegeraars weder storm. Woedend was de strijd: zeshonderd en zeventig officieren en onder-officieren waren reeds gevallen, voor de grootste helft doodelijk gekwetst; vierduizend man der koninklijke troepen lagen verminkt op den grond⁽¹⁾. Het was tijd, dat er voor dien dag een einde kwam aan het werk; want Maastricht kon op dat pas niet ingenomen worden. De beste en dapperste der in het leven gebleven officieren verzochten Parma, aan het bloedbad een eind te maken en zijn volk terug te roepen; maar het zwaardvechters gemoed van den veldheer was door het woeste schouwspel verhit en niet verzacht geworden. ‘Naar de bres terug!’ riep hij. ‘Zegt den soldaten, dat Alexander komt om hen in zegenpraal de stad in te voeren, of met hen te sterven. Hij wilde voort, evenals toen hij bij Lepanto de galei van Mustapha enterde; maar de officieren die zich bij hem bevonden, traden hem te gemoet en smeekten hem van zulk eene roekeloosheid af te zien. Hun aandrang zou tevergeefs zijn geweest, indien niet Parma's vertrouwde vriend Serbelloni met een zweem van vaderlijk gezag tusschenbeide gekomen was en hem herinnerd had aan het stipte bevel in Zijner Majesteits jongste brieven: dat de landvoogd, wien zooveel was toevertrouwd, zich, op straffe van het koninklijk misnoegen, onthouden moest van als een eenvoudig soldaat zijn leven bloot te stellen⁽²⁾’.

Met weêrzin gaf Alexander eindelijk het teeken tot den aftocht en erkende de nederlaag. Voor het vervolg zou hij zich meer op den schansdelfer en mijnwerker verlaten⁽³⁾, dan op hetgeen oudgediende krijgers in het open veld vóór hadden op burgers en boeren. Verzekerd dat hij de stad eindelijk toch zou innemen; vastbesloten om den ganschen zomer onder de muren te blijven, liever dan zijn voornemen op te geven, deed hij thans rustig de insluitingswerken voltooien. Een keten van elf schansen op den linker, en van vijf schansen op den rechteroever van de Maas, gezamenlijk door een doorloopenden wal verbonden, beveiligde hem tegen alle stoornis van buiten. Zijn talrijk leger was goed gehuisvest en rijkelijk van leeftocht voorzien, en hij had eene sterke, goedbevolkte stad gebouwd ten einde er eene andere te verdelgen. Ontzet was onmogelijk. Slechts eenige duizenden manschappen werden er vereischt om Farnese's als

(1) Brief uit Maastricht, hierboven aangehaald. - Vergelijk STRADA, 2, II. 79. HOOFT (XV. 629) stelt het aantal Spanjaarden, bij dezen storm gesneuveld, op tweeduizend. VAN METEREN, IX. 164. HARAEUS, Tumult Belg. III. 299.

(2) STRADA, 2, II. 77. De brief van Filips is gedeeltelijk bij dien geschiedschrijver te vinden.

(3) STRADA, 2, II. 80, 83. BOR, XIII. 52.

onder een tooverroede opgedoemde stad te verdedigen, terwijl de hoofdmacht elk oogenblik een naderenden vijand kon tegenrukken. Een leger van zeventuizend man, door den prins van Oranje met moeite bijeengebracht, trok onder bevel van Hohenlo en Jan van Nassau naar de benauwde stad; doch verbaasd over het schouwspel, dat zich voor hen opdeed, erkenden de aanvoerders de hopeloosheid van eenige poging tot ontzet. Maastricht was door een tweede Maastricht omgeven.

Thans was Oranje gedwongen alle pogingen daarheen te richten, om zoo mogelijk een wapenstilstand voor eenige weken van de onderhandelaars te Keulen te verkrijgen. Parma was echter te slim om Terranova daarin te laten bewilligen⁽¹⁾, en terwijl hij ontkende eenige machtiging te hebben om te beslissen over de stellige vraag van vrede en oorlog, ging het beleg zijn gang. Daar de Bossche en Tongersche Poorten het op haar beproefde geweld tot dusver weerstaan hadden, werd de aanval tegen de Brusselsche Poort gericht. Deze poort was het dichtst bij de Tongersche, het verst van de rivier gelegen, en voerde westwaarts in het open veld. Hier hadden de belegerden een nieuw bolwerk aangelegd, dat zij, spottend met Parma's naam gedoopt hadden, en waartegen nu Parma's batterijen werden gekeerd. Alexander liet tegenover dit vestingwerk een sterken aarden wal opwerpen; en, na een hevig en aanhoudend vuur, van dien wal onderhouden en door een bloedig gevecht gevolgd, werd het bolwerk veroverd. Minstens duizend van de verdedigers vielen, terwijl zij, van de ééne borstwering tot de andere teruggedreven, de drievoudige wallen van hun bolwerk voor hunne oogen zagen instorten. Niet vóór dat de toren geheel vernield was, verlieten zij den bouwval en namen in hunne laatste verschansingen de wijk. Parma, die zich nu van de gracht en van de verdedigingswerken der Brusselsche Poort meester zag, deed eene aanzienlijke macht ter weerszijden van die poort post vatten en begon den binnensten muur der stad te ondermijnen⁽²⁾.

Intusschen was de bezetting tot vierhonderd soldaten versmolten, die, bijna allen gekwetst en afgemat, alleszins genegen waren om te onderhandelen. De burgerij evenwel beantwoordde het voorstel met de verzekering, dat zij de bezetting over de kling zou jagen, indien deze andermaal met een dergelijk voorstel voor den dag kwam. Ook zocht Sebastiaan Tappin den soldaten moed in te spreken door de hoop op spoedig ontzet, terwijl hij hun daarentegen de ellendige gevolgen voor oogen

(1) Zie een merkwaardigen brief van Parma aan den hertog van Terranova, gedagteekend uit het leger voor Maastricht, 21 Mei 1579, bij BOR, XIII. 57, 58.

(2) BOR, XIII. 64. STRADA, III. 113-117.

hield, indien zij zich verlieten op 's vijands genade. De bezetting schepte weder moed, terwijl die der burgers en vrouwen geen oogenblik verflauwd was. Hunne voornaamste hoop was gevestigd op een bolwerk, eene halve maan, achter de Brusselsche Poort aangelegd, en waarachter weder een borstwering van zoden en metselwerk tot een laatste bolwerk dienen kon. Het geheele werk was met eene gracht van dertig voet diepte omgeven; en toen de belegeraars de bressen beklommen, die zij eindelijk in het buitengordijn bij de Brusselsche Poort geschoten hadden, viel hun voor het eerst deze nieuwe hinderpaal in het oog⁽¹⁾.

Parma, die omtrent den staat der verdedigingswerken en de gezindheid der burgers inlichtingen had gekregen door een overlooper uit de stad, richtte nu den aanval tegen de laatste versterking aan de Brusselsche Poort. Hij liet een brug slaan over de stadsgracht. Daar deze zestig voet breed, en even diep was en door het geschut van de nieuwe halve maan bestreken werd, was de onderneming tamelijk gewaagd. Alexander echter gaf zelf het voorbeeld, met een hamer in de eene en een houweel in de andere hand. Twee mannen vielen doodelijk getroffen naast hem neder, terwijl hij rustig de eerste palen voor de brug begon in te slaan. Een menigte Spanjaarden sneuvelde. De graaf van Berlaymont⁽²⁾ werd doorschoten, vele aanzienlijke bevelhebbers gedood of gekwetst; maar geen soldaat waagde het terug te deinzen, terwijl het legerhoofd te midden der kogels als een pionnier arbeidde. Geen oogenblik verliet Alexander, die als door een wonder geen letsel kreeg, de plek, vóór de brug gereed was, en tien groote stukken er over waren en tegen de halve maan gericht. De batterij speelde, de vroeger gedolven mijnen werden in brand gestoken: een deel der halve maan sprong in de lucht en de bestormers drongen in de bres. Wederom volgde een woedend gevecht van man tegen man; wederom moesten de burgers, na hardnekkigen wederstand, zwichten. Langzaam trokken zij uit de verwoeste sterkte af en namen achter de borstwering, hunne binnenste en laatste verschansing, de wijk. Aan dien laatsten slagboom klemde zij zich vast, zooals de schipbreukeling aan een plank, gereed om hun leven duur te verkoopen.

Het bolwerk, dat nog vrij sterk was, werd op dien dag niet

(1) STRADA, 2, III. 117, 118.

(2) Beter bekend als baron Hierges, oudste zoon van het vermaarde hoofd der koningsgezinde partij, later graaf Berlaymont. Hierges had niet lang te voren bij zijns vaders overlijden dien titel geërfd. - STRADA, 2, III. 119. - Vergelijk BOR, XIII. 64; HOOFT, XV. 630; VAN METEREN, IX. 154; Archives de la Maison d'Orange, VI. 622; TASSIS, V. 338.

aangetast. De bestormers werden teruggeroepen, terwijl Parma een heraut naar de stad zond, om de verdedigers, wier kloekheid hij ten hoogste preees, uit te noodigen zich op genade over te geven. Hier antwoordden zij den bode terwijl zij de borstwering met spade, houweel en truweel nog meer versterkten. Al de weerbare mannen uit de stad vatten er post, aten, dronken en sliepen er, terwijl de vrouwen en kinderen hun het eten brachten⁽¹⁾.

Thans kwam een 'keurig net geschreven' briefje op eene geheimzinnige wijs in de stad, waarbij den inwoners uit naam van den aartshertog en den prins van Oranje verzekerd werd, dat zij binnen veertien dagen zouden ontzet worden⁽²⁾. Hierdoor werd de moed bij de burgerij verlevendigd, terwijl die der belegeraars verflauwde, door dat Alexander sedert den dag, dat men de halve maan veroverd had, aan de koorts ziek lag. Op zijn ziekbed verweet hij zijn bevelhebbers scherp, dat eene borstwering, door boeren en burgers staande een beleg samengeflanst, een onoverkomelijke hinderpaal bleek voor mannen, die al wat hun in den weg kwam, hadden weten te overkomen. Den volgenden dag, den 29sten Juni 1579, viel het feest van St. Petrus en St. Paulus in, en het scheen gepast, een zoo heilige dag door een Christelijke en Apostolische overwinning te verheerlijken. St. Petrus zou met zijne sleutels gereed staan om de poort te openen, St. Paulus met zijn onoverwinnelijk zwaard de geloovigen ten strijde voeren. De noodige bevelen werden gegeven om den storm den volgenden ochtend te doen geschieden.

Ook de wachtposten werden versterkt en kregen den last om meer dan gewoonlijk op te letten. In het holst van den nacht ging een soldaat van de wacht aan de buitenzijde der borstwering de ronde doen en acht geven, of hij, zooals niet ongewoon was, ook iets van de gesprekken der belegerde burgers kon opvangen. Terwijl hij loerend om zich heen keek, ontdekte hij een scheur in den wal, zeker door het jongste schieten veroorzaakt. Hij verwijdde de opening met zijne vingers en maakte die eindelijk ruim genoeg om er door te kunnen kruipen. Bij het heldere starrenlicht zag hij hoe de schildwachten op hunne posten lagen te sluimeren. Stoutmoedig sloop hij de duistere straten door. Geen wacht deed de ronde; soldaten en burgers, vrouwen en kinderen, door de onophoudelijke vermoeienis uitgeput, waren allen in diepe rust. Geen voetstap werd gehoord, geen gefluister brak de stilte af: het scheen een stad der dooden.

(1) BOR, XIII. 64. HOOFT, XV. 630. STRADA, 2, III. 120, 121.

(2) Dit briefje wordt nog in de nederlandsche archieven bewaard. - GROEN VAN PRINSTERER, Archives de la Maison d'Orange, VI. 622, note. BOR, XIII. 65.

De soldaat kroop door de spleet terug en haastte zich zijn bevelhebbers van zijn bevinding kennis te geven⁽¹⁾.

De veldheer, onmiddellijk van den toestand verwittigd, gaf terstond bevel tot den aanval en de laatste muur werd plotseling bestormd, eer de ochtend aanbrak. De soldaten baanden zich een weg door de bres of sprongen over de borstwering en overrompelden eindelijk, in haar slaap, de stad, die zich zoolang en zoo manhaftig verdedigd had. De burgers, verschrikt opgesprongen, verbijsterd, onvoorbereid, zagen zich in een ongelijken strijd met wakkere en woeste vijanden gewikkeld. Het gevecht veranderde, zoo als gewoonlijk, wanneer nederlandsche steden door spaansche soldaten overrompeld werden, spoedig in een bloedbad. De burgers ijlden ginds en herwaarts; maar nergens was er mogelijkheid, om te ontvluchten, of den steeds aangroeienden vijand te keer te gaan. Een slachting, waarbij niets werd ontzien, volgde: vrouwen, kinderen, grijsaards, allen hadden aan den strijd deelgenomen en zich daardoor de wraak der overwinnaars op den hals gehaald. Een doodelijk angstgeschrei ging er op, dat men een mijl ver hooren kon. Moeders namen hare kinderen op den arm en wierpen zich in de Maas. De bloeddorst der bestormers richtte zich in het bijzonder tegen de zwakkere sekse. Vrouwen, die dagelijks in de borstwering gevochten, in de loopgraven gedolven, op de wallen de wacht gehouden hadden, waren in de meening van de soldaten, wier makkers zij hadden helpen dooden, geen vrouwen meer. Dat zij hare vrouwelijke zwakheid vergeten hadden, om wat haar op aarde het heiligste en dierbaarste was te verdedigen, dat gold niet. Het was genoeg, dat menig spaansch, boergoensch of italiaansch soldaat door hare handen omgekomen was. Van huis tot huis werden zij vervolgd en van de daken en uit de vensters te pletter geworpen, in de rivier gejaagd, lid voor lid in de straten verscheurd. Mannen en kinderen ging het niet beter; maar het hart bezwijkt bij het telkens terugkeerend ontzettend verhaal. Gruwelen waren, helaas! in de Nederlanden iets alledaagsch geworden. Wreedheden, te gedrochtelijk om te beschrijven, te verregaande om geloof te vinden bij iemand, die niet bekend is met de mishandelingen door de soldaten van Spanje en Italië hun ketterschen medescheepselen aangedaan, werden thans op nieuw in de straten van Maastricht gepleegd⁽²⁾.

Op den eersten dag werden vierduizend mannen en vrouwen omgebracht⁽³⁾. Nog twee dagen langer duurde het bloedbad,

(1) HOOFT, XV. 632, 633. VAN METEREN, IX. 155, sqq.

(2) BENTIVOGLIO, 2, I. 239. HARAËI, Annal. Brab. III. 299 STRADA, 2, III. 124.

(3) Volgens de begrooting van den Jezuit STRADA.

en het zou zeker niet overdreven zijn, zoo wij aannemen, dat het aantal slachtoffers op die beide dagen de helft beliep van het getal der op den eersten dag vermoorden⁽¹⁾. Men zeide dat na het einde van het beleg nog geen vierhonderd burgers meer in leven waren⁽²⁾. Deze zochten een goed heenkomen en hunne plaats werd vervangen door een saamgeraapt hoop waalsche zoetelaars en landloopers. Maastricht was niet alleen bemachtigd, maar ontvolkt. Aanzienlijk was de buit, dien men na het bloedbad in handen kreeg; want de stad had een hoogen bloei bereikt; hare lakenfabrieken waren wijd en zijd vermaard. Sebastiaan Tappin, de heldhaftige verdediger der vesting, had bij de inneming van het Parma-bolwerk een schot in den schouder gekregen en was later bij de overweldiging der halve maan zwaar gekwetst geraakt. Bij den val der stad werd hij doodelijk gewond en als gevangene naar het vijandelijk leger gebracht, om er den geest te geven. Ook de bevelhebber Schwartzberg schoot er het leven bij in⁽³⁾.

Alexander herrees van zijn ziekbed op de blijmare der overwinning, en verscheen, zoo spoedig hij vervoerd kon worden, in de stad. In een prachtige draagkoets gezeten, op de schouders zijner oudgedienden gedragen, door een gouden troonhemel tegen den gloed der zomerzon beschut, vergezeld van de officieren van zijn staf, die op zijn uitdrukkelijk bevel in hun sierlijksten krijgsmansdos waren getooid, door zijn lijfwacht begeleid en door zijn ‘gepluimde troepen’ ten getale van twintigduizend man gevolgd, kortom, door al het schitterend klatergoud van den oorlog omgeven, deed de held zijn plechtige intrede in de stad. Zijn weg voerde hem door ontvolkte straten, met in puin gestorte huizen. Het plaveisel zag rood van bloed; hoofdelooze rompen, afgeknotte ledematen; rottende menschelijke overblijfsels, lagen verspreid en verpestten de zomerlucht. Door de voormaals bloeiende stad, die Alexander in vier maanden tijds tot een woestenij had gemaakt, trok de weidsche stoet naar de kerk

- (1) STRADA stelt het getal van al de ingezetenen van Maastricht, die gedurende de vier maanden van het beleg gedood werden, op achtduizend, waaronder zeventienhonderd vrouwen - STRADA, 2, III. 127.
- (2) Niet meer dan drie- of vierhonderd, zegt BOR, (XIII. 65). Niet meer dan vierhonderd, zegt HOOFT, (XV. 633). Geen driehonderd, zegt VAN METEREN (IX. 155). Dit moet natuurlijk overdreven zijn; want de bevolking had in het begin van het beleg vier-en-dertig-duizend zielen geteld. In elk geval waren zij, die den val der stad overleefden, gering in getal, en zij weken allen uit. De plaats, zoo kort geleden bloeiend en druk, was verwoest. In den loop van den volgenden winter werden de meeste overgebleven gebouwen omvergehaald en het houtwerk door de soldaten en landloopers, die er van tijd tot tijd huisden, als brandhout gebruikt.
- (3) STRADA, 2, III. 126.

van St. Servaas⁽¹⁾. Hier werd den God der liefde en den Heiland der wereld een ootmoedig dankoffer aangeboden voor deze nieuwe overwinning. Inzonderheid toonde men zich erkentelijk jegens de Apostelen Paulus en Petrus, op wier feestdag en door wier sleutel en zwaard de genade der zegepraal aan de geloovigen ten deel gevallen was⁽²⁾, en door wier bijzondere tusschenkomst thans achtduizend ketters onbegraven op straat lagen. Na het volbrengen van dien vromen plicht keerde de zegepralende stoet naar de legerplaats terug, alwaar kort daarna de blijde tijding van Farnese's volkomen herstel openlijk werd bekend gemaakt.

Als gewoonlijk kreeg de prins van Oranje de schuld van den ontzettenden afloop van dit drama. Al wat een enkel man kon doen, had hij gedaan, om zijne landgenooten het gewicht van dit beleg te doen beseffen. Bij herhaling had hij de zaak voor de Staten-Vergadering gebracht en bijna op de knieën om ondersteuning voor Maastricht gesmeekt; maar lauw en tot bezuiniging geneigd, hadden de Staten zijne krachtige vertoogen met tegenvoorstellen en onafdoende besluiten beantwoord. Met een onderstand, dien hij in April en Mei verwierf, had hij de zwakke poging tot ontzet gewaagd, de eenige die men hem vergund had, doch die geheel mislukte. Nu het bloedbad, dat men had behooren te keeren, had plaats gegrepen, werden luide klachten en verwijten gehoord van mannen, die zwijgend en lijdelijk waren geweest, toen het nog tijd was om te spreken en te handelen. Het was de prins, zeiden zij, die zoovele duizenden zijner landgenooten op de slachtbank gebracht had. Om zichzelf te redden, smeedde hij nu het plan om het land den verraderlijken Franschman over te leveren. Hij alleen, beweerden zij, was het onoverkomelijk beletsel voor een eervollen vrede met Spanje⁽³⁾.

Door een onbekenden bode werd bij de Staten-Generaal, toen in volle zitting vergaderd, een brief gebracht, die aan den Griffier ter hand werd gesteld om hem overluid voor te lezen. Na eenige volzinnen begon de ambtenaar plotseling te haperen. Verscheidene leden bevalen hem dan ook nadrukkelijk op te houden, daar de brief een hevig en lasterlijk schotschrift op Oranje bleek te zijn, met de sterkste drangredenen tot aan-

(1) STRADA, 2, III. 130. - Vergelijk TASSIS, V. 332.

(2) Volgens STRADA, beschouwde Alexander deze plechtigheid als uitbetaling der soldij, die hij aan zijne hemelsche wapenbroeders Petrus en Paulus schuldig was: 'Petro et Paulo gratias quasi stipendium persolvit commilitonibus Divis.'

(3) GROEN VAN PRINSTERER, Archives etc. VI. 621, 622; VII. 41, 42. BOR, XIII., HOOFT, XVI., passim.

neming der vredesvoorslagen, die toen in Keulen besproken werden. De prins, de eenige in de vergadering, die zijne bedaardheid behield, liet zich het stuk brengen en las het daarop zelf van het begin tot het einde overluid voor. Daarna zeide hij zijne meening over de onophoudelijke lasteringen, waaraan hij ten doel stond; inzonderheid drukte hij op de dikwijls herhaalde beschuldiging, dat hij het eenige beletsel tegen den vrede zijn zou, en verklaarde zich wederom bereid, het land terstond, te verlaten en zijne lippen voor altijd te sluiten, indien hij daarmede het vaderland dienen en het een eervolle rust bezorgen kon. De luide kreet, die uit de vergadering opging, de warmste betuigingen van gehechtheid en vertrouwen, overtuigden den prins echter, dat de liefde tot hem in de harten van alle echte Nederlanders diep wortel geschoten had, en geen laster hem die liefde zou ontrooven⁽¹⁾.

Intusschen had men wederom zijne hulp ingeroepen, om in Gent, dien zetel der regeeringeloosheid, de orde te herstellen. Na zijn bezoek aldaar, in den vorigen winter, en het daarop gevolgde vertrek van Johan Casimir naar den Palts, had er een korte poos rust geheerscht. In het begin van Maart echter had de woelzieke Jan van Hembyze andermaal het gemeen tot oproer aangezet. Wederom werden de bezittingen der Katholieken, geestelijken en leeken, geplunderd, en zij zelven mishandeld. De Raad, met Hembyze aan het hoofd, moedigde de rustverstoorders eer aan, in plaats van hen te bestraffen; doch nauwelijks had Oranje van het gebeurde kennis gekregen, of hij haastte zich, ten ernstigste te waarschuwen en te vermanen⁽²⁾. Hij erkende dat de ingezetenen der provincie reden hadden om over het verblijf en het wangedrag van het waalsche krijgsvolk ontevreden te zijn, gaf toe, dat het geweld en de bedreigingen van vreemde onderdrukkers het voor eerlijke burgers moeilijk maakten, den kost te winnen; maar gaf tevens zijne verwondering te kennen, dat verstandige lieden voor zoodanige kwalen een middel zochten in volksoproeren, die het land noodwendig op den rand van ondergang brengen moesten. 'Het was', merkte hij aan, 'even alsof een lijder, uit ongeduld, het verband om zijn wonden verscheurde en, als een razende, in plaats van zich te laten heelen, zich zelf een dolk in het hart stiet'⁽³⁾.

Deze vermaningen hadden voor een oogenblik een heilzame uitwerking; maar al spoedig ging het van kwaad tot erger. Hembyze, voor 's prinses invloed beducht, ontzag zich niet,

(1) Archives etc., VII. 42, 43.

(2) Ibid. VI. 586, sqq.

(3) Archives etc., VI. 589.

luidkeels op den man te schelden, dien hij niet in staat was te begrijpen. Hij legde hem heimelijke samenspanning met Frankrijk uit baatzuchtige bedoelingen ten laste. Hij kreet hem uit voor een vermomden Papist, die den zoogenaamden godsdienstvrede wilde invoeren, louter met het oogmerk om de roomsche afgoderij weder op de been te helpen. Bij dit dolzinnig bestaan werd de volksleider krachtig ondersteund door den gewezen monnik Petrus Dathenus, die onophoudelijk van den kansel Willem den Zwijger de grofste scheldwoorden naar het hoofd wierp. Gelijk hij vroeger reeds dikwijls gedaan had, maakte Dathenus den prins uit voor een godlooचना in zijn hart, voor iemand, die even gereedelijk van godsdienst als van kleederen veranderde, voor iemand, die geen anderen God erkende, dan het Staatsbelang, den afgod dien hij aanbad voor een gewetenloos staatsman, die zich het hemd van het lijf zou scheuren en het in het vuur werpen, indien hij dacht, dat het met vroomheid besmet was⁽¹⁾.

Zulke zinnelooze, maar hevige scheldtaal van een prediker, die bij het volk gezien was en het in zekere mate eerlijk meende, moest den geest zijner hoorders wel op hol brengen. De partij van Hembyze kreeg de overhand. Rijkhove - de roervink, die zijne handen met het bloed van Visch en Hessels bevlekt had - bracht aan de zaak der orde eerder schade, dan voordeel toe. Hij kantte zich tegen den volksleider aan, die dagelijks den mond vol had van Griekenland, Rome en Genève, terwijl zijn geestelijke bondgenoot op Willem van Oranje schold; maar zijne tegenkanting was vruchteloos. Een aanslag om zich van Hembyze te verzekeren mislukte; maar door Rijkhove's invloed werd er een bode naar Antwerpen gezonden uit naam van een aanzienlijk deel der gentsche burgerij. Andermaal riep men den raad en de persoonlijke tusschenkomst in van den man, tot wien alle harten in de Nederlanden bij gevaar en kommer hun toevlucht namen⁽²⁾.

De prins antwoordde, zoo als hij alleen dit doen kon. Hij zeide hun, dat zijn leven, onder plichts vervulling en zelfopoffering versleten, moest geacht worden genoegzamen waarborg op te leveren voor zijne trouw. Desniettemin achtte hij het noodig - uit hoofde van de lasteringen, die er in omloop waren - andermaal zijne overtuiging uit te spreken, dat men over geen vrede, oorlog of verbond behoorde te onderhandelen, dan met goed-

(1) Gentsche geschiedenis, II. 199, aangehaald bij GROEN VAN PRINSTERER, Archives, VII. 81, note.

(2) Archives etc., VI. 586, sqq. en VII. 18. VAN DER VIJNCKT, III. 29, sqq.

vinden van het volk⁽¹⁾. Zijn gedrag in Holland en Zeeland had, zeide hij, bewezen, hoe gewillig hij was, om de billijke wenschen zijner landgenooten te raadplegen. Wat den godsdienst betrof, was het bijkans ongeloofelijk, dat er iemand kon gevonden worden, die zijn ijver voor dien godsdienst betwijfelen kon, om den wil waarvan hij zooveel had doorgestaan. ‘Ik wenschte’, vervolgde hij met vuur, ‘dat men hetgeen mijne beschuldigers in de laatste tien jaren verricht hebben, vergeleek met dat, wat ik heb gedaan. In al wat de waarachtige bevordering van den godsdienst raakt, behoef ik voor niemand onder te doen. Zij, die mij zoo stoutweg beschuldigden, hebben hunne vrijheid van spreken alleen aan het bloed der mijnen, aan mijne inspanningen en buitengewone opofferingen te danken. Aan mij zijn zij het verschuldigd, dat zij het straffeloos wagen kunnen, de tong te roeien’. Nog hield die brief, gedagteekend van den 24sten Juli 1579, de belofte in, dat de prins Gent zou komen bezoeken⁽²⁾.

Den volgenden dag bracht Hembyze een *coup d'état* ten uitvoer. Met omtrent tweeduizend soldaten, die hij tot zijne beschikking had, nam hij onvoorziens al de leden van den Raad en andere aanzienlijke ingezetenen, die met hem in denkwijze verschilden, in hechtenis en stelde daarop, met schending van alle rechten en gebruiken, een nieuwen Raad van achttien niet verantwoordelijke leden in, volgens eene lijst, die hij zelf opgemaakt had. Dat was de weg, langs welken hij de grieksche, romeinsche, geneefsche volksvrijheid, die hem zoo na ter harte ging, in zocht te voeren. Terstond liet hij eene bekendmaking afkondigen, in veertien artikelen, waarin hij deze eigendunkelijke handelwijs poogde te rechtvaardigen. Hij gaf als het doel van dien eenigszins buitengewonen maatregel op: ‘de invoering van dien godsdienstvrede te beletten, die slechts een middel was om het ontwortelde Pausdom en de uitgeroeide spaansche dwingelandij te herplanten’. Dat hij hierbij niet stipt volgens de gebruikelijke vormen te werk was gegaan, verontschuldigde hij op grond, dat het onmogelijk was geweest, door andere middelen de oude voorrechten en de godsdienstvrijheid zijner medeburgers te handhaven. Tegelijk werd een vlugschrift, door Dathenus opgesteld, verspreid. In dat geschrift werd de eigendunkelijke omwenteling van den volksleider verdedigd, en Oranje's naam, als naar gewoonte, op de hoonendste wijs verguisd.

- (1) ‘Dieu merci, je ne suis pas si peu cogneissant, que je ne sache bien, qu'il faut nécessairement traicter, soit de paix, soit de guerre, soit d'alliance, avec le gré du peuple,’ etc. - Brief van Oranje, Archives etc., VII. 20, sqq.
- (2) Ibid. - Deze oorkonde behoorde gelezen en herlezen te worden door allen, die in het karakter van Willem van Oranje belang stelden.

Wijselijk, zoo heette het, had men de buitengewone maatregelen genomen, ten einde dien verrader te verhinderen om in Gent te komen en daar zijn zoogenaamden godsdienstvrede in te voeren⁽¹⁾.

Door zulke aanslagen en lasteringen trachtten Jan Hembyze en Petrus Dathenus 's prinsen vaderlandslievende pogingen tegen te werken; maar noch de schelmerij van Hembyze, noch de schotschriften van Dathenus zouden bij deze gelegenheid de overhand verkrijgen. Willem de Zwijger bejegende de lasteringen van den dolzinnigen monnik met edele verachting. 'Daar ik vernomen heb', schreef hij aan den Raad van Gent, 'dat meester Petrus Dathenus mij voor een man zonder godsdienst of trouw en vol van heerschzucht heeft uitgemaakt, met woorden, die weinig passen aan zijn geestelijk gewaad, acht ik het niet der moeite waard meer daarover te zeggen, dan dat ik mij bereidwillig aan het oordeel onderwerp van allen die mij kennen'⁽²⁾.

De prins kwam in Gent, trots de pogingen van Hembyze en zijn aanhangers, en 's prinsen tegenwoordigheid werkte als met tooverkracht. De volksleider en zijn rot stoven uiteen en verdwenen als nachtvogels voor de eerste zonnestralen. Hembyze waagde het niet, den Vader des Vaderlands onder de oogen te zien. Oranje bestrafte de menigte met die krachtige verontwaardiging, waartoe zijne aan den Staat bewezen diensten, zijne rechtschapenheid, zijne geestkracht en edele bedoelingen hem het recht gaven. Hij zette terstond den Raad der achttien, Hembyze's maaksel, af, en hij bleef in de stad tot dat de verkiezing van het bestuur op wettige wijze had plaats gehad. Hembyze, die zich bij 's prinsen komst uit de voeten gemaakt had, werd door zijn eigene makkers opgespoord. In den nacht vóór 's prinsen komst was hij weggeslopen, en nu werd hij in de kajuit van een schip, waar hij zich verscholen had, ontdekt door een kroeghouder, die tot zijne warme aanhangers had behoord. 'Daar komt niets van', riep de goede vriend, terwijl hij den volksleider bij den kraag pakte; 'geen schuilhoekje spelen, geen wegvaren in den nacht: gij hebt ons allen in de klei geholpen en gij moet terugkomen om met uwe helpers den uitslag af te wachten'⁽³⁾.

De blaaskaak die half Vlaanderen met zijn oproergeschreeuw had vervuld ontving van den prins een ernstige bestraffing,

(1) Archives et Correspondance, VII. 31. VAN DER VIJNCKT III. 38, sqq. VAN METEREN, IX. 161, sqq. BOR, XIII. 84, 85.

(2) Archives et Correspondance, VII. 33, 34.

(3) BOR, XIII. 85, sqq. VAN METEREN, IX. 161, sqq. VAN DER VIJNCKT, III. 38, sqq.

maar haalde toch adem, toen het hem vergund werd ongedeerd te vertrekken. Daar hij bij zijn oordeel over het vonnis, dat hem boven het hoofd hing, zijne eigene handelwijze en die zijner volgelingen tot maatstaf nam, had hij niets minder dan de galg verwacht; die straf zou echter eerst later door andere handen aan hem ten uitvoer worden gelegd, en niet vóór dat hij, met het verraden van zijn vaderland en met de schaamteloze herroeping van al zijne betuigingen omtrent burgerlijke en godsdienstige vrijheid, zijn zondenlijst had voltooid. Nu liet men hem nog vrij heengaan; met zijn makker, Petrus Dathenus, nam hij de wijk bij zijn vriend Johan Casimir, die beiden met open armen ontving en hun een jaargeld toeleigde⁽¹⁾.

Toen de prins aldus de orde binnen Gent door zijne krachtdadige tusschenkomst hersteld had, keerde hij, na het Stadhouderschap van Vlaanderen, dat hem bij herhaling was opgedragen, aanvaard te hebben, naar Antwerpen terug⁽²⁾.

(1) VAN DER VIJNCKT, III. 38-42. - Vergelijk HOOFT, XV. 145-150.

(2) Archives etc., VII. 60, en VAN METEREN, IX. 163*b*. De prins zegt echter in zijne Apologie, die achttien maanden later (December 1580) in het licht verscheen, dat hij tot dusverre het stadhouderschap van Vlaanderen, hoe dikwerf men hem ook gedrongen had om het aan te nemen, van de hand gewezen had. Apologie etc., 108, 109. Waarschijnlijk nam hij het slechts voorwaardelijk aan, gelijk VAN METEREN inderdaad aangeeft.

Derde hoofdstuk

Onvruchtbare onderhandelingen en welgelukte kuiperijen

De vredehandeling te Keulen. - Bedoelingen van beide partijen. - De Spaansche regeering beproeft den prins van Oranje om te koopen. - Artikelen door de gemachtigden voorgesteld en verworpen. - De keizerlijke gemachtigden vertrekken. - Eindvoorstel der Staten vergeleken met dat der koninklijke regeering. - Einde van de onderhandelingen. - Verraad van De Bours, bevelhebber van Mechelen. - De afzwering van Filips beraamd. - Zelfverloochening van Oranje. - Houding van Duitschland en van Engeland. - Onderhandelingen over een huwelijk tusschen Elizabeth en Anjou. - Oranje wil den hertog tot Heer verkozen zien. - Brief en vertoogen van den prins. - Karigheid en onderlinge ijverzucht der provinciën. - Graaf Rennenberg verraaft Groningen.

Sedert het begin van Mei sleepten zich de onderhandelingen te Keulen voort. Weinigen verwachtten uit deze plechtige bijeenkomsten iets goeds; maar zoo zeer was men den oorlog moede, zoo zeer verlangde men om een einde te zien aan het gebrek en den nood, waaronder het land zuchtte, dat menige blik zich wendde naar de plaats waar de aanzienlijke vergadering hare langwijlige zittingen hield. Voorzeker, indien er wijsheid te vinden was in gemijterde hoofden - indien de macht, om hartstochten tot kalmte te brengen en de tegenstrijdige eischen van het gezag en het geweten te verzoenen, onder hooggeplaatste mannen gezocht moest worden, dan hadden de bijeenkomsten in Keulen de hobbelige wegen effen, de kronkelende paden recht kunnen maken. Men zag er den aartsbisschop van Rossano, later Paus Urbaan VII, als gevolmachtigde van Rome; Karel van Arragon, hertog van Terranova, door vijf Raadsheeren bijgestaan, als afgezant van Zijne katholieke Majesteit; de hertog van Aerschot, de abt van St. Geertrui, de abt van Marolles, doctor Bucho Aytta, Caspar Schetz, heer van Grobben-

donck, de geleerde Fries Aggaeus van Albada, met nog zeven anderen wijzen, als afgevaardigden van de Staten-Generaal. Daar waren ook Hunne Doorluchtige Hoogheden, de keurvorst en aartsbisschoppen van Keulen en Trier, met den bisschop van Wurtzburg. Eindelijk was er eene talrijke bezending van Zijne keizerlijke Majesteit, met graaf Otto van Schwartzenburg aan het hoofd⁽¹⁾.

Intusschen waren beide partijen even ongezind om toe te geven; de koninklijke partij althans was niet geneigd om onder te doen. De Koning had den Walen gunstige voorwaarden toegestaan, omdat er over het groote punt van den godsdienst geen verschil was, en hij ten aanzien der andere punten toch zijn woord niet dacht te houden⁽²⁾. Wat nu de keulsche onderhandeling aanging, was het wenschelijk tijd te winnen. Waarschijnlijk zou men, door het verschil van godsdienst, handig in het spel te brengen, de gewesten, die zoo kort geleden verbonden waren, weder kunnen scheiden. ‘Om ze te verdeelen’, schreef Tassis in een vertrouwelijken brief, ‘is geen beter middel te vinden, dan hen met dezen vredehandel bezig te houden. Sommigen zijn bereid om tot vrede te komen uit verlangen naar rust, anderen uit vrees voor den oorlog, en velen ook wegens de verdeeldheden, die in eigen boezem bestaan en die het van het uiterste belang is levendig te houden’⁽³⁾. Bovenal was het zaak, de godsdienstige geschillen aan te wakkeren, tot dat Maastricht veroverd was. Dat beleg was de sleutel van den toestand. Zoo men een afzonderlijke overeenkomst met de Walen kon tot stand brengen, terwijl Parma de vesting aan de Maas beukte, en terwijl de deftige vergadering in Keulen aan het haarkloven was, zouden er vóór het einde van het jaar vrij wat plannen overhoop geworpen zijn.

‘Hoe langer een wapenstilstand wordt uitgesteld, hoe beter’, schreef Alexander aan Terranova den 21sten Mei. Maastricht moeten wij trachten in ons bezit te krijgen. Indien de prins van Oranje de stad ontzetten kan, zal hij het doen, en in dat geval zou noch deze onderneming, noch eenige andere, naar wensch slagen. Zoodra de lieden merken, dat het er met onze zaken slecht uitziet, zullen zij weder tot eene Unie komen en

(1) BOR, XIII. 52. VAN METEREN, IX. 155.

(2) Dit blijkt ten duidelijkste uit de briefwisseling van Parma, zoowel vóór als na het atrechtsche verdrag. - Réconcil. des prov. Wallon., MS. in het Brusselsch Archief; inzonderheid Deel IV en V.

(3) Archives de la Maison d'Orange, VII. 30. Zoo merkt ook Du Plessis Mornay in een brief aan een zijner vrienden drie jaren later op: ‘Le traité de Cologne a suffisamment montré, quelle a esté l'intention de l'ennemi en proposant ce beau nom de paix, à sçavoir, de diviser et rompre les provinces et suborner les villes.’ - Mém. de Mornay, I. p. 75.

de handen ineenslaan, in de hoop om hun wenschen bevredigd te krijgen⁽¹⁾. Natuurlijk namen dus de keulsche vredebewerkeren het met hun arbeid druk op.

Onnoodig is het, het stof, waaronder al die geleerdheid nu drie eeuwen geslapen heeft, er netjes af te blazen. Eene korte schets van den loop der verrichtingen, met aanwijzing van den geest, die de partijen bezielde, zal voldoende zijn. Zij kwamen en gingen uiteen met lijnrecht tegenovergestelde bedoelingen. 'De vorderingen van Terranova en van de Staten', zegt de koningsgezinde Tassis, 'liepen regelrecht tegen elkander in. De Koning wenschte, dat de uitoefening van den roomschkatholieken godsdienst met uitsluiting van elke andere werd vastgesteld, en het onbeperkt gezag der Kroon volkomen ongeschonden behouden bleef'⁽²⁾. Daarentegen verlangden de nederlandsche gewesten hunne handvesten en vrijheden gewaarborgd en een godsdienstvrede aangenomen te zien. Geen der partijen was alsnog overwonnen: de pas vereenigde provinciën waren thans niet bereidwilliger dan vroeger, om toe te staan, dat de Inquisitie onder hare nationale instellingen opgenomen werd; de partij der overheersching was ongezind om van dien eisch af te zien.

De eerste stap was heimelijk gedaan. Indien men den prins van Oranje van zijn aanhang kon losmaken - indien men hem voor hoogen prijs bewegen kon om een wankle zaak op te geven en naar zijn geboorteland te trekken, dan, dit gaf men hem duidelijk onder 's hands te verstaan, had hij slechts zijn voorwaarden op te geven. Wij hebben den uitslag van soortgelijke voorstellen, hem door Don Juan van Oostenrijk gedaan, gezien. Waarschijnlijk was niemand bereid om zich met zulke voorstellen rechtstreeks tot den Vader des Vaderlands te richten. De Aerschotten, de Meluns, de Lalaings, een gansche zwerm van Edelen, waren gemakkelijk om te koopen en van de ééne zijde tot de andere over te brengen; maar het was niet gemakkelijk aan Willem van Oranje een aanbod te doen. Men wist dat - zoo als hij kort daarna in zijne vermaarde Apologie zeide - 'hij noch om geld en goed, noch om zijn leven, noch om vrouw en kinderen, een enkelen droppel verradersvergift in zijn beker mengen wilde'⁽³⁾. Toch gaf men hem duidelijk genoeg te verstaan, dat alles wat hij voor zijn

(1) Brief van Parma, van den 21sten Mei 1579, uit het leger voor Maastricht, bij BOR, XIII. 57.

(2) Comm. de tumult. Belg., V. 367.

(3) 'Si je ne veuille ni pour les biens, ni pour la vie, ni pour femme, ni pour enfans mesler en mon breuvage une seule goutte de venin de trahison.' - Apologie, p. 127.

persoon verlangen kon, hem toegestaan zou worden. Zijn verbeurdverklaarde goederen, zijn gevangen zoon, vrije godsdienstoefening voor hemzelf, betaling van al zijn schulden, vergoeding van zijn uitgaven, al wat hij verder verlangen mocht, werd hem voorgehouden. Indien hij zich naar een ander land wilde begeven, zou zijn zoon in het bezit kunnen komen van al zijne steden, goederen, waardigheden, en hij zelf zou in Duitschland schadeloos worden gesteld, met een millioen, als buitengewone gift, op den koop toe. De keizerlijke gezant, graaf van Schwartzenburg, verpandde er zijn eer en naam voor dat de beloften, den prins gedaan, heilig zouden worden nagekomen⁽¹⁾.

Alles was vruchteloos. De zijdelingsche pogingen, door de keizerlijke gemachtigden bij 's prinsen dienaars en naaste betrekkingen in het werk gesteld, hadden geen gevolg. De prins liet er zich niet toe brengen om in zijn eigen naam of tot zijn eigen voordeel te onderhandelen. Waren de Staten tevreden, hij was het ook. Hij stelde geen andere voorwaarden, dan de hunne, 'en zou zich rechtstreeks noch zijdelings aan de zaak onttrekken, waaraan al zijn geluk of ongeluk verbonden was'. Hij wist, dat de vijand beoogde het land van zijn hoofd en beschermer te berooven; en hij liet zich niet verlokken om aan dien aanslag deel te nemen⁽²⁾. Intusschen wilde hij niet dat zijn persoon een beletsel zou zijn voor het sluiten van een eervollen vrede. De ambten die hij op dringend verzoek van het land aanvaard had, wilde hij neerleggen, indien eene onderhandeling dan beter slagen zou. 'De prins van Parma en de provinciën *buiten de Unie*', zeide hij tot de Staten-Generaal, 'willen dezen oorlog beschouwd hebben als een die tegen mij en in mijn naam gevoerd wordt - alsof het alleen den naam en den persoon van den aanvoerder betrof. Indien het evenwel zoo wezen mocht, dan verzoek ik u te overwegen, of de oorzaak niet liggen zou in mijn onbezwegen trouw aan den lande. Met dat al, zoo ik een hinderpaal ben, ben ik bereid om dien uit den weg te ruimen. Zoo gij dus, om den vijand alle oorzaak van beklag te ontnemen, goedvindt een ander hoofd en leider uwer zaken te kiezen, *beloof ik u, dat ik hem met al mijn hart*

- (1) 'Que je n'eusse rien sceu demander pour mon particulier, qu'on ne m'enst accordé, et me donner comptant un million.' Apologie, p. 127.
Vergelijk STRADA, die bij zijn schrijven al de geheime papieren der farnezische familie voor zich had; - 'Si haec omnia abitura homini adhuc non sufficient, neque hanc neque quamcunque persimilem conditionam repudiandum, etc. - 2, II. 86. - Zie voorts inzonderheid EV. REID. Ann., II. 29, en vergelijk GACHARD, Correspondance de Guillaume le Taciturne, vol., IV. préface.
- (2) Apologie, pp. 127, 128. EV. REID., II. 29.

ten dienste zal staan en gehoorzaam zijn. Zoo doende toch ontvalt den vijand het middel om tweedracht onder ons te zaaien⁽¹⁾. Zoo klonk zijne taal tegen vriend en vijand.

Op den 18den Mei boden de afgevaardigden der Staten veertien artikelen aan, waarin vrijheid van godsdienst en handhaving van de oude rechten en vrijheden werden verlangd. Over den godsdienst, zeiden zij, had geen mensch, maar God alleen te bevelen. Aan Hem was de Koning onderworpen, zoo goed als het volk. Beiden, Koning en volk - *en door 'het volk' verstonden zij*: iederen bewoner van het land - waren verplicht God naar hun geweten te dienen⁽²⁾.

De keizerlijke gezanten keurden deze taal ten hoogste af, en weigerden als bemiddelaars hun zegel aan de veertien artikelen te hechten. Daarop werden andere artikelen door Terranova en zijn ambtgenooten opgesteld, de eischen der koninklijke en roomsche partij bevattende, en even ras verworpen als zij deftig werden aangeboden. Toen kwamen de keizerlijke bemiddelaars met twee reeksen van voorstellen voor den dag, vooruit door de spaansche gevolmachtigden goedgekeurd. In die, loopende over het Staatsgezag, werd gehoorzaamheid aan den Koning geëischt, 'als ten tijde van Keizer Karel'. In de voorstellen omtrent de godsdienstige aangelegenheden stond dat 'de roomsche godsdienst - met uitsluiting van alle andere - voortaan in al de Nederlanden moest uitgeoefend worden'. Beide deze reeksen van voorstellen werden door de gezanten der Staten als nog minder aannemelijk beschouwd, dan de voorstellen van Terranova, en zij gaven hunne verwondering te kennen, dat 'er nog melding werd gemaakt van de plakaten, alsof er geen bloeds genoeg gestort ware ter oorzake van den godsdienst'.

Ook gaven de nederlandsche gezanten aan 's Keizers gemachtigden te verstaan, dat, ingeval er niet spoedig vrede werd gemaakt, 'de Staten den Koning van de heerschappij vervallen zouden verklaren'; het volk voor altijd van den eed van hulde aan hem zouden ontslaan, en waarschijnlijk den hertog van Anjou als Heer zouden aannemen in zijne plaats. De Staten-Generaal, aan wie men de keizerlijke voorstellen gezonden had, verwierpen de artikelen in een beredeneerd, met historische bewijzen gestaafd, zeer uitgebreid vertoog⁽³⁾.

Een beroep, door de keizerlijke en spaansche gemachtigden van de staatsche gezanten op de Staten zelven, en zelfs op de ingezetenen der verschillende provinciën gedaan, wekte de

(1) Zie den brief bij BOR, XIII. 95-98.

(2) Zie het stuk bij BOR, XIII. 54, sqq. - Vergelijk VAN METEREN, IX. 156, sqq.

(3) BOR, XIII. 58, 59, 115-118.

ergernis dier gezanten op. Zij beklagden zich luid over deze schending van alle diplomatische vormen, en het antwoord der Staten-Generaal, die zich volkomen met de inzichten hunner gezanten vereenigden, stemde dezen niet vriendelijker.

Den 13den November 1579 werden de gezanten der Staten verzocht bij de keizerlijke gemachtigden in de raadzaal te komen, ten einde de laatste plechtstatige woorden van deze hooge heeren, die op het punt stonden te vertrekken aan te hooren. Zeven maanden lang, zeiden zij, hadden zij vruchteloos gewacht, dat de gezanten der Staten tot gematigde eischen zouden toetreden. Hun geduld was thans uitgeput. Daarenboven hadden hunne vreedzame oogmerken aan de bitterste verguizingen ten doel gestaan, terwijl vele stedelijke besturen openlijk hadden verklaard, dat al de ingezetenen liever den dood wilden sterven, dan zoodanige voorwaarden aannemen. Bijgevolg bevalen de vredestichters, met groote betuigingen van eigen onschuld en welmeenende gezindheid, ‘de geheele zaak aan God en de betrokken partijen⁽¹⁾’.

Het antwoord op dit vaarwel was kort en eenigszins korzelig. ‘Hadden zij geweten’, zeiden de staatsche gezanten, ‘dat hunne Doorluchtigheden en Hoogwaardigen geen andere bedoeling hadden, en de hertog van Terranova geen uitgestrekter volmacht, dan had de zaak, niet in zes maanden, maar in zes dagen kunnen afloopen⁽²⁾’.

Zoo namen de beraadslagingen een einde en de gemachtigden vertrokken. Schwartzenburg bleef nog een poos in Keulen vertoeven, terwijl vijf van de gezanten der Staten mede hun verblijf aldaar verlengden, ten einde voor zich en hunne gewesten afzonderlijk vrede met den Koning te sluiten. Het is nauwelijks noodig te doen opmerken, dat de hertog van Aerschot zich aan het hoofd van deze berouwhebbende boetelingen bevond. De gezanten der Staten dienden hunne eindverklaring bij den graaf van Schwartzenburg in⁽³⁾, en eene vergelijking van de daarin vervatte voorstellen met die, door de keizerlijke bemiddelaars gedaan, als de beste die er van Spanje te verwachten waren, bewijst de hopeloosheid van den vredehandel. Vertrek van het vreemde krijgsvolk, teruggaaf van alle verbeurdverklarde goederen, ondubbelzinnige erkenning van de gentsche Pacificatie en van het Eeuwig Edict, niemand dan inboorlingen tot ambten te benoemen, trouw te zweren aan den Koning en de Staten-Generaal, uitoefening van den gereformeerden godsdienst en van de augsburgsche geloofsbelijdenis in

(1) BOR, XIII. 101. sqq. VAN METEREN, IX. 157, sqq.

(2) Vergelijk STRADA, 2, II. 110, 111.

(3) Zie het stuk tij BOR, XIII. 108-110.

alle plaatsen, waar dit reeds openlijk in gebruik was: ziedaar de voornaamste vorderingen van de vaderlandsche partij.

In de geheime instructiën, die de gezanten van hunne lastgevers medegekregen hadden, werd hun bevolen, Zijne Majesteit ten dringendste op de noodzakelijkheid te wijzen om, indien hij de Nederlanden wenschte te behouden, de uitoefening van de gereformeerde en augsburgsche geloofsbelijdenis oogluikend toe te staan. ‘De nieuwe godsdienst had te diep wortel geschoten’, werd er in gezegd, ‘om ooit te worden uitgeroeid, zonder den ondergang van het geheele land.’

Zoo hadden dan na zeven maanden van slepende onderhandeling, na protocollen en *memoranda* in ontelbare *folio's*, de deftige staatslieden doelloos rondgedraaid om de punten, vanwaar zij uitgingen: aan den éénen kant om de onbegrensde heerschappij van den Vorst en de uitsluitende uitoefening van den katholieken godsdienst; aan den anderen kant om de aloude rechten, privilegiën en handvesten en de gewetensvrijheid voor Katholieken en Protestanten zonder onderscheid. Deze eischen hadden de partijen van meet af aan gesteld, en daarbij bleven zij tot het einde der beraadslagingen volharden⁽¹⁾.

De bijeenkomsten waren kostbaar geweest. Hoewel er voor Staat of Kerk niet veel mede gewonnen werd, had men in Keulen gedurende die zeven maanden overheerlijk gegeten en gedronken. De droge beraadslagingen had men wel wat moeten opfrisschen. De bisschop van Wurtzburg had ‘tachtig oxhoofden Rijnwijn en twintig groote vaten bier’ verbruikt. De onkosten van de afgevaardigden der Staten beliepen vier-en-twintigduizend gulden. De aartsbisschop van Keulen had veertigduizend daalders uitgegeven. De beraadslagingen hadden voor de zaak der Nederlanden nadeelig gewerkt, en ‘zeker groot personage’ had reeds vóór den aanvang aan de Staten-Generaal geschreven, dat de Koning onder den schijn van vrede niets anders zocht, dan tweedracht en scheuring onder de verbonden gewesten te weeg te brengen⁽²⁾. Dit was overdreven; Zijne Majesteit toch zou met genoeg het gansche land aanvaard hebben op dezelfde voorwaarden, die de Walen hadden aangenomen. Ondertusschen

(1) De belangrijkste oorkonden dezer uitvoerige, doch onvruchtbare onderhandelingen zijn te vinden bij BOR, XIII. *passim*. De geheele massa protocollen en bewijsvoeringen vindt men ook in een werk, getiteld: *Acta pacificationis quae coram Sac. Caes. Mai. inter Seren. Reg. Hisp. et Princ. Matth. ordinumque Belg. leg. Coloniae habita sunt*. Leyden, 1580. - Vergelijk STRADA, 2, II. 82-112; HARAËI, Tum. Belg., III. 295-298; TASSIS, Comm. Tum. Belg., V. 348-385; VAN METEREN, IX. 155-161; WAGENAAR, Vaderl. Hist. VII. 278-285, en 310-316; HOOFT, XV. 631, 632, en XVI. 658-672; en vele anderen.

(2) BOR, XIII. 114.

hadden die zuidelijke provinciën haar afzonderlijk verdrag gesloten, en waren de Nederlanden voor altijd van elkander gescheiden; Maastricht was gevallen; tweedracht en moedeloosheid hadden zich van het land meester gemaakt.

In den loop des jaars hadden de Staten nog andere ramspoeden ondervonden. Dagelijks wierp het verraad het masker af en vertoonde zijn hatelijk aangezicht, zelfs onder mannen, die de zaak der vrijheid diensten bewezen hadden. Niet alleen de machtige opperhoofden der waalsche Malcontenten, met den wuften Aerschot en den wankelmoedigen Havrech hadden zich afzonderlijk met Parma verzoend; maar het euvel der verraderij had ook zulke koene partijgangers aangetast, als de Heer De Bours, die tot de redding van de antwerpsche citadel zoo zeer medegewerkt had. Hij was bevelhebber van Mechelen; de graaf van Rennenberg was stadhouder over Friesland: beiden werden door Oranje en de Staten blindelings vertrouwd; beiden stonden op het punt om dat vertrouwen met laaghartig verraad te vergelden.

Reeds was het bekend, dat Parma met De Bours in het geheim onderhandeld had; maar tegen Rennenberg koesterde men nog geen achterdocht. ‘De prins’, schreef graaf Jan, ‘is door al de Edelen verlaten, uitgezonderd door den stadhouder en mij, en in niemand anders kan hij vertrouwen stellen⁽¹⁾’. Men zou ten aanzien van Rennenberg op onzachte wijs worden wakker geschud; doch vooraf moest nog het verraad van een minder gewichtig persoon aan de volkspartij aanmerkelijke schade berokkenen, die echter gelukkig niet lang aanhield.

In Mechelen bevond zich een Karmelieter monnik, stoutmoedig van karakter en bijzonder welbespraakt, een man, ‘die met zijn zoete tong vol vergift het volk tot alles kon overhalen, wat hij wilde’. Die gevaarlijke monnik, Petrus Lupus of Pieter Wolf genaamd, had het plan gevormd om Mechelen weder aan den prins van Parma te brengen, en om het bisdom Namen als belooning voor zijne diensten te verkrijgen. Hij begon met zich een onbepaalde heerschappij te verzekeren, over den koenen, doch beginselloozen De Bours. Toen werd er een briefwisseling geopend tusschen Parma en den bevelhebber, en heimelijk krijgsvolk in de stad gelaten. Vruchteloos poogde de prins van Oranje, uit naam van den aartshertog en de Staten, den verdoolden bevelhebber tot zijn plicht terug te brengen; te vergeefs bezwoer hij hem in brief op brief, den luisterrijken naam, dien hij zich op zoo edele wijs verworven had, niet te schandvlekken. Een oud vriend van De Bours, De Fromont geheeten, even als hij

(1) Archives de la Maison d'Orange, VII. 36, 37; brief van 31 Juli 1579.

katholiek, vermaande hem mede en schreef hem vele brieven⁽¹⁾; maar De Bours betuigde zijne verbazing, dat Fromont, dien hij altijd voor goed katholiek en rechtschapen gehouden had, hem met alle geweld tot eene verbindtenis met den prins van Oranje en zijn ketterschen aanhang zocht over te halen. Hij verklaarde, dat zijn besluit vast stond, en dat hem door Parma niet slechts de post, dien hij thans bekleedde, maar ook andere bevordering gewaarborgd was⁽²⁾.

De Fromont herinnerde hem, in antwoord hierop, aan de plotselinge omkeeringen van het rad der fortuin, en waarschuwde hem, dat de bevordering, waarop hij stofte, waarschijnlijk op een geheele ontzetting van zijn rang zou uitloopen. Hij riep den nieuwen ijveraar voor den roomschen godsdienst in de herinnering terug, hoe ernstig hij vroeger de hervormde leer had zoeken te bevorderen; hij verweet hem, dat hij de zilveren beelden der mechelsche kerken had laten versmelten, en daaronder zelfs het vermaarde reliquiënkastje van St. Rombout, dat de prins van Oranje altijd ontzien had. 'Ik zal niet verhalen hoeveel gij daarvan getrokken hebt', ging De Fromont in zijne verontwaardiging voort, 'daar zelfs de kinderen op straat het uitschreeuwen. Als men het gebeurde wel bedenkt, schijnt het, dat, als God zelf in goud had mogen veranderd worden, men hem in de beurs zou hebben gestoken'⁽³⁾.

Dit was ronde taal, even waar als rond. Het vermaarde reliquiënkastje van St. Rombout, op zeventigduizend gulden geschat, van verguld zilver en met edelgesteenten versierd, was evenzeer ontzien geworden door de dwepende beeldstormers als door de begeerige Spanjaards, die achtereenvolgens de stad in hun bezit hadden gehad. Thans was het versmolten, en het bedrag er van verdonkerd geworden door Petrus Lupus, den Karmeliet, en De Bours, den nieuwbekeerden Katholiek, die den mond vol hadden van ijver voor de oude Kerk en van afschuw voor de ketterij.

De pogingen van Oranje en de Staten mochten niets baten; De Bours gaf de stad over en vlood naar Parma, die hem met hartelijkheid ontving, hem vijfduizend gulden gaf - het voor zijn verraad bedongen loon, behalve nog een regiment voetvolk - maar zijne verbazing te kennen gaf, dat hij levend in het kamp had kunnen komen⁽⁴⁾. De Bours' loopbaan duurde

(1) BOR, XIII. 80-83. - HOOFT, XV. 636, 637.

(2) Brief van Pontus de Noyelles, Heer van Bours, bij BOR, XIII. 83.

(3) Brief van De Fromont, bij BOR, XIII. 83.

(4) BOR vermeldt (XIII, 84) dat hij door Parma met groote minachting behandeld en uit zijne posten ontzet werd. Hierin vergist zich de oude kronijkschrijver, daar het uit de ongedrukte brieven van den prins blijkt, hoe hij den verrader op de vleiendste wijs en met veel meer achting ontving, dan deze verdiende. Er kwamen echter geheel tegenovergestelde geruchten in omloop, ten gevolge van het door Parma aanstellen van den Heer De Rossignol, in plaats van De Bours, tot bevelhebber van Mechelen. - Brief van den prins van Parma aan Mansfeldt, Réconcil. des prov. Wall., IV. f. 324-328, MS. in de koninklijke Archieven te Brussel.

niet lang meer: twee jaren later vond hij in de verschansingen voor Doornik den dood⁽¹⁾. Zoo werd de aartsbisschoppelijke stad aan 's Konings zijde overgebracht; doch zes maanden later door den wakkeren Van den Tempel, bevelhebber van Brussel, bij verrassing hernomen en andermaal aan de Staten teruggegeven. Petrus Lupus, de Karmeliet, werd, terwijl hij in volle wapenrusting aan het hoofd der Koningsgezinden streed, op straat gedood en verbeurde aldus de kans op den mijter van Namen⁽²⁾.

Gedurende den langzamen gang der keulsche onderhandelingen had de prins niet stil gezeten; mochten de trage bemoeiingen van die aanzienlijke vergadering vruchteloos blijken tot herstel van den vrede, dan hadden de gewesten zich verbonden om Koning Filips plechtig af te zweren. Zij zouden dan zonder hoofd zijn. Het denkbeeld om eene Republiek uit te roepen werd door niemand te berde gebracht. Het was geen strijd over stelsels, maar over zaken geweest; men had geen krijg gevoerd om het bestaande staatsrecht omver te werpen, maar om het te handhaven. In het stuk van den godsdienst waren de Nederlanden al verder en verder gegaan, totdat zij thans de ruimste vrijheid 'gewetensvrijheid' voor allen vorderden. De godsdienst, beweerden zij, was de zaak van God, niet van een mensch, en volk noch Koning hadden daarover iets te zeggen, maar beiden waren aan God alleen verantwoordelijk. Anders was het in staatszaken gesteld. De erfelijke heerschappij werd als feit erkend; maar tevens leerde de geest der vrijheid reeds de taal bezigen, die hem voegde. Reeds drong hij stoutweg op het aangeboren recht des menschen aan om volgens de wetten der rede en der goddelijke gerechtigheid geregeerd te worden. Aangenomen dat een Vorst een herder zijns volks zijn moest, dan kon het niet anders dan rechtmatig zijn, dat men hem den herdersstaf ontnam, als hij de kudde slachtte, die hij geroepen was te beschermen.

'Wat reden is er', zeiden de Staten-Generaal, 'dat de Landen voortdurend door hun Heer met rooven, branden en worgen zouden moeten geplaagd, bedorven en verdrukt worden, en dat men hem, even alsof hij wèl handelde, nog zal geven de eer en den titel van Heer van den Lande⁽³⁾'? Indien de erfelijke

(1) BOR, XVI. 288.

(2) BOR, XIV. 175.

(3) Adres der Staten-Generaal, Juli 1579, hij BOR, XIII. 98.

regeering feitelijk bestond, niet minder gold dit van de oude handvesten. De handhaving, niet de omverwerping van het Staatsverdrag hadden de Staten zich ten doel gesteld. ‘*Je maintiendrai*’ was, de leus van Oranje's wapenschild. Dat er een verdrag bestond tusschen Vorst en Volk, en dat de Landsheer zijn post bekleedde alleen onder voorwaarde van zijn plicht te doen, waren in het oog springende waarheden, die de menschen elkander niet langer heimelijk toefluisterden, maar die zij openlijk op de markt begonnen te prediken. ‘Een iegelijk is het kennelijk’, zoo luidde de beroemde verklaring der onafhankelijkheid, twee jaren later, ‘dat een Vorst van den Lande door God gesteld is tot hoofd over zijne onderzaten, om hen te bewaren en te beschermen voor alle ongelijk, overlast en geweld, gelijk een herder tot bewaring van zijn schapen; en dat de onderzaten door God niet geschapen zijn ten behoeve van den Vorst, om hem in alles wat hij beveelt, hetzij het goddelijk of goddeloos, recht of onrecht is, onderdanig te wezen en als slaven te dienen; maar de Vorst om den wille der onderzaten, zonder welke hij geen Vorst is, om hen met recht en rede te regeeren, voor te staan en lief te hebben als een vader zijne kinderen en een herder zijne schapen, die zijn lijf en leven zet om ze te bewaren. En wanneer hij zulks niet doet, maar in stede van zijne onderzaten te beschermen, hen zoekt te verdrukken, te bezwaren, hun de oude vrijheden en privilegiën te benemen en hen te gebieden en te behandelen als slaven, moet hij niet langer voor een Vorst, maar voor een tiran worden gehouden, en mag hij met recht en rede door zijne onderzaten voor geen Vorst meer erkend, maar verlaten en een ander in zijne plaats tot beschermer gekozen worden⁽¹⁾’.

Willem van Oranje had die waarheden altijd erkend; maar tot zijn regeeringsplan behoorde een blijvend Hoofd van den Staat, en daar het duidelijk werd, dat men er spoedig toe zou komen om den spaanschen Monarch af te zweren, was het noodig in zijn plaats de keus op een ander te bepalen. ‘Wat aangaat deze Landen te regeeren in den vorm eener Republiek’, verkondigde hij bij monde van de Staten-Generaal, ‘degenen, die de gelegenheid, de privilegiën en ordonnantiën van de Landen kennen, kunnen gemakkelijk begrijpen, dat het niet wel mogelijk is, die zonder een Hoofd of Opperbestuurder te regeeren⁽²⁾’. Tevens gaf hij ronduit te kennen, dat dit ‘Hoofd’ of deze ‘Opperbestuurder’ geen Monarch, geen Alleenheerscher, maar louter de erfelijke opperste overheid van een vrij gemeenebest moest zijn.

(1) BOR, XVI. 276.

(2) Ibid. XIII. 93.

Waar was die erfelijke opperste overheid te vinden? Zijne eigene aanspraken wilde hij volstrekt niet laten gelden. De hooge post had hij slechts voor het grijpen, en gemakkelijk zou hij zich Heer over al de Nederlanden hebben kunnen maken⁽¹⁾. Mogelijk zou het beter zijn geweest, indien hij zijne aanspraken had doen gelden en de heerschappij had aanvaard, die Filips verbeurd had. Daar hij niet geloofde aan de mogelijkheid van een Republiek, had hij billijkerwijze zelf den scepter kunnen ter hand nemen, dien hij onmisbaar oordeelde. Volkomen was echter zijne zelfverloochening. Niet alleen wees hij de heerschappij af, maar hij betuigde zich zelfs herhaalde malen bereid om de posten, die hij bekleedde, neder te leggen, indien men iemand vinden kon, die op zijne plaats den Lande van meer dienst zou zijn. ‘Laat niemand denken’, zeide hij in eene merkwaardige toespraak aan de Staten-Generaal, ‘dat mijn goede wil in eenigerlei wijs veranderd of verminderd is. Ik ben bereid te gehoorzamen, als de minste der Heeren of Edelen van het Land, dengenen of allen dien 't u believen zal te kiezen om te gebieden, en waar het u believen zal mij te zenden, hetzij om stad of provincie te bewaren, of in welken anderen post gij moogt goedvinden mij te gebruiken. Ik beloof daarin mijn plicht te doen met al mijn macht, met alle naarstigheid en trouw, zoodanig als God en mijn geweten mij getuigenis geven, dat ik altijd heb gedaan’⁽²⁾.

De onderhandelingen voorspelden een spoedige afzwering van Filips; niemand dacht aan eene Republiek, de prins van Oranje weigerde volstrekt de hand naar het Oppergezag uit te steken, wie zou dan den scepter aanvaarden? Men had de proef genomen met een duitsch Vorst, dien men, wel is waar, in een eenigszins zonderlinge stelling had geplaatst, maar die zeker weinig geschiktheid had getoond om de provinciën te helpen. Niets kon onbeduidender zijn dan de rol, die Matthias vervulde, en daarenboven was zijn keizerlijke broeder alles behalve gunstig gestemd. Men moest Rudolf ontzien; door den aartshertog smadelijk te behandelen, nu hij eens in de Nederlanden was, zou men zich 's Keizers vijandschap op den hals halen. Zijne vriendschap echter kon men zich bezwaarlijk verwerven, welken rang en waardigheid men zijn broeder ook opdroeg; want in geen geval liet het zich verwachten, dat Rudolf de

- (1) ‘Ja, nog moet erkend worden, dat er gelegenheden waren, in welke *zijne verkiezing met eene groote meerderheid doorgegaan zoude zijn - en misschien zonder tegenspraak*, indien hij deze eerezucht gehad had. Echter verneemt men niet, dat noch hij, noch zijne aanhangers daartoe immer het voorstel gewaagd hebben,’ enz. - VAN DER VYNCKT, III. 72, sqq.
- (2) Toespraak van 26 November 1579, bij BOR, XIV. 143.

belangen van het onbeperkt gezag en van het Pausdom zou tegenwerken. Evenmin viel er veel te hopen van de Protestantsche Vorsten in Duitschland. De tijd was voorbij van edelmoedige broederlijke deelneming onder allen, die in den grooten door Luther aanvaarden strijd betrokken waren. De tegenwoordige deutsche Protestanten waren meer geneigd om de calvinistische scheurmakers in hun eigen land te onderdrukken, dan om hen buiten 's lands van onderdrukking te redden. Men had meer lust om te krakeelen over kerkelijke casuïstiek, dan om broederen des geloofs op het oorlogsveld bij te staan. 'Ik weet niet', schreef Gualtherus, 'wat meer te bejammeren is, het onheil der Nederlanden, of de meer dan beestachtige domheid der Duitschers. Aan de zinnelooze geschillen over godgeleerde bespiegelingen hebben wij het te danken, dat velen gereed zijn om het bloed hunner eigen broeders te vergieten. De haat der Lutherschen is zoo hoog geklommen, dat zij Roomschegezinden nog eer kunnen dulden dan ons'⁽¹⁾.

In Engeland bestond er veel deelneming voor de verbonden gewesten; al berustte de regeeringsvorm er ook nog op willekeur, de zucht voor burgerlijke en godsdienstige vrijheid, den angelsaksischen stam aangeboren, liet er zich niet onderdrukken. Op menig slagveld in de Nederlanden zag men Engelschen strijden voor vrijheid en recht. Mild brachten zij geld en bloed ten offer voor de zaak hunner stam en geloofsgenooten; maar dit bleef zich bepalen bij bijzondere personen. De Koningin had tot dusver slechts weinig hulp bewezen, maar integendeel de provinciën door haar weifelende staatkunde tegenover Anjou bijna tot radeloosheid gebracht. De wedstrijd tusschen haar en den hertog om de Nederlanden had thans evenwel plaats gemaakt voor een minnevlaag, waarvan men veel verwachtte; men hield het voor zeker, dat Elizabeth met genoeg haren minnaar de hoogste waardigheid zou zien opdragen⁽²⁾.

Oranje had gegronde reden om dit te denken, al zagen ook de voornaamste raadslieden van Elizabeth - die allen voor het bijstaan van de Nederlanden waren - de verbindtenis met Anjou alles behalve met genoegen. 'De hertog', schreef Davison (in Juli 1579) aan Walsingham, 'zoekt voorwaar, onder voorwendsel van een huwelijk met Hare Hoogheid, de Neder-

- (1) GROEN VAN PRINSTERER, Archives etc. VII. 7. Ook Hubert languet bejammerde de koelheid der Duitschers tegen hunne broeders naar den stam en naar het geloof. 'Germania suo more', schrijft hij aan Sir Philip Sidney, 'est otiosa spectatrix tragoediarum, quae apud vicinas ipsi gentes aguntur, et ex alienis incommodis sua commoda capit.' - Ep. 71, p. 254.
- (2) Brief van Oranje aan de nader geunieerde provinciën, bij BOR, XIV. 131-134.

landen als bruidschat slechts te gemakkelijker in handen te krijgen; - dat is de hoofdrede en het voornamelijk doel van zijn aanzoek, hoezeer hij het moge bemantelen'. De gezant achtte zoowel Elizabeth als de Nederlanden in gevaar om een zeer slechten meester te krijgen. 'Is er eenig middel', voegde hij er bij, 'zoo geschikt om onzen Staat tot den grond toe te peilen, en al zulke goede plannen, als de drang der omstandigheden aan de hand mocht doen, te verijdelen?'⁽¹⁾

De provinciën Holland en Zeeland lieten zich, ondanks al de genegenheid, die zij voor Willem van Oranje koesterden, door zijne drangredenen niet bewegen om Anjou te begunstigen. Of liever, de liefde, die zij den prins toedroegen, en hun vast besluit om hem tot Heer te kiezen, deden hen het oor sluiten voor elke aanbeveling van een mededinger, al kwam die ook van zijn eigen lippen. De Staten-Generaal voerden in een verslag aan de Staten van Holland, onder toezicht van den prins opgesteld, al de bewijsgronden aan, die voor de erkenning van den franschen Vorst pleitten, ingeval de afzwering plaats grijpen mocht⁽²⁾. Zij wezen nadrukkelijk op de met Anjou gesloten overeenkomst (van 13 Augustus 1578); op de groote onkosten, die hij reeds ten hunnen behoeve had gemaakt; op het gevaar van hem te beleedigen; op de mogelijkheid dat hij zich dan met Spanje verbinden zou; op het vooruitzicht dat er dan drie vijanden tegen hen over zouden staan: de Walen, de Spanjaards en de Franschen, wier gansche macht ten slotte Holland en Zeeland alleen op den hals vallen zou. Zij vestigden er aan den anderen kant de aandacht op, hoe de verkiezing van Anjou hun de vriendschap van Frankrijk verzekeren zou, waardoor de Keizer en de spaansche Monarch beiden zouden getroffen worden, daar de mogelijkheid van eene inlijving der Nederlanden bij Frankrijk hun ijverzucht zou doen opwellen. Bovendien maakte de ligging van Frankrijk eene vriendschappelijke verbintenis met dat land voor de Nederlanden uiterst wenschelijk. De Staten van Holland en Zeeland werden dus ernstig uitgenoodigd om afgevaardigden te zenden ter vergadering van de Staten-Generaal, ten einde maatregelen te beramen om zich onafhankelijk te verklaren van den Koning van Spanje, en den hertog van Anjou tot Heer te verkiezen.

Talrijke schriftelijke of mondelinge vertoogen werden door Oranje aan de verschillende staatslichamen gericht. Aanstoot gaf hem de karigheid, de onderlinge naijver der provinciën, de langzame opvatting en de bekrompen inzichten der verschillende

(1) Archives de la Maison d'Orange, etc. VI. 646, sqq.

(2) BOR, XIII. 92-95.

collegiën, en dikwijls gaf hij zijne ergernis in ondubbelzinnige bewoordingen lucht. Hij handelde eerlijk en rond met alle staatslichamen; met stoute welsprekendheid zeide hij onverbiddelijk de waarheid, of die voor zijn gehoor aangenaam mocht wezen of niet. Hij bestrafte zijne hoorders vaker, dan hij hen vleide; want hij hield het voor onmogelijk, de luimen en de gewichtigste belangen des volks evenzeer te ontzien, en nooit aarzelde hij, als schutswachter van de volksvrijheid, de volksondeugden te bestraffen, waardoor die vrijheid in gevaar werd gebracht⁽¹⁾.

Door beide hoofdpartijen, klaagde hij, werden zijne tekortkomingen geteld, wat hij goeds had verricht met stilzwijgen voorbij gezien⁽²⁾. Hij betuigde plechtig, dat hij van ganscher harte dien godsdienst wenschte te bevorderen, dien hij openlijk beleet en met Gods huip hoopte te belijden tot aan het einde zijns levens; maar niettemin wees hij er de Staten op, dat hij bij de aanvaarding van den post van algemeenen stadhouder gezworen had, 'al de ingezetenen des lands gelijkelijk in bescherming te nemen', en dat hij dien eed gestand had gedaan. Hij gispte de karigheid, waardoor het erkende Hoofd der provinciën in een berooiden en geminachten staat was gebracht. 'De aartshertog heeft zich gedwongen gezien', schreef hij in Augustus aan de Staten-Generaal, 'om zijne huishouding op te breken bij gebrek aan middelen. Welk een schande zou het voor de Nederlanden zijn, indien hij uit louter armoede zich genoodzaakt zag het land te verlaten!' Hij bood aan het gezag neder te leggen, waarmede men hemzelven bekleed had, maar drong er op aan om hem, indien hij zijn post behouden moest, rijkelijker van de middelen te voorzien om nuttig te zijn. 'Het was hem onmogelijk', zeide hij, 'langer op denzelfden voet te dienen, daar hij zonder macht of gezag, en van middelen, geld en

- (1) 'Artes ad regendam plebem', zegt iemand die hem goed kende, 'in eo omnes; quam licet prae fracti obstinati animi taadem ad obsequium flexit, nunc blanda, aspera nunc ac violenta oratione, cuius frequentior illi usus quam lenociniorum. Libertatis atque auctoritatis sane adsidusus custos, ut libere plebi sua objicere vitia posset' - Ever. Reidan Ann. Belg. II. 59.
- (2) Brief aan de Staten-Generaal, 1 Augustus 1579, bij BOR, XIII. 95, sqq. Dit was de meening, die Languet zoo vaak te kennen gaf. 'Kweek de vriendschap met den prins aan, wat ik u bidden mag', schrijft hij aan Sir Philip Sidney, 'want hij heeft zijns gelijke niet in de geheele Christenheid. Desniettemin valt hem het lot ten deel van alle mannen van doorzicht - om door alle partijen gelaakt te worden. Het volk klaagt, dat hij het veracht, de edelen, dat hij hun stand haat; hetgeen evenveel zin heeft alsof gij mij zeidet, dat gij de zoon van een boerenkinkel waart.' - Ep. ad Sidn., Ep. 76, p. 270. - 'Ego non possum satis admirari Auriaci prudentiam et aequanimitatem,' gaat hij voort, 'in tanta negotiorum mole sustinenda et ferendis tot injuriis. Obsecro respice ejus virtutem, et ne deterreat a colenda cum eo amicitia ejus fortuna quae tandem etiam forte magis laeta fulgebit.' - Ibid.

troepen ontbloot was'. Hij herinnerde aan de Staten-Generaal, dat de vijand, onder deksel van vredehandel, aanhoudend lasterlijk uitstrooide, dat zijn persoon de eenige hinderpaal voor den vrede was. Het wezenlijk doel der hopelooze beraadslagingen was, alom in den lande tweedracht te zaaien, de burgerijen en huisgezinnen te verdeelen en den een tegen den ander op te zetten. Zooals in Italie-Guelfen en Gibellijnen, in Florence de Neri en Bianchi, in Holland de Hoekschen en Kabeljauwschen door hun rampzalige twisten ingezetenen van hetzelfde land en leden van hetzelfde gezin tegen elkander in het harnas hadden gejaagd - zoo kon ook tweespalt in het stuk van godsdienst, vriend tegen vriend, vader tegen zoon, man tegen vrouw opzetten.

Hij waarschuwde de Staten tegen de vredesvoorstellen van den vijand. Spanje was niet voornemens toe te geven, maar besloten om te verdelgen. Wat hemzelfen betrof, hij had zeker bij voortzetting van den krijg alles te verliezen. Zijne uitgestrekte goederen werden hem onthouden, en - voegde hij er trouwhartig bij - er is niemand, die niet het zijne verlangt te genieten⁽¹⁾. Ook was het ontslag van zijn zoon uit de gevangenschap in den vreemde, na de verheerlijking van God en 's lands welvaart, zijn dierbaarste hartewensch. Bovendien begon hij reeds het tijdperk te naderen, dat zijne krachten zouden afnemen. Twaalf jaren had hij zich grooten arbeid en moeite getroost. Thans op den drempel des ouderdoms mocht het hem wel vergund zijn, naar rust te verlangen. Desniettemin, de velen in aanmerking genomen, die op hem steunden, die zijne geloofsgenooten waren en wie het om de vrijheid van het land te doen was zou hij het zich tot schande rekenen, indien hij, om zijne bijzondere belangen te bevorderen, eenigen vrede aanried, die niet volkomen zeker was. Wat zijne persoonlijke belangen aanging, kon hij zich gemakkelijk buiten gevaar stellen, doch anders zou het met het volk gelegen zijn. Het bestaan van den godsdienst, dien hij door Gods genade beleed, zou opgeofferd en ontelbare scharen onschuldigen door zijne daad met lijf en leden in handen der bloeddorstige Inquisitie overgeleverd worden, die in vorige dagen zoovele menschen vermoord en het land zoo verschrikkelijk verwoest had. Omtrent de onophoudelijke lasterlijke aantijgingen, die de menschen 'over tafel en op straat' tegen hem uitstrooiden, merkte hij aan, dat 'de menschen uit den aard geneigd waren tot laster, inzonderheid tegen degenen, die over hen regeerden. Zijn leven

(1) Brief aan de Staten-Generaal, van den 28sten September 1579, bij BOR, XIV. 131 sqq.

was het beste antwoord op zulke lastertaal. Met schulden overladen, zou hij uit het oogpunt van zijn stoffelijk belang ongetwijfeld het best doen, met *de uitnemende en voordeelige aanbiedingen*, hem dagelijks door den vijand gedaan, aan te nemen.' Men mocht hem dit ten goede houden, als men bedacht, hoe velen hem verlaten hadden. Desniettemin had hij altijd geweigerd, en zou hij altijd weigeren, te luisteren naar aanbiedingen, waardoor alleen zijne persoonlijke belangen gediend werden. Wat de verdediging des lands betrof, had hij tot dusver met de geringe middelen, te zijner beschikking gesteld, alles gedaan wat hem mogelijk was. De Staten der 'nader geunieerde' provinciën drongen er op aan, dat hij den post van algemeenen stadhouder behouden bleef. Hij was daartoe bereid, maar ongezind dien post een oogenblik langer waar te nemen, als hij de macht niet had om de steden te dwingen, bezetting in te nemen, om de provinciën de benodigde gelden tot onderstand te doen opbrengen, en verder alles te verrichten, wat hij voor 's lands welzijn noodig oordeelde.

Drie Collegiën van Raden werden er thans ingesteld: een er van werd den aartshertog en den prins van Oranje toegevoegd: de beide anderen zouden in Vlaanderen en Utrecht hun zetel hebben. Zij moesten door Matthias en den prins uit eene dubbele naamlijst, door de Staten der vereenigde provinciën op te maken, benoemd worden. Zij zouden bij meerderheid van stemmen besluiten, en er zou buiten hen om geen geheim Kabinet bestaan⁽¹⁾. Lang duurde het echter, eer deze Collegiën in werking kwamen. De noodlottige ijverzucht der provinciale Staten, de kleingeestige heerschezucht der stedelijke overheden beletten den Generaliteit om krachtig te handelen⁽²⁾. Nooit richtte de ijverzucht meer onheil aan, nooit werden omzichtigheid en angstvallige achterdocht verkeerder toegepast. In dit land en bij dezen stand van zaken viel er waarlijk geen te sterke samentrekking van gezag te duchten. Alleen de plaatselijke stedelijke besturen hadden inderdaad nog gezag overgehouden, en dit gezag kon bij geen mogelijkheid opgelost worden in een centraal gezag, dat nergens bestond; want het land had geen middelpunt. Oneenigheid en tweespalt zouden spoedig noodlottiger werken, dan de alleenheerschappij misschien ooit had kunnen doen.

Tegen het einde van November 1579 hield Oranje wederom een gedenkwaardige rede in de vergadering der Staten-Generaal te Antwerpen⁽³⁾. Hij behandelde de gewone onderwerpen in

(1) BOR, XIV. 135, seq. Archives de la Maison d'Orange, VII. 107.

(2) Archives etc. VII, 94.

(3) BOR, XIV. 141-148.

zijn eigenaardigen, kernachtigen, indrukwekkenden en overredenden trant⁽¹⁾. Hij gewaagde wederom van de talloze lasteringen tegen hem uitgestrooid, van de kleingeestige karigheid der provinciën, van de onbeduidende werking zijner herhaalde waarschuwingen. Hij verklaarde den Staten ronduit de oorzaak van al hun ongelegenheden: gebrek aan onbekrompen vaderlandsliefde, de te beperkte macht, aan de afgevaardigden ter vergadering met weerzin toegemeten, in plaats van gulhartig verstrekt. Zij waren gebonden aan instructiën, machteloos om te handelen, tenzij zij eerst met hun lastgevers, de provinciale Staten, langwijlige ruggespraak hielden. De afgevaardigden der Unie kwamen daar, zeide hij, veeleer als advokaten van hunne provinciën of steden, dan als Raden om te voorzien in de zaken van het Gemeenebest, en zochten de lokale belangen te bevorderen, zelfs ten koste van de zusterprovinciën. De geldheffingen, klaagde hij, werden ongelijk opgelegd en tot baatzuchtige oogmerken besteed. Ook bij deze gelegenheid daagde hij ieder, wien het lustte, uit om zijn bestuur zoowel van den oorlog als van de geldmiddelen te onderzoeken, en verklaarde hij zich bereidwillig om zich op al wat men hem ten laste mocht leggen te verantwoorden. Eindelijk gaf hij nogmaals zijn ernstig verlangen te kennen om of van zijne posten ontslagen te worden, of de middelen te bekomen, om krachtig te kunnen handelen.

Den 12den December 1579 hield de prins op nieuw een krachtige rede in de vergadering der Staten-Generaal⁽²⁾. Den 9den Januari 1580 droeg hij een uitgewerkt vertoog voor over de gesteldheid des lands en drong hij op de noodzakelijkheid aan, om oogenblikkelijk een aanzienlijk leger van goede en geoefende soldaten op de been te brengen. Hij stelde de sterkte van zulk een krijgsmacht op twaalfduizend man voetvolk, vierduizend ruiters en minstens twaalfhonderd schanswerkers. ‘Mijne Heeren’, zeide hij ten slotte, ‘het gelieve u de punten, die ik heb aangedrongen, en die van de uiterste noodzakelijkheid zijn, rijpelijk te overwegen, en in gedachten te houden dat een iegelijk in den nood tot ons zijne toevlucht neemt, *alsof wij alle zaken in onze macht hadden*’. Tevens klaagde hij, dat hij door de traagheid en de verschuivingszucht der Staten verhinderd werd den nood te verhelpen, ook dan wanneer men het redmiddel voor het grijpen had. ‘Ik bid u te gelooven’, ging hij voort, ‘dat wat ik u voorgehouden heb niet uit de lucht gegrepen is,

(1) ‘Avec un accent propre,’ zegt een zijner bitterste vijanden, ‘et action convenable, en quoi le Prince d’Oranges excelloit - donnant à l’assemblée si grande impression et persuasion qu’il remporta le fruit qu’il désiroit’, - RENOM DE FRANCE, MS. t. IV. c. XI.

(2) BOR, XIV. 150, 151.

maar de trouwe voorstelling van een toestand, die, zoo er niet terstond in voorzien wordt, eerlang den volslagen ondergang des lands moet ten gevolge hebben. Wat er echter gebeuren moge, bidden wij u te gelooven, dat wij, met Gods hulp, ons hebben voorgenomen met ulieden te leven en te sterven, indien dat gevorderd wordt, zoowel tot bescherming en verzekering van den lande, van onze huisvrouwen, kinderen en goederen, als inzonderheid waar Gods eer dit ons gebieden en vereischen zou⁽¹⁾.

In den aanvang van het jaar 1580 zou de prins een bittere teleurstelling ondervinden, en Nederland een gevoelig verlies lijden, door het verraad van graaf Rennenberg, stadhouder over Friesland. Deze edelman behoorde tot de groote familie der Lalaings: hij was een jonger broeder van Antonie, graaf van Hoogstraaten, den onwankelbaren vriend van Oranje. Grootgebracht in het gezin van zijn neef, graaf van Lalaing, stadhouder van Henegouwen, had hij den titel van Rennenberg van een oom geërfd, die eene aanzienlijke kerkelijke waardigheid bekleedde⁽²⁾. Een jaar van te voren had men reeds achterdocht tegen hem opgevat: men hield het er voor, dat de hertog van Terranova, terstond bij zijne komst in de Nederlanden, hem tot afval had zoeken over te halen⁽³⁾. Desniettemin was de prins van Oranje ongezind om aan dit gefluister het oor te leenen. Daar hij zelf ten doel aan den laster stond en de verkleefdheid van den oudsten broeder nog hoog in aandenken hield, bleef hij vertrouwen stellen in een man, die werkelijk zijne vriendschap onwaardig was. George Lalaing bleef daarom stadhouder van Friesland en Drenthe en hield de hoofdstad Groningen in zijne macht.

De geruchten omtrent hem bleken juist te zijn. In November 1579 ging hij eene overeenkomst met Terranova aan, waarbij hij, als loon voor 'de vrome daad, die hij voor had', de som van tienduizend kronen op hand, even zooveel binnen drie maanden en een jaarlijksche bezoldiging van tienduizend gulden ontvangen zou. Daarenboven zou zijne baronnie Ville tot een markgraafschap verheven worden en werd hem de orde van het

(1) BOR, XIV. 153-156. De kosten van het staatsche leger, voor het jaar 1580 geraamd en over al de provinciën gelijkelijk verdeeld, beliepen per maand 518000 gulden. Hiervoor onderhield men 225 vendels voetvolk ten bedrage van 32 162 man, tegen een maandelijksche soldij van 359 240 gulden; 3750 ruiters voor 80590 gulden 's maands, benevens 1200 duitsche ruiters tegen 40 000 's maands, met nog eenige andere uitgaven. Een kapitein ontving 90 gulden per maand, een luitenant 45, een sergeant 12, een chirurgijn 12, enz. - RENOM DE FRANCE. MS. t. IV. c. 37.

(2) BOR, XVI. 276.

(3) BOR, XIV. 162, sqq. VAN METEREN, X. 168. HOOFT, XVI. 681

Gulden Vlies toegezegd, zoodra er een plaats openviel. Tevens zou hij onder den Koning al de posten behouden, waarmede hij thans van wege de Staten bekleed was⁽¹⁾. De koopbrief, dien hij met zekeren Quislain le Bailly sloot, bevatte die voorwaarden met al de eigenaardige nauwgezetheid van een echt koopcontract. Rennenberg verkocht zichzelf zoo als men een jok ossen verkoopt, en zijne voornaamste drijfveeren waren geen anderen, dan het schaamteloze contract aanduidde. ‘Ziet gij niet’, schreef hij vertrouwelijk aan een vriend, ‘dat dit geheele werk door de Nassau's gesponnen is voor hun eigen grootheid, en dat zij overal de beste brokken voor zich nemen? Zij moeten stadhouders over de voornaamste provinciën zijn; wij moeten ons met Overijssel en Drenthe tevreden stellen. Daarom heb ik het best geoordeeld mij met den Koning te verzoenen, van wien meer voordeel te halen is’⁽²⁾.

IJverzucht en eigenbaat waren dus de drijfveeren van zijne ‘vrome daad’. Misschien echter had hij nog een edeler beweegreden. Hij dong naar de hand der gravin van Meghen, weduwe van Lancelot van Berlaymont, en bedong in het geheim, dat de koninklijke regeering haren invloed zou aanwenden, om zijn huwelijk met die dame tot stand te brengen. Het verdrag, door Rennenberg met Quislain le Bailly gesloten, werd evenwel niet onmiddellijk ten uitvoer gelegd. In het begin van Februari 1580 kreeg hij in Groningen een bezoek van zijne zuster en boozen geest, Cornelia Lalaing, de vrouw van den baron Monceau. Zij smeekte hem, zijn ziel toch niet aan het verderf ten prooi te geven, door de heilige Kerk te onderdrukken. Zij prikkelde ook zijn familietrots, die hem, naar haar zeggen, weerhouden moest van zich door den omgang

- (1) Réconciliation de Groningen et du Comte de Rennenberg, MS. I. f. 59, 69, 75. Onder dit schoonklinkend opschrift zijn de oorspronkelijke acten van verbintenis van Rennenberg, tegelijk met eene groote massa brieven betreffende zijn berucht verraad, bijeengevoegd in twee folianten, te vinden in de koninklijke brusselsche Archieven. - Vergelijk bijvoegsel van authentieke stukken tot P. BOR, II. 3, 4. De voorwaarden van den koop, aldus koelbloedig opgesomd, zijn merkwaardig, aangezien zij de echte koopmansmanier toonen, waarop deze edellieden zich te koop boden. Voor een eerlijke gehechtheid, zoo als door Berlaymont en zijne vier wakkere zoons voor de zaak des Konings en voor den katholieken godsdienst aan den dag werd gelegd, kan men achting voeden, al betreurt men het ook, dat zooveel kloekheid dienen moest om eene schandelijke dwingelandij te schragen. Maar indien men hunne geestdrijverij verschoonen kan, is er geen taal sterk genoeg, om de mannen te brandmerken, die de zaak van vrijheid en geloof voor geld verzaakten. En men vergete niet, dat Rennenberg nog zooveel braver handelde, dan velen van zijns gelijken die zoo dikwijls van de eene naar de andere partij overliepen, dat zij eindelijk alle gangbare waarde verloren.
- (2) KLUIT, Holl. Staatsreg., I. 176, noot 5.

met ‘laaggeboren wevers en bontwerkers’ te verlagen. Zij was van meening, dat het minder onteerend voor hem was, als hij zijn hooggeboren vingers met schandelijk verradersloon bezoedelde. De bezoldiging, het handgeld, het markgraafschap, de keten van het Gulden Vlies, dat alles werd hem wederom voor oogen gehouden. Bovendien deed men hem gelooven, dat de schoone hand der rijke weduwe de hoofdprijs zou wezen van zijn verraad; maar hierin zou hij zich teleurgesteld zien. Voor de gravin was een schitterender en bitterder lot weggelegd; zij zou een man trouwen van hoogen rang, maar nietswaardig van karakter, insgelijks een verrader van de zaak der vrijheid, wien zijzelve vurig genegen was, maar die later beschuldigd werd het op haar leven toe te leggen, ten einde eene jongere mededingster in hare plaats te stellen⁽¹⁾.

De listige tong van Cornelia Lalaing deed hare werking, en Rennenberg trad met Parma in briefwisseling. Het is zonderling, met hoeveel verschooning men zijn gedrag en karakter beschouwde, zoowel vóór als na zijn verraad. De man bezat iets aantrekkelijks: in een tijd, toen vele duitsche en nederlandsche edelen zich aan dronkenschap en allerlei uitpattingen overgaven, en zich eer door ruwheid van zeden en botheid van verstand⁽²⁾, dan door beschaving en geleerdheid onderscheidden, was graaf Rennenberg integendeel een bevallig en begaafd edelman - de Sidney van zijn land in alles, behalve in rechtschapenheid van karakter. Hij was bedreven in de oude letterkunde, een vereerder van de muziek en dichtkunst, een bevallig *troubadour* en een dapper ridder⁽³⁾, aangenaam en beminnelijk in den omgang⁽⁴⁾, edelmoedig en goedhartig van aard. Bij zoovele goede gaven viel het nog meer te bejammeren, dat hem trouw en oprechtheid ontbrak. Hij pleegde verraad tegen het land, dat hem vertrouwd had, in het uur dat dit hem het meest noodig had. Hij pleegde verraad tegen den grooten man, die gesteund had op zijne trouw, toen alle anderen hem hadden verlaten⁽⁵⁾. Hij pleegde verraad uit de vuigste beweegredenen - wangunst op zijn vriend en dorst naar aanzien en

(1) VAN METEREN, X, 168. BOR, XIV. 161. HOOFT, XVIII. 423.

(2) Zie de brieven van graaf Jan van Nassau en van landgraaf Wilhelm in de Archives etc vol. VI en VII, passim.

(3) HOOFT, XVIII. 773.

(4) ‘Soet ende liefelijck van conversatie.’ - BOR, XVI. 276.

(5) ‘Je me suis trouvé,’ schreef de prins in Maart 1580, aan Lazarus Schwendi, ‘et trouve encore à présent abandonné non seulement de secours et assistance, mais mesme de communication et de conseil, en la plus grande difficulté du temps et dangereuses occurrences, qui me tombent sur les bras.’ - Archives etc. VII. 231.

geld; - maar zijn berouw in later tijd en zijn vroege dood hebben een sluier geworpen over zijn euveldaad.

Terwijl Cornelia Lalaing in Groningen vertoefde, bevond zich Oranje in Holland. Onderschepte brieven lieten niet toe den aanslag te betwijfelen, en men achtte het goed dat de prins, toen op weg naar Amsterdam, den graaf tot een onderhoud zou uitnoodigen. Rennenberg voelde dat hij niet onder de oogen van Oranje komen kon. Zijne plannen waren niet rijp; hij moest ze nog ontveinzen; maar hoe zou hij dien rustigen blik weerstaan, die ‘de daden der menschen geheel doorschouwde’? Rennenberg zag in, dat hij terstond moest doen wat hij voor had, zoo hij het plan niet wilde zien mislukken; de prins zou weldra in Groningen zijn en dan door zijne tegenwoordigheid den beraamden aanslag verijdelen.

Op den avond van den 3den Maart 1580 had de graaf de aanzienlijkste familiën der stad op een bal en banket genoodigd. Aan den disch vroeg de eerste burgemeester Hildebrand, den gastheer op den man af, wat er van de lasterlijke geruchten was, die in omloop waren; hij hoopte, zeide hij, dat er niets van waar mocht zijn en dat het alleen uitstrooisels van zijne vijanden waren. Dus ter verantwoording geroepen, vatte Rennenberg den burgemeester bij de hand en riep uit: ‘wel, vader! hoe kunt gij, dien ik als een vader eer, mij van zulk een boos stuk verdenken? Ik bid u, stel vertrouwen in mij en heb geen vrees⁽¹⁾’.

Zoo stelde hij den burgemeester en de overige gasten gerust. Het banket en het dansen ging zijn gang, terwijl Rennenberg den aanslag regelde.

Nog dienzelfden nacht werden de voornaamste aanhangers der Staatspartij uit hun bed opgelicht en naar de gevangenis gebracht, terwijl de geheime aanhangers van Rennenberg gewaarschuwd waren. Voor dag en dauw stoven schuitenvoerders en ander gespuis, welgewapend het marktplein op; zij droegen fakkels en vaandels en brachten de stille stad met hun getier in rep en roer. De plaats werd bezet, voor het stadhuis geschut geplant om de voornaamste straten te bestrijken, en op verschillende punten werden straatverschansingen opgeworpen. Nauwelijks was de dag aangebroken, of Rennenberg reed in volle wapenrusting het marktplein op, en men bemerkte dat hij zoo akelig bleek zag als een lijk⁽²⁾. Door dertig ruiters gevolgd, die evenals hij van top tot teen gewapend waren, riep

(1) BOR, XIV. 167. VAN METEREN, X. 169. HOOFT, XVI. 682.

(2) ‘Hij sag anders niet dan een dood mensch.’ - BOR. ‘Heel bestorven om de kaaken.’ - HOOFT.

hij de verzamelde menigte toe: 'Staat bij, staat bij, goede burgers! nu ben ik eerst uw Heer en stadhouder'.

Terwijl hij sprak, baanden zich eenigen der aanzienlijkste burgers, leden van den Raad, een weg door het gedrang en spraken de menigte op een toon van gezag toe, om zoo het oproer te dempen. Een van Rennenbergs ruiters loste zijn karabijn op den vorsten der heeren, die niemand anders was dan burgemeester Hildebrand. Hij viel dood neder aan de voeten van den stadhouder - van den man, die weinige uren te voren hem de hand gedrukt, hem vader genoemd en gesmeekt had, geen argwaan tegen hem te koesteren. De dood van dien aanzienlijken man bracht ontsteltenis teweeg. Rennenberg sprak zijn aanhangers toe, en spoorde hen aan om wat zij vroeger misdaan hadden in het vervolg door ijver in 's Konings dienst weder goed te maken. Eenige dagen later werd de stad plechtig weder aan 's Konings gezag onderworpen; maar zoo overhaast was de graaf te werk gegaan, dat hij niet in staat was om, gelijk hij gehoopt had, ook de provincie mede te slepen. De stad, die hij bemachtigd had, werd onmiddellijk belegerd door der Staten krijgsvolk in de provincie, onder bevel van Bartold Entes, Hohenlo en Filips Lodewijk van Nassau, en Rennenberg moest Parma om bijstand verzoeken⁽¹⁾.

Bitter teleurgesteld door het verraad van zijn vriend, en zijne poging om de onmiddellijke gevolgen af te wenden mislukt ziende, hervatte de prins zijne gestoorde reis naar Amsterdam, waar hij met uitbundige geestdrift ontvangen werd⁽²⁾.

- (1) Brief van Rennenberg aan Parma, van 3 Maart 1580. - Réconcil. de Gron. et Rennenberg, I. 69. - Vergelijk Apologie d'Orange, p. 121. GROEN VAN PRINSTERER, Archives, VII. 243-248; STRADA, 2, III. 135, 136. EVER. REIDAN. II. 30.
- (2) BOR, XIV. 170. HOOFT, XVI. 684.

Vierde hoofdstuk

De onafhankelijkheidsverklaring

La Noue gevangen. - Groningen belegerd. - Dood en karakter van Bartold Entes. - Hohenlo voert bevel over de krijgsmacht in het noorden des lands. - Zijne onbekwaamheid en zijn Nederlaag op de Hardenbergerheide. - Onbeduidende krijgsv verrichtingen. - Verlatenheid van Oranje. - Vertrek van graaf Jan van Nassau. - Vertoog van aartshertog Matthias. - Gezantschap naar Anjou. - Holland en Zeeland bieden Oranje de opperheerschappij aan. - Verovering van Portugal. - Granvelle's voorstel om den prins in den ban te doen. - De ban wordt afgekondigd. - Ontleding van dat stuk. - De Apologie van Oranje. - Steenwijk door Rennenberg belegerd. - Verdichte brieven. - Dood van Rennenberg. - Instelling van den 'Landraad'. - De hertogin van Parma naar de Nederlanden gezonden. - Alexanders gramschap. - De katholieke eeredienst in Antwerpen, Utrecht en elders verboden. - Verklaring van onafhankelijkheid der Geunieerde Provinciën. - Onderhandelingen met Anjou. - Oranje neemt de heerschappij over Holland en Zeeland voorloopig aan. - De Nederlanden in drieën gesplitst. - Omschrijving van 's prinsen gezag. - Ontleding der acte van afzwering. - Beschouwing van het nederlandsche regeeringstelsel. - Het volk berust in de handeling der Staten. - Vertrek van aartshertog Matthias.

De krijg werd in verschillende deelen des lands flauw en zonder samenhang voortgezet. In een gevecht bij Ingelmunster werd de wakkere en begaafde De la Noue gevangen genomen⁽¹⁾. Dit was een groot verlies voor de Staten, een zware slag voor Oranje; want La Noue was niet slechts een der bedrevenste krijgslieden, maar ook een der begaafdste schrijvers zijner eeuw, even beroemd door zijne pen als door zijn degen⁽²⁾. In ruil

(1) BOR, XV. 194, 195. HOOFT, XVI. 690.

(2) 'Che egli habbia saputo,' zegt BENTIVOGLIO, 'così ben maneggiare la penna come la spada, e valere in pace non punto meno che in guerra.' - Guerra di Fiandra, 2, 1. 249.

voor den doorluchtigen Franschman boden de Staten vergeefs graaf Egmond aan, die weinige weken te voren gevangen was genomen, en De Selles, dien men kort daarna in handen gekregen had. Parma antwoordde dat hij geen leeuw voor twee schapen wilde geven⁽¹⁾. Toen bood men zelfs nog Champagny aan, maar vruchteloos. Parma had aan Filips onmiddellijk na de gevangenneming geschreven, dat hij La Noue zou laten ter dood brengen, indien hij het niet om den wil van Egmond, De Selles en anderen liet, die toen in de macht van Oranje waren; hij verzocht echter Zijner Majesteits goedvinden te mogen vernemen, en had intusschen den gevangene op het kasteel van Limburg onder toezicht van De Billy gesteld⁽²⁾. Zijne Majesteit liet, zoo als gewoonlijk, zijn goedvinden niet blijken, en de doorluchtige krijgsman bleef vijf jaar lang in een vunzigen kerker, die eer voor een veroordeelden misdadiger, dan voor een krijgsgevangene paste. In den gevangentoren van het kasteel, slechts door eene opening in het dak verlicht en aan den regen en al de guurheid van het weder blootgesteld, terwijl ratten en padden op den drassigen bodem tierden⁽³⁾, bracht Frans met den ijzeren arm, door alle Franschen, Katholiek of Hugenoot, om zijne hooge gaven, dapperheid en rechtschapenheid bewonderd, vijf jaren door. De regeering zou hem gaarne het leven benomen hebben, maar de gevangenschap van Egmond en anderen verhinderde dit. De echtgenooten en vele vrienden van La Noue wendden onvermoeid pogingen aan om zijn ontslag tegen losgeld of zijne uitwisseling te verkrijgen, doch geen der gevangenen, die de Staatschen in handen hadden, werd gerekend, tegen hem op te wegen. Zelfs werd van wege Filips aan La Noue het afschuwelijk voorstel gedaan, om zijne vrijheid te verkrijgen, *mits hij zich vooraf de oogen liet uitsteken*. Het feit wordt bevestigd in verscheidene brieven, door La Noue aan zijne vrouw gericht. Verdrietig en in zijne gezondheid geschokt, smachtend naar lucht en vrijheid, was de gevangene geneigd om het schandelijk voorstel aan te nemen, en schreef hij over de zaak met wijsgeerige koelbloedigheid. Zijne vrouw evenwel gruwde van de voorwaarde en smeekte hem, die te verwerpen, hetgeen hij dan ook beloofde te doen. Eindelijk, in Juni 1585, werd hij op uiterst harde voorwaarden tegen Egmond uitgewisseld. Gedurende zijne gevangenschap

(1) EVER. REIDAN. Annal., II. 39.

(2) STRADA, 2, III. 155, 156 Men zegt dat Parma aan Filips te verstaan zou hebben gegeven, dat De Billy bereidwillig op zich nemen zou om La Noue heimelijk te vermoorden. - Popelinière, Hist. des Pays-Bas, 1556-1584.

(3) Moyse Amirault, La vie de François, Seigneur de la Noue, dit Bras de fer, (Leyde, 1661) pp. 267-298.

in het akelige kerkerhol schreef hij niet alleen zijne beroemde staat- en krijgskundige verhandelingen, maar ook nog verscheidene andere werken, onder anderen aantekeningen op Plutarchus en op de geschiedenis van Guicciardini⁽¹⁾.

Het beleg van Groningen ging zijn gang; en Parma beval aan eenige krijgsbenden onder Maarten Schenck, tot ontzet op te rukken. De geringe krijgsmacht der Staten onder Sonoy, Hohenlo, Entes en Willem Lodewijk van Nassau, graaf Jan's jeugdigen zoon, had nog niet veel tegen de stad uitgericht⁽²⁾. De zwakheid van het leger der aanvallers werd door oorlogsbeleid en bedrevenheid geenszins vergoed, hoewel het aan ruwe dapperheid niet ontbrak. De langzame, slepende gang van zaken verdroef den koenen Bartold Entes. Bij de Staten in ongenade gevallen, sedert de afzetting van zijn vriend en beschermer, den graaf Van der Marck, was hij sedert kort aan het hoofd van een regiment gesteld, in plaats van kolonel van IJsselstein, 'wien men om een manslag of twee zijn ontslag gegeven had'. Den 17den Mei had hij te Rolde in gezelschap van Hohenlo en den jongen graaf van Nassau het middagmaal gebruikt, en door den wijn verhit, in de verschansingen teruggekeerd, sprak hij eenige hoofdofficieren aan en gaf hun te kennen, dat zij maar knapen waren en dat hij hun wilde doen zien, hoe de voorstad van Groningen in een oogenblik te veroveren was. Men antwoordde hem, dat de voorstad, met een wal en gracht omgeven, alleen stormenderhand met behulp van ladders of door ze te beschieten, kon ingenomen worden. Schel lachend snelde hij naar de contrescarp, zijn degen in de rechterhand, en aan den linkerarm den bodem van een botervaatje, die hij in plaats van zijn beukelaar gegrepen had: een kogel uit de voorstad doorboorde hem het hoofd en zonder geluid te geven, viel hij dood neder.

Zoo kwam een van die wilde grondleggers van den nederlandschen Staat om, een van die roekelooze gelukzoekers, die in 1572 den Briel bemachtigd en daardoor den eersten steen van de Republiek gelegd hadden. Zijn karakter vertoonde de noodlottige keerzijde van de vrijheids partij. Stout, gewetenloos, woest, een roover te land en een vrijbuiters ter zee, had hij de

(1) 'Enfin on en vint jusques à ce degré de barbarie que de luy faire suggérer sous main, que pour donner une suffisante caution de ne porter jamais les armes contre le Roy Catholique, il falloit qu'il se laissast crever les yeux. A peine l'eusse-je creu, si je ne l'avois seen que par la lecture des histoires et par le rapport d'un tiers. Mais 7 ou 8 lettres si indubitable, que sur sa foy je la donne icy pour telle.' - Amirault, pp. 280, 281-298. - Vergelijk STRADA, 2, III. 156.

(2) BOR, XV. 203-205. HOOFT, XVI. 691, sqq VAN METEREN, X. 169, 170.

zaak des vaderlands grooten dienst bewezen, doch haar niet minder tot schande verstrekt. Door de wandaden van hem en zijns gelijken was de schoone gestalte der Vrijheid, zoodra zij uit den nacht was komen opdagen, bezoedeld geworden. Uit een deftige familie geboren, had hij zich als student in datzelfde Groningen, waarvoor hij thans zijn graf vond, door jeugdige losbandigheid berucht gemaakt. Na er zijn vaderlijk vermogen doorgebrast te hebben, was hij op zee gegaan, waar de zeeschuimerij, door den worstelstrijd met Spanje gewettigd, aan verkwisters zooals hij eene welkome toevlucht bood. Met gebannen edelen van aloude afkomst en verspeeld fortuin, schuimde de verloopen student de wateren af, en waarschijnlijk ontzag hij bij het maken van prijzen vriend noch vijand. In korten tijd bracht hij honderdduizend kronen bijeen, een aanzienlijk vermogen voor dien tijd. Hij hielp Van der Marck bij de gedenkwaardige vermeestering van den Briel, maar gedroeg zich flauw en sloeg op de vlucht, toen Mondragon zijn merkwaardigen tocht tot ontzet van Ter Goes volvoerde⁽¹⁾. Hij was later tegelijk met Van der Marck wegens het niet opvolgen van ontvangen bevelen gevangen gezet en had tijdens zijne opsluiting een groot deel van zijn vermogen verkwist. In 1576, na de sluiting van het gentsche verdrag, had hij op nieuw en even snel als vroeger fortuin op zee gemaakt en toen het zwerven op den Oceaan met den dienst te lande verwisseld, om er het treurig, maar toch eenigszins kluchtig einde van zijn leven te vinden. Hij liet een aanzienlijk vermogen na, de vrucht van zijne kapertochten, of, zoo als men het welstaanshalve noemde, ‘prijzen’. Vaak gaf hij zijn berouw te kennen over het doen in zee werpen van kooplieden en schippers, en inzonderheid kwelde hij zich over een zijner slachtoffers, dien hij over boord geworpen had, maar die niet zinken wilde en nog jaren achtereen zijn schip bleef nadobberen en hem aankeek als hij over de verschansing staarde. Al mocht hij evenwel ook een speler, verkwister en vrijbouter zijn geweest, de zaak der vrijheid had hij diensten bewezen, en daarom is zijn naam, onder die van andere, edeler grondleggers der Republiek, ‘in de gedenkrollen van het Kapitoel’ opgeteekend geworden⁽²⁾.

Graaf Filips van Hohenlo, op wien thans al de verantwoordelijkheid van het beleg van Groningen en van de krijgsverrichtingen in Friesland nederkwam, stond op zijn best een paar trappen hooger dan de zeeschuimer. Van hoogadellijke herkomst,

(1) VAN METEREN, X. 170a.

(2) VAN METEREN, X. 170. BOR, XV. 205. HOOFT, XVI. 691. Archives de la Maison d'Orange. VII. 370. De namen der gelukzoekers, die den Briel bemachtigden, zijn allen zorgvuldig bewaard in de gedenkschriften der Republiek.

van nabij verwant met de Nassau's, uit het beste duitsche bloed gesproten, bevallig en statig van voorkomen, was hij inderdaad een wellusteling en dronkaard. Persoonlijke dapperheid was zijn hoogste gaaf als veldheer, eene gaaf, die hij met velen zijner minste soldaten gemeen had. Nooit had hij de oorlogskunst geleerd, of getracht zich die eigen te maken. Overgegeven aan uitpattingen, bedierf hij hen, die onder hem stonden, en maakte de zaak, waarvoor hij streed, te schande. De Nederlanders, zuiverder van gezindheid en karakter, verwachtten van zulk een bevelhebber niets dan beschaming en nederlaag. 'Men kan niet op Gods zegen hopen', schreef Albada, 'onder dezen aanvoerder, die door zijn leven en zeden eer geschikt is om de zwijnen te hoeden, dan om vrome en rechtschapen mannen te leiden⁽¹⁾'.

Deze voorspelling werd door de uitkomst bevestigd. Na eenige onbeduidende krijgsverrichtingen voor Groningen werd Hohenlo genoopt, zich naar Coevorden te wenden door het gerucht, dat Maarten Schenck daar aan het hoofd eener aanzienlijke macht aangekomen was. Den 15den Juni trok den graaf den ganschen nacht en een deel van den volgenden morgen door, om den vijand op te zoeken. Hij trof hem in den broeienden zomerochtend aan op de Hardenberger heide. Zijn volk, amechtig van den overhaasten tocht en de hitte, vond geen droppel water om den kwellenden dorst te lesschen. De koninklijke troepen daarentegen waren nog frisch, zoodat de uitkomst van het gevecht licht te bevroeden valt. Hohenlo's leger was in een uur tijds vernield; Coevorden werd door de bevolking in aller ijl verlaten en het beleg van Groningen opgebroken, zoodat Rennenberg de handen vrij had om zijne krijgsondernemingen op grooter schaal te hervatten; andermaal hing het lot van het noordoostelijk deel des lands aan een zijden draad⁽²⁾. De drechtsche en friesche boeren kwamen thans weder op de been; reeds in het voorjaar te velde gekomen, noemden zij zich 'de desperaten' en voerden in hunne vaandels een zwaard met een halve eierschaal, waar het door uitgelopen was, hetgeen beteekende dat, hoewel zij vroeger niet om het ei gevochten hadden, zij het nu toch om den dop wilden doen. Zoo hadden zij het platte land al plunderend en blakerend afgeloopen. Hohenlo had hen tweemalen verslagen, een groot aantal van hen gedood en hen zodoende voor eene poos tot

(1) Brief van Albada, Archives et Correspondance, VII. 370. EVER. REIDAN. Annal. Belg., II. 34.

(2) BOR, XV. 207. VAN METEREN, X. 170, 171. HOOFT, XVI. 693, 694. STRADA, 2, IV. 169-172.

rust gebracht⁽¹⁾; maar zijn jongste nederlaag deed hen andermaal losbreken. Rennenberg, steeds geneigd om zich door zijn voorspoed te laten medeslepen, gelijk hij zich door tegenspoed liet ontmoedigen, gedroeg zich thans geheel als overwinnaar. Hij had nauwelijks achtduizend man onder zijne bevelen⁽²⁾; maar zijne sterkte lag in de zwakheid van zijne tegenpartij. Sedert begon er eene kleine oorlog, met onbeteekenende bevelhebbers, kleine legers, niets beduidende veldtochten en belegeringen. De prins van Oranje moest thans wel zulk een veldheer als Hohenlo voor lief nemen: als gewoonlijk, stond hij bijkans alleen. ‘Donec eris felix’, schreef hij,

‘multos numerabis amicos;
Tempora cum erunt nubila, solus eris’⁽³⁾.

Hij zou dezen zomer nog een zwaarder verlies ondergaan: zijn broeder Jan zeide eindelijk de Nederlanden vaarwel.

Tallooze kleine onaangenaamheden hadden het geduld van den graaf uitgeput⁽⁴⁾. Zijn stadhouderschap van Gelderland was voor hem een bron van verdrietelijkheden; nergens toch in de noordoostelijke provinciën vond men orde of ondergeschiktheid. De overheden konden geen gezag uitoefenen over een leger, dat zij niet bezoldigden, noch over eene bevolking, die zij niet beschermden. Er kwam geen eind aan de krakeelen tusschen de verschillende stedelijke en provinciale collegiën, inzonderheid over de opbrengst der belastingen en de wijs, waarop 's lands gelden besteed werden⁽⁵⁾. Onder al die twisten was het land overgeleverd aan de krijgsmacht van Parma, aan de aanslagen der Malcontenten, aan het onbetaalde krijgsvolk van de Staten en aan den moedwil van de gewapende en oproerige boeren. Weinig acht sloeg men op de vertoogen van graaf Jan, die, driftiger van aard dan de bezadigde prins,

(1) BOR, XIV. 177, 178.

(2) BOR, XV. 221.

(3) Archives, VII. 231. Brief aan Lazarus Schwendi.

(4) Zie de brieven van graaf Jan in de Archives, vol. VII. passim; inzonderheid de brieven 929, 930, 931, 932, 974, 1019, en de Memorie p. 510-530.

(5) Als men let op de buitengewone edelmoedigheid van den graaf en de voorbeeldeloze opofferingen van den prins, dan kan men zich een denkbeeld maken, hoe zwaar het geduld van beide broeders door de karigheid der Staten op de proef werd gesteld. Uit eene oorkonde, aan de Staten-Generaal in den winter van 1580 tot 1581 voorgelegd, blijkt, hoe de graaf zelf aan Oranje 570 000 gulden ten behoeve van het land voorgesloten had. De prins besteedde voor de zaak der vrijheid 2 200 000 gulden. Dit aanzienlijk bedrag was bij gedeelten, op verschillende wijzen en van verschillende personen opgenomen. 's Prinsen goederen waren zeer bezwaard, en zijne schuldeischers zoo lastig, dat hij, naar zijn eigen woorden, buiten staat was behoorlijk 's lands zaken te beheeren, zoo vaak en zoo dreigend viel men hem lastig om betaling. Dagelijks zag hij het oogenblik naderen, waarin hij genoodzaakt zou zijn, zijn persoon in handen zijner schuldeischers over te leveren en zijne goederen te hunner beschikking te stellen, tot dat de laatste penning betaald zou zijn. Aan zijne twee veldtochten tegen Alva (1568 en 1572) had hij 1 050 000 gulden ten koste gelegd. Den keurvorst van den Palts was hij 150 000, den landgraaf 60 000, graaf Jan 570 000 gulden en andere personen nog bovendien belangrijke sommen schuldig. - Staet ende kort begrip van hetgeen M.E. Heere den Prince van Orange betaelt mach hebben, mitsgaders hetgeene Sijne F.G. schuldig is gebleven, enz. Ordinaris Depechenboek, A^o. 1580, 1581, f°. 245, sqq. MS. van het Haagsch Archief.

zijne ergernis over de laagheid en onbeschoftheid, waaraan hij bloot stond, lucht gaf. Hij erkende zijne zwakheid, hij verklaarde zich niet in staat om zijn driftigen aard naar de ‘humeuren’ der ingezetenen te schikken. Dikwijls genoeg werd zijne opvliegendheid geprikkeld, en nooit had de bestuurder eener provincie zoo weinig geldmiddelen. ‘De bakker heeft laten weten’, schreef graaf Jan in November, ‘dat hij na morgen geen brood meer wil borgen, vóór hij betaald is’. De Staten wilden geen geld geven om de rekening te voldoen. Niet beter was het bij den slager gesteld. ‘De kok heeft dikwijls geen vleesch om te braden’, schreef de graaf in denzelfden brief, ‘zoodat wij dikwijls 's avonds zonder eten naar bed moeten gaan’. De stadhouder hield verblijf in een halfvoltooide, ongemeubelde loods, slechts gedeeltelijk door een dak beschut, waar hij bij winterdag in een donker, kil kamertje, dikwijls zonder vuur zat. Zulke omstandigheden konden althans geen wangunst opwekken. Wanneer men bedenkt, dat graaf Jan, behalve door die ellendige karigheid voortdurend geplaagd werd door het gekrakeel der provinciale Staten met elkander en met hem, dan kan men begrijpen, dat zijn geduld eindelijk was uitgeput. Hij werd ‘grauw en grijs’ van het aanhoudend gehaspel. Men had hem met verdrietelijkheden gevoed, alsof hij - gelijk hij zelf het uitdrukte - ‘die bij lepels vol had moeten slikken’. Te laken viel het niet, dat hij zijn post opgaf, na zich te hebben gezet in een schuld van zesmaal honderdduizend gulden, die hij in dienst der Staten had besteed, en na geworsteld te hebben tegen al de kwellingen, die men hem aandeed⁽¹⁾. Zijn eigen zaken en die van zijn Graafschap waren in groote verwarring. Zijn talrijk kroost - jongens en meisjes - had behoefte aan de vaderlijke leiding. Zijn oudste zoon, Willem Lodewijk, de natuurlijke aandrift van zijn stam volgende, droeg reeds de wapenen voor Nederland. Door zijne roekeloze dapperheid had hij zich van zijn vader al menig verwijt op den hals gehaald, maar daarentegen de toejuiching zijner krijgsmakkers verworven, en, bij

(1) Archives et Correspondance, VII. 109, 113, 328, 329, 334, 487.

den aanvang van zijne lange, roemrijke loopbaan, vóór Coevorden eene zware wonde ontvangen, die hem levenslang kreupel maakte⁽¹⁾. Daar hij zulk een waardig plaatsvervanger achterliet, mocht graaf Jan zich nog des te eer gerechtigd achten, heen te gaan.

Ook was zijne vrouw in zijne afwezigheid gestorven, en zijne huisselijke aangelegenheden vereischten dus al zijn zorg. Men moet echter bekennen, dat, zoo het overlijden zijner echtgenootte hem naar huis riep, ook de keus eener opvolgster zijne gedachten bezig hield. De waardige heer was bij die tweede keus op wonderbare wijs bestuurd geworden, eer nog die keus noodzakelijk scheen; want vóór hij de tijding van het overlijden zijner vrouw ontvangen had, droomde de graaf, dat hij reeds in een tweeden echt verbonden was met de schoone Kunegonde, dochter van den overleden keurvorst van den Palts en dit droomgezicht herhaalde zich in denzelfden nacht eenige malen. Den volgenden ochtend vernam hij tot zijne verbazing, dat hij weduenaar geworden was, en koesterde geen twijfel of de Voorzienigheid had hem door een bijzondere bestiering gewezen op de prinses, die hij in zijn droom, maar nooit in de werkelijkheid gezien had⁽²⁾. Zijne betrekkingen en vrienden hadden hem liever de weduwe van den keurvorst zien trouwen, dan hare dochter, die niet half zoo oud was als hij. De eerlijke graaf echter gaf 'na rijp beraad' aan de maagd de voorkeur boven de weduwe. 'Ik beken', schreef hij deftig, 'dat het huwelijk met de oude Keurvorstin wegens haar godvreezend karakter, hare vroomheid, hare deugd en wat dies meer is, veel raadzamer zou zijn. Bovendien, daar zij haar kruis gedragen heeft en met heeren weet om te gaan, zou dit des te beter voor mij zijn. Desniettemin, aangezien zij reeds twee mannen heeft gehad, tamelijk op jaren gekomen, en *langer van persoon is dan ik*, valt mijne genegenheid minder op haar dan op hare dochter'⁽³⁾.

Om deze verschillende redenen bedankte graaf Jan, wat zijn broeder er ook tegen in mocht brengen, voor zijn stadhouderschap, en verliet hij de Nederlanden tegen het midden van den

(1) BOR, XV. 216. Archives etc. VII. 383-486. HOOFT, XVII. 707.

(2) Archives etc., VII. 323, sqq. Van deze zijne overtuiging omtrent eene goddelijke tusschenkomst werd in het huwelijkscontract melding gemaakt. - Zie 'Memorial von Gr. Ernst zu Schauenburg und Dr. Jacob Schwartz.' Archives et Correspondance, VII. 361, sqq.

(3) Archives et Correspondance, VII. 325 en 364, de aantekening. - 'Item:' luidt het in dr. Schwartz' Gedenkschrift, 'de weduwe is tamelijk kloek van persoon, hetgeen voor Zijne Genade bijkans vernederend zou zijn. Als zij in gezelschap zouden zijn van andere heeren en dames, of samen over straat gaan, zou Zijne Genade bijkans klein schijnen nevens haar.'

zomer. Naar 's prinsen meening was er niet genoeg gedaan, zoolang er nog iets overbleef te doen, en hij kon niet best dulden, dat zijn broeder het land verliet, nu de ure der duisternis gekomen was, of zijn vertrouwen op den Almachtige verloor, nu de hand des Heeren zich in wolken en donkerheid hulde. ‘Wij moeten ons best doen’, schreef hij, ‘en gelooven, als ons zulke rampen overkomen, dat God ons beproeven wil. Als Hij ziet, dat wij den moed niet verliezen, zal Hij ons zeker helpen. Hadden wij er anders over gedacht, nooit zouden wij bij eene gedenkwaardige gelegenheid de dijken hebben laten doorsteken; want het was eene hachelijke zaak en groote schade voor het arme volk; toch heeft God de onderneming gezegend. Hij zal ons verder zegenen; want zijn arm is niet verkort⁽¹⁾’.

Den 22sten Juli 1580 beschreef de aartshertog Matthias, die begreep welken loop de zaken zouden nemen, de Staten-Generaal in Antwerpen. Hij zelf verscheen niet in de vergadering, maar verzocht dat zij eenige leden uit haar midden aan hem zou afvaardigen, en voor die gemachtigden legde hij zijne grieven bloot. Hij hoopte, zeide hij, dat de Staten niet voornemens mochten zijn om zich met schending van alle goddelijk en menschelijk recht een vreemden Vorst in de armen te werpen. Hij maakte hen indachtig, wat zij aan den heiligen katholieken godsdienst en aan het doorluchtig Huis van Oostenrijk verplicht waren, terwijl hij ook met aandoenlijk beklag hun aandacht vestigde op het gebrek en den armzaligen staat van zijne eigene huishouding, en zijne hoop te kennen gaf, dat de Staten althans den achterstand van het loon zijner bedienden zouden voldoen.

De Staten Generaal antwoordden op de persoonlijke vorderingen van den aartshertog met alle hoffelijkheid. Overigens stelden zij zich op een hooger standpunt, en schemerde de onafhankelijkheidsverklaring reeds door hunne beleefdheidsbetuigingen heen. Zij verdedigden de onderhandelingen met Anjou op grond van den drang der omstandigheden, daar de Koning van Spanje zich tegen elke tusschenkomst verzet, en het duitsche Rijk, ten gevolge van de listen hunner bitterste vijanden, hen geheel verzaakt had⁽²⁾.

Kort daarna vaardigden de Staten eene bijzondere bezending, met St. Aldegonde aan het hoofd, naar Frankrijk af, om met den hertog van Anjou te onderhandelen. Deze gemachtigden kwamen omtrent de voorwaarden met hem overeen in een verdrag, te Plessis les Tours op den 29sten September 1580 gesloten, en bekrachtigd door de overeenkomst van Bordeaux, die den 23sten Januari 1581 werd geteekend.

(1) Archives et Correspondance, VII. 316, 390.

(2) BOR, XV. 212, 213.

De Staten van Holland en Zeeland hadden zich echter buiten deze onderhandeling gehouden, daar zij tegen de verkiezing van Anjou gestemd waren. Zij bleven onwrikbaar bij hun besluit, geen Heer te willen erkennen dan Oranje, en daarom boden zij hem dan ook dit jaar de heerschappij over hunne gewesten aan; maar vruchteloos.

De verovering van Portugal had den Nederlanden een oogenblik van verademing geschonken. Maar de hoop, dat Spanje eene groote krijgsmacht in het schiereiland zou behoeven, was spoedig in vrees verkeerd; de snelle voorspoed van Alva's wapenen in Portugal gaf toch wederom de macht aan Filips om de ketters in het Noorden te verpletteren. Hendrik, de kardinaal-Koning, was in 1580 overleden, nadat hij den jeugdigen gelukzoeker, Don Sebastiaan, was opgevolgd, die in zijn ridderlijken afrikaanschen veldtocht den 4den Augustus 1578 gesneuveld was. De strijd om de opvolging, die er bij den dood van den bejaarden Vorst ontstond, duurde kort: in achteenvijftig dagen was de bastaard Antonio, de eenige mededinger dien Filips te duchten had, volkomen geslagen en genoodzaakt om zich als een gejaagd wild in bergholen te verschuilen, terwijl er een prijs van honderdduizend kronen op zijn hoofd was gesteld⁽¹⁾. In den loop van het volgende jaar werd Filips te Lissabon als Koning van Portugal plechtig ingehuldigd⁽²⁾. Van het oogenblik dezer verovering af was hij meer dan ooit gezind, en had hij de handen ruimer dan ooit, om lucht te geven aan zijn toorn tegen de Nederlanders en tegen den man, dien hij met den opstand vereenzelvigde.

Kardinaal Granvelle had den Koning gedurig ingefluisterd, hoe gewenscht het zou zijn, als men zich door sluipmoord van den prins kon ontslaan. Men weet hoe geduldig deze priester het gif van zijn wrok tegen bijzondere personen kon bewaren, totdat de tijd verscheen, waarop hij het kon toedienen. Zijn haat tegen Oranje was diep geworteld; ook meende hij, dat de prins zich mogelijk door vrees voor sluipmoord van zijn post zou laten jagen, al gelukte het ook niet hem doodelijk te treffen. Hij was er voor, om openlijk een prijs op 's prinsen hoofd te stellen, daar hij het er voor hield, dat dan het aan alle sluipmoordenaars aangewezen doorluchtig slachtoffer voor

(1) CABRERA, XII. cap. 29; XIII. cap. 1, 2, 5, 6, pp. 1095-1139. BOR, XIV. 178, sqq. Archives de la Maison d'Orange, VII. 398, sqq.

(2) Hij droeg bij die plechtige gelegenheid 'een tabbaard van karmozijnroode gewerkte zijde met breede plooiën.' Met den scepter in de hand en de kroon op het hoofd, geleek hij, volgens getuigenis van zijn tot dwepens toe met hem ingenomen levensbeschrijver, 'op Koning David, in rood gewaad, schoon en eerwaardig.' - 'Parecia al Rey David, rojo, hermoso à la vista i venerable en la magestad que representaba.' - CABRERA, XIII. 1126.

de gevaren zou sidderen, die hem omringden. ‘Een nog zoo groote som gelds zou daartoe goed besteed zijn’, schreef de kardinaal; ‘en daar de prins *een verachtelijke bloodaard is*, zou de vrees alleen hem in verbijstering brengen’⁽¹⁾. Toen hij eenige maanden later de zaak weer opvatte, liet hij zich aldus uit: ‘ook zou men dertig of veertigduizend kronen kunnen uitloven voor dengenen die den prins doodde of levend overleverde’, gelijk al de italiaansche Vorsten doen; daar hij alleen uit vrees daarvoor, aangezien hij zeer *vreesachtig is, mogelijk wel zijn natuurlijken dood zou kunnen sterven*.

De Koning gaf aan den raad des priesters gehoor; hij besloot een banvonniss tegen den prins uit te vaardigen en een prijs te stellen op zijn hoofd. ‘Het zal goed zijn’, schreef Filips aan Parma, ‘dertigduizend kronen of daaromtrent uit te loven aan ieder, die hem levend of dood zal uitleveren. Zoo kan het land misschien van zulk een verderfelijck man verlost worden; of ten minste zal men hem aldus in gedurige vrees houden en hem daardoor verhinderen om zijne ontwerpen op zijn gemak uit te voeren’⁽²⁾.

De beruchte ban werd dan ook inderdaad opgemaakt, met de dagteekening van 15 Maart 1580. Het stuk werd evenwel eerst in Juni des volgenden jaars plechtig in de Nederlanden afgekondigd⁽³⁾.

Deze oorkonde zal het duurzaamst gedenkteeken blijven voor kardinaal Granvelle: zij zal nog gelezen worden, wanneer al zijne andere staatsstukken en brieven - met hoeveel bekwaamheid zij ook geschreven zijn - zullen vergeten wezen. Geen lofspraak van een vriend, geen edelmoedigheid van een vijand kan dezen steen der schande van zijn graf wentelen. Door kardinaal Granvelle en Koning Filips werd een prijs gesteld op het hoofd van den eersten man zijner eeuw, als ware hij een wild dier geweest, en een plaats in de rijen van Spanje's trotschen adel als een lokaas uitgeworpen om een moordenaar aan den haak te krijgen.

De ban⁽⁴⁾ bevatte als inleiding een verhaal ter rechtvaardiging van het doemvonniss, waarmede hij besloot. De gunsten, door Filips en zijn vader aan den prins verleend, en zijne

(1) Archives etc. VII. 166. Brief van den kardinaal aan Filips, van 8 Augustus 1579.

(2) Archives, VII. 165-170. Brief van Filips aan den prins van Parma, van 30 November 1579. De brief, zegt GROEN VAN PRINSTERER, was ongetwijfeld in de pen gegeven door Granvelle.

(3) WAGENAAR, Vaderl. Hist., VII. 345, 346.

(4) Het stuk is gedrukt, als aanhangsel der Apologie, in de uitgave van SYLVIVS, pp. 145-160.

snoode ondankbaarheid en geveinsdheid werden vermeld. Het smeekschrift, het preeken in het openbaar en de beeldstormerij werden hem geweten. Zijn huwelijk met eene abdis, en dat nog bij het leven zijner vrouw, werd vinnig gelaakt. Zijne veldtochten tegen Alva, de opstand in Holland en de afgrijselijke slachtingen, door de Spanjaards in die provincie aangericht als noodzakelijke gevolgen van zijn verraad, werden in herinnering gebracht. De prins werd verder beschuldigd van de gewetensvrijheid te hebben ingevoerd, van zich eigenmachtig tot Ruwaard te hebben doen verkiezen, van het gentsch verdrag geschonden, de pogingen van Don Juan tegengewerkt en de beraadslagingen der afgevaardigden in Keulen door zijn voortdurend wantrouwen verijdeld te hebben. De Unie van Utrecht werd hem als een nieuwe samenzwering ten laste gelegd. En voor al deze en soortgelijke misdaden - even langzaam en kronkelend ontvouwd, als de aanhef en het hoofd van het stuk doodelijk op den man af gericht was - werd het doemvonnis uitgesproken over den 'ellendigen huichelaar', die zich aan zulke snoodheden had schuldig gemaakt.

'Om deze redenen', aldus eindigde de ban, 'verklaren wij hem voor een verrader en booswicht, een vijand van ons en van het land. Als zoodanig bannen wij hem voor eeuwig uit onze Staten, met verbod aan al onze onderdanen, van wat rang of beroep, in het openbaar of heimelijk met hem gemeenschap te houden - hem spijs, drank, brandstof of andere benoodigdheden te verschaffen. Wij vergunnen ieder, hem aan lijf of goederen te benadeelen. Wij stellen gezegden Willem van Oranje als een vijand van het menschelijk geslacht bloot en leveren hem over aan den smaad en de willekeur van een iegelijk - en geven zijne goederen aan ieder, die er zich van weet meester te maken. En zoo iemand van onze onderdanen of een vreemdeling, vroom en edelmoedig genoeg gevonden mocht worden om ons van deze pest te verlossen en hem ons dood of levend over te leveren, of wel hem het leven te benemen, zullen wij hem onmiddellijk na het verrichten der daad vijf-en-twintigduizend gouden kronen doen uitbetalen; *en zoo hij eenig misdrijf mocht gepleegd hebben, hoe groot ook, beloven wij hem dat te vergeven; en zoo hij niet reeds van adel is, zullen wij hem om zijne vroomheid in den adelstand verheffen*'.

Zoo luidde de beruchte ban tegen den prins. In antwoord daarop verscheen tegen het einde des jaars de gedenkwaardige 'Apologie van den prins van Oranje', een van de treffendste oorkonden der geschiedenis. Nooit werd geduchter uitdaging een dwingeland in het aangezicht geworpen. Het was der koninklijke partij genoegzaam gebleken, dat de prins door geen 'millioenen aan geld', noch door het begiftigen van leden zijner

familie met de hoogste eereposten, om te koopen was; dat hij zich door geen vleierij of vriendschapsaanbiedingen van de doorluchtigste personen in slaap liet wiegen. Daarom had men besloten, hem door schrik te nopen van het tooneel af te treden, of zich door moord van hem te ontdoen. De regeering was overtuigd, dat het eenige middel om aan den opstand een einde te maken was: 'Oranje van kant te helpen', overeenkomstig den raad, dien Antonio Perez reeds lang te voren aan de hand had gedaan. Nu werd het masker afgeworpen. Men had besloten, den prins water, en brood, en vuur, en dak te ontzeggen; zijn vermogen aan de schatkist, zijn hart aan den moordenaar, zijn ziel, gelijk men hoopte, aan den Booze over te geven. Daar de breuk alzoo onheilbaar was, had de 'ellendige huichelaar' het volste recht om ban met ban, 's Konings lasterlijke aanklacht met fiere versmading te beantwoorden. Den naam van huichelaar had hij echter, volgens zijn zeggen, kwalijk verdiend. Zoo lang hij nog met de regeering bevriend was geweest, had hij haar gewaarschuwd, dat zij zich door hare aanhoudende vervolgingen een strop om eigen hals draaide. Was dat huichelarij? Sedert hij met haar in vijandschap geraakt was, had men evenmin huichelarij bij hem aangetroffen, tenzij men het huichelarij verkoos te noemen, openlijk tegen de regeering krijg te voeren, hare steden in te nemen en haar krijgsvolk uit het land te jagen.

De vogelvrij verklaarde opstandeling verhief zich tot zedelijke en maatschappelijke beschouwingen, ver boven het begrip van den man, die krachtens een goddelijk recht zijn meester wilde zijn, en verwierp het denkbeeld van een Koning in de Nederlanden. Die titel mocht in Kastilië, of Napels, of in de Indiën geldig zijn; de Nederlanden hadden er niets mede te maken. Filips had in deze landen alleen het gezag van hertog of graaf geërfd - een gezag, door handvesten, die ouder waren dan zijn geboorterecht, eng beperkt. Oranje was dus geen opstandeling - Filips geen wettig heerscher. En gesteld ook dat de prins in opstand was, dan misdeed hij daaraan niet meer, dan Filips' voorzaat, Albrecht van Oostenrijk, tegen zijn gezalfd en Vorst, Keizer Adolf van Nassau, Willem's voorzaat, had misdaan. Nu de banden van gehoorzaamheid en erkend gezag eenmaal verbroken waren, zocht de Koning vruchteloos in zijn stamboom een steun om zich te verheffen boven den man, wiens voorvaderen reeds luisterrijke waardigheden bekleedden, toen de Habsburgers nog onbekende landedellieden in Zwitserland waren, en die als Heeren in de Nederlanden gezag hadden uitgeoefend, eer nog de naam weerklonk van het sedert opgekomen en machtig geworden Oostenrijksch Stamhuis.

Maar welk erfelijk recht Filips ook op de Nederlanden bezeten

mocht hebben, hij had dit verbeurd door de schending van zijne eeden, door zijn willekeurige onderdrukking van 's lands handvesten en voorrechten; terwijl hij door zijn persoonlijke misdaden alle aanspraak verloren had om over zijn naaste een oordeel te vellen. Was een volk niet gerechtigd om tegen het bestaand gezag op te staan, als al zijne wetten, niet een enkelen keer slechts, maar ‘millioenen malen’ onder den voet getreden waren? En moest Willem van Oranje, de wettige gemaal der deugdzame Charlotte van Bourbon, zich van vergripen tegen de zedelijkheid laten beschuldigen door een Koning, die zich door overspel, bloedschande en moord bezoedeld had? Met scherpe duidelijkheid hield hij den Vorst al de misdaden voor, waaraan hij hem schuldig achtte, en nadat hij Filips aldus in het aangezicht gezegd had: ‘dat hebt gij gedaan’, richtte hij een doorborend woord tot den priester, die 's Konings rug dekte. ‘Zeg mij’, riep hij uit, ‘op wiens bevel de kardinaal Granvelle Keizer Maximiliaan vergift heeft toegediend? Ik weet, wat de Keizer mij gezegd heeft en hoe bevreesd hij later voor den Koning en voor alle Spanjaards was’.

De prins hekelde de onbeschaamdheid van mannen als Filips en Granvelle, die anderen van wantrouwen beschuldigden, terwijl wantrouwen de dampkring was, waarin zij zelve leefden. Hij verklaarde openlijk dat alleen door wantrouwen het land kon gered worden. Hij herinnerde Filips aan de woorden, die zijn naamgenoot, Philippus van Macedonië - in dwingelandij, bij hem vergeleken, slechts een schoolknaap - van Demosthenes had moeten hooren: dat het sterkste bolwerk van een vrij volk tegen een overheerscher *wantrouwen* was. Die spreuk, die verdiende eeuwig in het geheugen te blijven, had de prins volgens zijne verklaring uit de ‘goddelijke philippische redevoering’ overgenomen om haar in het hart der natie te prenten; en hij bad God, dat hij gereeder geloof mocht vinden dan de groote redenaar bij zijn volk gevonden had.

Minachtend sprak hij over den op zijn hoofd gestelden prijs, maakte dat plan om hem schrik aan te jagen, als een oud, afgesleten middel, belachelijk, en vroeg den Monarch, of hij den opstandeling onkundig waande van de koopcontracten, die men gedurig met sluipmoordenaars en gifmengers gesloten had, om hem het leven te benemen. ‘Ik ben in Gods hand’, schreef Willem van Oranje; ‘mijn wereldsch goed en mijn leven zijn sedert lang aan Zijn dienst gewijd. Hij zal er over beschikken, zooals Hem voor Zijne eer en mijn heil het beste dunkt’.

Liet zich echter bewijzen, of zelfs maar hopen, dat zijn aftreden voor de zaak des lands heilzaam zou zijn, dan verklaarde hij zich bereid om in ballingschap te gaan. ‘Gave God’, dus besloot hij tot de Staten des lands, ‘dat mijne levenslange ver-

banning, of zelfs mijn dood, u voor goed van zoovele rampen bevrijden kon. O, hoe troostvol zou zulk eene ballingschap, hoe zoet zulk een dood voor mij zijn! Waarvoor toch heb ik mijne goederen veil gehad - was het om mij te verrijken? Waarvoor heb ik mijne broeders verloren - was het om er nieuwe te vinden? Waarvoor heb ik mijn zoon zoo lang in gevangenschap gelaten - kunt gij er mij een anderen geven? Waarvoor heb ik mijn leven zoo dikwijls in gevaar gesteld? Welk loon heb ik te wachten na mijn langdurige diensten en het bijkans volslagen verlies van mijn vermogen, dan alleen den roem van, mogelijk ten koste van mijn leven, u de vrijheid verworven te hebben? Zoo gij dus, Mijne Heeren en Meesters, oordeelt dat mijne afwezigheid of mijn dood u van dienst kan zijn, ben ik bereid u te gehoorzamen. Gebiedt over mij - zendt mij naar de uiterste einden der aarde - ik zal u gehoorzamen. Hier is mijn hoofd, waarover geen Vorst, geen Monarch, buiten u, beschikken kan. Beschikt er over tot uw eigen best, tot hehoud van uwen Staat; maar zoo gij oordeelt, dat mijne geringe ondervinding en mijn ijver - dat het overschot van mijn goed en van mijn leven u nog van dienst kunnen zijn, bied ik dat op nieuw u en den lande aan⁽¹⁾.

Het geschrift besloot met de op 's prinsen leven en karakter zoo toepasselijke spreuk: *Je maintiendrai*. Ook werden zijne wapens en zegel er aan bevestigd, en het stuk, in de meeste talen overgebracht, aan bijna alle christelijke Mogendheden gezonden. De Apologie was vooraf op den 13den September 1580, in de vergadering der Algemeene Staten te Delft voorgelezen, en even hartelijk door hen goedgekeurd geworden, als zij de ban hadden verafschuwd⁽²⁾.

Gedurende het najaar van 1580 en de helft van het volgende jaar, vielen er schier geen andere vijandelijkheden voor dan in het Noord-Oosten des lands, daar Parma in afwachting van versche troepen werkeloos bleef.

(1) Apologie, pp. 140, 141.

(2) WAGENAAR, VII, 354. Archives et Correspondance, VII. 480. - De Apologie was opgesteld door den geleerden en begaafden predikant Villiers. (Zie Duplessis Mornay's aantekening op DE THOU, V. 813. La Haye, 1740.) Niemand echter, die eenigszins met de geschriften en redevoeringen van den prins bekend is, kan betwijfelen, of de vermaarde oorkonde is door hem zelf ontworpen. Zij werd hem uitgewerkt toegezonden om er de laatste hand aan te leggen, en waarschijnlijk heeft men er Villiers niets anders van toe te schrijven dan de deftige volgorde der bewijsovervoeringen en zekere gezwollen uitdrukkingen, waardoor het stuk nu en dan verzwakt wordt. De Apologie wekte bij hare verschijning onder de vrienden van den schrijver zoowel bewondering als ontsteltenis. 'Nu is de prins een man des doods,' riep St. Aldegonde, toen hij het stuk in Frankrijk las. - HOOFT, XVII, 735.

De krijgsverrichtingen bleven er, even als de legers en de aanvoerders, onbeduidend; Hohenlo stond tegenover Rennenberg; na eenige kleine voordeelen behaald te hebben, sloeg de laatste het beleg voor Steenwijk, eene stad, op zich zelve van geen groot belang, maar die de sleutel tot de provincie Drenthe was. De bezetting bestond uit zeshonderd soldaten en half zooveel gewapende burgers. De opeiseling van Rennenberg, die zesduizend voetknechten en twaalfhonderd ruiters tot zijne beschikking had, werd fier beantwoord. Hopman Cornput, die, na de burgers van Groningen vruchteloos voor het verraad van Rennenberg gewaarschuwd te hebben, uit die stad ontkomen was, voerde in Steenwijk bevel, en hield door zijne kloekhartigheid en vroolijke luim den moed der burgers gedurende het strenge winterbeleg staande. Oproerige volkshoopen, die eischten dat men de vesting zou overgeven, eer het te laat was, schold hij voor snaterende ganzen en gebood hun zich weg te pakken en niet met leugens den moed der soldaten te verzwakken, die hunne zaken beter verstonden en wijzer waren, dan zij dachten. Aan een slachter, die, geheel in den geest van zijn beroep, weten wilde wat de burgerij zou eten, als al het vleesch op was, gaf hij koeltjes ten antwoord: ‘als het zoo ver komt, kerel, zullen wij jou het eerst van allen opeten. Ga dus naar huis en wees verzekerd, dat gij althans den hongerdood niet sterven zult⁽¹⁾’. Door zulke ruwe, maar vroolijke vermaningen wist de wakkere krijgsman, aan het hoofd van een handvol soldaten, den moed der belegerde stad levendig te houden. Intusschen bracht Rennenberg haar vreeselijk in het nauw en beschoot haar met gloeiende kogels, een nieuwe uitvinding, die Stephanus Bathory, Koning van Polen, vijf jaren geleden, bij het beleg van Dantzig het eerst in praktijk gebracht had⁽²⁾. Vele huizen werden in de asch gelegd, maar Cornput en de burgerij bleven toch kloekmoedig vol houden. Toen de winter meer gevorderd was en de beloofde onderstand nog steeds achterbleef, begon Rennenberg schimpscheuten tegen de Steenwijkers te richten, in de hoop, dat die beter uitwerking zouden doen dan de gloeiende kogels. Hij zond hun een trompetter om te vernemen, of zij haast al hun paarden opgegeten hadden; eene vraag, die door een pralende uitstalling van zestig uitgeteerde beesten - al wat men kon bijeen brengen - op de borstweringen beantwoord werd. Op een anderen keer zond hij hun het volgende briefje:

(1) BOR, XV. 219, 221. HOOFT, XVII. 710, 715. VAN METEREN, X. 176, 178a.

(2) VAN METEREN, X. 169d. WAGENAER, VII. 359.

‘Erenfeste, Manhaftige!

Aangezien gij u wegens de tegenwoordige vorst niet in het verschansen kunt oefenen, en den tijd niet kunt doorbrengen met uwen ring aan den vinger rond te draaien, daar gij dien tot betaling van uw volk hebt moeten verkoopen; en gij bovendien niets hebt, waarmede gij de tanden moogt wrijven of de maag schuren, en nochtans iets behoeft om u den tijd te korten, zenden wij u den inliggende, in de hoop, dat u die vermaak zal verschaffen.

Uit Zijner Majesteits
veldleger voor Steenwijk.

15 Januari 1581⁽¹⁾.

De ingesloten brief was er een, die door den prins van Oranje aan den hertog van Anjou zou zijn gericht en dien men voorgaf te hebben opgevangen. Het was een plomp verdictsel, maar dat de uitwerking van een fijner aangelegde list had, in die dagen toen burger twist en godsdiensthaat het verstand benevelde. ‘Wat het stuk van den godsdienst betreft’, dus liet men den prins schrijven, ‘zoo is het eenvoudig en klaar, dat men zich in staatsbelangen er alleen van bedient, om een land in te lijven en in zijne macht te krijgen, en dat geen Vorst of Heer, die er op uit is om tot groot aanzien te komen, den godsdienst eenigszins in aanmerking behoort te nemen of er naar om te zien. Uwe Hoogheid zal zich door middel van de bezettingen en sterkten gemakkelijk meester maken van de voornaamste steden in Vlaanderen en Brabant, zelfs al waren de burgers er nog zoo tegen. Naderhand zal men ze wel zonder moeite tot zulk een godsdienst dwingen, als Uwe Hoogheid voor haar belang het dienstigst oordeelen zal’⁽²⁾.

Hoe hatelijk en ruw de geheele toon van het stuk ook was, werd het toch wijd en zijd verspreid. Er waren altijd laaghartigen genoeg om aan de lastertaal het oor te leenen en die bij huns gelijken ingang te doen vinden. Het laat zich betwijfelen of Rennenberg aan het stuk geloof hechtte; maar natuurlijk vond hij het niet onaangenaam mede te werken tot het verspreiden van dit schotschrift tegen den man, wiens achting hij zoo pas geleden verspeeld had. Niets was destijds meer gewoon, dan dergelijke verdictselen, en op het eigen oogenblik ging een even plomp verzonden brief van hand tot hand, die volgens het opschrift door graaf Rennenberg zelf aan Parma gezonden zou zijn⁽³⁾. Het is echter van minder belang om

(1) VAN METEREN, X. 178c.

(2) De geheele brief komt voor bij BOR, natuurlijk als een verdictsel, XVI. 239-241. Assonleville was er waarschijnlijk de steller van. - Vergelijk GROEN VAN PRINSTERER, Archives, VII. 380.

(3) Deze brief, waarvan de onechtheid even klaar is, als die van den voorgewenden brief van Oranje, is in zijn geheel te vinden bij BOR, XV. 211, 212. Het is vermakelijk den deftigen ernst te zien, waarmede de geschiedschrijver van dat belachelijk verzinsel spreekt, blijkbaar zonder den minsten twijfel te koesteren omtrent de echtheid.

de lasteringen tegen een man als Rennenberg te wederleggen. De aan Oranje toegedichte brief werd zoo dikwijls op nieuw uitgegeven en de afdrukken werden zoo ijverig rondgedeeld, dat de prins het van belang achtte er in een aanhangsel op zijne vermaarde Apologie uitdrukkelijk tegen op te komen. Hij verklaarde, dat, zoo men een splinter van bewijs kon bijbrengen, dat die brief of een dergelijke van hem was uitgegaan, hij de Nederlanden terstond voor altijd zou verlaten⁽¹⁾.

In weerwil van die loochening vond Rennenberg goed om den brief toch naar Steenwijk te zenden, waar hij echter bij de burgers slechts weinig uitwerking deed. Intusschen hadden zij bericht ontvangen, dat er onderstand op weg was. Holle kogels, waarin brieven besloten waren, werden in de stad geschoten en brachten de gewenschte tijding, dat de engelsche kolonel John Norris aan het hoofd van zesduizend man staatsche troepen spoedig tot hun ontzet zou opdagen, en de wakkere Cornput wist de vreugde daarover door zijne kloeke taal nog te verhoogen. Een dag of twee later ving men drie hoenders op de markt, en de bevelhebber nam dit tot tekst om een aardige preek samen te stellen. Het getal drie, zei hij, was het teeken der Heilige Drievuldigheid, die aldus zinnebeeldig had willen te kennen geven, dat Zij de Steenwijkers te hulp zou komen. De Heer had de Israëlitin in de woestijn met kwakkels gespijst en het getal drie beduidde drie weken, binnen welken tijd de beloofde hulp zeker zou opdagen. En werkelijk mocht Norris er den 22sten Februari, tegen het einde der derde week, in slagen om de stad van leeftocht te voorzien, waardoor de even luimige als standvastige Cornput zijne voorspelling bevestigd zag, en graaf Rennenberg genoodzaakt werd het beleg in arren moede op te breken⁽²⁾.

Kort slechts was de verdere loopbaan van den ongelukkigen graaf. Den 19den Juli werden zijne troepen door Sonoy en Norris geslagen; de vluchtende koningschen namen de wijk in Groningen, op hetzelfde oogenblik waarin hun bevelhebber, die door ziekte verhinderd was geweest hen aan te voeren, het laatste oliesel ontving. Wroeging, schaamte en teleurstelling hadden Rennenberg ten grave gesleept. 'Zijn verraad', zegt een tijdgenoot, 'was een nagel aan zijn doodkist'. Op zijn sterfbed betreurde hij zijne misdaad. 'Groningen! Groningen!'

(1) BOR, XVI. 239b.

(2) STRADA 2, IV. 172. VAN METEREN, X. 179. BOR, XVI. 238. HOOFT, XVII. 717, 718.

gave God dat ik nooit uwe muren gezien had'! riep hij bij herhaling in zijne laatste uren uit. Zijne zuster weigerde hij te ontvangen, omdat hare arglistige raadgevingen met zijn eigen booze hartstochten hadden samengespannen om hem tot een verrader te maken, en hij stierf den 23sten Juli 1581 berouwvol en gelaten⁽¹⁾. Zijn hart werd na zijn overlijden verschrompeld en ingekrompen bevonden tot de grootte van een walnoot, eene bijzonderheid, door sommigen aan vergift, door anderen aan wroeging toegeschreven. Zijn nabrouw, zijn vroege dood, zijne innemende hoedanigheden, hebben zijne nagedachtenis voor algemeene verafschuwing gevrijwaard en zijn naam, ofschoon met verraad geschandvlekt, werd eer met medelijden dan met wrok vermeld⁽²⁾.

Groote veranderingen, die van blijvenden duur zouden zijn, werden intusschen in den binnenlandschen toestand der vereenigde gewesten voorbereid. Reeds in het begin des jaars had de vergadering der Unie, in de maand Januari te Delft bijeengekomen, een hoogst belangrijken voorloopigen maatregel genomen: de oprichting namelijk van een algemeenen 'Landraad', met uitvoerende macht bekleed. Den 13den der maand werd het Reglement daarvoor in achttien artikelen vastgesteld. Het getal leden werd op dertig bepaald, die allen geboren Nederlanders moesten zijn en door de Staten der provinciën benoemd werden; met dien verstande dat voor elk gewest een aangewezen getal leden zitting nam. Voor verbintenissen met buitenlandsche Mogendheden werd de toestemming van dezen Raad gevorderd; doch hij mocht zich niet mengen in de rechten en plichten der Staten-Generaal noch aan de overeenkomsten, die men met den hertog van Anjou zou aangaan, eenigen hinderpaal in den weg leggen⁽³⁾.

Terwijl dit nieuwe lichaam, getuigende voor de zelfstandigheid der gewesten, gevormd werd, had de spaansche Monarch eene nieuwe poging beproefd om het gezag, dat hij zich uit de vuist voelde wringen, weder te grijpen. Filips was bezig met aanstalten te maken om zich in het nieuwverworven Portugal te doen kronen, bijkans op hetzelfde oogenblik, waarin hij van de heerschappij over de Nederlanden, hem een kwart eeuw geleden in

(1) BOR, XVI, 276. HOOFT, XVIII. 773. VAN METEREN, X. 184.

(2) De Koningsgezinden schreven zijn dood toe aan den slechten uitslag zijner pogingen om het werk te volbrengen, waarvoor hij zulk een aanzienlijk loon ontvangen had. - Brief in HS. van Henri de Nebra aan den prins van Parma, 22 Juli 1581, Reconc. de Gron. et Renn. II. f. 184, Koninklijk Archief te Brussel.

(3) Het Reglement van den Landraad is volledig te vinden bij BOR, XVI. 241-243.

Brussel zoo plechtig opgedragen, vervallen werd verklaard; maar hoever hij zich ook van de Nederlanders verwijderd bevond, toch hield hij zich overtuigd, beter te weten, wat hen dienstig was, dan zij zelven, en wantrouwde hij meer dan ooit de bekwaamheid dergenen, aan wie hij het gezag opgedragen had. Hoewel hij in Parma onbetwistbaar een geschikter en krachtiger vertegenwoordiger had, dan in een der vroegere landvoogden, bleef de Koning steeds geneigd om te vitten, te twijfelen en tusschenbeiden te treden. Hoewel hij thans nog bovendien met de zorg voor het pas veroverde Portugal beladen was, voelde hij zich toch aangedreven om tot over de kleinste bijzonderheden van het beheer der Nederlanden toezicht uit te oefenen. Dit was wel is waar ondoenlijk, maar de poging er toe, brouwde niettemin veel kwaad. ‘Het doet mij leed’, schreef Granvelle, ‘Zijne Majesteit evenzoo te zien arbeiden als vroeger - daar hij van alles kennis wil nemen en alles zelf wil doen. Door zoo te handelen brengt hij, gelijk ik dikwijls vroeger gezegd heb, veel minder tot stand⁽¹⁾’. Daarenboven had de Koning eerst kort geleden den groven misslag begaan om de hertogin Margaretha van Parma weder naar de Nederlanden te zenden. Hij was zoo dwaas van te gelooven, dat de gewesten haar in zulk een teeder aandenken hielden, dat hare terugkomst eene plotselinge omwenteling in de gemoederen ten gunste der regeering bewerken zou; terwijl hij zich hield alsof hij niets bemerkte van de verbittering, die hij er bij haar zoon door opwekte. De uitkomst was zoo als die zich verwachten liet. Op de Nederlanders maakte het verschijnen van hunne voormalige regentes slechts zeer weinig indruk, maar de prins van Parma was woedend. Zijne moeder kwam in de maand Augustus 1580 te Namen, om het burgerlijk beheer der gewesten te aanvaarden; terwijl hij zelf, overeenkomstig 's Konings verzoek, het opperbevel over het leger zou behouden. Ieder menschenkenner zou begrepen hebben, dat Alexander Farnese de man niet was om aan een leiband te loopen; ieder Vorst, die eenig doorzicht in regeeringszaken had, zou er de ongerijmdheid van hebben ingezien om de teugels van het bewind op dat hachelijk tijdstip te ontnemen aan een kloek, beraden en krachtvol man, om ze toe te vertrouwen aan eene zwakke vrouw; ieder Koning, die over de gevolgen zijner handelingen had willen nadenken, moest de ergernis gevreesd hebben, die een openlijken twist om den voorrang tusschen zulk eene moeder en zulk een zoon onvermijdelijk veroorzaken zou. Margaretha van Parma werd er evenwel oogenblikkelijk door Alexander van verwittigd, dat zoodanige verdeeling van gezag, als men voorgesteld had, eene

(1) Archives etc. VII. 568.

onmogelijkheid was. Beiden boden hun ontslag aan, en Alexander bleef onwrikbaar bij zijn besluit om òf de gansche macht te behouden òf er geheel afstand van te doen. De hertogin, die zich sedert hare komst even gezeggelijk betoonde jegens haren zoon, als zij, vóór zij de reis aanvaardde, jegens den Koning was geweest, en die zich niet berekend voelde voor de taak, die haar op de schouders was gelegd, verzocht Filips dringend om zich weder te mogen verwijderen. Granvelle was er insgelijks tegen, dat het gezag van Alexander zou besnoeid worden, en eindelijk liet de Koning zich overreden. Tegen het einde van het jaar 1581 kwamen er brieven uit Spanje, waarbij de prins van Parma in de landvoogdij bevestigd, maar de hertogin verzocht werd, ambteloos in de Nederlanden te willen blijven vertoeven. Dientengevolge bleef zij daar onder een aangenomen naam haar verblijf houden, tot in den herfst van 1583, toen het haar eindelijk vergund werd naar Italië terug te keeren⁽¹⁾.

Gedurende den zomer van 1581 begon dezelfde zucht tot vervolging om het geloof, die de Katholieken gedreven had tot het uitstorten van zulke grenzelooze jammeren over de belijders der hervormde leer, zich tegen de pausgezinden lucht te geven van den kant dergenen, die nu eindelijk de overhand op hen verkregen hadden. In Antwerpen, Utrecht en verschillende hollandsche steden werd de uitoefening van den roomschen eeredienst door de regeering verboden. Zeker waren deze verordeningen lang zoo vreeselijk niet als die plakكاتen, waarbij duizende Hervormden tot de bijl, den strop en den brandstapel werden verwezen; maar het was toch droevig de vervolgdten op hunne beurt vervolgers te zien worden. Zij werden tot die strenge maatregelen aangespoord door den luidruchtigen ijver van Dominikaner monniken in Brussel, wier dolle preeken⁽²⁾ de Katholieken aanhitsten. De stedelijke besturen vonden het nu noodzakelijk om de openbare uitoefening van den ouden godsdienst bij besluit te verbieden, terwijl zij als hoofdreden voor dit verbod het aanstootelijke guichelspel aanwezen, waardoor eenvoudige zielen zich op den duur lieten misleiden. Zij gewaagden inzonderheid van de voorgewende wonderen, door middel van reliquiën, stukjes van het heilige kruis, beenderen van Heiligen bewerkt, en van het zweeten en bloeden van beelden. Zij beweerden, dat dagelijks allerlei spaanders als brokstukken van het kruis werden ten toon gesteld; dat honden-

(1) STRADA, 2, III. 156-165. WAGENAAR, VII. 344, 345. - Vergelijk VAN METEREN, X. 174, die verkeerdelijk opgeeft, dat de hertogin in den loop van het jaar, dat op hare komst volgde, weder uit het land vertrok.

(2) BOR, XVI. 260.

en apenbeenderen als overschot van Heiligen aan de vereering der geloovigen voorgehouden werden, en dat men olie placht te gieten in gaatjes, die in de hoofden der beelden waren geboord, om zoo het volk wijs te maken, dat zij wonderbaar zweetten. Om deze redenen en om de opschudding en mogelijke bloedstorting te voorkomen, waartoe de ergernis, door zulk een kwakzalverij opgewekt, aanleiding mocht geven, werd de openbare uitoefening van den roomsch-katholieken eeredienst geschorst, totdat het land meer tot rust zou gebracht zijn⁽¹⁾. Soortgelijke oorzaken leidden in andere steden tot soortgelijke afkondigingen. De prins van Oranje bejammerde het dat de geest van onverdraagzaamheid zich aldus openbaarde onder degenen, die er vroeger martelaars van waren geweest; doch het was thans niet mogelijk dit geheel te onderdrukken.

Er zou een allergewichtigste verandering in 's prinsen staatkundige verhouding plaats grijpen en een maatregel tot stand komen, die diep in het leven der gewesten ingreep. De stap, waarop nooit kon worden teruggekomen, werd na lange aarzeling eindelijk den 26sten Juli 1581 gedaan, toen de Staten der Vereenigde Provinciën, in den Haag vergaderd, zich plechtig van Filips onafhankelijk verklaarden en hem voor altijd de gehoorzaamheid opzeiden⁽²⁾.

Deze gewichtige daad werd met bedachtzaamheid volbracht, maar het land bleef er door verdeeld. Dit was onvermijdelijk. De prins had alles gedaan, wat hij vermocht, om de Nederlanden bij elkander te houden en ze tot een enkel Staatslichaam te vereenigen; indien hij door meer persoonlijke eerezucht bezield ware geweest, zou het hem mogelijk gelukt zijn; de zeventien gewesten zouden hem misschien als Heer hebben willen erkennen; maar over een anderen Vorst konden zij het onderling niet eens worden. De waalsche provinciën waren reeds afgevallen, in spijt van 's prinsen dringende verzoeken; de overige Nederlanden hadden na langwijlige onderhandelingen met Anjou er eindelijk in bewilligd om aan dezen vorst de heerschappij op te dragen; maar Holland en Zeeland hadden zich buiten deze schikking gehouden. Daarmede eenigszins in strijd, voegden hunne afgevaardigden zich toch bij die der overige provinciën, om zich met den hertog in verband te stellen, doch zij gaven tevens uitdrukkelijk te verstaan, dat zij hem nooit als Heer zouden willen erkennen; alleen waren zij geneigd om met hem en de andere provinciën, die weldra onder zijn gezag zouden staan, een vast en eeuwigdurend verbond te sluiten. Wat een hoofd over Holland en Zeeland betrof, daaromtrent hadden zij een

(1) Zie de proclamatie bij BOR, XVI. 260, 261.

(2) BOR, XVI. 276. VAN METEREN, V, 187. STRADA, 2, IV, 178, sqq.

onherroepelijke keus gedaan: de prins van Oranje moest hun Heer en Meester zijn en niemand anders. Zijne onbaatzuchtigheid was de eenige reden waarom hij niet reeds lang die waardigheid bezat. De prins zelf had evenwel de hoop blijven koesteren, dat al de andere gewesten er toe gebracht zouden kunnen worden om den hertog van Anjou als Vorst te erkennen, onder voorwaarden, waardoor een vrije Republiek met een erfelijk Hoofd tot stand zou gekomen zijn; en in die hoop had hij standvastig geweigerd aan de wenschen der noordelijke gewesten toe te geven.

In de werkelijkheid oefende Willem van Oranje onbeperkt gezag uit over bijkans de geheele bevolking der Nederlanden; reeds in 1580 hadden de Staten van Holland, in April bijeengekomen, hem uitdrukkelijk verzocht, onder den door Filips verbeurden titel van graaf van Holland en Zeeland, de volle heerschappij over hen te aanvaarden⁽¹⁾. Hij had er niet in willen toestemmen, en de onderhandelingen daarover waren eenigermate geheim gebleven. Toen de onderhandeling met Anjou vorderde, en de afzwering van Filips, die daarmee in verband stond, meer en meer op handen was, drong men bij den prins te warmer aan, en daar de provinciën, die er zoo op gesteld waren om hem aan haar hoofd te hebben, zich klaarblijkelijk niet zouden laten overhalen om Anjou tot Heer aan te nemen, en terwijl de openlijke afzwering van Filips niet langer verschoven kon worden, nam de prins schoorvoetend en voorloopig de heerschappij over Holland en Zeeland aan. Deze schikking kwam den 24sten Juli 1581 tot stand⁽²⁾, en twee dagen later had de plechtige afzwering van Filips plaats. Zes maanden vroeger had de hertog van Anjou de hem aangeboden heerschappij over de overige vereenigde gewesten aanvaard.

Zoo waren de Nederlanden dan nu in drie deelen gesplitst: de met de spaansche regeering verzoende provinciën, de vereenigde provinciën, die zich onder het beheer van Anjou, en de noordelijke, die zich onder dat van Oranje hadden gesteld; de laatsten vormden de reeds bijna ontwikkelde kiem der toekomstige Republiek. Hoe de voorwaarden, waaronder het gezag aan Anjou verleend werd, dat gezag binnen zulke enge grenzen beperkten, dat het nauwelijks meer dan in naam bestond, terwijl de werkelijke macht in handen bleef van de Staten der gewesten, zal later, te gelijk met 's hertogs inhuldiging, beschreven worden. Eerst dient thans de verhouding tusschen

(1) GROEN VAN PRINSTERER, Archives etc., VII, 307, KLUIT, Holl. Staatsreg., I, 308, en noot 42. Brieven tusschen den prins van Oranje en de Staten van Holland gewisseld, bij BOR, XV, 182, sqq., 186a inzonderheid.

(2) BOR, XV, 185, 186.

den prins en de noordelijke gewesten uiteengezet te worden, terwijl dan de gedenkwaardige acte van afzwering - de nederlandsche onafhankelijkheidsverklaring - kortelijk zal worden toegelicht.

Den 29sten Maart 1580 werd door de Staten van Holland en Zeeland het besluit genomen, om met den Koning van Spanje nooit een vrede aan te gaan, noch met hem in eenigerlei onderhandeling te treden, waarbij de erkenning zijner heerschappij ten grondslag liggen zou. Bij hetzelfde besluit werd verordend, dat zijn naam, dien men tot dusver nog in alle openbare stukken gebezigd had, voortaan weggelaten, zijn zegel verbroken en de naam en het zegel van den prins van Oranje in alle lastbrieven, benoemingen en openlijke oorkonden, er voor in de plaats gesteld zouden worden. De prins wees dit echter van de hand en de zaak werd geheim gehouden. Den 5den Juli 1581 werd de prins andermaal door de ridderschap, edelen en steden van Holland en Zeeland ten dringendste uitgenoodigd om 'het volle gezag als Vorst en Heer des lands te aanvaarden, *voor den tijd dat de oorlog duren zou*'. Deze beperking ten aanzien van den tijd was er door de Staten *met den meesten weerzin* ingelascht, en alleen omdat men begreep, dat de prins zonder die beperking de heerschappij niet zou willen aanvaarden⁽¹⁾. Het besluit, waarbij hem de waardigheid aangeboden werd, schonk hem het opperbevel over de gansche land- en zeemacht, met het recht om alle oversten en bevelhebbers te benoemen en het beleid over alle krijgsverrichtingen te voeren, zonder dat hij daarbij aan iemands toezicht onderworpen of van iemands goedvinden afhankelijk zou zijn. Hij werd er bij gemachtigd, met toestemming der Staten alle ambtenaren voor het beheer der geldmiddelen en voor de rechtsbedeeling aan te stellen; hij werd er bij verheven tot Hoofd van het uitvoerend bewind, beschikker over het plegen van recht en het uitoefenen van genade en gelast 'alleen de uitoefening van den hervormden evangelischen godsdienst toe te staan, zonder evenwel te gedoogen, dat men naar iemands geloof of geweten onderzoek deed, of dat iemand ter oorzake van dien eenige moeilijkheid, beleediging of letsel werd aangedaan'.

Eindelijk nam Willem van Oranje het hem aldus opgedrongen gezag bij plechtige verklaring aan, die uit den Haag den 5den Juli 1581 gedagteekend werd. Door deze nieuwe oorkonde werd den prins echter geen meer macht verleend, dan hij reeds bezat; hij werd er alleen uitdrukkelijk door bevestigd in het gezag, dat hij sedert 1576 als 's Konings stadhouder, volgens zijne oude aanstelling van 1559 uitgeoefend had. Een groot

(1) BOR, XV, 181-185. - Vergelijk KLUIT, Holl. Staatsreg., I, 213, sqq.; GROEN VAN PRINSTERER, Archives, VII, 304-309.

verschil nochtans bestond er: de naam des Konings was nu ter zijde gesteld en zijn recht op de heerschappij voor vervallen verklaard, terwijl de vogelvrijverklaarde opstandeling zijne plaats innam en de hoogste macht uitoefende, niet als stedehouder, maar op eigen naam. De *bepanking van den tijd* werd bovendien kort daarna *in het geheim, en buiten weten van Oranje, door de Staten in hun besluit doorgestreken*. Zij stonden er op, dat de prins, indien zij het van hem konden gedaan krijgen, zijn leven lang hun Heer blijven zou.

Toen het aanbod aldus den 5den Juli aangenomen was, werden de wederzijdsche eeden van trouw en gehoorzaamheid tusschen den prins en de Staten op den 14den dier maand gewisseld. Bij deze gelegenheid verklaarden de Staten, als vertegenwoordigers der provinciën, dat, vermits den Koning van Spanje, strijdig met zijn eed als graaf van Holland en Zeeland, die provinciën niet alleen niet beschermd had, maar ze zelfs met al zijn vermogen tot eeuwige dienstbaarheid had pogen te brengen, het noodig bevonden was hem te verlaten. Zij verklaarden bij gevolg alle ingezetenen ontslagen van hun eed, terwijl zij ter zelfder tijd in naam der bevolking trouw zwoeren aan den prins van Oranje, als drager van het hoogste gezag.

Twee dagen later, den 26sten Juli 1581, vaardigden de Staten der vereenigde provinciën, toen plechtig in den Haag vergaderd, de gedenkwaardige verklaring hunner onafhankelijkheid uit. Men noemde dit de Acte van afzwering⁽¹⁾. Filips werd daarbij van de heerschappij vervallen verklaard, maar geen nieuwe regeringsvorm ingevoerd, daar de vereenigde provinciën niet gezind waren om zonder erfelijk Hoofd zich zelve te regeeren. Ongelukkig hadden zij aan Filips als gebieder over het grootste deel des lands reeds een zeer slechten opvolger gegeven, terwijl alleen de noordelijke gewesten gelukkig en verstandig genoeg waren, om den Vader des Vaderlands tot hun hoofd te kiezen.

De oorkonde, waarbij de provinciën hare gehoorzaamheid aan Filips opzeiden, was niet het best geslaagde onder hare staatsstukken. Zij was te uitvoerig en te gekunsteld, de stijl ging meer mank aan de door het gebruik gewettigde breedsprakigheid van rechterlijke stukken, dan paste in deze gewichtige oor-

(1) Zij is volledig te vinden bij BOR, XVI. 276-280, en bij VAN METEREN, X. 187-190. De aard en de gevolgen van dien stap worden door KLUIT, den geschiedschrijver van Hollands Staatsregeling, op meesterlijke wijze toegelicht in zijn boven aangehaald werk, Deel I, Hoofdst. X, bl. 198-280. Zie ook WAGENAAR, VII. 391. - Vergelijk STRADA, die zijn verhaal van de afzwering met eene sombere statigheid begint, die bij eene begrafenis passen zou: 'Jam mihi dicendum est facinus, cujus a commemoratione, quasi abhorrente animo, hactenus supersedi', etc. - Bell. Belg., 2, IV. 178, sqq.

konde, waarin men zich op het oordeel der gansche wereld en der nakomelingschap beriep. Maar het nederlandsche volk hield zich zoo bij uitnemendheid aan de wet, dat het meestal eene min of meer kleingeestige stiptheid boven verheffende taal verkoos: het wilde zijn opstand naar de letter der wet ten uitvoer brengen. Evenwel, al hulde de vrijheid zich ook in een bescheiden gewaad, toch kwam hare verheven gestalte uit.

Aan het hoofd der Afzwering spraken de Vaders der toekomstige Republiek eenige waarheden uit, die evenwel destijds in de ooren der Christenheid als ontzettende godslasteringen klonken. ‘Een iegelijk is kennelijk, dat een prins van het land van Gode gesteld is tot hoofd over zijne onderzaten, om ze te bewaren en te beschermen, als een herder tot bewaring van zijne schapen. En dat de onderzaten van God niet geschapen zijn ten behoeve van den prins om hem in alles wat hij beveelt, of het godvruchtig of goddeloos, recht of onrecht is, onderdanig te zijn en als slaven te dienen; maar de prins om den wil der onderdanen, zonder welke hij geen prins is, om hen met recht en rede te regeeren, voor te staan en lief te hebben, als een vader zijne kinderen, en een herder zijne schapen. En zoo wanneer hij zulks niet doet, maar zijne onderzaten, in stede van hen te beschermen, zoekt te verdrukken, hun hunne oude vrijheid, privilegiën en oude herkomsten te benemen, en hen te gebieden en te gebruiken als slaven, moet hij niet langer voor Vorst, maar voor een dwingeland gehouden worden, en als zoodanig mogen de Staten des lands hem naar recht en rede verlaten en een ander in zijne plaats tot beschermer en hoofd kiezen.’

Vervolgens pasten de Staten deze grondregels toe op hunne eigene omstandigheden, en voorzeker was, sedert er Vorsten op aarde waren, geen volk ooit meer gerechtigd geweest om aan zijn Vorst de gehoorzaamheid op te zeggen. De Staten liepen de geschiedenis van de jongste vijf en twintig jaren door en stapelden een berg van beschuldigingen op tegen den Vorst, waarvan een tiende deel reden genoeg zou hebben opgeleverd om hem te onttroonen. Zonder hartstocht of overdrijving ontvouwen zij de verongelijkingen, die zij geleden hadden. Het tafereel was volstrekt niet hooggekleurd; integendeel, het was eer een flauw, dan een overdreven tafereel van de gedrochtelijke boosheid, die zoo lang over hen geheerscht had. Desniettemin gaven zij nauwgezet verslag van het gebeurde: hoe de Koning van den aanvang af besloten had om de Nederlanden niet door inboorlingen, maar door Spanjaarden te doen regeeren, om ze niet als vrije landen, maar als wingewesten te behandelen, om de ingezetenen niet als zijne erfelijke onderdanen, maar als vijanden te beschouwen, om bovenal hunne oude vrijheid door

de spaansche Inquisitie te doen vervangen, en hoe de eerste stap daartoe de oprichting van nieuwe bisdommen, met hun gevolg van Inquisiteurs, geweest was.

Zij haalden het gedenkwaardig smeekschrift aan en de zending van Berghen en Montigny en herinnerden hoe dezen met schending van alle volkenrecht, zelfs van dat, ontzien door de wreedste en willekeurigste Vorsten, gevangen gezet en van kant geholpen waren. Zij schetsten de geschiedenis van Alva's bewind: hoe hij de voornaamste edelen door valsche beloften in den val gelokt en aan den beul overgeleverd, en ontelbare scharen ter dood veroordeeld, gebannen en al hun goed verbeurd verklaard had; hoe hij kasteelen had gebouwd om het land onder het juk te buigen, en den tienden en twintigsten penning gevorderd had, om het volk uit te zuigen; hoe de Bloedraad zijn gruweldaden had bedreven, en een eindeloos wee, door hangen, verbranden, verbannen en afpersen in de zeven jaren van zijn bestuur over het land was uitgestort. Omtrent den groot kommandeur merkten zij op, dat hij gezonden was geworden, niet om den toestand van het land te verbeteren, maar om denzelfden weg van willekeur en dwingelandij, alleen op meer bedekte wijs, te vervolgen. Zij spraken van de gruwelijke muiterij, die er bij zijn dood uitbrak; van de antwerpsche Furie; van de uitdrukkelijke goedkeuring, door den Koning aan dien gruwel gehecht, door niet slechts de misdaad te prijzen, maar zelfs aan de misdadigers belooningen toe te zeggen. Zij gewaagden van Don Juan van Oostenrijk en zijne dubbelhartigheid, van zijne geveinsde bekrachtiging van het gentsch verdrag, van zijne pogingen om binnenlandsche verdeeldheid te zaaien; van Escovedo's staatslisten en de geheime onderhandelingen met de duitsche regimenten. Zij roerden den keulschen vredehandel aan, en de vruchteloze poging der echte vaderlanders bij die gelegenheid om vrijheid van godsdienst te verwerven, terwijl de koningsgezinden alleen beoogden, de natie tot het uiterste te brengen en haar te verdeelen. Ten slotte wezen zij met smartelijke verontwaardiging op dien laatsten maatregel der dwingelandij, die de overigen de kroon opzette - den ban tegen den prins van Oranje.

Op dit verhaal volgde de kalme slotsom: dat zij volkomen gerechtigd waren om een Vorst te verlaten, die hen reeds meer dan twintig jaren verlaten had. Gehoorzaam aan de inspraak der natuur, verlangend om de rechten, handvesten en vrijheden des lands te handhaven, vast besloten om het spaansche juk te ontgaan, verklaarden zij in het aangezicht der wereld den Koning van Spanje van zijne heerschappij vervallen, en verkondigden zij, voortaan noch zijn titel noch zijn gezag meer te zullen erkennen. Drie dagen later, den 29sten Juli, werd door

de vergadering een eedformulier aangenomen, dat aan alle personen, die in 's lands dienst waren, zou worden voorgelegd om hunne afzwering te bekrachtigen⁽¹⁾.

In dezen vorm zegden de Vereenigde Provinciën hare gehoorzaamheid aan Spanje op en werd eene Republiek gegrondvest, die twee eeuwen bloeien zou. Dit gevolg werd echter door de vergadering, die Filips afzette, niet voorzien. De vaders van den Vrijstaat doopten dien niet met den naam van Republiek; het lag toch niet in hunne bedoeling den regeeringsvorm te veranderen; zij dachten noch aan eene regeering der aanzienlijken, noch aan eene volksheerschappij⁽²⁾. Even als twee eeuwen later in Noord-Amerika gedaan zou worden, kampten ook deze Nederlanders om staande te houden, niet om omver te werpen; maar daarin verschilden zij van de Noord-Amerikanen, dat zij in beginsel geen vrijheid voor het menschdom eischten; dat zij het oppergezag van het volk niet openlijk huldigden: zij drongen louter aan op de vervulling van bestaande verbindtenissen, die achtereenvolgens door vele Vorsten geteekend, bezegeld en bezworen waren. Uitgaande van het beginsel, dat de regeering tot welzijn der onderdanen strekken moest, en overeenkomstig de voorschriften van recht en rede, onderzochten zij de feiten bij het licht dier goddelijke fakkels, en besloten reden te hebben om hun regeerder af te zetten. Zij hadden er echter niet tegen geregeerd te worden. Zij waren tevreden met hunne instellingen, gelijk zich die in den loop der eeuwen ontwikkeld hadden, en gaven onbedingd de voorkeur aan die samenkoppeling van erfelijke heerschappij met volksvertegenwoordiging, waaraan zij gewoon waren. Zij beoogden volstrekt niet een geheel nieuw staatsverdrag te ontwerpen. Filips werd afgezet, omdat hij de wetten der rede en de handvesten des lands geschonden had, en nu zou men eene nieuw hoofd verkiezen in zijne plaats. Hiermede werd het oppergezag van het volk wel feitelijk erkend, doch niet uitgesproken. De afzetting en de verkiezing konden alleen

(1) BOR, XVI. 280. Het formulier luidde als volgt: 'Ik zweer, dat ik voortaan den Koning van Spanje niet meer eerbiedigen, onderdanig zijn of erkennen zal voor mijn Vorst of Heer, maar dat ik den Koning van Spanje zal verlaten, en mij voor ontslagen houden van alle plichten en verbintenissen, waarmede ik hem voortijds van wege deze landen in eenigerlei wijs verbonden mag geweest zijn. Voorts beloof en zweer ik de Vereenigde Nederlanden, namelijk de provinciën Brabant, Gelderland, Vlaanderen, Holland, Zeeland enz. benevens hunne bondgenooten, trouw, gehoorzaam en onderdanig te wezen, en hun naar mijn vermogen tegen den gezegden Koning en zijn aanhang en alle andere vijanden des lands alle hulp en onderstand te verleenen, en voorts alles te doen, wat goede en getrouwe ingezetenen van de voorzeide Vereenigde Landen schuldig zijn te doen: zoo helpe mij God Almachtig.'

(2) KLUIT, I. 199.

als wettig gerechtvaardigd worden op grond van het aangeboren, onvervreemdbaar recht des volks om af te zetten en te verkiezen; maar toch spraken de Staten in hun onafhankelijkheidsverklaring van het goddelijk recht der Koningen, op hetzelfde oogenblik, waarin zij, krachtens het recht des volks, hun eigen Koning onttroonden!

Zoo werd ook in de lastbrieven, een jaar later door de Staten medegegeven aan de gezanten, die de afzwering voor den keizerlijken Rijksdag te Augsburg moesten rechtvaardigen⁽¹⁾, gedrukt op het recht van het volk om zijn Vorst te kiezen en af te zetten, maar tevens van Koningen als Gods gezalfden gesproken. Toch werden zij in denzelfden volzin omschreven als ‘die door het volk gekozen waren’ - hetgeen eigenlijk zoo goed strookte met den stelregel: *Vox populi vox Dei*, als de koenste voorstander van volksregeering heden ten dage maar zou kunnen verlangen. Inderdaad zouden de Staten door verder te gaan en het volk meer gezag toe te kennen hun doel gemist hebben. De bloedige en kwaadaardige zotternijen van Hembyze, Rijnove en soortgelijke volksleiders, die in Gent en elders de dolle, verwarde stelsels, naar hun voorgeven ontleend aan de grieksche, romeinsche en zwitsersche Republieken, hadden willen toepassen, berokkenden aan de zaak der vrijheid reeds genoeg schade en baanden den weg voor den terugkeer der koninklijke overheersching. De vergadering in den Haag gaf haren afgevaardigden naar Augsburg een gematigder last. Het recht des Konings op deze landen, zoo moesten zij beweren, was afhankelijk van een contract: geen stilzwijgende verbindtenis, maar een even letterlijk contract als een huurcedel of een koopbrief. Het oostenrijksche Huis was in het bezit der zeventien Nederlanden gekomen onder zekere uitdrukkelijke voorwaarden, en met dien verstande, dat het bezit verviel, zoodra die voorwaarden geschonden waren. De vraag gold hier geschreven bepalingen en was van feitelijken aard, het was geen afgetrokken vraag van Vorsten- of Volkenrecht. De gezanten moesten staande houden, niet slechts dat de verbindtenis geschonden, maar dat de grondslag der eeuwige gerechtigheid, waarop zij berustte, insgelijks ondermijnd was, en zoowel geschreven handvesten als algemeene beginselen moesten gehandhaafd worden. ‘*God heeft geen sterfelijk mensch onbeperkte macht verleend*’, zeide St. Aldegonde, ‘*om zijn eigen wil, tegen alle recht en rede in, door te zetten*’⁽²⁾. ‘De verbintenissen, die de Koning verbroken heeft, zijn geen vergezochte of neuswijze en buitensporige inbeeldingen’, aldus spraken de Staten, ‘maar wetten, door de Natuur in het hart

(1) Zie de instructiën bij BOR, XVII. 324-327.

(2) Archives et Correspondance, VII. 277.

van alle menschen geplant, en waarbij Vorsten en Volken zich hebben nedergelegd.’ En, inderdaad, wanneer wetten, die den burger tegen willekeurige gevangenneming vrijwaarden en hem het recht waarborgden om in zijne eigene provincie verhoord te worden - waarbij de aanstelling van vreemdelingen in hooge posten verboden werd - waardoor de bezittingen der burgers met geen belasting konden bezwaard worden, tenzij met goedvinden van het vertegenwoordigend lichaam - waarbij den Vorst verboden werd zich met het geloof en het geweten der onderzaten te bemoeien - wanneer zoodanige wetten door bloedraden waren vertrap, waarin slaperige rechters duizenden ongehoord tot den brandstapel en het schavot verwezen, wanneer zij tot een spot waren gemaakt, door de ingezetenen in zoo groote menigte en met zulk een verschrikkelijke eentoonigheid op te hangen, te onthoofden en te verbranden, dat men het zwaard van den beul als het eenig zinnebeeld der gerechtigheid begon te beschouwen, dan kon men voorzeker wel zonder overdrijving zeggen, dat de klachten der Nederlanders geen ‘gezochte en buitensporige inbeeldingen’ waren, en dat de Koning opgehouden had een bedeeleer van Gods gerechtigheid te zijn.

De Nederlanders hadden met feiten te doen: zij waren in het bezit van wetten, gedenkstukken hunner nationale ontwikkeling, waardoor aan den burger zulk een goed deel van persoonlijke vrijheid verzekerd was, als destijds in eenig land genoten werd. Ongetwijfeld waren hunne instellingen voor groote verbeteringen vatbaar; maar het was natuurlijk, dat een volk onder die omstandigheden ongenegen was om zijn toestand met de dienstbaarheid van ‘Mooren of Indianen’ te verruilen.

Intusschen valt het te betwijfelen, of de zucht naar burgerlijke vrijheid alleen de Nederlanders in den langen strijd zou hebben staande gehouden, en of de band, die hen met de spaansche Kroon verbond, verbroken zou zijn geworden, zonder de nog vuriger begeerte naar godsdienstvrijheid, die zoo velen in geestdrift deed ontvlammen. Met welke stoute beginselen aangaande de regeering de Staten ook voor den dag kwamen, toch zou de wonde mogelijk nog wel hebben kunnen geheeld worden, indien het godsdienstig vraagstuk voor eene vreedzame oplossing vatbaar ware geweest. Doch bij Filips' dweepzucht, die tot waanzin steeg, en bij de gezindheid der Nederlanders ‘van de religie’ om, volgens hunne eigene betuiging, ‘liever den dood te sterven, dan het hervormd geloof op te geven’, kon men op dit punt geen hoop meer koesteren. In de acte van afzwering werd evenwel vermeden om aan de katholieke ingezetenen aanstoot te geven, en alleen zulke beginselen verkondigd, waarmede ook verlichte Katholieken gaarne instemden.

Alle partijen verafschuwden de Inquisitie evenzeer, en de haat tegen die instelling bekleedde de eerste plaats onder de redenen, die leidden tot de afzetting van den Vorst. ‘Onder voorwendsel van den roomschen godsdienst te handhaven’, zeiden de Staten, ‘heeft de Koning langs verkeerde wegen gezocht, de Inquisitie in te voeren en nieuwe bisdommen in te stellen: *de eerste en ware oorzaak van al onze ellenden*’⁽¹⁾.

Zonder het roomsch-katholiek geloof in het minst aan te tasten, lieten de bewerkers van den gewichtigen stap, waardoor Filips voor altijd, uit de Nederlanden geweerd werd, duidelijk genoeg blijken, dat het door de godsdienstvervolging eindelijk tot dat uiterste gekomen was. Evenwel, om den vrede tusschen de godsdienstige partijen onder hunne landgenooten te bewaren, achtten zij het geraten, de overige redenen tot misnoegen op den voorgrond te stellen, en zich over het stuk van den godsdienst bescheiden uit te laten⁽²⁾.

Maar als dit nu de geest was, die de provinciën bij deze groote gelegenheid bezielde, wie waren dan de mannen die de gewichtige oorkonde onderteekenden? In wiens naam en krachtens welk gezag plaatsten zij zich tegenover den Vorst? De onderteekenaars der onafhankelijkheids-verklaring handelden in den naam en op het gezag van het nederlandsche volk. De Staten waren de wettige vertegenwoordigers van dat volk: zij kwamen na eene kalme ontleding van de feiten tot het besluit, dat Filips volgens de wet zijn recht op de heerschappij verbeurd had, en verklaarden hem op grond daarvan openlijk van die heerschappij vervallen. Bij het onderzoeken, waar thans het recht op de heerschappij verbleef, vonden zij dat recht niet bij de massa der bevolking, maar in het lichaam, dat het volk vertegenwoordigde. De Staten der verschillende provinciën - samengesteld uit de Ridderschap, Edelen en Steden van elke provincie - vaardigden hunne gemachtigden af ter algemeene vergadering in den Haag, en van die vergadering ging het besluit der afzwering uit. Het kwam niemand in de gedachte, het volk in grondvergaderingen op te roepen; ook

(1) Onderhandelingen van de afgevaardigden der Staten-Generaal met den hertog van Anjou. BOR, XVII. 304-307. - Evenzoo wordt in den merkwaardigen rondgaanden zendbrief, onder dagteekening van 6 Mei 1583 door de Staten van Holland aan die van Utrecht en andere provinciën gezonden, dezelfde ondragelijke grief met de sterkste bewoordingen beschreven: ‘Onder deksel der nieuwe Bisdommen,’ zeiden de Staten, ‘werd de macht der geestelijkheid versterkt, en de Inquisitie, benevens de booze besluiten der trentsche Kerkvergadering, ingevoerd. Zoo werd aan de Spanjaarden en hun aanhang de macht verleend, om allen, die hun niet naar den zin waren, in de strikken der Inquisitie te brengen en hun leven, goed en eer te benemen.’ - BOR, XV. 188.

(2) GROEN VAN PRINSTERER, Archives, VII. 588.

zou het volk het doel van zoodanige oproeping niet begrepen hebben. Men was gewoon, de Staten te zien handelen, en deze Staten vertegenwoordigden de burgers, die de bevoegdheid hadden om aan het bestuur deel te nemen; meer kon men *toen* van dergelijke vergaderingen niet verwachten. De tijd was nog niet gekomen voor eene zuiverder ontleding van de grondslagen der maatschappij. Filips werd derhalve rechtmatig, wettig en in behoorlijken vorm afgezet - rechtmatig, omdat het noodzakelijk geworden was een Vorst af te zweren, die zijn volle niet slechts onderdrukken, maar uitroeien wilde - wettig, omdat hij de handvesten, die hij bezworen had te onderhouden, geschonden had - in behoorlijken vorm, omdat de daad verricht werd in naam des volks, door een lichaam dat, volgens de overleveringen, het volk vertegenwoordigde.

En hoe nu was de toestand der natie na dien grooten stap? Zij stond als met de heerschappij in de hand, verdeelde die in tweeën en bood de stukken aan twee verschillende personen. De heerschappij over Holland en Zeeland was door Oranje met weerzin aanvaard, en de heerschappij over de overige vereenigde provinciën was Anjou aangeboden, hoewel de voorwaarden nog niet bekrachtigd waren. Het gold alzoo een driedeligen maatregel: de afzwering van den regeerenden Vorst, en twee afzonderlijke keuzen van erfelijke hoofden, welke keuzen, op dezelfde wijs als de afzwering, door de vertegenwoordigende lichamen, deels van de Vereenigde Provinciën, deels van Holland en Zeeland, geschied waren. Noch de afzwering, noch de verkiezingen werden vooraf onderworpen aan het oordeel der burgers, schutterijen, of gilden der steden, die dan ook inderdaad allen door hunne overheden en gemeenteraden vertegenwoordigd werden; en evenmin werden zij onderworpen aan de opgezetenen ten platten lande, die men onderstelde dat door de Ridderschap en de Edelen vertegenwoordigd werden. Alle bestaande vereenigingen en broederschappen hechtten er evenwel later het zegel harer goedkeuring aan, door den reeds vermelden eed af te leggen. Het volk bekrachtigde aldus de gewichtige maatregelen van zijne vertegenwoordigers⁽¹⁾.

Zoo kwam de Republiek tot stand, zonder dat, bij het volk of bij het bestuur, de bedoeling bestond om eene Republiek te vestigen; ongelukkig nochtans mocht niet geheel Nederland, zoo welvarend, zoo ontwikkeld, bezield met zulk een gezond burgerlijk leven, zoo rijk bezet met bloeiende steden en eene krachtige bevolking, zich vormen tot een enkelen machtigen Staat. De eerezucht en partijschap van enkele grooten, de schaamteloze baatzucht van vele edelen, de dolzinnigheid van de gentsche

(1) KLUIT, I. 247-250.

volksleiders, de godsdienstige onverdraagzaamheid, het genie van Alexander Farnese als staats- en krijgsman, de overdreven zelfverloochening en het betreurenswaardig uiteinde van Oranje - dit alles liep samen om den band, die deze bloeiende provinciën aaneenhechtte, voor altijd los te rukken.

Het gemis van persoonlijke eerezucht bij Willen de Zwijger heeft Nederland misschien benadeeld. Hij hield het er voor, dat de Vereenigde Staten één hoofd behoeften; hij zelf had dat kunnen zijn, maar weigerde steeds het te worden, en toch is hij eeuwen achtereen door vele schrijvers als een samenzweerder en baatzuchtig gelukzoeker afgeschilderd. ‘Het komt mij voor’, schreef hij eens, even treffend als waar, ‘alsof ik onder zulk een noodlottig gestarnte geboren ben, dat al mijn doen miskend moet worden⁽¹⁾’. Het volk aanbad hem en zou zijne verkiezing met geestdrift hebben toegejuicht⁽²⁾. ‘Deze provinciën’, verklaarde Jan van Nassau, ‘treden slechts schoorvoetend en tegen wil en dank tot de schikking met den hertog van Alençon toe. *De moesten zouden veel liever den prins verkiezen, die dagelijks en onafgebroken ten dringendste verzocht wordt zijne toestemming daartoe te geven.* Zijne Genade wil er evenwel volstrekt niet van hooren; evenwel is dit niet omdat hij de gevolgen, zooals verlies van goed of nieuwe gevaren duchten zou, want daarin is hij reeds zoo diep mogelijk gedompeld, en indien hij alleen de belangen van zijn geslacht en de grootheid van zijn Huis in aanmerking nam, kon hij aanwas in eer, geld, goed en welvaart verwachten. *Hij weigert echter alleen opdat men niet zou kunnen denken, dat hij, in plaats van godsdienstvrijheid voor het land, voor zich zelven en voor zijne eigene persoonlijke bevordering een Koningrijk heeft zoeken te verwerven.* Bovendien meent hij dat de verbindtenis met Frankrijk voor het land en de Christenheid heilzamer zal zijn, dan indien men met Spanje vrede sloot, of dan indien hij zelf, zooals men van hem verlangt, de heerschappij aanvaardde⁽³⁾’.

De ongelukkige onderhandelingen met Anjou, waartegen niemand meer gekant was dan graaf Jan, gingen bij gevolg door. Middelerwijl werd het hoogste gezag over de Vereenigde Provinciën voorloopig door den Landraad en, op dringend verzoek der Staten-Generaal, door den prins uitgeoefend⁽⁴⁾. Aartshertog Matthias, aan wiens werkring door de laatste gebeurtenissen voor goed een einde was gemaakt, nam van de

(1) Archives et Correspondance, VII. 387.

(2) BOR, XIX. 445b. - Vergelijk VAN DER VIJNCKT, III. 73.

(3) Archives etc., VII. 332, 333.

(4) Ibid. VII. 589.

Staten afscheid en vertrok in de maand October⁽¹⁾. Als een baardelooze knaap in het land gebracht door de kuiperijen eener partij, die hem tot speelbal wenschte tegen Willem van Oranje, had hij er zich integendeel in geschikt om dien grooten Staatsman tot werktuig te dienen. Zijne tegenwoordigheid in de Nederlanden had niets beteekend, en met menige kleine vernedering en vele bittere tranen moest hij de kinderachtige eerezucht boeten, die hem naar de Nederlanden had getroond. Zeker had hij tijd genoeg om den haast te betreuren, waarmede hij half gekleed uit Weenen naar Brussel op reis was gegaan. Evenwel, in een land, waar zooveel laagheid, wreedheid en verraad door mannen van hoogen rang gepleegd werd, als in de Nederlanden het geval was, pleit het eenigszins ten gunste van Matthias, dat hij althans niet laag, wreed of verraderlijk geweest is⁽²⁾. De Staten kenden hem bij zijn vertrek eene jaarwedde van vijftienduizend gulden toe, die waarschijnlijk niet met voorbeeldige stiptheid werd uitbetaald⁽³⁾.

(1) BOR, XVI. 282. VAN METEREN, X. 190. WAGENAAR, VII. 414, 415.

(2) VAN METEREN beschuldigt hem echter van eindelijk met den Koning van Spanje tegen Willem van Oranje in geheime onderhandelingen getreden te zijn. - Nederlandsche Historiën, X. 190c. HOOFT herhaalt het vertelsel. - Nederl. Hist. XVIII. 779. WAGENAAR houdt het voor ongegrond, VII. 414.

(3) WAGENAAR, VII. 414, 415. GROEN VAN PRINSTERER, Archives, VII. 588.

Vijfde hoofdstuk

Anjou en Oranje stadhouders

De verkiezing van Anjou. - Oranje's inzichten. - Gevoelen van het fransche hof. - Anjou ontzet Kamerijk. - Parma belegert Doornik. - Verdediging van die stad door de prinses van Espinoy. - Hare overgaaf. - Anjou's huwelijksaanzoek in Engeland. - De hertog komt in de Nederlanden. - Zijne afbeelding. - Hij wordt te Vlissingen ingehaald. - Te Antwerpen gehuldigd. - De door hem onderteekende artikelen. - Aanslag op het leven van Oranje. - De papieren van den moordenaar. - Bekentenis van Venero. - Gaspar Anastro ontsnapt. - Terechstelling van Venero en Timmerman. - Gevaarlijke toestand van den prins. - Zijn herstel. - Dood van de prinses. - Voorbarige brieven van Parma. - Voortgezette onderhandelingen met Oranje over het oppergezag over Holland en Zeeland. - De herziene staatsregeling. - De betrekking van den prins vóór en na de aanvaarding van de grafelijke waardigheid.

Zoo was dan bepaald, dat, althans voor het tegenwoordige, de prins het oppergezag zou uitoefenen over Holland en Zeeland; ofschoon hij zelf zijn uiterste best had gedaan om die provinciën te bewegen, zich met de overige Vereenigde Nederlanden tot de verkiezing van Anjou te vereenigen⁽¹⁾. Holland en Zeeland bleven dit echter weigeren. Velen onder de Staten der andere gewesten koesterden ook grooten weerzin tegen deze gevaarlijke opdracht⁽²⁾, en Oranje's persoonlijke invloed moest den maatregel helpen doorzetten. Met het oog op den stand van zaken en het karakter van Anjou, schijnt 's prinsen staatsbeleid moeilijk te verklaren; maar men kon de gevolgen toen

(1) BOR, XIV. 183.

(2) Zie hierboven inzonderheid twee stukken van de hand van graaf Jan. - Archives et Correspondance, VII. 48-51, en 162-165.

niet voorzien⁽¹⁾; al schijnt het ook dat Anjou reeds in dien tijd niet in al te besten reuk stond.

Ook zag het er aan het fransche Hof weinig naar uit om van daar belangrijke ondersteuning te kunnen hopen. Men beweerde, niet zonder reden, dat de Franschen even gevaarlijk konden worden als de Spanjaarden; dat zij, meer in de nabijheid, nog lastiger meesters zouden blijken te zijn; dat Frankrijk beoogde de Nederlanden in te lijven, waardoor de gewesten voor altijd uit het duitsche Rijk zouden geraken, en dat men wel zoo goed den dwingeland kon behouden, onder wien men nu eenmaal was als zich aan een anderen vrijwillig over te geven⁽²⁾. ‘Frankrijk en Spanje’, zoo zeide men, ‘lagen onder één deken⁽³⁾.’ Bovendien beweerde men niet zonder grond, dat Anjou's heerschappij aan de Nederlanders zeer duur zou te staan komen; want zijne weelderige en verkwistende leefwijze was bekend. Ook hield men hem voor iemand, in wien men geen vertrouwen kon stellen, en die zich van alle middelen bedienen zou om zich meester te maken van het onbeperkt gezag. Bovenal drong men er op aan, dat hij niet van den waren godsdienst was, dat hij de hervormden zelfs in zijn hart haatte, en men achtte het daarom hoogst onverstandig voor mannen, die hun godsdienst zoo hoog stelden, een Vorst te kiezen van een hun vijandig geloof. Hoeveel gewicht die bezwaren ook schenen te hebben, wist de prins van Oranje er voldoende antwoorden op te vinden. De Nederlanden hadden lang genoeg op onderstand van andere zijden gewacht; Duitschland toonde zich ongeezind,

- (1) St. Aldegonde, bij voorbeeld, schreef uit Parijs aan een vriend, dat hij na een onderhoud met Anjou van anderhalf uur, hooge gedachte had opgevat van zijne begaafdheden en zijn karakter. Hij prees zijne fijnbeschaafde manieren, zijn levendig vernuft, zijne opmerkelijke rondborstigheid - waarin hij zoo bijzonder op de Nederlanders zelven geleek - tot de wolken. Bovenal gaf hij hoog op van 's hertogen verlangen om de verlossing der Nederlanden te bewerken. Hij voegde er bij, dat ‘indien men zich de gelegenheid ontglippen liet om zulk een Vorst aan zich te verbinden, de nakomelingschap dit nog wel duizend jaren daarna met bittere tranen zou betreuren.’ HOOFT, XVII. 736. Het is de moeite waard met de buitensporige lofspraak van Marnix de meening van Hendrik IV te vergelijken, die zich tegen Sully dus uitliet: ‘Il me trompera bien, s'il ne trompe tous ceux qui se fieront en luy, et surtout, s'il aime jamais ceux de la Réligion, ny leur fait aucuns avantages; car je sçay pour luy avoir ouy dire plus d'une fois, *qu'il les hait comme le diable* dans son coeur; et puis il a le coeur si double et si malin, et le courage si lasche, le corps si mal basty, et est tant inhabile à toutes sortes de vertueux exercices, que je ne me sçauois persuader qu'il fasse jamais rien de généreux.’ - Mém. de Sully, I. 102. - Vergelijk GROEN VAN PRINSTERER, Archives etc., VII. 4-13.
- (2) ‘Incommoda et commoda,’ etc. - Archives et Correspondance, VII. 48.
- (3) ‘Das Franckreich und Spanien mit einander unter einer Decke liegen.’ - Ibid.

ook maar een vinger voor hen te verroeren; integendeel, geheel Duitschland, hetzij protestantsch of katholiek, was hun openlijk of heimelijk vijandig. Het was dwaasheid, hulp te wachten uit onzichtbare bronnen. Men moest zich zelf helpen en het beste nemen, dat te krijgen was; want als men honger leed, kon men niet kieschkeurig zijn. De Nederlanders zouden wel duizendmalen aan handen en voeten geketend, op den grond gesmakt kunnen worden, eer zij uit Duitschland of eenig ander land, behalve Frankrijk, hulp ontvingen. Onder de bestaande omstandigheden was hoop in het verschiet slechts een magere troost⁽¹⁾.

‘Ronduit gesproken’, schreef Oranje, ‘ons te vergen om te wachten, is even goed, alsof gij iemand drie dagen lang alle voedsel onthieldt in de hoop op een heerlijk gastmaal, en hem overhaaldet om brood te weigeren, om hem na verloop van die drie dagen te berichten dat het gastmaal niet gereed was, maar dat er een nog beter werd klaar gemaakt. Zou het dan niet het best zijn, dat de arme man, om niet van honger te sterven, niet langer wachtte, maar brood nam, waar hij het maar vinden kon? Zoo is het thans met ons gesteld⁽²⁾’.

In dien geest schreef en sprak de prins. De Nederlanden moesten op eigen krachten steunen en zich het beste bondgenootschap en de werkdadigste bescherming trachten te verzekeren. Zij waren niet sterk genoeg om op eigen hand, man tegen man, met hun onderdrukker te worstelen; maar wel indien zij de middelen aangrepen, die de hemel hun bood. Het was geen vertrouwen op de Voorzienigheid, maar een verzoeken van God, als men met de handen in den schoot bleef wachten, in plaats van koen naar de ankers te grijpen, die onder het bereik lagen. Wakkeren mannen voegde het te handelen, niet lijdelijk af te wachten. ‘Anders’, schreef de prins, ‘konden wij wel in de toppen der boomen klimmen, zooals de Wederdoopers van Munster, en verwachten dat Gods hulp uit de lucht zou vallen’. Alleen door op deze zoo dikwijls herhaalde gronden acht te slaan, kunnen wij de staatkunde van Oranje op dat tijdstip begrijpen. ‘God heeft gezegd, dat Hij de raven van voedsel en de leeuwen van buit zou voorzien’, schreef hij ook, ‘maar de vogels en de leeuwen blijven daarom niet in hun nesten en holen zitten, afwachtede of hun voedsel ook uit den hemel nederdalen zal; maar zij zoeken het, waar het te vinden is⁽³⁾’. Ook later, toen de gebeurtenissen het wantrouwen, dat men algemeen tegen Anjou gekoesterd had, schenen

(1) ‘Une froide et bien maigre consolation.’ - Archives, VII. 240.

(2) Archives etc., VII. 240 en 235. Brief aan Lazarus Schwendi.

(3) Brief aan graaf Jan, Archives et Correspondance, VII. 576.

te rechtvaardigen, bleef de prins in den zelfden geest spreken. 'Ik veroordeel niet', zeide hij, 'degenen, die ons gebieden op God ons vertrouwen te stellen. Dat is ook mijne meening. Maar het *is* vertrouwen op God, als wij de middelengebruiken, die Hij ons in handen geeft, en bidden, dat Hij die zegenen wil'⁽¹⁾.

Zij, die de zaken luchtiger inzagen, meenden dat de fransche Koning de Nederlanden krachtig zou bijstaan, zoodra zijn broeder maar eerst behoorlijk ingehuldigd was. Hij had Anjou uitdrukkelijk in een brief verzekerd, dat hij hem met alle macht helpen en in nauwere verbintenis treden zou met die nederlandsche provinciën, die hem als Vorst en Heer zouden erkennen⁽²⁾. In een anderen en meer gemeenzamen brief aan den hertog beloofde de Koning, zijn broeder 'tot op zijn laatste hemd' bij te staan⁽³⁾. Het lijdt geen twijfel, of de fransche staatslieden waren voor het ondersteunen van de Nederlanden, terwijl de *mignons* van den nietswaardigen Koning een tegenovergesteld gevoelen aanhingen. Velen hunner waren dan ook heimelijke aanhangers van Spanje, en vonden het meer overeenkomstig met hun belang, zich in het geheim door Filips te laten bezoldigen, dan de opgestane Nederlanden voor te spreken. Het viel hun gemakkelijk de ijverzucht van den Monarch op zijn broeder aan te stoken, want die ijverzucht, bleek meer invloed op hem te hebben, dan de grootscher eerezucht om volgens den geheimen raad, hem van andere zijde gegeven, de Nederlanden aan zijn kroon te hechten⁽⁴⁾. Wat de Koningin-Moeder betreft, zij was er op gesteld, om de vermaarde voorspelling van Nostradamus langs dezen weg vervuld te zien. Drie harer zoons hadden achtereenvolgens de kroon van Frankrijk gedragen. Om 'moeder van vier Koningen' te kunnen heeten, zonder dat zij een derde kind naar het graf behoefde te zien brengen, vlamde zij op die heerschappij, die men haar jongsten en geliefdsten zoon, aangeboden had. Dit welbekend verlangen van Catharina de Medici deden de voorstanders van Anjou's verkiezing luid klinken: 'haar invloed', beweerden zij, 'zou

- (1) Brieven aan de Staten-Generaal, bij BOR, XVII. 349-354; een der edelste staatsstukken, die ooit uit zijne hand kwamen.
- (2) De brief, met de dagteekening uit Blois, 26 December 1580, is te vinden bij HOOFT, XVIII. 754. Volgens Duplessis Mornay had de hertog evenwel van zijn koninklijken broeder uitdrukkelijk last ontvangen om den brief te verbergen, zoodra de afgevaardigden dien zouden gezien hebben. Gedurig werd hem bevolen, om Zijne Majesteit nooit met die zaak lastig te vallen. - Zie BORGNET, Philippe II et la Belgique, p. 147.
- (3) Aangehaald in de Archives etc., VII. 403.
- (4) DE THOU, IX. 28-33.

Frankrijk er toe brengen om de Nederlanden uit alle macht te ondersteunen^{'(1)}.

In elk geval kon de heerschappij van Frankrijk kwalijk erger zijn, dan de dwingelandij van Spanje. 'Beter is de regeering van den Franschman, hoe verdacht en gevaarlijk ook', beweerde Everard van Reijdt, 'dan de bloeddorstige dwingelandij van den Spanjaard. Zoo pleegt de patrijs den jager in de hand te vliegen, om de klauwen van den havik te ontkomen'^{'(2)}. Wat Anjou's verraderlijk karakter betrof, zoo zou men behoorlijk maatregelen nemen om hem in toom te houden; want het hem aan te bieden oppergezag zou binnen zulke enge grenzen beperkt worden, dat het alleen in naam bestond. De Nederlanden zouden inderdaad eene Republiek vormen, waarvan Anjou een soort van italiaanschen of frieschen potestaat zou zijn. 'De hertog zal niet naar goeddunken mogen handelen', schreef een der onderhandelaars vertrouwelijk aan graaf Jan; 'wij zullen zorgen een goeden muilband voor hem gereed te houden'^{'(3)}. Met hoeveel zorg de 'muilband' klaar was gemaakt, zal blijken uit de artikelen of voorwaarden, waarop de Staten kort daarna den nieuwen Vorst erkenden. Met hoeveel laagheid hij den muilband poogde te ontglippen - op wat wreede en laffe wijs hij zijne klauwen in het bloed dor hem toevertrouwde schapen doopte - zal insgelijks maar al te spoedig blijken.

Op de gewichtige bedenking ten aanzien van den godsdienst tegen Anjou ingebracht, hadden de voorstanders van zijne verkiezing insgelijks een antwoord gereed. Oranje zelf bekende 'in de godgeleerdheid niet genoeg bedreven' te zijn, om in al de aangevoerde haarkloverijen en spitsvondigheden te komen. Daar men toch beoogde, een flinken godsdienstvrede in te voeren, met volkomen verdraagzaamheid tegenover alle geloofsbelijdenissen, hield de prins een gereformeerd Vorst voor geen volstrekt vereischte. Het was geestdrijverij den Vorst voor te schrijven, van welk geloof hij zijn moest, als men volkomen vrijheid ten aanzien van den godsdienst verlangde voor den onderdaan. Oranje stond zelf als een ijverig belijder van den gereformeerden godsdienst bekend; maar hij wees daarom geen steun af, al werd hem die ook door een - overigens niet zeer dweepziek - lid der oude Kerk aangeboden.

'Indien de priester en de Leviet ons voorbijgaan, als wij onder roovers vervallen zijn' schreef hij zeer ter snede en niet zonder scherpheid, 'zullen wij dan de hulp van den Samari-

(1) RENOM DE FRANCE, MS., Tome V. c. 5. - Vergelijk STRADA, II. 214, 215.

(2) REIDANI Annal. Belg., II. 31.

(3) Archives et Corresp., VII. 290.

taan afwijzen, omdat hij van een ander geloof is, dan de Eerwaarde Vaders, die ons aan ons lot overlieten?’⁽¹⁾. Te recht voerde men aan, dat Filips werd afgezet, niet omdat hij katholiek, maar omdat hij een dwingeland was; niet omdat hij van een ander geloof was dan zijne onderdanen, maar omdat hij besloten had alle menschen uit te roeien, wier godsdienst van den zijne versilde. Er lag daarom niets tegenstrijdigs in, zoo men weder een katholiek tot Vorst verkoos, mits men behoorlijke waarborgen verkrijgen kon, dat hij de hervormde kerken beschermen en niet onderdrukken zou. ‘Indien de hertog dezelfde gezindheid koestert als de Koning’, schreef St. Aldegonde, ‘dan zou het groote dwaasheid zijn, den eenen dwingeland en vervolger voor den anderen te ruilen. Zoo hij integendeel onze vrijheden, in plaats van ze te onderdrukken, handhaven, en, in plaats van de belijders van den waren godsdienst uit te roeien, hen beschermen wil, dan hebben de redenen onzer tegenstanders geen kracht meer’⁽²⁾.

Omstreeks het midden van den zomer verscheen de hertog van Anjou aan de westelijke grens der Nederlanden ten tooneele. De prins van Parma was kortgeleden voor Kamerijk gekomen, met oogmerk om die belangrijke stad te bemachtigen; maar bij de verschijning van Anjou, aan het hoofd van vijfduizend ruiters - bijna allen edellieden van hoogen rang, die als vrijwilligers dienden - en van twaalfduizend voetknechten, brak Alexander het beleg haastig op en trok naar Doornik terug. Anjou voorzag Kamerijk van leeftocht, versterkte de bezetting en dankte daarop zijn volk af, daar zijne ruiters slechts voor den zomer tot tijdkorting dienst genomen hadden, en hij hen niet langer bijeen houden kon. Het voetvolk trad in staatschen dienst onder den prins van Espinoy, bevelhebber van Doornik. Daar de hertog bemerkte, dat, ondanks het verdrag van Plessis les Tours en het zwierig vertoon, waarmede hij was opgetreden, de Staten nog niet gereed waren om hem plechtig in te huldigen, en daar hij bovendien het hoofd vol had met zijne vrijerij naar Koningin Elizabeth, waarvan men zich algemeen den besten uitslag voorspelde, vertrok hij kort daarna naar Engeland.

Van die lastige stoornis bevrijd, sloeg Parma thans het beleg voor Doornik. De prins van Espinoy bevond zich bij het leger in het noorden, doch de prinses gebood er in zijne afwezigheid. Zij vervulde haren plicht op eene wijs, het Stamhuis waardig waaruit zij gesproken was; want het bloed van graaf Horne vloede haar door de aderen. Fier beantwoordde de dochter van Maria de Montmorency, des admiraals zuster, de opeischung van

(1) Archives et Correspondance, VII. 573.

(2) Ibid. VII. 278.

Parma, om de stad op genade over te geven. Door hare standvastigheid sterkte zij den moed der bezetting. Dagelijks verscheen zij onder hare troepen, nam de verdedigingswerken in óogenschouw en gaf bevelen aan de officieren. Bij een der bestormingen, zegt men, zou zij in den arm gekwetst zijn en toch geweigerd hebben om de wallen te verlaten⁽¹⁾.

Het beleg duurde twee maanden. Oranje en de Staten konden onmogelijk een leger op de been brengen, sterk genoeg om Parma uit zijne verschansingen te verdrijven. De stad werd langzamerhand van buiten ondermijnd, terwijl tegelijk een Dominikaner monnik, Pater Géry, de trouw der bezetting aan het wankelen bracht. Een openlijk oproer van de katholieke bevolking stond op het punt uit te barsten, en de stad kon dus niet langer verdedigd worden; de Hervormden zelfden drongen er op aan, dat men de stad zou overgeven, en de prinses, door alle partijen verlaten, sloot een eervol verdrag met Parma. Zijzelve mocht met de bezetting, met al de tilbare have en onder krijgseer uittrekken, terwijl de plundering der stad werd afgekocht voor honderdduizend kronen, die door de inwoners moesten worden opgebracht. Toen zij de stad verliet, werd de prinses door het koninklijk leger met zulk een daverende toejuiching ontvangen, dat zij minder een overwonnene, dan een overwinnaar geleet. Den 30sten November deed Parma zijne intrede in de stad, die hij van den 1sten October af ingesloten had gehouden.

Tegen het einde van den herfst spoorde de prins van Oranje, meer dan ooit ontevreden over de regeeringloosheid, waaraan alles ten prooi was, en over de ijverzucht en karigheid der verschillende provinciën, 's Lands regeering ten ernstigste aan, om in de algemeene verdediging te voorzien en maatregelen te nemen tot Anjou's inhuldiging. Met donkere kleuren schilderde hij hun de toekomst af, indien men niets deed, om èn de binnenlandsche onlusten èn den vijand van buiten, wiens macht gestadig toenam, te stuiten. Indien de vereenigde gewesten zijn raad hadden gevolgd, in plaats van onderling te krakeelen, dan hadden zij een machtig leger op de been gehad om de pogingen van Anjou te ondersteunen en Doornik te ontzetten. Zij waren traag en stug gebleven, ook zelfs bij het gedonder van 's vijands geschut, dat de schoone steden teisterde. Niemand scheen zich de algemeene zaak in het minst aan te trekken, als het zijn gewest of zijn dorp niet rechtstreeks gold. Men vergat de belangen van den Staat om de onderlinge ijverzucht. Ware het anders gesteld geweest, dan had men den vijand

(1) BOR, XVI. 287, 288. STRADA, 2, IV. 185-213. TASSIS, VI. 428. HOOFT, XVIII. 785, 786. VAN METEREN, X. 190.

reeds sedert lang over de Maas kunnen terug drijven. ‘Wanneer men om geld vraagt’, zoo vervolgde de prins, ‘zonder hetwelk noch ik, noch iemand oorlog kan voeren, varen de lieden voort en antwoorden daarop, alsof zij met den dooden Keizer spraken⁽¹⁾; terwijl zij integendeel behoorden te bedenken, dat, als de middelen ontbreken, dit niet mij, maar henzelfen aangaat. Te zeggen: ‘wij willen niet meer geven’, is zoo goed als te zeggen: ‘wij willen het Land en den godsdienst laten varen’. Ik zeg dit niet, omdat ik mijn vingers in de algemeene beurs steken wil. Gij weet zeer goed, dat ik nooit het geld van den Lande heb aangeroerd, al hebben ook sommige lasteraars, tegen de inspraak van hun geweten, mij dit nagehouden. Maar ik zeg dit, opdat gij, Mijne Heeren, eens ter goeder trouw bedenken moogt, dat er geen oorlog in het land is, dan die waarbij het om u allen te doen is.’

Dus beschaamd en aangepord, zouden de Staten nu 's prinsen raadgevingen opvolgen. Zij vaardigden eene buitengewone bezending naar Engeland af, om zich met den hertog van Anjou omtrent zijne plechtige inhuldiging te verstaan. St. Aldegonde en andere gemachtigden bevonden zich daar reeds. Het was op dat gedenkwaardig tijdstip, toen tusschen Elizabeth en den hertog de ringen gewisseld werden, en de gansche wereld dacht dat de echtverbindtenis op het punt stond van voltrokken te worden. Den 22sten November schreef St. Aldegonde aan den prins van Oranje, dat het huwelijk op dien dag eindelijk geklonken was. Alom in de Nederlanden werd die heilspellende tijding met vreugdevuren, feestelijke verlichting en het bulderen van het geschut begroet⁽²⁾, en de voorbereidselen om den Vorst, wien van zulk eene groote Koningin zoo hooge gunst wedervoer, als Landsheer in te halen en te huldigen, werden met ijver voortgezet.

Desniettemin vervloog het huwelijk in rook. Steekspelen, luisterrijke optochten, prachtige gastmalen, verlovingsfeesten ontbraken niet, maar het huwelijk wel. Op het einde van Januari 1582 was de hertog zijn doel geen stap nader gekomen, dan drie maanden te voren bij zijne aankomst. Zoo gaf hij dan aan den wensch der nederlandsche gezanten gehoor om naar hun land te trekken en er zijne blijde inkomst als hertog van Brabant en Heer der andere gewesten te houden. Het kwam evenwel tusschen hem en Elizabeth tot geen openbare breuk. Integendeel, de Koningin vergezelde den hertog tot Kantelberg

- (1) Remonstrantie aan de Staten-Generaal, 1 December 1581, bij BOR, XVI. 289, 290. - ‘So varen sy in de sake voort en antwoorden daerop, alsof sy spraken met den dooden Keyser.’
- (2) STRADA, 2, IV. 214, sqq. BOR, XVI. 290. DE THOU, VIII. 536, sqq. HOOFT, XVIII. 788.

toe, met een talrijk en statig gevolg, en gaf hem een schitterenden stoet van aanzienlijke edellieden en groote heeren tot eervol geleide naar de Nederlanden mede, terwijl zij tevens in een bijzonderen brief aan de Staten-Generaal haren wensch te kennen gaf, dat men hem zoo eervol behandelen mocht, ‘alsof hij haar ander ik was⁽¹⁾’.

Den 10den Februari wierpen vijftien groote schepen het anker voor Vlissingen. De hertog van Anjou stapte, vergezeld van den graaf van Leicester, de lords Hunsdon, Willoughby, Sheffield en Howard, Sir Philip Sidney en vele andere personaadjes van hoogen rang en naam, uit die vloot aan wal. Hij werd bij zijne komst begroet door den prins van Oranje, die met den prins van Espinoy en een aanzienlijke bezending uit de Staten-Generaal reeds eenige dagen daar gewacht had om hem te verwelkomen. De man, wien de Nederlanden tot hun nieuwen meester verkozen hadden, stond thans op Zeelands strand. Frans Hercules, Zoon van Frankrijk, Hertog van Alençon en Anjou, was op dat tijdstip juist acht-en-twintig jaren oud; evenwel konden zelfs zijne vleiers of *mignons*, waarvan hij een even grooten stoet om zich had als zijn koninklijke broeder, hem noch het bevallige uiterlijk der jeugd, noch vorstelijke waardigheid toeschrijven. Hij was klein, tenger en mismaakt. Zijn haar en oogen waren bruin, zijn gelaat door de kinderziekte met naden, zijne huid met puisten bedekt; zijn neus zoo gezwollen dat die dubbel scheen. Die in het oog loopende misvorming van zijn gelaat ontging den spot zijner landgenooten niet, die, onder andere schimpscheuten, plachten aan te merken, dat het niet te verwonderen was, dat iemand, die steeds twee aangezichten had, ook twee neuzen droeg. Men hield het er voor, dat zijn terugstootend uiterlijk de voornaamste reden was, waarom het engelsche huwelijk geen voortgang had gehad, en het hielp niet, of zijne aanhangers al beweerden, dat, indien hij Elizabeth haren ouderdom kwijtschold, zij van haren kant hem ook zijne leelijkheid wel ten goede houden mocht⁽²⁾.

- (1) ‘Oblectatus distractusque juvenis - videt, se in mediis nuptiis celebrare omnia praeter nuptias.’ - STRADA, 2, IV. 217. - Vergelijk DE THOU, VIII. 630, sqq.; HOOFT, XIX. 795. - ‘Qu’il allast accompagné de la recommandation d’une Princesse, - qui estime avoir tel interest en vous, que vous en serez poussés d’avantage à honorer un Prince, qui lui est si cher qu’elle fait autant de lui comme d’un autre soi-même,’ etc - Lettre de la Sérénissime Reine d’Angleterre aux États-Généraux, 6 Févr. 1581, MS. Ordinaris Dépêchenboek der Staten-Generaal, A^o. 1582 en 1583, op het Archief in Den Haag.
- (2) BOR, XVII. 296. VAN METEREN, XI. 192. ‘Fu picciolo di statura e poco benfatto della persona.’ - BENTIVOGLIO, Guerre di Fiandra, 2, II. 275. ‘Pusillo, ac deformi corpore.’ - EVER. REIDAN. Ann. Belg., II. 34; III. 32. VAN DER VIJNCKT, III. 69. STRADA, 2, IV. 215.

Anjou's verstandelijke vermogens waren niet te verachten. Hij was niet ontbloot van zekere vlugheid van begrip en levendigheid van uitdrukking, die onder zijne bewonderaars voor vernuft en wijsheid doorgingen. Zelfs de zeer ervarene St. Aldegonde bedroog zich in zijn karakter, en beschreef hem, na een onderhoud van anderhalf uur, als een uiterst minzaam, verstandig en rondborstig Vorst. Dat mannen, als St. Aldegonde en de prins van Oranje, zich in hem vergisten, is niet zoo zeer een blijk van gebrek aan oordeel van hun kant als wel van het groot verschil tusschen hetgeen men toen over het algemeen in den hertog zag, en hetgeen waartoe de geschiedenis hem eindelijk gestempeld heeft. Latere gebeurtenissen zouden eerst de nietswaardigheid van zijn karakter zoo in het oog doen vallen, als het tot nog toe, ondanks het verachtelijke van zijn vorige loopbaan, niet gebleken was. Geen eerloozere en tevens gevaarlijker wezen had de rampzalige nederlandsche grond nog gedragen. Geen van hen, die in het lange drama van den opstand tot dusver waren opgetreden, had zulk eene bedroefde rol gespeeld. Eerzuchtig, maar gemeen, ondernemend, maar bloohartig, een bedrieger en een speelbal, zonder godsdienstige overtuiging of staatkundige beginselen, maar steeds bereid elk geloof of elk stelsel aan te nemen, dat zijne baatzuchtige ontwerpen bevorderen kon, was hij wel de allerongeschiktste beschermer voor een volk, dat, hetzij het dwaalde of niet, het altoos ernstig gemeend had en waarheidsliefde eene deugd achtte. Het ontbrak hem zeker niet aan hooge ingenomenheid met zichzelf: ondanks zijne nietige gestalte en zijn terugstootend voorkomen, had hij gehoopt den indruk uit te wisschen, dien de schoonste man in Europa op Elizabeths verbeelding gemaakt had. Met alledaagsche bekwaamheid en de bekrompen staatsbegrippen, waarin hij was opgevoed, beoogde hij den diepzinnigsten Staatsman zijner eeuw om den tuin te leiden. En daar, op het hoofd te Vlissingen, stond hij tusschen hen beiden in: tusschen den statigen Leicester, dien hij gedacht had te overschitteren, en den zwijgenden prins van Oranje, dien hij besloten had te verschalken.

De hertog werd bij zijne komst met geschutgebulder, klokkengelui en de daverende jubelkreten der ingezetenen begroet; de stadsoverheden, de afgevaardigden van Zeeland en andere staatsambtenaren hielden toepasselijke aanspraken, en er was een prachtig banket gereed gemaakt, zoo merkwaardig 'om het suikerwerk en andere lekkernijen, dat de fransche en engelsche Heeren, die er van gebruik maakten, er versteld van stonden.' De hertog bezocht Middelburg, waar hij met groote staatsie ontvangen werd, en aan de overheid zijn genoegen betuigde, dat hij twee zulke prachtige steden

zoo dicht bij elkander op één eilandje vinden mocht⁽¹⁾.

Den 17den Februari ging hij naar Antwerpen onder zeil. Eene vloot van vier-en vijftig schepen, met vlaggen en wimpels bedekt, bracht hem en zijn gevolg, benevens de aanzienlijke bezending, die hem te Vlissingen verwelkomd had, naar de groote wereldkoopstad. Hij stapte in het dorp Kiel - omtrent een boogschot van de stad - aan wal; want gelijk andere hertogen van Brabant, mocht hij Antwerpen niet binnentreden vóór hij de onderhouding der handvesten en privilegiën bezworen had, en de plechtigheid der inhuldiging zou dus buiten de muren plaats hebben. Er was een kolossale tribune opgeslagen, vanwaar men de statige stad met haar kasteel en hare lommerrijke pleinen overzag⁽²⁾. Op een troon met goud en fluweel bedekt, nam de hertog plaats, omgeven door een schitterenden stoet, waaronder velen der aanzienlijkste mannen van Europa.

Het was een heldere winterochtend. De bontgevlagde vloot zag men op stroom in de Schelde liggen, terwijl een ontzagelijke toeloop van volk zich van alle kanten verdrong om den nieuwen Vorst te begroeten. Twintigduizend gewapende burgers, prachtig uitgedost, omringden het huldetooneel, op welks met tapijten belegden bodem de Raad van Antwerpen, de voornaamste leden der Staten van Brabant, met den prins van Oranje aan het hoofd, benevens vele aanzienlijke ambtenaren stonden. De pracht, allerwege ten toon gespreid, en in het bijzonder de schitterende dos der burgervendels wekte de verbazing der Franschen, die uitriepen, dat ieder soldaat wel een hopman geleeke, en niet zonder leedgevoel op hun eigene minder prachtige uitrusting nederblikten⁽³⁾.

Andries Hessels, doctor in de beide rechten, droeg eene welkomstrede voor, waarin hij, onder meer hoogdravende uitdrukkingen, de hoop der provinciën te kennen gaf, dat de hertog met de stralen van zijne grootheid, wijsheid en grootmoedigheid al de nevelen, den mist en de dampen zou wegvagen, schadelijk voor de welvaart des volks, en dat hij de oude roemrijke zon weder zou doen schijnen⁽⁴⁾.

Anjou beantwoordde die plichtplegingen met gelijke hoofschheid, en gaf hoog op van zijne bereidwilligheid om zijn laatsten

(1) BOR, XVII. 296, 297. HOOFT, XIX. 795.

(2) 'La joyeuse et magnifique entrée de Monseigneur François, Fils de France, Duc. d'Anjou, etc., en sa très renommée ville d'Anvers.' - Anvers. Plantin. 1582. - Vergelijk BOR, XVII. 297. HOOFT, XIX. 795.

(3) RENOM DE FRANCE, MS., V. 2.

(4) De geheele redevoering, bij BOR, XVII. 297, 298.

druppel bloeds tot verdediging van Brabants vrijheden te plengen; maar het zou de geestdrift van het oogenblik merkelyk bekoeld hebben, indien men het gordijn van de niet zeer ver verwijderde toekomst had kunnen oplichten. Dan hadden zij, die al die fraaie beloften aanhoorden, kunnen zien, hoe Anjou niet zoo zeer gezind was zijn eigen bloed, als wel het hunne te plengen, en dat niet ter verdediging, maar tot schending van diezelfde vrijheden, die hij thans zwoer te beschermen.

De redenaar Hessels las overluid de artikels der Blijde Inkomste, in het Vlaamsch voor, en men vroeg den hertog, of hij eenige verklaring van die vermaarde oorkonde verlangde. Hij gaf ten antwoord, dat hij de bepalingen er van grondig onderzocht had, met behulp van den prins van Oranje, gedurende zijne reis van Vlissingen, en dat hij volkomen bereid was de handhaving er van te bezweren. Toen volgde het afleggen der eeden volgens de oude gebruiken. Daarna bracht men den hertogshoed en den fluweelen, met hermelijn gevoerden mantel; de prins van Oranje hielp Zijne Hoogheid het oude staatsiekleed der hertogen van Brabant omdoen, en zeide tot hem, onder het vastmaken van den knoop onder de kin: ‘zoo vast moet die knoop gelegd worden, Mijnheer, opdat niemand u dien mantel van de schouders rukke.’

Zoo met het vorstelyk gewaad omhangen, zag Anjou zich gedwongen om eene tweede redevoering aan te hooren van den pensionaris van Antwerpen, Jan van der Werken. Daarop zwoeren hij en de overheid van die stad elkander trouw en werden hem de stadssleutels ter hand gesteld, die hij wederom den burgemeester in bewaring overgaf. Intusschen werden bij vroolijk trompetgeschal de gouden en zilveren huldigingspenningen onder het volk gestrooid, terwijl de herauten luid uitriepen: ‘Lang leve de hertog van Brabant⁽¹⁾!’

Een stoet werd thans gevormd om den nieuwen hertog de handelshoofdstad binnen te leiden. Het was een statige en treffende optocht. De oostersche kooplieden in oud-duitsche dracht, de engelsche kooplieden in lange fluweelen tabbaarden, de herauten in hun sierlijk kostuum, de rotten der burgervendels met hun muziekkorps, de hoofdbeambten van de stad en van de provincie in zwart fluweelen mantels en met gouden kettingen behangen, zij allen trokken onder banieren, met zinnebeelden of zinspreuken bestikt, in statige orde op. Nu volgde de hertog zelf, op een wit napelsch paard met een dekkleed van goud en fluweel. Hij werd omstuwd door engelsche,

(1) ‘La joyeuse et magnifique entrée’, etc. BOR, XVII. 297, sqq., waar al de lange aanspraken in haar geheel te vinden zijn. VAN METEREN, XI. 192. TASSIS, VI. 429. HOOFT XIX. 796.

fransche en nederlandsche grooten, waaronder velen wijd en zijd vermaard waren. Daar zag men den statigen Leicester; Sir Philip Sidney, den spiegel der Ridderschap; de magere, indrukwekkende gestalte van Willem de Zwijger; zijn zoon, graaf Maurits van Nassau, die eerlang de eerste veldheer van zijne eeuw worden zou, maar die thans nog een bevallige blonde knaap van vijftien jaren was. De Dauphin van Auvergne, de maarschalk Biron met zijne zoons, de prins van Espinoy, de lords Sheffield, Willoughby, Howard, Hunsdon, en vele anderen van hoogen rang en beroemden naam sloten zich aan⁽¹⁾. De oude brabantse gilden van den hand- en voetboog, in prachtige rusting, dienden den hertog tot lijfwacht, terwijl zijne fransche ruiters, de lijfwacht van den prins van Oranje en de schutterijen hun glinsterenden wapendos bont door elkander mengden, ‘als de leliën op een koninklijken mantel’. Deze zoo weidsche stoet werd gesloten door een treurigen drom van driehonderd misdadigers, die, in ketenen geslagen, den hertog om kwijtschelding van straf smeekten - eene gunst, die hun in den avond van dien feestelijken dag verleend werd. Ofschoon het nu nog helder middag was, brandden er toch op vier of vijf voet afstand van elkander, groote toortsen, langs den geheelen weg, van de hoogte te Kiel af tot aan de St. Jorispoort, waardoor de intrede zou plaats hebben.

Binnen de poort beïdde den nieuwen Vorst eene zinnebeeldige voorstelling. Eene groote vergulde wagen, vol van die zinnebeeldige door de Nederlanders altijd zoo geliefde personages, belette den stoet voort te gaan. Al de Deugden schenen uitgekomen om gezamenlijk in een open rijtuig de vrije lucht in te ademen, en stonden thans Frans Hercules Valois op te wachten om hem hare hulde te brengen. De Godsdienst, in rood en wit satijn, met het Evangelie in de hand, ging gepaard met de Gerechtigheid, die in oranje fluweel gekleed, het zwaard en de weegschaal hield. De Voorzichtigheid en de Dapperheid omarmden elkander bij eene zuil, waarom heen slangen zich kronkelden ‘met de staarten in de ooren, om aan te duiden, dat men doof voor vleierij behoort te zijn’; terwijl de Vaderlandsliefde als een pelikaan en het Geduld als eene broeihan het tooneel aanstaarden. Nadat men deze vertooning behoorlijk waargenomen had, vervolgde de stoet zijn weg door de stad. De straten waren met rijen soldaten en schutters afgezet, de balkons met schoone vrouwen gevuld; ‘de gevels zelfs’, getuigde een tijdgenoot met geestdrift, ‘schenen hem toe te

(1) ‘La joyeuse et magnifique entrée,’ etc., BOR, XVII. 300, sqq. HOOFT, XIX. 797, 798.

lachen uit de oogen der vrouwen en jofferen'⁽¹⁾. De markt schitterde van waslichten en brandende teertonnen, en in het midden van het plein stond de reus Antigonius - die de stad dertienhonderd jaren vóór de christelijke tijdrekening zou gesticht hebben - de fabelachtige held, die alle smokkelende schippers en kooplieden de rechterhand placht af te kappen om die in de Schelde te werpen⁽²⁾. Dat reuzenbeeld, in een hemelsblauw kleed, hield een banier met het spaansche wapen in de hand; toen de hertog het plein betrad, keerde het zijn hoofd den nieuwen Vorst toe, begroette hem en liet daarop de spaansche banier vallen, om een andere op te heffen, met de wapenen van Anjou gestikt⁽³⁾.

De avond viel reeds, toen de stoet eindelijk het St. Michielspaleis bereikte, dat voor de tijdelijke ontvangst van den hertog gereed was gemaakt⁽⁴⁾. De volgende dag was geheel aan toespraken gewijd, en verschillende bezendingen kwamen den nieuwen hertog van Brabant met welkomstgroeten hare opwachting maken. De pensionaris hield eene deftige rede op een tooneel, dat met hemelsblauwe zijde omhangen, en waarvan de vloer met goudlaken bekleed was. Eene bezending van de duitsche en fransche hervormde kerken drukte in eene lange aanspraak de hoop uit, dat de Heer den hertog 'zoo vroom mocht maken als David, zoo wijs als Salomo, en zoo ijverig voor Gods eer als Hizkia⁽⁵⁾'. Eene bezending van de roomschgezinden verwittigde Zijne Hoogheid, dat men sedert acht maanden aan de leden der oude Kerk alle openbare godsdienstoefening verboden had, behalve de bediening van de Sacramenten des Doops, des Huwelijks, der Stervenden, en de Begrafenis. Hun werd toegezegd, dat dit verbod, een gevolg van de jongste onlusten, onmiddellijk ingetrokken zou worden; gelijk dan ook den 15den Maart op gezag der overheid verordend werd, dat alle katholieken vergunning zouden hebben tot viering van den openbaren eeredienst, naar het oude gebruik, in de St. Michielskerk, die men voor den nieuwen hertog van Brabant bestemd

(1) HOOFT, XIX. 798.

(2) 'La joyeuse entrée, etc.

Hic fuit Antigoni castrum insigne Gigantis,
Quem Brabo devicit, de quo Brabonica tellus,' etc.

Oude verzen door LUD. GUICCIARDINI in zijne beschrijving van Antwerpen aangehaald, 'maar wie er de maker van is,' zegt die schrijver, '*novit Deus*'. - Tot. Belg. Descript., 131.

(3) 'La joyeuse entrée,' etc.; BOR, XVII. 301.

(4) HOOFT, XIX. 798, 799. 'Maer de geheele stadt was vol toortsen, fackelen ende vyeren op alle de straten ende op de kercktorens, dat de stadt scheen in een vyer te staen.' - VAN METEREN, XI. 193c.

(5) BOR, XVII. 303.

had. Daarbij werd evenwel bedongen, dat allen, die in dat voorrecht wenschten te deelen, vooraf den afzweringseed afleggen en ongewapend ter kerk verschijnen moesten.

De verdragen te Plessis les Tours en te Bordeaux gesloten werden thans openlijk afgekondigd. De hertog had zeven-entwintig artikels onderteekend⁽¹⁾, zoo strikt omschreven, als een nederlandsch patriot het slechts wenschen kon. In verband met de oude voorrechten, die er uitdrukkelijk in bekrachtigd werden, lieten deze artikels den nieuwen Vorst geen zweem van willekeur over. Hij was louter de erfelijke voorzitter eener Republiek, terwijl het gezag bij een vertegenwoordigend lichaam berustte. Hij zou hertog, graaf, markgraaf, of Heer van de verschillende landschappen zijn, op dezelfde voorwaarden als zijne voorgangers. Zijne waardigheden zouden op zijne kinderen overgaan. Ingeval er meer kinderen waren, mochten de provinciën één hunner tot hun Vorst kiezen. Hij moest al de oude voorrechten, handvesten, plakaten en gebruiken handhaven, op straffe van bij de eerste schending de heerschappij te verbeuren. Hij moest de Staten-Generaal ten minste eenmaal 's jaars bijeenroepen; voortdurend in de Nederlanden zijn verblijf houden; aan niemand anders dan inboorlingen ambten toekennen. Zijn recht van benoeming tot de aanzienlijke posten bepaalde zich tot de keus uit drie personen, door de Staten der betrokken provincie, zoo dikwijls er eene plaats openviel, voorgedragen. Hij moest 'de Religie' en den godsdienstvrede in denzelfden toestand handhaven, waarin zij zich bevonden, tenzij de Staten der afzonderlijke provinciën daaromtrent later anders mochten verordenen, zonder dat hijzelf de minste nieuwigheid op dat stuk mocht invoeren. Holland en Zeeland zouden blijven zoo als zij waren, 'zoowel in het stuk van den godsdienst, *als anderszins*'. Zijne Hoogheid mocht niet gedoogen, dat iemand ter zake of onder deksel van den godsdienst in zijn huis lastig gevallen werd. Hij moest zorgen, dat de Koning van Frankrijk de Nederlanden bijstond, dat er een eeuwigdurend verbond van aanval en verdediging gesloten werd tusschen dat rijk en deze gewesten, zonder evenwel te gedoogen, dat een deel van hun grondgebied bij Frankrijk werd ingelijfd. Hij moest den oorlog tegen Spanje voeren, uit eigen middelen, en met den onderstand, dien zijn broeder hem wilde verleen; terwijl de Staten daarvoor jaarlijks twee millioen vierhonderdduizend gulden zouden opbrengen⁽²⁾. Hij moest al het krijgsvolk afdanken, zoodra de Staten-Generaal dit zouden verordenen, en geen vrede of verdrag met Spanje sluiten zonder hun goedvinden.

(1) Volledig bij BOR, XVII. 307-309.

(2) Artik. 12, 13, 14, 18.

Onnoodig zou het zijn, te wijzen op het groote verschil tusschen de begrippen der zestiende eeuw en die der tegenwoordige, over het volkenrecht. In naam waren Spanje, Frankrijk en Engeland met elkander in vrede, toch ontzag de broeder van den franschen Monarch zich niet om aan het hoofd van fransche troepen en door de eerste engelsche Edelen omgeven, plechtig de heerschappij te aanvaarden over de gewesten, die tegen Spanje waren opgestaan⁽¹⁾. Even opmerkelijk is het, dat het grondwettig verdrag, door den nieuwen Vorst der Nederlanden te bezweren, door de Monarchen van Frankrijk en Engeland als oproerig en republikeinsch zou verworpen zijn, indien men eene poging gedaan had om het in hunne Staten toe te passen; want de oude handvesten - die inderdaad een republikeinschen regeeringsvorm instelden - waren door de overeenkomst met Anjou weder hersteld.

Intusschen begonnen de eerste vruchten van het door Filips tegen den prins van Oranje uitgeslingerd banvonnis te ontkiemen. De achttiende Maart 1582 - een Zondag - was de geboortedag van den hertog van Anjou, en er zou bij die gelegenheid des avonds een groot feest plaats hebben in het St. Michielspaleis, waarop de prins van Oranje, benevens al de fransche grooten, genoodigd waren. De prins gebruikte als gewoonlijk het middagmaal ten zijnen huize in de nabijheid van het kasteel, in gezelschap van de graven Hohenlo en Laval en van de twee uitstekende fransche zaakgelastigden Bonnivet en Des Pruneaux. De jeugdige Maurits van Nassau en twee neven van den prins, zoons van zijn broeder Jan, zaten mede aan tafel. Onder den maaltijd was het gesprek zeer levendig en vertelde men vele staaltjes van wreedheden, door de Spanjaarden in de Nederlanden gepleegd. Toen men van tafel opstond, ging Oranje de aanwezigen uit de eetzaal naar zijne eigene vertrekken voor, en maakte hij de edellieden van het gezelschap in het voorbijgaan op een behangsel opmerkzaam, waarop eenige spaansche soldaten stonden afgebeeld. Op dat oogenblik en terwijl de prins op den drempel der voorkamer stond, trad een jong mensch, klein van gestalte, met een gemeen voorkomen, een bleek gelaat en donker uitzicht, die bij de bedienden gestaan had, naar hem toe en reikte hem een smeekschrift over. De prins nam het stuk aan; de onbekende haalde plotseling een pistool voor den dag en drukte het af tegen het hoofd van den prins. De kogel drong in den hals, onder het rechteroor, ging door het verhemelte en kwam onder het linker kakebeen uit,

(1) Aan den anderen kant had Englands weigering in 1572, om aan de uitgeweken ballingen een toevluchtsoord te verleen, aanleiding gegeven tot de bemachting van den Briel en de grondlegging der nederlandsche Republiek.

twee tanden wegnemende. De moordenaar had het pistool zoo dichtbij afgeschoten, dat 's prinsen haar en baard vuur vatten. Oranje bleef staan, maar verbijsterd en voor een oogenblik zonder besef van hetgeen er gebeurd was. Hij meende, zooals hij naderhand verhaalde, dat er plotseling een gedeelte van het huis was ingestort. Toen hij weldra bemerkte, dat zijn haar en baard in brand stonden, begreep hij wat er gebeurd was, en riep hij uit: 'doodt hem niet - ik vergeef hem mijn dood'! Hierop wendde hij zich tot de aanwezige fransche edellieden en voegde er nog bij: 'helaas! welk een trouw dienaar verliest Zijne Hoogheid in mij'⁽¹⁾!

Dat waren de eerste woorden, die hij sprak, toen hij, zoo als allen meenden, doodelijk gekwetst was. De genade, door hem voor zijn moordenaar ingeroepen, kwam evenwel te laat; want twee der aanwezige edellieden hadden hem reeds doorstoken; ook de hellebaardiers vielen op hem aan, zoodat hij met twee-en-dertig doodelijke wonden nederzeeg⁽²⁾. De prins werd door zijne vrienden naar zijne kamer gebracht, waar men hem te bed legde, terwijl de heelmeesters de kwetsuur onderzochten en verbonden. Zij scheen hoogst gevaarlijk; maar eene toevallige omstandigheid gaf meer hoop, dan men anders zou hebben kunnen koesteren. Van zoo dichtbij was het schot gevallen, dat de wond door de losbranding was toegeschroeid; het bloedverlies uit de getroffen slagaders zou anders misschien den dood veroorzaakt hebben, vóór men de wond nog had kunnen verbinden. Na de eerste bedwelming had de prins zijn bewustzijn herkreten, en daar hij geloofde, dat hij op sterven lag, liet hij de oprechtste deernis blijken met den toestand, waarin zich de hertog van Anjou door zijn dood zou geplaatst zien. 'Ach arme Vorst!' riep hij herhaaldelijk uit, 'wat zult gij in last raken!' De heelmeesters legden hem gebiedend en dringend het zwijgen op, daar het spreken de wond doodelijk zou kunnen maken. Hij gehoorzaamde, maar schreef gedurig⁽³⁾. Zoolang zijn hart sloeg, was het hem onmogelijk zich niet met het vaderland bezig te houden.

(1) HOOFT, XIX. 804. BOR, XVII. 312, 313. VAN METEREN, XI. 194. TASSIS, VI. 431. STRADA, 2, IV. 219. 'Kort Verhaal van den moorddadigen aanslag, bedreven op den persoon van den zeer doorluchtigen Vorst, den Heere Prins van Oranje, door Jan Jauregui, een Spanjaard.' - Dit is de titel van een vlugschrift, destijds met echte bescheiden, bij Plantijn te Antwerpen gedrukt. Er bestaat ook eene fransche uitgaaf, met de vlaamsche tegelijk in het licht gegeven, en getiteld 'Bref Recueil de l'assassinat,' etc. - REIFFENBERG heeft die op nieuw laten afdrukken in zijne uitgaaf van VAN DER VIJNCKT. - Brief van Derens, 27 Maart 1582 in de Archives et Correspondance, VIII. 77, 78.

(2) Brief van Herle, Archives et Correspondance, supplément, pp. 220, sqq.

(3) Kort Verhaal. - 'Met eene vaste hand en vlug schreef.'

Lion Petit, een kapitein der antwerpsche schutterij, drong in 's prinsen kamer door, omdat hij zich, zooals hij zeide, met eigen oogen overtuigen moest, dat de prins leefde, ten einde de burgerij gerust te stellen; zoo groot toch was de opschudding, dat de gevolgen onberekenbaar konden zijn. Werkelijk liep het gerucht, dat de prins reeds dood was, en fluisterde men elkander in het oor, dat hij op bevel van Anjou vermoord zou zijn. Die afgrijselijke argwaan vloog ijlings door de stad en bracht felle verbittering te weeg⁽¹⁾, daar men zich den moord van Coligny, den Bartholomeusnacht, het bloeddorstig karakter van het Huis van Valois voor den geest haalde. Indien de aanslag des avonds, op het feestbanket van Anjou, had plaats gehad, dan had een afgrijselijk bloedbad er het gevolg van kunnen zijn. Gelukkig echter deden er zich omstandigheden voor, die alle achterdocht tegen de Franschen weg namen en de ware bron der misdaad aanwezen. Reeds had de prins schriftelijk aan kapitein Petit opgedragen om oogenblikkelijk te gaan zeggen, dat hij nog in leven was, maar tevens dat hij het volk bidden deed, om, ingeval God hem tot zich roepen mocht, zijn nagedachtenis in vriendelijk aandenken te houden, geen opschudding te verwekken, en den hertog houw en trouw te blijven.

Middelertwijl had de jeugdige Maurits van Nassau een blijk van die koele vastberadenheid gegeven, die hem reeds toen onderscheidde. Natuurlijk was de vijftienjarige knaap ontroerd, toen hij zijn vader - en zulk een vader - voor zijne oogen schijnbaar doodelijk gekwetst zag. Zijne ontroering moest stijgen door den argwaan, die er oogenblikkelijk omtrent den oorsprong van den aanslag ontstond. Reeds fluisterde men in de zaal, dat de heeren, die zoo bij de hand geweest waren om den moordenaar af te maken, zijne medeplichtigen moesten zijn, en in het vertrouwen dat de dooden zwijgen, alle verdere onaangename ontdekkingen hadden willen voorkomen. In weerwil van al die redenen tot ontsteltenis, en in spijt van de droefheid over den vermoedelijken dood zijns vaders, bleef Maurits bij het lijk van den moordenaar toeven. Hij had besloten om zoo mogelijk het geheim van den aanslag te ontraadselen en wilde zich daarom in het bezit stellen van de papieren en andere voorwerpen, die men bij den ontzielden booswicht mocht vinden.

Terstond werd door de huisgenooten een zorgvuldig onderzoek in het werk gesteld, en al wat men vond aan den jongen graaf overhandigd. Maurits liet eenige bezorgdheid blijken, dat de eene of andere handlanger van den booswicht misschien be-

(1) STRADA, 2, IV. 219.

proeven zou, hem de papieren te ontnemen⁽¹⁾, waarop een trouwe oude dienaar zijns vaders, overtuigd van het belang, om zulke gewichtige stukken in bezit te hebben, zijn jongen meester onder zijn mantel nam en hem zoo naar een afgelegen vertrek bracht. Het bleek dat de papieren allen in het spaansch, door Spanjaarden aan Spanjaarden waren geschreven, zoodat de samenzwering, indien er al een bestond, niet van fransche zijde kwam. De oude bediende gaf Maurits dan ook den raad om nu naar zijn vader te gaan, terwijl hij zelf de belangrijke ontdekking beneden in de zaal zou meedeelen. Graaf Hohenlo had de deuren laten sluiten, en aan niemand vergund om de vertrekken in- of uit te gaan, zonder zijne toestemming. Het bericht, thans door den dienaar gebracht, gaf voor allen een groote verademing; want tot op dat oogenblik was de achterdocht zelfs gevallen op mannen, die 's prinsen beproefde vrienden waren.

St. Aldegonde, die intusschen aangekomen was, ging thans in het bijzijn der andere heeren tot een zorgvuldig onderzoek over van de papieren en andere voorwerpen bij den moordenaar gevonden. Het pistool, waarmede hij de daad gepleegd had, lag op den grond; in de pijpen zijner kousen vond men een blooten dolk, waarvan hij waarschijnlijk ook gebruik zou hebben gemaakt, indien zijn duim niet bij de losbranding van het pistool verbrijzeld ware geworden. In zijn zakken vond men een *Agnus Dei*, een groen waskaarsje, twee stukjes hazenvet, twee gedroogde padden - een toovermiddel naar men giste - een crucifix, een Jezuïten-Katechismus, een gebedenboek, een brievenstasch met twee spaansche wissels, de eene groot tweeduizend, de andere achthonderd zeven en-zeventig kronen, en een zakboekje⁽²⁾. De bladen van het laatste waren bedekt met geloften en vrome aanroepingen, allen in verband met de daad, die de schrijver voornemens was te plegen. Hij had vurige gebeden gericht tot de Maagd Maria, tot den Engel Gabriel, tot den Heiland en tot *des Heilands zoon*, 'alsof Christus nog een zoon had', zegt de antwerpsche kronijkschrijver in zijne eenvoudigheid⁽³⁾ - om hun aller tusschenkomst bij den Almachtige,

- (1) Kort Verhaal. - 'Helaas!' - zeide de knaap - 'ik ben zoo bevreesd, dat hier eenige andere booswicht zij, die mij die papieren afneemt.'
- (2) STRADA, 2, IV. 219. - Vergelijk HARAËI Tumult. Belg., III. 336. - 'Twee stukken huid, zoo het scheen van een haas; hetgeen velen aanleiding gaf om te zeggen, dat hij padden en tooverij bij zich had.' Kort Verhaal 589, 590.
- (3) VAN METEREN, XI. 194. De volgende uittreksels uit het aanteeckenboekje van den moordenaar verdienen de opmerkzaamheid. De papieren werden op last der overheid in het openbaar uitgegeven, onmiddellijk na het volbrengen der daad. 'Al Angel Gabriel me encomiendo con todo mi spiritu y coraçon, para que agora y siempre me sea mi intercessor á nuestro Señor Jesu Christo y á su hijo precioso, y á la Virgen Sancta Maria, y á todos los Sanctos y Sanctas de la corte del cielo, de guardarme,' etc. - Kort Verhaal.

opdat hij de voorgenomen daad zeker en veilig ten uitvoer mocht brengen. Mocht hij er gelukkig en behouden afkomen, dan deed hij de plechtige gelofte een week lang op brood en water te vasten. Voorts beloofde hij Christus ‘een nieuwen rok van kostbare stof’; aan de Moeder Gods van Guadalupe een nieuw kleed, aan Onze Lieve Vrouw van Montserrat een kroon, een kleed en een lamp, en zoo verder eene lange lijst van soortgelijke geschenken aan verschillende heiligdommen. Erger booswichten dan hij zelf was, hadden den armen geestdrijver wijsgemaakt, dat hij met zijn pistool de wereld van een dwingeland verlossen zou en zich den weg ten hemel banen, indien hij er zijn aardse leven bij mocht inschieten. Om een voor hemzelven zoo ongewenschten afloop af te wenden, was hij allernatuurlijkst op de gedachte gekomen, om het geheele hemelsche heirleger, van de Maagd Maria af, om te koopen; want men had hem geleerd, dat *absolutie* voor moord even goed als eenige andere koopwaar gekocht en verkocht kon worden. Men had hem zelfs diets gemaakt, dat hij, na het volbrengen der daad, *onzichtbaar zou worden*⁽¹⁾.

St. Aldegonde haastte zich de uitkomst van zijn onderzoek aan den hertog van Anjou voor te leggen, en ook werd er oogenblikkelijk kennis van gegeven aan de overheid op het Stadhuis. Door deze maatregelen slaagde men er in, het vertrouwen op de nieuwe regeering te herstellen. Anjou liet onmiddellijk den Staatsraad bijeenkomen, beschreef de Staten-Generaal tot een onverwijlde samenkomst en deed openlijk afkondigen, dat een iegelijk, die eenige inlichting te geven had betrekkelijk de pasgepleegde misdaad, oogenblikkelijk daarmede voor den dag moest komen, op straffe des doods. Het lijk van den moordenaar werd terstond op het openbaar schavot ten toon gesteld en alras herkend voor dat van zekeren Juan Jaureguy, bediende ten kantore van Gaspar d'Anastro, een spaansch koopman in Antwerpen. Ook de brieven en wissels hadden, bij nader onderzoek op het Stadhuis, Anastro in de zaak doen betrekken. Men deed in zijn huis een gerechtelijk onderzoek, maar de koopman zelf was Dinsdags te voren vertrokken, onder voorwendsel van dringende zaken te Calais. Twee zijner huisgenooten evenwel, zijn kassier, Venero, en een Dominikaner monnik, Antonie Timmerman, werden voorloopig in hechtenis genomen. Den volgenden dag bracht de wacht, die bij de poort geplaatst was, de buitenlandsche brieven, terstond na hun aankomst aan de overheid, en daaronder

(1) Brief van P. van Reigersberg, van 19 Maart 1582, bij VAN WIJN op, WAGENAAR, 7, III. 112. Brief van Herle, als boven.

vond men brieven van Anastro aan Venero, die de zaak volkomen in het licht stelden⁽¹⁾. Nadat men die grondig onderzocht had, liet men ze aan Venero zien, die daarop beseftte, dat hij verloren was en eene volledige bekentenis op schrift stelde.

Het bleek, dat de misdaad van den kant van Anastro louter uit baatzucht was beraamd. Die koopman, op het punt van bankbreukig te worden, had met Filips een wederzijdsch contract aangegaan door den Koning eigenhandig geteekend en met zijn zegel bekrachtigd, ingevolge waarvan Anastro binnen zeker tijdsbestek Willem van Oranje het leven zou benemen, voor welke daad hij tachtigduizend ducaten en het kruis van St. Jago ontvangen zou. Het lidmaatschap van Spanje's fierste Ridderorde was het loon, dat, behalve de tachtigduizend dukaten, door Spanje's Monarch aan den moordenaar werd toegezegd, indien hij in zijn oogmerk slaagde. Anastro intusschen, was te bedachtzaam om zijn eigen leven te wagen, en te schriel om veel van de belooning af te staan. Met tranen in de oogen hing hij zijn getrouwen kassier een tafereel op van de rampzalige vertooning, die hij maken zou, als men hem met den vinger nawees en zeide: 'ziedaar dien bankroetier!' en betuigde hem, dat hij daarom Oranje wilde ombrengen en de belooning verdienen, of bij de poging omkomen. Bij die verzekering vergoot hij weder vele tranen. Venero begon ook bitter te schreien, toen hij zijn meester zoo mistroostig zag, en smeekte hem, toch niet zijn eigen kostelijk leven te wagen⁽²⁾. Nadat zij op deze aandoenlijke wijs hun tranen vermengd hadden, werden de koopman en zijn boekhouder wat kalmer en kwamen zij onderling overeen, dat men het werk zou opdragen aan Juan Jaureguy. Anastro was voornemens geweest - volgens zijn zeggen in een later onderschepten brief - 'om de daad met eigen hand te volvoeren; doch daar God hem waarschijnlijk voor andere dingen bestemde, en bijzonder om zijn toegenegen, vrienden dienst te doen, had hij het beter gekeurd, de uitvoering van het plan aan zijn bediende op te dragen⁽³⁾'. Het

(1) Kort Verhaal. BOR, XVII. 313. HOOFT, XIX. 802, 805. VAN METEREN, XI. 194.

(2) Bekentenis van Venero, in 'Bref Recueil,' etc.

(3) - 'Doch het mag wesen dat God mij noch heeft willen bewaren om dienst en vrundtschap te mogen doen mijn geaffectioneerde vrienden, gelijk ik die hebbe op *sekere lijste*.' - Brief van Anastro aan den 'zeer magnifiquen Heer Maarten Drogue, scheepskapitein te Vlissingen,' gedagt. 28 Maart 1582, bij BOR, XVII. 315. Het moet dien Drogue - even als den admiraal Treslong, die een brief van soortgelijken inhoud van Anastro ontving - uiterst onaangenaam zijn geweest hunne namen opgeteekend te zien op de lijst der 'geaffectioneerde vrienden' van dezen doortrapten booswicht.

loon, dat de meester den knecht voor het werk uitbetaalde, schijnt niet meer dan tweeduizend achthonderd en zeven-en-zeventig kronen te hebben bedragen. De bloode en laaggeestige hoofdaanlegger van de gruweldaad ontsnapte: hij had zich met den grootsten spoed naar Duinkerken begeven, onder voorwendsel dat de plotselinge dood van zijn zaakgelastigde in Calais zijne onmiddellijke tegenwoordigheid in die stad vereischte. Swevezele, die als Treslongs stadhouder in Duinkerken gebod, zond een trommelslager af aan La Motte, bevelhebber van Grevelingen, om voor hem een paspoort te verzoeken. Anastro, die op gloeiende kolen stond, vreezende dat de tijding van den gepleegden moord mocht aankomen vóór dat hij de grenzen overschreden had, liet bij de komst van het paspoort buitensporige vreugde blijken en gaf den bode, die het bracht, dertig pistoletten. Dit baarde den bevelhebber natuurlijk eenige achterdocht; maar de koopman stond ter goeder naam en faam bekend, en hij had brieven van aanbeveling bij zich van den admiraal Treslong. Uit dien hoofde durfde Swevezele hem niet in hechtenis te laten nemen, hij droeg toch evenmin kennis van de gepleegde misdaad, als hij wist, dat de misdadiger voor hem stond. Twee uren na het vertrek van den reiziger kwam de tijding van den volvoerden aanslag, tegelijk met het bevel om Anastro gevangen te nemen; maar het was te laat: de koopman had een toevluchtsoord gevonden in Parma's leger⁽¹⁾.

De prins verkeerde in een allerzorgelijksten toestand; in de meening, dat zijn einde met rassche schreden naderde, liet hij brieven schrijven aan de Staten-Generaal, waarin hij hun verzocht om in hunne gehoorzaamheid aan den hertog te volharden, daar hij, zoo verzekerde hij hun, geen beter Vorst wist om de Nederlanden te besturen. Deze brieven werden door St. Aldegonde aan de vergadering der Staten verzonden, die, Oranje's wenschen gehoor gevende, uit hun midden een bezending aan Anjou afvaardigden, om hem van hunne deelneming en voortdurende trouw te verzekeren.

's Woensdags werd er op bevel van de overheid een plechtige vasten gehouden, terwijl alle arbeid en uitspanning verboden was en in alle kerken gebeden waren voorgeschreven voor het herstel van den prins. 'Nooit sinds menschengeheugenis', zegt een verhaal uit dien tijd, te Antwerpen uitgegeven, 'had men zulk een drang van scharen in de kerken gezien, noch zooveel tranen zien plengen'⁽²⁾.

Het gerechtelijk onderzoek tegen Venero en Timmerman ingesteld, was spoedig ten einde gebracht; want beiden hadden

(1) BOR, XVII. 314. HOOFT, XIX. 803, 804.

(2) Kort Verhaal.

hun aandeel in de misdaad volledig bekend. De prins evenwel bad van zijn ziekbed last gegeven, dat men de zaak met de stipste rechtvaardigheid behandelen zou, en toen zich de terechtstelling niet langer verschuiven liet, had hij door de hand van St. Aldegonde een schriftelijk verzoek ingediend, dat men de schuldigen op de minst pijnlijke wijs zou ter dood brengen. Men voldeed aan dat verzoek; maar het valt niet te betwijfelen of zonder dat zouden de schuldigen hun vergrijp met de uitgezochteste martelingen hebben moeten boeten. Door de tusschenkomst van den man, dien zij tot hun slachtoffer bestemd hadden, werden zij op een schavot, op de markt tegenover het Stadhuis, geworgd en daarna gevierendeeld. Deze terechtstelling greep plaats op Woensdag, den 28sten Maart⁽¹⁾.

Toen men meende dat de prins in beterschap toenam, begonnen zich dankzeggingen te mengen onder de gebeden, die bijkans onophoudelijk in de kerken voor hem werden uitgestort; maar achttien dagen lang bleef hij in een hoogst gevaarlijken toestand. Zijne echtgenoot week nauwelijks van zijne sponde; en zijne zuster, Catharina van Schwartzenburg, paste hem onvermoeid op. De hertog van Anjou bezocht hem dagelijks en gaf kinderlijke bezorgdheid te kennen; doch op den 5den April werd de hoop, die van lieverlede aangewakkerd was, plotseling gefnuikt: de roof viel van de wond af, en het bloeden uit de aderen begon zoo vreeselijk, dat het onmogelijk te stelpen scheen. De prins onderwierp zich met gelatenheid aan zijn lot en zeide zijne kinderen voor altijd ‘goeden nacht’, terwijl hij er bedaard bijvoegde: ‘nu is het geheel met mij gedaan’⁽²⁾.

Het was moeielijk om, zonder den lijder te doen stikken, een verband te leggen, stevig genoeg om het bloeden te stoppen; gelukkig echter kwam Leonardo Botalli van Asti, Anjou's lijfarts, op een eenvoudig middel, dat volkomen slaagde. Op zijn raad losten eenige bedienden elkander dag en nacht af, om de

- (1) BOR, XVII. 314. Zie hier den belangwekkenden brief van den prins:
 ‘Monsieur de St. Aldegonde, j'ay entendu que l'on doit demain faire justice de deux prisonniers, estans complices de celuy qui m'a tiré le coup. De ma part je leur pardonne très volontiers de ce qu'ils me peuvent avoir offensé, et s'ils ont peut-être mérité un chasty rigoureux, je vous prie vouloir tenir la main devers Messrs. du Magistrat, qu'ils ne les veuillent faire souffrir grand tourment, et se contenter, s'ils l'ont mérité, d'une courte mort.
 ‘Votre bien bon amy à vous faire service,
 Guillaume de Nassau.’
 Bref Recueil de l'assassinat commis en la personne du très illustre Prince d'Orange. Anvers. Chr. Plantin. 1582.
- (2) BOR, XVII. 314, 316. Kort Verhaal. HOOFT, XIX. 806. VAN METEREN, XI. 194. Brief van Maria van Oranje aan graaf Jan, Archives et Correspondance, VIII. 88.

bloedvloeijing te keer te gaan door de open wond zacht, maar stevig met den duim te sluiten. Na een poos van angstige verwachting sloot de wonde zich weder, en op het eind van de maand was de prins aan de beterhand. Den 2den Mei bracht hij in de Hoofdkerk van Antwerpen zijne dankzegging aan God, onder de tranen en snikken van blijdschap een er diep bewogen schaar⁽¹⁾.

De prins was gered; maar ongelukkig had de moordenaar toch een doorluchtig slachtoffer getroffen. De prinses van Oranje, Charlotte van Bourbon, de teedere echtgenoot die sedert zeven jaren zoo trouw Willems vreugde en droefheid gedeeld had, lag op het uiterste. Uitgeput door zielsangst, door aanhoudend waken, door de gedurige afwisseling van hoop en vrees in de eerste achttien dagen, had haar wanhoop over het vernieuwen der bloedstorting haar op het ziekbed geworpen. Een hevige koorts tastte haar aan en zij bezweek den 5den Mei, drie dagen na de plechtige dankzegging voor het herstel van haar gemaal. De prins, die haar innig lief had, liep groot gevaar van weer in te storten, door deze treurige gebeurtenis, die wel niet plotseling, maar toch onvoorzien was. De prinses werd den 9den Mei begraven, onder de weeklachten van het gansche land⁽²⁾; want hare voortreffelijke hoedanigheden waren algemeen bekend en hadden haar aller liefde verworven. Zij was eene vrouw van zeldzame vermogens, groote begaafdheden en een zacht karakter, wier eenige overtreding was geweest, dat zij door haar huwelijk de kerkelijke gelofte geschonden had, die men haar in hare kindsheid had afgeperst. Niettegenstaande deze gelofte door het bevoegd gezag van kerkelijke en wereldlijke rechters voor onwettig was verklaard, stond Charlotte toch uit dien hoofde, en ook omdat hare edele hoedanigheden de ondeugden van de vorige vrouw van Oranje te sterker deden uitkomen, aan laster en verguizing ten doel. Die aanrandingen hadden echter den helderen hemel van haar huwelijksleven niet kunnen bewolken, en, zoolang zij leefde, was zij de vertrouwde gezellin en troosteres van haar echtgenoot. 'Zijne Hoogheid', schreef graaf Jan in 1580, 'geniet een uitmuntenden welstand, en in spijt van allen tegenspoed, ongeloofelijken arbeid, verlegenheid en gevaren, is hij zoo opgeruimd, dat het mij ge-

- (1) HOOFT (XIX. 806) schrijft Botalli - even als boven aangegeven is - het oppertoezicht over de behandeling van den lijder toe. BOR en VAN METEREN vermelden echter alleen den naam van Joseph Michaeli van Lucca. BOR spreekt in het geheel niet van het middel om het bloed te stelpen. HOOFT, VAN METEREN en anderen maken er gewag van.
- (2) 'Met een statigen optocht van tweeduizend rouwmantels,' zegt HOOFT, XIX. 807.

noegen doet het te zien. Ongetwijfeld ligt de hoofdrede daarvan in den troost, dien hij put bij de vrome en hoogst verstandige vrouw, die de Heer hem geschonken heeft - eene vrouw, die zich altijd naar zijne wenschen weet te schikken en hem onuitsprekelijk dierbaar is⁽¹⁾.

De prinses liet zes dochters na: Louisa Juliana, Elizabeth, Catharina Belgica, Flandrina, Charlotta Brabantica en Emilia Secunda⁽²⁾.

Parma ontving het eerste bericht van den aanslag uit den mond van Anastro zelf, die hem verzekerde, dat de daad volkomen gelukt was, en die de toegezegde belooning vorderde. Alexander zond rondgaande brieven aan de overheden van Antwerpen, Brussel, Brugge en andere steden, waarin hij hen aanspoorde om, nu zij van den dwingeland en verrader verlost waren, tot hun plicht en in de steeds geopende armen van hun wettigen Vorst terug te keeren⁽³⁾. Deze brieven waren echter voorbarig. Aan den anderen kant bleven de Staten van Holland en Zeeland onafgebroken bijeen, in angstige afwachting, hoe het met den prins zou afloopen. 'In den dood van Zijne Excellentie, indien het God behagen mocht hem tot zich te nemen', zeide de stedelijke Raad van Leiden, 'voorzien wij allen onzen eigen dood'. Het was inderdaad een oogenblik van ontzettenden angst, die bij zijne herstelling tot grenzenlooze blijdschap oversloeg⁽⁴⁾.

Ten gevolge der opgewondenheid, door deze gebeurtenis te weeg gebracht, was het den prins onmogelijk, de grafelijke waardigheid van Holland en Zeeland, die hij twee jaren geleden geweigerd had, en die hij in 1581 slechts voor een beperkten tijd had willen aanvaarden, langer af te wijzen. Het was wel degelijk de bedoeling, zoo als uit het verdrag met Anjou blijkt en naderhand uitdrukkelijk vastgesteld werd, 'dat de hertog nooit naar de heerschappij over Holland en Zeeland mocht staan', en de grafelijke waardigheid van Holland werd den prins van Oranje thans op nieuw in de dringendste bewoordingen aangeboden. Men zal zich herinneren, dat hij het oppergezag den 5den Juli 1581, alleen voor zoolang de oorlog duurde aangenomen had. In een brief uit Brugge, 14 Augustus 1582 gedagteekend, nam hij nu de waardigheid zonder eenige beperking aan⁽⁵⁾. Deze aanbieding en aanvaarding waren echter nog

(1) Apologie d'Orange. Archives etc., VII. 333.

(2) BOR, XVII. 316. VAN METEREN, XI. 195.

(3) Zie de brieven bij BOR, XVII. 314, 315. VAN METEREN, XI. 195.

(4) BOR, XVII. 316. KLUIT, I. 201, 246, 247, 262, 292.

(5) BOR, XV. 182-185. - Vergelijk KLUIT, I. 213, 214. De acten van aanbieding en aanvaarding droegen de dagteekening van 5 Juli 1581. De eeden werden gewisseld tusschen de Staten en den prins, den 24sten Juli, twee dagen vóór de plechtige afzwering. De brief van den 14den Augustus 1582 is opgenomen door BOR, XV. 186, 187.

slechts een voorloopige inleiding tot een allergewichtigst werk; want de Renversaalbrieven moesten opgemaakt en behoorlijk overgeleverd, en eene geheel nieuwe staatsregeling ontworpen en door wederzijdsche eeden bekrachtigd worden. Eerst als dit in orde gebracht was, zou de plechtstatige inhuldiging plaats vinden.

En alles kwam behoorlijk in orde, behalve het laatste. De inhuldiging van den nieuwen graaf van Holland werd verhinderd door zijn dood, en de noordelijke provinciën bleven, niet alleen feitelijk, maar ook in naam eene Republiek⁽¹⁾.

Voor burgerlijke zaken werd bij de nieuwe Staatsregeling het ‘Groot Privilegie’ van Vrouwe Maria - de *Magna Charta* des lands - ten grondslag genomen. Die gedenkwaardige oorkonde in de geschiedenis van de Nederlanden en waaraan de steden hare grootste opkomst te danken hadden, was door Maria's zoon, met gedwongen berusting der Staten, ter zijde geschoven; en daarom werd bij de nieuwe Staatsregeling bedongen dat ook

- (1) Daar men reeds een begin met de maatregelen had gemaakt, dient de betrekking tusschen den prins en de ingezetenen van Holland en Zeeland in het kort aangewezen te worden. De acte, waarbij Willem de Zwijger de aangeboden heerschappij aanvaardde, was gedagteekend 12 Augustus 1582. - (BOR, XV. 186, 187). De open brieven of zoogenaamde Renversaalbrieven waren opgemaakt, geteekend en gezegeld door de ‘drie oudste Edelen.’ - (BOR, XV. 187. KLUIT, I. 311, 312) Zij werden vervolgens aan al de steden gezonden, en ontvingen de vijf-en-twintig zegels op verschillende dagteekeningen. - (KLUIT, I. 311, 312, en Bijlagen, 451-463.) Het oorspronkelijke werd naderhand aan den prins ter hand gesteld en berust nog, met zijne achten-twintig zegels, in het nederlandsch Rijks-archief. - (KLUIT, I. 316.) Den 6den Mei 1583 zonden de Staten van Holland een merkwaardigen rondgaanden brief (BOR, XV. 187-190, die aangeeft, dat de brief alleen aan de Staten van Utrecht gezonden werd, terwijl KLUIT, I. 322, aantoot, dat het een algemeene rondgaande brief was) aan de Staten van Utrecht, Friesland, Overijssel, Brabant, Vlaanderen, Gelderland, alsmede aan de Staten-Generaal, waarin het leven en de diensten van Willem de Zwijger geschetst worden, met bijvoeging der gewichtige reden, die er toe leidde om hem het oude graafschap van Holland op te dragen. De heeren van Holland verklaarden den stap te hebben gedaan, ‘na dien menigvuldige malen met onze steden besproken te hebben; na rijp overleg en beraadslaging; na het gevoelen te hebben ingewonnen van de collegiën, de gilden der steden, de overheden en Raden, en van alle andere personen, die het pas gaf te raadplegen, en die in zaken van gewicht gemeenlijk geraadpleegd worden.’ - Zie de Verklaring bij KLUIT, I. 322-326.) Bovendien drukten de Staten van Holland de hoop uit, dat de maatregel de goedkeuring van al de provinciën zou verwerven en de bijzondere medewerking van die Staten, met wie Holland gewoon was te handelen. Den 15den November 1583 verklaarden de afgevaardigden van Zeeland en Utrecht, die in het bijzonder bedoeld waren, uitdrukkelijk ‘in hunne oude vriendschap en vereeniging met Holland, onder ééne en dezelfde heerschappij en regeering, te willen blijven volharden.’ - (KLUIT, I. 329, 330.) In dien zin werd een stuk opgemaakt, om tegen de eerstvolgende vergadering aan der Staten lastgevers te worden voorgelegd, en door dezen bekrachtigd te worden. Het was evenwel nog niet bekrachtigd, toen 's prinsens dood aan de zaak een einde maakte. - (KLUIT, I. 330, 351, 352, 353. BOR, XV. 186. Holland achtte de formaliteit echter voldoende, en bijgevolg werd de Renversaal-acte den 7den December 1583 afgegeven. - (KLUIT, I. 330.) In negen-en-veertig artikelen, (volledig te vinden bij BOR, XV. 191-194), die de grondslagen inhielden van zulk eene vrije Republiek als waarvan tot op dien dag nog nooit sprake was geweest in de christelijke maatschappij, kwamen de prins en de Staten van Holland op den 30sten December onderling overeen omtrent de hoofdvoorwaarden op welke hij met de grafelijke heerschappij zou bekleed worden. De prins nam echter de waardigheid en de artikelen slechts onder die nadere voorwaarde aan, dat de geheele handeling door de Raden der steden andermaal goedgekeurd en bevestigd zou worden. - (KLUIT, I. 335. - Vergelijk BOR, XV. 194b)

zoodanige wetten en privilegiën, die in onbruik mochten geraakt zijn, weder in het leven zouden geroepen worden. Voorts werd er in bepaald, dat de kleine Staat een vrij graafschap zou zijn, zoodat de band met het duitsche Rijk stilzwijgend losgemaakt werd⁽¹⁾.

Wat het gezag van den prins, als erfelijk hoofd van den kleinen Vrijstaat, betrof, zoo werd dit eer verminderd, dan uitgebreid. De omstandigheden toch hadden hem verheven tot oppermachtig Heer en gebiedster *gedurende den, oorlog*; zoo hoog was het gezag gestegen, dat hem oorspronkelijk door de koninklijke aanstelling als stadhouder verleend was. In 1581 had men den Koning afgezworen, en was de stadhouder Vorst en Heer geworden. In zijne handen berustte de hoogste *wetgevende, rechterlijke en uitvoerende* macht, die vroeger was uitgeoefend door de Graven van Holland en door Filips, als hun opvolger. De aan de verschillende provinciën verleende handvesten waarborgden wel is waar talrijke en uitgebreide 'vrijheden'; maar al het gezag, dat niet uitdrukkelijk weggegeven was, bleef bij den Graaf berusten⁽²⁾. Indien dus heerschzucht Willems drijfveer geweest ware, dan had hij het wezen niet voor de schaduw geruimd; want de nieuw opgerichte Staat was een vrij Gemeenebest - eene Republiek in alles, behalve in naam.

Door de nieuwe Staatsregeling hield de prins op, de regeering te bezielen en kon hij zijn gezag niet meer afleiden van het goddelijk recht. Oranje's Souvereiniteit zou voortaan uitgaan van de Staten als wettige vertegenwoordigers des volks, en in plaats van al de macht uit te oefenen, die niet aan anderen weggeschonken was, moest hij zich vergenoegen met die, welke hem uitdrukkelijk opgedragen werd. Hij kon geen oorlog verklaren noch vrede sluiten zonder medewerking en goedvinden van het vertegenwoordigend lichaam. Zijn recht om ambtenaren te benoemen was binnen enge grenzen beperkt. Voor alle open-

(1) KLUIT, I. 337, 346, 347, noot 63.

(2) KLUIT, I. 11-16, en 346, sqq.

staande posten van rechters, burgemeesters, raden, stadhouders schouten, gewestelijke en stedelijke ambtenaren, zou door de plaatselijke overheden- of door de Staten der provinciën een lijst van drie kandidaten worden opgemaakt, waaruit de prins slechts een keus doen mocht, en dat nog wel met overleg en goedvinden van den Raad van State. Hij ontving uitdrukkelijk last om toe te zien, dat aan ieder, *zonder aanzien des persoons*, naar de wet recht gedaan werd; zelf moest hij zich aan de wet onderwerpen, tegen alle belemmering van onpartijdige rechtsbedeeling waken, onrechtmatige gevangennemingen verhinderen, en zorgen dat ieder aangeklaagde voor de rechtbank zijner woonplaats naar de wet verhoord werd. Dit strookte voorzeker weinig met de willekeurige regeering, in de laatste vijf-en-twintig jaren.

Op het stuk der belastingen werd de prins aan nog sterker banden gelegd, dan één zijner voorgangers. Niet slechts bleef het recht om belastingen op te leggen bij de Staten berusten, maar de graaf had ook toe te zien, dat, met uitzondering voor den oorlog, geen belasting dan met algemeene stemmen uitgeschreven werd. Hem werd uitdrukkelijk verboden, met den geldkoers zijn voordeel te doen. Derhalve werd hij, als uitvoerend Hoofd, behalve in zijne hoedanigheid van Opperbevelhebber te land en ter zee, eng beperkt door de wetten, die hij zichzelf opgelegd had. Het zou toch aan hem hebben gestaan, om eene andere Staatsregeling voor te schrijven of aan te nemen. In zijn gedenkwaardigen brief van Augustus 1582, uit Brugge, had hij de artikels, te Plessis en te Bordeaux voor Anjou ontworpen, benevens de bruikbaar gebleven bepalingen uit de Blijde Inkomste van Brabant, aangegeven als de grondtrekken der Staatsregeling van het kleine Gemeenebest, dat zich in het noorden begon te ontwikkelen. Bij deze bepalingen was hij bereid die te voegen, welke men na rijp beraad voor 's lands welzijn dienstig achten mocht.

Wat zijn rechterlijk gezag betreft, dit had opgehouden: de graaf van Holland was thans de beschermvoogd der wetten; maar de rechters hadden die toe te passen en uit te leggen. Hij droeg het zwaard der gerechtigheid om te beschermen en te straffen, terwijl de weegschaal in handen gelaten werd van hen, die geleerd hadden het recht te wegen.

De wetgevende macht moest de graaf deelen met de vertegenwoordigende lichamen. Het werd hem ten strengste verboden inbreuk te maken op het recht van de afzonderlijke Staten of op dat van de Staten-Generaal om bijeen te komen, zoo dikwijls hun dit zou goeddunken, en insgelijks werd hem verboden om hen buiten hun eigen grondgebied ter dagvaart te beschrijven⁽¹⁾.

(1) KLUIT, I. 347.

Dit was een groote stap van vooruitgang in het stelsel van vertegenwoordiging, en niet minder belangrijk was de volgende. Er werd uitdrukkelijk bepaald, dat de Staten hadden te beraadslagen over alle maatregelen, ‘die de gerechtigheid en de politie betroffen’, en dat daarin geen verandering mocht gemaakt - dat wil zeggen, geen nieuwe wet mocht ingevoerd worden, zonder hun goedvinden en dat van den Raad van State⁽¹⁾. Zoo werd het beginsel van twee wetgevende Kamers vastgesteld, met het recht, hoewel geenszins het uitsluitend recht, der regeering om voordrachten te doen. In de zestiende eeuw kon men bezwaarlijk eene onbekrompener opvatting van de burgerlijke vrijheid en van het stelsel van vertegenwoordiging verwachten. Aldus was de stevige grondslag gelegd van een vrij Gemeenebest, dat, ingeval Willem in het leven ware gespaard gebleven, een Vorstendom zou geworden zijn met eene volksvertegenwoordiging, maar dat door zijn dood in een bondgenootschappelijke Republiek veranderde. Het was om den samenhang te bewaren noodig, van de onderhandelingen en besluiten over de opdracht der heerschappij aan Oranje, eene doorlopende schets te geven. De plechtige inhuldiging, het eenige wat er nog aan ontbrak, werd, zooals men zien zal, voor altijd verhinderd.

(1) Artikel 20. - Vergelijk KLUIT, I. 348.

Zesde hoofdstuk

Anjou's bewind

Parma roept de vreemde troepen in het land terug. - Beleg van Oudenaarden. - Koelbloedigheid van Parma. - Oudenaarden en Ninove door hem bemachtigd. - Anjou te Brugge ingehuldigd. - Aanslag op het leven van Anjou en van Oranje. - Lamoraal van Egmond in dat ontwerp betrokken. - Mislukte aanslag van Parma op Gent. - Geheime plannen van Anjou. - Duinkerken, Ostende en andere steden door zijne aanhangers ingenomen. - Zijn aanslag op Brugge mislukt. - Achterdocht in Antwerpen. - Anjou's dubbelhartigheid. - De 'Fransche Furie'. - Bijzonderheden daarvan. - Nederlaag van den hertog. - Zijne onbeschaamdheid. - Zijne brieven aan den Raad van Antwerpen, aan de Staten en aan Oranje. - Omslachtige briefwisseling van Anjou en het fransche Hof met Oranje en de Staten. - Moeilijke toestand van den prins. - Zijn staatkundig gedrag. - Gedenkwaardige brief aan de Staten-Generaal. - Voorloopige schikking met Anjou. - Huwelijk van den aartsbisschop van Keulen. - Oranje huwt met Louise de Coligny. - Pogingen door Holland, Brabant, Vlaanderen en andere gewesten in het werk, gesteld, om den prins over te halen tot aanvaarding van de heerschappij over het geheele land. - Zijne weigering. - Verraad, door Van den Berg in Gelderland gepleegd. - Kuiperijen van den prins van Chimay en Hembyze in Vlaanderen. - Hoe Oranje die zoekt tegen te werken. - Dood van Hembyze. - Brugge weder onder Spanje gebracht. - Dood van Anjou.

In den loop van het jaar 1582 was de krijg aan weerskanten flauw en bij tusschenpoozen voortgezet, daar de prins van Parma geen aanzienlijke macht tot zijne beschikking had en werkeloos had moeten blijven. Toen evenwel het verdrag tusschen de Vereenigde Staten en Anjou tot stand gekomen was, had Parma de waalsche provinciën overreed tot erkenning van de noodzakelijkheid om aan versche italiaansche en spaansche krijgs-

benden den toegang tot het land te verleenen. Hierop liep dus het zoo vaak besproken artikel tot wering van vreemd krijgsvolk in het waalsche verdrag van bevrediging uit. De abt van St. Vaast werd onmiddellijk met eene bijzondere zending naar Spanje afgevaardigd, en reeds in het midden van den zomer begonnen de vreemde benden de Nederlanden te bereiken⁽¹⁾.

Intusschen had Farnesse in afwachting van deze versterking niet ledig gezeten, maar verscheidene belangrijke steden ingepalmd. Reeds vroeg in de lente had hij het beleg geslagen voor Oudenaarden, eene stad van gewicht, aan de Schelde gelegen, en waar zijne grootmoeder Margaretha van Geest geboren was⁽²⁾. De burgers waren tot hardnekkige tegenweer gezind en hielden wakker vol, zoodat het beleg onder koene uitvallen en bloedige schermutselingen bleef slepen. Alexander gebood zelf in de schansen en loopgraven en moedigde zijn volk door zijn voorbeeld aan, daar hij dikwijls, als een schansgraver of soldaat, met het houweel arbeidde, of de speer bij den storm hanteerde. Toen het beleg ten einde spoedde, verliet hij nauwelijks het tooneel der krijgsverrichtingen en gebruikte zelfs zijn maaltijd dicht bij de buitenste borstweringen, om steeds toezicht te kunnen houden. Op zekeren dag, zou het maal voor hem en zijn staf in de open lucht, dicht bij de verschansing opgedragen worden; hij was toch bezig met eene batterij te richten tegen een zwak punt in de stadsvesten, en wilde zich daarvan niet verwijderen. Het tafellaken werd gespreid over eenige trommels, die men naast elkander had gezet, en vele aanzienlijke edellieden - Aremberg, Montigny, Rijsburg, La Motte en anderen - zaten mede aan tafel. Nauwelijks was de maaltijd begonnen, of een kogel vloog over de tafel en trof het hoofd van een jeugdig waalsch officier, die, naast Parma gezeten, hem juist verzocht had den volgenden dag bij den storm onder de voorsten te mogen geplaatst worden. Splinters van zijn schedel drongen een ander der aanwezigen in het oog. Een tweede kogel van de stadsbolwerken, even goed gericht, doodde nog twee der gasten, een duitsch kapitein en een advokaatgeneraal. Het bloed en de hersenen van de ongelukkige slachtoffers bespatten den disch, en de overigen sprongen op, daar hun de eetlust vergaan was. Alexander alleen bleef zitten, zonder eenige ontroering te laten blijken. Terwijl hij bedaard den bedienden beval de dooden op te nemen en schoon tafel-

(1) BOR, XVII. 320, 321. - Vergelijk Réconc. des prov. Wall, T.V.. MS.

(2) BOR, XVII. 322. STRADA, 2, IV. 225-234. De stad ligt in Vlaanderen aan de Schelde, in het land der oude Nerviërs, van welken dapperen stam zij, volgens VAN METEREN, haren naam ontleenen zou: *Oudenaarden* van *Oude Nerviers*. - VAN METEREN, XI. 195b.

goed te brengen, drong hij er op aan, dat zijne gasten hunne plaatsen zouden hernemen. Hij verklaarde aan de kettersche burgers van Oudenaarden den roem niet te gunnen van hem van zijn maal, of van den post des gevaars te verdrijven. De andere heeren moesten de koelbloedigheid van hun opperhoofd wel trachten na te volgen, en de maaltijd werd zonder verdere stoornis voortgezet. Niet lang daarna nam de stad, door zulk een vastberaden bevelhebber in het nauw gebracht, de aangeboden voorwaarden aan, die vrij redelijk waren, daar het Alexander beliefte zijn grootmoeders geboorteplaats te sparen. De plundering werd voor dertigduizend kronen afgekocht, en den 5den Juli gaf de stad zich aan Parma over, bijna onder de oogen van Anjou, die aanstalten maakte om het beleg te doen opbreken⁽¹⁾.

Ninove, eene kleine vesting aan het geslacht der Egmonds behoorend, lag thans aan de beurt. Ook hier was de verdediging hardnekkiger, dan men had verwacht, terwijl, naar mate de herfst verliep, Parma's troepen door ontoereikenden toevoer, groot gebrek leden. Weken lang aten zij geen ander vleesch dan dat van paarden. Eindelijk waren de paarden der ruitery verteerd, en zelfs die der bevelhebbers niet ontzien. Een officier van Parma's staf bond zijn paard aan den ingang van 's veldheers tent vast, terwijl hij naar binnen ging om bevelen te ontvangen. Toen hij weder buiten kwam, zag hij niets dan den zadel en den toom hangen waar hij het paard vastgebonden had. Geen beklag baatte; want reeds was het beest geslacht en in stukken gesneden, en de eenige schadeloosstelling, die men den officier aanbood, was een stuk van het gebrad. Deze nood bleef langen tijd bekend als de 'ninoofsche hongersnood', maar nochtans werd de vesting genomen⁽²⁾.

Een aanslag op Lochem, een stadje in Gelderland, mislukte, daar de plaats door den hertog van Anjou ontzet, en Parma genoodzaakt werd het beleg op te breken. Gelukkiger slaagden de koninklijke wapenen te Steenwijk, want kolonel Tassis, wien een verraderlijke friesche boer tot gids diende, overrompelde diezelfde stad, die zich den vorigen winter zoo lang en zoo manhaftig tegen Rennenberg verdedigd had. Hiermede hielden de krijgsverrichtingen van Parma voor dit jaar op. Omstreeks het einde van den herfst had hij echter het genoegen van onder zijn bevel zestigduizend goedbetaalde en geoefende krijgslieden te zien, ten gevolge van de aanzienlijke versterkingen, hem kort geleden uit Spanje en Italië toegezonden⁽³⁾. De maande-

(1) STRADA, 2, IV. 225-234. HOOFT, XIX. 812.

(2) STRADA, 2, V. 242.

(3) 56 550 man voetvolk en 3537 ruiters - te zamen 60 087 man, die 654356 gulden kostten. - VAN METEREN, XI. 198a.

lijksche kosten van deze troepen waarvan de helft als bezetting en de wederhelft als veldleger dienst moest doen, werd op zeshonderd vijftigduizend gulden geschat. De krijgsmacht onder Anjou en in dienst der Staten was ook aanzienlijk vermeerderd, zoodat het land weder groot gevaar liep van door vriend en vijand uitgeput te worden⁽¹⁾.

Weinig was er voorgevallen onder Anjou's bewind gedurende het jaar 1582. Na de plechtstatige inhuldiging in Antwerpen, was hij in Juli bij schriftelijke oorkonde als graaf van Gelderland en Heer van Friesland erkend. In dezelfde maand werd hij te Brugge, in tegenwoordigheid van den prins van Oranje, met veel plechtigheid als graaf van Vlaanderen gehuldigd. In die oude en statige stad had het niet aan optochten door luisterrijke zegebogen heen, aan kanongebulder en toespraken ontbroken, waarbij, gelijk van zelf spreekt, de verdrijving van mist en nevel door de zon en andere vroolijke zinnebeelden rijkelijk te pas werden gebracht; wederom werden fluweelen met hermelijn gevoerde mantels over hertogelijke schouders geworpen, te midden van den gloed van brandende pektonnen en pekkranzen⁽²⁾. Onder al die bedrijven werd er een aanslag gesmeed tegen het leven van Oranje en Anjou beiden. Men betrapte een Italiaan, Basa genaamd, en een Spanjaard, Salseda geheeten, die beide prinsen vergift wilden toedienen; zij bekenden, door den prins van Parma tot dien dubbelen moord gehuurd te zijn. Basa bracht zichzelve in de gevangenis om het leven; zijn lijk werd aan de galg vastgespijkerd, met het opschrift dat hij, op aansporing van Parma, getracht had Oranje en Anjou het leven te benemen. Salseda werd naar Parijs opgezonden, waar hij schuldig bevonden en door vier paarden van een gescheurd werd. Het is treurig om te melden, dat Lamoraal van Egmond, de jongste zoon en naamgenoot van den doorluchtigen veldheer, met Salseda vertrouwelijk omgang had en in dit laaghartig ontwerp mede betrokken was. Op haar sterfbed had zijne moeder den jongeling aan de vriendschappelijke zorg van Oranje aanbevolen⁽³⁾. De prins had steeds getracht aan dien plicht te

(1) TASSIS, VI. 433. STRADA, 2, V. 244, 245.

(2) BOR, XVII. 328, 329, 332. VAN METEREN, XI. 196. Eene opkomende zon met het opschrift '*fovet et discutit*' was Anjou's geliefd koosd zinnebeeld.

(3) BOR, XVII. 331. HOOFT, XIX. 814, 815. VAN METEREN, XI. 196. Egmond gaf voor, dat hij zich met Salseda in de alchemie oefende.

In een brief van Oranje aan Josse Borluut, van den 11den October 1580, verzoekt hij dezen om den jongen Lamoraal van de noodige gelden te voorzien, en voegt er bij: 'le principal point pour se faire valoir au chemin de la vertu, pour auquel continuer au bien en mieulx, ay donné ordre qu'il soit guidé de personnes à ce bien propres et qualifiés.' - Documents inédits, par Kervijn de Volkaersbeke et J. Diegerick, II. 158.

voldoen en genegenheid betoond voor den zoon van zijn ramspoedigen vriend, en nu was de jonge Lamoraal - alsof de naam van Egmond nog niet genoeg bezoedeld was door het verraad van zijn ouderen broeder te Brussel - de makker geworden van gehuurde sluipmoordenaars, die het op het leven van zijn voogd toelagden. De zaak werd gesmoord; maar algemeen vertelde en geloofde men, dat Egmond zelf op zich genomen had om den prins aan zijn eigen tafel om te brengen, door een vergift, dat hij in een zegelring verborgen bij zich droeg. St. Aldegonde zou men op dezelfde wijze uit den weg hebben geruimd; en er werd verzekerd, dat men ten huize van Egmond een hollen ring gevonden had, die met vergift was gevuld⁽¹⁾.

De jeugdige edelman werd gevangen gezet; zijne schuld was volstrekt niet twijfelachtig; maar de krachtadige tusschenkomst van Oranje zelf en de nauwe verwantschap van Egmond met de fransche Koningin, redden hem het leven, en men vergunde hem, na eene korte gevangenschap, naar Frankrijk te vertrekken⁽²⁾.

Eene maand later werd de hertog met groote staatsie te Gent ontvangen; maar hier werden de plechtigheden op eene andere wijze gestoord, daar de prins van Parma aan het hoofd van eenige regimenten Walen een aanval deed op eenige troepen, die Anjou in Vlaanderen tot geleide hadden gestrekt. Zij trokken in goede orde en zonder veel verlies onder de wallen van Gent terug, waar een lang en scherp gevecht plaats greep, dat zeer ten nadeele van Parma uitviel. De prins van Oranje en de hertog van Anjou stonden op de stadswallen om bevelen te geven en over de bewegingen der troepen het oog te houden, en met het vallen van den avond was Parma genoodzaakt terug te trekken met achterlating van een aanzienlijk getal gesneuvelden⁽³⁾.

De 15de December van dit jaar werd volgens de nieuwe verordening van Gregorius XIII als Kerstmis gevierd. Dit gaf aanleiding tot een bijzonder feestelijke stemming onder de Katholieken, die gedurende den afgeloopen zomer hun recht op openbare godsdienstoefening door Anjou en de Staten hersteld en bekrachtigd hadden gezien. Vele edelen van hoogen rang

- (1) 'Wreede Turcksche wonderlijcke verhalinge van dit leste verraet tegen Ducks Dangu [sic] en tegen den edelen Prince van Orangien,' enz. - Leiden, 1582. Dit merkwaardig vlugschrift in de Duncansche verzameling bestaat uit twee brieven, den eenen gedagt. uit Brugge, 25 Juli, en den anderen, uit Antwerpen, 27 Juli 1582.
- (2) Louise de Vaudemont, gemalin van Hendrik III, was eene dochter van de zuster van den vermaarden Egmond, en bijgevolg eene volle nicht van den jongen Lamoraal.
- (3) BOR, XVII. 334, 338. VAN METEREN, XI. 197, 198, sqq. HOOFT, XIX. 827. STRADA, 2, V. 240, 241, 245.

kwamen uit Frankrijk over, om den nieuwen hertog van Brabant hunne hulde te brengen. Zij lieten evenwel in het geheim hunne ontevredenheid blijken, over de knellende boeien van allerlei bepalingen, waarin zij hun toekomstigen Vorst in de nederlandsche gewesten gekluisterd zagen. Zij rekenden het ver beneden de waardigheid van den 'Zoon van Frankrijk', de ondergeschikte rol te spelen van een Hertog van Brabant, Graaf van Vlaanderen, Heer van Friesland, in naam, terwijl de gansche macht der regeering bij de Staten berustte. Zij fluisterden, dat het tijd was maatregelen te nemen om de Nederlanden bij Frankrijk in te lijven, en zij overreedden den valschen en wuften Anjou, dat er nooit onderstand van zijn koninklijken broeder te hopen zou zijn, dan onder voorwaarde, dat het goed en bloed der Franschen ten bate strekken zou van de macht, niet der pas verrezen provinciën, maar van de fransche Kroon⁽¹⁾.

Zij deden de laagste snaren van 's hertogs laag karakter trillen, door zijne ijverzucht tegen Oranje op te wekken. Hij haatte reeds den man, door wiens verstandelijk overwicht hij in ontzag gehouden werd, en door wiens zedelijke reinheid hij zich beschaamd voelde. Hij zwoer stoutweg, maar in stilte, dat hij zijne rechten zou handhaven en niet langer een schaduw, een standbeeld, een nul, een Matthias wilde zijn. Onnoodig is het er bij te voegen, dat noch in zijn eigen oordeel, noch in dat zijner *mignons*, de grondwettige bepalingen, die hij zoo pas gezworen had te zullen handhaven, of het verdrag, dat hij te Bordeaux geteekend en bezegeld had, hem een hinderpaal konden wezen om zich van het onbeperkt gezag meester te maken, zoodra dit mogelijk was. Dag en nacht hield hij zich met dat plan bezig.

In den aanvang van Januari 1583 ontbood hij in zekeren nacht, nadat hij zich te bed begeven had, zijne vertrouwdste aanhangers, om met hen te raadplegen. Hij klaagde over de aanmatiging der Staten, over den lastigen Raad, dien zij hem hadden opgedrongen, over den ontoereikenden geldelijken onderstand, dien men zoowel hem als zijn volk deed toekomen, over de verguizing, waaraan de katholieke godsdienst dagelijks prijs gegeven was. Hij verzekerde, dat hij zich in de oogen der geheele Christenheid onteerd zou achten, indien hij nog langer in zijne tegenwoordige smadelijke stelling lijdelijk berusten bleef. Slechts twee wegen stonden voor hem open, merkte hij aan: òf voor goed uit de Nederlanden te vertrekken, òf zijn gezag, gelijk een Vorst betaamde, met kracht van wapenen te handhaven. Het eerste zou hem met schande overladen, en het

(1) BOR, XVII. 339, sqq. STRADA, 2, V. 246, sqq. VAN METEREN, XI. 199, 200. HOOFT, XIX. 837, 838.

was daarom noodzakelijk, den tweeden weg in te slaan. Daarop legde hij aan zijne vertrouwde vrienden, La Fougère, De Fazy, Valette, de zoons van den Maarschalk Biron en anderen, zijn plan bloot. Op één en denzelfden dag, zoo het mogelijk was, had hij besloten zich met zijn krijgsvolk van de voornaamste steden in Vlaanderen meester te maken. Duinkerken, Dixmuiden, Dendermonde, Brugge, Gent, Vilvoorden, Aalst en andere plaatsen zouden gelijktijdig aangetast en overweldigd worden, onder voorwendsel van de onlusten te stillen, die men er tusschen de burgerij en de bezetting aangestookt had. Hij zelf zou Antwerpen voor zijne rekening nemen. Die gewichtige stad dacht hij te overrompelen op het eigen oogenblik, waarin zijne onderbevelhebbers zich van de andere steden zouden meester maken.

De aanslag werd zeer toegejuicht door de vrienden, die zich om Anjou's bed verzameld hadden. Allen brandden van ijver om het oppergezag der katholieke Kerk en het goddelijk recht van Frankrijk over de Nederlanden te vestigen, en om een aandeel te bekomen in den buit, waar zoovele bloeiende steden tegelijk stonden geplunderd te worden. Even als een ziellooze echo, die slechts de woorden van anderen terugkaatst, juichten die verachtelijke *mignons* hun zwakken meester met slaafsche onderwerping toe; waarop de hertog uit het bed sprong, in zijn nachtgewaad op den grond nederknielde, de oogen en handen ten hemel hief en godvruchtig den zegen van den Almachtige afsmeekte over het plan, dat hij dus aangekondigd had⁽¹⁾. Hij voegde er de plechtige gelofte bij, dat hij, indien hem deze onderneming gelukken mocht, zich voortaan van alle onkuischheid onthouden zou, en de zedeloze gewoonten zou laten varen, waarmede zijne jeugd bevlekt was. Na dus, gelijk hij waande, de Godheid te hebben omgekocht, en door zijne vleiers tot volvoering van het ontwerp aangemoedigd te zijn, legde de hertog zich weder te bed. Het eerste, waar hij den volgenden dag zorg voor droeg, was, den heer Du Plessis te verwijderen, dien hij dikwijls met den prins van Oranje had zien spreken; want zijn door schuldbesef gescherpte argwaan kon zich uit den omgang van die twee karakters niets dan kwaad voorspellen. Hij belastte Du Plessis met eene zending aan zijne zuster Margaretha van Navarre; maar inderdaad zond hij hem weg om zich van de tegenwoordigheid van een schrander en achtenswaardig landgenoot te ontslaan.

Den 15den Januari 1583, den dag, die voor de uitvoering van den aanslag was bepaald, trok de fransche bevelhebber van Duinkerken, kapitein Chamois, schrander partij van een

(1) Verklaring van La Fougère, 's hertogs Hofmeester, bij BOR, XVII. 340. HOOFT, XIX. 838. STRADA, 2, V. 248, 249. VAN METEREN, XI. 200, 201.

onbeduidend kraakeel tusschen de burgers en de bezetting, om die belangrijke grensstad te bemachtigen. Hetzelfde middel werd gelijktijdig met soortgelijk gevolg te Ostende, Dixmuiden, Dendermonde en Aalst in het werk gesteld; maar in één belangrijke stad stiet men op een hinderpaal. La Fougère, die met Chamois te Duinkerken was geweest, werd op zijn weg naar Brugge door eenige vaderlandslievende burgers in hechtenis genomen, daar men de lucht gekregen had van hetgeen er juist op dat oogenblik in andere steden plaats greep; zoodat, toen Valette, Anjou's provoost, en kolonel La Rebours aan het hoofd van vijftienhonderd Franschen voor de poort opdaagden, hun de toegang werd ontzegd. De Grijse, burgemeester van Brugge, moedigde zijne medeburgers door woord en daad aan, om het gruwelijk ontwerp te keeren dat tegen de godsdienstvrijheid en de regeering, en ten gunste van eene nieuwe uitheemsche dwingelandij gesmeed was. Hij sprak tot mannen, die zijn moedig besluit wisten op prijs te stellen en te ondersteunen, en het uitstel van vier-en-twintig uren, gedurende welk tijdsverloop de burgerij in de wapenen kwam, redde de stad. De gansche bevolking was op de been, en de teleurgestelde Franschen zagen zich genoodzaakt af te trekken, wilden zij niet door de burgers, die zij gedacht hadden te overrompelen, afgemaakt worden.

Intusschen had de hertog van Anjou te Antwerpen zijn plan snel tot rijpheid gebracht, daar hij, onder voorwendsel van een aanslag op de stad Eindhoven, een naar zijne meening toereikend aantal fransche troepen te Burgerhout, een dorp onder de muren van Antwerpen, had doen bijeenrukken.

Den 16den Januari begon men in de stad achterdocht te krijgen. Een vermomd persoon trad des nachts de hoofdwacht binnen, waarschuwde het volk op geheimzinnige wijs, dat er eene groote misdaad werd beraamd, en verdween, vóór men hem kon vatten. Zijn tongval verried hem als Franschman. Zonderlinge geruchten liepen er om in de straten. Een duister, onbeschrijfelijk gevoel van bezorgdheid en vrees doordrong de gansche bevolking, zonder dat men iets met zekerheid wist; want natuurlijk was men onkundig van hetgeen er op dat pas in andere steden voorviel. De oversten en hoplieden der burgerij kwamen den prins van Oranje raadplegen. Hij verklaarde, dat hij het onbepaaldst vertrouwen op den hertog van Anjou had, maar gaf toch last, dat men de kettingen spannen, de lantarens uithangen, de bruggen één uur vroeger dan gewoonlijk ophalen, en alle andere voorzorgen tegen onraad nemen zou. Hij zond ook den burgemeester, Dr. Alostanus, naar den hertog van Anjou, om hem kennis te geven van de achterdocht, die de jongste bewegingen der troepen bij den stedelijken Raad hadden gewekt.

Op dit bericht betuigde Anjou ten plechtigste, dat er niets was, waaraan hij minder dacht, dan aan een heimelijken aanslag op Antwerpen. Hij was bereid - volgens de zinsnede, die hem bij elke gewichtige gelegenheid vaardig van de lippen vloeide - 'zijn laatsten droppel bloeds tot verdediging der stad te vergieten'. Hij zwoer, dat hij voorbeeldig straffen zou allen, die zich verstout hadden tegen hem en zijne getrouwe Franschen zulke lasteringen uit te strooien, en verklaarde tevens nadrukkelijk, dat de troepen door zich naar hunne posten te begeven niets anders dan hun dienstplicht vervulden. Daar de hertog zoo luid en driftig sprak, daar hij bovendien tegen de maatregelen van voorzorg, die men genomen had, geen bedenking opperde, daar de burgemeester oordeelde, dat de ingezetenen, wier aandacht nu eenmaal gaande was gemaakt, alle booze voornemens, indien zij gekoesterd mochten worden, wel zouden verijdelen, zoo meende men, dat de burgers dien nacht althans veilig slapen konden⁽¹⁾.

Vele voorname personen bleven echter nog steeds achterdocht koesteren, en den volgenden morgen begaf zich eene bezending uit den Raad en de schutterij naar den hertog, terwijl de prins van Oranje, schoon voor zichzelf nog steeds een vertrouwen voedend, dat bijkans onverklaarbaar schijnt, er in toestemde, mede te gaan. De hertog betuigde wederom zijn trouw aan den pas gedanen eed en zijn warme genegenheid voor de Nederlanden - inzonderheid voor Brabant, en voor Antwerpen bovenal; en hij trachtte met al de levendigheid, hem eigen, den prins, de burgemeesters en de oversten te overreden, dat zij hem door zulke onrechtmatige achterdocht diep verongelijkten. Men nam zijne verzekeringen voor goede munt aan, en de bezending vertrok, nadat Anjou nog eerst - op aansporing van Oranje - plechtig zijn woord gegeven had, dat hij den ganschen dag de stad niet verlaten zou, ten einde allen verderen argwaan te voorkomen.

De hertog brak zijn woord bijna terstond nadat hij het gegeven had. Oranje keerde gerustgesteld naar zijn eigene woning terug, die dicht bij het kasteel en ver van het punt, waar men de aanval doen zou, verwijderd was; doch nauwelijks bevond hij zich te huis, of 's hertogs geheimschrijver Quinsay kwam hem uitnoodigen, om met Zijne Hoogheid het leger buiten

(1) Corte Verclaering, ghedaen bij Burgemeesteren, Schepenen en de Raedt der Stadt Antwerpen, nopende den aenslag tegen deselve Stadt aengerichtet den XVII deser maendt Januarij 1583. - Antwerpen, Christ. Plantijn, 1583. Dit is het verslag, op last der overheid, onmiddellijk na de gebeurtenis in het licht gegeven, en de bron, waaruit BOR, VAN METEREN en andere geschiedschrijvers van dien tijd de bijzonderheden dezer belangrijke gebeurtenis hebben getrokken. - Vergelijk BOR, XVII. 341, sqq; VAN METEREN, XI. 201, sqq.; HOOFT, XIX. 838, 839, sqq.; REIDANI, III. 46, 47.

de stad in oogenschouw te gaan nemen. Oranje wees dit verzoek van de hand, en liet den hertog ten ernstigste vragen, dien dag de stad niet te willen verlaten. De hertog gebruikte als gewoonlijk om twaalf uur het middagmaal. Onder den maaltijd werd hem een brief ter hand gesteld; men zag hem bij het lezen verbleeken, en den brief haastig wegstoppen in een mof, die hij aan den linkerarm had. Nadat de tafel afgenomen was, deed de hertog zijn gewoon rijpaard voorkomen. Het dier was echter schichtig en weigerde zoo hardnekkig den ruiter te dragen, dat men een ander halen ging. Dit tweede paard schoot zoo driftig vooruit, dat de hertog zijn mantel verloor en bijkans uit den zadel raakte. Hij bleef evenwel zijne kalmte behouden, stelde zich aan het hoofd van zijne lijfwacht en eenige ruiters, gezamenlijk driehonderd man te paard, en reed het voorplein af van het paleis naar de Kipdorpsche poort.

Door deze poort kwam men op den weg naar Burgerhout, waar de fransche troepen gelegerd waren; men bevond zich daar aan de zijde der stad, het verst van de rivier af. In Antwerpen was het doodstil, de straten waren bijkans ontvolkt; het was één uur, de tijd waarop men het middagmaal placht te gebruiken, en alle argwaan was door de krachtige verzekeringen van den hertog geweken. De wacht aan de poort keek droomerig naar den naderenden stoet; maar nauwelijks was Anjou de eerste valbrug over, of hij verhief zich in den stijgbeugel en wenkte met de hand. ‘Daar hebt gij uwe stad kinderen,’ riep hij den ruiters toe, die hem volgden, ‘komaan, maakt er u meester van!’

Tegelijk gaf hij zijn paard de sporen en reed naar het leger te Burgerhout. Een heer van zijn gevolg, graaf Rochepot⁽¹⁾, hield zich nu, alsof hij door het storten van zijn paard, bij het binnenrijden van de poort, tegen den muur gedrongen was en zijn been gebroken had. De sergeant Keiser, die er de wacht gebood, wilde hem hulp bieden, maar ontving een rapierstoot tot loon. Gelukkig droeg hij een ijzeren borstharnas en kwam er met een schram af.

‘Gebroken been!’ was het afgesproken wachtwoord: op hetzelfde oogenblik vielen Anjou's ruiters en lijfwachten op de schutters bij de poort aan, en brachten die om het leven. Eene afdeeling bleef den gemakkelijk overweldigden toegang bewaken, terwijl de overige Franschen de stad inrenden, onder de kreten:

(1) ‘Dont le nom est enseveli dans l'oubli,’ zegt DE THOU, en voegt er bij: ‘et plût à Dieu, que l'infamie de son action le fût aussi!’ -T. IX. liv. 77, p. 37. REYD evenwel zegt, dat het graaf Rochepot was. - Annal. Belg., III. 47. Ook het ongedrukte Dagboek van DE WEERT, meldt het voorval met dien naam.

‘Ville gagnée, ville gagnée! vive la messe! vive le duc d'Anjou!’ De legermacht uit Burgerhout volgde weldra, zoodat op zijn minst zeshonderd ruiters en drieduizend musketiers Antwerpen binnen drongen. Van de Kipdorpsche poort voerden twee hoofdwegen, de Kipdorpsche straat en de Meir, door het hart der stad recht naar het Stadhuis en voorts naar de rivier. Langs deze straten rukten de fransche soldaten voort, terwijl de ruiters hen vooruitdraafden, onder het geroep van: *‘Ville gagnée, ville gagnée! vive la messe, vive la messe! tue, tue, tue!’*⁽¹⁾

De burgers, die aan de deuren en vensters naar de oorzaak van al dat rumoer kwamen zien, werden met kogels begroet. Zij meenden eerst, dat het een toevallige opschudding was; maar toen zij bemerkten, hoe de soldaten woonhuizen en magazijnen, en in het bijzonder de winkels van goudsmiden en juweliers binnendrongen, kwamen hun de geruchten weder te binnen, die zoo algemeen in omloop waren geweest, en herinnerden zij zich, hoe aanzienlijke fransche officieren de juweelen voor zich hadden laten uitstallen, zoo als thans bleek, met het doel om bij het plunderen met overleg te werk te gaan.

Nauwlijks hadden de burgers den toestand begrepen, of zij vlogen te wapen. De straten werden door het spannen van kettingen en het opwerpen van verschansingen afgezet; overal in de stad klonk de alarmtrompet; de gewapende burgers snelden te hulp. Als gewoonlijk vereenigde men zich tot krachtigen tegenstand op de Beurs, waar reeds een fransche troep ingevallen was. Ingezeten en van alle rangen en standen, edellieden en burgers, katholieken en protestanten, gaven elkander de hand en zwoeren de stad tegen de verraderlijke vreemdelingen op dood en leven te beschermen. Snel wies de burgermacht aan. Edellieden kwamen met speer en borstharnas, burgers met musket en patroongordel, ambachtslieden met bijl en hamer of andere werktuigen van hun beroep. Een kloeke bakker, die juist half naakt bij zijn oven stond, vloog de straat op toen het trompetgeschal hem in de ooren drong. Met de breede ovenschop, die hij nog in de hand hield, bracht hij een fransch ruiterofficier zulk een geduchten slag toe, dat hij dood van het paard tuimelde. De bakker greep daarop de kling van den Franschman, sprong, ongekleeed als hij was, op zijn paard en rende de stad door, zijn medeburgers tot den strijd aansporend en in de vijandelijke gelederen schrik verspreidend. Zulke uitstekende diensten bewees hij in dat hachlijk uur, dat de overheid hem er later openlijk voor dankte en hem eene

(1) Corte Verclaering. BOR, XVII. 343. HOOFT, XIX. 841, sqq. STRADA, 2, V. 249, sqq.

jaarwedde van driehonderd gulden als belooning toeleigde⁽¹⁾.

De aanvallers waren van de Beurs verdreven, en een andere fransche troep, die tot de Markt doorgedrongen was, ontmoette daar een geduchten tegenstand. Fervacques, een voornaam fransch officier, die bij deze gelegenheid gevangen genomen werd, erkende, dat geregelde troepen niet dapperder konden gevochten hebben, dan deze kloeke burgers⁽²⁾. Vrouwen en kinderen wierpen uit de bovenramen en van de daken, pannen en bloempotten, tafels, stoelen en ander huisraad op de aanvallers, terwijl de burgers, die al hun kogels verbruikt hadden, hun geweer laadden met de zilveren knopen van hun wambuis, of goud en zilvergeld met de tanden tot kogels verbeterden. Door een zoo wakkere bevolking zagen de vierduizend overweldigers, hoe stoutmoedig zij ook mochten zijn, zich weldra overvleugeld. De wassende stroom der burgers had hen verzwolgen, en binnen een uur bestond er nog nauwelijks een derde van hunne macht. Verbijsterd, geslagen, geheel in wanorde, beproefden de Fransen den aftocht. Zij wierpen zich van de bolwerken in de gracht, of worstelden de straten door, terug naar de Kipdorpsche poort. Daar vertoonde zich een ontzettend schouwspel: tot tien voet hoog lagen de dooden in den nauwen doortocht opgestapeld, terwijl sommigen die nog niet geheel dood waren, een hand of voet poogden los te krijgen, en anderen met de uiterste inspanning het hoofd er uit opstaken, om versche lucht te scheppen.

Sommigen van Anjou's officieren poogden van buiten af over dezen stapel van lichamen heen te klimmen om in de stad te geraken; terwijl hunne vluchtende makkers zich van binnen uit een weg wilden banen door die zelfde afgrijselijke verschansing, die elk oogenblik wies onder de slagen der verbitterde burgers⁽³⁾. Graaf Rochepot, wien Anjou het opperbevel over de onderneming had toevertrouwd, trad de vluchtende soldaten in den weg, verweet hun bitter hunne bloohartigheid, en sloeg er tien of twaalf met eigen hand dood. Nauwelijks een uur was er verlopen, sedert de hertog van Anjou de Kipdorpsche poort uitgereden was, toen reeds de gansche macht, die hij had afgezonden om zijn laaghartig voornemen te volvoeren, of dood, of gevangen was. Tweehonderd en vijftig edelen van hoogen rang en doorluchtigen naam waren gesneuveld; zoo als zij daar op straat lagen, kon men hen terstond herkennen aan hunne prachtige kleedij. Volgens Anjou's eigen bekentenis, was bij deze verraderlijke en schandelijke onderneming een grooter aantal van de bloem

(1) STRADA 2, V. 252. EVER. REIDAN., III. 52. TASSIS, VI. 435.

(2) EVER. REIDAN., III. 48.

(3) VAN METEREN, XI. 201, sqq., die het van ooggetuigen vernomen had.

der fransche Ridderschap het slachtoffer geworden, dan op menig roemrijk slagveld het geval was geweest. Omstreeks tweeduizend soldaten waren omgekomen en de overigen gevangen. In het eerst beweerde men, dat juist vijftienhonderd drie-en-tachtig Franschen gesneuveld waren, maar dit werd alleen gedaan, omdat dit getal overeenkwam met het jaarcijfer. Van de burgers schoten er nog geen honderd het leven bij in⁽¹⁾.

Anjou moest, terwijl hij van verre het bloedig tooneel stond aan te zien, bittere verwijten hooren van verscheidene nobele Heeren uit zijn gevolg, aan wie hij niet gewaagd had den verraderlijken aanslag te ontdekken. De hertog van Montpensier betuigde driftig, dat hij zijn handen waschte van dit geheele bedrijf, wat er ook de uitslag van zijn mocht: hij achtte zich aansprakelijk voor de eer van een doorluchtig geslacht, dat nooit, indien hij het beletten kon, met zulke snoode daden zou bezoedeld Worden. Soortgelijke taal voerden Laval en Rochefoucauld, terwijl de maarschalk Biron, wiens beide zoons in de schandelijke onderneming betrokken waren, den hertog bittere verwenschingen toewierp, toen deze, bij het binnenrijden van de poort, den aanslag, dien hij voor had, openbaarde.

Intusschen was Anjou, behalve aan die verwijten van mannen van eer, aan hoop en vrees, angstigen twijfel en pijnlijk zelfverwijt ten prooi. Toen hij de vluchtelingen de wallen zag afspringen, riep hij, zonder nauwkeurig te onderscheiden wat voor slag van volk het was, in uitbundige vreugd uit, dat de stad hem behoorde, dat vierduizend zijner dappere krijgers er in waren en de burgers van de borstweringen smeten. Toen hij echter zijne dwaling bemerkte, werd hij neerslachtig en moedeloos, en toen het eindelijk duidelijk bleek, dat de onderneming geheel mislukt en zijn verraad volkomen aan het licht gebracht was, steeg hij ras te paard en ontvlood, door zijn geweten gejaagd, de schouwplaats zijner schande.

Zoo weinig was men, ten gevolge van het vertrouwen, door Oranje en de overheid in 's hertogs jongste plechtige verzekeringen gesteld, op den aanval verdacht geweest, dat niemand dien had kunnen voorkomen. De prins hield zijn verblijf in een gedeelte der stad, verwijderd van het tooneel van den strijd, en het blijkt niet, dat hij van hetgeen er voorviel kennis kreeg, vóór de zaak reeds bijkans haar beslag had. Toen viel er weinig meer voor hem te doen. Hij spoedde zich evenwel naar de

(1) Volgens opgave van een fransch gevangene, waren meer dan vijftig edellieden gedood, waarvan de armste minstens zesduizend livres jaarlijksch inkomen bezat. BOR, XVII. 343. - Vergelijk VAN METEREN, XI. 202; EVER. REID., III. 48; STRADA, 2, V. 252; HOOFT, XIX. 843; DE THOU, IX. 37; BENTIVOGLIO, 2, II. 268, 271.

wallen en bewoog de burgers om niet meer op den zwaar geteisterden en wijkenden vijand te schieten. Hij besepte al het ernstige van den toestand, en de noodzakelijkheid om de verbitterde gemoederen, indien het nog mogelijk was, ter neer te zetten. De burgers echter hadden hun plicht gedaan, en de prins zou zeker noch bij machte, noch gezind zijn geweest, om de fransche rooverhorde voor tuchting te vrijwaren.

Dat was de afloop der *fransche Furie*, en de vraag rijst hoe zij zooveel minder noodlottig voor Antwerpen is geweest, dan de *spaansche Furie* van 1576, waarvan men nog steeds niet zonder huivering gewagen kon. Men zou gedacht hebben, dat de Franschen nog beter in hunne onderneming hadden moeten slagen, dan de Spanjaarden. Deze toch waren vijanden, waartegen de burgerij sedert lang op hare hoede was geweest, terwijl de Franschen vrienden waren, en het vertrouwen op hunne oprechtheid, dat eenigszins gewankeld had, juist een oogenblik te voren hersteld geworden was. Bij den spaanschen aanval stond een aanzienlijke macht van verdedigers der stad achter pas versterkte verschansingen, en toen de Franschen door eene nauwelijks bewaakte poort binnen kwamen, zaten de ingezetenen en soldaten der bezetting rustig aan het middagmaal. In getal was er tusschen de aanvallers bij de beide gelegenheden geen belangrijk verschil; maar bij de fransche Furie waren er bijna geen geregelde troepen onder oudgediende krijgsoversten in de stad om den aanval te keeren, en misschien was dit juist de hoofdoorzaak van den goeden uitslag der verdediging. Ter afwering van den aanval der Spanjaarden steunden de burgers op huurlingen, waarvan sommigen verraders bleken te zijn, en waarvan de overigen door plotselingen schrik verbijsterd werden. Bij de fransche Furie steunden de burgers alleen op eigen kracht. Daarenboven begingen de Franschen den groven misslag hun vijand te min te achten. Versch lag het nog in het geheugen, hoe gemakkelijk de Spanjaarden de stad overweldigd en geplunderd hadden, en de Franschen meenden, dat zij er slechts binnen te rukken hadden om er meester van te zijn. In plaats van hunne hebzucht te bedwingen, gelijk de Spanjaards hadden gedaan, totdat zij allen weerstand hadden gebroken, verstrooiden zij zich bijna onmiddellijk in zijstraten en stegen, en liepen de winkels in om buit te zoeken. Zij schenen gedreven door de vrees, dat zij den tijd niet zouden hebben om de stad te plunderen, vóór Anjou versche troepen zond om in den roof te deelen⁽¹⁾. Zij waren minder gewoon aan het plunderen van nederlandsche steden, dan de Spanjaards, die door langdurige oefening doorkneed waren in de kunst om eerst de gansche

(1) STRADA, 2, V. 252. REIDANI, III. 53.

mannelijke bevolking te slachten, en dan pas tot plunderen en verdere gruwelen over te gaan. In elk geval, wat ook de oorzaken mogen geweest zijn, zeker is het dat schrik en geestverbijstering, die bij zoodanige gelegenheden de kans beslist, van het eerste oogenblik af de aanvallers en niet de aangevallenen beving. Zoodra de roovers aarzelden in hun voornemen en aan veiligen aftocht dachten, was het met hen gedaan. Terugkeeren was erger dan voorttrekken, en bijkans onvermijdelijk moesten allen sneuvelen of gevangen raken.

Anjou trok nog dienzelfden dag terug in de richting van Dendermonde en verloor op dien tocht nog een aantal van zijne manschappen: de burgers van Mechelen hadden een dijk doorgestoken, om hem den doortocht te beletten, en in de gezwollen wateren van de Dijle, die over het land vloeiden dat de hertog moest doortrekken, verdronken een duizendtal Franschen⁽¹⁾.

Zoodra Anjou zich in een kamp bij Berchem had nedergeslagen, opende hij een briefwisseling met den prins van Oranje en den Raad van Antwerpen. Hij zag zich zelf en zijn volk aan gebrek ten prooi, hij had in Antwerpen veel zilverwerk en kleinodiën achtergelaten, en wenschte nu, zooals hij met wonderbaarlijke onbeschaamdheid schreef, dat de burgers, die hij zoo laaghartig had verongelijkt, hem onderstand zonden en zijn eigendom teruggaven. Ook vorderde hij het ontslag van de gevangenen, die men in de stad in hechtenis hield. En om dit alles gedaan te krijgen, wendde hij zich tot den man, dien hij zoo bitter bedrogen had, en wiens leven hij zou opgeofferd hebben, ware hem zijne onderneming gelukt⁽²⁾.

Het was zijn voornemen geweest, de stad te plunderen, den roomsch-katholieken eeredienst uitsluitend te herstellen, het staatsverdrag, dat hij zoo kortgeleden gezworen had te handhaven, met voeten te treden, Oranje de Renversaalbrieven, waarbij hij hem als Heer van Holland, Zeeland en Utrecht erkende, met geweld af te persen - en, niettegenstaande zijn verraad ten volle aan het licht gekomen was, had hij toch de stoutheid de jongste gebeurtenissen op rekening van het toeval te stellen. Hij had verder den zonderlingen inval, om van zichzelf te spreken als van iemand, die diep gekrenkt was, die den Nederlanden groote diensten bewezen had en daarvoor met niets dan ondank beloond was geworden. Zijne zaakgelastigden, Landmeter en Escolières, die, nog den eigen dag waarop de fransche Furie plaats greep, naar de burgemeesters en den Raad van Antwerpen werden afgevaardigd, hadden in last die

(1) VAN METEREN, XI 202*b*. HOOFT, XX. 848. STRADA, 2, V. 251.

(2) HOOFT, XIX. 844. - Vergelijk DE THOU, T. XI. liv. 77.

overheden indachtig te maken, dat de hertog bij herhaling voor de zaak der Nederlanden zijn leven had gewaagd. De beleedigingen, zoo moesten zij er bij voegen, die hij ondergaan had, en de ondergang des lands, dien hij voorzag, had zijn goedhartigen aard zoo zeer verbitterd, dat daaruit de ramp ontsproten was, die hem onbeschrijfelijk leed deed. Desniettemin moesten zij den Raad verzekeren, dat zijne genegenheid voor het land nog steeds sterk genoeg was om hem van zijn kant te doen wenschen ingelicht te worden, hoe men zich thans jegens hem dacht te gedragen. Over dat belangrijk punt moesten zij dus opheldering verzoeken, en tevens met allen ernst aandringen op het ontslag van de gevangenen en op de teruggaaf van 's hertogs papieren en huisraad⁽¹⁾.

Brieven van soortgelijke strekking zond Anjou aan de Staten der Unie, terwijl hij zich tegen Oranje kort aldus uitliet. ‘Gij kent zeer goed, Neef, de rechtmatige en menigvuldige oorzaken van ergernis, die men mij gegeven heeft; maar inzonderheid gingen mij de beleedigingen, die ik dezen ochtend ondervond, zoo diep ter harte, dat zij *de eenige oorzaken* zijn van het ongeluk, dat van daag geschied is. Desniettemin zal ik aan hen, die mijne vriendschap begeeren, gelijke vriendschap en genegenheid betoonen. Hierin zal ik den raad volgen, dien gij mij geven zult, daar ik weet, dat die komt van iemand, die mij altijd hartelijk genegen is geweest. Ik verzoek u derhalve vriendelijk, te bewerken, dat ik eenig besluit vernemen moge, en dat den mijnen geen letsel geschiede. Zoo niet, dan zou het land het bitterlijk bezuren⁽²⁾’.

Op deze vermaningen gaven noch de prins, noch de Raad van Antwerpen eenig antwoord. Terstond evenwel werd er eene algemeene beraadslaging gehouden met de Staten-Generaal, en een antwoord aan den hertog afgezonden door de hand zijner zaakgelastigden. Men vond goed, de gevangenen te ontslaan, het huisraad terug te geven en eene bijzondere bezending af te vaardigen, ten einde mondeling met den hertog in nadere schikking te treden, en voor deze bezending verzocht men hem om vrijgeleide.

Anjou was zeer tevreden, toen hij deze vriendschappelijke mededeeling ontving. Voor een poos ontheven van de vrees voor de gevolgen zijner misdaad, plaatste hij zich op een hooger standpunt. Hij sprak niet alleen de Staten toe op vaderlijken toon, die vrij bespottelijk klonk, maar ging zoover van *hen zijne vergiffenis te verzekeren*. ‘Het dacht hem vreemd’, zeide hij,

(1) BOR, (XVII. 344, sqq.) geeft de instructiën op, benevens de geheele briefwisseling.

(2) Zie den brief bij BOR, XVII. 345.

‘dat zij hem zoo zeer schenen te wantrouwen, dat zij vrijgeleide en zekerheid eischten om bij hem te komen; ten ware zij meenden, *dat hij om hetgeen vroeger voorgevallen was reden had* zich beleedigd te gevoelen. Mocht dit het geval zijn, dan verzocht hij hun te willen gelooven, dat hij alles vergeten en in de asch begraven had, alsof het nooit gebeurd ware’. Voorts verlangde hij - en dit scheen nog het beleedigendst van alles - *dat zij zich met zijn woord tevreden wilden stellen*, en verzekerde hij hun, dat indien iemand ter wereld iets tegen hen zou willen voornemen, hij de eerste zou zijn om hen te beschermen.

Men ziet dat de hertog in zijne eerste brieven zijn aandeel in de schandelijke daad niet opzettelijk geloochend had, trouwens lag dan ook zijne schuld zoo helder aan den dag, dat geen uitvlucht iets baten kon. Hij bekende inderdaad, dat de aanslag op zijn bevel was geschied, maar zocht de misdaad te vergoelijken, op grond dat zij het gevolg zou geweest zijn van de slechte behandeling, die hij van de Staten ondervonden had. ‘De smaad en verguizing, die ik geleden heb’, schreef hij zoowel aan de antwerpsche overheid, als aan Oranje, ‘zijn oorzaak geweest van het tegenwoordig ongeval’. Evenzoo verklaarde hij in een brief, dien hij terzelfder tijd aan zijn broeder Hendrik III schreef, dat ‘de smaadheden, die men hem had aangedaan, en het klaar gebleken voornemen der Staten om een Matthias van hem te maken, de oorzaak waren geweest van de betreurenswaardige gebeurtenis⁽¹⁾’.

Thans waagde hij het evenwel een stap verder te gaan. Door de ondervonden toegevendheid stout gemaakt, nam hij driest den toon der beleedigde onschuld aan en schreef de onderneming deels aan het toeval, deels aan de slechte tucht van zijn krijgsvolk toe. Van die bewering ging hij uit bij zijne onderhandelingen met de gemachtigden der Staten. Evenzoo gewaagde hij in een brief aan van den Tempel, bevelhebber van Brussel, dien hij om onderstand voor zijn volk verzocht, van den jongsten aanval op Antwerpen, als van iets, waarop hijzelf niet in het minst verdacht was geweest, en dat hij niet had kunnen beletten. Hij had plan zoo schreef hij, de stad te verlaten om zich naar het leger te begeven; bij toeval was er tusschen zijn gevolg en de wacht aan de poort twist gerezen; de troepen, die zich te Burgerhout bevonden, waren daarbij gekomen, en zoo was er tot zijn diep leedwezen eene groote opschudding ontstaan. Hij betuigde echter door dezelfde christelijke vergevensgezindheid bezielde te zijn, die hij vroeger reeds aan den dag had gelegd, verzekerde dat de goede lieden nooit

(1) Zie den brief bij BOR, XVII. 348.

in zijne achting zouden deelen of ondervinden dat zijne genegenheid voor hen afgenomen had, en dat van den Tempel inzonderheid bij voortduring op zijne welwillendheid rekenen kon, daar hij hem kende als een warm voorstander van het gemeenebest⁽¹⁾.

Aanvankelijk had hij zich in zijne brieven wel kruipend en onbeschaamd tevens getoond, maar althans niet geloochend, wat zoo helder was als de dag. Het nieuwe standpunt, waarop hij zich nu plaatste, deed zijne zaak echter nadeel: die vergevensgezindheid van den kant van den schuldige was meer dan de Staten konden verkroppen, hoe gezind zij ook mochten zijn, om toegeeflijk te wezen en over het gepleegde kwaad heen te stappen. De onderhandelingen werden afgebroken en de leden van den Raad van Antwerpen gaven eene korte en krachtige verdediging in het licht van hun gedrag. Zij loochenden, dat eenige beleediging of gebrek aan eerbied van hunne zijde de schanddaad kon hebben uitgelokt, waaraan de hertog zich had schuldig gemaakt. Zij deden scherp uitkomen, hoe hij met zichzelf in tegenspraak was, daar hij den jongsten aanslag in den aanvang als eene rechtmatige wraakneming over geleden verongelijking had willen doen voorkomen, en dien later op rekening van het toeval, of van eene plotselinge opschudding geschoven had; terwijl de gelijktijdige aanslagen op Brugge, Dendermonde, Aalst, Dixmuiden, Nieuwpoort, Oostende, Vilvoorden en Duinkerken bewezen, dat er een voorbedacht plan had bestaan.

De openbaarmaking van zulke sprekende feiten was niet geschikt om de onderhandelingen, die men intusschen hervat had, tot een gewenscht einde te brengen. Hooge en heftige woorden vielen er tusschen Zijne Hoogheid en de gemachtigden, daar Anjou als gewoonlijk over beleedigingen en smaad klaagde, maar, als men op bijzonderheden aandrong, zich achter dubbelzinnige uitdrukkingen verschool. 'Hij wilde geen wonden openrijten, die gedeeltelijk geheeld waren.' Hij nam ook den schijn van welgemeende welwillendheid aan; en daar hij, volgens zijn zeggen, niets liever wenschte dan te vergeven en te vergeten, stelde hij eenige artikelen voor, om als grondslag eener nieuwe overeenkomst te dienen. Deze artikelen verschilden geheel en al van de bepalingen, opgenomen in het verdrag van Bordeaux, en werden dan ook als ten eenenmale onaannemelijk van de hand gewezen⁽²⁾.

Anjou riep nu op nieuw den invloed van den prins van

(1) De brief is opgenomen door BOR. XVII. 345, 346.

(2) BOR, XVII. 346, 347.

Oranje in, om tot eene schikking te komen⁽¹⁾. De prins, met reden verontwaardigd over het gepleegde verraad en de driestheid van den man, in wien hij zulk een onbepaald vertrouwen had gesteld, maar tevens overtuigd, dat 's lands welzijn er van afhing, om zooveel mogelijk alle staatkundige botsing en tweespalt te vermijden, antwoordde den hertog in ronde, kernachtige, ernstige taal. Hij had jegens Zijne Hoogheid, zoo schreef hij, steeds de oprechtste vriendschap aan den dag gelegd. Dit gaf hem het recht om hem te zeggen, dat, tengevolge der veranderde omstandigheden, het met zijn grootheid en glorie gedaan was. De Nederlanders, gisteren nog gezind om voor Zijne Hoogheid te sterven, waren thans zoo verbitterd, dat zij onbewimpeld aan een openbaren vijand boven een trouweloozen beschermer de voorkeur gaven. Na hetgeen er in zoovele steden op hetzelfde tijdstip was voorgevallen, ware het te wenschen geweest, dat het Zijne Hoogheid behaagd mocht hebben, den afgevaardigden een ander en voegzamer antwoord te geven, een antwoord, dat tot een schikking had kunnen leiden. Rondborstig moest hij echter de artikelen, door Zijne Hoogheid voorgesteld, zoo onredelijk verklaren, dat niemand in het land den mond zou durven open doen om ze te verdedigen. Zijne Hoogheid had door die handelwijs de kloof, door het wantrouwen gedolven, nog verwijd. Hij waarschuwde den hertog derhalve, dat hij den rechten weg niet insloeg om zich weder op een standpunt van eer en glorie te plaatsen; en verzocht hem, gepaster middelen in het werk te stellen. Dat verwachtte niet slechts het land, maar de geheele Christenheid van hem⁽²⁾. Dit gematigd, maar uit het hart geweld beroep op de betere natuur van den hertog, indien hij eene betere natuur had bezeten, werd niet onmiddellijk beantwoord.

Terwijl de zaken zich in dezen toestand bevonden, kwam er een buitengewoon gezant uit Frankrijk, dien de Koning en de Koningin-Moeder op de eerste tijding van het gebeurde te Antwerpen afgevaardigd hadden⁽³⁾. De Heer De Mirambeau, de afgezant, wiens zoon bij de Antwerpsche Furie omgekomen was, bracht geloofsbrieven mede voor de Staten der Vereenigde Provinciën en voor den prins van Oranje. Ook overhandigde hij een kort vertrouwelijk briefje, dat Catharina de Medici met eigen hand aan den prins geschreven had, en dat luidde als volgt:

(1) In een brief, gedagteekend uit Vilvoorden, 25 Januari 1583. BOR, XVII. 347, 348.

(2) Zie den brief bij BOR, XVII. 348.

(3) BOR, XVII. 349. VAN METEREN, XI. 202*d*. HOOFT, XX. 849.

‘Neef! De Koning, mijn zoon, en ik zenden u den Heer De Mirambeau, niet, omdat wij gelooven wat men zegt; want wij houden u te zeer voor een man van eer, om te kunnen aannemen dat door u zoo groote ondankbaarheid zou getoond zijn tegenover mijn zoon en degenen, die hem tot 's lands welzijn vergezeld hebben. Gij hebt hem te veel genegenheid bewezen, om hem, den prins, die zulk een machtig Vorst als de Koning van Frankrijk tot steun heeft, zulk een lagen trek te spelen. Tot dat ik het ware van de zaak verneem, zal ik de hoop niet opgeven, waarmede ik mij altijd geveleid heb, dat gij mijn zoon nooit verzocht zoudt hebben in uw land te komen, indien gij niet van zins waart, hem getrouw ten dienst te staan. Zoolang gij dit doet, kunt gij altijd rekenen op de ondersteuning van allen die hem het naast zijn.

Uwe goede Nacht,

CATHARINA⁽¹⁾.

Bezwaarlijk kon men uit dezen loozen brief veel opheldering of opbeuring scheppen. De bedreiging was duidelijk genoeg, de toezegging op onaangename wijs onbepaald. Bovendien had men kort geleden in de woning van den hertog te Antwerpen een brief van dezelfde Catharina gevonden. Daarin spoorde zij haren zoon onbewimpeld aan om den roomsch-katholieken godsdienst weder te herstellen, met de verzekering, dat hij zodoende de Infanta van Spanje zou kunnen trouwen⁽²⁾. Overtuigd dat het zijn plicht was om de noodlottige kloof, tusschen den franschen Vorst en de provinciën ontstaan, te dempen, als er nog een eervolle verzoening mogelijk was, hechtte Oranje geen bovenmatig gewicht aan Catharina's brief. Vurig verlangde hij de verwarring te voorkomen, die hij wederom zag opdagen. Hij wist, dat, zoolang de gezindheid Van Keizer Rudolf, van de engelsche Koningin en van de protestantsche Vorsten in Duitschland, en de inwendige toestand der Nederlanden dezelfde bleef, het dolheid zou wezen om de regeering van Frankrijk uit te tarten, zich daardoor een nieuwen vijand op de hals te halen en den eenigen vriend van zich te vervreemden. Nog gaf hij de hoop niet op, om al de Nederlanden - natuurlijk met uit-

(1) Archives et Correspondance, VIII. 148. BOR, XVII. 349.

(2) Deze bijzonderheid berust op het gezag van HOOFT, die haar uit den mond van eenige oude inwoners der stad vernomen had. ‘Replantez la religion Catholique dans Anvers,’ zeide Catharina, ‘et je me fais fort que vous vous marierez avec l'Infante d'Espagne’ - HOOFT, XX. 846. Vergelijk STRADA, 2, V. 258, die van een gerucht spreekt, òf door Anjou, òf door Oranje uitgestrooid, dat men een huwelijk tusschen den hertog en de Infanta beoogde en dat Parma van het plan wist.

zondering van de waalsche landschappen, die zich reeds met Filips verzoend hadden - tot één onafhankelijk gemeenebest te vereenigen, dat voor altijd van het spaansche juk ontslagen zou zijn. Hij was er voor, dat men zich uit een vreemd Vorstenhuis een Heer kiezen zou, maar toch alleen onder voorwaarde, dat de nieuwe koningsstam in de Nederlanden vasten wortel schoot, zich stipt aan de bestaande instellingen en handvesten hield en de nederlandsche zaken door Nederlanders behartigen liet. In weerwil dus van Anjou's trouweloosheid, was de prins van Oranje gezind op den ouden grondslag met hem te onderhandelen. De tweeledige keus, die voor hem open stond, was nochtans ver van gemakkelijk; want welke keus hij ook deed, onmogelijk kon hij zich voor berisping vrijwaren. Zelfs nu nog is het moeielijk te beslissen, wat het gevolg had kunnen zijn, indien men het fransche bewind openlijk getrotseerd en Anjou verjaagd had. De prins van Parma lag, geslepen, waakzaam, vaardig met woord en daad, gretig op de loer, om met elken misstap van zijne tegenpartij voordeel te doen. De opgestane gewesten waren door hem reeds in de krachtigste taal vermaand, om zich aan de jongste gebeurtenissen in Antwerpen te spiegelen en door de aan het licht gekomen bedoelingen van Anjou te leeren inzien, dat het eenigste middel van behoud voor hen was, zich weder in 's Konings armen te werpen⁽¹⁾. Anjou zelf hield, met verzaking van alle schaamte en eergevoel, in het geheim bijeenkomsten met Parma's zaakgelastigden, Acosta en Flaminio Carnero, op hetzelfde oogenblik, waarin hij den Staten nu eens zijne verontwaardiging te kennen gaf, dat zij het waagden zijne trouw te betwijfelen, en dan weder hun grootmoedig zijne vergiffenis aanbood voor hun onrechtmatigen argwaan. Hij schreef brieven op den toon der beleedigde onschuld aan Oranje en de Staten, terwijl hij in het geheim de voorwaarden bedong van het verdrag, waarbij hij zich aan Spanje verkoopen zou. Geen bedenking of gewetensbezwaar hield 'den zoon van Frankrijk' van zulk eene laaghartige handelwijs terug. Hij aarzelde niet dit drievoudig valsche spel met de Nederlanden te spelen, en dacht er slechts aan om voor zichzelf met Parma den voordeeligsten koop te sluiten. Hij bood aan, Duinkerken, Dixmuiden en de andere steden, die hij zoo pas aan de Staten ontstolen had, aan Spanje over te leveren en met Filips een nauwe verbintenis aan te gaan; maar hij vorderde, dat men hem daarentegen zekere nederlandsche steden op de grenzen van Frankrijk zou overdoen. Hij verlangde insgelijks dat men goed zijne aftocht dekken zou uit een land, dat naar alle gedachten hoogst verbitterd tegen hem zou zijn. Parma en zijne zaakgelastigden

(1) BOR XVII. 348, sqq. VAN METEREN, XI. 202d. HOOFT, XX. 849.

glimlachten over zulke buitensporige eischen⁽¹⁾. Nochtans was het zaak behoedzaam te zijn tegenover een man, die van daag wel is waar slechts een arme bedrieger was, maar morgen op den troon van Frankrijk zitten kon. Terwijl men zoo in het geheim aan het dingen was en het nog niet eens kon worden over de voorwaarden van den koop, kwam de prins van Oranje achter de verraderlijke onderhandeling. Het overtuigde hem van de noodzakelijkheid om op vasten voet te komen niet een man, die zoo door en door laaghartig was en door de hoogte, waarop hij geplaatst stond, gevaarlijker was als vijand dan als vriend. Met Anjou, gerugsteund door zulk een sluwen en gewetenloozen staatsman als Parma, viel niet te spotten. Dagelijks namen het wantrouwen en de bezorgdheid in het land toe; velen, die zich tot dusver standvastig hadden betoond, begonnen te wankelen, terwijl de prins op de kloekheid van geen der Staten-vergaderingen, die van Holland, Zeeland en Utrecht uitgezonderd, rekenen durfde, wanneer zij niet van buiten 's lands werden ondersteund.

Hij trachtte dus de breuk zooveel doenlijk te heelen en daardoor de Unie te redden.

De fransche gezant Mirambeau beproefde in zijne onderhandelingen met de Staten alles, wat woorden konden uitwerken. Hij drukte de hoop uit, dat de Staten er toe komen mochten om 'het een of ander zacht en heilzaam geneesmiddel te bedenken' voor de tegenwoordige kwaal, en dat zij den hertog niet te hard zouden vallen voor een misslag, die, zoo als hij hun verzekerde, niet in zijn aard lag. Hij waarschuwde hen, dat de vijand zich van de tegenwoordige ongelegenheid zou bedienen, om zoo mogelijk hun ondergang te bewerken, en voegde er bij, dat hij in last had, den hertog van Anjou zijne opwachting te maken en hem te verzekeren, dat, hoe vervreemd Zijne Hoogheid nu ook van de Nederlanden wezen mocht, de Koning van Frankrijk vast besloten was, eene verzoening tot stand te brengen⁽²⁾.

De gezant had ook een onderhoud met den prins van Oranje, waarin hij hem ten ernstigste aanspoorde, zijn best te doen om de breuk te heelen. De prins liet zich met de grootste rondborstigheid uit. Nooit had Zijne Hoogheid, zeide hij, een trouwer en ijveriger vriend gehad, dan hij. Hij zelf was reeds aanmerkelijk in de volksgunst gedaald door de warmte, waarmede hij de zaak des hertogs altijd had bepleit, en hij kon zich niet vleien, dat eene aanbeveling van zijn kant Zijne

(1) STRADA, 2. V. 255-257.

(2) BOR, XVII. 349. - Vergelijk VAN METEREN, XI. 202, 203. HOOFT, XX. 850.

Hoogheid thans zou baten; zij zou integendeel zelfs nadeeliger werken dan zijn stilzwijgen. Desniettemin was hij gezind om al den invloed, die hem nog restte, aan te wenden, ten einde eene verzoening tot stand te brengen, mits de hertog ter goeder trouw handelde. Indien Zijne Hoogheid zich thans aan het *oorspronkelijk verdrag* wilde houden en gezind was de misslagen goed te maken, *die hij op één en denzelfden dag in zoo vele steden had begaan*, - vergrijpen, die niet te verschoonen waren op grond van eenige beleediging hoegenaamd, die hem de burgers van Antwerpen mochten hebben aangedaan - dan zou het zelfs nu nog niet onmogelijk wezen, een pleister te vinden voor de wond. De prins verklaarde echter, dat de nietige verontschuldiging, door den hertog ingebracht, meer verbitterd hadden, dan het geval zou zijn geweest indien hij openhartig zijn misslag beleden had. Het ware beter, zeide Oranje, dat hij berouw toonde, dan dat hij zich zocht te verontschuldigen door de schuld te werpen op wie er geheel vrij van waren, en die zich steeds getrouwe dienaars van Zijne Hoogheid hadden betoond⁽¹⁾.

De Staten der vereenigde provinciën, die zich in groote verlegenheid bevonden ten aanzien van den te volgen weg, wendden zich thans - zooals zij altijd deden in tijden van druk en gevaar - tot den prins met het verzoek, om zijn gevoel te willen kenbaar maken. Hij voldeed, maar niet zonder weerzin, aan dien wensch, in een der bewonderenswaardigste staatsstukken die zijne pen ontvloeiden⁽²⁾.

Hij verklaarde aan de Staten, dat hij er niet zonder aarzelen toe overging, om zijn gevoel bloot te leggen. De blaam van den algemeenen tegenspoed werd steeds op zijne schouderen gelegd, alsof de kansen van den oorlog zich ooit lieten dwingen zelfs door een machtig Vorst, die over rijke middelen te beschikken had. Wat hem betrof, die zoo weinig krijgsmacht bezat, dat hij buiten staat was om eene enkele stad van eene toereikende bezetting te voorzien, hoe kon men van hem verwachten, dat hij de fortuin zou gebieden? Zijn raad werd altijd gevraagd, maar goed of slecht geoordeeld naar de gevolgen, alsof iemand anders over de uitkomst beschikken kon, dan God alleen. Het scheen niet raadzaam voor iemand van zijn rang en leeftijd, die zoo dikwerf aan de pijlen van den laster had ten doel gestaan, wederom zijne eer op de weegschaal van der menschen oordeel te leggen, inzonderheid daar hij alle kans had om zich een nieuwe berisping op den hals te halen voor hetgeen

(1) BOR, XVII. 349. VAN METEREN, XI. 203b. HOOFT, XX. 851.

(2) Het komt volledig voor bij BOR, XVII. 349-354, en verkort bij VAN METEREN, XI. 203-205, en bij HOOFT, XX. 851-856.

een ander misdaan had⁽¹⁾. Evenwel was hij gezind, van wege de liefde, die hij het land toedroeg, andermaal dit gevaar onder de oogen te zien.

Hij gaf nu een kort overzicht van de omstandigheden, die tot de verkiezing van Anjou geleid hadden, en herinnerde den Staten, hoe zij daar lang genoeg over hadden beraadslaagd, en hoe hij hen menigmaal zijne hulp en krachtdadige medewerking beloofd had, indien zij eenig ander middel wilden aangrijpen dan het verdrag met den franschen prins. Onbillijk was het dus, om, nu er uit dat verdrag onheil was voortgesproten, hem daarvan geheel de schuld te geven, zelfs al mochten de Staten nog grievender beleedigd zijn geworden, dan inderdaad het geval was. Geenszins wilde hij de misdaad verschoonen, of loochenen dat de hertog de rechten, hem bij het verdrag van Bordeaux gewaarborgd, had verbeurd. Maar men vroeg hem thans wat er te doen stond. Uit drie dingen moest men er noodzakelijk één kiezen: òf vrede maken met den Koning, òf bewilligen in eene verzoening met Anjou, òf wel al de krachten inspannen, door God gegeven, om alleen den vijand te wederstaan. Met betrekking tot het eerste punt betoogde de prins hoe hopeloos het was tot een bevredigende schikking met den spaanschen Monarch te komen. De onbeschaamdheid, waarmede Parma het pas met de waalsche provinciën gesloten verdrag geschonden had, door onmiddellijk eene aanzienlijke spaansche en italiaansche troepenmacht weder in het land te roepen, deed maar al te duidelijk zien, hoe weinig waarde men hechten kon zelfs aan de plechtigste verbintenissen met Zijne katholieke Majesteit. Daarenboven zou het tijdstip zeer slecht gekozen zijn. Na hetgeen er voorgevallen was, zou men zelfs te vergeefs fraaie beloften verwachten. Het was dus dwaasheid, zich de vijandschap van twee zulke geduchte Mogendheden, als Spanje en Frankrijk, te gelijk op den hals te halen. De Franschen konden als vijanden de Nederlanden meer kwaad doen dan de Spanjaarden. De Spanjaarden zouden gevaarlijker zijn als vrienden; want ingeval men met Filips een verdrag sloot, zou de Inquisitie wederom den godsdienstvrede vervangen. Uithoofde van deze redenen verklaarde de prins zich volstrekt tegen eenige onderhandeling, hoe ook genaamd, met de spaansche Kroon.

- (1) De prins was altijd hoogst gevoelig voor elke aanranding van zijne eer. Overigens was hij bij uitnemendheid vrij van 'het zwak, dat edele gemoederen het langst pleegt aan te kleven.' - Het schijnt geheel onnoodig, 'merkte hij aan in een gedenkwaardigen brief aan zijn broeder uit dit tijdvak, 'te antwoorden op hetgeen men mij zegt - namelijk, *dat ik mijn naam beroemd genoeg heb gemaakt, - want nooit heeft zulk eene ijdele beweegreden mij aangezet* om zooveel arbeids op mij te nemen, zoovele verliezen te ondergaan, zoovele gevaarlijke vijanden onder de oogen te zien.' - Archives et Correspondance, VIII. 344, 355.

Wat het tweede punt betrof, gaf hij toe, dat Anjou met zijn jongste gedrag weinig eer had ingelegd, en dat het niet pleiten zou voor het beleid der Staten, indien zij voor de tweede maal over denzelfden steen struikelden. Hij voorzag evenwel, dat de hertog - in zijne verbittering over het verlies van zoo velen zijner Edelen en over het instorten van al zijn plannen in de Nederlanden - hunne zaak groot nadeel zou doen. Toch mocht, men zich Frankrijk niet tot vijand maken. Aan hoevele gevaren zou men zich ook bloot stellen, door te gelijk den openlijken toorn van den franschen Koning en het heimelijk misnoegen van de engelsche Koningin te willen trotseeren! Elisabeth had den Hertog van Anjou warm aanbevolen: de eer, die men hem bewees, zou zij, zoo had zij gezegd, als aan haarzelve bewezen beschouwen, en zij was er thans zeer tegen, dat men den tegenwoordigen twist levendig hield⁽¹⁾. Indien Frankrijk de vijand der Staten werd, stond op eens de weg door dat rijk voor Spanje open. De Staten moesten ter dege bedenken, of zij de middelen hadden om zulk een dubbelen oorlog te voeren zonder eenige hulp. Zij moesten insgelijks niet vergeten, hoe vele steden er nog in de macht van Anjou waren, en welk lot deze steden te wachten stond, zoo men den hertog tot het uiterste dreef.

Eindelijk behandelde de prins ernstig het derde punt. Hij hield den Staten de moeielijkheid voor, om op den duur legers op de been te brengen, geld te heffen tot betaling van het krijgsvolk, de steden over te halen om behoorlijke bezetting in te nemen, een Raad aan te stellen, die zich wist te doen eerbiedigen. Hij gewaagde niet zonder bitterheid van de gedurige geschillen en oneenigheden der Staten onder elkander, van hunne onderlinge wangunst, van hunne hardnekkige karigheid, van hunne ijverzucht op het algemeen bestuur, van hunne gevoelloosheid en traagheid bij den dreigenden ondergang. Hij wilde niet hen lasteren, die zeiden dat men op God betrouwen moest. Dat, erkende hij, was alleszins goed en waar. Maar groote zaken zonder middelen te beginnen, of, wat nog erger was,

(1) BOR, t.a. pl. - 'Vous conseiller et vous admonester,' schreef Elisabeth aan de Staten-Generaal, 'que vous donuiez bien garde d'offenser un Prince de sa qualité - ayant déjà *par le mépris passé refroidi beaucoup en lui la première affection* qu'il vous portoit. [!] Car vous pourriez aisément penser, que s'il est *si avant irrité par telles façons de faire*, qu'il en devienne votre ennemi, ce lui sera chose assez facile de se venger sur vous avec les moyens et la force, que son frère lui pourra mettre en main,' etc. - Lettre de la Séréniss. Reine d'Angleterre, 20 Avril 1583, MS. Ordinar. Depêchenboek der Staten-Generaal, A^o. 1582-1583, f°. 557. - Vergelijk de instructie van Elisabeth aan Sir John Somers, buitengewoon gezant bij den hertog van Anjou; VAN METEREN, XI. 203.

uit gierigheid de middelen achter te houden, dat was geen betrouwen op God, maar een verzoeken van God. Het ware betrouwen op God bestond in het gebruik der middelen, die het Hem behaagde onder ons bereik te stellen, onder afbidding van zijn zegen.

Het eerste der drie punten werd door hem verworpen: verzoening met den Koning van Spanje was onmogelijk. Wat hemzelf aanging, *hij zou ver de voorkeur geven aan het derde*. Hij was er altijd voor geweest, dat de Nederlanders hunne onafhankelijkheid handhaafden door eigen middelen onder bijstand van den Almachtige. Hij was echter verplicht met droefheid te bekennen, dat de bekrompen naijver voor de rechten van elke der provinciën afzonderlijk, de scheurzieke geest en het aanhoudend twisten alle hoop benomen hadden om met goed gevolg dien weg in te slaan. Zoo bleef dus alleen het tweede punt over: met Anjou een eervolle verzoening te treffen. Maar welk besluit de Staten ook mochten nemen, spoed was noodig. Geen uur bleef er te verliezen. Vele schoone kerken Gods, die zich in de macht van Anjou bevonden, zagen bevend uitkomst te gemoet, en de godsdienstige en burgerlijke vrijheid stond meer dan ooit op het spel. Ten slotte betuigde de prins nogmaals, dat, wat der Staten besluit ook zijn mocht, hij het overschot zijner dagen aan den dienst van den Lande zou wijden.

Ten gevolge van dit vertoog, waarvan de indruk nog versterkt werd door brieven van Koningin Elizabeth⁽¹⁾, waarin op verzoening aangedrongen werd, en door de betuigingen van den hertog en de fransche zaakgelastigden, kwam er eene voorloopige schikking tot stand, die den 26sten en 28sten Maart geteekend werd. Volgens de bepalingen van die overeenkomst zou de hertog dertigduizend gulden voor zijne troepen ontvangen, maar verplicht zijn de steden over te geven, die nog in zijne macht waren. Men zou de fransche gevangenen ontslaan en den hertog zijne goederen, die zich in Antwerpen bevonden, teruggeven. Voorts zou de hertog zelf te Duinkerken gevolmachtigden afwachten, die met hem over een nieuwe en duurzame overeenkomst in onderhandeling zouden treden⁽²⁾.

De onderhandelingen bleven evenwel slepen. De wond was oppervlakkig geheeld; maar een vertrouwen, zoo versch en gewelddadig in het hart getroffen, kon niet dan langzaam weder herstellen. Den 28sten Juni begaf Anjou zich uit Duinkerken naar Parijs, om nooit in de Nederlanden terug te keeren; maar hij wisselde bij zijn vertrek vriendelijke brieven met den prins

(1) VAN METEREN, XI. 203.

(2) Zie de 21 artikelen der voorloopige schikking bij BOR, XVII. 355-357.

en de Staten. De Heer Des Pruneaux bleef hem vertegenwoordigen, en men besloot de onderhandelingen, om hem zoo mogelijk weder in de heerschappij te herstellen, die hij zoo laaghartig verbeurd had, met ernst voort te zetten⁽¹⁾.

In de lente van datzelfde jaar zocht Gebhard Truchsess, aartsbisschop van Keulen, die zijn bisschopzetel verloren had ter liefde van Agnes van Mansfeld, door hem ten spijt van den Paus getrouwd zijn toevlucht bij den prins van Oranje in Delft⁽²⁾. In Duitschland brak een burgeroorlog uit, daar de protestantsche Vorsten den aartsbisschop ondersteunden tegen Ernst van Beieren, die in zijne plaats was aangesteld. De prins van den Palts, Johan Casimir, achtte het, naar zijne gewoonte, noodig, op te zitten en ten oorlog te rijden. Terwijl hij aan het hoofd van eene in aller ijl verzamelde krijgsmacht kwam opdagen en gereed stond zich andermaal in een bajert van verwarring te dompelen, vernam hij echter plotseling den dood van zijn ouderen broeder te Heidelberg. Hij liet nu zijn volk een goed heenkomen zoeken, en bekommerde er zich niet over, dat baron Truchsess, broeder van den aartsbisschop, in handen des vijands viel. Zijn eenig streven was thans, dat zijne eigene belangen bij de voogdij der jonge Paltsgraven, door zijne afwezigheid geen schade zouden lijden.

Omstreeks dezen tijd, den 12den April, trad de prins van Oranje voor de vierde maal in den echt met Louise, weduwe van den Heer Teligny en dochter van den doorluchtigen Coligny⁽³⁾.

In den loop van den zomer vaardigden de Staten van Holland en Zeeland, altijd tegen de verbintenis met Anjou ingenomen en meer dan ooit misnoegd, dat men na het voorgevallene te Antwerpen de onderhandelingen met hem weder aangeknoopt had, eene bezending af, om Zijne Excellentie te overreden, openlijk tegen deze onderhandelingen op te komen. Zij leverden te gelijk een plechtig schriftelijk vertoog in, onder dagteekening van 25 Augustus 1583, waarin zij uiteenzetten, hoezeer de schikking met den hertog hen altoos eene ergernis was geweest. Huns inziens konden ook de verstandigsten soms mistasten, en had zich de prins door Anjou en het fransche Hof jammerlijk laten bedriegen. Zij smeekten hem, te steunen op de hulp van den Almachtigen en op de krachtsinspanning der natie, en wezen wederom op de wenschelijkheid dat de prins de hem zoo bereidwillig opgedragen heerschappij over al de vereenigde provinciën aanvaarden zou, terwijl zij aanboden de gelden, jaarlijks

(1) BOR, XVIII. 371, sqq. VAN METEREN, XI. 206c.

(2) BOR, XVIII. 360, 361.

(3) BOR, XVIII. 366. VAN METEREN, XI. 205. XX. 864.

tot de algemeene verdediging op te brengen, aanzienlijk te vermeerderen⁽¹⁾.

Kort daarna, in Augustus 1583, boden de Staten der Vereenigde Provinciën, toen te Middelburg vergaderd, het algemeen bestuur - in de gegeven omstandigheden zoo goed als het oppergezag - uitdrukkelijk den prins aan, en drongen hem die waardigheid aan te nemen. Hij legde evenwel denzelfden weerzin aan den dag, dien hij steeds te kennen gegeven had, en verlangde dat men het ontwerp vooraf aan de vroedschappen van al de groote steden en aan de Staten van eenige provinciën, die op de middelburgsche dagvaart niet vertegenwoordigd waren geworden, zou voorleggen. Ook maakte hij van de gelegenheid gebruik om op de noodzakelijkheid aan te dringen van rijkelijker in het onderhoud van het leger en in andere algemeene uitgaven te voorzien. Eerzuchtige bedoelingen waren hem ten eenenmale vreemd, en hij liet zich ook thans even vaderlandslievend en onbaatzuchtig uit als vroeger. Hij bedankte de Staten voor dit nieuwe blijk van het vertrouwen, in hem gesteld, waardoor zij zijn gedrag op nieuw met het zegel hunner goedkeuring hadden bekrachtigd. Hij was steeds bereid, 'als een goed patriot, hun gunstig gevoelen te zijnen opzichte door den trouwsten dienst te rechtvaardigen.' Evenwel wees hij er hen op, dat hij geen groot Potentaat was, die de middelen om hen te helpen en de macht om hen te verlossen in handen had, en dat, zelfs al ware hij in het bezit van al wat God hem had kunnen geven, hij toch nog op verre na niet sterk genoeg zou zijn, om alleen hun machtigen vijand te weerstaan. Het eenige wat hem restte was 'eene niet te versmaden, tamelijke bedrevenheid in zaken.' Daarmede wilde hij hen naar zijn beste vermogen dienen; doch het was hun bekend, dat de middelen om van die ondervinding partij te trekken in het land zelf werden gevonden. Met bescheiden eenvoudigheid merkte hij aan, dat hij vijftien of zestien jaren gearbeid en met Gods genade zijn best gedaan had, om de vrijheid des lands te verzekeren en den gewetensdwang tegen te gaan; dat hij - alleen door zijne broeders en eenige vrienden en betrekkingen bijgestaan - in den aanvang den ganschen last op zijne schouders getorst had, en later door de Staten van Holland en Zeeland daarin geholpen was, zoodat hij God danken moest voor de groote genade, waarmede het Hem behaagd had aan zulk een gering werktuig, als hij was, zijn zegen te schenken, en zoovele schoone provinciën in haar aloude vrijheid te herstellen en voor den waren godsdienst te winnen. De prins betuigde, dat deze

(1) BOR, XVIII. 397, 398.

uitkomst hem loonde voor zijn arbeid en troostte onder het lijden. Hij had gehoopt, ging hij voort, dat de Staten, 'uit aanmerking van zijn veeljarigen arbeid, hem van nieuwe zorgen goedwillig verschoond en op zijn reeds gevorderden leeftijd een weinig rust gegund zouden hebben'; dat zij 'iemand anders zouden hebben gekozen, bekwaamer tot den arbeid: hij zou oprecht willen beloven, zulk een gekozene naar vermogen bij te staan en hem te gehoorzamen naar gelang van het hem opgedragen gezag'⁽¹⁾.

Gelijk alle andere pogingen om den prins te bewegen tot aanvaarding van de heerschappij, stiet ook deze poging af op zijn onverzettelijken weerzin om de hand naar den aangeboden schepter uit te steken.

In verband met dezen stap der Staten, en omstreeks denzelfden tijd, kwam Jacob Swerins, lid van den Raad van Brabant, met andere gemachtigden bij Oranje, om hem het hertogdom Brabant⁽²⁾, dat Anjou door zijne misdaad verbeurd had, plechtig op te dragen. De prins wees ook die waardigheid van de hand, onder betuiging, dat hij de middelen niet bezat om het land zoodanige bescherming te verleenen, als de ingezetenen recht hadden van hun Vorst te verlangen. Hij voegde er bij, dat 'hij ook den Koning van Spanje geen aanleiding wilde geven om te zeggen, dat hij niets anders had gezocht, dan Zijne Majesteit al zijne landen af te nemen.'

Terwijl hij dus standvastig weigerde op de aanbiedingen der Staten acht te slaan, wendde hij voortdurend pogingen aan om Anjou weder in de heerschappij te doen herstellen, als de eenige maatregel, waardoor hij geloofde, dat men tot eenheid en onafhankelijkheid zou kunnen geraken.

Intusschen was de prins van Parma niet werkeloos gebleven. Het was hem niet gelukt de Provinciën te bewegen om aan zijne listige voorstellen het oor te leenen en er op te vertrouwen, dat de Koning van Spanje de armen openen zou voor de boetvaardige zondaars; maar toch had hij in den loop van den zomer zich meester gemaakt van een aantal steden, die door Anjou's verraad van verdedigingsmiddelen ontbloot waren en dus voor elken aanval open lagen.

Eindhoven, Diest, Duinkerken, Nieuwpoort en andere plaatsen moesten zich achtereenvolgens overgeven aan 's Konings krijgs-

- (1) Boodschap van Oranje aan de Staten-Generaal, MS. - 'Geëxhibeert bij Zijne Excell. den VI Sept. 1583.' Ordinaris Dépêchenboek der Staten-Generaal, A^o. 1583-1584, f°. 21 en 22, voorhanden op het Haagsch Archief. Deze hoogst gewichtige en eigenaardige oorkonde is nooit in het licht gegeven.
- (2) BOR, XIX. 455b, die zijn verslag uit den mond van Jacob Swerius zelve ontleend had. - Vergelijk WAGENAAR, VII. 484.

oversten⁽¹⁾. Op den 22sten September 1583 werd ook de stad Zutphen overrompeld door den overste Tassis, en het was bij den val van die belangrijke plaats, dat het verraad van Oranje's schoonbroeder, graaf Van den Berg, stadhouder van Gelderland, aan den dag kwam. Sedert lang was zijne trouw in verdenking geraakt, inzonderheid bij graaf Jan van Nassau; maar altijd hadden zijne gemalin en zoons zich daarvoor borg gesteld⁽²⁾. Bij de inneming van Zutphen evenwel werd er een geschrift gevonden en openlijk uitgegeven, waarin Van den Berg zich verbond, de voornaamste steden van Gelderland, te beginnen met Zutphen zelf, aan Parma over te leveren, onder voorwaarde van 's Konings vergiffenis en vriendschap⁽³⁾.

Inderdaad kon men niet veel beters van Van den Berg verwachten. Men bedenke hoe bloohartig hij in Alva's tijd zijn post verliet, en hoe de prins nooit onbepaald vertrouwen in hem had gesteld. Maar het was het lot van den grooten Zwijger om vaak bedrogen te worden door de vrienden, aan wie hij zijn vertrouwen schonk, al was hij dan ook door zijne vijanden nooit te verschalken. Van den Berg werd den 15den November in hechtenis genomen, naar den Haag gevoerd, gerechtelijk verhoord en een tijd lang in Delfshaven gevangen gezet. Na verloop van eenigen tijd werd hij evenwel op vrije voeten gesteld, en met al zijn zoons ging hij toen in 's Konings dienst over⁽⁴⁾.

Terwijl het verraad aldus de koninklijke wapenen in het noorden des lands begunstigde, werkte hetzelfde booze beginsel, waaraan de Nederlanden zooveel van hunne rampen te wijten hadden, ook in Vlaanderen.

Tegen het einde van 1583 was de prins van Chimay, oudste zoon van den hertog van Aerschot, tot stadhouder over die

(1) BOR, XVIII. 366, 367, 371, 372. STRADA, 2, V. 259 -266. VAN METEREN, XI. 206, HOOFT, XX. 866-872. TASSIS, VI. 436, 437, 440.

(2) Zie de brieven van verschillende leden der familie in Archives et Correspondance, VII. passim.

(3) Zie de overeenkomst (onderteevend en bezegeld op den 25sten Augustus 1583) bij BOR, XVIII. 402. Van den Berg was graaf Jan in het stadhouderschap van Gelderland in 1581 opgevolgd, maar zijne benoeming was den prins van Oranje nooit bijzonder welgevallig geweest. Door Van den Berg om eene aanbeveling verzocht, had hij de Staten van Gelderland in dezer voege toegesproken: 'Mijn zwager, die het stadhouderschap van uwe provincie wenscht te verkrijgen, heeft mij om eene aanbeveling verzocht. Hij betuigt den grootsten ijver voor den dienst en de rechtvaardige zaak des lands. Ik had wel gewenscht, dat hij dien eerder had laten blijken. Evenwel, beter laat dan nooit.' - EVER REIDAN., III. 37. HOOFT, XX. 875.

(4) BOR, XVIII. 402. HOOFT, XX. 875. Archives et Correspondance, VIII. 288, sqq.

provincie gekozen⁽¹⁾. Deze edelman was even onbestendig van aard, even ijdel, even gewetenloos, even eerezuchtig, als zijn vader en zijn oom. Hij wenschte eerst de oudste dochter van den prins van Oranje, later gravin van Hohenloo, te trouwen; maar de hertogin van Aerschot was eene te ijverige katholieke, om tot dien echt hare toestemming te geven, en haar zoon huwde later de gravin van Meghen, weduwe van Lancelot van Berlaymont⁽²⁾.

Daar de zaken in het begin van dit jaar voor de Staten een gunstige wending schenen te nemen, had de prins van Chimay een sterke voorkeur voor de hervormde leer voorgewend, en als bevelhebber van Brugge vele Gereformeerden, met voorbijgang van Katholieken, tot gewichtige posten benoemd. Daardoor had hij zich het vertrouwen der vaderlandsgezinde partij verworven, en op het einde des jaars zag hij zich tot stadhouder van Vlaanderen aangesteld. Nauwelijks echter had hij deze betrekking aanvaard, of hij trad met Parma in geheime briefwisseling; want hij wilde zich met den Koning verzoenen, en vergiffenis en bevordering koopen voor den schitterenden dienst, dien hij aan de koninklijke regeering te bewijzen dacht, door haar de provincie Vlaanderen in handen te spelen. In zijne plannen werd hij bijgestaan door Champagny, die, gelijk men zich herinneren zal, lang in Gent gevangen gezeten had, maar niet zoo nauw of hij had met zijne vrienden daar buiten gemeenschap kunnen onderhouden. Champagny was inderdaad de ziel der samenspanning, die echter ook bevorderd werd door Hembyze, den schreeuwerigen volksman, wiens republikeinsche geestdrift zich nooit had kunnen vereenigen met hetgeen hij in Oranje voor aristokratische beginselen aanzag en wiens streng gereformeerde gezindheid alleen door de verdelging der Katholieken bevredigd worden kon. Deze man, dien men eerloos maar ongedeed, had laten vertrekken uit de door hem in gevaar gebrachte stad, verstoutte zich om er thans, na zes jaren terug te keeren en deel te nemen aan nog misdadiger aanslagen dan vroeger door hem gepleegd waren. De onverzoenlijke vijand der roomsche kerk, de luidruchtige lofredenaar van grieksche en geneefsche volksregeeringen, verbond zich thans met Champagny en Chimay, om Vlaanderen aan Filips en de Inquisitie te helpen overleveren. Het gelukte hem, zich tot voorschepen of eersten burgemeester in Gent te doen benoemen, en onmiddellijk begon hij al zijn invloed aan te wenden om den heime-

(1) BOR, XVIII. 406, sqq. VAN METEREN, XI. 206, 207.

(2) Dezelfde dame, wier bekoorlijkheden en rijke bruidschat zulk een noodlottigen invloed uitoefenden op graaf Rennenberg. - VAN METEREN, XII. 209.

lijken aanslag te bevorderen⁽¹⁾. De vereenigde pogingen en listen van Parma, Champagny, Chimay en Hembyze, stonden op het punt te slagen. In het vroege voorjaar van 1584 kwam de regeering van Gent tot het besluit om met Parma in onderhandeling te treden. Over en weder werden er gijzelaars gewisseld, en gedurende eene wapenschorsing, voor drie weken toegestaan, greep er een levendige briefwisseling plaats tusschen den Raad van Gent en den prins van Chimay aan de ééne zijde, en de Staten Generaal der Vereenigde Provinciën, den Raad van Antwerpen, de Staten van Brabant en andere voornamere regeeringslichamen aan den anderen kant.

De vrienden van de Unie en de vrijheid stelden al hunne welsprekendheid in het werk om de stad Gent van haar besluit te doen terugkomen en de provincie Vlaanderen te bewaren voor het aannemen der voorgestelde overeenkomst met Parma. Men herinnerde der gentsche burgerij hoe de voornaamste aanlegger en voorstander van deze nieuwe onderhandeling, hoe Champagny⁽²⁾ diepen wrok moest koesteren tegen de stad om de langdurige en in zijne oogen onrechtvaardige gevangenschap, die hij binnen hare vesten had verduurd. Bovendien was hij de broeder van Granvelle, den bewerker van al hun rampen. Met Champagny te raadplegen was zoo goed, als zich aan zijn doodvijand over te geven 'want wie bij een wolf ter biecht gaat', zoo zeiden de burgemeesters van Antwerpen, 'zal eene wolvenabsolutie krijgen'. Men waarschuwde de Vlamingen, dat het dwaasheid was, van Filips goede trouw te verwachten, daar men, volgens zijn beginsel aan ketters geen woord behoefde te houden. Men smeekte hun, het oor niet te leenen aan het 'zoet gekweel der Koningsgezinden', die zich nu gelieten de handelwijs der spaansche Inquisitie af te keuren, om hen des te zekerder van hunne vrienden te scheiden. 'Volgt niet de dwaze schapen na', sprak de Raad van Brussel, 'die met de wolven een verdrag van eeuwigdurende vriendschap aangingen, waarvan de getrouwe honden werden uitgesloten'. Men verzekerde - en de waarheid daarvan was zeker boven allen twijfel verheven - dat het met de godsdienstige vrijheid

(1) BOR, XVIII. 406, 407. VAN METEREN, XII. 211, 212. EV. REIDAN, III. 55. HOOFT, XX. 885, 886. VAN DER VIJNCKT, III. 104-110.

(2) BOR, XVIII. 407, 410-419. - 'Er loopt een gerucht,' schreef de prins van Oranje aan den Raad van Gent, 'dat men een paspoort heeft gegeven aan een onzer ergste vijanden om tinnen de stad Gent te komen ten einde mondeling met Champagny te spreken.' - Brief van den 31sten Mei, in DE JONGE, Onuitgegevene stukken. 's Gravenhage en Amsterdam 1827. 'Champagny is het, die dat alles heimelijk aanstoot,' schreven de Staten van Brabant aan den Raad van Gent. - Brief van den 14den Maart, bij BOR, XVIII. 415, 416.

uit was, van het oogenblik af dat men het verdrag met Parma teekenen zou. Wanneer gij in een verdrag met de Spanjaarden', zeide de Raad van Antwerpen, 'niet alleen vrede, maar ook vrijheid van godsdienst en handhaving uwer privilegiën meent te vinden, dan is dat zoo goed, alsof gij vuur in water, of licht in duisternis zocht'. - 'Filips zelf is de slaaf der Inquisitie', zeiden de Staten-Generaal, 'en hij heeft slechts één hoofddoel in zijn leven, namelijk om die instelling overal, en inzonderheid in de Nederlanden, te doen bloeien. Vóór den tijd van Margaretha van Parma waren reeds duizende Nederlanders verbrand of geworgd en Alva heeft zeven jaren lang nog vele duizenden meer om hals doen brengen en pijnigen'. De Raad van Brussel stemde hiermede in⁽¹⁾. 'De Koning van Spanje', zoo spraken de brusselsche overheden tot hunne gentsche broeders, 'is aan den Paus en de Inquisitie gehecht, en zoodanig onder hunne macht, dat hij, al wilde hij ook, niet in staat is zijne beloften te houden⁽²⁾'. Ook de prins van Oranje was onvermoeid in het waarschuwen tegen de listen van Parma en van de spaansche partij in Gent. Met smart zag hij de voortwoekerende ontbinding aan want hij beschouwde de stad Gent als den hoeksteen van de Unie der Provinciën, en had een voorgevoel, dat de overgang van die stad al de zuidelijke provinciën na zich slepen en een vereenigden nederlandschen Staat onmogelijk maken zou. Reeds in den zomer van 1583 had hij een ernstigen brief aan de gentsche magistraten gericht, waarin hij hun het verkeerde en dwaze hunner handelwijs voor oogen stelde, maar zich toch zoo gevat en behoedzaam uitgedrukt had, dat hij geen aanstoot kon geven door de onderstellingen die hij opperde, al waren die ook inderdaad op feiten gegrond⁽³⁾.

Deze vertoogen bleven niet zonder uitwerking: de regeering en burgerij van Gent aarzelden nog een oogenblik op den rand van den afgrond en plotseling werd nu de onderhandeling met Parma door eene onvoorziene gebeurtenis afgebroken. Men betrapte namelijk den volksleider Hembyze op een heimelijken aanslag om zich in het bezit te stellen van Dendermonde, en die stad aan Parma over te leveren. De oude kennis, bondgenoot en vijand van Hembyze, de Heer van Rijnove, voerde

- (1) Brief der burgemeesters van Antwerpen aan den Raad van Gent, hij BOR, XVIII. 417. Brief van de brusselsche overheid aan die van Gent, 16 Maart 1584. - BOR, XVIII. 414. Brief van de Staten-Generaal aan den prins van Chimay, den hoofdbaljuw, burgemeesters enz. van Brugge, 17 Maart 1584. - BOR, XVIII. 410.
- (2) Brief der overheid van Brussel, bij BOR, XVIII. 414.
- (3) Deze brief is, tegelijk met andere van groot belang, in het licht gegeven door DE JONGE, Onuitgegevene Stukken, 84-92.

daar het bevel en ontving heimelijk kennis van het plan, vóór men den tijd had om het uit te voeren. Rijkshove, dus op zijne hoede, liet zijn ouden makker in hechtenis nemen, en Jan van Hembyze werd weldra gerechtelijk verhoord en in Augustus 1584 te Gent ter dood gebracht⁽¹⁾. De burgers van Gent, zoo door woord en daad gewaarschuwd, namen het ernstige besluit om alle verstandhouding met Parma af te breken en zich trouw aan de Unie te houden. Hun voorbeeld werd door de overige Vlaamsche steden gevolgd, Brugge alleen uitgezonderd; want die belangrijke stad, die zich geheel in de macht van Chimay bevond, werd thans door hem aan het koninklijk gezag overgeleverd. Op den 20sten Mei 1584 teekende baron van Montigny van wege Parma een verdrag met den prins van Chimay, krachtens hetwelk de stad aan Zijne Majesteit teruggegeven werd en alle inwoners, ongehindert om katholiek te zijn, vergunning kregen om het land te verlaten. De prins werd door Parma vriendelijk ontvangen en later door den Koning met bevordering beloond, terwijl zijne gemalin, die den hervormden godsdienst toegedaan was, zich naar Holland begaf⁽²⁾.

De eenige andere stad van belang, die de koninklijke regeering bij deze gelegenheid nog in hare macht kreeg, was Ieperen, dat, reeds lang belegerd, kort na den overgang van Brugge tot overgaaf werd gedwongen. De nieuwe bisschop van Ieperen nam, bij het inbezitnemen van zijn zetel, maatregelen tot zuivering van de stad, die zoo lang in de handen der ketters was geweest; het eerste wat men daarvoor deed, was, de lijken van vele ketters, die jaren geleden ter aarde besteld waren, uit de graven op te delven en in hunne kisten op te hangen. Alle levende aanhangers van den hervormden godsdienst werden oogenblikkelijk uit de stad verdreven⁽³⁾.

Gent en de overige steden van Vlaanderen waren voor ditmaal uit Spanje's macht gered, terwijl de ingezetenen in hun besluit om de Unie met de andere provinciën te handhaven, nog versterkt werden door tijdingen uit Frankrijk. Vroeg in de lente waren de onderhandelingen tusschen Anjou en de Staten-Generaal hernieuwd, en had men Junius, Mouillierie en Asseliers met eene bijzondere zending naar Frankrijk afgevaardigd, ten einde een verdrag met den hertog tot stand te brengen. Op den 19den April 1584 kwamen zij, van hunne zending teruggekeerd, te Delft aan, en brachten brieven mede van het

(1) BOR, XVIII. 420. VAN METEREN, XI. 212, 213. HOOFT, XX. 886. VAN DER VIJNCKT, III. 105-110.

(2) BOR, XVIII. 420-428.

(3) Ibid. 425. HOOFT, XX. 887.

fransche Hof, vol beloften om de Nederlanden te ondersteunen, en er werd besloten, dat de hertog een Staatsverdrag aannemen zou, gegrond op de oorspronkelijke overeenkomst van Bordeaux. Deze schikking werd echter verijdeld door den dood van Anjou, die reeds gedurende den loop der onderhandelingen ziek gelegen had. Den 10den Juni 1584 blies hij te Château Thierry onder groote folteringen den laatsten adem uit, terwijl het bloed hem uit alle poriën drong, en zoo als doorgaans in die dagen, rees er zware argwaan dat er vergiftiging zou hebben plaats gehad⁽¹⁾.

(1) BOR, XVIII. 423, 426. VAN METEREN, XII. 214. HOOFT, XX. 890, 891. EVER. REIDAN., III. 54. DE THOU, IX. 181-184.

Zevende hoofdstuk

Een heldendood

Aanslagen op het leven van Oranje. - Delft. - Beschrijving van 's prinsen woning aldaar. - François Guyon, of Balthazar Geraerts. - Zijn vroegere levensloop. - Zijne briefwisseling en gesprekken met Parma en Assonville. - Zijne verrichtingen in Frankrijk. - Zijn terugkeer naar Delft en onderhoud met Oranje. - De misdaad. - De bekentenis. - De straf. - De gevolgen. - Besluit.

Wij hebben gezien dat de ban, tegen den prins van Oranje uitgevaardigd, niet zonder gevolg gebleven was; de pogingen toch om hem het leven te benemen en het toegezegde loon te verdienen, herhaalden zich gedurig, hoewel gelukkig telkens verijdeld. Van de aanslagen van Jaureguy te Antwerpen en van Salseda en Basa te Brugge is reeds gewag gemaakt; bovendien werd in Maart 1583 zekere Pietro Dordogno te Antwerpen ter dood gebracht wegens eene poging om den prins te vermoorden. Vóór zijn dood bekende Dordogno, dat hij alleen om de daad te plegen uit Spanje overgekomen was, en dat hij met La Motte, bevelhebber van Grevelingen, had overlegd hoe hij zijn voornemen het best ten uitvoer zou brengen⁽¹⁾. In April 1584 was zekere Hans Hanszoon, koopman van Vlissingen, terechtgesteld wegens een aanslag om den prins door middel van buskruit, onder 's prinsen woning in die stad en onder zijne bank in de kerk aangebracht, te dooden. Hanszoon bekende, dat hij het plan met den spaanschen gezant in Parijs besproken had⁽²⁾. Omstreeks denzelfden tijd was zekere Le Goth, een door de Spanjaarden krijgsgevangen gemaakt fransch officier, door den markgraaf van Rijsburg, van wege Alexander van Parma aangezocht geworden om een aanslag op den prins

(1) VAN METEREN, XI. 205d.

(2) VAN METEREN, XI. 205d. BOR, XVIII. 423. HOOFT, XX. 892.

te wagen. Le Goth had er schijnbaar in bewilligd, en gezegd dat niets gemakkelijker was en dat hij den prins dacht te vergeven door een schotel paling, zijn geliefdkoosd gerecht. Le Goth, op vrije voeten gesteld, ging terstond naar Oranje, dien hij van harte genegen was, en vertelde hem de geheele geschiedenis⁽¹⁾. Zoo waren er dan in het tijdsbestek van twee jaren vijf verschillende aanslagen in het werk gesteld om den prins te vermoorden, allen met voorkennis en aanmoediging van de spaansche regeering. Weldra zou er een zesde volgen.

In den zomer van 1584 hield Willem van Oranje zijn verblijf te Delft⁽²⁾, waar zijne echtgenoot, Louise de Coligny, den vorigen winter van een zoon, den later zoo vermaarden stadhouder Frederik Hendrik, bevallen was. Het kind had zijne namen gekregen van zijne twee peetvaders, de Koningen van Denemarken en van Navarre, en de doopplechtigheid had den 12den Juni onder veel vreugdebedrijf plaats gehad⁽³⁾.

Het aloude Delft was een rustig, lief, maar toch wel wat droomerig stadje. De stille grachten, die het doorsneden, waren met rijen van ruischende, lommerrijke linden en populieren beplant, en langs die waterwegen gleed de nering van het plaatsje kalm heen. De straten waren zindelijk en luchtig, de huizen welgebouwd, en het geheele uiterlijk verkondigde welvaart.

Een der voornaamste grachten heet nog het Oud-Delft; zij was ter wederzijde met schaduwrijke linden beplant, die in het midden van den zomer het water met geurige bloesems bestrooiden. Aan den éénen kant der gracht stond de Oude Kerk, een eenvoudig ouderwetsch gebouw van gemetselden steen, met boogvormige, van boven spits toeloopende vensters, en een hoogen toren, die merkbaar overboog naar het huis, dat aan de overzijde der gracht stond. Dat huis was de woning van Willem de Zwijger. Het stond recht tegenover de kerk en was door een ruim plein van de straat gescheiden, terwijl de stallen en andere bijgebouwen zich achter tot aan de stadsvesten uitstrekten. Eene smalle steeg liep van het Oud-Delft langs huis

- (1) VAN METEREN, XI. 205, 206. HOOFT, XX. 891, 892. Hij wordt somtijds Gott genoemd.
- (2) Hij had zich den 22sten Juli 1583 uit Antwerpen daarheen begeven. Zijn vertrek uit de handelshoofdstad was nog verhaast geworden door eene beleediging, hem aangedaan door een hoop gemeen volk, over timmerwerk in de nabijheid van het kasteel. Een gerucht was er in omloop gebracht, dat de prins het kasteel met fransche troepen had doen bezetten en op het punt stond om het aan Anjou over te leveren. Hoewel de valsheid van dit gerucht bewezen was en het betere gedeelte der burgerij er zich over verontwaardigd toonde, had men de lasteraars toch niet gestraft. - VAN METEREN, XI. 207, 208.
- (3) BOR, XVIII. 407b. HOOFT, XX. 883.

en achterhof naar de wallen toe. Het huis was een eenvoudig gebouw van twee verdiepingen hoog, van gemetselden steen, met een rood pannendak; het was vroeger een klooster geweest, aan St. Agatha gewijd, en de laatste prior werd door den dollen Lumey van der Marck opgehangen.

De tijding van Anjou's dood was door een bijzonderen bode van het fransche Hof naar Delft overgebracht. Op Zondagmorgen, den 8sten Juli 1584, liet de prins van Oranje, nadat hij de hem gezonden stukken in bed gelezen had, den bode bij zich in zijn slaapvertrek roepen, om van hem mondeling nog nadere bijzonderheden omtrent de ziekte van den hertog te vernemen⁽¹⁾. Deze bode, die zich François Guyon noemde, had in het vroege voorjaar Oranje's bescherming ingeroepen en verkregen, op grond dat hij de zoon was van een Protestant te Besançon, om zijn geloof ter dood gebracht, en omdat hij zelf

- (1) BOR, XVIII. 427, sqq. VAN METEREN, XII. 214, sqq. HOOFT, XX. 892-894, sqq. WAGENAAR, VII. 529, sqq. LE PETIT, Grande Chronique des P.B., liv. V. - De hoofdbron, waaruit deze en andere geschiedschrijvers hun verslag van Balthazar Geraerts' misdaad en straf geput hebben, is het officieel bericht, op last der Staten-Generaal uitgegeven, onder den titel: 'Verhaal van de moort ghedaen aen den persoon des doorluchtigen Fursten ende Heeren Wilhelms Prince van Oraengien,' enz. Delft, A^o 1584; waarvan men een exemplaar vindt in de Duncaniana op de koninklijke Bibliotheek te 's Gravenhage. Aan dat verhaal was ten grondslag gelegd de bekentenis van den moordenaar, in het klooster van St. Agatha (of het Prinsenhof, Oranje's verblijf) onmiddellijk na zijne inhechtenisneming opgeschreven, benevens zijne antwoorden op de vragen; hem bij het gerechtelijk onderzoek tusschen den 10den en 14den Juli voorgelegd. De bekentenis is door GACHARD (Acad. Roy. de Belg., T. XX, No. 9, Bulletins) naar een oud, waarschijnlijk uit denzelfden tijd dagteekenend HS. in het licht gegeven. Mede verdient geraadpleegd te worden een merkwaardig vlugschrift - waarvan ook in de Duncaniana een exemplaar voorhanden is - getiteld: 'Historie Balthazars Geraert, *alias* Serach, die den Tyran van Nederlandt, den Prince van Orangien, doorschoten heeft, ende is daerom duer grouwelijcke ende vele tormenten binnen de stadt van Delft openbaerlijck ghedoodt; 1584.' (zonder naam van plaats, of uitgever.) Dit verslag, afkomstig van een hevig Konings- en Pausgezinde - misschien in persoon met Geraerts bekend - verheft de daad tot in de wolken en schildert de afgrijselijke folteringen, die de boosdoener moest ondergaan, als het lijden van een heiligen martelaar. Een HS. in de Bourgondische Bibliotheek (die thans eene afdeling van HSS. in de Koninklijke Bibliotheek te Brussel vormt), bevat onder den titel: 'Particularités touchant Balthazar Gérard,' (N°. 17386) vele belangrijke stukken, brieven van Parma, van Geraerts en van Cornelis Aerssens. In het vijfde deel der ongedrukte geschiedenis van RENOM DE FRANCE is een hoofdstuk aan dit onderwerp gewijd, hetgeen merkwaardig is, omdat de schrijver de papieren van d'Assonleville voor zich had, die Parma's zaakgelastigde was bij de voorloopige onderhandelingen met den moordenaar. Een gedeelte dezer stukken is in het licht gegeven door DEWEZ (Hist. gén. de la Belg., Tome VI), door REIFFENBERG, en later nog door professor ARENT (Recherches critiques et historiques sur la confession de B. Gérard, Bruxelles, 1584), die de echtheid der door GACHARD uitgegeven 'Confession' alleszins voldoende heeft aangetoond.

groote gehechtheid aan den hervormden godsdienst voorwendde. Hij scheen een vroom, streng Calvinist, die altijd met een Bijbel of Psalmboek bij zich over straat en trouw naar de kerk ging. Overigens was hij zeer bescheiden, zeven-en-twintig jaren oud, klein en mager van gestalte, donker van gelaat, - iemand van wien noch goeds noch kwaads zich verwachten liet: daarin stemden de weinigen overeen, die zich verwaardigd hadden hun gedachten te laten gaan over den vreemdeling uit Bourgondië met zijn tenger voorkomen en eenigszins strammen gang. Hij scheen een goede opvoeding genoten te hebben, beweerde van fatsoenlijke afkomst te zijn en was bijzonder welbespraakt, wanneer hij iemand vinden kon om naar hem te luisteren; maar hij trok weinig de opmerkzaamheid.

Desniettemin verborg dit onbeduidend uiterlijk een onversaagd en stoutmoedig karakter; zeven jaren lang had dit schijnbaar zachtvaardig en argeloos wezen zwanger gegaan van een verschrikkelijke misdaad, waarvoor thans het uur der geboorte sloeg. De voorgewende François Guyon, zoon van een om het geloof ter dood gebracht Calvinist, was in werkelijkheid Balthazar Geraerts, een dweepziek Katholiek, wiens ouders nog te Villefans in Bourgondië leefden. Nog vóór hij den mannelijken leeftijd bereikte, had hij reeds het plan gevormd om den prins van Oranje te dooden, ‘die levenslang een weerspanning tegen den katholieken Koning en een verstoorder van den roomsch katholieken, apostolischen godsdienst scheen te willen blijven.’

Nog maar twintig jaren oud, had hij zijn dolk uit alle macht in eene deur gestooten, met den uitroep: ‘gave God, dat de stoot Oranje door het hart was gegaan!’ Iemand, die daarvan getuige was, bestrafte hem er over, zeggende: dat het hem niet toekwam, Vorsten om het leven te brengen, en dat het niet geraden was, zulk een goed krijgsoverste, als den prins, te dooden, die zich immers altijd nog met den Koning zou kunnen verzoenen.

Zoodra de ban tegen Oranje uitgekomen was, begaf Balthazar, meer dan ooit besloten om zijn lang gekoesterd ontwerp te volvoeren, zich van Dôle naar Luxemburg. Hier kwam hem ter oore, dat de daad reeds gepleegd was door Juan Jaureguy. Het was hem bij die tijding in het eerst te moede, alsof hem een zware steen van het hart gewenteld was, en hij was blijde, zodoende van de verplichting ontheven te zijn om zelf zich in gevaar te stellen⁽¹⁾. In de meening, dat de prins

(1) ‘Desquelles nouvelles je fus fort aise, tant pour estre (comme j'estimois) la justice faite, que pour avoir excuse de me mettre en danger.’ - Conf. de Gérard.

dood was, trad hij als klerk in dienst bij zekeren Jean Du Pré, geheimschrijver van den graaf van Mansfeld, stadhouder van Luxemburg. Toen men kort daarna vernam, dat de aanslag van Jaureguy mislukt was, kwam het ‘oude, diepgewortelde besluit’ stilliger dan ooit weder bij Geraerts op, en hij drukte de zegels van den graaf van Mansfeld af in rood was, ten einde daarmede bij de partij van Oranje vertrouwen te winnen.

Verschillende omstandigheden hielden hem echter op. Zoo was er eene som gelds gestolen, en zag hij zich genoodzaakt in dienst te blijven, tot dat men het verlorene gevonden had, uit vrees van voor den dief aangezien en gevat te worden. Vervolgens werd zijn neef, de genoemde geheimschrijver, ziek, en was Geraerts verplicht zijn herstel af te wachten. Eindelijk, in Maart 1584, ‘liet zich het weder’, gelijk hij zeide, ‘schoon aanzien’: hij verliet Luxemburg en kwam te Trier. Daar vertrouwde hij zijn voornemen in de biecht aan den rector van het Jezuïten-college, een ‘roodharig man’, wiens naam niet bekend gebleven is⁽¹⁾. Die eerwaarde persoon liet zich over het plan hoogst goedkeurend uit, gaf Geraerts zijn zegen en beloofde hem, indien de uitvoering hem het leven kosten mocht, eene plaats onder de martelaren. Een andere Jezuït evenwel uit hetzelfde collegie, met wien Geraerts zich insgelijks onderhield, voerde een geheel andere taal en deed zijn best om den jonkman van zijn voornemen af te brengen, *wegens de gevaren en moeilijkheden die er voor de zaak van den Koning en de Kerk uit de valsche zegels zouden kunnen ontstaan* - met bijvoeging, dat noch hij, noch iemand der Jezuïten zich gaarne met zulke dingen inliet, maar dat hij hem aanried, de zaak aan den prins van Parma bloot te leggen⁽²⁾. Het blijkt niet, dat deze persoon - ‘een uitmuntend en geleerd man’ - den jonkman zijn voornemen zocht te ontraden, op grond dat de aanslag zelf misdadig was of dat hij daardoor zijn tijdelijk en eeuwig welzijn in gevaar zou stellen.

Terwijl Geraerts, zooals later bleek, maar op één punt den raad van dien tweeden biechtvader dacht te volgen, kwam hij te Doornik, waar hij een derden geestelijke raadpleegde - den vermaarden Franciskaner, Pater Géry - die hem in zijn voor-

(1) Verhaal van de moordt enz.

(2) Deze merkwaardige bijzonderheid werd met opzet gelaten uit het officieel verhaal, weshalve er door geen der bovengemelde geschiedschrijvers gewag van wordt gemaakt. Men vindt haar in de ‘Confession,’ door GACHARD in het licht gegeven: - ‘Et s’efforça ledit Père de m’oster de teste ceste mienne délibération, pour les dangers et inconveniens qu’il m’allégeoit en pourroient survenir au préjudice de Dieu et du Roy, par le moyen des cachets vollans; disant au reste, qu’il ne se mesloit pas volontiers de telz affaires, ny pareillement tous ceulx de leurdict Compagnie.’

nemen krachtig aanmoedigde en versterkte. Nu legde hij eerst, volgens den raad van den ‘uitmuntenden’ Jezuit uit Trier, zijn plan aan Parma voor, en dat wel in een brief, dien hij zeer zorgvuldig opgesteld had en waarvan hij blijkbaar hooge gedachten koesterde. Hij gaf den gardiaan van het franciskanerklooster te Doornik een afschrift van den brief, dien hij eigenhandig den prins van Parma aanbood⁽¹⁾. ‘Een onderdaan,’ zoo schreef hij, ‘behoort altijd het recht en den wil des Konings boven zijn eigen leven te stellen.’ Het verwonderde hem dus, dat tot dusver nog niemand zich had opgedaan om het vonnis tegen Willem van Nassau te voltrekken, ‘behalve de edele Biscanaier, zaliger gedachtenis’⁽²⁾. Om die taak te volvoeren, merkte Balthazar zeer verstandig aan, was het noodig den toegang te krijgen tot den persoon van den prins, en daarin lag de moeilijkheid. Zij, aan wie het vergund was, waren gehouden die pest terstond te verdelen, zonder Zijne Majesteit in de verplichting te brengen om uit Rome een kampvechter voor zich te ontbieden, aangezien wel niet één hunner genegen zou zijn om zich in den vergiftigen poel te storten, wiens walmen de arme bedrogen onderdanen, aan zijn invloed blootgesteld, besmet en naar lichaam en ziel verdorven hadden. Geraerts bekende, dat hij zelf zoo lang door deze bedenkingen aangespoord en geprikkeld was geworden, en bij zichzelf zulk een bitteren spijt en wrevel had voelen opkomen, nu den verhard en ellendeling nog steeds de rechtmatige straf ontging - dat hij het voornemen had opgevat om door een bedriegelijk aas tot den vos toegang te verkrijgen en hem onverhoeds in den val te lokken⁽³⁾. Hij voegde er bij, zonder te verklaren, waarin dat lokaas en die val eigenlijk bestonden, dat hij het zijn plicht had geacht de zaak aan den doorluchtigen prins van Parma bloot te leggen, onder betuiging, dat hij het stuk niet ondernam om den wil der belooning, in het banvonniss er voor uitgelooft, daar hij zich liever op de grenzenloze mildheid van Zijne Majesteit verliet⁽⁴⁾.

Parma had lang naar een geschikt werktuig gezocht om zich

(1) Deze brief is, met nog verscheidene andere, die op de zaak betrekking hebben, vervat in het boven aangehaalde HS. van de Bourgondische Bibliotheek.

(2) ‘Hormis le gentil Biscayen défunt.’

(3) ‘Estant de long temps durement piqué et stimulé par ces deux points et poinçonné extrêmement de déplaisir et amertume - si finalement me suis avisé de donner une amorce à ce renard pour avoir accès chez lui, afin de le prendre au trébuchet en momens opportuns, et si proprement qu'il n'en puisse échapper.’

(4) - ‘Et moins encore être veu si précomptueux, que de préférer la libéralité immense de S.M.’ etc.

van Oranje te ontslaan⁽¹⁾, daar hij, even als Filips, Granvelle en al de vorige landvoogden der Nederlanden van oordeel was dat hierin het eenige middel lag om het koninklijk gezag nog in de opgestane gewesten te redden. Af en toe hadden zich vele sluipmoordenaars opgedaan, die niet aan de verwachting beantwoordden, en Alexander had verschillende personen - Italianen, Spanjaards, Lotharingers, Schotten, Engelschen - handgeld gegeven, maar meestal hadden zij dat geld doorgebracht, zonder iets te doen. Eenigen hielden zich, naar men meende, nog steeds met het komplot bezig, en op dat oogenblik waren er vier personen van verschillenden landaard en die elkander niet kenden, in Delft om het op het leven van Willem de Zwijger toe te leggen⁽²⁾. Ruiggebaarde schelmen van een woest, krijgshaftig voorkomen, gewezen kapiteins van vrijkorpsen, en dergelijk gespuis boden dagelijks hunne diensten aan, maar voerden weinig uit. Hoe kon Parma, toen hij dezen tengeren, jongen klerk voor zich zag, van hem iets stouts verwachten? Hij oordeelde hem voor eene zware onderneming ongeschikt en gaf dit ook aan zijne vertrouwelingen en aan den Koning te kennen⁽³⁾. Hij liet hem spoedig van zich gaan, en het laat zich denken, dat de gezwollen stijl van Geraerts' brief niet zeer geschikt was om den ongunstigen indruk, door zijn voorkomen te weeg gebracht, uit te wisschen. Haultepenne en anderen brachten Parma er evenwel toe, om d'Assonleville naar den jonkman te zenden, om iets naders omtrent zijn plan te vernemen⁽⁴⁾. Assonleville had dan ook een onderhoud met Geraerts, waarin hij dezen verzocht hem schriftelijk zijn plan op te geven, en dit geschiedde den 11den April 1584.

In dien brief gaf Geraerts nader te kennen, hoe hij te Delft bij Oranje toegang dacht te krijgen, als zoon van een om het geloof ter dood gebracht Calvinist en als zelf vurig, maar in het geheim aan den gereformeerden godsdienst verkleefd, en

- (1) 'Y porque tal enemigo tuviese castigo, andava el Principe de Parma buscando maneras como quitarle del mundo.' - HERRERA, Historia del Mundo en el Reynado del Rey Don Phelipe II, XIV, 10, tom. II. 550.
- (2) - 'Aulcuns Italiens et soldats avoient auparavant obtenu certaines sommes au mesme effet, sans avoir rien attenté.' RENOM DE FRANCE MS., Tome V. ch. 26. - Vergelijk STRADA, 2, V. 287.
- (3) - 'Ledit jeune homme,' schreef Parma aan den Koning, 'm'avoit communiqué sa résolution, de laquelle pour dire la vérité *je tenois peu de compte*, pour ce que la disposition du personnage ne sembloit promettre emprinse de si grande importance. Touttesfois je le laissay aller, après l'avoir fait exhorter par quelques ungz, de ceux qui servent ici.' - Relation du Duc de Parme au Roy Philippe II; in het HS. getiteld: 'Particularités touchant B. Gérard.' Bourgondische Bibliotheek, N°. 17 387.
- (4) RENOM DE FRANCE MS.

uit dien hoofde verlangende bij den prins in dienst te treden om de geweldenarij der Pausgezinden te ontgaan. Als hij het vertrouwen gewonnen had van hen, die den prins omringden, wilde hij hen opmerkzaam maken op het groote nut, dat men van de zegels van Mansfeldt trekken kon om valsche paspoorten gereed te maken voor spionnen en andere personen, die men wenschen mocht naar de koningsgezinde landstreken te zenden. ‘Onder deze of dergelijke valsche voorgevens en verzinsels’, ging Geraerts voort, ‘zou hij alras den toegang verkrijgen tot den persoon van den gezegden Nassau.’ Bij hernieuwing betuigde hij dat niets hem tot de onderneming had aangezet, ‘dan de oprechte ijver, dien hij koesterde voor het geloof en den waren godsdienst onzer Heilige moeder, de roomsch-katholieke apostolische Kerk, en voor den dienst van Zijne Majesteit.’ Hij vroeg vergiffenis voor het namaken der zegels - eene schandelijke daad, die hij nooit gepleegd zou hebben, daar hij liever duizendmaal den dood zou hebben willen ondergaan, ware het niet geweest voor het groote doel, dat hij beoogde. Bijzonder wenschte hij voor die misdaad vergiffenis, eer hij de hand aan het werk sloeg, ‘opdat hij met de aanstaande Paschen zonder gewetensbezwaar biechten en het Sacrament des Heiligen Avondmaals ontvangen mocht.’ Insgelijks verzocht hij den prins van Parma, voor hem van Zijne Heiligheid absolutie te verwerven wegens dien diefstal, ‘nu hij gereed stond, eenigen tijd met ketters en godlooचनाars om te gaan en zich eenigszins naar hunne zeden en gewoonten te schikken’⁽¹⁾.

Naar den algemeenen toon van Geraerts' brieven te oordeelen, zou men hem voor een geestdrijver kunnen verklaren, die zich overtuigd hield, dat de voltrekking van het gebod, door Filips aan alle moordlustigen in Europa gegeven, hem bij God en den Koning verdienstelijk maken zou. Ongetwijfeld was hij een dweper, maar toch niet louter dat; zijn karakter is uit een zielkundig oogpunt zeer merkwaardig. Hij had zich diets gemaakt, dat de taak waarmede hij zich belastte, bij uitstek verdienstelijk was, en hij vreesde de gevolgen volstrekt niet. Hij was echter geenszins zoo onbaatzuchtig als hij zich wilde doen voorkomen in brieven, die, zoo als een heimelijk voorgevoel hem scheen in te geven, van blijvend belang zouden zijn. In zijne gesprekken met d'Assonleville drukte hij er op, dat hij een arme kerel was, die dit stuk ondernomen had om geld en goed te verwerven, om zich rijk te maken⁽²⁾, en dat hij op den invloed van den prins van Parma rekende om het

(1) De brief is vervat in het boven aangehaalde HS., getiteld: Particularités touchant B. Gérard.

(2) ‘Estant povre compaignon’ etc. - Verhaal van de moordt enz.

loon te verkrijgen, dat in den ban was toegezegd aan dengene, die Oranje van het leven beroofde.

Deze tweede brief wijzigde Parma's besluit in zoover, dat hij d'Assonleville machtigde den jongen man in zijn voornemen aan te moedigen en hem te beloven, dat, in geval hij slaagde, de belooning zou gegeven worden of aan hem of aan zijne erfgenamen, indien hij er het leven bij inschoot⁽¹⁾. Assonleville verzekerde dit aan Geraerts bij hun tweede onderhoud, en bezwoer hem tevens, zoo hij gevat mocht worden, om, in geen geval, den prins van Parma te beschuldigen. Terwijl de raadsheer op Parma's last den jonkman aldus aanspoorde, bepaalde hij zich echter bij het geven van verzekeringen en weigerde hij zelfs vijftig kronen voor te schieten, waarom Geraerts den landvoogd verzocht had tot bestrijding der kosten, noodwendig aan zijn plan verbonden⁽²⁾. Parma had te vaak soortgelijke voorschotten verleend aan menschen, die beloofd hadden den prins van kant te maken en niets hadden uitgericht, en hij bleef onwrikbaar bij zijn besluit om dezen nieuwen gelukzoeker, van wien hij niet de minste verwachting had, zijn verzoek te weigeren. Toch het Geraerts zich zelfs door die terugstooting niet ontmoedigen. 'Ik zal mij dan uit eigen beurs zien te helpen,' zeide hij tot d'Assonleville, 'en binnen zes weken zult gij van mij hooren.' - 'Ga heen, mijn zoon,' antwoordde de raadsheer op vaderlijken toon, 'en indien gij in de onderneming slagen moogt, zal de Koning al zijne beloften vervullen, en zult gij u er bovendien een onsterfelijken naam door verwerven'⁽³⁾.

Geraerts begaf zich nu naar Delft, kreeg gehoor bij den predikant Villers, den boezemvriend van Oranje, liet hem de zegels van Mansfeldt zien, en werd eenigermate tegen zijn zin naar Frankrijk afgezonden om ze aan den maarschalk Biron te vertoonen, die vermoedelijk tot bevelhebber van Kamerijk benoemd zou worden. Op Oranje's aanbeveling werd de Bourgondiër opgenomen onder het gevolg van Noël de Caron, Heer van Schoonewal, die toen met eene buitengewone zending naar den hertog van Anjou op reis ging⁽⁴⁾. Gedurende zijn verblijf in Frankrijk, had Geraerts dag nog nacht rust, zóó joeg hem zijn

- (1) - 'Qu'on procureroit en sa faveur ou de ses proches héritiers les mercèdes et récompenses promises par l'édicte, qui fut toute la consolation qu'il receut, plus propre pour le retirer et divertir, que pour l'encourager à une emprise si hazardeuse' - RENOM DE FRANCE MS., t.a. pl.
- (2) - 'Et ayant d'Assonleville traité làdessus avec le Prince de Parme, fut conclud qu'en n'avanceroit rien à Balthazar Gérard, non pas les 50 escus, auxquels il se restraindroit, etc. - Ibid.
- (3) Ibid. Verhaal van de moordt.
- (4) Confession de Gérard. Verhaal van de moordt.

ontwerp, eindelijk kreeg hij, bij het overlijden van den hertog, verlof, om die belangrijke tijding, aan den prins van Oranje over te brengen. Met de hem toevertrouwde brieven reisde hij met den meesten spoed naar Delft, en nauwelijks had hij de stukken afgegeven, of hij werd tot zijne verwondering in 's prinses kamer geroepen. Hier deed zich eene gelegenheid voor, zoo als hij nooit had durven verwachten. De aartsvijand van de Kerk en van het menschelijk geslacht, wien te dooden den dader rijkdom en adeldom in deze wereld en een gloriekroon in de toekomst verschaffen zou, lag ongewapend en alleen te bed, voor de oogen van den man, die zeven jaren lang naar zijn bloed had gedorst.

Balthazar kon zijne ontroering nauwelijks meester worden en de vragen beantwoorden, die de prins hem over Anjou's overlijden deed; Oranje echter, geheel verdiept in de hem gezonden hoogst belangrijke stukken, merkte de zonderlinge houding niet op van den calvinistischen balling, hem kort geleden door Villers aanbevolen. Geraerts had geen voorbereidselen gemaakt voor deze ontmoeting, die hem zoo onverhoeds te beurt viel; hij was ongewapend en had geen plan tot ontvluchting beraamd: hij zag zich dus genoodzaakt de prooi, die zoo dicht onder zijn bereik was, te laten varen, en nadat hij den prins de gevraagde inlichtingen gegeven had, verliet hij de kamer.

Het was Zondagochtend en de klokken luidden ter kerk. Bij het verlaten van het Prinsenhof bleef Geraerts op het plein rondslechteren, in gedachten verdiept over het voorgevallene, zoodat een sergeant van de hellebaardiers hem vroeg waar hij op wachtte. Kalm antwoordde hij, dat hij naar de kerk wilde gaan maar, voegde hij er bij, terwijl hij op zijne door de reis bestoven kleeding wees, hij zou althans wel een paar nieuwe schoenen en kousen noodig hebben, om zich met voeg in de kerk te kunnen vertoonen. De kleine, vrome, bestoven vreemdeling wekte geen de minsten argwaan op bij den goedgehartigen sergeant, die Geraerts' verlangen te kennen gaf aan een hofbeampte. Deze sprak er den prins over, die terstond wat geld aan Geraerts geven deed⁽¹⁾, en aldus verkreeg de moordenaar van Willems liefdadigheid, wat hem door Parma's karigheid geweigerd was - de middelen om zijn voornemen ten uitvoer te brengen!

Den volgenden ochtend kocht hij voor dat geld een paar zinkroeren van een soldaat van de wacht, met wien hij het eerst over den prijs niet eens kon worden, daar de verkooper hem geen gekapt lood of kogels kon bezorgen. Vóór dat de volgende dag verlopen was, had de soldaat zichzelf in wanhoop

(1) Verhaal van de moordt.

doorstoken op het vernemen, waartoe het geweer had moeten dienen⁽¹⁾.

Op Dinsdag den 10den Juli 1584, omstreeks half één, begaf de prins zich, met zijne gemalin aan den arm en door het hofgezin gevolgd, naar de eetzaal. Willem de Zwijger was dien dag, gelijk hij doorgaans placht, hoogst eenvoudig gekleed. Hij droeg een breedgeranden, slappen, donker vilten hoed, met een zijden bandje om den bol - zoo als de Geuzen in het eerste tijdperk van den opstand; een hooge geplooid kraag omgaf zijne hals, en hij had op de borst ook een Geuzenpenning hangen met het randschrift: *fidèle au Roy jusqu' à la besace*; terwijl een wijde mantel van grijs friesch laken, over een bruin lederen wambuis, met een wijden uitgesneden broek zijne kleedij voltooide⁽²⁾. Geraerts verscheen aan de deur van de zaal en vroeg om een paspoort. De prinses, door het bleeke en ontstelde voorkomen van den man getroffen, vroeg haren gemaal met bezorgdheid, wie die vreemde man was. De prins antwoordde vluchtig, dat 'het iemand was, die een paspoort kwam vragen', en gaf te gelijk aan een zijner geheimschrijvers bevel er terstond een gereed te maken. Hierdoor nog niet gerustgesteld, merkte de prinses fluisterende aan, dat 'zij nog nooit iemand van zulk ongunstig voorkomen gezien had.' Oranje echter, op wien Geraerts' voorkomen niet den minsten indruk had gemaakt, was aan tafel zoo opgeruimd als gewoonlijk, en sprak drok met den burgemeester van Leeuwarden - den eenigen gast, die dit feestmaal bijwoonde - over de burgerlijke en godsdienstige zaken in Friesland⁽³⁾. Om twee uur stond het gezelschap van tafel op. De prins ging vooruit en begaf zich naar den trap, die naar zijne bijzondere vertrekken voerde. De eetzaal, gelijkvloers gelegen, kwam uit op een klein vierkant portaal, dat door een gewelfden gang met den hoofdingang op het voorplein gemeenschap had. Dit nauwelijks zes voet breede portaal leidde ook naar den houten trap, waar langs men de eerste verdieping bereikte⁽⁴⁾. Links, naar den kant van den trap, was een donker gewelf in den muur. Door dat gewelf kwam men, langs een portaal, in het steegje, dat ter zijde van het huis liep. De trap zelf werd verlicht door een

(1) 'Zich op 't hooren van 't gruwzaam gebruik, 't geen er de booswicht van gemaakt had, uit wanhoop met twee op drie poignardsteken om 't leven bragt' - VAN WIJN op WAGENAAR, VII. 116.

(2) De kleeding, die de prins in dit treurig uur droeg, is nog te zien op het Haagsch Museum.

(3) Historie Balthazars Geraerts een alias Serach enz.

(4) Het huis (thans nog het Prinsenhof geheeten, maar tot kazerne gebruikt) heeft ten naastenbij nog hetzelfde voorkomen als in 1584.

groot venster, dat zich halverweg bij den opgang bevond. Langzaam klom de prins den trap op; pas had hij de tweede trede bereikt, toen een man uit het gewelf voor den dag kwam en op een paar voet afstands een pistool afschoot, recht op zijn hart. Drie kogels doorboorden hem, waarvan er één zelfs tegen den muur aansloeg. De prins riep, zoodra hij voelde dat hij gekwetst was, in het Fransch uit: ‘O God! wees mijne ziel genadig! O mijn God, ontferm u over dit arme volk!’⁽¹⁾

Dit waren zijne laatste woorden, behalve dat hij, toen zijne zuster, Catharina van Schwartzburg, hem onmiddellijk daarna vroeg, of hij zijne ziel aan Jezus Christus aanbeval, nog met eene zwakke stem antwoordde: ‘ja!’ Zijn stalmeester, Jacob van Maldere, had hem in zijne armen opgevangen, toen het noodlottig schot gevallen was. De prins, een oogenblik op den trap neergezet, viel onmiddellijk in zwijm; in de eetzaal op een bed gelegd, blies hij weinige minuten later in de armen zijner echtgenooten en zijner zuster den laatsten adem uit.

Het gelukte den moordenaar door de zijdeur te ontkomen en door het steegje te vluchten. Hij had reeds bijna den wal bereikt, van waar hij in de gracht dacht te springen, toen hij over een hoop stroo struikelde, en door dienaars en hellebaardiers van den prins, die hem hadden nagezet, gegrepen werd. Hij had de zinkroeren terstond na het plegen van de daad laten vallen, en men vond bij hem twee blazen met een pijpje, met behulp waarvan hij de gracht had willen overzwemmen, aan

- (1) Kort verhaal van de moordt enz. - Sommige schrijvers hebben de waarschijnlijkheid betwijfeld, dat de prins, dus doodelijk gewond, in staat geweest is nog zoovele woorden duidelijk te uiten. (Zie WAGENAAR, Vad. Hist, VII. 532 met de aanteekening.) Er kan hierover echter geen twijfel bestaan. In den brief, door de Staten-Generaal aan de afzonderlijke provinciën rondgezonden, gedagteekend uit Delft, den 12den Juli 1584, vindt men daarvan uitdrukkelijk melding gemaakt: - ‘Die corts daervan t’onsen grooten leedwesen ende verdrieten overleden is, segghende, deselve ontfanen hebbende: *‘Mon Dieu, ayez pitié de mon âme! Mon Dieu, ayez pitié de ce pauvre peuple!’* (Brieven van de Staten-Generaal, nopen de dood van den Heere Prince van Orangien. Ordinaris Depêchenboek, MS. 1584, f°. 162, in het Haagsch Archief.) Dit is een afdoend getuigenis. Zie ook een brief van den jengdigen Maurits van Nassau aan den Raad van Gent, waarin hij den dood en de laatste woorden zijns vaders eveneens, doch in het Nederlandsch mededeelt: ‘Maer alzoo de leste woorden van Zijne Exc. waeren: *mijn Godt! ontfermt u mijnder ziele! mijn Godt! ontfermt u uwer ghemeente!’* (DE JONGE, Onuitgegeven Stukken, 100-130. - Vergelijk Register der Resolut. van Holl., 10 Juli 1584; BOR, Authentieke Stukken, II. 58.) De griffier Cornelis Aerssens voert in den brief, dien hij den 11den Juli uit Delft naar Brussel zond, dezelfde woorden aan: ‘Son Exc. est trespassé et fini en Dieu, n’ayant parlé autre chose que ces mots bien haut: *Mon Dieu ayez pitié de mon âme; et après: Ayez pitié de ce pauvre peuple;* demeurant les deux derniers mots quasi en sa bouche.’ Relation au Magistr. de Brux., Bourgond. Biblioth. No. 17 386, MS.

den overkant waarvan een paard voor hem gereed stond. Hij poogde niet, het feit te loochenen, maar kwam er stoutweg voor uit. Men bracht hem naar de Conciergerie, waar hij voor de overheid een voorloopig verhoor onderging. Naderhand werd hij op de afgrijselijkste wijs gefolterd; want de woede tegen den ellendeling, die den Vader des Vaderlands het leven benomen had, was niet te beteugelen, en Willem de Zwijger kon niet meer - zoo als hij zoo dikwijls gedaan had - de voorspraak zijn van wie het op zijn leven hadden gemunt.

Balthazar Geraerts had, zooals reeds gezegd is, een zeer bijzonder karakter; hij was noch een louter dweeper, noch een geheel doortrapte booswicht, maar vereenigde in zich de gevaarlijkste eigenschappen. In zijn tenger lichaam en onder zijn min uiterlijk lagen merkwaardige zielskrachten en gaven verborgen: een koene eerezucht, een bijna bovenmenschenlijke moed. En toch brachten die eigenschappen er hem slechts toe, om in den bloei zijns levens in koelen bloede het besluit te nemen zich als moordenaar grootheid en aanzien te verwerven. De in den ban uitgeloopte prijs, zijn dweepzucht, zijn hartstochtelijke begeerte naar onderscheiding, deden hem al de krachten en vermogens van zijn geest met geduld en volharding inspannen ter bereiking van dat ééne groote plan, waarvoor hij als in de wieg scheen gelegd, en dat hij, na er zich zeven jaren voor te hebben toegerust, eindelijk volvoerde.

Bij het gerechtelijk verhoor legde hij noch wanhoop, noch wroeging, maar veeleer een stille, innige blijdschap aan den dag. ‘Gelijk David,’ zeide hij, ‘had hij Goliath van Gath verslagen’⁽¹⁾. Toen men hem wilde wijsmaken, dat zijn slachtoffer niet dood was, liet hij geen zweem van verwondering of teleurstelling blijken: hij had den prins drie vergiftigde kogels in het lijf geschoten en wist, dat daarop de dood moest volgen⁽²⁾. Hij gaf echter zijn spijt te kennen, dat het toeschieten der hellebaardiers hem verhinderd had, zijn tweede zinkroer te gebruiken, en verzekerde, dat, al was hij ook duizend mijlen ver, hij terug zou keeren om de daad, ware 't mogelijk, nog eens te plegen. Hij stelde kalm eene uitvoerige bekentenis van zijne misdaad op, van de beweegredenen, die hem er toe hadden aangezet, en van de wijs, waarop hij de daad volvoerde; maar droeg zorg, Parma niet in de zaak te betrekken. Terwijl

(1) HARAEI Annales, III. 363.

(2) - ‘J’ai ce jourd’hui tiré et débendé celle, portant les trois balles contre l’estomach dudict Prince d’Orange,’ etc. - Confession de Gerard. - ‘En heeft hem also met een pistolet onder zijn mantel, met drij fenijnige ende gekeetende looten aeneengehecht geladen sijnde, aen die trappen van der eetplaetse verwacht,’ enz. - Historie Balthazar Geraerts, alias Serach.

hij dag aan dag de gruwzaamste folteringen doorstond, deed hij achtereenvolgens verslag van hetgeen hij met den rector van het Jezuïtencollegie te Trier en met d'Assonleville besproken had, en voegde er bij, dat de hem gegeven verzekering van het beloofde loon te zullen verkrijgen, hem mede had aangespoord. Gedurende de oogenblikken van verademing, als men de pijnbank rusten liet, sprak hij onbedeesd, zelfs krachtig, en beantwoordde al de vragen, die men hem deed, met schijnbare oprechtheid. Zijne hardvochtigheid onder de folteringen verbaasde zijne rechters zoo, dat zij aan hekserij geloofden. ‘*Ecce Homo!*’ riep hij van tijd tot tijd uit, als hij zijn van bloed druipend hoofd van de pijnbank ophief. Om de tooverkracht te vernietigen, die hem voor de pijn gevoelloos scheen te maken, liet men uit het gasthuis het hemd van een zieke halen, die men meende, dat met den Booze omgang had. Maar ook in dat hemd bleef Balthazar Geraerts niet minder tegen de kunstgrepen der pijnigers bestand en verduurde hij de folteringen, die zij hem aandeden, volgens de verklaring van een ooggetuige ‘zonder dat men hem eene enkele maal een ach of een wee kon afpersen’; ja, hij verzekerde, dat hij het stuk, ware 't mogelijk, andermaal wilde begaan, al moest hij er ook duizend dooden voor sterven. Sommigen der aanwezigen konden niet gelooven, dat hij inderdaad een menschelijk wezen was; anderen vroegen hem, sedert hoe lang hij zich aan den Duivel verkocht had? Op dergelijke vragen gaf hij bedaard ten antwoord, dat hij met den Booze volstrekt geen gemeenschap had. Hij bedankte de rechters beleefdelijk voor de voeding, die hij in de gevangenis genoot en beloofde die gunst te zullen erkennen. Op de vraag, hoe dat mogelijk was, gaf hij ten antwoord, dat hij in het Paradijs hun voorspraak wilde zijn⁽¹⁾.

Het vonnis, uitgesproken tegen den moordenaar, was afgrijselijk; als het ware een hoon voor de nagedachtenis van den grooten man, dien men wilde wreken. Naar luid van dat vonnis moest de rechterhand van Geraerts met een gloeiend wafelijzer afgeschroeid en hem het vleesch met gloeiende tangen op zes plaatsen uitgenepen, de buik hem opengesneden, het hart levend uitge-

(1) Verhaal van de moordt. BOR, VAN METEREN. - Mais je n'ay ouy de ma vie une plus grande résolution d'homme ny constance. Il n'a oucques dit ‘Ay my,’ mais en tous tourmens s'est tenu sans dire mot, et sur tous interrogatoires a répondu bien à propos et avec bonne suite, quelquefois: que voulez-vous faire de moy? je suis aussy résolu de mourir d'une mort cruelle que je n'eusse laissé mon entreprinse ni encore si j'étois libre, la laisserois, commeque je deusse mourir mille morts,’ etc. - Extrait d'une relation faite à ceux du Magistrat de Bruxelles, par Corneille Aerssens, alors leur Greffier, 11 Juillet 1584. MS. N°. 17 386 der Bourgond. Bibliotheek. Historie Balthazar Geraerts, alias Serach.

rukt en hem in het gelaat gesmeten worden. Eindelijk zou zijn lichaam gevierendeeld en het hoofd afgehouden worden. Noch zijn gruwelijke misdaad met hare onberekenbare gevolgen, noch de woedende verontwaardiging, daardoor opgewekt, konden dit barbaarsche vonnis rechtvaardigen. Toch werd het den 14den Juli naar de letter voltrokken, en de misdadiger stond de gruwzame folteringen met dezelfde verbazingwekkende kloekheid door. Hoe ongeschokt zijn zenuwgestel was, ofschoon hij door de reeds ondergane pijnigingen half verlamd en geroosterd het schavot beklom, kan uit deze bijzonderheid blijken: een der beulsknechten werd door den uit den steel springenden hamer, waarmede hij het noodlottig zinkroer verbrijzelde, aan het oor getroffen, en toen dit een algemeen gelach onder de volksmenigte deed opgaan, vertoonde zich ook op Geraerts' gelaat een glimlach. Men zag hem de lippen verroeren tot op het oogenblik, dat hem het hart in het gezicht gesmeten werd; 'toen', meldt een ooggetuige, 'gaf hij den geest'⁽¹⁾.

De belooning, door Filips toegezegd aan den man, die Oranje vermoorden zou, werd aan Geraert's erven uitbetaald. Parma berichtte zijn Vorst, dat de 'arme man' ter dood was gebracht, maar dat zijne ouders nog in leven waren, en hij verzocht, dat de '*merced*', die door de loffelijke en edele daad zoo wel verdiend was, aan die ouders uitbetaald mocht worden⁽²⁾. Dit werd dan ook gedaan, en de ouders door de misdaad van hun zoon geadeld en verrijkt, ontvingen, in plaats van de vijf-en-twintigduizend kronen, bij den ban toegezegd, de drie heerlijkheden Lievremont, Hostal en Dampmartin in Franche-Comté en verkregen alzoo een plaats onder den landadel⁽³⁾. Zoo had dan de goedheid van den prins het wapen verschaft, waarmede hem het leven benomen werd, en zoo moesten zijne goederen dienen om de familie van den moordenaar den bloedprijs te geven. Toen in later dagen de ongelukkige oudste zoon van Oranje na zeven-en-twintig jaren afwezigheid, tot een Spanjaard verbasterd uit Spanje terugkeerde, bood Filips aan, hem deze zelfde goederen terug te geven, *mits hij voortdurend een bepaald deel der inkomsten aan de familie van zijns vaders moordenaar uit-*

- (1) Extrait d'une relation de Corneille Aerssens, (14 Juillet 1584). Hij was tegenwoordig bij al de pijnigingen en bij de terechtstelling, en maakte zijn verslag den eigen dag op. Zie het boven aangehaalde MS.
- (2) Relation du Duc de Parme au Roy Philippe II, 12 Août 1584. - 'Le pauvre homme est demeuré prisonnier. L'acte est tel qu'il mérite grande louange, et je me vais informant des parens du deffunt, duquel j'entends le père et la mère être encoires vivans, pour après supplier V.M. leur faire le mercède, qu'une si généreuse résolution mérite. - Het boven aangehaalde MS.
- (3) Zie het boven aangehaalde MS.

keerde. De opvoeding, door Filips Willem onder 's Konings toezicht genoten was evenwel niet in staat geweest alle menschelijk gevoel bij hem uit te roeien, en hij wees het voorstel met versmading af⁽¹⁾. De goederen bleven alzoo in het bezit der Geraertsen, en de door hen verkregen brieven van adeldom dienden om hun vrijdom van zekere belastingen te staven, tot dat Franche-Comté aan de fransche Kroon kwam en een fransche gouverneur de adelbrieven in stukken scheurde en vertrapte⁽²⁾.

Willem van Oranje was op het tijdstip van zijn dood een-en-vijftig jaren en zestien dagen oud. Hij liet twaalf kinderen na. Bij zijne eerste vrouw, Anna van Saksen, had hij één zoon, den beroemden Maurits van Nassau, en twee dochters: Anna, die met haar neef, graaf Willem Lodewijk, in het huwelijk trad, en Emilia, die Emanuel, zoon van den pretendent naar de kroon van Portugal, trouwde. Bij Charlotte van Bourbon, zijne derde vrouw, had hij zes dochters; en bij zijne vierde echtgenote, Louise de Coligny, één zoon, Frederik Hendrik, later stadhouder der Republiek in hare luisterrijkste dagen. De prins werd den 3den Augustus onder diepen rouw van het gansche volk te Delft begraven⁽³⁾. Nooit was er bij eenig sterfgeval algemeener, oprechter en gezonder droefheid gevoeld.

Door zijn leven en bedrijf had Oranje het vrijgevochten gemeenebest op een vasten grondslag gevestigd; maar zijn dood vernietigde de hoop op de vereeniging van al de Nederlanden. De pogingen der Malcontente edelen, de godsdienstige tweespalt, Parma's uitstekende bekwaamheid in staats- en krijgswaken, dat alles liep met het jammerlijk verlies van Willem de Zwijger zamen, om de zuidelijke en katholieke gewesten van de noordelijke te scheiden. Zoo lang de prins leefde, was hij de Vader van het gansche land, en maakten de Nederlanden - met uitzondering alleen van de twee waalsche gewesten - één geheel uit. Trots alle partijschap en ondanks den langen burgeroorlog, was het land één - of bestond er althans de hoop om één te blijven, terwijl allen, die hun land lief hadden, steunden op hetzelfde kloeke hart, hetzelfde leidende hoofd. Filips en Granvelle hadden het voordeel, dat 's prinsen dood zou aanbrengen, niet te hoog aangeslagen, als zij meenden, dat de hand eens moordenaars meer kon doen, dan alle staatslisten, meer ook dan al de legers, die Spanje en Italië op de been konden brengen. Het zinkroer van den onbeduidenden

(1) VAN KAMPEN, I. 545.

(2) VAN DER VIJNCKT, III. - Aanteekeningen van TARTE en REIFFENBERG.

(3) BOR, XVII. 433. VAN METEREN, XII. 215, 216. HOOFT, XX. 896.

Geraerts verijdelde de mogelijkheid van een vereenigden nederlandschen Staat, terwijl er bij het leven van Willem éénheid in de staatkunde en éénheid in de geschiedenis van het land bestond.

In het volgend jaar bezweek Antwerpen, tot dusver het middelpunt, waaromheen zich alle belangen des volks en alle gewichtige gebeurtenissen bewogen, voor Parma's krijgskunst en volharding. De stad, die zoo lang de vrijste zoowel als de rijkste koopstad van Europa geweest was, daalde voor altijd van dien rang af. Met haren val, in verband met andere omstandigheden, werd de scheiding der Nederlanden voltooid. De Staten van Holland en Zeeland trokken, bij den dood van Oranje, wiens plechtige inhuldiging als Graaf van deze gewesten nog niet geschied was, het oppergezag weder aan zich. Het Gemeenebest, door Willem voor altijd van de spaansche dwingelandij verlost, bleef meer dan twee eeuwen een groote en bloeiende Republiek, waarin zijne zonen en afstammelingen elkander in het Stadhouderschap opvolgden.

In zijn leven stichtte de prins een onafhankelijk land - zijn dood beperkte er de grenzen van. Had hij nog twintig jaren langer geleefd, dan zou men vermoedelijk, in plaats van zeven, zeventien provinciën geteld, en het spaansche erfrecht zoowel in keltisch Gallië als in Neder-Germanië vernietigd gezien hebben. Ofschoon het nog een oorlog van twee menschengeslachten duren moest, eer Spanje de nieuwe regeering erkende, waren evenwel de Vereenigde Provinciën nog vóór het einde van dat tijdperk gestegen tot de eerste zeemogendheid en een der aanzienlijkste gemeenebesten, waarin godsdienstige en burgerlijke vrijheid en staatkundige onafhankelijkheid heerschten, terwijl de vreemde dwingelandij voor altijd verdreven was. Werkelijk bestond de nederlandsche Republiek van het oogenblik der afzwering in 1581 af.

De geschiedenis van de opkomst dezer Republiek is tevens de levensgeschiedenis van Willem den Zwijger geweest. Dit geeft eenheid aan het verhaal en maakt eene uitvoerige ontleding van zijn karakter overbodig. Zijn leven was een edel christelijk heldendicht; van het begin tot het einde door ééne grootsche taak bezielde; een stroom, die uit één enkele bron ontsprong en, hoe overvloedig zich uitstortend, toch al zijn oorspronkelijke zuiverheid behield.

Oranje was van middelbare lengte, welgevormd en gespierd, maar eer schraal dan gezet. Zijne oogen, hoofdhaar, baard en gelaatskleur waren bruin; zijn klein hoofd was evenredig gevormd, en paarde het levendige en saamgedrongene, dat den krijgsman kenmerkt, aan een breed voorhoofd, vroegtijdig reeds met de voren van zorg en nadenken doorploegd, die den staats-

man en den wijsgeer aanduidden. Zijn uiterlijk voorkomen stemde met zijn innerlijk van antieken stempel overeen. Onder zijne zedelijke hoedanigheden kwam zijne vroomheid uit: hij was in de eerste plaats een godsdienstig man; uit zijn vertrouwen op God putte hij troost en sterkte in de donkerste uren. Zich gansch op de wijsheid en goedheid van den Almachtige verlatend, zag hij het gevaar glimlachend onder de oogen en hield inspanning en beproeving uit met eene opgeruimdheid, die menschelijke krachten scheen te boven te gaan. Doch hoe innig vroom ook zelf, was hij verdraagzaam jegens dwalenden. Terwijl hij in oprechtheid en na rijp beraad tot de hervormde Kerk was overgegaan, toonde hij zich echter bereid om èn aan de Katholieken èn aan de Doopsgezinden vrije godsdienstoefening toe te staan; want niemand voelde ooit levendiger dan hij, dat de hervormde, die op zijne beurt een vervolgziek dweper wordt, dubbel afkeuring verdient.

Met zijne vroomheid ging vastheid van karakter gepaard. Zijne standvastigheid in het dragen van al het gewicht van een zoo ongelijken strijd, als ooit ter wereld ondernomen werd, bewonderden zelfs zijne vijanden. De rots in den Oceaan ‘rustig te midden van de woedende golven’, was het zinnebeeld, waaronder zijne vrienden de vastheid van zijn karakter plachten voor te stellen. Hij - een Vorst van hoogen rang en met koninklijke inkomsten - gaf zijne aanzienlijke posten en goederen prijs, leed nu en dan zelfs gebrek aan de dringendste levensbenoodigdheden en werd, om het land te dienen, bijkans een bedelaar en een balling. Tien jaren na zijn dood beliep de rekening van hetgeen hij aan zijn broeder Jan schuldig was één millioen vierhonderdduizend gulden⁽¹⁾, waarvoor roerende en onroerende goederen waren verpand, en op dien voet werd eindelijk die rekening vereffend. Bovendien stak hij nog diep in schulden bij al zijne machtige bloedverwanten; zoodat de sommen, waarmede zijn eigendom bezwaard was, de bezorgdheid zijner kinderen bijkans rechtvaardigden. Terwijl hij aan den eenen kant het geld als water uitstortte en standvastig weigerde naar de verleidelijke aanbiedingen der koninklijke regeering te luisteren, bewees hij aan den anderen kant, hoe onbaatzuchtig hij het land diende, door jaar op jaar de heerschappij over de nederlandsche gewesten van de hand te wijzen, en door alleen in de laatste dagen van zijn leven, toen hem het weigeren bijkans onmogelijk geworden was, het beperkte, grondwettig oppergezag te aanvaarden over dat gedeelte, waaruit thans het Koninkrijk Nederland bestaat. Hij leefde en stierf, niet voor zichzelf,

(1) BOR, XVIII. 438.

maar voor zijn land: ‘Mijn God, ontferm u over dit arme volk!’ waren zijne laatste woorden.

Groot en veelzijdig waren zijne verstandelijke vermogens. Hij bezat de grondige kennis, de ondervinding, de snelle en juiste berekening, die in een groot aanvoerder vereischt worden; en zijne vrienden beweerden, dat hij in krijgstalenten voor geen veldheer in Europa behoefde onder te doen⁽¹⁾. Dit was overdreven en partijdig; maar zeker is het, dat Keizer Karel van Willems bekwaamheid in het veld hooge gedachten koesterde. De versterking van Philippeville en Charlemont, in het gezicht van den vijand, de tocht over de Maas onder de oogen van Alva, de rampspoedige, maar wel beraamde en aangelegde veldtocht tegen dien veldheer, het grootsche plan, door hem uitgedacht en van zijn ziekbed met het gelukkigst gevolg bestuurd, tot ontzet van de stad Leiden, getuigen van zijne bedrevenheid in de oorlogskunst.

De groote deugden van den krijgsman, standvastigheid in onheilen, nauwgezetheid in dienstplicht, blijmoedig vertrouwen in tegenspoed, bezat niemand in hooger mate dan hij. Door eene reeks van nederlagen heen baande hij zich den weg tot de volkomen overwinning. Hij plantte een vrij gemeenebest onder het geschut zelf der Inquisitie en ten spijt van het machtigste rijk, dat destijds bestond. Hij was derhalve een veroveraar in den verhevensten zin; want hij veroverde vrijheid en onafhankelijk volksbestaan voor een gansche natie. De strijd duurde lang en hij sneuvelde maar de overwinning verbleef aan den dooden held, niet aan den levenden Koning. Men bedenke daarbij, dat hij zich altijd met gebrekkige hulpmiddelen redden moest. Zijne troepen waren doorgaans huurlingen, maar al te geneigd om op het oogenblik van den strijd aan het muiten te slaan, terwijl hij de geduchtste oudgediende soldaten van Europa, door de eerste veldheeren der eeuw aangevoerd, te bestrijden had. Dat het Willem van Oranje zonder onderbevelhebber van uitstekende dapperheid of ondervinding, behalve zijn broeder Lodewijk alleen, toch gelukken mocht de pogingen te verijdelen van Alva, Requesens, Don Juan van Oostenrijk en Alexander Farnese, mannen, wier namen in de jaarboeken der krijgskunst schitteren, bewijst op zichzelf reeds zijne bekwaamheid. Op het tijdstip van zijn dood had hij aan Spanje al de Nederlanden, met uitzondering van twee provinciën ontruikt; want alleen Artois en Henegouwen erkenden het gezag van Filips, terwijl de overige vijftien gewesten in opstand waren en de meesten den Vorst plechtig afgezworen hadden.

(1) ‘Belli artibus neminem suo tempore parem habuit.’ - EVER. REIDAN Annal. III. 59.

In het beleid van staatszaken was er buiten twijfel niemand, die den prins den hoogsten rang kon betwisten. Hij was de eerste Staatsman zijner eeuw. Zijn vlugheid van begrip werd alleen geëvenaard door de bedachtzaamheid, waarmede hij zijn plannen wist te doen rijpen. Hij bezat diepe menschenkennis, hij beheerschte de hartstochten en de meeningen van een geheel volk, alsof zij de toetsen en snaren van één groot speeltuig waren geweest; zijne hand wist tot zelfs uit de wildste stormen welluidende toonen te lokken. Het woelzieke Gent, dat naar geen anderen meester wilde luisteren, dat zich door den trotschen Keizer zelfs wel verbrijzelen, maar niet bedwingen liet, boog zich volgzaam en gezeggelijk voor Oranje's meesterlijke hand. Zijne tegenwoordigheid verdreef Hembyze en zijn aanhang, deed de plannen van Johan Casimir in duigen vallen en verijdelde de listen van den prins van Chimay. Zoo lang hij leefde wás Gent, wat het altijd had moeten blijven, het bolwerk, zoo als het de wieg geweest was, van de volksvrijheid. Na zijn dood werd Gent er het graf van.

De gave om met de menschen om te gaan, bezat Oranje in hooge mate. Zijn welsprekendheid, soms hartstochtelijk, meest altoos overredend, was steeds gezond en kernachtig. De invloed, dien hij op zijne hoorders uitoefende, was in dien tijd zonder voorbeeld, en toch achtte hij het altijd beneden zich, het volk te vleien. Hij volgde het volk nooit, maar ging het voor op het pad van plicht en eer, en bestrafte de gebreken zijner hoorders liever, dan dat hij hunne hartstochten ontzag. Nooit bleef hij in gebreke om karigheid, ijverzucht, gebrek aan ondergeschiktheid, onverdraagzaamheid, ontrouw, waar het pas gaf te kastijden; gelijk hij ook nooit schroomde, de Staten of het volk onder de oogen te zien en hun rondborstig de waarheid te zeggen. Hij wist zoowel het hart als het verstand zijner hoorders te treffen. Zijne redevoeringen, hetzij voor de vuist uitgesproken, of vooraf gesteld, zijne ambtsbrieven aan de Staten-Generaal, aan de overheden der provinciën, aan de gemeentebesturen, zijne bijzondere brieven aan menschen van allerlei rang en stand, van Keizers en Koningen af, tot geheimschrijvers en kinderen toe - al die oorkonden vertoonen vloeienden stijl, een rijkdom van gedachten, een kracht van uitdrukking, in die eeuw schaars gevonden, een schat van historiekennis, een sterke verbeeldingskracht, een warmte van gevoel, een onbekrompenheid van inzicht, een zuiverheid van beginselen - kortom, een reeks van hoedanigheden, die alleen reeds hem tot een der grootste geesten zijner eeuw zouden gestempeld hebben, al had er ook geen ander gedenkteeken dan hetgeen er van zijn woord en schrift overbleef, van hem getuigd. Verbazend veel heeft hij geschreven: zelfs Granvelle was

niet vlugger met de pen. Hij schreef en sprak even goed Fransch als Duitsch of Hollandsch, en was bovendien in het Spaansch, Italiaansch en Latijn bedreven. Zijne briefwisseling alleen zou een levenslangen arbeid hebben gevorderd; ofschoon er reeds deelen vol van zijne redevoeringen en brieven uitgegeven zijn, rusten er in de verschillende archieven van Nederland, België en Duitschland nog vele stukken van zijne hand, die vermoedelijk nooit het licht zullen zien. De arbeidzaamste van alle dwingelanden werd in zijne pogingen om de Nederlanden te gronde te richten tegengewerkt door den naarstigsten en onvermoeidsten van alle volksvrienden.

Het valt niet gemakkelijk karaktertrekken in hem op te merken, die berisping verdienen; maar zijne vijanden hebben een eenvoudiger weg ingeslagen. Zij hebben enkele vlekken in zijn karakter weten te ontdekken, en hem op grond daarvan, veroordeeld. Zij bepaalden zich niet tot het aanwijzen van gebreken in hem, maar beweerden dat hij een veinzaard was. Zijne vaderlandsliefde, zijne zelfverloochening, zijne edelmoedigheid waren voorgewend; hij werd alleen door eerezucht, door baatzucht beheerscht. Zij poogden zijne begaafdheden, zijn onvermoeide werkzaamheid, zijn ontzachelijke opofferingen van vermogen en aanzien niet te loochenen; maar zij vonden het denkbeeld bespottelijk, dat hij door iets anders dan de verachtelijkste beweegredenen zou aangedreven zijn⁽¹⁾. God alleen

- (1) 'Een man, die geboren was om tot de grootste vermaardheid te geraken,' zegt BENTIVOGLIO, 'indien hij, met zijn lot tevreden, niet langs gevaarlijke steilten nog hooger had zoeken te klimmen.' Terwijl hij hulde doet aan de buitengewone begaafdheid van den Prins, aan zijne geestkracht, welsprekendheid, doorzicht in alle zaken, aan zijne onbeperkte heerschappij over de meeningen en gemoederen der menschen, en aan zijne volleeerde bedrevenheid om zijn eigen toestand te verbeteren en met elken valschen stap van zijne tegenpartij zijn voordeel te doen, legt de kardinaal hem 'heerschzucht, bedrog, roekeloosheid en roofzucht' ten last. Deze laatste beschuldiging moet zeker ongerijmd toeschijnen aan allen, die, ook maar oppervlakkig, het leven van Willem de Zwijger kennen. Het spreekt van zelf, dat 's prinsen herhaalde verandering van godsdienst aan baatzuchtige beweegredenen toegeschreven wordt. - (Guerra die Fiandra, P. 2, L. II. 276.) De kardinaal vergeet, er bij te voegen dat de prins tot den hervormden godsdienst overging, juist op het tijdstip, dat het er voor de hervorming het donkerst uitzag. CABRERA laat zich koeler en grover uit. Volgens hem was de prins een bedrieger. Men had den Keizer zelfs dikwijls vermaand om tegen de trotsche aanmatiging, arglistigheid en ondankbaarheid van zijn gunsteling op zijne hoede te zijn, en hem gewaarschuwd dat de prins 'een vos was, die al Zijner Majesteits kiekens zou opeten.' Terwijl hij erkent, dat hij 'over openbare aangelegenheden gepast te spreken wist,' en dat hij 'de gezanten en edelen luisterrijk en prachtig onthaalde,' maakt de geschiedschrijver hem echter voor 'een trouweloozen leugenaar, een vleier en bedrieger' nit - (CABRERA, V. 233.) TASSIS beschuldigt den prins den graaf van Boussu met oesters vergiftigd te hebben, en STRADA verhaalt uitvoerig, hoe de prins dien edelman op zijn sterfbed bezocht om zijn spotlust tegen het Sacrament der stervenden bot te vieren. Wij echter hebben gezien, hoe eenvoudig en hartelijk de prins in zijne gemeenzame brieven zijn leedwezen betuigt over Boussu's dood en welken gewichtigen dienst hij hem bij zijn leven bewees. Aan valsche beschuldigingen van dezen aard kwam geen einde. Eene der gruwelijkste is kortgeleden weder in het leven geroepen. In 1578 beschuldigde zekere Cristoffel van Holstein den prins, van hem aangezet te hebben om hertog Erik van Brunswijk te vermoorden. De moordenaar nam het werk op zich, doch schijnt er zich door eene neusbloeding van te hebben laten afschrikken. Daar deze eerwaardige getuige, volgens zijne eigene bekentenis, zijn broeder voor geld, en twee kooplieden bovendien vermoord had; daar hij voorts aan het ombrengen of uitplunderen van een pastoor, een monnik en twee kluizenaars medeplichtig was geweest; en daar hij levenslang als struikroover en moordenaar had te boek gestaan schijnt het nauwelijks der moeite waard, op zijn getuigenis acht te slaan. Waarschijnlijk hebben er op verschillende tijdstippen duizend zulke lasteringen tegen den prins geloopen. En toch wordt, na verloop van bijkans drie

kent het hart der menschen; Hij alleen kan het samenweefsel van menschelijke beweegredenen doorzien, en de verborgene drijfveeren van der menschen handelingen ontdekken; maar zoover als uit onbetwistbare feiten en stukken kan worden geoordeeld, is niemand - Washington zelfs niet uitgezonderd - door zuiverder vaderlandsliefde gedreven geworden. In elk geval kan de beschuldiging van eer- of baatzucht beantwoord worden door te verwijzen naar hetgeen wij in dit werk hebben trachten te schetsen: daar vindt men de woorden, de daden van den man. Het innigste vertrouwelijke van zijn gemoedsleven, blijkt uit zijne brieven, voor ieder die de waarheid zoekt.

Moge hij al niet kloekmoedig van aard zijn geweest, zeker is het dat hij onwrikbaren moed verwierf. Bij belegeringen en op het slagveld, in de vergiftigde lucht van verpeste steden, in de langdurige afmatting van lichaam en geest, die uit overspannen arbeid en overlading van zorg ontstaat, te midden van de ontelbare aanslagen van moordenaars, was hij dagelijks blootgesteld aan den dood onder de verschillendste gedaanten. Binnen twee jaren werden er vijf aanslagen op zijn leven ontdekt. Rang en geld werden aangeboden aan iederen boosdoener, die den moord volvoeren wilde. Hij had reeds een schot in het hoofd ontvangen, en was bijkans doodelijk gekwetst geworden. Onder zulke omstandigheden zou zelfs menig dapper man bij elke schrede een valstrik vermoed hebben, in elke hand een dolk, in elken beker vergift hebben meenen te zien; toch bleef

eeuwen, het getuigenis van dezen ellendigen booswicht met allen ernst weder voor den dag gehaald, alsof het, voor de rechtbank der historie, iets beteekende. Terecht zegt het spreekwoord: 'calomniez toujours, il en restera quelque chose.' - Zie Compte rendu de la Com. Roy. d'Hist., Tome XI. Bruxelles, 1846. Notice sur les aveux de Chr. de Holstein, etc. par le Dr. Coremans, pp. 10-18.

hij blijmoedig en opgeruimd, en gebruikte nauwelijks meer voorzorg, dan gewoonlijk. ‘God zal in Zijne genade mijn onschuld en eer bij mijn leven en voor de nakomelingschap handhaven,’ zeide hij eenvoudig. ‘Wat mijn wereldsch goed en mijn leven aanbelangt, beide heb ik reeds lang aan Zijne dienst gewijd. Hij doe er mede wat Hem behaagt, tot Zijne eer en mijne zaligheid’⁽¹⁾. Zoo wekte zelfs het onheilspellend gelaat van Geraerts, toen deze het eerst aan de deur der eetzaal verscheen, zijne achterdocht niet. De prins beantwoordde glimlachend het huiverend voorgevoel zijner echtgenoot op het gezicht van zijn moordenaar, en bleef tot zijn laatste oogenblik even opgeruimd als gewoonlijk.

Hij bezat ook dat, wat den wijsgeer het hoogste goed scheen: een gezonden geest in een gezond lichaam. Zijn gestel bleek bij de lijkopening zoo sterk, dat een lang leven nog voor hem had kunnen zijn weggelegd, ondanks alles wat hij had doorgestaan. De ziekte, die hem in 1574 bijkans ten grave sleepte, de vreeselijke wond, hem in 1582 door Jaureguy toegebracht, hadden geene sporen achtergelaten⁽²⁾. Opgeruimd van aard toonde hij zich aan tafel, waaraan hij zijn eenige uitspanning vond, steeds levendig en vroolijk. Onder de moeilijkste omstandigheden hield hij zich nog opgeruimd, zoodat zijne schijnbare vroolijkheid in hachelijke oogenblikken wel eens berispt werd door wie er de reden niet van doorgronden, noch de levendigheid van Willem de Zwijger begripen konden.

Hij droeg levenslang al de zorgen van een volk op de schouders met een glimlach op het gelaat. Aan dat volk was zijn laatste woord gewijd; toen beval hij, als een goed soldaat, die zijn gansche leven voor het recht had pal gestaan, zijn ziel ‘aan zijn grooten Overste, Christus.’ Het volk toonde zich dankbaar en hartelijk, want het stelde onbegrensd vertrouwen in ‘Vader Willem,’ en geen laster was in staat om voor de oogen der Nederlanders den luister te verdooven van dien grooten geest, die hen in den rampspoedvollen nacht ten baken strekte. Zoo lang hij leefde was hij de leidstar eener wakkere natie, en toen hij stierf, schreiden tot de kinderen op straat⁽³⁾.

(1) Apologie, p. 133.

(2) REIDAN. Annal. III. 59.

(3) Zoo als het letterlijk luidt in het officieel verslag, door den griffier Cornelis Aerssens opgemaakt: - ‘Dont par toute la ville l'on est en si grand deuil, tellement que les petits enfans en pleurent par les rues.’ - Relation faite à ceux du Magistrat de Bruxelles, 11 Juillet 1584, MS. Bourgond. Biblioth., N°. 17386.

[Opgaaf van werken en handschriften door den schrijver geraadpleegd]

Volledigheidshalve volgt hier nog eene opgaaft der werken en handschriften, door den Schrijver bij den aanvang van zijn werk geraadpleegd, en waarheen in deze vertaling niet altijd aan den voet der bladzijden verwezen is geworden.

EMANUEL VAN METEREN, Historie der Nederlandsche oorlogen. 1614. fol.

P. BOR, Nederlandsche oorlogen. Amst. 1679. 4 dn. fol.

PONTI HEUTERI Historia rerum Burgundic., Austriac., Belgic. Lov. 1649. fol.

L. GUICCIARDINI Descriptio Belgii. Amst. 1660. fol.

Le père GRIFFET, Les délices des Pays-Bas. Liège. 1769. 3 vol. 8°.

L.J.J. VAN DER VYNCKT, Histoire des troubles des Pays-Bas. 3 vol. 8°.

PASQUIER DE LA BARRE, Recueil par forme de mémoires des actes et choses les plus notables, quy sont advenues es Pays-Bas, mis et redigées par escript par P. de la Barre, natif de Tournay. M.S.S.

. Dit zeer belangrijk handschrift, in het Kon. Archief te Brussel, is eenige jaren geleden ontdekt onder eenige registers van rekeningen der in 1567 en 1568 verbeurd verklaarde goederen. De schrijver was groot-procureur-fiscaal te Doornik, tot dat hij in febr. 1567 door Noircarmes van zijn ambt ontzet werd. Hij was een der hoofden van de bewegingspartij, stond met hare leiders in nauwe betrekking en werd 29 dec. 1568 te Vilvoorden onthalsd. Zijn geschrift is vol zeldzame en belangrijke bijzonderheden betreffende het jaar 1566. (Zie hierover GACHARD, Notice d'un M.S. concernant l'hist. de Tournay.) - Sedert is dit handschrift uitgegeven door Al. Pinchart in de Collection de mémoires relatifs à l'histoire de Belgique.

L.P. GACHARD, Extrait des Bulletins de l'académie royale de Bruxelles. Tom. XII en XVI.

L.P. GACHARD, Analectes Beligiques. Par. 1830. 8°.

L.P. GACHARD, Extraits des registres de Consaux de Tournay, 1472-1581. Brux. 1846. 8°.

L.P. GACHARD, Retraite et mort de Charles V. Brux. 1854.

L.P. GACHARD, Correspondance de Guillaume le Taciturne, Pr. d'Orange. Brux. 1850-66. 6 vol. 8°.

L.P. GACHARD, Correspondance de Philippe II. Brux. 1848-62. Tom. I-IV. 4°.

L.P. GACHARD, Collection de documents inédits, concernant l'histoire de la Belgique. Brux. 1833.

L.P. GACHARD, Rapport concernant les Archives de Lille.

- Inventaire de la Toison d'or, M.S.S. Archives de Bruxelles. Tom. I.
 HOYNCK VAN PAPENDRECHT, *Analecta Belgica. Viglii vita et epistolae*.
 S. PETRUS, *De scriptorum Frisiae*. Fran. 1699. 8°.
 Levensbeschrijving van beroemde Nederl. mannen en vrouwen. Amst. 1774-81.
 10 dln. 8°.
 FED. BADOVARO (*Ambasciatore della Ser. Rep. Venetiana*), *Relazione l'anno 1557*. Handsch. Bibliotheek van Bourgogne n°. 6085bis.
 MARINO CAVALLI, In Alberi relazione, Ser. I, vol. II.
 CABRERA, *Vita de Felipe Segundo, Rey de España*. Madr. 1619. 5 vol.
 G. CONTARINI apud Alberi, ser. I, vol. II.
 M. GIOVANNI MICHELE, *Venuto Ambase. d'Inghilterra, Relazione, d'anno 1557*.
 MS. Bibl. de Bourg. n°. 6093.
 GODELAEVUS, *De abdicatione Caroli V*.
 Apologie ou défense du très illustre prince Guill. d'Orange etc. Anvers *Sylvius*.
 1581. 8°.
 F. STRADA, *De bello Belgico*. Rom. 1640-47. 2 vol. fol.
 HUGONIS GROTHII *Annales et historiae de rebus Belgicis*. Amst. 1657. fol.
 B. NAVIGERO, *Relazione*, 1546. MS.
 W. BRADFORD, *Correspondance of Charles V*. Lond. 1850. 8°.
 Documentos ineditos para la historia de España. 3 vol.
 BRANTÔME, *Hommes illustres et grands capitaines étrangers*. Par. 1824. 8 vol.
 8°.
 DE THOU, *Histoire universelle*. Londr. 1734. 5 vol. 8°.
 G. GROEN VAN PRINSTERER, *Archives et correspondance inédite de la maison d'Orange*. 1e serie. Leide 1885-48. 10 vol.
 E.H. PFEILSCHMIDT, *Vor drei hundert Jahren (Blätter der Erinnerung an Churfürst Moritz von Sachsen)*. Dresden 1853.
 DOM L'EVESQUE, *Mémoires pour servir à l'histoire du Card. de Granvelle*. Par. 1753. 2 vol. 8°.
 BAYLE, *Dictionaire historique et critique*. 4 vol. fol.
Histoire du Duc d'Albe. Par. 1698. 2 vol. 8°.
 STIRLING, *The cloister life of Charles V*. Lond. 1853.
 MIGNET, *La retraite de Charles Quint*. Paris 1854.
 PICHOT, *idem*.
 R.C. BAKHUIZEN VAN DEN BRINK, *Analyse d'un Ms. contemp. sur la retraite de Charles V*. Brux. 1850.
 R.C. BAKHUIZEN VAN DEN BRINK, *Huwelijk van Willem v. Oranje met Anna v. Saxon*. Amst. 1853. 8°.
 J. WAGENAAR, *Vaderlandsche historie*. Amst. 1770. 21 dn.
 Groot plaacaatboek der Staten Gen. der Ver. Nederlanden. 10 dn. fol.
 F. VAN MIERIS, *Historie der Nederl. Vorsten*, 's Hage 1732. 3 dn. fol.
 SURIANO, *Relazione MS. de la Biblioth. de Bourgogne, N°. 12.871. Papiers d'état du Card. DE GRANVELLE, publiés par M.C. Weiss*. Par. 1841-61. Tom. 1.
 IX. 4°.

DE LA ROCA, Resultas de la Vida del Duque de Alba.
P.C. HOOFT, Nederlandsche Historien Amst. 1642. 2 dn. fol.
Collecion de documentos ineditos para la historia de España par de Sidal de
Miraflores. Madrid T. IX enz.

PONTUS PAYEN, seigneur des Essarts, De la guerre civile des Pays Bas. MS.
 * * De schrijver was een Koningsgezinde en zeer streng Katholiek. Hij stond in nauwe betrekking met onderscheidene merkwaardige personen uit den tijd dien hij beschrijft, en zijn werk bevat vele zeer treffende schetsen, karakteristieke anecdoten, en van die scherpe trekken, die den fijnen opmerker van personen en zaken kenmerken. Meer dan eenig ander Nederlander uit dien tijd, had hij de gaaf om menschen en tooneelen, die hij dagelijks voor oogen had, aanschouwelijk voor te stellen. Zijn werk, in boeienden stijl geschreven, is vol van bijzonderheden, die thans eene onschatbare waarde hebben. Onderscheidene afschriften zijn in de verschillende boekerijen van Nederland, België en fransch-Vlaanderen voorhanden onder anderen ook op de Kon. Bibl. in den Haag. (Collect. Gérard B. 163). - Sedert uitgegeven door A. Henne in de Collection de mémoires hierboven genoemd.
 Batalla de San Quintin, Copiada de un Codice MS. de la Bibl. de l'Escorial.
 RABUSTIN, in Collection des mémoires, 1e série T. 32.
 J. MEURSII Gulielmus Auriacus. L.B. 1621. 4°.
 J.W. BURGON, Life and times. Lond. 1843. 2 vol. 8.
 * * Dit werk bevat vele weinig bekende en gewichtige bescheiden: o.a. een brief van Sir Richard Clough aan Sir Thomas Gresham uit het jaar 1558.
 REIFFENBERG, Correspondance de Marguerite d'Autriche. Brux. 1842. 8°.
 FLOR. VAN DER HAER, De initiis tumultuum Belgicorum. Lovanii 1640. 8°.
 BENTIVOGLIO, Della guerra di Flandra. Parigi 1648. 3 Tom. fol.
 HOPPER, Recueil et mémorial des troubles des Pays-Bas. (voir Hoynck v.P. Analecta Belg. T. II).
 AUBERY DU MAURIER, Mémoires. 1680. 8°.
 LLORENTE, Histoire critique de l'inquisition. 2e edition. 4 vol. 8°.
 ARNOLDI, Historische denkwaardigheden.
 G. BRANDT, Historie der reformatie in en omtrent de Nederlanden. Amst. 1677. 4 dln. 4°.
 S. STIJL, De opkomst en bloei der Vereenigde Nederlanden. Brux. 1824. 8°.
 E. REYDANUS, Annales Belgicorum. L.B. 1633. fol.
 v. ROMMEL, Philipp der Grosmüthige. Leips. 3 Theilen.
 Dr. K.W. BÖTTIGER, Wilhelm von Oraniens Ehe mit Anna v. Sachsen. Leipz. 1836.
 RENOM DE FRANCE, Histoire des causes de la desunion, revoltes et altérations des Pays-Bas, depuis l'abdication de Charles V en 1555 jusqu' à la mort du Prince de Parma en 1592, par Messire Renom de France, chevalier seigneur de Noyelles, président d'Artois. M.S. Biblioth. de Bourgogne. 5 vol. fol. MS.
 J. KOK, Vaderlandsch woordenboek. Amst. 1785-99. 38 dn. 8°.
 Historie der doopsgezinde Martelaren. 2 dn. fol.
 Histoire des martyrs. 2 vol.
 Histoire des choses les plus mémorables, qui se sont passées en la ville et

Comté de Valenciennes, depuis le commencement des troubles des Pays-Bas sous le règne de Phil. II jusqu'à l'an 1621. M.S. (Kon. Biblioth. te 's Hage Collect. Gérard). - Uitgegeven door de Robaulx de Soumoy in de Collection de mémoires bovengenoemd.

La déduction de l'innocence du comte de Horn.

ALTMAYER, Une succursale du tribunal de sang. Bruxelles 1853.